

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ &
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Κωνσταντίνος Γιαννακός

**«Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Β΄ ΠΠ ΚΑΙ
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ, 1944 – 1948»**

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

**Πολυμέρης Βόγλης, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστήμιο
Θεσσαλίας (Επιβλέπων Καθηγητής)**

**Άννα Ματθαίου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστήμιο
Θεσσαλίας**

**Λεωνίδα Καλλιβρετάκης, Διευθυντής Ερευνών Εθνικό Ίδρυμα
Ερευνών**

Βόλος, Ιανουάριος 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κεφάλαιο	Σελίδες
Πρόλογος	5 – 6
Εισαγωγή	7 – 26
Κεφάλαιο Πρώτο: Τα πρώτα χρόνια – Η αρχή της ανασυγκρότησης (Αύγουστος 1944 – Δεκέμβριος 1945)	27
α. <i>Οι πρώτες προσπάθειες ανασυγκρότησης του Ελληνικού Στρατού (Αύγουστος – Νοέμβριος 1944)</i>	27 – 40
β. <i>Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή και την Ιταλία – Τα σχέδια για την ανασυγκρότησή του</i>	41 – 42
γ. <i>Η δημιουργία της Εθνοφυλακής</i>	43 – 60
δ. <i>Η ανασυγκρότηση του ΕΣ μετά τη Βάρκιζα και μέχρι το τέλος του 1945</i>	61 – 67
ε. <i>Οι νομοθετικές πρωτοβουλίες των κυβερνήσεων για την αναδιοργάνωση του στρατεύματος</i>	68 – 70
Κεφάλαιο Δεύτερο: 1946 – Η έναρξη του Εμφυλίου Πολέμου	71
α. <i>Πολιτική και στρατιωτική κατάσταση</i>	71 – 77
β. <i>Η οργάνωση – επάνδρωση του στρατού εκστρατείας</i>	78 – 93
γ. <i>Η οργάνωση των παραστρατιωτικών τμημάτων (ΜΑΥ – ΜΑΔ – Λόχων Κυνηγών – ΜΕΑ) και η ένταξή τους στον ΕΣ</i>	94 – 107
δ. <i>Η οργάνωση των Λόχων Ορεινών Καταδρομών ή Κομάντος (ΛΟΚ)</i>	108 – 113
ε. <i>Η οργάνωση της εκπαίδευσης του ΕΣ και η προετοιμασία για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων το 1947</i>	114 – 119
Κεφάλαιο Τρίτο: 1947 – Η κλιμάκωση του πολέμου	120
α. <i>Η κατάσταση τους πρώτους μήνες του έτους</i>	120 – 122
β. <i>Οι συζητήσεις για την οργάνωση του ΕΣ το 1947 και η συγκρότηση της 1^{ης} Στρατιάς</i>	123 – 127
γ. <i>Επιχείρηση «Τέρμινους» – Η πρώτη μεγάλης κλίμακας επιχείρηση του ΕΣ</i>	128 – 133
δ. <i>Η συγκρότηση της Εθνοφρουράς</i>	134 – 138
ε. <i>Η είσοδος των Αμερικανών στο προσκήνιο – Πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στη χώρα το δεύτερο δμηνο του έτους</i>	139 – 151
στ. <i>Οι απώλειες των αντιπάλων το 1947 και η διάρθρωση του ΕΣ στα τέλη του έτους</i>	152 – 154

Κεφάλαιο	Σελίδες
Κεφάλαιο Τέταρτο: 1948 – Το έτος που κρίθηκε ο πόλεμος	155
α. Πολιτική και στρατιωτική κατάσταση	155 – 157
β. Ο ΕΣ στις αρχές του 1948	158 – 162
γ. Η διάταξη μάχης του ΕΣ, οι οργανωτικές αλλαγές κατά το πρώτο δμηνο του 1948 και η σχεδίαση των μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων	163 – 172
δ. Τα αποτελέσματα των επιχειρήσεων «Χαραυγή και «Κορωνίς»	173 – 183
ε. Οι επιχειρήσεις και οι οργανωτικές αλλαγές μετά την πτώση του Γράμμου	184 – 194
Κεφάλαιο Πέμπτο: Τα στελέχη και οι έφεδροι του ΕΣ	195
α. Τα μόνιμα Στελέχη	195
i. Γενικά – Το παράδειγμα της τάξης ΣΣΕ 1940	195 – 201
ii. Οι νομοθετικές πρωτοβουλίες για την εκκαθάριση της επετηρίδας και για την αποκατάσταση της πειθαρχίας	202 – 217
iii. Η επανασύσταση της ΣΣΕ	218 – 221
iv. Η εκπαίδευση των στελεχών (ΓΚΕΑ και Σχολή Επιτελών)	222 – 224
v. Οι μυστικές οργανώσεις ΕΝΑ και ΙΔΕΑ	225 – 234
β. Οι Έφεδροι	235
vi. Η δημιουργία των Κέντρων Βασικής Εκπαίδευσης (ΚΒΕ) και η ζωή στα στρατόπεδα	235 – 247
Κεφάλαιο Έκτο: Η οργάνωση του ΕΣ για την εκκαθάριση του στρατεύματος από τους Αριστερούς και η Μακρόνησος	248
α. Το νομοθετικό πλαίσιο και η έναρξη της εκκαθάρισης – Ο ρόλος του επεισοδίου στην Ποντοκερασιά Κιλκίς	248 – 258
β. Η Μακρόνησος	259 – 271
Κεφάλαιο Έβδομο: Η οργάνωση του στρατού σε σχέση με την ελληνική κοινωνία	272
α. Η κήρυξη «Πανστρατιάς»	272 – 283
β. Η εμπλοκή του στρατού σε κοινωνικές δράσεις	284 – 288
γ. Μέτρα για τη διατήρηση του ηθικού, μέριμνας για το προσωπικό και επηρεασμού της κοινωνίας	289 – 297
δ. Η εμπλοκή του στρατού στην εκκένωση της υπαίθρου	298 – 307

Κεφάλαιο	Σελίδες
Κεφάλαιο Όγδοο: Η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή (BMM)	308
α. <i>Γενικά</i>	308 – 313
β. <i>Η έναρξη λειτουργίας της BMM</i>	314 – 324
γ. <i>Οι προτάσεις της BMM για την αντιμετώπιση των ανταρτών</i>	325 – 340
δ. <i>Η συμβολή της BMM στη δημιουργία νέων δομών και θεσμών στον ΕΣ</i>	341 – 349
ε. <i>Οι σχέσεις μεταξύ της BMM και της JUSMAPG</i>	350 – 356
στ. <i>Το προσωπικό της BMM</i>	357 – 370
Συμπεράσματα	371 – 388
Συνομογραφίες	389 – 393
Πηγές και Βιβλιογραφία	394 – 410
Παράρτημα	411 – 423

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διατριβή είναι ένας μικρός φόρος τιμής στη γενιά του '40 που η μεγάλη πλειοψηφία τους έχει ήδη φύγει από τη ζωή. Οι πράξεις τους καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τη σημερινή Ελλάδα, με όλα τα καλά και όλα τα στραβά της. Φιλοδοξία μου είναι με την παρούσα διατριβή να βοηθήσω στη φώτιση ακόμα μίας πτυχής αυτής της τραγωδίας. Εάν με το τέλος του Β΄ ΠΠ και την απελευθέρωση της χώρας, είχε επέλθει η ειρήνη και η ανασυγκρότησή της υπό ομαλές συνθήκες, χωρίς την ύπαρξη του Εμφυλίου, σήμερα θα μιλούσαμε για την «πιο υπέροχη ώρα» του λαού μας, για να χρησιμοποιήσω μία φράση του Ουίנסτον Τσόρτσιλ. Δυστυχώς, η χώρα βυθίστηκε σε ένα αδελφοκτόνο πόλεμο που φαινομενικά καμία πλευρά δεν ήθελε, αλλά όλοι βαδίσανε στον γκρεμό σαν τους υπνοβάτες ή τα μαγεμένα παιδιά στο μύθο του Πιεντ Πάιπερ (Pied Piper of Hamelin). Ο Εμφύλιος Πόλεμος υπήρξε ένας ολοκληρωτικός πόλεμος που επηρέασε κάθε πτυχή της ελληνικής κοινωνίας και η στάση που τήρησε το κάθε άτομο κατά τη διάρκειά του, καθόρισε πολλές φορές όχι μόνο τη ζωή του, αλλά και αυτή των μελών της οικογένειάς του μετά από τη λήξη του.

Για την εκπόνηση της διατριβής αυτής θα ήθελα να ευχαριστήσω πρώτα και πάνω απ' όλα τη σύζυγό μου Αιμιλία, η οποία με στήριξε και με ενθάρρυνε όλα αυτά τα χρόνια. Χωρίς την κατανόηση και ανάληψη από την πλευρά της, του μεγαλύτερου μέρους των οικογενειακών υποχρεώσεων, δεν θα ήταν δυνατή η εκπόνησή της. Επίσης τις κόρες μου Ίλια και Λυδία, οι οποίες με ενθάρρυναν και με παρακινούσαν να συνεχίσω, όταν ήμουν έτοιμος να τα παρατήσω.

Ο καθηγητής μου Πολυμέρης Βόγλης, υπήρξε ο σοφός μέντορας και πολύτιμος καθοδηγητής στην διαμόρφωσή της, πάντα πρόθυμος να συνεισφέρει ιδέες, προτάσεις και συμβουλές για την αρτιότερη εκπόνησή της, ενώ είναι ανεκτίμητο το βάθος και εύρος των γνώσεών του γύρω από την επίμαχη περίοδο. Οι επιβλέποντες καθηγητές μου Άννα Ματθαίου και Λεωνίδα Καλλιβρετάκης υπήρξαν καίριοι στις παρατηρήσεις τους και τους ευχαριστώ πολύ για τη βοήθειά τους. Ο Πολυμέρης Βόγλης και η Άννα Ματθαίου ήταν αυτοί που με προέτρεψαν ώστε να συνεχίσω την μεταπτυχιακή μου εργασία σε διδακτορική διατριβή.

Η Αννίτα Κορδατζή – Πρασσά, Διευθύντρια των ΓΑΚ Μαγνησίας, αποτελεί πρότυπο δημοσίου υπαλλήλου και επιστήμονα και την ευχαριστώ για την προθυμία της να βοηθήσει με όποιο τρόπο μπορούσε στην έρευνά μου.

Σε κάθε περίπτωση, η διατριβή δεν θα ήταν δυνατόν να εκπονηθεί εάν δεν υπήρχε η Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού και το εκπληκτικό αρχείο της. Στο προσωπικό της (νυν και προηγούμενους) αξίζουν συγχαρητήρια για την ποιότητα της δουλειάς τους και το ενδιαφέρον τους για τη διάσωση της ιστορικής μνήμης. Η ψηφιοποίηση του αρχείου της είναι πολύτιμος βοηθός κάθε ερευνητή, ενώ είναι άψογα οργανωμένο. Τους ευχαριστώ πολύ για τη βοήθειά τους.

Δεν θα μπορούσα να παραλείψω το προσωπικό των National Archives στο Kew της Μ. Βρετανίας, το οποίο με βοήθησε στην έρευνά μου για τις αναφορές της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής και τον επαγγελματισμό που επέδειξε στην ικανοποίηση των αιτημάτων μου. Έχουν δημιουργήσει και λειτουργούν ένα σύστημα φιλικό προς τον ερευνητή και οι επισκέψεις μου εκεί αποτέλεσαν μοναδική εμπειρία.

Θα ήθελα να μνημονεύσω τον αείμνηστο καθηγητή μου στο ΕΑΠ Σταύρο Κωνσταντακόπουλο, ο οποίος ήταν αυτός που επέμεινε να συνεχίσω τις προπτυχιακές μου σπουδές σε μεταπτυχιακές και αργότερα με σύστησε στον Πολυμέρη Βόγλη. Δυστυχώς έφυγε νωρίς και μου λείπουν οι συζητήσεις που κάναμε. Δεν ήταν τόσο συχνές όσο θα ήθελα, αλλά ήταν ουσιαστικές και έδειχναν την ευρύτητα της σκέψης του και της έγνοιας του για τον απλό άνθρωπο.

Εννοείται ότι όλα τα λάθη, παραλείψεις, ατέλειες και αστοχίες βαρύνουν αποκλειστικά και μόνο εμένα.

Τέλος θα ήθελα να αφιερώσω τη διατριβή μου στον πατέρα μου Ηρακλή Γιαννακό και στην αδερφή μου Λαμπρινή, οι οποίοι έφυγαν νωρίς από τη ζωή μου, αφήνοντας ένα κενό που δεν θα καλυφθεί ποτέ. Θα μου λείπετε πάντα.

Αφιερώνεται πάνω απ' όλα στους νεκρούς και των δύο πλευρών.

Ήτανε νέοι ήτανε νέοι, ήταν παιδιά

Και έτυχε να' ναι και καλή σοδειά

Αναγνωστάκης, Μανώλης, *Τα Ποιήματα: 1941 – 1971, Ήτανε Νέοι*, Νεφέλη, Αθήνα, 2000

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις 7 Ιανουαρίου 1952, ο διοικητής της 8^{ης} Στρατιάς των ΗΠΑ στην Κορέα, εξέδωσε τη Γενική Διαταγή υπ' αριθμ. «16», με την οποία απονέμονταν η ηθική αμοιβή της *Διαμνημόνευσις Μονάδος* (Unit Citation) στο Τάγμα ΕΚΣΕ, για «εξαίρετον εκτέλεσιν του καθήκοντος και έξοχον ηρωισμόν, επιδειχθέντα κατά την διάρκεια επιχειρήσεων εναντίον του εχθρού εις την περιοχήν SONBYOK, KOPEAS από 3 έως 10 Οκτωβρίου 1951....». Αντίστοιχες ηθικές αμοιβές απένειμαν στο Εκστρατευτικό Σώμα Ελλάδος (ΕΚΣΕ) για τη δράση του στην Κορέα, ο πρόεδρος της χώρας Σίγκμαν Ρι (Syngman Rhee), καθώς και ανώτατοι Αμερικανοί αξιωματικοί και πολιτικοί [πχ ο μόνιμος αντιπρόσωπος των ΗΠΑ στον ΟΗΕ, Κάμποτ Λοτζ (Cabot Lodge)]. Στις παραπάνω ηθικές αμοιβές ήρθαν να προστεθούν και οι αντίστοιχες από την ελληνική κυβέρνηση και τη στρατιωτική ηγεσία της εποχής¹.

Γενικά η δράση του ΕΚΣΕ στον Πόλεμο της Κορέας, εξεταζόμενη με αυστηρά στρατιωτικά κριτήρια, χωρίς την εξέταση της σκοπιμότητας της αποστολής του ή της ηθικής νομιμοποίησης της παρουσίας του εκεί, κρίνεται ως απόλυτα επιτυχημένη. Η απόδοσή του στις μάχες που έλαβε μέρος, πιστοποιούσε το υψηλό επίπεδο επαγγελματισμού όλων των κλιμακίων της ηγεσίας του και της υψηλής ποιότητας της εκπαίδευσης και του ηθικού των οπλιτών του. Το τάγμα μπόρεσε και έφερε εις πέρας όλες τις αποστολές που του ανατέθηκαν, τόσο σε αμυντικές όσο και σε επιθετικές επιχειρήσεις. Μελετώντας τη δράση του, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, ότι το προσωπικό του δεν προέρχονταν από επίλεκτες μονάδες του ΕΣ, δεν αποτελούνταν από επαγγελματικά στελέχη, ούτε η μονάδα διέθετε κάποιο ιδιαίτερο εξοπλισμό σε σχέση με τον τότε υπάρχοντα στο ελληνικό οπλοστάσιο.

Σε αντιδιαστολή με τα παραπάνω εγκωμιαστικά σχόλια, έξι χρόνια νωρίτερα τον Σεπτέμβριο 1946, στο ξεκίνημα του εμφυλίου πολέμου, ο αντιστράτηγος Γιατζίης, διοικητής του Α' ΣΣ, σε αναφορά του προς τον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Στρατού (Α/ΓΕΣ), αντιστράτηγο Παναγιώτη Σπηλιωτόπουλο, σχετικά με την επικρατούσα κατάσταση στον ΕΣ και τη Χωροφυλακή, ανέφερε μεταξύ άλλων ότι: «...Αι ανώτεροι διοικήσεις του στρατεύματος αντί να ενισχυθώσιν εις κύρος υπό της κεντρικής υπηρεσίας, σχεδόν ταπεινούνται και έχομεν προστριβάς εις το εσω-

¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Εκστρατευτικόν Σώμα Ελλάδος εις Κορέαν (1950 – 1955)*, Αθήνα, 1977, σελ. 191, 192, 194 – 204.

τερικόν των μεγάλων μονάδων μεταξύ δ/σεων (ενν. διοικήσεων) αίτινες έχουσι μοιραίως αντίκτυπον επί των υφισταμένων με κίνδυνον η υπέρ πάσαν άλλην περίοδον επιβεβλημένη συνοχή του στρατεύματος να μη δύναται να θεωρήται εξησφαλισμένη. Δεν θέλω να σκεφθώ εάν αι ως άνω υποχρεώσεις του Στρατού ημών, ως σήμερον έχομεν, δύναται να εκπληρωθώσιν....»².

Ο ίδιος ανώτατος και έμπειρος αξιωματικός, τον Οκτώβριο του 1948 από τη θέση του Α/ΓΕΣ κατά τις μάχες στο Βίτσι, υπήρξε μάρτυρας της διάλυσης μίας ολόκληρης ταξιαρχίας (22^η ταξιαρχία), γεγονός που τον οδήγησε στην έκδοση διαταγής προς τους διοικητές των σωμάτων στρατού (Α΄ – Β΄ – Γ΄ ΣΣ), στην οποία εξέφραζε την έντονη δυσαρέσκειά του και τόνιζε το γεγονός ότι παρόλο που είχαν διατεθεί «επαρκέσαντα μέσα εις μονάδας και εις υποστήριξην και επ' ουδενί λόγω ήτο επιτετραμμένον να ανακοπή η ορμή των δυνάμεών μας, να μη καταληφθούν οι αντικειμενικοί σκοποί και να παρατηρηθούν μάλιστα και άτακτοι συμπύξεις. Το τελευταίον τούτο είναι απαράδεκτον και εγκληματικόν». Ως αιτίες για τη φτωχή απόδοση των Μονάδων, θεωρούσε την μη καλή προπαρασκευή και επίβλεψη του αγώνα από όλα τα κλιμάκια της διοίκησης και την έλλειψη αυτοπεποίθησης και πίστης στη νίκη από μέρος των στελεχών. Στο έγγραφο διέταξε τη διενέργεια προανακρίσεων για τον καταλογισμό ευθυνών και την επιβολή ποινών στους υπαίτιους, καθώς και την απόφαση «... της ανώτατης ηγεσίας όπως φανεί σκληρότατη προς πάντας οίτινες δεν θέλουν αποδείξην την επιβαλλομένην αυταπάρνησιν εις τον ιερόν αγώνα τον οποίον διεξάγομεν και τον οποίον πάση θυσία δέον να κερδίσωμεν»³.

Ο ΕΣ της περιόδου του Εμφυλίου ήταν ένα ετερόκλητο και ανομοιογενές σύνολο μόνιμων στελεχών και εφέδρων. Τα στελέχη που διοικούσαν τις μονάδες και τους σχηματισμούς τα οποία επέκρινε με τέτοια δριμύτητα ο Γιατζής, ήταν τα ίδια που ως κατώτεροι και ανώτεροι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί είχαν πολεμήσει με τον Ελληνικό Στρατό στον Ελληνοϊταλικό και Ελληνογερμανικό πόλεμο λίγα χρόνια νωρίτερα και είχαν αποσπάσει τον παγκόσμιο θαυμασμό. Κάποιοι, λίγοι, είχαν πολεμήσει με τον ΕΣ στη Μέση Ανατολή, στο Ρίμινι και στο Αιγαίο. Σε μερικές περιπτώσεις τα στελέχη και οι στρατεύσιμοι που τώρα κατηγορούνταν για την φτωχή απόδοσή τους, ήταν οι ίδιοι που είχαν επανδρώσει τις διάφορες αντιστασιακές ομάδες και είχαν προκαλέσει πλήθος προβλημάτων στους κατακτητές. Κά-

² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (εφεξής ΑΕΠ)*, Τόμος 2, Αθήνα, 1998, σελ. 396 – 400.

³ Οπ.π., Τόμος 11, σ. 136, 137.

ποια από αυτά τα στελέχη θα αποστέλλονταν σε μερικά χρόνια στη μακρινή Κορέα, όπου θα εντυπωσίαζαν εχθρούς και φίλους με την απόδοσή τους στα πεδία των μαχών⁴. Μέσα στις τάξεις του ΕΣ υπηρετούσαν στελέχη και οπλίτες που στη διάρκεια της Κατοχής είχαν επανδρώσει τα τάγματα ασφαλείας ή άλλες υπηρεσίες των κατοχικών κυβερνήσεων και των κατακτητών και προσπαθούσαν με τη συμμετοχή τους να εξασφαλίσουν, αποκαθαρμένοι από το ένοχο παρελθόν τους, τη θέση τους στη μεταπολεμική Ελλάδα. Τέλος κάποια από τα στελέχη για τα οποία εξέφραζε την αγανάκτησή του ο Γιατζής, είχαν παραμείνει αμέτοχα στη διάρκεια της Κατοχής και της Αντίστασης ή βρισκονταν για πολιτικούς λόγους εκτός στρατεύματος από το 1933 ή το 1935, άρα αγνοούσαν και τις εξελίξεις στην πολεμική τέχνη που είχαν λάβει χώρα στο μεσοδιάστημα. Ομοίως κάποιοι από τους στρατεύσιμους ανήκαν στο χώρο της Αριστεράς και πλέον πολεμούσαν στις τάξεις του ΕΣ, εναντίον των πρώην ομοϊδεατών τους, ενώ αριθμός στελεχών και εφέδρων είχαν απέναντί τους συγγενείς και φίλους τους. Έχοντας λοιπόν ο ΕΣ στις τάξεις του στελέχη και εφέδρους με τόσο διαφορετικές εμπειρίες και παραστάσεις, δεν πρέπει να προξενεί εντύπωση το γεγονός ότι η απόδοση των μονάδων του δεν ήταν η αναμενόμενη.

Για τη δεκαετία του 1940 γενικά και για τον Εμφύλιο ειδικότερα, έχουν γραφτεί μια πλειάδα βιβλίων – μελετών – αυτοβιογραφιών και από τις δύο πλευρές του ιδεολογικού φάσματος, τόσο από Έλληνες, όσο και από ξένους συγγραφείς. Οι τάσεις αποτίμησης των γεγονότων και των δρώντων μεταβάλλονται στο χρόνο και η απαρίθμηση και αξιολόγησή τους και μόνο είναι αρκετή για να αποτελέσει

⁴ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο πρώτος διοικητής του ΕΚΣΕ ήταν ο αντισυνταγματάρχης Διονύσιος Αρμπουζής, ο οποίος διατέλεσε επίσης πρώτος διοικητής της ΕΛΔΥΚ με την ίδρυσή της, ενώ ανέλαβε πρώτος Α/ΓΕΕΘΑ μετά την πτώση της δικτατορίας και την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη χώρα. Το 1948 με το βαθμό του ταγματάρχη, διοικούσε το 629 τάγμα πεζικού, με το οποίο συμμετείχε στις επιχειρήσεις στην περιοχή της Μουργκάνας. Ομοίως ο αντισυνταγματάρχης Γεώργιος Κουμανάκος (γνωστός και για την μετέπειτα πολιτική του δράση), υπήρξε διοικητής του ΕΚΣΕ από τον Ιανουάριο έως τον Ιούλιο 1953, ενώ το 1948 με το βαθμό του ταγματάρχη, διοικούσε το 583 τάγμα, με το οποίο κατέλαβε το ύψωμα Κλέφτης στο Γράμμο. Ο πρώτος διοικητής του στρατηγείου ΕΚΣΕ από το Νοέμβριο 1950 έως τον Αύγουστο 1951, υπήρξε ο συνταγματάρχης Ιωάννης Δασκαλόπουλος, ο οποίος το 1948 με το βαθμό του αντισυνταγματάρχη, ήταν διοικητής του 592 τάγματος και συμμετείχε στις επιχειρήσεις «Χαραυγή» και «Κορωνίς». Διοικητής του συντάγματος ΕΚΣΕ από τον Ιανουάριο έως τον Οκτώβριο του 1954 υπήρξε ο συνταγματάρχης Ιωάννης Γεννηματάς, ο οποίος ως αντισυνταγματάρχης το 1948, ήταν επιτελάρχης της 36^{ης} ταξιαρχίας στις επιχειρήσεις των Αγράφων και του Σουλίου – Παραμυθιάς. Βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός Κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949), Η Εκκαθάρισις της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, Αθήνα, 1970, σελ. 405 – 440 και *Το Εκστρατευτικόν Σώμα Ελλάδος εις Κορέαν*, σελ. 213 – 226.

ένα ξεχωριστό αντικείμενο έρευνας⁵. Για τους σκοπούς της παρούσας διατριβής θα γίνει ενδεικτική μόνο αναφορά.

Μία κατηγορία μελετητών (Ελλήνων και ξένων) που ασχολήθηκαν με την ιστορία του Εμφυλίου, τη συνεξετάζουν σε συνδυασμό με τον Ψυχρό Πόλεμο και τον ανταγωνισμό των δύο υπερδυνάμεων, καθώς και με τη φθίνουσα πορεία της ισχύος της Μ. Βρετανίας. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τα βιβλία των Lawrence Wittner⁶, Howard Jones⁷, Θανάση Σφήκα⁸, Andre Gerolymatos⁹, Βασίλη Κόντη¹⁰, Σπύρου Πλακούδα¹¹, κ.α. Άλλοι ιστορικοί και κοινωνικοί επιστήμονες ασχολήθηκαν με την κοινωνική πλευρά του πολέμου και τις πολιτικές διεργασίες που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκειά του, τόσο από την πλευρά των αστικών κομμάτων όσο και του ΚΚΕ. Τόσο σε συλλογικά, όσο και σε ατομικά έργα έγινε προσπάθεια να φωτιστούν πτυχές της σύγκρουσης που καθόρισαν την έναρξη και την εξέλιξή της, τη σχέση της με όσα είχαν προηγηθεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής και ακόμα νωρίτερα με τον Εθνικό Διχασμό και τη μορφή που είχε αποκτήσει η ελληνική κοινωνία μετά την ανταλλαγή πληθυσμών το 1923. Εξετάζουν επίσης τον εμφύλιο ως κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο κατέληξε σε ολοκληρωτικό πόλεμο εντός της ελληνικής κοινωνίας, εστιάζοντας παράλληλα στον ΔΣΕ και στην αδυναμία επικράτησής του, λόγω των συνθηκών που είχαν διαμορφωθεί. Σε αυτή την κατηγορία μπορούν να ενταχθούν και τα βιβλία με αυτοβιογραφικό περιεχόμενο (από μέλη της αριστεράς), τα οποία περιγράφουν τα βιώματά τους από τις διώξεις που υπέστησαν για

⁵ Polymeris Voglis & Ioannis Nioutsikos (2017), *The Greek Historiography of the 1940s. A Reassessment*, *Südosteuropa*, Vol. 65, No. 2, σελ. 316 – 333. Για τις διάφορες τάσεις που διαμορφώθηκαν για την ανάλυση των αιτιών του πολέμου, αναλόγως των επικρατουσών πολιτικών συνθηκών (πχ μετεμφυλιακό κράτος – δικτατορία, μεταπολίτευση – περίοδος πολιτικής κυριαρχίας του ΠΑΣΟΚ, δεκαετία 1990, σημερινή περίοδος), βλέπε Πολυμέρης Βόγλης, *Η Αδύνατη Επανάσταση. Η Κοινωνική Δυναμική του Εμφυλίου Πολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014, σελ. 19 – 40 και Σπυρίδων Πλακούδας, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος*, σελ. 9 – 17. Για τον τρόπο που εντάχθηκε ο Εμφύλιος Πόλεμος στον λόγο των πολιτικών κομμάτων μετά το 1974, βλέπε Ελένη Πασχαλούδη, *Η Δεκαετία του 1940 στον Πολιτικό Λόγο*, στο Νίκος Δεμερτζής, Ελένη Πασχαλούδη, Γιώργος Αντωνίου (επιμ.), *Εμφύλιος Πόλεμος: Πολιτιστικό Τραύμα*, Τόμος 3, Το Βήμα / Άλτερ Έγκο, Αθήνα, 2019, σελ. 113 – 160.

⁶ Lawrence Wittner, *American Intervention in Greece, 1943 – 1949*, Columbia University Press, New York, 1982.

⁷ Howard Jones, *“A New Kind of War”: America’s Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece*, Oxford University Press, New York, 1997.

⁸ Thanasis Sfikas, *The British Labour Government and the Greek Civil War 1945 – 1949: The Imperialism of “Non – Intervention”*, Ryburn Publishing, Keele Staffordshire, 1994.

⁹ Andre Gerolymatos, (μτφρ. Διονύσης Αρκαδιανός), *Εμφύλιος, Ελλάδα 1943 – 1949, Ένας Διεθνής Πόλεμος*, Διόπτρα, Αθήνα, 2018.

¹⁰ Βασίλης Κόντης, *Η Αγγλοαμερικανική Πολιτική και το Ελληνικό Πρόβλημα: 1945 – 1949*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1986.

¹¹ Σπυρίδων Πλακούδας, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος (1946 – 1949): Πεδίο Μάχης του Ψυχρού Πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2017.

τα φρονήματά τους, με ιδιαίτερα περίοπτη θέση να κατέχει η Μακρόνησος. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν τα συλλογικά έργα *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο, 1945 - 1949*¹², *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943 – 1950, Μελέτες για την Πόλωση*¹³, *Ανορθόδοξοι Πόλεμοι: Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*¹⁴, *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη – Το Παράδειγμα της Μακρονήσου*¹⁵ καθώς και τα βιβλία των Πολυμέρη Βόγλη¹⁶, Αλέξανδρου Ζαούση¹⁷, Βαρδή Βαρδινογιάννη¹⁸, Φίλιππου Γελαδόπουλου¹⁹, Νίκου Μάργαρη²⁰, Γιώργη Πικρού²¹ και Δημήτριου Σέττα²². Επίσης έγιναν προσπάθειες να φωτιστούν οι κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες που έλαβαν χώρα την περίοδο αμέσως μετά την Απελευθέρωση και μέχρι την έναρξη του πολέμου, καθώς και η περίοδος των Δεκεμβριανών και όσων ακολούθησαν μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, όπως το συλλογικό *Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά. Μια Τομή στην Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας*²³, ή τα βιβλία των Σωτήρη Ριζά²⁴, Ιωάννη Ιατρίδη²⁵, Μενέλαου Χαραλαμπίδη²⁶, ενώ ο Θάνος Βερέμης²⁷, εξέτασε το κοινωνικό και πολιτικό υπόβαθρο του στρατού και τη διαπλοκή του με την πολιτική και πολιτειακή εξουσία της χώρας.

Μεγάλη κατηγορία μη επιστημονικών βιβλίων που πραγματεύονται τον εμφύλιο, αλλά με μεγάλη αξία για τον μελετητή της περιόδου, έχουν όσα αποτελούν αυτοβιογραφίες των πρωταγωνιστών ή και απλών μαχητών, καθώς και απόπειρες

¹² Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.) (μτφρ. Αριστέα Παρίση), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο, 1945 – 1949*, Ολκός, Αθήνα, 2002.

¹³ Ντέιβιντ Κλόουζ (επιμ.) (μτφρ. Γιάννης Σπανδώνης), *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943 – 1950, Μελέτες για την Πόλωση*, Φιλίστωρ, Αθήνα, 2000.

¹⁴ Βασίλης Γούναρης, Στάθης Καλύβας, Ιωάννης Στεφανίδης (επιμ.), *Ανορθόδοξοι Πόλεμοι: Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Πατάκη, Αθήνα, 2010.

¹⁵ Συλλογικό, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης 6 – 7/3/1998, *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη – Το Παράδειγμα της Μακρονήσου*, Φιλίστωρ, Αθήνα, 2000.

¹⁶ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας – Οι Πολιτικοί Κρατούμενοι στον Εμφύλιο Πόλεμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004 και *Η Αδύνατη Επανάσταση, Η Κοινωνική Δυναμική του Εμφυλίου Πολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014.

¹⁷ Αλέξανδρος Ζαούσης, *Η Τραγική Αναμέτρηση 1945 – 1949, Ο Μύθος και η Αλήθεια*, Ωκεανίδα, Αθήνα, 2014.

¹⁸ Βαρδής Βαρδινογιάννης, Σ.Φ.Α., *Μακρόνησος Οχτώβρης 1948 – Μάης 1949*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1982.

¹⁹ Φίλιππος Γελαδόπουλος, *Μακρόνησος, Η Μεγάλη Σφαγή του 1948*, Αλφειός, Αθήνα, 1994.

²⁰ Νίκος Μάργαρης, *Ιστορία της Μακρονήσου*, Τόμοι 1 και 2, Δωρικός, Αθήνα, 1986.

²¹ Γιώργης Πικρός *Το Χρονικό της Μακρονήσου*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1989.

²² Δημήτριος (Μήτσος) Σέττας, *Δεσμώτης στη Μακρόνησο*, Αθήνα, 1986.

²³ Προκόπης Παπαστράτης, Μιχάλης Λυμπεράτος, Λη Σαράφη (επιμ.), *Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά. Μια Τομή στην Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας*, Εταιρεία Σύγχρονης Ιστορίας, Αθήνα, 2018.

²⁴ Σωτήρης Ριζάς, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, Καστανιώτη, Αθήνα, 2011.

²⁵ Ιωάννης Ιατρίδης, *Εξέγερση στην Αθήνα*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη ΑΒΕ, Αθήνα, 2013.

²⁶ Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Δεκεμβριανά 1944 – Η Μάχη της Αθήνας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014.

²⁷ Θάνος Βερέμης, (μτφρ. Σίλια Παπαθανασοπούλου), *Ο Στρατός στην Ελληνική Πολιτική – Από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Κούριερ, Αθήνα, 2000.

συγγραφής της ιστορίας του πολέμου, από όσους βίωσαν τα γεγονότα και γενικά όλη την περίοδο της δεκαετίας του 1940, από διάφορες θέσεις ευθύνης. Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας χρησιμοποιήθηκαν ευρέως βιβλία όσων ήταν ευνοϊκά διακείμενοι ή ανήκαν στο φιλοκυβερνητικό στρατόπεδο, καθόσον είχαν και ευκολότερη πρόσβαση στους πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες της κυβερνητικής παράταξης, καθώς και σε ευαίσθητα έγγραφα – διαταγές – αναφορές της περιόδου, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις τα είχαν συντάξει και εκδώσει οι ίδιοι. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν βιβλία όπως των C. M. Woodhouse²⁸, W. H. McNeill²⁹, Σόλωνα Γρηγοριάδη³⁰, Δημήτριου Ζαφειρόπουλου³¹, Γεώργιου Καραγιάννη³², Γεώργιου Κοσμά³³, Θωμά Πετζόπουλου³⁴, Δημήτριου Πλούμη³⁵, Θρασύβουλου Τσακαλώτου³⁶, Γεώργιου Παπαβύζα³⁷, Δημήτριου Τζουβάρα³⁸ και Ελευθέριου Τσιμπίδη³⁹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια κατηγορία βιβλίων τα οποία ασχολούνται με το στρατιωτικό σκέλος της σύγκρουσης και τις διάφορες πτυχές του πολέμου, ενώ παράλληλα προσπαθούν να φωτίσουν τα αίτια της ήττας του ΔΣΕ, καθώς και τον ρόλο της Βρετανίας και των ΗΠΑ στη σύγκρουση. Σε αυτό τον το-

²⁸ C. M Woodhouse, (μτφρ. Μάριος Μπλέτας), *Ο Αγώνας για την Ελλάδα, 1941 – 1949*, Τουρίκη, Γέρακας Αττικής, 2012. Επίσης *Το Μήλο της Έριδος. Η Ελληνική Αντίσταση και η Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, Εξάντας, Αθήνα, 1976. Το δεύτερο βιβλίο μπορεί να γράφτηκε διαρκούντος του Εμφυλίου (1948), αλλά παρέχει την οπτική γωνία και μια προσπάθεια ψύχραιμης αποτίμησης της περιόδου της Κατοχής και των πρώτων χρόνων του Εμφυλίου, από έναν άνθρωπο που συμμετείχε εκ της θέσεώς του μέχρι ένα βαθμό, στη διαμόρφωση της πολιτικής και στρατιωτικής κατάστασης της χώρας.

²⁹ William Hardy McNeill, *The Greek Dilemma. War and Aftermath*, J. B. Lippincott Company, New York, 1947.

³⁰ Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, Τόμος Β΄ Εμφύλιος – Ανένδοτος (1945 – 1967)*, Polaris, Αθήνα, 2010.

³¹ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντिसυμμοριακός Αγών 1945 – 1949*, Αθήνα (χωρίς εκδότη), 1956.

³² Γεώργιος Καραγιάννης, *1940 – 1952 Το Δράμα της Ελλάδος. Έπη και Αθλιότητες*, χωρίς εκδότη, Αθήνα, αχρονολόγητο.

³³ Γεώργιος Κοσμάς, *Ελληνικοί Πόλεμοι, Βαλκανικοί – Ελληνοϊταλικός - Συμμοριτοπόλεμος*, Ελληνικό Φως, Αθήνα, 1967.

³⁴ Θωμάς Πετζόπουλος, *1941 – 1950 Τραγική Πορεία*, χωρίς εκδότη, Αθήνα, 1953.

³⁵ Δημήτριος Πλούμης, *Η Ελληνική Τραγωδία 1946 – 1949. Ένας Τιτάνειος Αγώνας για την Ανεξαρτησία και τη Διάσωση της Ελληνικής Φυλής*, χωρίς εκδότη, Αθήνα, 1973.

³⁶ Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας: Πώς Εκερδίσαμε τους Αγώνες μας, 1940 – 1949*, Τόμοι Α΄ και Β΄, Ακρόπολη, Αθήνα, 1960.

³⁷ Γεώργιος Παπαβύζας, *Αίμα και Δάκρυα, Ελλάς 1940 – 1949, Ιστορία Πολέμου και Αγάπης*, Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα, 2001.

³⁸ Δημήτρης Τζουβάρας, *Ψηφίδες μιας Ζωής – Η Αγροτική Ζωή Προπολεμικά, η Κατοχή, ο Εμφύλιος*, Οϊωνός, Λαμία, 2009.

³⁹ Ελευθέριος Τσιμπίδης, *Αίμα και Δάφνες 1941 – 1945*, Adventure, Θεσσαλονίκη, 2005.

μέα ξεχωρίζουν το δίτομο βιβλίο του Γιώργου Μαργαρίτη⁴⁰, καθώς και αυτά των Charles Shrader⁴¹, Tim Jones⁴², Mara Karlin⁴³, Νίκου Μαραντζίδη⁴⁴.

Από την άλλη πλευρά, η ιστορία του Εμφυλίου Πολέμου για τον ΕΣ είναι σήμερα ένα θέμα ταμπού. Η Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού του ΓΕΣ (ΓΕΣ/ΔΙΣ), είναι ο επίσημος φορέας για τη συγγραφή της ιστορίας του και έχει συγγράψει την ιστορία όλων των πολεμικών αναμετρήσεων στις οποίες αυτός έχει εμπλακεί, καθώς και της συμμετοχής του σε διάφορες αποστολές στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, ενώ έχει εκδώσει και πλήθος μελετών για θέματα στρατιωτικής ιστορίας. Εν τούτοις, 70 χρόνια μετά τη λήξη (2019) της πιο αιματηρής σύγκρουσης στην οποία εμπλέκηκε ποτέ το ελληνικό κράτος από την ίδρυσή του, δεν έχει προχωρήσει στη συγγραφή μιας συνεκτικής και επιστημονικά έγκυρης ιστορίας του στρατεύματος για την εν λόγω περίοδο, η οποία θα τεθεί στην κρίση της επιστημονικής κοινότητας, καθώς και στη διάθεση του κοινού και των μελετητών. Στην πραγματικότητα είχαν εκδοθεί μια σειρά έργων που πραγματεύονταν την ιστορία του πολέμου στη διάρκεια της δικτατορίας, αλλά αυτά ήταν σύμφωνα με την επικρατούσα πολιτική κατάσταση της εποχής και διαπνέονταν από σαφές αντικομμουνιστικό πνεύμα, άσχετα αν δύο τόμοι εκδόθηκαν ο ένας το 1976 και ο άλλος το 1980⁴⁵. Έκτοτε το μόνο που έγινε ήταν να εκδοθούν ασχολίαστα επιλεγμένα αρχεία της περιόδου του εμφυλίου σε ένα 16τομο έργο το 1998, τα οποία αν και αποτελούν χρήσιμα βοηθήματα για έναν ερευνητή, εν τούτοις δεν αποτελούν Ιστορία⁴⁶. Πολύτιμη βοήθεια

⁴⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 – 1949*, Τόμοι 1 – 2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2001.

⁴¹ Charles Shrader, *The Withered Vine – Logistics and the Communist Insurgency in Greece, 1945 – 1949*, Praeger Publishers, Westport, CT, 1999.

⁴² Tim Jones, SAS. *The First Secret Wars*, I.B. Tauris, London, 2005 και *Postwar Counterinsurgency and the SAS, 1945 – 1952: A Special Type of Warfare*, Routledge, New York, 2007.

⁴³ Mara Karlin, *Building Militaries in Fragile States – Challenges for the United States*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia PA, 2018.

⁴⁴ Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, 1946 – 1949*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010.

⁴⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντिसυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Η Εκκαθάρισις της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, Αθήνα, 1970, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντिसυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Πρώτον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1946*, Αθήνα, 1971, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα (Ιούλιος 1944 – Δεκέμβριος 1945)*, Αθήνα, 1973, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντिसυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Επιχειρήσεις του Γ' Σώματος Στρατού (1947 – 1949)*, Αθήνα, 1976, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντिसυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947 (Εις την Ηπειρωτικήν Ζώνην Ευθύνης των Α' και Β' Σωμάτων Στρατού)*, Αθήνα, 1980. Βέβαια ούτε και για την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης έχει γραφτεί μια επίσημη ιστορία, η οποία θα περιλαμβάνει τη δράση των αντιστασιακών και δοσιλογικών οργανώσεων και τμημάτων, παρόλο που υπάρχουν τα σχετικά αρχεία. Αντ' αυτού ακολουθήθηκε η πρακτική της ασχολίαστης δημοσίευσης αρχειακού υλικού σε ένα 8τομο έργο. Βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εθνικής Αντίστασης*, Τόμοι 1 – 8, Αθήνα, 1998.

⁴⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμοι 1 – 16.

για τους ερευνητές αποτελούν και τα ψηφιοποιημένα αρχεία της, τα οποία είναι διαθέσιμα από τον δικτυακό κόμβο της υπηρεσίας, μια εξαιρετική προσπάθεια η οποία πιστεύω ότι πρέπει να επεκταθεί. Εδώ θα πρέπει να επαινεθεί η απόφαση της ελεύθερης πρόσβασης για το κοινό, σε αντίθεση με τα αρχεία που τηρούνται στα The National Archives της Μ. Βρετανίας, στα οποία η πρόσβαση (σε όσα είναι ψηφιοποιημένα) απαιτεί την καταβολή χρηματικού αντιτίμου. Επίσης στην ιστορία της οργάνωσής του, η περίοδος του Εμφυλίου αναφέρεται με σχεδόν τηλεγραφικό τρόπο, ενώ δεν δίνεται καμία επεξήγηση για το σκεπτικό γύρω από τις οργανωτικές αλλαγές. Επίσης, παρόλο που οι Βρετανοί είχαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της οργάνωσής του, η ύπαρξη της ΒΜΜ απλώς αναφέρεται περιστασιακά⁴⁷.

Μια σύγχρονη τάση στη σύγχρονη στρατιωτική ιστορία, είναι η συμπερίληψη προφορικών μαρτυριών προσώπων που βίωσαν τα γεγονότα, είτε ως διαμορφωτές τους (πολιτικοί, ανώτατοι αξιωματούχοι και αξιωματικοί, κλπ), είτε ως εκτελεστικά όργανα και υφιστάμενοι τις συνέπειές τους (απλοί μαχητές, άμαχοι, κλπ). Το μεγάλο πρόβλημα που αντιμετώπισε ο γράφων την παρούσα διατριβή είναι ότι ενώ στη βιβλιογραφία υπάρχει πλήθος μαρτυριών και αυτοβιογραφιών πρώην μελών του ΔΣΕ (ενδεικτικά μόνο αναφέρονται οι Τάκης Ψημμένος⁴⁸, Βασίλης Αποστολόπουλος⁴⁹, Αλεξάνδρα Βλάσση – Θεοδωρικάκου⁵⁰ και Δημήτρης Κατσής⁵¹), από την πλευρά των μαχητών του κυβερνητικού στρατοπέδου, ενώ υπάρχει πλειάδα βιβλίων γραμμένων από αξιωματικούς του ΕΣ, όπως αυτοί που αναφέρθηκαν παραπάνω (πχ Τσακαλώτος, Ζαφειρόπουλος, Πλούμης, κλπ), απουσιάζουν οι μαρτυρίες απλών μαχητών ή κατώτερων στελεχών, οι οποίοι βίωσαν άμεσα τις μάχες και του τι σήμαινε η συμμετοχή σε πολεμικές επιχειρήσεις στην πρώτη γραμμή, ή η εφαρμογή πολιτικών, όπως ήταν οι εκκενώσεις των χωριών και η φύλαξη των κρατούμενων στη Μακρόνησο. Η ΓΕΣ/ΔΙΣ εξέδωσε το βιβλίο *Μνήμες Πολέμου 1897 – 1974*, το οποίο περιέχει αποσπάσματα από προσωπικές μαρτυ-

⁴⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού (1821 – 1954)*, Αθήνα, 2005.

⁴⁸ Τάκης Ψημμένος, *Αντάρτες στ' Άγραφα (1946 – 1950). Αναμνήσεις ενός Αντάρτη*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1998.

⁴⁹ Βασίλης Αποστολόπουλος, *Το Χρονικό μιας Εποποιίας. Ο ΔΣΕ στη Ρούμελη*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2006.

⁵⁰ Αλεξάνδρα Βλάσση – Θεοδωρικάκου, *Οι Μνήμες Μένουν Ζωντανές. Οι Αναμνήσεις μιας 17χρονης Ανταρτοπούλας του ΔΣΕ*, Εντός, Αθήνα, 1997.

⁵¹ Δημήτρης Κατσής, *Το Ημερολόγιο Ενός Αντάρτη του ΔΣΕ, 1946 – 1949*, Τόμοι 1 – 5, χωρίς εκδότη, Αθήνα 1998.

ρίες αγωνιστών και των δύο πλευρών⁵². Από την έρευνά μου το μόνο αυτοβιογραφικό κείμενο που περιγράφει εκτενώς τη θητεία του στο στρατό και τη συμμετοχή του στις επιχειρήσεις, το οποίο μπόρεσα να βρω ήταν του Γεώργιου Παπαβύζα, ο οποίος υπηρέτησε ως έφεδρος αξιωματικός στον ΕΣ. Το βιβλίο του Διονύσιου Κωστίδη⁵³ δεν γνωρίζω εάν πρέπει να το εκλάβω ως ένα έργο μυθοπλασίας ή ως αυτοβιογραφία, μιας και τα περιστατικά που περιγράφει ανταποκρίνονται στα πραγματικά γεγονότα, χωρίς να μπορούν να επιβεβαιωθούν τα ονόματα που αναφέρει, αν και στο βιβλίο του γίνεται αναφορά και από τον Γιώργο Μαργαρίτη. Αντίστοιχα και τα βιβλία του Ρένου Αποστολίδη, αν και έχουν έντονο το προσωπικό στοιχείο, δεν ξέρω σε πόση έκταση πρέπει να τα εκλάβω ως αφηγούμενα πραγματικά περιστατικά, ή ως λογοτεχνικά έργα⁵⁴.

Πολύ χρήσιμο για να μπορέσω να καταλάβω το τι σήμαινε να είσαι μαχητής του ΕΣ και πώς ήταν η ζωή στην πρώτη γραμμή, υπήρξαν τα ντοκιμαντέρ του Ροβήρου Μανθούλη, τα οποία είναι διαθέσιμα στο ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ και στο διαδίκτυο⁵⁵. Δεν μπόρεσα να βρω ένα οργανωμένο αρχείο προφορικών μαρτυριών από βετεράνους του ΕΣ, όπως τα αρχεία ήχου που διατίθενται σε ψηφιακή μορφή από τα Imperial War Museums, τα οποία και χρησιμοποίησα ευρέως, κατά τη συγγραφή του σχετικού κεφαλαίου για την ΒΜΜ. Δυστυχώς μετά από 70 χρόνια από τη λήξη του πολέμου, η γενιά των παλαιών πολεμιστών φεύγει από τη ζωή και οι εμπειρίες τους θα χαθούν μαζί τους. Σε αυτό τον τομέα σίγουρα θα μπορούσαν να είχαν γίνει περισσότερα.

Έχοντας αναφέρει τα παραπάνω έργα, τα οποία επαναλαμβάνω, αποτελούν ενδεικτικό μόνο μέρος της συνολικής βιβλιοπαράγωγής και έρευνας για τον Εμφύλιο Πόλεμο, διαπιστώνεται ότι δεν έχει γίνει μία συστηματική αποτίμηση της

⁵² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Μνήμες Πολέμου 1897 – 1974*, Αθήνα, 2005.

⁵³ Διονύσιος Κωστίδης, *Ημερολόγιο Εμφυλίου 1948 – 1950. Μαρτυρία ενός Επιζήσαντος*, Δωδώνη, Αθήνα, 1992

⁵⁴ Ρένος Αποστολίδης, *Ο Α2: 20 και μία Μαρτυρίες του Εμφυλίου*, Εστία, Αθήνα, 2007 και *Πυραμίδα 67: Το Βιβλίο του Εμφυλίου*, Εστία, Αθήνα, 2010. Γεγονός πάντως είναι ότι στο ντοκιμαντέρ σε σκηνοθεσία του Κώστα Φέρρη *Ο εμφύλιος μέσα μας*, που γυρίστηκε το 1995 σε 21 επεισόδια και προβλήθηκε από το Κανάλι 5, περιγράφονται οι εμπειρίες του συγγραφέα από τη συμμετοχή του στον εμφύλιο και περιλαμβάνονται γυρίσματα από περιοχές που επιχείρησε με τη μονάδα του κατά τη διάρκειά του. Επειδή τα γεγονότα και η δράση της μονάδας του, που περιγράφει στο εν λόγω ντοκιμαντέρ επιβεβαιώνονται από την ιστορική έρευνα, θα θεωρήσω τις μαρτυρίες του αξιόπιστες.

⁵⁵ Ροβήρος Μανθούλης, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Ντοκιμαντέρ Παραγωγής NET / ARTE / YGREC Productions, Paris, με την υποστήριξη του EURIMAGES, του Γαλλικού Κέντρου Κινηματογράφου (CNC) και του Γαλλικού Υπουργείου Πολιτισμού, 1997 και Μανθούλης Ροβήρος, Καραμπίνης Παναγιώτης, Μωριάτης Κωνσταντίνος, *Βίοι Παράλληλοι του Εμφυλίου*, Παραγωγή: ΕΡΤ ΑΕ, Εκτέλεση YGREC Productions, 1999, Επεισόδια 1 – 6.

οργάνωσης του ΕΣ στο επίμαχο διάστημα. Δεν μιλάμε για την καθαρά στρατιωτική ιστορία που αναλύει σε βάθος τα σχέδια επιχειρήσεων, τις μάχες και τους ελιγμούς των μονάδων που συμμετείχαν, αλλά το πώς οργανώθηκε το στράτευμα, ώστε να μπορέσει να πολεμήσει. Μελετώντας την ιστορία του ΕΣ στη διάρκεια του Εμφυλίου ανακλύπουν μια σειρά από ερωτήματα. Το πρώτο ερώτημα και το πιο εύκολο στην απάντησή του είναι, τι έφταιξε και διαλύθηκε αυτός ο στρατός. Η προφανής απάντηση είναι ότι η κατάκτηση της χώρας επέφερε αναγκαστικά και τη διάλυση των ενόπλων δυνάμεών της. Το πιο σημαντικό κατά τη γνώμη του γράφοντος ερώτημα που επιβάλλεται να τεθεί και αποτελεί άλλωστε και το θέμα της παρούσας διατριβής, είναι με ποιους τρόπους και με ποιες διαδικασίες αυτός ο στρατός κατάφερε να αναδιοργανωθεί από τη διάλυσή του, μετά την απελευθέρωση της χώρας, και να μετασχηματιστεί σε ένα αποτελεσματικό εργαλείο, επικρατώντας επί των αντιπάλων του.

Ένα άλλο θέμα που χρήζει εξέτασης, είναι τα πιεστικά προβλήματα που έπρεπε να βρουν λύση τη συγκεκριμένη περίοδο. Όλα όσα θεωρούνται αυτονόητα σε ένα σύγχρονο στράτευμα, απουσίαζαν τα χρόνια εκείνα. Οι περισσότερες υποδομές ήταν διαλυμένες, είτε από τα υποχωρούντα κατοχικά στρατεύματα είτε από τις ανταρτικές δυνάμεις του ΕΛΑΣ ή ακόμα και από τους ίδιους τους κατοίκους, οι οποίοι είχαν κανιβαλίσει τα στρατόπεδα από τα διάφορα χρήσιμα υλικά (πόρτες, παράθυρα, έπιπλα, κλπ) για τις δικές τους ανάγκες⁵⁶. Ο Τζον Κόλλινς Χάουαρντ (John Thulstan Collins Howard), Βρετανός αξιωματικός ο οποίος υπηρετούσε ως μέλος της ΒΜΜ το 1945 – 1946, θυμάται ότι η 3^η ταξιαρχία στρατωνίζονταν στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου, το οποίο ήταν σε άθλια κατάσταση και υπήρχαν αίματα και άλλες ακαθαρσίες στους τοίχους από Έλληνες που είχαν βασανιστεί στη διάρκεια της Κατοχής από τους Ναζί⁵⁷. Τα οπτικά συστήματα που επρόκειτο να χρησιμοποιήσει ο στρατός δεν υπήρχαν (πχ άρματα μάχης), ή όσα διέθετε ήταν λίγα και έπρεπε επείγοντως να παραληφθούν στις απαιτούμενες ποσότητες (πχ

⁵⁶ Μπορεί κάποιος να αποκτήσει μια αμυδρή εικόνα του πώς μπορεί να έμοιαζαν τα στρατόπεδα εκείνη την εποχή, με το να επισκεφτεί ένα από τα στρατόπεδα που έχει εγκαταλείψει τα τελευταία χρόνια ο ΕΣ, στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσής του. Θα διαπιστώσει πόσο γρήγορα έχει ξηλωθεί από επιτήδειους, οτιδήποτε μπορεί να αποφέρει οικονομικό όφελος (καλώδια, κουφώματα, πόρτες, παράθυρα, κεραμίδια κλπ) και να αναλογιστεί το κόστος και τον χρόνο που απαιτούνται ώστε τα στρατόπεδα αυτά να μπορέσουν να επανέλθουν σε λειτουργία και να μπορούν να φιλοξενήσουν στρατεύματα, εάν απαιτηθεί η εκ νέου ενεργοποίησή τους.

⁵⁷ Αρχείο Προφορικών Συνεντεύξεων των Imperial War Museums, *John Thulstan Collins Howard, Reel 9*, 1996 – 06. Προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80015581>, την 10 Ιουν 2017.

τυφέκια, πολυβόλα, πυροβόλα, κλπ). Σε αυτό θα πρέπει να προστεθεί και η πολυτυπία του υλικού, που περιέπλεκε ακόμα περισσότερο τα πράγματα από πλευράς λογιστικής υποστήριξης. Πολλά ήταν μεταχειρισμένα και σε κακή κατάσταση και απαιτούνταν εκτεταμένες επισκευές, προκειμένου να καταστούν λειτουργικά. Μαζί με την είσοδο των οπλικών συστημάτων και την συγκρότηση των μονάδων, έπρεπε να δημιουργηθούν οι υποδομές για την αποθήκευση και συντήρηση των υλικών, να εκπαιδευθεί το προσωπικό στη χρήση τους και γενικά να στηθεί όλος αυτός ο πολύπλοκος μηχανισμός που ξεχωρίζει ένα οργανωμένο στράτευμα από μια βαριά εξοπλισμένη συμμορία. Ταυτόχρονα, η χώρα στερούσαν τους υλικούς πόρους που θα της επέτρεπαν να προβεί στην αγορά των απαιτούμενων μέσων ή στην επιλογή των οπλικών συστημάτων που θεωρούσε κατάλληλα για την άμυνά της ή τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων εναντίον των ανταρτών. Έπρεπε να στηριχθεί στη βοήθεια που θα της παρείχαν, οι Βρετανοί αρχικά και οι Αμερικανοί στη συνέχεια. Οι οικονομικές παράμετροι, δηλαδή η αδυναμία της Μεγάλης Βρετανίας να χορηγήσει τις απαιτούμενες ποσότητες οπλικών συστημάτων και οι τεράστιες υλικές δυνατότητες των ΗΠΑ, έπαιξαν σίγουρα το ρόλο τους, αλλά δεν ήταν οι μόνες.

Έχοντας πει τα παραπάνω, αυτόματα προκύπτει το ερώτημα εάν η παρούσα διατριβή είναι στρατιωτική ιστορία ή όχι. Η απάντηση είναι ότι είναι και τα δύο. Κατά πρώτον είναι μια ιστορία για τον Ελληνικό Στρατό και την ΒΜΜ της περιόδου 1944 – 1948, βασισμένη σε πολύ μεγάλο ποσοστό στα αρχεία τους και στις αναμνήσεις όσων υπηρέτησαν σε αυτούς. Οι παραπομπές σε άλλα έργα είναι σχετικά περιορισμένες και αφορά κυρίως στα σημεία εκείνα όπου οι κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες επικαλύπτουν το θέμα της διατριβής. Άλλωστε σχεδόν όλοι, όταν αναφέρονται στον ΕΣ επικαλούνται τα αρχεία της ΓΕΣ/ΔΙΣ, τις εκδόσεις της, καθώς και αυτά των The National Archives, που τηρούνται στο Kew του Λονδίνου. Το ίδιο κάνω και εγώ, αλλά τα εντάσσω σε ένα ευρύτερο ερμηνευτικό πλαίσιο, ενώ υπάρχει και η σχετική κριτική των απόψεων που εκφράζονταν σε αυτά, όταν έρχονται σε αντίθεση με τα όσα είναι πλέον γνωστά, ή τη δική μου λογική. Βέβαια αυτό γίνεται με το πλεονέκτημα της εκ των υστέρων γνώσης, αλλά έτσι προχωράει η ιστορική γνώση. Όμως δεν θα πρέπει να απορριφθούν οι θέσεις που εκφράζονταν σε αυτά, διότι οι συντάκτες των αναφορών – διαταγών δρούσαν εντός ενός συγκεκριμένου πολιτικού και στρατιωτικού πλαισίου, με βάση συγκεκριμένες πληροφορίες

και θέλοντας να εφαρμόσουν ή να δικαιολογήσουν συγκεκριμένες πολιτικές. Δεν έχει πχ σημασία εάν ίσχυε ή όχι το γεγονός ότι οι τότε ιθύνοντες έβλεπαν το ΚΚΕ και τον ΔΣΕ ως τυφλό όργανο της ΕΣΣΔ, αλλά ότι στις αναφορές και εισηγήσεις τους δρούσαν επειδή έτσι πίστευαν. Ήταν επόμενο λοιπόν και οι πολιτικές και στρατηγικές που εφαρμόζονταν να υπηρετούν αυτά τα πιστεύω.

Κάποια σημεία της διατριβής μπορεί να φανούν κουραστικά ή ανούσια σε έναν ακαδημαϊκό, ή ότι ασχολούνται υπερβολικά με το στρατιωτικό σκέλος της οργάνωσης και λιγότερο με το κοινωνικό – πολιτικό. Αυτό κρίθηκε ότι ήταν αναπόφευκτο, διότι η οργάνωση κάθε στρατού είναι, σε τελική ανάλυση, ο τρόπος που εκτιμά η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία ότι θα μπορέσει να διεξάγει επιτυχώς ένα πόλεμο. Αναλόγως του αντιπάλου επιβάλλεται και διαφορετική οργάνωση. Επίσης δεν μπορεί να γίνει κατανοητή η οργάνωση ενός στρατεύματος και η κριτική εάν υπήρξε αυτή επιτυχημένη ή όχι, εάν δεν εξεταστούν κάποιες κομβικής σημασίας επιχειρήσεις. Άλλωστε ο αδιάψευστος τελικός κριτής είναι το πεδίο της μάχης. Όπως αναφέρει ο John Keegan, οι πολίτες ιστορικοί που εκπαιδεύονται στα πανεπιστήμια δεν μπορούν να έχουν πλήρη επίγνωση των αρχών του πολέμου και γενικότερα των στρατιωτικών τακτικών και πώς αυτές επέδρασαν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και στην εξέλιξη των πολέμων. Εκπαιδεύονται, μεταξύ άλλων, να εντοπίζουν το ιδιαίτερο και διαφορετικό στα γεγονότα, σε άτομα και θεσμούς και το χαρακτήρα των σχέσεών τους. Επομένως δεν μπορούν εύκολα να καταλάβουν ότι μάχες τόσο απομακρυσμένες χρονικά μεταξύ τους, όπως είναι η μάχη των Καννών (216 π.Χ.), η μάχη του Ραμιγί (1706 μ.Χ.) και η μάχη του θύλακα της Φαλέζ (1944), πρόκειται ουσιαστικά για τον ίδιο τύπο μάχης, οι οποίες κατέληξαν στην περικύκλωση ενός στρατού από έναν άλλο⁵⁸.

Η ιστορία των πολέμων είναι παράλληλα και η ιστορία των κοινωνιών που τους διεξήγαγαν. Πάντα η μελέτη των πολέμων εγείρει ερωτήματα για τις κοινωνίες που ενεπλάκησαν σε αυτούς, όπως το ερώτημα γιατί η γαλλική κοινωνία άντεξε την ανθρωποσφαγή του Α΄ ΠΠ, ενώ αποδέχτηκε παθητικά τη γερμανική κατάκτηση σχεδόν 20 χρόνια αργότερα; Είναι προφανές ότι η γαλλική κοινωνία βγήκε αλλαγμένη από την εμπειρία του Α΄ ΠΠ, ενώ και οι βαθιές διαιρέσεις του Μεσοπολέμου συνετέλεσαν στην κατάρρευσή της το 1940. Ο ιστορικός για να μπορέσει να το εξηγήσει θα πρέπει να καταφύγει στα εργαλεία των κοινωνικών επιστημών.

⁵⁸ John Keegan, *The Face of Battle. A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*, Pimlico, London, 2004, σελ. 23.

Πώς μπορεί να εξηγηθεί το χαμόγελο στα πρόσωπα των Ελλήνων εφέδρων το πρωί της 28^{ης} Οκτωβρίου, όταν έμαθαν ότι η χώρα βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Ιταλία, εάν δεν ερευνηθεί τι είχαν πετύχει αυτοί οι άνθρωποι τα προηγούμενα χρόνια και ποιο ήταν το διακύβευμα⁵⁹;

Η παρούσα διατριβή προσπαθεί να συνδυάσει την στρατιωτική με την κοινωνική ιστορία. Δεν είναι μια στείρα παράθεση μαχών, όπου αναλύονται διεξοδικά οι κινήσεις των διαφόρων μονάδων, ή η διάταξη μάχης του ΕΣ. Δεν είναι οι διαταγές του Α/ΓΕΣ, ή οι αποφάσεις των διαφόρων συμβουλίων, στις οποίες αποφασίζονταν η υψηλή στρατηγική. Δεν είναι επίσης ανάλυση των τύπων και των ποσοτήτων των οπλικών συστημάτων που παρέλαβε ο ΕΣ την εν λόγω περίοδο. Όλα τα παραπάνω είναι πολύ χρήσιμα για έναν στρατιωτικό που μελετάει με επαγγελματικό τρόπο την οργάνωση του ΕΣ, αλλά λίγο ενδιαφέρουν έναν ιστορικό.

Έχοντας πει τι δεν είναι η διατριβή πρέπει να αναφερθεί τι είναι. Είναι οι αποφάσεις των συμβουλίων και πώς αυτές επηρέασαν το στράτευμα και όσους υπηρετούσαν σε αυτό. Τι σήμαινε για έναν έφεδρο η παρουσίασή του σε ένα κέντρο εκπαίδευσης και πώς υλοποιούνταν η απόφαση για την ίδρυσή τους. Είναι γνωστή η κατάρρευση του 508 τάγματος της 22 ταξιαρχίας το φθινόπωρο του 1948, αλλά εδώ εξετάζεται ο ρόλος που έπαιξε στην κατάρρευσή του, η διαρκής συμμετοχή της μονάδας σε επιχειρήσεις από την άνοιξη και οι μεγάλες απώλειες σε στελέχη και έμπειρους οπλίτες. Εξετάζονται οι επιπτώσεις στο ηθικό του στρατού από την καλλιέργεια από τα ανώτατα κλιμάκια της ιεραρχίας, της προσδοκίας για γρήγορο τέλος του πολέμου και η διάψευση αυτής. Αναφέρονται τα νομοθετήματα της περιόδου που αφορούσαν στα στελέχη του ΕΣ, αλλά αναφέρονται επίσης και οι επιπτώσεις τους στην ιδεολογική ομογενοποίηση του στρατεύματος, καθώς επίσης και στην ενσωμάτωση στελεχών που είχαν αμφισβητούμενη δράση στην Κατοχή, για να μην πούμε προδοτική. Όλα αυτά θα αναλυθούν στα επί μέρους κεφάλαια, που ελπίζω ότι συγκροτούν μια συνεκτική ιστορία, που διαλέγεται τόσο με την στρατιωτική, όσο και με την κοινωνική ιστορία. Ο ΕΣ θα πρέπει να ειδωθεί τόσο ως μέρος της ελληνικής κοινωνίας της περιόδου, όσο και ως μια κοινωνία ξεχωριστή από αυτήν, με τους δικούς της κανόνες, ήθη, έθιμα και τελετουργίες. Θα μπορούσε βέβαια να ισχυριστεί κανείς ότι ο στρατός, ως θεσμός, αποτελεί ένα εί-

⁵⁹ Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία Θυελλωδών Ανέμων. Ο Πόλεμος στην Αλβανία και η Πρώτη Περίοδος της Κατοχής*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009. Η εισαγωγή του βιβλίου είναι ό, τι καλύτερο έχει διαβάσει ο γράφων για το νόημα του χαμόγελου στα πρόσωπα των Ελλήνων στρατιωτών το πρωί της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940.

δος *ετεροτοπίας*, σε σχέση με την υπόλοιπη κοινωνία, σύμφωνα με τον ορισμό του Φουκώ⁶⁰. Επίσης είναι μια ιστορία της ΒΜΜ και των μελών της. Ο ΕΣ της περιόδου ήταν το «τέκνο» της, άσχετα εάν δεν ήταν ένα πιστό αντίγραφο ενός στρατεύματος της βρετανικής κοινοπολιτείας. Οι Βρετανοί ενεπλάκησαν σε όλο το φάσμα της αναδιοργάνωσης του στρατού, όπως θα αναλυθεί σχετικά και συμμετείχαν στη διαμόρφωση θεσμών, κάποιιοι εκ των οποίων επιζούν μέχρι σήμερα.

Το θέμα της παρούσας διατριβής ίσως κάνει κάποιους να αναρωτηθούν για ποιο λόγο αυτή ξεκινάει από το 1944 και τελειώνει το 1948, τη στιγμή που είναι γνωστό ότι ο Εμφύλιος Πόλεμος διήρκεσε από το 1946 έως το 1949. Η απάντηση είναι ότι οι πρώτες προσπάθειες ανασυγκρότησης του στρατεύματος ξεκίνησαν από το καλοκαίρι του 1944, δηλαδή πριν ακόμα αποχωρήσουν από τη χώρα τα κατοκικά στρατεύματα. Η συγκρότηση πολιτικά αξιόπιστου στρατεύματος και η μελλοντική δομή διοικήσεως και δυνάμεων του ΕΣ, υπήρξε πρωταρχικό μέλημα για την τότε ελληνική κυβέρνηση και παράγοντας τριβών με το ΕΑΜ – ΕΛΑΣ, ενώ η αποστράτευση ή η διατήρηση των ένοπλων αντιστασιακών οργανώσεων και η μελλοντική μορφή του στρατεύματος, υπήρξε η θρυαλλίδα για την έκρηξη των Δεκεμβριανών. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί ότι τα γεγονότα που αναφέρονται στις πολιτικές εξελίξεις της εξεταζόμενης περιόδου θεωρούνται γνωστά, καθώς επίσης και το ευρύτερο γεωπολιτικό περιβάλλον, στο οποίο διεξήχθη ο ελληνικός εμφύλιος. Οι οποιοσδήποτε αναφορές γίνονται στη διατριβή, είναι μόνο για την ευχερέστερη κατανόηση των αναγραφομένων ή για να τονιστούν κάποια γεγονότα. Επίσης, όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, δεν γίνεται λεπτομερειακή αναφορά στις επιχειρήσεις που διεξήγαγε ο ΕΣ, παρά μόνο σε όση έκταση έχουν σχέση με το εξεταζόμενο θέμα, ή να δειχθούν τα θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα των οργανωτικών αλλαγών. Δεν είναι πρόθεση άλλωστε να αναλυθεί ο Εμφύλιος Πόλεμος ως προς την εξέλιξη των επιχειρήσεων ή τις εφαρμοζόμενες τακτικές, αλλά αυτό που εξετάζεται είναι με ποιο τρόπο η οργάνωση του στρατού επηρέασε την στρατηγική που εφαρμόστηκε, καθώς και τις αντίστοιχες τακτικές που υπηρετούσαν τον στρατηγικό αντικειμενικό σκοπό.

Όσον αφορά στο γεγονός ότι η παρούσα διατριβή σταματάει στο έτος 1948, αντί του 1949 είναι επειδή ο εκτιμάται ότι στα τέλη του 1948 είχε εν πολλοίς ολοκληρωθεί η οργάνωση του ΕΣ. Στην πραγματικότητα λίγες οργανωτικές αλλαγές

⁶⁰ Michel Foucault & Jay Miskowiec (1986), *Of Other Spaces*, *Diacritics*, Vol. 16, No 1, σελ. 22 – 27.

έλαβαν χώρα το 1948, μιας και η βασική δομή του ΕΣ είχε αποφασιστεί και είχε ξεκινήσει η υλοποίησή της στα 1946 και 1947, όπως θα δειχθεί και στα σχετικά κεφάλαια. Μπορεί το 1948 να ήταν το έτος που διεξήχθησαν οι σκληρότερες μάχες και να υπήρξαν οι μεγαλύτερες απώλειες του ΕΣ, αλλά οι αλλαγές αφορούσαν ένα ήδη οργανωμένο στράτευμα. Επίσης το 1948 ήταν η χρονιά που τέθηκαν στην κρίση του πεδίου της μάχης η οργάνωση, ο εξοπλισμός, το ηθικό, η επαγγελματική επάρκεια και η αποτελεσματικότητα του στρατεύματος. Το γεγονός ότι είχε αρχίσει η μαζική εισροή βοήθειας στο πλαίσιο του δόγματος Τρούμαν, δεν αναιρούσε το γεγονός ότι αυτή εισέρχονταν πλέον σε ένα ήδη οργανωμένο στράτευμα, που σταδιακά αύξανε την ισχύ και την πολεμική εμπειρία του. Μπορεί να μην είχαν λυθεί όλα τα προβλήματα και να υπήρχαν ακόμα τεράστιες ελλείψεις, αλλά οι εξελίξεις είχαν ήδη δρομολογηθεί. Όταν κάποιος εξετάζει τις διαδικασίες οργάνωσης ενός στρατεύματος, λίγο τον απασχολούν εάν οι μονάδες χρησιμοποιούσαν το βρετανικό τυφέκιο Lee Enfield SMLE No4 ή το αμερικανικό M1. Μπορεί οι στρατιώτες που θα χρησιμοποιούσαν το νέο τυφέκιο να έπρεπε να εκπαιδευτούν στη χρήση του, αλλά αυτό ήταν άσχετο με τα θέματα οργάνωσης. Από την άλλη πλευρά η είσοδος ενός νέου οπλικού συστήματος επηρεάζει τόσο την οργάνωση των μονάδων που θα το χρησιμοποιήσουν όσο και αυτών που θα είναι υπεύθυνες για τη συντήρηση και λογιστική υποστήριξή του. Έτσι η εισαγωγή των αρμάτων μάχης στο ελληνικό οπλοστάσιο οδήγησε στη δημιουργία του Όπλου των Τεθωρακισμένων και σε μια σειρά αλλαγών που επηρέασαν ευρύτερα την οργάνωση του στρατεύματος (πχ αύξηση του τεχνικού προσωπικού), οι οποίες επέδρασαν με τη σειρά τους στην ελληνική κοινωνία (πχ εκπαίδευση εφέδρων σε τεχνικά αντικείμενα χρήσιμα στην πολιτική τους ζωή).

Η δομή της διατριβής δεν ακολουθεί μια απόλυτα ευθύγραμμη χρονολογική σειρά, αλλά διαρθρώνεται θεματικά, ενώ κάποιες οργανωτικές διαδικασίες που ξεκίνησαν ένα συγκεκριμένο έτος και συνεχίστηκαν και στα επόμενα έτη του πολέμου, αναφέρονται συγκεντρωτικά στο έτος που ξεκίνησαν. Αρχικά αναλύονται οι εξελίξεις που αφορούσαν στην προσπάθεια οργάνωσης ενός αξιόπιστου πολιτικά στρατεύματος από το καλοκαίρι του 1944, με σκοπό να υπάρχουν πιστές στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση δυνάμεις, που θα δρούσαν αποτρεπτικά σε ενδεχόμενη προσπάθεια του ΕΛΑΣ να καταλάβει την εξουσία στην Αθήνα και να επιβάλει ένα *fait accompli*. Εξετάζονται οι προσπάθειες ίδρυσης της Εθνοφυλακής, η

διάλυσή της στη διάρκεια των Δεκεμβριανών και η επανέναρξη της διαδικασίας συγκρότησης του ΕΣ μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας και καθ' όλο το 1945.

Το επόμενο κεφάλαιο μελετά τις οργανωτικές διαδικασίες κατά το 1946 και την έναρξη του Εμφυλίου Πολέμου, ο οποίος αιφνιδίασε την κυβέρνηση και την στρατιωτική ηγεσία. Η συνειδητοποίηση ότι καλούνταν να διεξάγουν έναν νέο τύπο πολέμου, σήμαινε ότι έπρεπε να αναθεωρήσουν όλα όσα υπέθεταν για τη δομή διοικήσεως και δυνάμεων του στρατεύματος και να αναπτύξουν τα κατάλληλα δόγματα και τακτικές για την αντιμετώπιση των ανταρτών. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονται η μετατροπή των ταγμάτων Εθνοφυλακής σε μονάδες του τακτικού στρατού, η δημιουργία των παραστρατιωτικών τμημάτων ΜΑΥ – ΜΑΔ και των μονάδων καταδρομών, με τις δεύτερες να γνωρίζουν ιδιαίτερη αύξηση τα επόμενα χρόνια.

Το επόμενο κεφάλαιο εξετάζει τις εξελίξεις κατά το έτος 1947, όταν στο πλαίσιο του δόγματος Τρούμαν, οι ΗΠΑ παρέλαβαν τα ηνία από τη Μεγάλη Βρετανία και ανέλαβαν τη χρηματοδότηση της πολεμικής προσπάθειας της κυβέρνησης. Η αμερικανική χρηματοδότηση επέτρεψε στην κυβέρνηση να επεκτείνει την αριθμητική δύναμη του στρατεύματος και να αρχίσει τη σταδιακή κατάργηση/απορρόφηση/μετασχηματισμό των ΜΑΥ – ΜΑΔ στα νέα τάγματα Εθνοφυλακής, τα οποία συγκροτήθηκαν στα τέλη του έτους και ανέλαβαν καθήκοντα προστασίας των μετόπισθεν. Αυτό το έτος ο ΕΣ ξεκίνησε τις πρώτες μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις εναντίον του ΔΣΕ, ενώ και ο δεύτερος επεξέτεινε τη δράση του και προσπάθησε να καταλάβει αστικά κέντρα, ερχόμενος σε ευθεία σύγκρουση με τα κυβερνητικά στρατεύματα.

Στο επόμενο κεφάλαιο εξετάζεται το 1948, το οποίο είναι και το έτος που κρίθηκε ο πόλεμος, όπως προαναφέρθηκε. Στα τέλη του έτους αυτού έγινε ξεκάθαρο ότι ο ΔΣΕ δεν υπήρχε περίπτωση να νικήσει στον πόλεμο. Δεν μπορούσε κανένας ακόμα να πει τότε ακριβώς θα τελείωνε ο εμφύλιος, αν και πολλοί εκτιμούσαν ότι θα τελείωνε μέσα στο 1949, αλλά ήταν ολοφάνερο ότι νικητής θα ήταν ο ΕΣ. Από τη στιγμή που κατάφερε και κέρδισε την πρώτη μάχη του Γράμμου το καλοκαίρι και ανταπεξήλθε επιτυχώς, αν και με τη λήψη δρακόντειων μέτρων, στην κρίση του φθινοπώρου, δεν υπήρχε περίπτωση να χάσει τον πόλεμο, παρά μόνο εάν αποφάσιζε διαφορετικά η πολιτική ηγεσία. Φυσικά ο ΔΣΕ ήταν ακόμα ικανός

να προξενήσει πλήγματα τόσο υλικά όσο και ηθικά, όπως απέδειξαν οι επιχειρήσεις στο Καρπενήσι, την Καρδίτσα ή στο Γράμμο, αλλά δεν μπορούσε να ανατρέψει το συσχετισμό δυνάμεων και ήταν ολοφάνερο ότι είχε χάσει την στρατηγική πρωτοβουλία των κινήσεων. Στα τέλη του έτους υπήρξε επίσης μία μείζονος σημασίας οργανωτική απόφαση, που ήταν η ανάθεση της αρχιστρατηγίας στον Αλέξανδρο Παπάγο με αυξημένες εξουσίες, η οποία υλοποιήθηκε στις αρχές του επόμενου έτους. Οι συνέπειες αυτής της απόφασης αναλύονται σε σχετικό κεφάλαιο.

Ακολουθως εξετάζεται μία σειρά βημάτων και διαδικασιών που ακολουθήθηκαν προκειμένου το στράτευμα να καταστεί αξιόμαχο. Έτσι λοιπόν αναλύονται οι διάφορες νομοθετικές πρωτοβουλίες που ανέλαβαν οι τότε κυβερνήσεις και αφορούσαν στην ανασυγκρότηση του σώματος των αξιωματικών, στη δημιουργία νέων Όπλων και Σωμάτων, στην αποκατάσταση της ιεραρχίας, στη βελτίωση της εκπαίδευσης, στην επαγγελματική αποκατάσταση των στελεχών, στην προσέλκυση ατόμων με εξειδικευμένες γνώσεις προκειμένου να στελεχώσουν τα νεοσυγκροτούμενα Όπλα και Σώματα, στη δημιουργία των Κέντρων Εκπαίδευσης Νεοσυλλέκτων, κλπ. Στα χρόνια που μεσολάβησαν από την έναρξη του Β΄ ΠΠ είχαν υπάρξει τεράστιες αλλαγές στον τρόπο και στα μέσα διεξαγωγής του πολέμου, με αποτέλεσμα να απαιτείται η επανεκπαίδευση των στελεχών και των εφέδρων (αξιωματικών και οπλιτών θητείας) στις νέες τακτικές και στη χρήση των διαφόρων οπλικών συστημάτων⁶¹. Σε όλα αυτά η συμβολή της BMM υπήρξε καθοριστική.

Ένα κεφάλαιο, το οποίο προβληματίστηκα εάν είχε σχέση με το θέμα της διατριβής, ήταν αυτό που πραγματεύεται την εκκαθάριση του στρατεύματος από τους Αριστερούς και την ίδρυση των στρατοπέδων της Μακρονήσου. Εκτιμώ ότι οποιαδήποτε αναφορά στην οργάνωση του ΕΣ της περιόδου, θα ήταν ελλιπής εάν δεν το συμπεριελάμβανε. Ο Εμφύλιος πόλεμος ήταν πάνω απ' όλα ένας παρατα-

⁶¹ Μπορεί κάποιος βάσιμα να ισχυριστεί ότι με εξαίρεση την ατομική βόμβα δεν εμφανίστηκαν νέα οπτικά συστήματα στη διάρκεια του Β΄ ΠΠ και ότι αυτό που υπήρξε ήταν εξέλιξη ήδη υπαρχόντων μέσων. Αυτό αληθεύει εν μέρει, αλλά παραγνωρίζει τις τεράστιες αλλαγές που υπήρξαν στα μέσα διεξαγωγής του πολέμου, στη φονικότητα αυτών και στις επακόλουθες αλλαγές στις εφαρμοζόμενες τακτικές. Για παράδειγμα τα άρματα μάχης στις αρχές του πολέμου είχαν πυροβόλα 37 – 40mm, ενώ στο τέλος του υπήρχαν πυροβόλα των 75, 88 και 90mm, με αντίστοιχη αύξηση του βάρους και των επιδόσεών τους, ενώ όλα τα άρματα είχαν εφοδιαστεί με ασυρμάτους κάπυ που άλλαξε ριζικά τις δυνατότητες ελέγχου και διοίκησης. Αντίστοιχα αλλαγές υπήρχαν και στην οργάνωση των μονάδων και των σχηματισμών, με αποτέλεσμα να μιλάμε για οργάνωση βρετανικού τάγματος πεζικού υποδείγματος 1939, 1940, 1941, 1943. Ο ΕΣ της περιόδου υιοθέτησε την οργάνωση του βρετανικού τάγματος πεζικού υποδείγματος 1943. Επίσης ο ΕΣ του 1940 δεν είχε καμία εμπειρία μηχανοκίνητου πολέμου, συνεργασίας με την αεροπορία στην παροχή πυρών εγγύς υποστήριξης, επιχειρήσεων ειδικών δυνάμεων, κλπ, τα οποία έπρεπε να τα διδαχθεί ο συντριπτικός όγκος των στελεχών του από την αρχή.

ξιακός πόλεμος (ιδεολογικός) και ο στρατός ήταν ένα πολιτικό εργαλείο. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να υπάρχει σύγχυση μεταξύ αποτελεσματικότητας και ηθικής, αλλά θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οι τότε ηγέτες του στρατεύματος έπρεπε τάχιστα να συγκροτήσουν ένα αξιόπιστο πολιτικά στράτευμα πρόθυμο να πολεμήσει εναντίον άλλων Ελλήνων (ακόμα και εναντίον συγγενών και φίλων τους), ενώ ταυτόχρονα να στερήσουν πιθανούς μαχητές από τον ΔΣΕ. Επίσης θα έπρεπε να δημιουργήσουν έναν «μύθο» εντός του στρατεύματος και της ευρύτερης κοινωνίας, ο οποίος θα δρούσε αποτρεπτικά για όσους σκέφτονταν ότι θα μπορούσαν να αποφύγουν τη στράτευση με την κυβερνητική παράταξη, ή ότι δεν θα συμμορφώνονταν πλήρως με το ισχύον καθεστώς. Η Μακρόνησος δεν προήλθε από παρθενογένεση, αλλά υπήρξε το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας και μιας εμπειρίας που είχε τις ρίζες της στο στρατό της Μέσης Ανατολής. Στο νησί ο ΕΣ λειτουργούσε στρατόπεδα που μόνο κατ' όνομα είχαν σχέση με στρατιωτικές μονάδες, αλλά επιτελούσαν τελείως διαφορετικές λειτουργίες και σκοπούς.

Σε επόμενο κεφάλαιο εξετάζεται επίσης η «άλλη» οργάνωση του στρατού, που αφορούσε τις σχέσεις του με την ελληνική κοινωνία. Ο ΕΣ δεν διεξήγαγε τον πόλεμο μόνος του, αλλά αποτελούσε μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής της ελληνικής κυβέρνησης και των ξένων συμμάχων της. Ήταν απαραίτητη για τη διατήρηση του ηθικού του στρατεύματος και για λόγους που σχετίζονταν με τον προσεταιρισμό της εσωτερικής και διεθνούς κοινής γνώμης, να φαίνεται ότι αποτελούσε μέρος της κοινωνίας και υπερασπιστής της. Για το σκοπό αυτό είχαν δημιουργηθεί οργανώσεις που στήριζαν την προσπάθειά του και αλληλεπιδρούσαν με αυτόν, όπως ήταν η «Φανέλλα του Στρατιώτη». Επίσης ο στρατός οργάνωσε κατασκηνώσεις για τα παιδιά των στρατευμένων, ή πρατήρια για τα μέλη του και δομές που φρόντιζαν για την ψυχαγωγία των στρατευσίμων, την άθλησή τους, κλπ, ενώ παρείχε ευκαιρίες απασχόλησης και γενικά επηρέασε κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής. Ο Εμφύλιος υπήρξε ένας ολοκληρωτικός πόλεμος. Πέρα από τη διεξαγωγή επιχειρήσεων, ο στρατός είχε εμπλακεί ενεργά και στην παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας και διανομής αγροτικών εφοδίων στους πληθυσμούς της υπαίθρου (ή στην κατακράτησή τους), σε συνεργασία με τους αρμόδιους κρατικούς φορείς. Για το σκοπό αυτό οργάνωσε τα Γραφεία Πολιτικών Υποθέσεων (ΓΠΥ), τα οποία συντόνιζαν τις απαραίτητες ενέργειες. Μια άλλη ευθύνη των ΓΠΥ, ήταν αυτή που αφορούσε στις εκκενώσεις των χωριών της υπαίθρου και η μεταφορά των κατοίκων

σε ελεγχόμενους οικισμούς, από μέρη που η κυριαρχία του στρατού δεν ήταν απόλυτη, ή εκτιμούσε ότι ανήκαν στην επικράτεια του ΔΣΕ. Η στρατιωτική γραφειοκρατία πολλές φορές διέταζε την εκκένωση των χωριών με διαταγές που εκπλήσσουν τον σημερινό αναγνώστη με την αδιαφορία τους για τον ανθρώπινο πόνο που προκαλούσαν.

Τέλος εξετάζεται η συμβολή της ΒΜΜ στην αναδιοργάνωση, επανεξοπλισμό και εκπαίδευση του στρατεύματος, ενώ γίνεται αναφορά και στους ανθρώπους που αποτελούσαν τα μέλη της. Η ανάπτυξη ξένων στρατευμάτων και αποστολών στην Ελλάδα για την παροχή εκπαίδευσης και συμβουλών δεν ήταν κάτι πρωτόγνωρο στην ιστορία της χώρας. Ήδη από την εποχή του Πολέμου της Ανεξαρτησίας και ακολούθως, είχαν αναπτυχθεί κατόπιν πρόσκλησης των εκάστοτε κυβερνήσεων ξένες αποστολές ή μεμονωμένοι ειδήμονες, προκειμένου να παράσχουν τεχνογνωσία στην οργάνωση των ενόπλων δυνάμεων⁶². Στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης του στρατού ενόψει των Βαλκανικών Πολέμων, είχε αφιχθεί στην Ελλάδα το 1911, η Γαλλική Στρατιωτική Αποστολή, με επικεφαλής τον υποστράτηγο Εϊντού. Ομοίως οι Γάλλοι ανέλαβαν να εξοπλίσουν και να εκπαιδεύσουν τα ελληνικά στρατεύματα του Στρατού Εθνικής Άμυνας στο Μακεδονικό Μέτωπο κατά τον Α΄ ΠΠ⁶³, ενώ τα ελληνικά τμήματα δρούσαν εντός ευρύτερων συμμαχικών σχηματισμών. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, το έργο της αναδιοργάνωσης του ΕΣ το ανέλαβαν και πάλι οι Γάλλοι, όταν η τότε ελληνική κυβέρνηση κάλεσε το 1925 τη Γαλλική Εκπαιδευτική Αποστολή, υπό τη διεύθυνση του στρατηγού Ζι-

⁶² Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί ότι ο «πατέρας» του ΕΣ θεωρείται ο Κάρολος Φαβιέρος. Εάν θεωρήσουμε ως ημερομηνία ίδρυσης του πρώτου τακτικού στρατού της χώρας το καλοκαίρι του 1821 και όχι το 1825, τότε πρώτος διοικητής υπήρξε ο Κορσικανός Μπαλέστ. Αυτό το πρώτο τμήμα διαλύθηκε τον Ιανουάριο του 1822. Στη συνέχεια όλες οι επαναστατικές κυβερνήσεις προχωρούσαν στην σύσταση τακτικών τμημάτων, τα οποία αργότερα διαλύονταν. Από το 1825 με την ίδρυση του Τακτικού Σώματος υπό τον Φαβιέρο, σταθεροποιείται και μονιμοποιείται η παρουσία τακτικού στρατεύματος στα ένοπλα τμήματα της χώρας. Αντίστοιχα ο πρώτος διοικητής της ΣΣΕ υπήρξε ο Κορσικανός υπολοχαγός Ρωμύλος ντε Σαντέλλι. Με το Νόμο ΒΨ του 1900 (ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 79, 1 Απριλίου 1900, *Περί Γενικής Διοικήσεως του Στρατού*) ο πρώτος αρχηγός Επιτελείου της Γενικής Διοίκησης ήταν αλλοδαπός αξιωματικός, η ύπαρξη του οποίου προβλέπονταν με το Νόμο ΒΧΜ της 15 Ιουλίου 1899 (ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 155, 23 Ιουλίου 1899, *Περί Προσκήσεως Αλλοδαπών Αξιωματικών δια τον Οργανισμό του Στρατού Ξηράς και του Πολεμικού Ναυτικού*). Με την έλευση του Όθωνα στην Ελλάδα αφίχθηκαν και 3.500 βαυαρικά στρατεύματα, τα οποία ήταν ανεξάρτητα («αυτοσύντακτα») από τον υπόλοιπο στρατό. Το 1897 και το 1912 είχαν προσκολληθεί στον ΕΣ οι «Γαριβαλδίνιοι» ή «Ερυθροχίτωνες», οι οποίοι ήταν Ιταλοί εθελοντές που πήραν το όνομά τους από τον Τζουζέπε Γκαριμπάλντι.

⁶³ Για τον στρατό της Εθνικής Άμυνας, βλέπε Ιάκωβος, Μιχαηλίδης, *Το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2015.

ράρ⁶⁴. Η ήττα της Γαλλίας στον Β΄ ΠΠ και η συνεπακόλουθη ανυποληψία του γαλλικού στρατιωτικού γοήτρου, σε συνδυασμό με την πρόσδεση της ελληνικής κυβέρνησης στο βρετανικό άρμα, καθιστούσαν μονόδρομο την ανάπτυξη της ΒΜΜ.

Ενώ όπως προαναφέρθηκε οι Έλληνες στρατιωτικοί ήταν εξοικειωμένοι να εργάζονται υπό την επίβλεψη ή καθοδήγηση ξένων ειδικών, εν τούτοις η ανάπτυξη των Βρετανών αποτελούσε ένα μοναδικό φαινόμενο, τόσο ως προς το μέγεθος της αποστολής τους, όσο και ως προς το εύρος των αρμοδιοτήτων και το βάθος των παρεμβάσεών τους. Ήταν η πρώτη φορά από την ίδρυση του ελληνικού κράτους που μια ξένη αποστολή θα αναλάμβανε την ολοκληρωτική αναμόρφωση του στρατεύματος. Οι προηγούμενες στρατιωτικές αποστολές και ειδικοί, με εξαίρεση τα επαναστατικά και τα αμέσως μετά την επανάσταση χρόνια, προσέφεραν την τεχνογνωσία τους σε ένα ήδη οργανωμένο και εξοπλισμένο στράτευμα, το οποίο είχε καθιερωμένες διαδικασίες και είχε λυμένα εν πολλοίς, τα προβλήματα ιεραρχικής δομής και οργάνωσης. Αντίθετα, η ΒΜΜ σε συνεργασία με τους Έλληνες επιτελείς, αναδιοργάνωσε το στράτευμα σχεδόν εκ του μηδενός. Επέβλεπε την αρχική συγκρότηση νέων μονάδων, την εκπαίδευσή τους και τον τρόπο χρησιμοποίησής τους στις επιχειρήσεις. Πλέον αυτών, οργάνωσε την παραλαβή και διανομή του εξοπλισμού του στρατεύματος, την εκπαίδευση του προσωπικού στον χειρισμό του και στον τρόπο χρησιμοποίησής του. Επίσης μερίμνησε για την αποστολή όλων των απαραίτητων εφοδίων και υλικών – ανταλλακτικών που ήταν απαραίτητα για τη συντήρηση του στρατεύματος, την αποθήκευση, λογιστική παρακολούθηση και διανομή του στις υπεύθυνες ελληνικές μονάδες διοικητικής μέριμνας, για την τελική προώθησή τους στους αποδέκτες που τα χρειάζονταν. Όλα αυτά γίνονταν ενόσω ο στρατός πολεμούσε. Μπορεί με ασφάλεια να ειπωθεί ότι κατά τα έτη 1945 – 1949 συντελέστηκαν αλλαγές κοσμογονικών διαστάσεων στον ΕΣ, με τις κυριότερες από αυτές να λαμβάνουν χώρα από το 1945 έως και το 1947, δηλαδή το διάστημα που την κύρια ευθύνη για όλα τα παραπάνω την είχε η ΒΜΜ.

Στο τελευταίο κεφάλαιο γίνεται μία σύντομη ανασκόπηση των κυριοτέρων σημείων της διατριβής και εκθέτονται τα συμπεράσματα από την μελέτη και εξέταση των θεμάτων που αναπτύχθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια.

⁶⁴ Για τα στοιχεία που αφορούν τις ξένες στρατιωτικές αποστολές βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού (1821 – 1954)*, Αθήνα, 2005 και συγκεκριμένα στις σελίδες 3 – 7, 54 – 56, 57 – 59, 79 – 81, 221 – 222, 241 – 242, 344 – 346. Επίσης βλέπε, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ιστορία του Ελληνικού Στρατού (1821–1997)*, Αθήνα, 1997.

Κεφάλαιο Πρώτο

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ – Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ (ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1944 – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1945)

α. Οι πρώτες προσπάθειες ανασυγκρότησης του Ελληνικού Στρατού (Αύγουστος – Νοέμβριος 1944)

Εξετάζοντας τη στρατηγική κατάσταση στα τρία θέατρα επιχειρήσεων της Ευρώπης το καλοκαίρι του 1944, δηλαδή στη Δυτική Ευρώπη⁶⁵, την Ιταλία⁶⁶ και το Ανατολικό⁶⁷, παρατηρείται ότι οι μάχες που είχαν διεξαχθεί, είχαν προκαλέσει συντριπτικές ήττες στη Βέρμαχτ και επιφέρει τρομακτική αιμορραγία στις δυνάμεις της και φάνταζε πλέον ορατό το φάσμα της ήττας. Οι δυνάμεις της στην Ελλάδα είχαν πάψει πλέον να επιτελούν κάποιο στρατηγικό σκοπό και κινδύνευαν να αποκοπούν, σε μια περίοδο που ήταν απαραίτητος και ο τελευταίος στρατιώτης. Με βάση τα παραπάνω, το ερώτημα δεν ήταν εάν θα αποχωρούσαν οι Γερμανοί από την Ελλάδα, αλλά πότε και υπό ποιες συνθήκες⁶⁸.

Την περίοδο που οι γερμανικές δυνάμεις Κατοχής ετοιμάζονταν να εκκενώσουν τη χώρα και μέχρι την άφιξη και εγκατάσταση της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, των βρετανικών στρατευμάτων και της ΙΙης ΕΟΤ, υπήρξαν έντονες παρασκηνιακές διαβουλεύσεις μεταξύ της πρώτης και του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, σχετικά με τον έλεγχο της πρωτεύουσας και κατ' επέκταση της χώρας. Αν και είχε προηγηθεί το Συνέδριο του Λιβάνου (17 – 20 Μαΐου 1944) και η σύναψη του «Εθνικού Συμβολαίου», καθώς και η επίλυση της «Πολιτικής Κρίσης του Καΐρου» (17 Αυγούστου 1944), εν τούτοις υπήρχε διάχυτη η καχυποψία στην κυβερνητική πλευρά, ότι το

⁶⁵ Για τις μάχες στην περιοχή της Νορμανδίας και της Γαλλίας βλέπε, Max Hastings, *Armageddon: The Battle for Germany, 1944 – 1945*, First Vintage Books, New York, 2005 και *Overlord: D – Day and the Battle for Normandy*, First Vintage Books, New York, 2006.

⁶⁶ Για τις μάχες στο μέτωπο της Ιταλίας βλέπε Rick Atkinson, *The Day of Battle: The War in Sicily and Italy, 1943 – 1944*, Henry Holt & Co LLC, New York, 2007.

⁶⁷ Αν και δεν είναι γνωστή στο ευρύ κοινό, εν τούτοις η επιχείρηση *Bagration* υπήρξε η μεγαλύτερη ήττα των ναζιστικών στρατευμάτων κατά τον Β΄ ΠΠ, με την καταστροφή της Ομάδας Στρατιών Κέντρου (Army Group Centre). Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε Paul Adair, *Hitler's Greatest Defeat: The Collapse of Army Group Centre, June 1944*, Cassell Military Paperbacks, London, 2007.

⁶⁸ Για να έχει κανείς μια γενική ιδέα για την εξέλιξη των επιχειρήσεων του Β΄ ΠΠ, χωρίς να υπεισέρχεται σε πολλές λεπτομέρειες, βλέπε Λίντελλ, Χαρτ, *Ιστορία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου*, Τόμοι 1 – 3, ΓΕΣ/7^ο ΕΓ, Αθήνα 1988, Ουίνστον, Τσόρτσιλ, *Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*, Γκοβόστη, Αθήνα, 2013 και Antony Beevor, *The Second World War*, Weidenfeld & Nicholson, London, 2014.

ΕΑΜ δεν θα τηρούσε τα συμφωνηθέντα και θα προσπαθούσε να καταλάβει την εξουσία, παρουσιάζοντας ένα *fait accompli* που δεν θα μπορούσε να αγνοηθεί. Ενώσω λάμβαναν χώρα οι πολιτικές διεργασίες, η τραγωδία του ελληνικού λαού και ιδιαίτερα των κατοίκων της πρωτεύουσας συνεχίζονταν. Η Αθήνα ήταν μία πυριδοπαυθόκη έτοιμη να εκραγεί. Οι δυνάμεις του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ έδιναν σχεδόν καθημερινές μάχες ενάντια στους Γερμανούς και τα Τάγματα Ασφαλείας για τον έλεγχο των συνοικιών της Αθήνας, οι οποίες κλιμακώνονταν όσο πλησίαζε η ημέρα αποχώρησης των κατοχικών δυνάμεων. Παράλληλα, οι μάχες μεταξύ οπαδών του ΕΑΜ και των αντίπαλων εθνικιστικών οργανώσεων όπως ήταν η «Χ» για τον έλεγχο των συνοικιών της Αθήνας δεν σταμάτησαν, αλλά αντίθετα εντάθηκαν εν αναμονή της επόμενης ημέρας⁶⁹.

Βασικό μέλημα της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης ήταν η συγκρότηση πιστών σε αυτή δυνάμεων, αποστολή των οποίων θα ήταν η αποτροπή ενδεχόμενης κατάληψης της Αθήνας, άρα και της εξουσίας, από τον ΕΛΑΣ, μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Η κυβερνητική πλευρά είχε διορίσει από τις 10 Ιουλίου 1944 τον υποστράτηγο Παναγιώτη Σπηλιωτόπουλο, ως Στρατιωτικό Διοικητή Αττικής (ΣΔΑ), με αποστολή την τήρηση της έννομης τάξης, εν όψει της άφιξης της και της ομαλής μεταβίβασης της εξουσίας, όποτε αυτή λάμβανε χώρα⁷⁰. Ο διορισμός είχε ανακοινωθεί στον στρατηγό από την κυβέρνηση, μέσω του Συμμαχικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής στις 3 Αυγούστου και ανέφερε ότι: «Διορίζεσθε Στρατιωτικός Διοικητής Αττικής. Ο διορισμός σας ενεκρίθη υπό του Αρχηγείου των Συμμαχικών Δυνάμεων. Σώμα Αξιωματικών, η Χωροφυλακή, πλην Ειδικής Ασφαλείας και η Αστυνομία Πόλεων τίθενται υπό διαταγής σας. Προπαρασκευάσατε μέτρα τάξεως δια την απελευθέρωσιν και παράδωσιν εξουσίας εις την νόμιμον κυβέρνησιν». Ομοίως στις 14 Ιουλίου διορίζονταν Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης ο συνταγματάρχης Γεώργιος Παπαγεωργίου, με εντολή την υπαγωγή υπό τις διαταγές του των: «Εθνικών Οργανώσεων της Κεντρικής Μακεδονίας και των δυνάμεων Χωροφυλακής Θεσσαλονίκης, δια την τήρησιν της τάξεως εις την περιοχήν ευθύνης του». Επίσης, στις 14 Αυγούστου αποβιβάζονταν μυστικά στην Κρήτη μικρή ομάδα αξιωματικών υπό τον αντισυνταγματάρχη Ανδρέα Νάθαινα και στη συνέχεια

⁶⁹ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Ελληνική Κοινωνία στην Κατοχή*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010, Κεφάλαιο 7, σελ. 147 – 171. Επίσης βλέπε Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012 και Mark Mazower (μτφρ. Κώστας Κουρεμένος), *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η Εμπειρία της Κατοχής*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1994.

⁷⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 23 και 299, 300.

υπό τον συνταγματάρχη Νικόλαο Παπαδάκη, ο οποίος είχε ορισθεί Στρατιωτικός Διοικητής του ελεύθερου από Γερμανούς τμήματος του νησιού, για τον συντονισμό των ενεργειών, της συνεργασίας και της δράσης των διαφόρων ανταρτικών ομάδων, της τήρησης της τάξης και ασφάλειας και την προστασία των κατοίκων από κάθε ενέργεια των γερμανικών στρατευμάτων⁷¹.

Ο Σπηλιωτόπουλος⁷² για το σκοπό αυτό αποφάσισε τη μυστική συγκρότηση του επιτελείου του αποτελούμενο από αξιωματικούς της εμπιστοσύνης του, τη μύηση στις αποφάσεις της κυβέρνησης των διοικητών της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας Πόλεων, καθώς και άλλων ανώτερων αξιωματικών των σωμάτων ασφαλείας και την πρόσληψη ως πολιτικών συμβούλων του Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη και Χρήστου Ζαλοκώστα⁷³. Μέχρι το πρώτο 15ήμερο του Αυγούστου, όπως ανέφερε στο Κάιρο, είχε καταφέρει να έρθει σε επαφή και να εξασφαλίσει τη συνδρομή της Χωροφυλακής, της Αστυνομίας Πόλεων και του μηχανοκίνητου τμήματος της Αστυνομίας Πόλεων. Ζητούσε την αποστολή οπλισμού και πυρομαχικών για την συμπλήρωση των ελλείψεων. Για το σκοπό αυτό έφτασε στις 15 Αυγούστου μυστικά στην Αθήνα από το Κάιρο ο αντισυνταγματάρχης Γεώργιος Ρούσσοσ, με οδηγίες και χρήματα⁷⁴. Ο Ρούσσοσ μεταβίβασε την εντολή της κυβέρνησης όπως οι πολιτευτές Φίλιππος Μανουηλίδης και Λουκής Ακρίτας αναλάβουν την πολιτική διεύθυνση του αγώνα της απελευθέρωσης. Οι παραπάνω μαζί με τους δύο πολιτι-

⁷¹ Οπ. π., σελ. 23.

⁷² Ο Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος υπήρξε διοικητής της XV μεραρχίας κατά τον πόλεμο 1940 – 1941 και θεωρήθηκε ως ένας από τους καλύτερους μεράρχους. Μετά την κατάρρευση του μετώπου τοποθετήθηκε αρχικά από την κατοχική κυβέρνηση μέλος της επιτροπής αξιολόγησης των στελεχών που είχαν λάβει μέρος στον πόλεμο, σχετικά με την απόδοσή τους στις επιχειρήσεις. Παράλληλα άρχισε την οργάνωση μιας μυστικής αντιστασιακής οργάνωσης ανώτερων αξιωματικών με την ονομασία *Θέρος*, μέλη της οποίας υπήρξαν, μεταξύ άλλων, οι Τσακαλώτος, Λάιος, Κιτριλάκης, Λιώσης, Δόβας, Φιλιππίδης, οι οποίοι θα πρωταγωνιστήσουν στις εξελίξεις εντός του στρατεύματος, στη Μέση Ανατολή και στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Η οργάνωση αυτή ήταν σε επαφή με τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και τη Μέση Ανατολή και δραστηριοποιούνταν στην παροχή πληροφοριών και όχι στην ένοπλη αντιστασιακή δράση, πράξη που είχαν αποκλείσει εξ' αρχής (Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδος*, σελ. 366 – 372). Διετέλεσε επίσης για σύντομο χρονικό διάστημα διοικητής της Χωροφυλακής τον πρώτο καιρό της Κατοχής, ενώ μετά προσχώρησε στην αντιστασιακή – εθνικιστική οργάνωση PAN, του αντιστράτηγου Κωνσταντίνου Βεντήρη ως υπαρχηγός της και ακολούθως, μετά τη διαφυγή του Βεντήρη στη Μ. Ανατολή, ανέλαβε αρχηγός της οργάνωσης.

⁷³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 25. Η πρόσληψη των δύο παραπάνω πολιτευτών ως συμβούλων ήταν δεδομένο ότι θα τον έφερνε σε ρήξη με το ΕΑΜ, καθόσον ήταν γνωστοί μοναρχικοί και αντικομμουνιστές.

⁷⁴ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 913/Α/1, *Έκθεσις επί των Εθνικών Σκοπών και του Εθνικού Έργου της Οργανώσεως «Χ»*. Σύμφωνα με το αρχείο, λόγω της εμπιστοσύνης την οποία έτρεφε ο Σπηλιωτόπουλος προς την οργάνωση, της είχε αναθέσει να οργανώσει την παραλαβή και μεταφορά οπλισμού που θα αποστέλλονταν από το εξωτερικό στην περιοχή των Μεσογείων. Η οργάνωση πράγματι προέβη στην εκτέλεση της αποστολής της, ενώ απέκρουσε επιτυχώς προσπάθεια του ΕΑΜ να την εμποδίσει, προκαλώντας του απώλειες με νεκρούς και τραυματίες, χωρίς δικές της απώλειες.

κούς συμβούλους αποτέλεσαν την «Κυβερνητική Επιτροπήν Απελευθερώσεως»⁷⁵.

Παράλληλα με τις παραπάνω ενέργειες προχωρούσαν και οι διαδικασίες συγκρότησης ενός στρατού ο οποίος θα ήταν έτοιμος να αναλάβει δράση μετά την αποχώρηση των Γερμανών, ή και νωρίτερα εάν το επέβαλλαν οι συνθήκες. Το πρώτο βήμα ήταν να ορισθούν οι τομείς ευθύνης, που αντιστοιχούσαν σε αυτούς των αστυνομικών τμημάτων, στα οποία τοποθετήθηκαν ανώτεροι αξιωματικοί με ανάλογο αριθμό κατώτερων αξιωματικών ως βοηθών. Για την Αθήνα ορίσθηκε φρούραρχος ο συνταγματάρχης Σωτήριος Στεργιόπουλος, ενώ για τον Πειραιά ο συνταγματάρχης Σπυρίδων Γεωργούλης⁷⁶. Το ένοπλο αυτό τμήμα ονομάστηκε Εθνικός Στρατός Αθηνών (ΕΣΑ)⁷⁷, ο οποίος θα αποτελούνταν από δυνάμεις πιστές στην κυβέρνηση Παπανδρέου, αποκλείοντας από τη σύνθεσή του τις δυνάμεις του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Στις 23 Αυγούστου εκδόθηκε η διαταγή συγκρότησής του⁷⁸.

Ο ΕΣΑ προβλέπονταν να διαθέτει 3 συντάγματα πεζικού και 2 ανεξάρτητα τάγματα, με διοικητή τον αντισυνταγματάρχη Μιχαήλ Αντωνόπουλο⁷⁹. Το 1^ο Σύνταγμα Πεζικού θα είχε ως διοικητή τον αντισυνταγματάρχη Γεώργιο Γρίβα, ο οποίος ήταν ο διοικητής της αντικομμουνιστικής οργάνωσης Χ. Σύμφωνα με τη διαταγή, το σύνταγμα θα αποτελούνταν από μέλη της οργάνωσης Χ, της Εθνικής Δράσης (ΕΔ), καθώς και μικρότερων οργανώσεων οι οποίες είχαν σαφώς αντικομμουνιστικό προσανατολισμό⁸⁰. Η οργάνωση ανέφερε ότι συμμορφώθηκε προς τις διαταγές του πρωθυπουργού της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, Γεωργίου Παπανδρέου, ο οποίος με τηλεγράφημά του προς τον Γεώργιο Γρίβα, στις 16 Αυγούστου, τον διέταζε: «Εθνική Ένωση απολύτως αναγκαία. Δι' επίτευξιν σκοπού,

⁷⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 25.

⁷⁶ Οπ. π., σελ. 26 και 36. Αυτοί παραιτήθηκαν στις 18 Σεπτεμβρίου ισχυριζόμενοι ότι δεν τους είχε παραδοθεί η ανάλογη δύναμη και οπλισμός, καθώς και ότι δεν τους είχαν δοθεί οι κατάλληλες οδηγίες για τη σχέση του ΕΣΑ με τον ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ιδιαίτερα μετά την είσοδό του στην κυβέρνηση.

⁷⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 928/Β/1γ, *Διαταγή της Εθνικής Κυβέρνησης που Αφορά στη Συγκρότηση και Σύσταση του Εθνικού Στρατού Αθηνών*.

⁷⁸ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 928/Β/1δ, *Έγγραφο του Εθνικού Στρατού Αθηνών της 23/08/1944 Σχετικά με την Οργάνωσή του*.

⁷⁹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 928/Β/1β, *Διαταγή του Στρατιωτικού Διοικητή Αττικής, Υποστράτηγου Σπηλιωτόπουλου Π., της 20/08/1944, Σχετικά με τον Ορισμό του Συνταγματάρχη Πεζικού Αντωνόπουλου Μιχ. ως Διοικητή του Εθνικού Στρατού Αθηνών και ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ.301.

⁸⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 913/Α/1, *Έκθεσις επί των Εθνικών Σκοπών και του Εθνικού Έργου της Οργάνωσης «Χ»*.

ωρίσαμεν Στρατιωτικόν Διοικητήν Αττικής. Σας διαπτάσομεν εκτελέσητε διαταγάς του όταν κληθήτε δια στρατιωτικήν ενέργειαν»⁸¹.

Το 30^ο Σύνταγμα Πεζικού⁸² θα είχε διοικητή τον αντισυνταγματάρχη Δημήτριο Μαρκόπουλο, ο οποίος είχε διοικήσει το 30^ο σύνταγμα του προπολεμικού στρατού στον πόλεμο⁸³. Αυτό θα απαρτίζονταν από μέλη των οργανώσεων ΡΑΝ (Ρωμυλία – Αυλών – Νήσοι), Εθνικό Κομιτάτο (ΕΚ), Αγωνιζόμενη Ελλάδα, Εθνικός Σύνδεσμος Ανωτάτων Σχολών (ΕΣΑΣ), Ιερά Ταξιαρχία και άλλες μικρές οργανώσεις. Στον Πειραιά προβλέπονταν η συγκρότηση του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού, με διοικητή τον αντισυνταγματάρχη Βασίλειο Καμπάνη, ο οποίος είχε διοικήσει το 13^ο σύνταγμα στον πόλεμο. Το σύνταγμα θα σχηματίζονταν από μέλη του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ) και της Πανελληνίας Ένωσης Αγωνιζομένων Νέων (ΠΕΑΝ). Τέλος, τα δύο ανεξάρτητα τάγματα (1^ο Τάγμα Κρητών και Ανεξάρτητο Τάγμα Μεσογείων), υπήρχαν μόνο ως πρόβλεψη, μιας και δεν είχαν ορισθεί διοικητές ούτε προσωπικό και τρόπος επάνδρωσής τους⁸⁴. Η κάθε μονάδα όφειλε να οργανώσει σύστημα προμήθειας (αγοράς) και υποδοχής (φύλαξης και

⁸¹ Οπ. π.

⁸² Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 928/Β/1δ. Στο ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 26 και 302 αναφέρεται ως 3^ο Σύνταγμα Πεζικού.

⁸³ Ο αντισυνταγματάρχης Δημήτριος Μαρκόπουλος αποτελεί μια πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση, που δείχνει το μέγεθος του διχασμού που είχε επέλθει στην ελληνική κοινωνία και στον ΕΣ, την περίοδο εκείνη. Προέρχονταν από γνωστή οικογένεια πολιτικών της Κρήτης και είχε καταταγεί ως εθελοντής στον στρατό κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων. Έκτοτε συμμετείχε σε όλους τους πολέμους, ανερχόμενος σταθερά στη στρατιωτική ιεραρχία. Αν και βενιζελικών πολιτικών πεποιθήσεων, δεν συμμετείχε στο κίνημα του 1935 και ως εκ τούτου παρέμεινε στο στράτευμα. Στην έναρξη του πολέμου έφερε το βαθμό του αντισυνταγματάρχη, και κατά τη διάρκειά του υπηρέτησε στο 30^ο σύνταγμα πεζικού. Στην Κατοχή εντάχθηκε στην οργάνωση ΡΑΝ, ενώ είχε έρθει και σε συνεννοήσεις με τον στρατηγό Μάντακα για ένταξή του στον ΕΛΑΣ, που όμως δεν ευοδώθηκαν. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου τον Φεβρουάριο 1949, με το βαθμό του ταξίαρχου πλέον, είχε αναλάβει τη διοίκηση της Στρατιωτικής Διοίκησης Λιβαδειάς (82^η Στρατιωτική Περιοχή). Κατά την επίθεση του ΔΣΕ εναντίον του Λιδορικού, τη νύχτα 18/19 Απριλίου 1949, τραυματίστηκε και αιχμαλωτίστηκε από αυτόν. Από εκείνη τη στιγμή και για περίπου δύο μήνες ξεκίνησε μία ολόκληρη επιχείρηση του ΕΣ, με σκοπό την ανεύρεση και απελευθέρωσή του, ενώ υπήρξαν και πολιτικές προεκτάσεις. Η αναζήτηση έληξε στις 30 Ιουνίου κοντά στον Κλειστό (ή Κλιτσό) Ευρυτανίας, όταν και βρέθηκε το πτώμα του σε κατάσταση αποσύνθεσης. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλέπε Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, *Ο Θάνατος ενός Ταξίαρχου*, Φιλίστωρ, Αθήνα, 2001. Σύμφωνα με τον Καλλιβρετάκη, αλλά και έκδοση της ΓΕΣ/ΔΙΣ, προκύπτει ότι ο Μαρκόπουλος ανέλαβε κατά τη διάρκεια του Ελληνογερμανικού πολέμου τη διοίκηση του 30^{ου} Συντάγματος Πεζικού (ΣΠ), κατά την τελευταία φάση του πολέμου. Παρέλαβε τη διοίκηση στις 14 Μαρτίου 1941 και τη διατήρησε μέχρι τη διάλυσή του στις 24 Απριλίου στην Καρδίτσα, από τον συνταγματάρχη Παναγιώτη Γούλα, ο οποίος το διοίκησε από τις 28 Οκτωβρίου 1940 έως 14 Μαρτίου 1941 [ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον – Το Τέλος μιας Εποποιίας (Απρίλιος 1941)*, Αθήνα, 1959, σελ. 390]. Για λόγους ιστορικής ακρίβειας θα πρότεινα η ΓΕΣ/ΔΙΣ να διορθώσει την παράληψη στο αρχείο της, καθόσον στην ιστορία του συντάγματος δεν αναγράφεται το όνομα του Μαρκόπουλου [Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 314/Α/ΙΜ1, *Ιστορία του 30 Συντάγματος Πεζικού (νυν 30 Μ/Κ ΤΑΞ) για την περίοδο από 01/01/1914 έως 31/01/1962*].

⁸⁴ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 928/Β/1δ, *Εγγραφο του Εθνικού Στρατού Αθηνών της 23/08/1944 Σχετικά με την Οργάνωσή του*.

αποθήκευσης) οπλισμού με υπεύθυνο αξιωματικό οπλισμού και αρκετούς βοηθούς. Ο οπλισμός θα αποθηκεύονταν για να μοιραστεί στο προσωπικό όταν κρίνονταν απαραίτητο⁸⁵.

Ένα άλλο θέμα που απασχόλησε τον Σπηλιωτόπουλο κατά τη διαδικασία συγκρότησης του ΕΣΑ ήταν αυτό της στολής του προσωπικού. Ομοιομορφία στις στολές και τον εξοπλισμό ήταν αδύνατο να υπάρξει, μιας και δεν υπήρχε οργανωμένη υποστήριξη σε θέματα διοικητικής μέριμνας, ενώ είναι αυτονόητο ότι δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στολές που παρέπεμπαν σε οποιαδήποτε σχέση με τα σώματα ασφαλείας (Χωροφυλακή ή Αστυνομία Πόλεων) ή τα Τάγματα Ασφαλείας. Η έλλειψη στολών για την ομοιόμορφη εμφάνιση των τμημάτων οδήγησε στην υιοθέτηση της χρήσης περιβραχιονίων, η κατασκευή και προμήθεια των οποίων, θεωρούνταν εξαιρετικά επείγουσα⁸⁶. Η χρήση περιβραχιονίων ως διακριτικό του τμήματος αυτού, γίνονταν για δύο λόγους. Ο ένας λόγος ήταν ότι με αυτό τον τρόπο οι αξιωματικοί εφάρμοζαν τα προβλεπόμενα από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1929, σχετικά με τον ορισμό των νόμιμων μαχητών και της μεταχείρισής τους από τον εχθρό⁸⁷. Σε περίπτωση που ο ΕΣΑ σχεδίαζε μία δυναμική ενέργεια για κατάληψη της Αθήνας που θα συνέπιπτε με την άφιξη των Βρετανών, πριν την πλήρη αποχώρηση των Γερμανών, κατά τα πρότυπα των ανταρτών του Παρισιού ή των Πολωνών, έπρεπε να εξασφαλίσει ότι τα μέλη του, εάν συλλαμβάνονταν, θα τύγχαναν μεταχείρισης σύμφωνα με τα κρατούντα έθιμα του πολέμου⁸⁸. Η ηγεσία

⁸⁵ Οπ. π.

⁸⁶ Οπ. π.

⁸⁷ Σύμφωνα με την 3^η Συνθήκη της Γενεύης (1929) έπρεπε να τυγχάνουν μεταχείρισης «Αιχμαλώτων Πολέμου», μεταξύ άλλων, τα μέλη εθνοφυλακών και εθελοντικών σωμάτων τα οποία διοικούνται από άτομο το οποίο είναι υπεύθυνο για τις πράξεις τους, φέρουν εμφανώς διακριτικό σήμα, φέρουν οπλισμό φανερά και διεξάγουν τις επιχειρήσεις σύμφωνα με τους καθιερωμένους νόμους και ήθη του πολέμου. Επίσης, παρόμοιας μεταχείρισης έπρεπε να τυγχάνουν και πολίτες, οι οποίοι αναλάμβαναν υποστηρικτικό ρόλο στις ένοπλες δυνάμεις και έφεραν έγκυρη ταυτότητα, η οποία είχε εκδοθεί από τις δυνάμεις αυτές. Είναι γνωστό άλλωστε ότι στο τέλος (και μετά από απίστευτες πράξεις βαρβαρότητας), οι Γερμανοί αναγνώρισαν το καθεστώς του αιχμαλώτου πολέμου στους εξεγεμμένους της Βαρσοβίας.

⁸⁸ Στην ιστοσελίδα του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού (<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=0BDEDD046FDEBA9C12563CD002D69B1&action=openDocument>, την 25 Απρ 16), αναφέρονται τα άρθρα της Συνθήκης της Γενεύης του 1929 για τη μεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου. Η Συνθήκη αυτή επικύρωσε το καθεστώς των εμπολέμων που είχε συμφωνηθεί με τη Συνθήκη της Χάγης στις 18 Οκτωβρίου 1907 και η οποία προέβλεπε ότι για να θεωρείται κάποιος εμπόλεμος και να τυγχάνει των προνοιών της Συνθήκης της Γενεύης, έπρεπε να πληροί τις προϋποθέσεις που περιγράφηκαν παραπάνω. Βέβαια με την εμπειρία της συμπεριφοράς των γερμανικών στρατευμάτων απέναντι στους κατεχόμενους πληθυσμούς κατά τη διάρκεια και των δύο παγκόσμιων πολέμων, μπορεί βάσιμα να υποτεθεί ότι οι Γερμανοί δεν θα σέβονταν ιδιαίτερα τις συνθήκες που οι ίδιοι είχαν υπογράψει. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι αν και στο Άρθρο 50 της Συνθήκης της Χάγης (<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=B2D5C9BD27>

του ήθελε να παρουσιάζεται και να αναγνωρίζεται ως τακτικός στρατός και εκπρόσωπος νόμιμης κυβέρνησης και όχι ως άτακτο τμήμα, όπως εμφάνιζε τον ΕΛΑΣ (και την ΠΕΕΑ), ή ακόμα και τον ΕΔΕΣ.

Ο άλλος λόγος είναι προφανής και έχει να κάνει με την αναγνώριση εχθρών ή φίλων στο πεδίο της μάχης. Οι στολές, τα εμβλήματα, ο εξοπλισμός, πέρα από λειτουργικές ανάγκες εξυπηρετούν και τη ζωτική ανάγκη αναγνώρισης μεταξύ των τμημάτων, προκειμένου να μειώνονται (χωρίς ποτέ να εξαλείφονται) τα περιστατικά αδελφοκτόνων πυρών. Επίσης η στολή, με τα διάφορα σήματα, παράσημα, διακριτικά, προσδίδει ταυτότητα στο μαχητή και είναι ένας τρόπος δημιουργίας συνοχής και πνεύματος μονάδας σε ένα τμήμα. Ιδιαίτερα ένα τμήμα που καλείται να δράσει σε ένα χαοτικό περιβάλλον όπως είναι το αστικό, η αναγνώριση μεταξύ των μελών του αποκτά ζωτική σημασία.

Η πρακτική της συγκρότησης δυνάμεων της εξόριστης κυβέρνησης εντός της πρωτεύουσας, με αποκλειστικό σκοπό τον έλεγχο της αμέσως μετά την αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων, ήταν αντίστοιχη με αυτές των Γάλλων στο Παρίσι και των Πολωνών στην Βαρσοβία την ίδια περίοδο. Οι Γάλλοι που ανήκαν στην οργάνωση FFI (Forces Françaises de l'Intérieur / Γαλλικές Δυνάμεις του Εσωτερικού) είχαν εξεγερθεί κατά των Γερμανών, όταν έμαθαν ότι οι σύμμαχοι προέλαυναν προς την πρωτεύουσα και οι Γερμανοί ήταν έτοιμοι να την εκκενώσουν. Η κίνησή τους αυτή είχε ξεκάθαρα πολιτικά κίνητρα και δεν σχετίζονταν με κανένα τρόπο με τις εν εξελίξει στρατιωτικές επιχειρήσεις⁸⁹. Ομοίως, είναι γνωστό ότι η πολωνική Αντίσταση που είχε παραμείνει νομιμόφρων στην εξόριστη κυβέρνηση του Λονδίνου, είχε συγκροτήσει τον «Στρατό Εσωτερικού» (Armija Krajowa), ο οποίος προσπάθησε να καταλάβει την Βαρσοβία και να εγκαταστήσει προσωρινή κυβέρνηση πιστή στην εξόριστη. Ο χρόνος που επιλέχτηκε για την εξέγερση, συνέπεσε με την προσέγγιση του Κόκκινου Στρατού στην περιοχή.

Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι αν και σαφούς αντικομμουνιστικού προσανατολισμού, οι ηγέτες του ΕΣΑ δεν έκαναν προσπάθεια, τουλάχιστον επισήμως, προσεταιρισμού των μελών των Ταγμάτων Ασφαλείας. Πρόθεσή τους ήταν να ελέγξουν τις πολιτικές εξελίξεις στην απελευθερωμένη Αθήνα και κατ' επέκταση

[F0DC51C12563CD005168FB](#), την 25 Απρ 16), αναγράφονταν ξεκάθαρα ότι απαγορεύονταν τα αντίποινα εναντίον αμάχων για τις πράξεις μεμονωμένων ατόμων, εν τούτοις είναι γνωστή η συμπεριφορά τους σε όλες τις κατεχόμενες χώρες και όχι μόνο στην Ελλάδα.

⁸⁹ Για την Γαλλία γενικά και το Παρίσι ειδικότερα την περίοδο εκείνη, βλέπε Antony Beevor & Artemis Cooper, *Paris After the Liberation 1944 – 1949*, Penguin Books, London, 2007.

στην Ελλάδα και να παρουσιαστούν ως νόμιμοι εκπρόσωποι της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, υπό τις διαταγές της οποίας ενεργούσαν. Δεν θα ήταν πολιτικά σφύρων να στιγματιστεί η δημιουργία του νέου στρατού από τη συνεργασία του με τα παραπάνω μισητά και απαξιωμένα ένοπλα τμήματα. Η ίδια η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση είχε χαρακτηρίσει ως εγκληματικά και προδοτικά τα Τάγματα Ασφαλείας, οπότε αποκλείονταν οποιαδήποτε μορφή συνεργασίας μαζί τους. Επίσης οι Βρετανοί δεν υπήρχε περίπτωση για λόγους πολιτικής, να ανεχθούν μια τέτοια ενέργεια. Όλα τα παραπάνω όμως αποδείχθηκαν «ασκήσεις επί χάρτου», μιας και οι μονάδες δεν συγκροτήθηκαν ποτέ, λόγω μη εξεύρεσης των απαιτούμενων όπλων, οι δε διορισθέντες ως διοικητές δεν άσκησαν ποτέ τα καθήκοντά τους⁹⁰.

Οι σχέσεις του Σπηλιωτόπουλου με τον ΕΛΑΣ δεν ήταν οι καλύτερες δυνατές, ούτε προοιωνίζαν μία ομαλή μεταπολεμική περίοδο. Από την πλευρά του το ΕΑΜ είχε ζητήσει από τον Γεώργιο Παπανδρέου, την απομάκρυνσή του. Ο πρωθυπουργός είχε αρνηθεί, αλλά ταυτόχρονα ζήτησε από τον στρατηγό να «προσαρμοστεί» στο γεγονός ότι δεν ηγείτο αντικομμουνιστικού μετώπου και ότι έπρεπε να συντονίζει ως αρχηγός ενιαίου μετώπου⁹¹. Το ΚΚΕ με άρθρο της εφημερίδας *Ριζοσπάστης* στις 3 Οκτωβρίου 1944, αν και εξέφρασε τις επιφυλάξεις του ως προς το άτομό του, εν τούτοις συναίνεσε στον διορισμό του, υπό την προϋπόθεση ότι θα εφαρμόζε επακριβώς το πρόγραμμα της «Ενιαίας Εθνικής Κυβέρνησης»⁹².

Ο Σπηλιωτόπουλος, ως παλιός ανώτατος αξιωματικός, έτεινε να βλέπει υπερροπικά τους αντάρτες, ενώ ήταν καχύποπτος γύρω από τις πραγματικές προθέσεις τους. Ο ταγματάρχης Ντίλον (Brian Edevrain Dillon), ο οποίος υπηρέτησε κατά τη διάρκεια της Κατοχής με τον SOE προσκολλημένος στις δυνάμεις του ΕΛΑΣ, ανέφερε ότι πήγε με τον Ανδρέα Μουντρίχα (καπετάνιος της II μεραρχίας του ΕΛΑΣ με το ψευδώνυμο Ορέστης), λίγο μετά την απελευθέρωση της Αθήνας στο γραφείο του Σπηλιωτόπουλου, προκειμένου να συζητήσουν θέματα που σχετίζονταν με τη διατήρηση της τάξης στην πόλη μέχρι την άφιξη της εξόριστης κυβέρνησης στην πόλη και την ομαλή μεταβίβαση της εξουσίας. Ο Άγγλος αξιωματικός ισχυριζόνταν ότι η υποδοχή του Μουντρίχα από τον Σπηλιωτόπουλο υπήρξε προσβλητική και απαξιωτική, με αποτέλεσμα να αποχωρήσουν άπρακτοι⁹³.

⁹⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 26.

⁹¹ Σωτήρης Ριζάς, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, σελ. 42.

⁹² *Ριζοσπάστης*, 3 Οκτωβρίου 1944.

⁹³ Imperial War Museums (εφεξής IWM), αρχείο προφορικών συνεντεύξεων, *Dillon, Brian Edevrain*, 23787/2002, Reel 8, <http://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80022012>, την 01 Φεβ 16. Ο

Ο Σπηλιωτόπουλος είχε αποφασίσει να χρησιμοποιήσει, για την τήρηση της τάξης, τις πρώτες ημέρες μετά την αποχώρηση των Γερμανών, την Αστυνομία Πόλεων και την Χωροφυλακή, πλην της Ειδικής Ασφάλειας που θα διαλύονταν, ενώ τα Τάγματα Ασφαλείας είχε αποφασιστεί να περιοριστούν στους στρατώνες τους. Για το σκοπό αυτό είχε εκδώσει τις σχετικές διαταγές ήδη από τις 6 Οκτωβρίου, στις οποίες τόνιζε ότι από τη μια πλευρά τα σώματα ασφαλείας δεν θα έπρεπε να υπακούουν στις διαταγές της κατοχικής κυβέρνησης και των Γερμανών, από την άλλη δεν θα έπρεπε να υποχωρούν στις επεμβάσεις του ΕΛΑΣ κατά την άσκηση των καθηκόντων τους⁹⁴. Επίσης είχε συντάξει λεπτομερές σχέδιο για την υλοποίηση των μέτρων για την εξασφάλιση της τάξης στην πρωτεύουσα, το οποίο θα εφαρμόζονταν κατά την αποχώρηση των Γερμανών, σύμφωνα με το οποίο η πρωτεύουσα χωριζόταν σε ζώνες ενεργείας των διαφόρων τμημάτων (εθνικιστικές οργανώσεις, ΕΛΑΣ, Αστυνομία Πόλεων, Χωροφυλακή), προκειμένου να μην έρχονται σε επαφή μεταξύ τους και υπάρχουν προστριβές⁹⁵. Τέλος τις ημέρες πριν την απελευθέρωση της Αθήνας, ο Σπηλιωτόπουλος εξέδωσε διαταγή προς τη διοίκηση των Ταγμάτων Ασφαλείας, όπως το προσωπικό τους συγκεντρωθεί στους στρατώνες στο Γουδί, υπό τη φύλαξη της Χωροφυλακής⁹⁶.

Παράλληλα με τα ανωτέρω τεκταινόμενα, στη χώρα διεξάγονταν και η επιχείρηση *Ballroom*, την οποία εκτελούσε η SOE (Special Operations Executive) σε συνεργασία με τους Έλληνες συνδέσμους της στην ηπειρωτική Ελλάδα και στο Κάιρο⁹⁷. Σκοπός της επιχείρησης ήταν η αποκατάσταση συνδέσμου με τον υποστράτηγο Σπηλιωτόπουλο, προκειμένου να οργανωθεί και να υλοποιηθεί ομαλά η άφιξη βρετανικών στρατευμάτων στην Αττική, μετά την αποχώρηση των γερμανικών δυνάμεων. Προς τούτο θα επιδιώκονταν η συνεργασία φιλικά διακείμενων οργανώσεων ή προσωπικοτήτων και στη συνέχεια θα συντονίζονταν η προστασία των υποδομών της χώρας («Σχέδιο Ενόπια στις Δολιοφθορές/Anti – Sabotage

Βρετανός βετεράνος παραδέχονταν ότι συμπαθούσε τον Μουντρίχα και του φαινόταν ακατανόητη η απόφαση της κυβέρνησής του να στηρίξει τον βασιλιά Γεώργιο Β΄, ενώ ήταν ξεκάθαρο ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού διακατέχονταν από αντιμοναρχικά αισθήματα. Η όλη βρετανική πολιτική του φαινόταν ανεργάστη, όταν την ίδια στιγμή στη γειτονική Γιουγκοσλαβία υποστήριζαν τον κομμουνιστή Τίτο, ενάντια στον βασιλιά και τον Μιχαήλοβιτς. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε: «σίγουρα μία από τις δύο αποφάσεις πρέπει να ήταν λανθασμένη».

⁹⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 1, σελ. 122.

⁹⁵ Οπ. π., Τόμος 1, σελ. 128 – 130.

⁹⁶ Οπ. π., Τόμος 1, σελ. 132.

⁹⁷ The National Archives, HS 9/1353/1, Lt Col. Leslie F. Sheppard.

Plan») από τις καταστροφές που εκτιμούνταν ότι θα εκτελούσαν οι υποχωρούντες Γερμανοί⁹⁸.

Ο εντεταλμένος πράκτορας της SOE, αντισυνταγματάρχης Λέσλι Σέπαρντ [Leslie Frederick (Rufus) Sheppard], δρούσε απευθείας υπό τις διαταγές του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής (ΣΜΑ), κατόπιν αιτήματος και συνεννόησης με την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση. Είχε παραλάβει για να εκτελέσει την αποστολή του το ποσό των 6.465 χρυσών λιρών Αγγλίας. Από αυτές, σύμφωνα με τις αποδείξεις που είχε υποβάλλει στην υπηρεσία του, είχε επιστρέψει στα υπεύθυνα οικονομικά όργανα τις 4.460 λίρες και είχε χορηγήσει στην Αστυνομία Πόλεως Αθηνών 1.507 λίρες για αγορά ιματισμού και για την αγορά και αποθήκευση οπλισμού⁹⁹.

Ο Σπηλιωτόπουλος παρέμεινε στη θέση του και παραιτήθηκε των καθηκόντων του στις 20 Οκτωβρίου, θεωρώντας ότι είχε φέρει εις πέρας με επιτυχία την αποστολή που του είχε ανατεθεί. Στις 23 Οκτωβρίου ο Σπηλιωτόπουλος τοποθετήθηκε Γενικός Διευθυντής του Υπουργείου Στρατιωτικών και του ανατέθηκαν προσωρινά τα καθήκοντα του Αρχηγού ΓΕΣ, μέχρι να έρθει στην Αθήνα και να αναλάβει καθήκοντα από τη Μέση Ανατολή ο τοποθετημένος Α/ΓΕΣ, υποστράτηγος Κωνσταντίνος Βεντήρης. Στη θέση του διοικητή ΣΔΑ τοποθετήθηκε ο συνταγμα-

⁹⁸ Ο Σπηλιωτόπουλος για το σκοπό αυτό είχε συγκροτήσει συνεργεία υπό τον αντισυνταγματάρχη Νικόλαο Βαγιάκη, τα οποία είχαν επιφορτιστεί με την εξακρίβωση των προβλεπόμενων καταστροφών και την ανακάλυψη και επισήμανση των υπονομεύσεων. Έλαβε έκθεση με την οποία του αποκαλύπτονταν όλο το σχέδιο καταστροφών και υπονομεύσεων έργων κοινής ωφέλειας, όπως ήταν το φράγμα της λίμνης του Μαραθώνα, το λιμάνι του Πειραιά, οι εγκαταστάσεις της Ηλεκτρικής και της Τηλεφωνικής Εταιρείας κ.α. Βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 29.

⁹⁹ The National Archives, HS 9/1353/1, Lt Col. Leslie F. Sheppard. Το γεγονός της προμήθειας οπλισμού για λογαριασμό της Αστυνομίας Πόλεων και της Χωροφυλακής επιβεβαιώνεται και από τα αρχεία της Χ (ΓΕΣ/ΔΙΣ, 913/A/1). Επίσης το ΓΕΣ (*Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 34 – 35), αναφέρει τη συνεργασία της αντιστασιακής οργάνωσης Κόδρος με τον Σπηλιωτόπουλο, η οποία τον πληροφόρησε ότι η πρώτη αποστολή με όπλα και πυρομαχικά από την Μ. Ανατολή θα γίνονταν στην περιοχή της Κερατέας στη θέση «Κακή (ή Κακιά) Θάλασσα». Η παραλαβή των όπλων ανατέθηκε στον συνταγματάρχη Δημήτριο Ζαγκλή, στον οποίο είχε διατεθεί αριθμός μελών της Χ. Μετά από επεισοδιακές συνθήκες κατά τις οποίες υπήρξε συμπλοκή με τμήματα του ΕΛΑΣ, τη νύχτα 21/22 Σεπτεμβρίου αφίχθη στην περιοχή του πλοίο που μετέφερε τον οπλισμό. Όμως αντί των αναμενόμενων 2.400 τυφεκίων και 1.200 υποπολυβόλων, με ανάλογο αριθμό φυσιγγίων (περίπου 100.000), αφίχθησαν λιγότερα, με μόνο 20.000 φυσίγγια. Τα υπόλοιπα όπως διαπιστώθηκε, είχαν αφαιρεθεί από κομμουνιστές στη Μέση Ανατολή και είχαν αποσταλεί με άλλο πλοίο στο Λιτόχωρο για τον ΕΛΑΣ. Για τα γεγονότα και την εξέλιξη της επιχείρησης, η οποία διεξήχθη το χρονικό διάστημα από 16 έως 24 Σεπτεμβρίου, υπάρχει έκθεση του αρχηγού της αποστολής, με ημερομηνία 2 Οκτωβρίου. Αυτό που προξενεί εντύπωση είναι η κατακλείδα της αναφοράς, στην οποία ο συντάκτης της πρότεινε, πέραν της απονομής ηθικών αμοιβών στα μέλη της επιχείρησης, τη χορήγηση ζεύγους αρβυλών και ύφασμα για το ράψιμο παντελονιού ή χρημάτων για αγορά άλλου, δείγμα της ένδειας του πληθυσμού την εποχή εκείνη. Βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, σελ. 110 – 115.

τάρχης Παισανίας Κατσώτας¹⁰⁰. Όμως και από τη νέα του θέση, εξακολουθούσε να προκαλεί την αντίδραση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Για το λόγο αυτό με νέα επιστολή του προς τον πρωθυπουργό στις 5 Νοεμβρίου, παραιτήθηκε και από αυτά τα καθήκοντα και ζήτησε τη λήψη άδειας διάρκειας ενός μήνα¹⁰¹.

Σε μια προσπάθεια κατευνασμού του ΕΑΜ, ο Παπανδρέου τοποθέτησε στη θέση του αρχιστράτηγου του υπό ανασυγκρότηση στρατού τον απόστρατο στρατηγό Αλέξανδρο Οθωναίο, με υπαρχηγό του τον στρατιωτικό διοικητή του ΕΛΑΣ, Στέφανο Σαράφη. Ενώ αυτή η κίνηση φαινομενικά ήταν μια παραχώρηση προς το ΕΑΜ, στην πραγματικότητα οι δύο αυτοί αξιωματικοί δεν είχαν καμία πραγματική εξουσία, μιας και οι μάχιμοι σχηματισμοί και τα σώματα ασφαλείας παρέμεναν υπό τη διοίκηση του Σκόμπι. Οι αντιδικίες μεταξύ του Οθωναίου και του Βρετανού στρατηγού, ως προς το εύρος των αρμοδιοτήτων του τελευταίου επί ελληνικού εδάφους και επί της ουσιαστικής διοίκησης του στρατεύματος, οδήγησαν τον πρώτο σε παραίτηση στις 15 Νοεμβρίου¹⁰².

Σημαντικό ρόλο εκείνη την περίοδο, όπου όλα ήταν ρευστά, έπαιζε η δύναμη και η στελέχωση του νέου στρατού. Ο έλεγχος και η νομιμοφροσύνη του ΕΣ θα έπαιζαν καταλυτικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις. Σύμφωνα με το ΕΑΜ, ο ΕΛΑΣ ήταν η πιο αξιόμαχη ένοπλη δύναμη στη χώρα και θα μπορούσε να αναλάβει το έργο της πλήρους απελευθέρωσής της, καθώς και της καταδίωξης των αποχωρούντων Γερμανών. Απαιτήση της οργάνωσης ήταν ότι, πριν την ένταξη στον ανασυγκροτούμενο στρατό θα έπρεπε να προηγηθεί εκκαθάριση του σώματος των αξιωματικών, από όσους βαρύνονταν με κατηγορίες περί συνεργασίας με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Έπρεπε να δημιουργηθεί νέα επετηρίδα, με βάση τη στάση που είχαν κρατήσει τα στελέχη στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά και της Κατοχής. Στο νέο στράτευμα την πρώτη θέση θα έπρεπε να έχουν τα παλιά, καθώς και τα νέα στελέχη που είχαν αναδειχθεί στη διάρκεια της Αντίστασης¹⁰³.

Εντελώς αντίθετη ήταν η προσέγγιση του θέματος από τον Παπανδρέου και τους Βρετανούς¹⁰⁴. Προκειμένου να διαθέτει έμπιστες στην κυβέρνησή του δυνάμεις, σε σύσκεψη με τους Βρετανούς, ζήτησε την άμεση αποστολή από την Ιταλία

¹⁰⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 94.

¹⁰¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, σελ. 153 και 199.

¹⁰² Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Δεκεμβριανά 1944*, σελ. 56, 57.

¹⁰³ Σωτήρης Ριζάς, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, σελ. 46. Το όλο θέμα, δηλαδή του τρόπου ανασυγκρότησης του νέου Εθνικού Στρατού, αναδείκνυε και η εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, σε άρθρο της 31 Οκτωβρίου 1944.

¹⁰⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, σελ. 186 – 189.

της 3^{ης} Ορεινής Ταξιαρχίας (III ΕΟΤ), έστω και χωρίς τον βαρύ οπλισμό και τα οχήματά της¹⁰⁵. Ο Σκόμπι ούτως ή άλλως εκτιμούσε ότι το λιμάνι του Πειραιά δεν μπορούσε να υποστηρίξει ταυτόχρονα την εκφόρτωση της ανθρωπιστικής βοήθειας και των υλικών της Ταξιαρχίας. Η ταξιαρχία θα αναλάμβανε αρχικά καθήκοντα τήρησης της τάξης στην περιοχή της Αθήνας, μέχρι την επαναδημιουργία της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας Πόλεων. Όσον αφορά στη δημιουργία Εθνικού Στρατού, ο Παπανδρέου με τους Βρετανούς είχαν συμφωνήσει αυτή να γίνει με την πρόσκληση ηλικιακών ομάδων από τον πληθυσμό και με την απευθείας κατάταξη από τις ανταρτικές ομάδες όσων ανήκαν στις καλούμενες κλάσεις. Οι αντάρτες θα χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες. Στους άνδρες στρατεύσιμης ηλικίας, οι οποίοι θα παρέμεναν υπό τα όπλα μέχρι την μετάταξή τους στον ΕΣ. Σε άνδρες μη στρατεύσιμης ηλικίας, οι οποίοι μπορούσαν να επιστρέψουν στην πολιτική ζωή και θα απολύονταν. Τέλος, σε άνδρες μη στρατεύσιμης ηλικίας, οι οποίοι δεν μπορούσαν να επιστρέψουν στην πολιτική ζωή λόγω απώλειας των θέσεων εργασίας τους (πχ βιομηχανικοί εργάτες). Αυτοί θα απολύονταν, αλλά θα συντηρούνταν από το κράτος μέχρι να μπορέσουν να ξαναβρούν δουλειά με την επανεκκίνηση της οικονομικής δραστηριότητας¹⁰⁶.

Προκειμένου να γίνει αντιληπτό πόσο ζωτικής σημασίας θέμα ήταν για την ελληνική κυβέρνηση, η άμεση συγκρότηση στρατεύματος και σωμάτων ασφαλείας, αρκεί να αναφερθεί ότι υπήρξε ο πρώτος νόμος που αποφάσισε η κυβέρνηση μετά την Απελευθέρωση¹⁰⁷. Ο νόμος εξουσιοδοτούσε τον υπουργό Στρατιωτικών να καλεί υπό τα όπλα έφεδρους οπλίτες ή αξιωματικούς των κλάσεων 1937 – 1940 σε όλη τη χώρα ή σε μέρος αυτής. Μερικές ημέρες μετά, με νεώτερο νόμο, εξουσιοδοτούσε τον υπουργό να καλεί υπό τα όπλα τους έφεδρους οπλίτες και αξιωματικούς της κλάσης 1936 για τη συγκρότηση του Σώματος Προσωρινής Εθνοφυλακής για την εξασφάλιση της δημόσιας τάξης¹⁰⁸. Με τον τρόπο αυτό ο Παπανδρέου υ-

¹⁰⁵ Τελικά η ταξιαρχία αναχώρησε από τον Τάραντα στις 7 Νοεμβρίου και έφθασε στον Πειραιά, 2 ημέρες αργότερα. Μεταφέρθηκαν 262 αξιωματικοί και 2.711 οπλίτες, ενώ 85 αξιωματικοί, 800 οπλίτες, κυρίως του πυροβολικού, τα πυροβόλα του III Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού, τα Κάριερς και όλα τα οχήματα, παρέμειναν στον Τάραντα και μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα αργότερα (ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή*, σελ. 143)

¹⁰⁶ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 917/Ζ/52, *Κύρια Σημεία Σχετικά με τη Συνδιάσκεψη του Έλληνα Πρωθυπουργού για την Ανασυγκρότηση του Ελληνικού Εθνικού Στρατού και Άλλα Ζητήματα της 31/10/1944*.

¹⁰⁷ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 6, Τεύχος Α', 27 Οκτωβρίου 1944, Νόμος 1, *Περί Προσκήσεως Εφέδρων Αξιωματικών και οπλιτών των Κλάσεων 1937, 1938, 1939 και 1940*. Ο Σωτήρης Ριζάς (σελ. 48), αναφέρει ότι οι καλούμενες κλάσεις ήταν οι 1939, 1940, 1941 και 1942.

¹⁰⁸ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 14, Τεύχος Α', 10 Νοεμβρίου 1944, Νόμος 17, *Περί Ενισχύσεως Εθνοφυλακής δια Προσκήσεως Εφέδρων της Κλάσεως 1936*.

πολόγιζε να συγκροτηθεί μία δύναμη 100.000 ανδρών, στην οποία θα εντάσσονταν και όσοι μαχητές του ΕΛΑΣ ανήκαν σε αυτές τις κλάσεις. Σύμφωνα με υπολογισμούς, αυτοί αντιστοιχούσαν στο 20% της δύναμης του ΕΛΑΣ. Ο Σκόμπι συμφώνησε με το χρονοδιάγραμμα, με την επισήμανση ότι τον Δεκέμβριο του 1944 ήταν αδύνατο να παρασχεθεί ιματισμός, οπλισμός και λοιπός εξοπλισμός για περισσότερους από 30.000 άνδρες. Ο Έλληνας πρωθυπουργός πίστευε ότι θα μπορούσε να βρεθεί συμπληρωματικός οπλισμός και υλικά από τα αντάρτικα σώματα που θα διαλύονταν, καθώς και από τα Τάγματα Ασφαλείας¹⁰⁹.

Είναι πέρα από τους σκοπούς και το θέμα της παρούσας διατριβής η παρουσίαση και ανάλυση των παρασκηναικών διαβουλεύσεων, των προσωπικών φιλοδοξιών και των απόψεων των πολιτικών και στρατιωτικών ηγετών, των κομμάτων, των Βρετανών, του Γεωργίου Β΄ και των λοιπών εμπλεκόμενων στην εξέλιξη της κρίσης που κατέληξε στα Δεκεμβριανά, αλλά αυτό που πρέπει να τονισθεί είναι ότι η συγκρότηση και η φύση του νέου στρατού ήταν η Λυδία λίθος των εξελίξεων. Σε γενικές γραμμές αναφέρεται ότι το ΕΑΜ είχε προτείνει τη δημιουργία μιας ταξιαρχίας που θα απαρτιζόταν από προσωπικό της 3^{ης} ΕΟΤ, του Ιερού Λόχου και του ΕΔΕΣ και μιας του ΕΛΑΣ, ίσης δύναμης και εξοπλισμού με την πρώτη. Αντίθετα ο Παπανδρέου είχε προτείνει τη σύσταση τριών ταξιαρχιών, μία από την 3^η ΕΟΤ και τον Ιερό Λόχο, μία από τον ΕΔΕΣ και μία από τον ΕΛΑΣ¹¹⁰. Η κάθε πλευρά επέμεινε στις θέσεις της, με τραγικά αποτελέσματα.

Στην προσπάθεια να ελεγχθούν οι διάφορες αντιστασιακές ομάδες και να αποφευχθεί το χάος, οι αντεκδικήσεις και ο εμφύλιος πόλεμος, το ΓΕΣ στις 2 Οκτωβρίου 1944 είχε συντάξει ένα σχέδιο χρησιμοποίησης μέρους των αντιστασιακών οργανώσεων αμέσως μετά την απελευθέρωση¹¹¹. Το όλο σχέδιο προβλέπονταν να υλοποιηθεί σε τρεις φάσεις. Κατά την πρώτη φάση θα συγκεντρώνονταν τα τμήματα σε καθορισμένους χώρους. Εκεί θα απολύονταν όσοι ανήκαν στους εφεδρικούς ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ, αφού πρώτα καταγράφονταν πλήρως τα στοιχεία τους για να τους απονεμηθούν οι δέουσες ηθικές αμοιβές. Όσοι επιθυμούσαν να παραμείνουν υπό τα όπλα, θα μεταφέρονταν από τους χώρους συγκέντρωσης στους χώρους τελικής στάθμευσης, προκειμένου να συγκροτηθούν σε μονάδες.

¹⁰⁹ Σωτήρης Ριζάς, σελ. 48.

¹¹⁰ Οπ. π., σελ. 67.

¹¹¹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 928/Β/3α και 928/Β/3γ, Σχέδιο του Γενικού Επιτελείου Στρατού της 02/10/1944, Σχετικά με τον Τρόπο Χρησιμοποίησης των Ανταρτικών Ομάδων και των Εθνικών Οργανώσεων μετά την Απελευθέρωση.

Κατά τη δεύτερη φάση τα τμήματα θα ανασυγκροτούνταν σε οργανικά τμήματα και συγχρόνως θα αναλάμβαναν βοηθητικές αποστολές (πχ φρούρηση αιχμαλώτων, συγκοινωνιών κλπ). Τέλος κατά την τρίτη φάση θα απολύονταν όσοι δεν απαιτούνταν, καθώς και όσοι το επιθυμούσαν, ενώ οι υπόλοιποι θα εντάσσονταν οριστικά στον Εθνικό Στρατό. Με αυτό τον τρόπο πχ η I μεραρχία του ΕΛΑΣ θα μετέπιπτε στην 11 ταξιαρχία, θα συγκεντρώνονταν στην Καρδίτσα και τελικώς θα μετακινούνταν στη Λάρισα, κ.ο.κ. Αντίστοιχα από τη μεριά των μη ΕΑΜικών ανταρτικών οργανώσεων η III μεραρχία του ΕΔΕΣ θα μετέπιπτε στην 7 ταξιαρχία και θα συγκεντρώνονταν στην Άρτα, όπου θα παρέμενε, ενώ μεταγενέστερα θα μετακινούνταν στο Αγρίνιο. Ο ανεφοδιασμός όλων των σχηματισμών θα αναλαμβάνονταν από τις συμμαχικές δυνάμεις, το ίδιο και η τροφοδοσία των τμημάτων και η χορήγηση νομής για τα ζώα. Από την άλλη πλευρά, τα τμήματα θα έπρεπε να μεριμνήσουν για τη δημιουργία αποθεμάτων στις περιοχές σταθμεύσεώς τους μέχρι να καταστεί δυνατός ο εφοδιασμός τους, που εκτιμούταν ότι θα ήταν εφικτός 15 ημέρες μετά την άφιξη των βρετανικών στρατευμάτων. Τέλος το σχέδιο προέβλεπε την τιμωρία όσων αρνούσαν να συμμορφωθούν με τις διαταγές του αρχιστρατήγου και της κυβέρνησης, ενώ δεν θα έπρεπε να λάβει χώρα καμία πράξη αντεκδίκησης ή μονομερούς τιμωρίας όσων βαρύνονταν με κατηγορίες συνεργασίας με τον εχθρό, αλλά θα έπρεπε οι ένοχοι να κριθούν σύμφωνα με τους νόμους και τις αποφάσεις της κυβέρνησης¹¹².

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι αν και δεν έλειπαν οι αγαθές προθέσεις, εν τούτοις δεν υπήρχε η θέληση από καμία πλευρά να λειτουργήσουν τα πράγματα όπως είχαν σχεδιαστεί, κυρίως λόγω της έλλειψης εμπιστοσύνης μεταξύ των αντιτιθέμενων πλευρών. Το σχέδιο ενσωμάτωσης των διάφορων αντιστασιακών οργανώσεων στον ανασυγκροτούμενο Εθνικό Στρατό ήταν όμοιο με αυτό που είχε αρχίσει να εφαρμόζει στη Γαλλία, ο Ντε Γκολ¹¹³. Δυστυχώς στην Ελλάδα δεν υπήρχε αντίστοιχη ισχυρή προσωπικότητα όπως του Ντε Γκολ, ούτε τα συμμαχικά στρατεύματα ήταν τόσο ισχυρά, ώστε να αναγκάσουν τους αντιπάλους να συμμορφωθούν¹¹⁴.

¹¹² Οπ. π.

¹¹³ Antony Beevor, *Ardennes 1944*, Viking – Penguin Random House, St Ives, 2016, σελ. 40 – 50.

¹¹⁴ Σωτήρης Ριζάς, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, σελ. 20 – 24. Σε αντίστοιχα συμπεράσματα είχε καταλήξει και ο Κυριάκος Βαρβαρέσος (1884 – 1957), σε επιστολή του στον Ντιν Άτσεσον (Dean Acheson) στις 2 Αυγούστου 1946.

β. *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή και την Ιταλία – Τα σχέδια για την ανασυγκρότησή του*

Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να εξεταστεί ποιες ήταν οι τακτικές δυνάμεις που ήταν πιστές στην κυβέρνηση. Στα μέσα Αυγούστου 1944, ο Ελληνικός Στρατός αποτελούνταν από τα παρακάτω τμήματα και Υπηρεσίες: Το Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ) στο Κάιρο, την 3^η ΕΟΤ (πλην πυροβολικού) στην Ιταλία υπό την 8^η Βρετανική Στρατιά, τον 3^ο Λόχο Φρουρών (Ιταλία), το 3^ο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού (ΣΠΠ), τον Ιερό Λόχο, τα 5^ο – 6^ο – 8^ο και 9^ο τάγματα φρουρών, τους 5^ο – 6^ο και 7^ο Λόχους Γενικών Μεταφορών (ΛΓΜ), τα 21^ο – 22^ο και 24^ο Ειδικά Τάγματα, το 11^ο Τάγμα Χωροφυλακής, τη Διεύθυνση Ελληνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών. Υπήρχαν επίσης Φρουραρχεία σε διάφορες πόλεις της Μ. Ανατολής (πχ Κάιρο, Αλεξάνδρεια, Βηρυτός, Χαλέπι κ.α.), διάφορα Στρατόπεδα Συγκέντρωσης και Φυλακές (πχ Φυλακές Γκεμπέιτ, Στρατόπεδα Συγκέντρωσης Ερυθραίας, Σάμιτ κ.α.), Κέντρα Εκπαίδευσης (πχ Ελληνικό Κέντρο Εκπαίδευσης Στρατού, Ελληνικό Κέντρο Εκπαίδευσης Μεσογείου), Νοσοκομεία (πχ Νοσοκομείο Γκεμπέιτ, Αλεξάνδρειας κ.α.) και διάφορες άλλες υπηρεσίες (π.χ. Λόχος Φρουράς Υπουργείου Στρατιωτικών). Το σύνολο του προσωπικού ανέρχονταν σε 1.929 αξιωματικούς και 11.083 οπλίτες, ενώ υπήρχαν επιπλέον 117 αξιωματικοί και 4.968 οπλίτες που κρατούνταν στα διάφορα στρατόπεδα συγκέντρωσης και φυλακές¹¹⁵.

Το ΓΕΣ, που αρχικά αποτελούσαν λίγοι ανώτεροι και κατώτεροι Αξιοί, έφτασε στην Ελλάδα σε 2 κλιμάκια (13 και 19 Νοεμβρίου 1944)¹¹⁶. Στις 9 Νοεμβρίου, το υπουργείο Στρατιωτικών ίδρυσε στο Κάιρο τη Διοίκηση Ελληνικών Δυνάμεων Μέσης Ανατολής (ΔΕΔΜΑ), στην οποία θα υπάγονταν όλες οι μονάδες και υπηρεσίες που βρίσκονταν στη Μέση Ανατολή¹¹⁷. Επίσης, τα 7^ο, 14^ο, 15^ο και 16^ο τάγματα, που οργανώθηκαν ενδιάμεσα από άνδρες των Στρατοπέδων Συγκε-

¹¹⁵ Στρατιωτικός Κανονισμός ΣΚ 900 – 21, *Η Ιστορία του Πεζικού*, ΤΥΕΣ, Αθήνα, 2014, σελ. 117 και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή (1941–1945)* (Ελ Αλαμίν, Ρίμινι, Αιγαίο), Αθήνα, 1995, σελ. 307 – 309.

¹¹⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 394. Μετά τα Δεκεμβριανά, το ΓΕΣ κατά την περίοδο Μαρτίου – Οκτωβρίου 1945 λειτουργούσε με την εξής σύνθεση: Αρχηγός ΓΕΣ, Υπαρχηγός ΓΕΣ, Βοηθός Αναπληρωτής Αρχηγού ΓΕΣ, I ΕΓ (Προσωπικό), II ΕΓ (Πληροφοριών), III ΕΓ (Εκπαίδευσης και Επιχειρήσεων) και IV ΕΓ (Μεταφορών, Οργάνωσης και Επιτελικών Καθηκόντων), καθώς και τις Διευθύνσεις Πεζικού, Ιππικού – Τεθωρακισμένων, Πυροβολικού, Μηχανικού, Διαβιβάσεων, και Υγειονομικής Υπηρεσίας. Από τον Οκτώβριο του ίδιου έτους άρχισε να λειτουργεί ανεπίσημα με τη σύνθεση που παγιώθηκε με νόμο τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους.

¹¹⁷ Στη ΔΕΔΜΑ τοποθετήθηκε ως επιτελάρχης από 29/1/1945 έως 20/2/1945, ο αντισυνταγματάρχης Κωνσταντίνος Μπαϊρακτάρης, ο οποίος αργότερα, υπήρξε διοικητής των στρατοπέδων της Μακρονήσου, για το οποίο γίνεται ιδιαίτερη μνεία σε άλλο κεφάλαιο.

ντρώσεως¹¹⁸ (τα 15^ο και 16^ο ήταν άοπλα), όπως και ο Λόχος Ανικάνων Μπάρτσε θα υπάγονταν στη ΔΕΔΜΑ, στην οποία από τις 12 Νοεμβρίου ενσωματώθηκε και η Διοίκηση Ειδικών Μονάδων (ΔΕΜ)¹¹⁹. Η ΔΕΔΜΑ ανέλαβε το έργο της διάλυσης των μονάδων, την απόλυση των εφέδρων και τον επαναπατρισμό των στρατευσίμων που προέρχονταν από την Ελλάδα.

Από τις υπόλοιπες άξιες λόγου μονάδες και υπηρεσίες του στρατού στη Μέση Ανατολή, οι οποίες ήταν το Ελληνικό Κέντρο Εκπαίδευσης Στρατού (ΕΚΕΣ) στην Αίγυπτο, το Κέντρο Εκπαίδευσης Ισραηλίας (ΚΕΙ) και το Ελληνικό Κέντρο Εκπαίδευσης Μεσογείου (ΕΚΕΜ) στον Τάραντα, μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα στις αρχές του 1945, οπότε και συγχωνεύθηκαν για να αποτελέσουν τον Μάρτιο το Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης Αθηνών (ΓΚΕΑ)¹²⁰. Από τις υπόλοιπες Μονάδες που είχαν συγκροτηθεί μετά την καταστολή των στασιαστικών κινημάτων αυτές διαλύθηκαν σταδιακά, όπως επίσης και τα κατά τόπους Φρουραρχεία και υπηρεσίες¹²¹. Στην ηπειρωτική Ελλάδα και συγκεκριμένα στην Αθήνα, υπό τη διοίκηση της ΣΔΑ θα συγκροτούνταν τα απαιτούμενα όργανα μεταφορών και συντήρησης για τη μεταγενέστερη ανάπτυξη και υποστήριξη των μονάδων Εθνοφυλακής, οι οποίες θα αποτελούσαν το πρώτο βήμα για την ανασυγκρότηση του ΕΣ¹²².

¹¹⁸ Αφορά σε στρατόπεδα που ιδρύθηκαν μετά την καταστολή των στασιαστικών κινημάτων τον Απρίλιο του 1944.

¹¹⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή*, σελ. 372 – 375. Οι Ειδικές Μονάδες δεν είχαν καμία σχέση με επίλεκτα μάχιμα τμήματα (πχ καταδρομείς), αλλά αποτελούνταν από φρουρούς και έγκλειστους των στρατοπέδων συγκέντρωσης, μετά την καταστολή των στασιαστικών κινημάτων. Ιδρύθηκε στις 30 Σεπ 1944 στο Κάιρο, με διοικητή τον συνταγματάρχη Γεώργιο Ρογκόπουλο και αποτελούνταν από τις παρακάτω Μονάδες: 8^ο Τάγμα Φρουρών (Τριπολίτιδας), 9^ο Ειδικό Τάγμα (Δαμασκού), 10^ο Ειδικό Τάγμα (Μπατίσι Κυρηναικής), 12^ο Ειδικό Τάγμα, επίσης στο Μπατίσι, 13^ο Ειδικό Τάγμα (Ερυθραίας). Τα Στρατόπεδα Συγκέντρωσης Τρίμι Κυρηναικής, Σαμίτ Σουδάν, Ντεκαμερέ, Γκαντζιρέτ και Σέμπελ Ερυθραίας και Βαλτισέρε, καθώς και οι Φυλακές Γκεμπέιτ Σουδάν, υπάγονταν στη ΔΕΔΜΑ. Από τις 12 Νοε 44 η ΔΕΜ υπήχθη – συγχωνεύθηκε με τη ΔΕΔΜΑ. Διαλύθηκε τον Μάρτιο του 1946. Ο Λόχος Ανικάνων Μπάρτσε απαρτιζόταν από στρατευμένους οι οποίοι για λόγους υγείας δεν μπορούσαν να υπηρετήσουν σε μάχιμες μονάδες και απασχολούνταν σε βοηθητικά καθήκοντα.

¹²⁰ Οπ. π., σελ. 275 – 276.

¹²¹ Οπ. π., σελ. 276 – 277.

¹²² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 393.

γ. *Η δημιουργία της Εθνοφυλακής*

Τον Οκτώβριο 1944 είχε αποφασιστεί μεταξύ Ελλάδας και Βρετανίας, η δημιουργία μίας δύναμης, η οποία θα ασκούσε αστυνομικά καθήκοντα (Χωροφυλακής και Αστυνομίας). Η Βρετανία θα παρείχε ελαφρύ οπλισμό και ιματισμό. Δεν υπήρχε πρόβλεψη για περαιτέρω βοήθεια, όσον αφορά στη συντήρησή της, τον εξοπλισμό των μονάδων και την τροφοδοσία του προσωπικού, μιας και θεωρούνταν ότι αυτή η δύναμη θα είχε διάρκεια ζωής 6 μηνών, μέχρι να συγκροτηθούν και να εκπαιδευτούν νέες αστυνομικές δυνάμεις¹²³. Είχε εκτιμηθεί ότι η νέα αυτή δύναμη θα οργανώνονταν στη βάση ταγμάτων και θα αποτελούνταν από προσωπικό που θα διαβιούσε και θα σπιίζονταν κοντά στα σπίτια του.

Σύμφωνα με το σχέδιο που είχε καταρτισθεί, προβλέπονταν η συγκρότηση μιας διοίκησης Εθνοφυλακής επιπέδου μεραρχίας με έδρα την Αθήνα και 10 υποδιοικήσεων επιπέδου ταξιαρχίας με έδρες την Αθήνα, το Ναύπλιο, την Πάτρα, τον Βόλο, τα Ιωάννινα, την Κοζάνη, τη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα, την Μυτιλήνη και την Κρήτη, δηλαδή ένα σύνολο 40 ταγμάτων¹²⁴. Η συγκρότηση της Εθνοφυλακής θα γίνονταν με κλήση της κλάσης του 1936 και θα ολοκληρώνονταν σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση θα ξεκινούσε στις 24 Νοεμβρίου 1944, με πρόβλεψη ολοκλήρωσης μετά από μία εβδομάδα και προέβλεπε τη συγκρότηση ταγμάτων στην Πελοπόννησο, Αττική – Βοιωτία, Φθιώτιδα – Φωκίδα, Θεσσαλονίκη και Μυτιλήνη. Η δεύτερη φάση θα ξεκινούσε στις 10 Δεκεμβρίου, με ολοκλήρωση στις 17 του ίδιου μήνα, με σκοπό την συγκρότηση ΤΕ στην υπόλοιπη χώρα, πλην των νησιών¹²⁵.

Τα ΤΕ θα αναλάμβαναν τα αστυνομικά καθήκοντα που ασκούσε, η Εθνική Πολιτοφυλακή του ΕΑΜ. Το χρονοδιάγραμμα ανάληψης καθηκόντων των ΤΕ, συνέπιπτε με τις ημερομηνίες ολοκλήρωσης της συγκρότησής τους. Στις 30 Νοεμβρίου, ο Γεώργιος Παπανδρέου, εξέδωσε διαταγή σύμφωνα με την οποία, από την επόμενη ημέρα (1 Δεκεμβρίου) τα κατά τόπους ΤΕ θα αναλάμβαναν την τήρηση της τάξης. Η Πολιτοφυλακή θα έπρεπε να παραδώσει τα υλικά, τον εξοπλισμό και τα καθήκοντά της στα ΤΕ, κάτι το οποίο θα έπρεπε να κάνει και η Χωροφυλακή¹²⁶.

¹²³ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

¹²⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 96.

¹²⁵ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

¹²⁶ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1492/Γ/16, *Διαταγή του Υπουργείου Στρατιωτικών (Γραφείο Ι) της 30/11/1944 Σχετικά με την Ανάληψη Καθηκόντων των Νεοσυγκροτηθέντων Ταγμάτων Εθνοφυλακής σε Συνέχεια της υπ. αριθ. Ε.Π. 31409 Διαταγής της 17/11/1944*.

Η παράδοση – παραλαβή των καθηκόντων ασφαλείας μεταξύ της Πολιτοφυλακής και της Εθνοφυλακής, έγινε σύμφωνα με τα διαταχθέντα. Στην Πάτρα η εν λόγω διαδικασία έλαβε χώρα στις 2 Δεκεμβρίου και τα καθήκοντα ανέλαβε το 108 ΤΕ, σύμφωνα και με το σχετικό πρωτόκολλο¹²⁷. Ήταν μια ευκαιρία για την ειρήνευση στη χώρα, αλλά δεν επρόκειτο να υλοποιηθεί.

Κατά το κρίσιμο διάστημα από την Απελευθέρωση και μέχρι την έναρξη των Δεκεμβριανών, έγινε φανερό ότι η επάνδρωση των ΤΕ ήταν ένα σημείο τριβής μεταξύ της εαμικής πλευράς και της υπόλοιπης κυβέρνησης. Το ΕΑΜ εξέφρασε έντονες αντιρρήσεις για τους 6 από τους πρώτους 14 διοικητές, χαρακτηρίζοντάς τους «φασίστες». Αυτοί αντικαταστάθηκαν από τον υφυπουργό Στρατιωτικών Λαμπριανίδη, ο οποίος επέλεξε άλλους στη θέση τους, χωρίς να λάβει την έγκριση της κυβέρνησης. Το γεγονός αυτό χρησιμοποιήθηκε ως πρόσχημα για να ζητήσει το ΕΑΜ την «εξέταση» των φρονημάτων όλων των αξιωματικών. Στις 25 Νοεμβρίου από ένα σύνολο 280 αξιωματικών που είχαν εγκριθεί από το υπουργείο Στρατιωτικών (ο ελάχιστος αριθμός για την πλήρωση των κενών θέσεων της πρώτης φάσης), μόνο 95 είχαν την έγκριση από το σύνολο της κυβέρνησης¹²⁸. Την προηγούμενη ημέρα (24 Νοεμβρίου) ο Λαμπριανίδης αντικαταστάθηκε από τον στρατηγό Πτολεμαίο Σαρηγιάννη, σε μια προσπάθεια υπέρβασης της ενδοκυβερνητικής κρίσης και κατευνασμού του ΕΑΜ, μιας και τόσο ο Παπανδρέου όσο και ο Κανελλόπουλος θεωρούσαν ότι ήταν υπεύθυνος πρόκλησης απέναντί του¹²⁹. Ομοίως αντικαταστάθηκε ο Α/ΓΕΣ, Κωνσταντίνος Βεντήρης, από τον υπαρχηγό ΓΕΣ, συνταγματάρχη Ευστάθιο Λιώση¹³⁰.

Ο τρόπος συγκρότησης αυτών των πρώτων ταγμάτων ήταν μάλλον αυτοσχέδιο, μιας και οι διαταγές συγκρότησής τους ήταν πολύ γενικές και άφηναν πολλά θέματα ανοικτά για μελλοντική ρύθμιση από τις διοικήσεις, κάτι που σε όσους έχουν εμπειρία από τον σημερινό στρατό φαντάζουν αδιανόητα. Βέβαια το παραπάνω γεγονός είναι παραπάνω από λογικό και αυτονόητο, μιας και δεν υπήρχε οργανωμένο σύστημα μετά από 3 ½ χρόνια Κατοχής και διάλυσης του στρατεύματος, κατά συνέπεια όλα έπρεπε να γίνουν από την αρχή.

¹²⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1492/Γ/17/3, *Πρακτικό παραδόσεως – παραλαβής της Υπηρεσίας Ασφαλείας της Πόλης των Πατρών από την Εθνική Πολιτοφυλακή Πάτρας στο 108 Τάγμα Εθνοφυλακής της 02/12/1944.*

¹²⁸ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA.*

¹²⁹ Σωτήρης Ριζάς, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, σελ. 65.

¹³⁰ Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας*, σελ. 29.

Κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών φάνηκε ξεκάθαρα ότι οι μονάδες της Εθνοφυλακής δεν θα μπορούσαν να λειτουργήσουν. Τα πρώτα 14 ΤΕ που είχαν προλάβει να συγκροτηθούν μέχρι την έναρξη των Δεκεμβριανών, διαλύθηκαν από τον ΕΛΑΣ και πολλά από τα μέλη τους αυτομόλησαν με τον οπλισμό τους στις δυνάμεις του, αυξάνοντας την ισχύ του. Πιστά στην κυβέρνηση παρέμειναν οι πυρήνες από 3 τάγματα στην περιοχή της πρωτεύουσας. Έτσι στις 7 Δεκεμβρίου 1944 ξεκίνησε η συγκρότηση νέων ΤΕ στην περιοχή των παλαιών ανακτόρων, με την κλήση των εφέδρων των κλάσεων 1932 – 1939, που κατοικούσαν στις περιοχές που δεν είχαν καταληφθεί από τον ΕΛΑΣ ή είχαν καταφύγει σε περιοχές που έλεγχαν τα κυβερνητικά και βρετανικά στρατεύματα. Με αυτό τον τρόπο στις 9 Δεκεμβρίου είχε συγκροτηθεί το 141 ΤΕ, με προσωπικό που προέρχονταν κυρίως από χωροφύλακες και το 142 ΤΕ με προσωπικό που προέρχονταν κυρίως από την οργάνωση Χ¹³¹. Η συγκρότηση των ΤΕ προχωρούσε αναλόγως των περιοχών που ανακαταλαμβάνονταν από τις κυβερνητικές δυνάμεις, με αποτέλεσμα το χρονικό διάστημα από 7 Δεκεμβρίου 1944 μέχρι 6 Ιανουαρίου 1945 να έχουν σχηματιστεί 36 ΤΕ, με ρυθμό ενός τάγματος την ημέρα¹³². Η στελέχωσή τους με ομαδάρχες και διμοιρίτες έγινε σε μεγάλο μέρος με μαθητές της Σχολής Ευελπίδων, μετά την εκκένωσή της στις 11 Δεκεμβρίου. Ενίσχυση στις αμυνόμενες κυβερνητικές δυνάμεις τις πρώτες ημέρες του Δεκεμβρίου, παρείχε και το 22^ο Ειδικό Τάγμα που είχε μεταφερθεί από τη Μέση Ανατολή και μετονομάστηκε σε 144 ΤΕ¹³³.

Στις επιχειρήσεις των Δεκεμβριανών τα ΤΕ ανέλαβαν κυρίως στρατιωτικά καθήκοντα, αντί για αστυνομικά, με κύρια αποστολή την «εκκαθάριση και κατοχή» των περιοχών που καταλάμβαναν οι βρετανικές δυνάμεις από τον ΕΛΑΣ, ρόλος για τον οποίο ενδεικνύονταν. Κάθε τάγμα και αργότερα ταξιαρχία Εθνοφυλακής είχε προσκολληθεί σε μια αντίστοιχη βρετανική μονάδα, την οποία και υποστήριζε κατά τις επιχειρήσεις εκκαθάρισης. Έτσι λοιπόν η 5^η ταξιαρχία είχε τεθεί υπό διοίκηση της 28^{ης} βρετανικής ταξιαρχίας και τα τάγματά της ήταν συνδεδεμένα ως ε-

¹³¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 146.

¹³² The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA* και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 182. Στον απολογισμό των γεγονότων αναφέρεται ρυθμός συγκρότησης 2 ΤΕ την ημέρα μετά την απελευθέρωση πολυπληθών συνοικιών, όπως ήταν η Νέα Σμύρνη, η Καλλιθέα, η Χαροκόπου και τα Νέα Σφαγεία, που απέδωσαν ένα συνολικό αριθμό 20.000 ανδρών. Οι αξιωματικοί (μόνιμοι και έφεδροι) που κατοικούσαν στην Αθήνα αποτέλεσαν τη δεξαμενή στελεχών για τη διοίκηση των μονάδων. Η ΔΙΣ αναφέρει επίσης ότι αριθμός αξιωματικών που πλεόναζε και δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για τη στελέχωση των μονάδων, συγκρότησαν ξεχωριστά τμήματα και πολέμησαν ως απλοί οπλίτες, δείγμα του φανατισμού και της έντασης εκείνων των ημερών.

¹³³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 152 και 164.

ξής: Το 146 TE με το 2/4 Hampshire's Battalion, το 152 TE με το 2nd Somerset Light Infantry (SLI) Battalion και το 156 TE με το 2nd King's – Liverpool Battalion¹³⁴. Οι βρετανικές δυνάμεις δάνεισαν ή χορήγησαν οτιδήποτε εξοπλισμό μπορούσαν να διαθέσουν, ενώ οι ίδιες οι μονάδες χρησιμοποίησαν οποιοδήποτε υλικό μπορούσαν να εξοικονομήσουν από άλλες πηγές¹³⁵. Την ίδια περίοδο που λάμβαναν χώρα οι συγκρούσεις, επήλθαν και αλλαγές στην ηγεσία του στρατεύματος, με τον αντιστράτηγο Γεώργιο Δρομάζο να αναλαμβάνει τα καθήκοντα του Α/ΓΕΣ στις 25 Δεκεμβρίου¹³⁶. Σε όλη την περίοδο των συγκρούσεων, της ανακωχής και μέχρι τη σύναψη της Συμφωνίας της Βάρκιζας, οι κυβερνητικές δυνάμεις προέβαιναν σε αναδιοργάνωση – ανασύνταξη¹³⁷.

Ένα άλλο μέρος το οποίο είδε ταχεία ανάπτυξη των δυνάμεων της Εθνοφυλακής την περίοδο των Δεκεμβριανών ήταν η Κέρκυρα. Εκεί είχαν συγκεντρωθεί τα υπολείμματα των δυνάμεων του ΕΔΕΣ, μετά τη διάλυσή τους από τον ΕΛΑΣ στην Ήπειρο. Λόγω της στρατηγικής θέσης του νησιού, ήταν απαραίτητο αυτό να μην περάσει στα χέρια του ΕΛΑΣ, ενώ, σύμφωνα με την κυβέρνηση, υπήρχε και ο φόβος μιας πιθανής εισβολής από την Αλβανία για την κατάληψή του, μετά τον εντοπισμό αλβανικών δυνάμεων στις απέναντι ακτές. Έτσι οι βρετανικές ναυτικές δυνάμεις ανέλαβαν τη διενέργεια ναυτικών περιπολιών στο θαλάσσιο στενό που χωρίζει το νησί από τις αλβανικές ακτές, προκειμένου να αποτρέψουν/εμποδίσουν μια πιθανή αποβατική ενέργεια. Παράλληλα η βρετανική διοίκηση έδωσε εντολή για τον σχηματισμό μονάδων Εθνοφυλακής, ικανών να αναχαιτίσουν μια εισβολή. Για το σκοπό αυτό, ιματισμός, οπλισμός και λοιπός εξοπλισμός στάλθηκε εσπευσμένα από την Ιταλία, με αποτέλεσμα πολύ γρήγορα να σχηματιστούν 7 TE. Οι δυνάμεις της Εθνοφυλακής είχαν οργανωθεί σε μία μεραρχία των δύο ταξιαρχιών (11^η και 12^η ταξιαρχίες), ενώ το προσωπικό αποτέλεσαν πρώην αντάρτες του ΕΔΕΣ και Κερκυραίοι πολίτες που ανήκαν στις κλάσεις 1934 – 1940. Την πλειοψηφία της πρώτης ταξιαρχίας αποτέλεσε προσωπικό του ΕΔΕΣ, ενώ στη δεύτερη ανέρχονταν στο 40% του προσωπικού της¹³⁸. Μετά τη λήξη των Δεκεμβριανών και

¹³⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 1, σελ. 345, 346. Για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις των Δεκεμβριανών βλέπε Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Δεκεμβριανά 1944*.

¹³⁵ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

¹³⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 204.

¹³⁷ Οπ. π., σελ. 240, 241.

¹³⁸ Οπ. π., σελ. 241 και Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 908α/Ε/69, *Κατάσταση Δυνάμεως Τροφοδοτούμενων Ανδρών και Νομοδοτούμενων Κτηνών κατά την 09/01/1945, Διεκπεραιωθέντων στην Κέρκυρα, που*

την εγκατάσταση της Εθνοφυλακής στην Ήπειρο, είχε κριθεί πολιτικά σκόπιμο να σταλεί εκεί η 12^η ταξιαρχία, ενώ το προσωπικό της 11^{ης} αποστρατεύτηκε ή στάλθηκε σε άλλες μονάδες¹³⁹.

Όπως είναι εύκολα αντιληπτό, οι μάχες στην Αθήνα υπήρξαν χαοτικές και τα στρατιωτικά και αστυνομικά τμήματα συλλάμβαναν πολλές φορές ανθρώπους αθώους, που δεν είχαν σχέση με τις μάχες. Πέρα από την ανθρωπιστική διάσταση της υπόθεσης, υπήρχε και πρόβλημα φύλαξης και σίτισης όλων αυτών των ανθρώπων. Μιας και η κυβέρνηση είχε κερδίσει τη μάχη της Αθήνας, μπορούσε να προβεί σε κινήσεις αποσυμφόρησης των φυλακών και αποκατάστασης τυχόν άδικων συλλήψεων. Για το σκοπό αυτό συγκροτήθηκαν 25 τριμελείς επιτροπές, οι οποίες αποτελούνταν από τακτικούς δικαστές και εισαγγελείς. Αυτές θα μετέβαιναν στους τόπους κράτησης όσων είχαν συλληφθεί από τις στρατιωτικές και αστυνομικές αρχές και θα αποφάσιζαν επί τόπου για τη συνέχιση της κράτησης ή την αποφυλάκισή τους, ανεξάρτητα εάν αργότερα προέκυπταν επιβαρυντικά στοιχεία για κάποιους από τους αποφυλακισθέντες¹⁴⁰.

Στις 27 Μαρτίου 1945 η κυβέρνηση Πλαστήρα θέσπισε τη Συντακτική Πράξη 28 και τον ΑΝ 215, που είχαν άμεσο αντίκτυπο στην ανασυγκροτούμενη Εθνοφυλακή¹⁴¹. Με τη Συντακτική Πράξη 28 αποφασίστηκε η απόλυση από το Σώμα όλων των αστυνομικών από τον βαθμό του αστυνομικού διευθυντή Α΄ Τάξης και κάτω, οι οποίοι θα κρίνονταν ότι έπρεπε να απομακρυνθούν, από ειδικά Εκκαθαριστικά Συμβούλια. Με τον ΑΝ 215, ανατέθηκε στην Εθνοφυλακή η αρμοδιότητα τήρησης της τάξης, σε περιοχές της χώρας στις οποίες δεν είχαν εγκατασταθεί ακόμα τμήματα της Χωροφυλακής ή δεν επαρκούσαν τα τμήματά της, όπου υπήρχαν. Το μέτρο αυτό θα ίσχυε μέχρι την εγκατάσταση στην περιοχή Χωροφυλακής ή τη συμπλήρωση της δύναμής της, οπότε και θα αναλάμβανε τα καθήκοντά της. Οι

Εκδόθηκε από τη Διεύθυνση Επιμελητείας του Γενικού Αρχηγείου του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (Αρχείο Μυριδάκη) και The National Archives, WO 202/892.

¹³⁹ The National Archives, WO 202/892.

¹⁴⁰ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 9, Τεύχος Α΄, 12 Ιανουαρίου 1945, Νόμος 88, *Περί Συστάσεως 25 Τριμελών Επιτροπών δια την Εξέτασιν των Συλληφθέντων Πολιτών υπό των Στρατιωτικών και Αστυνομικών Αρχών.*

¹⁴¹ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 73, Τεύχος Α΄, 27 Μαρτίου 1945, Συντακτική Πράξη 28, *Περί του Τρόπου Εκκαθαρίσεως των από του Βαθμού του Αστυνομικού Διευθυντού Α΄ Τάξεως και Κάτω Αστυνομικών Υπαλλήλων και των προς Αυτούς Εξομοιουμένων Υγειονομικών Αξιωματικών και Κτηνιάτρων και ΑΝ 215, Περί Προσωρινής Αναθέσεως εις Εθνοφυλακίην Καθηκόντων και Αρμοδιοτήτων Χωροφυλακής.*

παραπάνω νόμοι συμπληρώθηκαν με τον AN 783/1945, ο οποίος επεξέτεινε το μέτρο της εκκαθάρισης και στους οπλίτες της Χωροφυλακής¹⁴².

Η κυριότερη συνέπεια των παραπάνω νομοθετημάτων ήταν ότι για ένα ικανό χρονικό διάστημα η Χωροφυλακή έμπαινε σε μία διαδικασία εσωτερικής αναταραχής και διασάλευσης της συνοχής της, μέχρι να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες εκκαθάρισης της. Εάν πραγματικά ήθελαν οι κυβερνώντες να απομακρύνουν τα «σάπια μήλα» από τις τάξεις της, μπορεί κάποιος να φανταστεί τι αναστάτωση θα έφερνε αυτή η διαδικασία στα μέλη της. Αλληλοκατηγορίες για δοσιλογισμό, προσωπικό πλουτισμό και αντεθνική δράση θα εκτοξεύονταν γενικά και αδιάκριτα από πρώην συναδέλφους προς αλλήλους, προκειμένου να διατηρήσουν τη θέση τους, ή να αποσείσουν τις όποιες ευθύνες. Τα αστυνομικά όργανα πολύ σπάνια δρουν κατά μόνας, οπότε είναι πολύ δύσκολο να αποδειχθεί εάν κάποιος έδρασε παράνομα μόνος του και δεν υπήρξε συνέργεια και άλλων συναδέλφων του. Επίσης σε κάθε ιεραρχικά δομημένο οργανισμό συνήθως τα όργανα που τον αποτελούν ακολουθούν εντολές των προϊσταμένων τους, έστω και εάν κάποιες φορές φαίνεται ότι οι δεύτεροι αγνοούσαν τις πράξεις των υφισταμένων τους. Επίσης είναι αξιωματικά δεδομένο ότι ο κάθε διοικητής είναι υπεύθυνος για ό, τι πράξει ή παραλείψει να πράξει το τμήμα του¹⁴³. Οποιαδήποτε και εάν ήταν η κατάληξη της διαδικασίας εκκαθάρισης, σημασία είχε ότι η τάξη και ασφάλεια θα ήταν προβληματική για κάποιο χρονικό διάστημα, ιδιαίτερα εάν ληφθούν υπόψη όσα είχαν προηγηθεί στη διάρκεια της Κατοχής και των Δεκεμβριανών. Η Εθνοφυλακή κλήθηκε να επωμιστεί το βάρος της τήρησης της τάξης και εφαρμογής των νόμων, μέχρι να ομαλοποιηθεί η κατάσταση.

Οι Βρετανοί αποφάσισαν, σε συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση, τη διάθεση των απαραίτητων υλικών και κεφαλαίων για τη δημιουργία 60 ΤΕ, καθώς και των αντίστοιχων διοικήσεων και μονάδων υποστήριξης διοικητικής μέριμνας. Η ίδια συμφωνία προέβλεπε ότι η επάνδρωση των μονάδων θα γίνονταν με καθολική πρόσκληση επιστρατευτικών κλάσεων από όλη την επικράτεια σε δύο φάσεις και μέχρι την 1^η Μαΐου 1945, είχαν σχηματιστεί 22 ΤΕ¹⁴⁴. Αποστολή των ΤΕ ήταν η ανάληψη αποστολών εσωτερικής ασφάλειας και η καταστολή μικροαντιστάσεων.

¹⁴² ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 320, Τεύχος Α', 31 Δεκεμβρίου 1945, AN 783, *Περί Εκκαθαρίσεως των Οπλιτών του Σώματος της Χωροφυλακής*.

¹⁴³ Αρκεί κάποιος να ανατρέξει στη μόνιμη απολογητική γραμμή όσων βαρύνονταν με εγκλήματα πολέμου κατά τον Β' ΠΠ. Όλοι ισχυρίζονταν ότι ακολουθούσαν εντολές των προϊσταμένων τους.

¹⁴⁴ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

Είχε αποφασιστεί η σταδιακή μετάπτωσή τους σε τάγματα πεζικού ή τάγματα προκάλυψης, όσο θα προχωρούσε η αναδιοργάνωση και στελέχωση της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας Πόλεων, οι οποίες θα αναλάμβαναν με τη σειρά τους καθήκοντα εσωτερικής ασφάλειας.

Σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο¹⁴⁵ η αναδιοργάνωση της Εθνοφυλακής έγινε κατόπιν προσκλήσεως – επιλογής μόνο «εθνικοφρόνων οπλιτών», γεγονός απόλυτα αναμενόμενο κατόπιν των όσων είχαν προηγηθεί, αν και κατά παράβαση των συμφωνηθέντων στη Βάρκιζα¹⁴⁶. Συνέπεια αυτής της πρακτικής ήταν η Εθνοφυλακή να συμπεριλάβει στις τάξεις της και ακροδεξιά στοιχεία, τα οποία με τη νέα εξουσία που τους έδινε η κατοχή όπλων και ο νόμος, να στραφούν σε διώξεις εναντίον των αριστερών.

Στη συμφωνία με τους Βρετανούς προβλέπονταν η ανάπτυξη στην υπόλοιπη χώρα ΤΕ, σε συνεργασία με τις βρετανικές δυνάμεις, σε δύο φάσεις. Η πρώτη προβλέπονταν να ολοκληρωθεί μέχρι την 1^η Μαρτίου και η δεύτερη μέχρι την 1^η Μαΐου 1945. Προς τα τέλη Μαΐου και ενώ είχε αποκατασταθεί μια σχετική ηρεμία στη χώρα και ενόψει της έναρξης συγκρότησης τακτικού στρατού και της αναδιοργάνωσης των σωμάτων ασφαλείας, αποφασίστηκε, κατόπιν συνεννόησης μεταξύ του ΓΕΣ και της ΒΜΜ, ο περιορισμός των Στρατιωτικών Διοικήσεων σε 15 από 18 και των ΤΕ σε 43, εκ των οποίων τα 30 θα αναπτύσσονταν στο εσωτερικό της χώρας και τα 13 στην προκάλυψη. Επί πλέον αποφασίστηκε η συγκρότηση ή οργάνωση διάφορων μονάδων μηχανικού, διαβιβάσεων, υγειονομικού, κτηνιατρικού, τεχνικών υπηρεσιών και κέντρων εκπαίδευσης¹⁴⁷.

Τα ΤΕ που είχαν σχηματιστεί στην Αθήνα κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών ήταν άμεσα διαθέσιμα, άρα ήταν και τα πρώτα που στάλθηκαν στην επαρχία. Το πρόβλημα ήταν, όπως αναγνώριζαν και οι ίδιοι οι Βρετανοί, ότι αυτά απαρτίζονταν από προσωπικό που ήταν εχθρικό στο ΕΑΜ, γεγονός που δεν ευνοούσε την ομαλοποίηση της κατάστασης, παρ' όλες τις προσπάθειες των Βρετανών για τον έλεγχο της συμπεριφοράς τους¹⁴⁸. Με την ολοκλήρωση της πρώτης φάσης ανά-

¹⁴⁵ Ζαφειρόπουλος Δημήτριος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 79.

¹⁴⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, σελ. 410 – 414. Στο άρθρο 5 (Εθνικός Στρατός) αναφέρονταν ξεκάθαρα ότι «Ο Εθνικός Στρατός πλην των κατ' επάγγελμα αξιωματικών και υπαξιωματικών, θα αποτελείται από τους οπλίτες των εκάστοτε στρατολογουμένων κλάσεων. Εις τας ήδη υπάρχουσας μονάδας θα προσέλθουν προς κατάταξιν μετά την αποστράτευσιν του ΕΛΑΣ, οι ανήκοντες εις κληθείσας κλάσεις συμφώνως με το προσηρηθέν πρωτόκολλον».

¹⁴⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 281.

¹⁴⁸ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

πτυξης, νέα ΤΕ σχηματίστηκαν στις κύριες πόλεις. Με την ολοκλήρωση της συγκρότησης και εκπαίδευσης αυτών των νέων ταγμάτων, τα παλιά ΤΕ αναπτύχθηκαν στις κύριες πόλεις που προέβλεπε η δεύτερη φάση. Στη φάση αυτή προβλέπονταν η απόλυση των κλάσεων πριν της 1938 και αναμένονταν να έχει ολοκληρωθεί μέχρι την 1^η Αυγούστου 1945. Λόγω των καθυστερήσεων στην άφιξη υλικών για τη συγκρότηση των μονάδων διαβιβάσεων, μηχανικού και διοικητικής μέριμνας, τουλάχιστον μέχρι την 1^η Νοεμβρίου του ίδιου έτους, τα ΤΕ θα βασίζονταν για την υποστήριξή τους σε βρετανικές δυνάμεις¹⁴⁹. Για τη μετακίνησή τους στις διάφορες περιοχές της χώρας, βασίζονταν σε μεγάλο βαθμό στην αρωγή των Βρετανών, οι οποίοι διέθεταν τα μέσα, όπως μαρτυρεί σχετικό σήμα με ημερομηνία 29 Μαρτίου του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, το οποίο διέταζε τη διάθεση πλοίου που θα κατέπλεε στον Πειραιά με ελληνικό προσωπικό προερχόμενο από τον Τάραντα, να κατευθυνθεί στη συνέχεια στο Βόλο, από όπου θα παραλάμβανε 2.000 εθνοφύλακες με τελικό προορισμό την Καβάλα¹⁵⁰.

Σύμφωνα με το εγκεκριμένο οργανόγραμμα, υπό το ΓΕΣ υπάγονταν οι Ανώτατες Στρατιωτικές Διοικήσεις (ΑΣΔ) Στερεάς Ελλάδας με έδρα την Αθήνα, ΝΔ Ελλάδας με έδρα την Κόρινθο, Θεσσαλίας και Δυτικής Μακεδονίας με έδρα τη Λάρισα, Κεντρικής Μακεδονίας με έδρα τη Θεσσαλονίκη, Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης με έδρα την Καβάλα και Ηπείρου με έδρα τα Ιωάννινα. Υπό αυτές υπάγονταν οι Στρατιωτικές Διοικήσεις (ΣΔ) Αττικής με έδρα την Αθήνα, Λαμίας, Τρίπολης, Πατρών, Πρέβεζας, Βόλου, Βέροιας, Δυτικής Μακεδονίας (με έδρα την Κοζάνη), Σερρών, Αλεξανδρούπολης, Δράμας, Ξάνθης, η Ανεξάρτητη Στρατιωτική Διοίκηση Κρήτης (Χανιά), η Ανεξάρτητη Στρατιωτική Διοίκηση Νήσων Αιγαίου (Μυτιλήνη) και η Ταξιαρχία Εθνοφυλακής Φλώρινας¹⁵¹. Υπό των Στρατιωτικών Διοικήσεων υπάγονταν τα Τάγματα Εθνοφυλακής.

Αυτά είχε καταβληθεί προσπάθεια να αναπτυχθούν σε όλες τις κύριες πόλεις της Ελλάδας, προκειμένου να κάνουν αισθητή την κυβερνητική παρουσία και να επιβάλλουν το νόμο και την τάξη, σύμφωνα με την αποστολή τους¹⁵². Από τη διάταξη των ΤΕ στον ελλαδικό χώρο διαπιστώνει κανείς ότι είχε καταβληθεί προ-

¹⁴⁹ Οπ. π.

¹⁵⁰ The National Archives, WO 204/8640, *Organisation – Policy – ML HQ (Greece)*.

¹⁵¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδας και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 397.

¹⁵² Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1001/Α/1, *Έκθεσις επί της Ανασυγκροτήσεως του Στρατού Από της Απελευθερώσεως μέχρι Τέλος Αυγούστου 1946* και 1001/Α/3, *Έκθεσις επί της Ανασυγκροτήσεως του Στρατού από της Απελευθερώσεως μέχρι Τέλος Αυγούστου 1946*.

σπάθεια να είναι πιο έντονη η παρουσία τους στις βόρειες παραμεθόριες περιοχές, καθώς και σε περιοχές με εθνοτικές μειονότητες «*ύποπτες*» για τη νομιμοφροσύνη τους στο ελληνικό κράτος. Έτσι υπήρξε ανάπτυξη ΤΕ σε περιοχές όπως η Παραμυθιά, τα Δολιανά, η Φλώρινα, η Δράμα, η Αριδαία, το Νευροκόπι, το Σουφλί, η Κομοτηνή και το Σιδηρόκαστρο. Το κράτος προσπαθούσε να ελέγξει τα σύνορά του, να επιβάλλει την εξουσία του και να δείξει την παρουσία του. Αυτό που δεν μπορούσαν να κάνουν τα ΤΕ ήταν να προβάλλουν σοβαρή άμυνα εναντίον τακτικού στρατού, ο οποίος θα αποφάσιζε να εισβάλει στη χώρα, κάτι που τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή δεν φαινόταν πιθανό, με βάση τη χαοτική κατάσταση που επικρατούσε σε όλες τις γειτονικές χώρες. Όπως προαναφέρθηκε η Εθνοφυλακή αποτελούσε ένα μεταβατικό στάδιο μέχρι τη συγκρότηση τακτικού στρατού.

Ενδεικτικό των τεράστιων προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι μονάδες Εθνοφυλακής για τον εξοπλισμό τους, που σήμερα θεωρούνται δεδομένοι για τη λειτουργία ενός στρατεύματος και η ΒΜΜ ήταν αδύναμη να επιλύσει, ήταν οι τεράστιες ελλείψεις σε είδη υπόδησης και ιματισμού. Όπως παραδέχονταν και οι ίδιοι οι Βρετανοί επιτελείς της ΒΜΜ σε αναφορά τους, η ικανότητα μεγάλου αριθμού ΤΕ να επιχειρούν μακριά από την έδρα τους περιορίζονταν από την έλλειψη υποδημάτων, εκτός και εάν το προσωπικό τους ήταν διατεθειμένο να επιχειρεί ξυπόλητο. Οι Βρετανοί επιτελείς προέβλεπαν ότι η κακοδιοίκηση και οι ελλείψεις θα έφεραν σύντομα μία κάμψη του ηθικού. Βασικές αιτίες ήταν ότι οι μονάδες Εθνοφυλακής καλούνταν να εκτελέσουν καθήκοντα στρατιωτικά και όχι αστυνομικά και το γεγονός ότι η ύπαρξή τους είχε παραταθεί πολύ πέραν του αρχικού σχεδιασμού, με αποτέλεσμα να μην έχουν γίνει προβλέψεις για την συντήρησή τους¹⁵³.

Ο εξοπλισμός τους αποτελούνταν από μία πανσπερμία υλικού, αποτελούμενο από όπλα του προπολεμικού στρατού, ανάμεικτου με ιταλικά και γερμανικά λάφυρα, πολλά από τα οποία προέρχονταν από τον παραδοθέντα οπλισμό του ΕΛΑΣ, μαζί με οπλισμό που είχαν χορηγήσει οι Βρετανοί¹⁵⁴. Φυσικά όλη αυτή η πολυτυπία αποτελούσε έναν πραγματικό εφιάλη για τους αξιωματικούς, που ήταν υπεύθυνοι για τον ανεφοδιασμό των μονάδων σε πυρομαχικά και ανταλλακτικά.

¹⁵³ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

¹⁵⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Οπλισμός του Ελληνικού Στρατού, 1868 – 2004*, Αθήνα, 2006, σελ. 207 – 209. Για τον χρησιμοποιούμενο οπλισμό της περιόδου, καθώς και για μια συνοπτική περιγραφή του κάθε όπλου, μαζί με κατατοπιστικές φωτογραφίες και ένα σύντομο ιστορικό τους προτείνεται η συγκεκριμένη καλαίσθητη έκδοση. Κάθε αναφορά στον οπλισμό των ένοπλων Ελληνικών τμημάτων της περιόδου έχει βασισθεί στον παραπάνω τόμο.

Υπήρχαν ελλείψεις σε όλα τα υλικά, στολές, άρβυλα, εξαρτήσεις, κράνη, είδη στρατοπεδίας (σκηνικό υλικό, κινητά μαγειρεία, γεννήτριες, κλπ), κουβέρτες, είδη στρατωνισμού κλπ. Ο στρατωνισμός τους γίνονταν σε παλιά στρατόπεδα, πολλά από τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί από τους Γερμανούς κατά τη διάρκεια της Κατοχής και είχαν υποστεί σημαντικές φθορές (καταστροφές) είτε από τους ίδιους κατά την αποχώρησή τους, είτε από τους κατοίκους προκειμένου να προσποριστούν τα υλικά για τις δικές τους ανάγκες.

Η διαδικασία συγκρότησης των ΤΕ ήταν μια μάλλον αυτοσχέδια μέθοδος, κάτι απόλυτα κατανοητό, λαμβανομένων υπόψη των συνθηκών που επικρατούσαν στη χώρα. Ο μελλοντικός διοικητής κάθε ΤΕ λάμβανε ένα έντυπο από τη Διεύθυνση Προσωπικού του ΓΕΣ, υπογεγραμμένο από τον Α/ΓΕΣ, αντιστράτηγο Γεώργιο Δρομάζο, το οποίο κοινοποιούνταν και στην αντίστοιχη προϊστάμενη διοίκηση και ήταν τυποποιημένο. Το εν λόγω έντυπο τον ενημέρωνε για τον διορισμό του, καθώς και για τον τόπο και την ημερομηνία / ώρα στο οποίο θα έπρεπε να παρουσιαστεί προκειμένου να συναντήσει τους αξιωματικούς – πυρήνες που θα τον βοηθούσαν να συγκροτήσει τη Μονάδα του, η οποία σε πλήρη επάνδρωση θα περιλάμβανε 47 αξιωματικούς και 530 οπλίτες. Από το μέρος αυτό θα παραλάμβανε επίσης πολιτικούς αντιπροσώπους που θα τον συνόδευαν στην τοποθεσία που θα γίνονταν η συγκρότηση του τάγματός του. Αφού έφταναν εκεί, θα έπρεπε να έλθει σε επαφή με τον νομάρχη της περιοχής, προκειμένου να διευθετήσουν τις λεπτομέρειες της κατάταξης των νεοσυλλέκτων, με βάση τις διαταγές κατάταξης που του χορηγούνταν μαζί με το έντυπο. Ακολούθως θα προέβαιναν στην κλήση των νεοσυλλέκτων και αφού συμπλήρωναν τον απαιτούμενο αριθμό προσωπικού για τη συγκρότηση του τάγματος, θα κατέγραφαν και θα απέλυαν τους τυχόν υπεράριθμους ή ανίκανους προς στράτευση πολίτες που θα είχαν παρουσιαστεί προς κατάταξη¹⁵⁵. Από το έντυπο προκύπτει ότι ο κάθε διοικητής είχε απόλυτη εξουσιοδότηση ως προς την επιλογή αυτών που θα κρατούσε στη μονάδα του, με μόνη προϋπόθεση αυτοί να ανήκαν στις στρατολογικές κλάσεις που θα καλούνταν για κατάταξη. Γίνεται έτσι φανερό ότι με αυτό τον τρόπο ήταν δυνατή η κατάταξη στα ΤΕ μόνο όσων ήταν πολιτικά αξιόπιστοι, δηλαδή ανήκαν στην αντιαμική παράταξη, αποκλεισμένων όσων κρίνονταν ύποπτοι ως προς τα πολιτικά τους φρονήματα.

¹⁵⁵ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

Από τη στιγμή που συγκροτούνταν τα ΤΕ και αναλάμβαναν αποστολή τήρησης της τάξης, σε συνδυασμό με την προτίμηση για ένταξη στις τάξεις τους πολιτικά αξιόπιστων οπλιτών, ήταν επόμενο να δημιουργούνται προστριβές με πολίτες, ιδιαίτερα αριστερών. Εάν ληφθούν υπόψη το πολιτικά και συγκινησιακά φορτισμένο κλίμα των ημερών και τα όσα είχαν προηγηθεί στη χώρα από το 1943 και μετά, με αποκορύφωμα την περίοδο των Δεκεμβριανών στην Αθήνα και της περιόδου κυριαρχίας του ΕΑΜ στην υπόλοιπη χώρα, το αποτέλεσμα ήταν μάλλον αναμενόμενο. Η Εθνοφυλακή χρησιμοποιήθηκε ως όργανο καταστολής και επιβολής της κυβερνητικής πολιτικής.

Η Εθνοφυλακή την άνοιξη και το καλοκαίρι 1945 ήταν ξεκάθαρο ότι δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στο ρόλο που της είχε ανατεθεί. Τα στελέχη και οι οπλίτες της δεν είχαν ούτε την κατάλληλη εκπαίδευση, ούτε την επαγγελματική επάρκεια, ούτε τις σαφείς εντολές και υποστήριξη που θα τους επέτρεπαν να φέρουν στοιχειωδώς εις πέρας το ρόλο τους, ενώ είναι ουτοπικό να μιλάμε για επαγγελματισμό από ανθρώπους που είχαν κληθεί να επανδρώσουν τις τάξεις της με βάση ηλικιακά κριτήρια και διέπονταν από αντικομμουνιστικά αισθήματα. Παρόλα αυτά τα ΤΕ προσπαθούσαν να ανταποκριθούν στις ανατιθέμενες αποστολές. Στις 21 Αυγούστου 1945 το ΓΕΣ διέταξε τη διάθεση ενισχύσεων των μονάδων Εθνοφυλακής της Θεσσαλονίκης από αντίστοιχες της Βέροιας, με σκοπό την αντιμετώπιση της διαμορφωθείσας κατάστασης, «λόγω των απεργιών των αρτοποιείων και μυλωνιών». Διέταξε δε την αύξηση των περιπολιών στις οδούς της πόλης¹⁵⁶.

Οι σχέσεις των ΤΕ με τους κατοίκους ήταν πολύπλοκες και δεν επιδέχονται μια μονοσήμαντη ανάγνωση και ερμηνεία. Δεν ήταν ούτε οι δυνάστες του λαού, ούτε οι προστάτες του. Για παράδειγμα, με σήμα της η Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση Κεντρικής Μακεδονίας προς την 7^η ταξιαρχία στις 3 Μαΐου 1945, τους ενημέρωνε ότι υπήρχε αίτημα των κατοίκων της κοινότητας του Αγίου Πέτρου Βέροιας για εγκατάσταση στο χωριό τους ομάδας 12 Εθνοφυλάκων με επικεφαλής αξιωματικό ή ελλείπει αξιωματικού, με υπαξιωματικό της Χωροφυλακής¹⁵⁷. Ομοίως ο νομάρχης Χαλκιδικής με έγγραφό του προς τον διοικητή του 148 ΤΕ στις 17 Μαρτίου 1945, του κοινοποιούσε αίτημα του προέδρου της κοινότητας Αφησιάς (σημερινή

¹⁵⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 2, σελ. 191.

¹⁵⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 4 – 4Β/Α/180, Διαταγή της Ανώτερης Στρατιωτικής Διοίκησης Κεντρικής Μακεδονίας προς την 7η Ταξιαρχία Εθνοφυλακής Σχετικά με Μέτρα Ασφαλείας στο Χωριό Άγιος Πέτρος Βέροιας στις 03/05/1945.

Σάρτη) Χαλκιδικής, με το οποίο ο δεύτερος ανέφερε ότι σε παρακείμενο δάσος του χωριού κρύβονταν 30 άγνωστα άτομα, γεγονός που προκαλούσε φόβο στους κατοίκους και για το λόγο αυτό ζητούσε την άμεση αποστολή Εθνοφυλακής¹⁵⁸.

Οι μονάδες Εθνοφυλακής από την πλευρά τους εμφανίζονταν διχασμένες. Αφ' ενός προσπαθούσαν να επιβάλλουν το νόμο και την τάξη αδιακρίτως πολιτικών πεποιθήσεων και αφετέρου, η ίδια η συγκρότησή τους με στοιχεία που ήταν σαφώς αντικομμουνιστικού πολιτικού προσανατολισμού, δεν επέτρεπε την εκτέλεση της αποστολής τους με αμερόληπτο τρόπο. Ενδεικτικά παραδείγματα του χάους που επικρατούσε στις τάξεις της ήταν όσα αναγράφονταν στο πληροφοριακό δελτίο της 21 Αυγούστου 1945. Σε αυτό αναφέρονταν ότι μονάδες της Εθνοφυλακής ενεπλάκησαν με εθνικιστικές ομάδες στο χωριό Νεόκαστρο και συνέλαβαν 5 άτομα, ενώ στο 113 ΤΕ στο Κιλκίς, υπήρξαν δύο περιπτώσεις ξυλοδαρμού και τρομοκρατίας πολιτών από μέλη του τάγματος. Στις Σέρρες 3 εθνοφύλακες καταδικάστηκαν διότι μεταχειρίστηκαν βία κατά πολιτών¹⁵⁹.

Το έργο φυσικά των μονάδων της Εθνοφυλακής καθίστατο άκρως δυσχερές και από το γεγονός της ανεξέλεγκτης οπλοκατοχής από τους κατοίκους των χωριών. Όπως αναγνώριζε με αναφορά της η Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση Στερεάς Ελλάδας (ΑΣΔΣΕ) με αναφορά της προς το ΓΕΣ στις 6 Ιουνίου 1945, «οι κάτοικοι εις πλείστα των χωριών αμφοτέρων των παρατάξεων κατέχουσιν όπλα», ενώ η «δίωξις και ο αφοπλισμός των ενόπλων γίνεται μετά μεγίστης δυσχερείας». Η ΑΣΔΣΕ ζητούσε την αποστολή ενός επιπλέον ΤΕ από την Αθήνα, τη διάθεση μεταφορικών μέσων, ή μέχρι να διατεθούν αυτά να εγκριθεί η δημιουργία τριών έφιππων αποσπασμάτων και τέλος πρότεινε την έκδοση νόμου που θα προέβλεπε τη διάλυση όλων των ενόπλων οργανώσεων «αίτινες εισίν οργανωμένοι και δρώσιν στρατιωτικώς ως κράτος εν κράτει» και την κήρυξη όσων δεν συμμορφώνονταν ως ληστές. Ενδεικτική της ένδειας που επικρατούσε όσον αφορά στα είδη ένδυσης και υπόδησης των μονάδων είναι η αναφορά περί της ανάγκης χορήγησης δεύτερου ζεύγους αρβυλών στο προσωπικό του ΤΕ, διότι αυτά που είχαν ήταν φθαρμένα και έτσι «καθίσταται αδύνατος η εκτέλεσις τοιαύτης εντολής και δη εις ορεινά εδάφη»¹⁶⁰.

¹⁵⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, 4 – 4Β/Α/227, Έγγραφο της Νομαρχίας Χαλκιδικής προς το 148 Τάγμα Εθνοφυλακής με Κοινοποίηση στην Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση Κεντρικής Μακεδονίας, Σχετικά με Μέτρα Ασφαλείας στην Κοινότητα Αφησιάς Χαλκιδικής, στις 17/03/1945.

¹⁵⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 2, σελ. 190 – 192.

¹⁶⁰ Οπ. π., Τόμος 2, σελ. 50, 51.

Πάντως οι επιχειρήσεις της Εθνοφυλακής συνεχίζονταν παρ' όλες τις δυσκολίες και μάλιστα στις 1 Αυγούστου 1945 το ΓΕΣ αποφάσισε τη διενέργεια συστηματικότερων επιχειρήσεων κυρίως στην περιοχή της Θεσσαλίας, όπου παρατηρούνταν η εντονότερη δραστηριότητα των ομάδων των ανταρτών που δεν είχαν συμμορφωθεί με τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Το ΓΕΣ εκτιμούσε ότι μέχρι της 15 Σεπτεμβρίου η Εθνοφυλακή είχε πετύχει να βελτιώσει την κατάσταση ασφαλείας, μέσω της σύλληψης πληθώρας προσώπων τα οποία, σύμφωνα με το ίδιο, «βαρύνονταν με εγκληματικές και άλλες αξιόποινες πράξεις» (πολύ πιθανόν μεγάλος αριθμός να ήταν απλώς αριστεροί που διώκονταν για την αντιστασιακή τους δράση στην Κατοχή), ενώ αποκάλυψε και περισυνέλλεξε μεγάλο μέρος του οπλισμού που είχε αποκρύψει ο ΕΛΑΣ και ήταν επιπλέον από όσα είχαν συμφωνηθεί στη Βάρκιζα¹⁶¹. Αυτός άλλωστε ήταν και ο κύριος στόχος της Εθνοφυλακής, δηλαδή η ανακάλυψη του κρυμμένου οπλισμού, δείγμα ότι το ΚΚΕ στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή δεν είχε πρόθεση να τον χρησιμοποιήσει.

Την περίοδο μετά τη Βάρκιζα επικρατούσε στη χώρα μια χαοτική κατάσταση και ήταν φυσικό και επόμενο διάφοροι να χρησιμοποιούν την ρευστή κατάσταση προκειμένου να επωφεληθούν ή να κλείσουν παλιούς λογαριασμούς. Στις 21 Ιουνίου 1945 ο Ανώτερος Στρατιωτικός Διοικητής Ηπείρου με διαταγή του προς τις Στρατιωτικές Διοικήσεις Ιωαννίνων και Πρεβέζης, τους εφιστούσε την προσοχή στο γεγονός ότι υπήρχαν πληροφορίες που αφορούσαν στη συνεργασία μεταξύ τμημάτων Εθνοφυλακής και «εθνικιστών». Καθιστούσε δε τους κατά τόπους διοικητές προσωπικά υπεύθυνους για την πάταξη του φαινομένου και την τήρηση του νόμου¹⁶². Σε άλλη περίπτωση ο Στρατιωτικός Διοικητής Πατρών στις 3 Ιουνίου, γνωστοποιούσε στους υφισταμένους του ότι σε διάφορα χωριά της περιοχής ευθύνης του υπήρχαν άτομα, τα οποία εξέδιδαν αυθαίρετα άδειες κινήσεως των χωρικών, προκειμένου αυτοί να μπορούν να μετακινούνται, ενώ επέβαλλαν απαγόρευση κυκλοφορίας από τις 9 μμ μέχρι το πρωί. Εξέφραζε την αγανάκτησή του και διέταζε όλοι οι στρατιωτικοί οι οποίοι αντιλαμβάνονταν τέτοιες έκνομες ενέργειες θα έπρεπε να ενεργούν άμεσα για την πάταξή τους¹⁶³. Την ίδια ημέρα εξέδωσε άλλη διαταγή με την οποία έδινε αυστηρές οδηγίες στα ΤΕ για τον τρόπο συμπεριφοράς απέναντι στους πολίτες και την αυστηρή τήρηση των νόμων, τονίζοντας ότι «πά-

¹⁶¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην*, σελ. 286.

¹⁶² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, σελ. 53, 54.

¹⁶³ Οπ. π., Τόμος 2, σελ. 57, 58.

να παραβάτην ή αδιαφορούντα εκ των οργάνων της Εθνοφυλακής διά την πιστήν εκτέλεσιν της παρούσης μου θα ελέγξω αυστηρώς»¹⁶⁴. Δύο ημέρες μετά, προσέθετε ότι εμπλεκόμενοι στις παραπάνω αναφερθείσες έκνομες ενέργειες ήταν άτομα «άτινα βαρυνόμενα κατά τη διάρκεια της κατοχής με διαφόρους ποινικάς παραβάσεις ή και καταχρήσεις εις βάρος του λαού», οι οποίοι κατόρθωναν να «παριστάνωσι τον υπερπατριώτην και να κατηγορούν διαφόρους αθώους πολίτας ότι δήθεν διέπραξαν διάφορα εγκλήματα, με μόνον και μόνον σκοπόν να καλύψωσι τα τρωτά των». Θα έπρεπε λοιπόν όλοι οι στρατιωτικοί να εξετάζουν το παρελθόν «παντός ατόμου όπερ παρουσιάζεται εν αυτοίς», να παρακολουθούν τις κινήσεις τους και να τους συλλαμβάνουν, όταν υπέπιπταν σε αξιόποινες πράξεις. Τους τόνιζε ότι οι ενέργειες αυτές προβλέπονταν από τις σχετικές διαταγές των προϊσταμένων κλιμακίων και τους υπενθύμιζε ότι: «Από υμάς εξαρτάται η πλήρης εκκαθάρισις της κοινωνίας από τους υπανθρώπους αυτούς οίτινες δεν εδίστασαν κατά την διάρκειαν της σκλαβιάς να τυρανίσωσι, να καταδόσωσι και να φονεύσωσιν πάντα Έλληνα όστις ήτο αντίθετος προς το έργο του κατακτητού»¹⁶⁵.

Από τα παραπάνω παραδείγματα καθίσταται φανερό ότι η ηγεσία του ΕΣ και τουλάχιστον κάποιες διοικήσεις, προσπαθούσαν πραγματικά να εφαρμόσουν το νόμο και την τάξη, ενώ αναγνώριζαν τις αδυναμίες και τα προβλήματα που υπήρχαν στην εφαρμογή του. Είναι ευκόλως αντιληπτό ότι η Εθνοφυλακή ήταν αδύνατο να μπορέσει να ανταποκριθεί στα καθήκοντά της και για την ειρήνευση της χώρας απαιτούνταν δύο πράγματα, τα οποία δεν υπήρχαν. Το ένα ήταν η καλή θέληση από όλους τους εμπλεκόμενους, ώστε να υπάρξει εξομάλυνση της κατάστασης και άμβλυση των παθών και δεύτερο ήταν η πίστωση χρόνου ώστε να μπορέσουν οι διοικούντες να ελέγξουν τα τμήματά τους, μέχρι να μπορέσει να αναλάβει τα καθήκοντά της η Χωροφυλακή.

Όταν η Εθνοφυλακή άρχισε να αναπτύσσεται στην επαρχία, η τότε κυβέρνηση είχε επιλέξει να μην επιτρέψει στους άνδρες που κατατάσσονταν στην Εθνοφυλακή να υπηρετούν στον τόπο καταγωγής τους, αλλά τους τοποθετούσε σε μονάδες που υπηρετούσαν μακριά από αυτόν και στη θέση τους έρχονταν άλλοι από άλλα μέρη της χώρας¹⁶⁶. Αυτό εκτιμάται ότι είχε άμεση σχέση με τον σταδιακό τρόπο συγκρότησης των ταγμάτων, που επέβαλε την αποστολή τους στις διάφο-

¹⁶⁴ Οπ. π., Τόμος 2, σελ. 58, 59.

¹⁶⁵ Οπ. π., Τόμος 2, σελ. 62.

¹⁶⁶ Λη Σαράφη, *Η Αστυνόμευση της Δεσκάτης, 1946*, στο Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003*, σελ. 238.

ρες περιοχές της χώρας αμέσως μόλις συγκροτούνταν. Επίσης θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η συγκρότηση των ΤΕ ήταν πιο εύκολη σε μεγάλα αστικά κέντρα ή λιμάνια, στα οποία θα κατέφταναν τα πλοία που μετέφεραν τα απαραίτητα εφόδια από τις βρετανικές πηγές εφοδιασμού.

Η ανάπτυξη όμως τμημάτων της Εθνοφυλακής σε περιοχές εκτός του τόπου καταγωγής τους δημιούργησε άλλης τάξης προβλήματα. Αγνοώντας τις τοπικές συνθήκες που είχαν επικρατήσει κατά τη διάρκεια της Κατοχής και των πρώτων μηνών μετά την Απελευθέρωση, συμπεριφέρονταν πολλές φορές με αδικαιολόγητη σκληρότητα απέναντι σε δίκαιους και αδίκους, με αποτέλεσμα η παρουσία τους να αποξενώνει τους κατοίκους από την κυβερνητική πλευρά και να την εκθέτει σε κατηγορίες ότι προβαίνει σε πολιτικές διώξεις και εκφοβισμούς. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Παπαβύζα η άφιξη της Εθνοφυλακής στο χωριό του, το Κριμίνι Κοζάνης στις 9 Απριλίου 1945 προκάλεσε αρνητικά συναισθήματα στους κατοίκους. Οι Εθνοφύλακες κατέβηκαν από τα οχήματά τους με τα όπλα έτοιμα για χρήση «δίνοντας την εντύπωση ότι προσπαθούσαν να περικυκλώσουν τους άνδρες οι οποίοι έτυχε να βρίσκονται στην πλατεία εκείνη τη στιγμή». Ο επικεφαλής τους ρώτησε τους συγκεντρωμένους εάν γνώριζαν που βρίσκονταν ένα στέλεχος του ΕΑΜ και όταν έλαβε αρνητική απάντηση τότε έγινε έξαλλος και άρχισε να βρίζει και να τους αποκαλεί προδότες και κομμουνιστές. Όπως αναφέρει ο συγγραφέας «για τον κατώτερο εκείνο αξιωματούχο της κυβερνήσεως, κάθε άτομο δυτικά του Αλιάκμονα ήταν προδότης ή μέλος του ΚΚΕ». Στη συνέχεια ο επικεφαλής ζήτησε να δει έναν άλλο κάτοικο του χωριού, ο οποίος ήταν «εξαίρετος πατριώτης μ' ακηλίδωτη πατριωτική δράση» και όταν αυτός παρουσιάστηκε αυτοβούλως, ξαφνικά και χωρίς καμία προειδοποίηση, οι Εθνοφύλακες άρχισαν να τον χτυπούν και να τον κλωτσούν, ενώ συγχρόνως τον εξύβριζαν, πράξη που επέσυρε την γενική αποδοκιμασία των κατοίκων. Στη συνέχεια το τμήμα αποχώρησε από το χωριό, αφήνοντας μία άσχημη εντύπωση για την κυβέρνηση. Για τον Παπαβύζα: «Η πρώτη μας εντύπωση για την ελληνική κυβέρνηση μετά από τέσσερα χρόνια πολέμου, κατοχής και εμφυλίου πολέμου ήταν απογοητευτική. Κι αυτό που συνέβη στο Κριμίνι μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας δεν ήταν ένα μεμονωμένο επεισόδιο. Συνέβη σ' όλη την ΕΑΜοκρατούμενη χώρα»¹⁶⁷. Η παραπάνω συμπεριφορά σίγουρα δεν ε-

¹⁶⁷ Γεώργιος Παπαβύζας, *Αίμα και Δάκρυα*, σελ. 218 – 220.

πρόκειτο να κερδίσει τις «καρδιές και τα πνεύματα» των κατοίκων, ενώ ήταν κάτι παραπάνω από βέβαιο ότι θα προξενούσε αντιδράσεις.

Κάποιες από τις αντιδράσεις ήταν ήπιας μορφής και σύμφωνες με τη γραμμή του ΚΚΕ περί τήρησης της νομιμότητας. Οι τοπικές οργανώσεις του ΕΑΜ συγκροτούσαν επιτροπές και απευθύνονταν στις κατά τόπους κρατικές ή βρετανικές αρχές διαμαρτυρόμενοι για περιστατικά κατάχρησης εξουσίας από τη μεριά της Εθνοφυλακής, όπως μαρτυρεί η επιστολή που είχε περιέλθει στην 7^η ταξιαρχία, στις 9 Μαρτίου 1945. Με αυτή ο επιστολογράφος ενημέρωνε τον παραλήπτη ότι η επιτροπή που είχαν σχηματίσει και αποστέλλει στη Βέροια για να παραπνευθεί στην Εισαγγελία και στον Άγγλο ταξίαρχο, τελικά κρατήθηκε και απελευθερώθηκε αργότερα από την τοπική Εθνοφυλακή. Κατά το χρονικό διάστημα της κράτησης των μελών της, υπήρξαν απειλές και εξυβρίσεις εναντίον τους, ενώ αρνήθηκαν κάθε περιστατικό παρεκτροπής από τους στρατιώτες. Ενώ τελικά υποσχέθηκαν να στείλουν προσωπικό για να ερευνήσει τα καταγγελλόμενα, τελικά δεν έγινε κάτι τέτοιο. Ο συντάκτης ζητούσε οδηγίες για τη νέα γραμμή της οργάνωσης, αλλά το ενδιαφέρον της επιστολής είναι ότι όπως αναφέρει: «Ανάγκη εδώ παρουσιάζεται να έλθει ένας του Πανδημοκρατικού μετώπου γιατί μερικοί ανοικτά φύγανε από την οργάνωσι και πέρνουν θέση ανοικτής αντίδρασης. Προσπαθούμε δια προσωπικότητων να τους κρατήσουμε και τους πλησιάζομε δια προσώπων κύρους. Εκατάσταση αυτή παρουσιάζεται σε 4 – 5 χωριά»¹⁶⁸. Από το απόσπασμα συμπεραίνει κάποιος ότι το ηθικό κάποιων μελών είχε καταπέσει και είχαν αποσκιρτήσεις, ενώ φαίνεται να επιβεβαιώνεται ο Παπαβύζας όταν αναγράφει ότι κατά τη διάρκεια της Κατοχής στις περιοχές που κυριαρχούσε το ΕΑΜ ήταν υποχρεωτική η συμμετοχή των κατοίκων στις οργανώσεις του και ότι υπήρξαν μαζικές αποσκιρτήσεις μόλις χαλάρωσε ο έλεγχός του¹⁶⁹.

Το γεγονός ότι η Εθνοφυλακή ήταν ακατάλληλη για την εκπλήρωση της αποστολής της αστυνόμευσης και ειρήνευσης της χώρας, το παραδέχθηκε και η πολιτική ηγεσία. Σε σύσκεψη που διενεργήθηκε στο υπουργείο Εσωτερικών στις 18 Μαΐου 1945, με σκοπό την ταχύτερη οργάνωση της Χωροφυλακής, σύμφωνα με τις προτάσεις της ΒΡΡΜ, την ταχύτερη διενέργεια των εκλογών και την αποκατάσταση της εσωτερικής ομαλότητας, αναγνωρίστηκε ότι υπήρξε φθορά της Εθνο-

¹⁶⁸ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1491/Β/29, *Επιστολή του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (Επιτροπή Μακροχωρίου) της 09/03/1945.*

¹⁶⁹ Γεώργιος Παπαβύζας, *Αίμα και Δάκρυα*, σελ. 220 – 222.

φυλακής από την εκτέλεση των καθηκόντων εσωτερικής ασφάλειας και ότι παρουσιάστηκε ως «αντιδίκου τρόπον τινά εις το λαόν». Προτάθηκε λοιπόν η προσωρινή διάθεση 10.000 εθνοφυλάκων στη Χωροφυλακή από τις κλάσεις 1934 – 1937 ως «χωροφυλάκων άνευ θητείας», μέχρι να αρχίσουν να εξέρχονται από τις σχολές της Χωροφυλακής οι κατ' επάγγελμα Χωροφύλακες. Η είσοδος στο Σώμα των νέων Χωροφυλάκων θα σήμαινε την αυτόματη απόλυση αντίστοιχου αριθμού εθνοφυλάκων. Εκτίμηση της ηγεσίας ήταν ότι η όλη διαδικασία, δηλαδή της εξόδου του απαραίτητου αριθμού Χωροφυλάκων από τις Σχολές, θα διαρκούσε 4 μήνες¹⁷⁰.

Τον Ιούνιο του 1945 ο τότε πρωθυπουργός, Πέτρος Βούλγαρης, αποφάσισε την άμεση απόλυση από την Εθνοφυλακή και ταυτόχρονη μετάταξη στη Χωροφυλακή των 1.483 υπηρετούντων χωροφυλάκων. Προκειμένου να αποδεσμευτούν χωροφύλακες από καθήκοντα φύλαξης στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη και να τοποθετηθούν από το Αρχηγείο Χωροφυλακής σε άλλες θέσεις, ο στρατός θα διέθετε το αντίστοιχο προσωπικό στα εν λόγω καθήκοντα, ενώ θα διέθετε και πλήρη εξοπλισμό για 560 χωροφύλακες. Το υπουργείο Στρατιωτικών θα εξέδιδε τις απαραίτητες διαταγές προς το ΓΕΣ για την άμεση μετάταξη στη Χωροφυλακή 4.000 εθνοφυλάκων και το υπουργείο Εσωτερικών θα λάμβανε τα αναγκαία μέτρα για την κατάταξη των 4.000 χωροφυλάκων που ήταν απαραίτητοι για τη συμπλήρωση της δύναμής της. Τέλος ο πρωθυπουργός τόνιζε ότι το υπουργείο στρατιωτικών και το ΓΕΣ θα έπρεπε να έχουν υπόψη τους ότι εάν απαιτούνταν, τον Ιούλιο μπορεί να απαιτούνταν η μετάταξη επιπλέον 2.000 εθνοφυλάκων στη Χωροφυλακή¹⁷¹.

Από την πλευρά του ο πρέσβης της Μ. Βρετανίας, Ρέτζιναλντ Λίπερ (Reginald Leeper), σε τηλεγράφημά του στο βρετανικό ΥΠΕΞ στις 2 Ιουνίου 1945, εξέφραζε τις ανησυχίες του για την συμπεριφορά της Εθνοφυλακής απέναντι σε αριστερούς πολίτες. Πρόσφατες αναφορές που είχε λάβει από διάφορες περιοχές της χώρας, έδειχναν ότι «η Εθνοφρουρά¹⁷² είχε εμπλακεί σε δραστηριότητες οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν μόνο ως τρομοκρατία. Αυτό οπωσδήποτε έβλαπτε την κυβέρνηση η οποία έπρεπε να δράσει σθεναρά, για να σταμα-

¹⁷⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1553/Α/138, Έγγραφο Σύσκεψης 18/5/1945 στο Υπουργείο Εσωτερικών για Ενίσχυση Χωροφυλακής.

¹⁷¹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1553/Α/117, Περί Ενίσχυσης Χωροφυλακής από Εθνοφυλακή, Έγγραφο Υπουργείου Στρατιωτικών / Γρ. Γεν. Διευθυντού 20/6/1945 με συνημμένη Απόφαση Προέδρου Κυβέρνησης με Αρ. Πρωτ. Ε.Π. 1251/13/6/1945 προς Γενικό Επιτελείο Στρατού / Γρ. Αρχηγού.

¹⁷² Εννοείται Εθνοφυλακή, μιας και οι δύο λέξεις αποδίδονται στα αγγλικά ως *National Guard*.

τήσει και να τιμωρήσει αυστηρά τους υπευθύνους»¹⁷³. Από την πλευρά του ο αντιβασιλιάς, Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, απάντησε ότι «έχει οδυνηρή επίγνωση όλων αυτών. Η κατάσταση θα θεραπευθεί ουσιαστικά με την αντικατάσταση της Εθνοφρουράς από τη χωροφυλακή, αλλά καθυστερεί ακόμα η προμήθεια του αναγκαίου εξοπλισμού». Συμφωνούσε επίσης ότι έπρεπε να ληφθούν μέτρα για να περιοριστεί η δραστηριότητα αυτή της Εθνοφυλακής και ότι σκεφτόταν να συγκαλέσει σε ειδική συνεδρίαση το υπουργικό συμβούλιο, στο οποίο θα προήδρευε ο ίδιος¹⁷⁴. Στην προσπάθειά της η κυβέρνηση να ομαλοποιήσει την κατάσταση ασφαλείας στη χώρα, αποφάσισε το Σεπτέμβριο 1945 να επαναφέρει την ευθύνη τήρησης της τάξης στην Χωροφυλακή και την Αστυνομία Πόλεων με τον ΑΝ 565/26 Σεπτεμβρίου 1945. Με το νέο νόμο αίρονταν ο ΑΝ 215/1945 και επιτρέπονταν η εφαρμογή του κατ' εξαίρεση στις περιοχές που δεν είχαν ακόμη αναπτυχθεί δυνάμεις της Χωροφυλακής και μόνο μέχρι να εγκατασταθούν αυτές¹⁷⁵.

¹⁷³ Προκόπης Παπαστράτης, *Η Εκκαθάριση των Δημοσίων Υπηρεσιών στην Ελλάδα τις Παραμονές του Εμφυλίου Πολέμου*, στο Ιωάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο*, σελ. 53.

¹⁷⁴ Οπ. π., σελ. 53.

¹⁷⁵ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 236, Τεύχος Α', 26 Σεπτεμβρίου 1945, *Αναγκαστικός Νόμος 565, Περί Αναλήψεως υπό των Σωμάτων Ασφαλείας της Δημοσίας Τάξεως και Ασφαλείας καθ' Άπασαν την Επικράτειαν*.

δ. *Η ανασυγκρότηση του ΕΣ μετά τη Βάρκιζα και μέχρι το τέλος του 1945*

Η βρετανική κυβέρνηση είχε αποφασίσει να βοηθήσει την αντίστοιχη ελληνική στη δημιουργία «επαρκούς δύναμης για τη διατήρηση της έννομης τάξης στην Ελλάδα και για να αποτρέπει την διείσδυση ατάκτων δυνάμεων από τα σύνορα»¹⁷⁶. Στο πλαίσιο αυτό, είχε αποφασιστεί η παροχή υλικών για τον εξοπλισμό, ένδυση και συντήρηση των δυνάμεων του ΕΣ, για όσο χρονικό διάστημα απαιτούνταν, μέχρι η ελληνική κυβέρνηση να μπορέσει να αναλάβει το κόστος με ίδια μέσα. Ο στρατός θα οργανώνονταν, διοικούταν, λειτουργούσε και επιχειρούσε, σύμφωνα με τα βρετανικά πρότυπα. Όπου απαιτούνταν θα υπήρχαν οι απαραίτητες προσαρμογές, που είχαν σχέση με το είδος των ανατιθέμενων αποστολών, το είδος και την ποιότητα των παρεχόμενων υλικών, καθώς και με τις ιδιαιτερότητες του εγχώριου στρατιωτικού συστήματος¹⁷⁷.

Η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση είχε συμφωνήσει με την αντίστοιχη βρετανική στις 9 Μαρτίου 1944 στο Κάιρο, για την οργάνωση του ΕΣ μετά την απελευθέρωση της χώρας. Αυτός προέβλεπε να διαθέτει δύναμη 100.000 ανδρών και η Βρετανία αναλάμβανε να χορηγήσει τον απαραίτητο ιματισμό και οπλισμό, καθώς επίσης και 300 τεθωρακισμένα οχήματα, 80 πεδινά πυροβόλα, 3.000 αυτοκίνητα και το απαραίτητο λοιπό υλικό¹⁷⁸. Με την ίδια συμφωνία προβλέπονταν και η άφιξη στη χώρα Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής (BMM), η οποία θα παρείχε συμβουλές και βοήθεια στο ΓΕΣ για την οργάνωση του στρατού. Η αποστολή της BMM αργότερα τροποποιήθηκε και επεκτάθηκε και στη γνωμάτευση επί πάσης φύσης στρατιωτικών νομοθετημάτων και διαταγμάτων και στη συμμετοχή του διοικητή της στα διάφορα στρατιωτικά συμβούλια¹⁷⁹.

Η μελέτη της μελλοντικής οργάνωσης του ΕΣ είχε ανατεθεί στη Διεύθυνση Οργάνωσης και Επιτελικών Καθηκόντων του ΓΕΣ¹⁸⁰. Αυτή, σε στενή συνεργασία με την BMM, είχε καταρτίσει από τον Μάιο του 1945 και υπεβλήθη για έγκριση στις 16 Ιουλίου, σχέδιο που ονομάστηκε «Διάταξις Μάχης 1946», και αποτέλεσε τη βάση περαιτέρω ανάπτυξης του τακτικού στρατού. Με αυτό προτείνονταν ο τύπος

¹⁷⁶ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

¹⁷⁷ Οπ. π.

¹⁷⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 280.

¹⁷⁹ Οπ. π., σελ. 280, 281.

¹⁸⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1001/Α/3, *Έκθεσις επί της Ανασυγκροτήσεως του Στρατού από της Απελευθερώσεως μέχρι Τέλος Αυγούστου 1946*.

της μεραρχίας και του σώματος στρατού που θα έπρεπε να διαθέτει ο ΕΣ. Αυτός θα έπρεπε να οργανωθεί σε μεραρχίες μικτού τύπου και μία τεθωρακισμένη μεραρχία¹⁸¹. Σύμφωνα με τη μελέτη προβλέπονταν η συγκρότηση τριών Σωμάτων Στρατού (ΣΣ) με περιοχές ευθύνης τη Νότια, Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα αντίστοιχα. Το Α΄ ΣΣ θα περιελάμβανε 1 πεδινή μεραρχία, 2 ταξιαρχίες στα νησιά και διάφορες εκπαιδευτικές και διοικητικές εγκαταστάσεις. Τα Β΄ και Γ΄ ΣΣ θα περιελάμβαναν το καθένα από 2 ορεινές μεραρχίες ανεπτυγμένες στα σύνορα και από 1 πεδινή. Συνολικά ο στρατός εκστρατείας προβλέπονταν να διαθέτει 3 πεδινές μεραρχίες με 9 ταξιαρχίες (27 τάγματα πεζικού), 4 ορεινές μεραρχίες με 7 ταξιαρχίες (21 τάγματα), 2 ανεξάρτητες ταξιαρχίες (6 τάγματα), 1 σύνταγμα αρμάτων και διάφορες άλλες μονάδες υποστήριξης μάχης (πυροβολικό, μηχανικό, διαβιβάσεις) και υποστήριξης διοικητικής μέριμνας. Με βάση τα παραπάνω η Διεύθυνση Οργάνωσης του ΓΕΣ, συνέταξε επιτελική μελέτη για τον τρόπο ανάπτυξης των προβλεπόμενων μονάδων και τη μετάπτωση των ήδη υφιστάμενων διοικήσεων και μονάδων Εθνοφυλακής στο στρατό εκστρατείας. Η προτεινόμενη διαδικασία τέθηκε σε εφαρμογή και ξεκίνησε η υλοποίησή της, που ολοκληρώθηκε το 1946, χωρίς να συγκροτηθεί τεθωρακισμένη μεραρχία¹⁸².

Αναφορικά με τη σύνθεση κάθε πεδινής μεραρχίας αυτή προέβλεπε να αποτελείται από 3 ταξιαρχίες πεζικού των 3 ταγμάτων πεζικού έκαστη, 2 συντάγματα πεδινού πυροβολικού, σύνταγμα αναγνωρίσεως, λόχο μηχανικού, τάγμα διαβιβάσεων και τις απαραίτητες μονάδες και υπηρεσίες υποστήριξης, συνολικής δύναμης 10.500 ανδρών. Αυτές οι μεραρχίες θα αποτελούσαν τις δυνάμεις κρούσης του ΕΣ. Η σύνθεση των ορεινών μεραρχιών δεν ήταν σταθερή (προβλέπονταν να διαθέτουν δύναμη 8.500 άνδρες), αλλά κυμαίνονταν από 4 έως 9 τάγματα πεζικού, κατανεμημένα σε 7 ταξιαρχίες, ενώ δεν θα διέθεταν οργανικό πυροβολικό και ζώα, τα οποία καθορίστηκε να επιτάσσονται εάν υπήρχε ανάγκη. Οι μεραρχίες αυτές προοριζόνταν να είναι στατικές, λόγω των ελλείψεων σε μεταφορικά μέσα και ζώα. Η δύναμη των ταγμάτων πεζικού δεν ήταν ομοιόμορφη σε όλες τις περιοχές της χώρας και υπήρχαν μεγάλες διακυμάνσεις, με ορισμένα τάγματα να αποτελούνται από 570 άνδρες και άλλα από μόλις 350¹⁸³.

¹⁸¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 282.

¹⁸² The National Archives, WO 202/1017, Status and Functions of BMM Greece και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 402.

¹⁸³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 282.

Ο ΕΣ προβλέπονταν αρχικά να διαθέτει 3 μεραρχίες, 60 τάγματα Εθνοφυλακής, με τα αντίστοιχα στρατηγεία / διοικήσεις, μονάδες διοικητικής μέριμνας και κέντρα εκπαίδευσης. Η συμφωνία οριζόνταν στη βάση του «Δανεισμού και Εκμίσθωσης», αντίστοιχη με αυτή μεταξύ ΗΠΑ και Μ. Βρετανίας στο Β΄ ΠΠ. Βασικό στοιχείο της συμφωνίας ήταν ότι λαμβάνονταν μέτρα ώστε να μην επιβαρυνθεί υπέρμετρα η διαλυμένη οικονομία και παραγωγική ικανότητα της χώρας, για την κάλυψη βασικών αναγκών του πληθυσμού, μιας και ό, τι δεν μπορούσε να καλυφθεί από επιτόπιους πόρους, ή η κάλυψή τους θα προξενούσε δυσχέρειες, θα παρέχονταν από τη Μ. Βρετανία, επίσης στη βάση του «Δανεισμού και Εκμίσθωσης»¹⁸⁴. Ένα μέρος του υλικού του στρατού εκείνη την περίοδο προέρχονταν από τα υλικά που θα άφηναν πίσω τους τα βρετανικά στρατεύματα που είχαν αποσταλεί από την Ιταλία κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών και επέστρεφαν μετά τη Βάρκιζα, σύμφωνα με σχετικές διαταγές του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής στις 11 και 13 Φεβρουαρίου 1945¹⁸⁵.

Η αποστολή του ΕΣ αρχικά θα ήταν η υποβοήθηση του έργου των ΤΕ, της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας στη διατήρηση της έννομης τάξης και η αναζήτηση και σύλληψη των διαφόρων ένοπλων ομάδων που δεν είχαν συμμορφωθεί με τις πρόνοιες της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Όπως και τις πρώτες ημέρες μετά την Απελευθέρωση, έτσι και μετά τη Βάρκιζα τα σώματα ασφαλείας προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν υλικά από το στρατό, στην προσπάθεια αναδιοργάνωσής τους. Στις 30 Ιουλίου 1945 το υπουργείο Εσωτερικών με έγγραφό του στο ΓΕΣ γνωστοποιούσε ότι εκτίμηση του Γενικού Διοικητή Ηπείρου ήταν ότι ο εξοπλισμός της Χωροφυλακής στην περιφέρειά του μόνο με ατομικά τυφέκια ήταν ανεπαρκής για την εκπλήρωση της αποστολής της. Ζητούσε λοιπόν την έγκριση χορήγησης αυτόματων όπλων από αυτά που προέρχονταν από τον αφοπλισμό που διενεργούσε η Εθνοφυλακή¹⁸⁶. Αντίστοιχα στις 3 Αυγούστου 1945 το ΓΕΣ με έγγραφό του προς τη Διεύθυνση Αστυνομίας Πόλεων, γνωστοποιούσε ότι μπορεί να ήταν σύμφωνο ως προς την ανάγκη συγκρότησης μηχανοκίνητου τμήματος από την Αστυνομική Διεύθυνση Αθηνών και την ενίσχυσή του με μέσα κινήσεως και πυρός, αλλά η χορήγηση των υλικών δεν ήταν μέσα στις δυνατότητές του και θα έπρεπε

¹⁸⁴ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

¹⁸⁵ The National Archives, WO 229/44/11, 400 – 1 (*Greece*), *Military Supplies*.

¹⁸⁶ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1553/Α/22, *Περί Εφοδιασμού Χωροφυλακής με Οπλισμό από Υπουργείο Εσωτερικών / Γεν. Διοικ. Α΄ προς Υπουργείο Στρατιωτικών / Γεν. Επιτ. Στρατού*. Εννοείται και όσα ανακάλυπτε η Εθνοφυλακή από αυτά που είχε κρύψει ο ΕΛΑΣ.

να γίνουν απευθείας συνεννοήσεις με την ΒΡΡΜ, που ήταν αρμόδια για την αναδιοργάνωση των σωμάτων ασφαλείας¹⁸⁷. Από την παραπάνω αλληλογραφία βλέπει κανείς τις τεράστιες ανάγκες των διαφόρων κρατικών υπηρεσιών εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας, που προσπαθούσαν να καλύψουν τα κενά, με οποιοδήποτε τρόπο.

Μία άλλη αποστολή του ΕΣ ήταν ο έλεγχος των συνόρων για την αποτροπή εισόδου σε ελληνικό έδαφος ενόπλων ομάδων. Πρόθεση των Βρετανών ήταν η ταχεία ανασυγκρότηση του ΕΣ και η ισχυροποίησή του, έτσι ώστε να καταστεί εφικτή η απόσυρση των βρετανικών δυνάμεων που στάθμευαν στη χώρα. Για τη συγκρότηση των 3 μεραρχιών που προβλέπονταν στον αρχικό σχεδιασμό, οι Βρετανοί επιτελείς εκτιμούσαν ότι τα απαραίτητα υλικά και μέσα θα έπρεπε να αφιχθούν στη χώρα μέχρι την 1^η Ιουλίου 1945, με σκοπό να αρχίσει άμεσα η συγκρότηση και εκπαίδευσή τους, ώστε να καταστούν επιχειρησιακά έτοιμες την 1^η Φεβρουαρίου 1946¹⁸⁸.

Η αρχή έγινε με την Ιη μεραρχία, η οποία άρχισε να συγκροτείται στις 10 Απριλίου 1945, με την κλήση για κατάταξη των πρώτων νεοσυλλέκτων, των στρατολογικών κλάσεων 1939 και 1940. Βάση για τη συγκρότησή της αποτέλεσε η 3^η ΕΟΤ και κάθε τάγμα της αποτελούσε τη βάση για τη συγκρότηση κάθε ταξιαρχίας της μεραρχίας, ενώ τα οχήματα και τα λοιπά υλικά της 3^{ης} ΕΟΤ θα κατανέμονταν ισομερώς σε όλη τη μεραρχία. Ο σχηματισμός και η εκπαίδευση των υπόλοιπων μεραρχιών θα γίνονταν σταδιακά με την άφιξη και παραλαβή του απαραίτητου εξοπλισμού και υλικών. Τον Μάιο του 1945, κλήθηκαν για κατάταξη επιπλέον πολίτες, οι οποίοι συμπλήρωσαν τα κενά που είχαν παρουσιαστεί, αντικατέστησαν ήδη υπηρετούντες Αιγυπτιώτες Έλληνες, οι οποίοι απελύθησαν από τις τάξεις του Στρατού, προσωπικό της Χωροφυλακής, καθώς και προσωπικό στρατολογικών κλάσεων προς απόλυση. Διοικητής της μεραρχίας ανέλαβε ο Θρασύβουλος Τσακαλώτος, διοικητής μέχρι τότε της 3^{ης} ΕΟΤ¹⁸⁹. Η μεραρχία είχε έδρα την Ελευσίνα και αποτελούνταν από τρεις ταξιαρχίες. Την 3^η με έδρα το Χαϊδάρι, την 21^η με διαδοχικές έδρες σε Πειραιά, Κοζάνη και Λάρισα και 22^η με έδρα την Κόρινθο¹⁹⁰.

¹⁸⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1553/Α/39, *Υπηρεσιακή Αναφορά Διεύθυνσης Οργάνωσης / Τμ. Α' Γεν. Επιτ. Στρατού προς Υπουργείο Εσωτερικών / Δ/ση Αστυνομίας Πόλεων Περί Οργάνωσης Μηχανοκίνητων Τμημάτων Σωμάτων Ασφαλείας.*

¹⁸⁸ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA.*

¹⁸⁹ Οπ. π.

¹⁹⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 398.

Στις 20 Μαΐου 1945 άρχισε να συγκροτείται στην Αθήνα η ΙΧ μεραρχία, η οποία διέθετε τις 41^η ταξιαρχία (Πειραιάς, Κοζάνη, Τρίκαλα), 42^η ταξιαρχία (Αθήνα, Λάρισα) και την 43^η ταξιαρχία (Ιωάννινα) και προήλθε από τη διάλυση της Ι μεραρχίας Εθνοφυλακής. Το Σεπτέμβριο μεταστάθμευσε στον Τύρναβο και το υπόλοιπο έτος ασχολήθηκε με τη συγκρότηση, οργάνωση και εκπαίδευση των μονάδων της¹⁹¹. Τέλος η ΧΙ μεραρχία προήλθε από τη διάλυση της ΙΙ μεραρχίας Εθνοφυλακής, συγκροτήθηκε στις 19 Μαρτίου 1945 στη Θεσσαλονίκη και αποτελούνταν από τις 31^η ταξιαρχία (Θεσσαλονίκη), 32^η ταξιαρχία (Σέρρες) και 33^η ταξιαρχία (Χορτιάτης). Όλες οι παραπάνω μεραρχίες διέθεταν οργανικές μονάδες πυροβολικού, διαβιβάσεων, τεθωρακισμένων αυτοκινήτων και λοιπών όπλων και σωμάτων. Στην Κέρκυρα οργανώθηκε ένα Ανεξάρτητο Σύνταγμα Πυροβολικού, το οποίο αργότερα μετονομάσθηκε σε Ανεξάρτητο Τάγμα Ορειβατικού Πυροβολικού και μεταστάθμευσε στη Θήβα¹⁹². Στις 5 Απριλίου ενεργοποιήθηκε η Σχολή Πυροβολικού στο Μεγάλο Πεύκο, με Έλληνες εκπαιδευτές που υπηρετούσαν στα κέντρα εκπαίδευσης της Ιταλίας και της Μέσης Ανατολής, μαζί με τους αντίστοιχους Βρετανούς εκπαιδευτές – συνδέσμους¹⁹³.

Οι επιτακτικές ανάγκες επέκτασης του ΕΣ και της παροχής εκπαιδευμένων αξιωματικών στις συγκροτούμενες μονάδες και υπηρεσίες, επιτάχυναν τις διαδικασίες έναρξης της λειτουργίας του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης Αξιωματικών (ΓΚΕΑ), με αποτέλεσμα στις 9 Απριλίου 1945 να ξεκινήσει η λειτουργία των πρώτων σχολείων¹⁹⁴. Βέβαια όλα τα παραπάνω σχολεία λειτουργούσαν σε μειωμένη κλίμακα, λόγω των μεγάλων ελλείψεων σε εκπαιδευτικά μέσα, εκπαιδευτές, διερμηνείς, αξιωματικούς συνδέσμους, διοικητικό προσωπικό. Εκτός από το ΓΚΕΑ την ίδια περίοδο ιδρύθηκαν και κέντρα εκπαίδευσης για το Σώμα Εφοδιασμού και Μεταφορών, Τεχνικό, Υλικού Πολέμου και τη Στρατονομία, την πρόοδο και λειτουργία των οποίων παρακολουθούσαν από κοινού οι αντίστοιχες διευθύνσεις του ΓΕΣ με τους αρμόδιους επικεφαλής της ΒΜΜ.

Ένα πολύ σημαντικό γεγονός για τη μελλοντική αναδιοργάνωση του στρατού, υπήρξε η άφιξη των πρώτων τεθωρακισμένων οχημάτων στη χώρα. Το 1945

¹⁹¹ Οπ. π., σελ. 398 και *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 420.

¹⁹² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 398 και *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 421.

¹⁹³ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

¹⁹⁴ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

ουσιαστικά, αν και όχι τυπικά, αποτελεί το έτος γέννησης του Όπλου των Τεθωρακισμένων, ή για την ακρίβεια Ιππικού – Τεθωρακισμένων. Με διαταγή του ΓΕΣ διατάχθηκε η συγκρότηση του II Συντάγματος Αναγνώρισεως, το οποίο υπήρξε η πρώτη μονάδα του νέου όπλου. Για την εκπαίδευση των στελεχών λειτούργησε σχολή με ευθύνη των Βρετανών και με την ονομασία «Προπαρασκευαστικό Κέντρο Εκπαιδεύσεως Εκπαιδευτών Αξιωματικών Τεθωρακισμένων». Αρχικά στεγάστηκε σε κτιριακές εγκαταστάσεις των Σ.Ε.Κ. στο Σταθμό Λαρίσης, όπου εκπαιδεύτηκαν οι αξιωματικοί του Ιππικού που προορίζονταν για το νέο Όπλο¹⁹⁵.

Από τη διάταξη των παραπάνω σχηματισμών – κέντρων εκπαίδευσης και σχολών, παρατηρείται ότι αυτοί για ευνόητους λόγους είχαν συγκροτηθεί και αναπτυχθεί κοντά στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη. Ένας λόγος εκτιμάται ήταν ότι η κυβέρνηση επιθυμούσε την ύπαρξη ισχυρών στρατιωτικών δυνάμεων στην πρωτεύουσα και τη Θεσσαλονίκη, προκειμένου να αποτρέψουν μία πιθανή εξέγερση του ΕΑΜ ή να την καταστείλουν εάν αυτή εκδηλώνονταν, ιδιαίτερα μετά την αποχώρηση του κύριου όγκου των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων από τη χώρα. Ένας άλλος λόγος πιθανώς ήταν ότι εκεί ήταν εύκολη η εκφόρτωση του αφικνούμενου βρετανικού υλικού και η παράδοσή του στα συγκροτούμενα τμήματα, λόγω της ύπαρξης των κατάλληλων υποδομών και της αντίστοιχης διάλυσής τους στην υπόλοιπη χώρα¹⁹⁶. Επίσης η εκπαίδευση και η οργάνωση των τμημάτων ήταν ευκολότερο να διεξαχθούν με τα τμήματα συγκεντρωμένα. Σε περίπτωση που τα τμήματα διασκορπίζονταν στην επικράτεια και αναλάμβαναν αποστολές παρόμοιες με την Εθνοφυλακή, αυτό θα ήταν σε βάρος της εκπαίδευσής τους.

Όπως αναγνώριζαν και οι Βρετανοί, η κύρια ανάγκη του ΕΣ προκειμένου να μπορεί να επιχειρεί στο ορεινό ανάγλυφο της χώρας ήταν σε μεταγωγικά ζώα. Λόγω όμως της μείωσης του εγχώριου ζωικού κεφαλαίου και της αδυναμίας τους να τα χορηγήσουν οι ίδιοι, ο στρατός θα έπρεπε το πρώτο διάστημα να βασίζεται σε μηχανοκίνητα μέσα για τις μεταφορές του, με ό, τι αυτό συνεπάγονταν για την ικανότητά του να επιχειρεί σε ορεινά δύσβατα μέρη. Οι ημερομηνίες απόκτησης επιχειρησιακής ικανότητας από τις μεραρχίες θα εξαρτιόνταν από τις διαθέσιμες υποδομές στρατωνισμού, τις διαθέσιμες χορηγούμενες ποσότητες σε ιματισμό, οπλι-

¹⁹⁵ Στρατιωτικός Κανονισμός ΣΚ 900 – 23, *Ιστορία Ιππικού – Τεθωρακισμένων*, ΤΥΕΣ, Αθήνα, 1995, σελ. 65.

¹⁹⁶ Για να υπάρξει μια εικόνα του μεγέθους της καταστροφής στις υποδομές της χώρας βλέπε Κωνσταντίνος Δοξιάδης, *Αι Θυσίαι της Ελλάδος στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Τόμοι 1 – 2, Καθημερινή, Αθήνα, 2014.

σμό, οχήματα και πυρομαχικά, την ολοκλήρωση της ατομικής εκπαίδευσης των τεχνιτών και εξειδικευμένου προσωπικού και την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης των ίδιων των σχηματισμών¹⁹⁷. Η άφιξη του βρετανικού υλικού δημιούργησε αυξημένες απαιτήσεις υποστήριξης των μάχιμων σχηματισμών και της Εθνοφυλακής, με δεδομένη και την προηγούμενη έλλειψη διοικητικών και υποστηρικτικών δομών στη σύνθεση του ΕΣ. Για το λόγο αυτό οι Βρετανοί σε συνεννόηση με τους Έλληνες ομολόγους τους είχαν αποφασίσει τη συγκρότηση επιπλέον μονάδων διοικητικής μέριμνας. Ο χρόνος ολοκλήρωσης της συγκρότησής τους εξαρτιόνταν και αυτός από το ρυθμό άφιξης των απαραίτητων εφοδίων και υλικών, καθώς και από την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης του τεχνικού προσωπικού και του απαιτούμενου ειδικευμένου προσωπικού για το χειρισμό τους¹⁹⁸. Είναι ευνόητο ότι όσο αύξαναν οι απαιτήσεις συγκρότησης τμημάτων λογιστικής υποστήριξης του ΕΣ, τόσο θα μειώνονταν οι μονάδες εκστρατείας, με δεδομένο το γεγονός ότι η οροφή του στρατού έπρεπε να διατηρηθεί σταθερή.

Πέρα όμως από τη συγκρότηση του στρατού εκστρατείας αυτό που προείχε ήταν η συγκρότηση του επιτελικού οργάνου που θα επέβλεπε, συντόνιζε, κατεύθυνε και οργάνωνε την όλη διαδικασία. Τον ρόλο αυτό τον είχε αναλάβει το ΓΕΣ. Στις 13 Φεβρουαρίου 1945 δημοσιεύτηκε σε ΦΕΚ το διάταγμα περί *Γενικής Οργανώσεως και Εσωτερικής Λειτουργίας του Γενικού Επιτελείου Στρατού*¹⁹⁹. Με το διάταγμα καθορίστηκε ο βαθμός του αντιστράτηγου ως Α/ΓΕΣ, με υπαρχηγό υποστράτηγο. Δημιουργήθηκαν 3 Κλάδοι (Επιτελείου, Προσωπικού και Υπηρεσιών), οι οποίοι διευθύνονταν από αντίστοιχους υπαρχηγούς. Ο Α΄ Κλάδος ασχολούνταν με τις επιχειρήσεις και τις πληροφορίες, ενώ διέθετε και διευθύνσεις που ασχολούνταν με την εκπαίδευση και σε αυτόν υπάγονταν οι Διευθύνσεις των Όπλων. Ο Β΄ Κλάδος ασχολούνταν με τα θέματα προσωπικού, νομοθεσίας και επιστράτευσης, ενώ ο Γ΄ Κλάδος ήταν υπεύθυνος για τα θέματα υποστήριξης διοικητικής μέριμνας και συντήρησης του στρατεύματος²⁰⁰.

¹⁹⁷ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

¹⁹⁸ Οπ. π.

¹⁹⁹ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 29, Τεύχος Α΄, 13 Φεβρουαρίου 1945, *Διάταγμα Περί Γενικής Οργανώσεως και Εσωτερικής Λειτουργίας του Γενικού Επιτελείου Στρατού*.

²⁰⁰ Οπ. π.

ε. *Οι νομοθετικές πρωτοβουλίες των κυβερνήσεων για την αναδιοργάνωση του στρατεύματος*

Ένας τομέας που η κυβέρνηση Πλαστήρα έδωσε προτεραιότητα ήταν η επιβολή της πειθαρχίας στο στράτευμα, με την έκδοση νόμου που προέβλεπε την ίδρυση Διαρκών Στρατοδικείων²⁰¹. Όσον αφορά στη διεύθυνση του στρατεύματος, η κυβέρνηση Σοφούλη το Δεκέμβριο του ίδιου έτους ψήφισε τούς AN 730, 731, 732 και 733, που ρύθμιζαν την οργάνωση και λειτουργία του στρατεύματος στο ανώτατο επίπεδο, ενώ εξασφάλιζαν τον πολιτικό έλεγχο του στρατεύματος²⁰². Με τον AN 730, καθορίστηκε η ίδρυση του ΑΣΕΑ, το οποίο αποτελούνταν από τον πρωθυπουργό (ως πρόεδρο του συμβουλίου), τους υπουργούς Στρατιωτικών, Ναυτικών και Αεροπορίας ή τους υφυπουργούς εάν ο πρωθυπουργός κατείχε και το χαρτοφυλάκιο ενός ή περισσότερων πολεμικών υπουργείων, τους Α/ΓΕΣ, Αρχηγό Στόλου και Γενικού Διευθυντού της Αεροπορίας, ενώ ο πρωθυπουργός όριζε έναν από τους μετέχοντες υπουργούς ως μόνιμο αντιπρόεδρο του συμβουλίου. Ανάλογα με τη φύση των θεμάτων που επρόκειτο να συζητηθούν, μπορούσαν να κληθούν ως επιπλέον μέλη (χωρίς δικαίωμα ψήφου) και όσοι κρίνονταν αναγκαίο από τον πρωθυπουργό, από τους υπόλοιπους υπουργούς της κυβέρνησης. Εάν το θέμα αφορούσε τα σώματα ασφαλείας (Χωροφυλακή και Αστυνομία Πόλεων), τότε στο συμβούλιο συμμετείχε με δικαίωμα ψήφου και ο υπουργός Εσωτερικών ή ο υπουργός Δημόσιας Τάξης ή ο αρχηγός των σωμάτων ασφαλείας. Στις συνεδριάσεις μπορούσαν να συμμετέχουν χωρίς δικαίωμα ψήφου και οι επικεφαλής (ή οι αντικαταστάτες αυτών) των βρετανικών αποστολών, εάν τα μέλη του πρώτου έκριναν ότι απαιτούνταν η παρουσία τους ως συμβούλων πάνω σε κάποιο θέμα. Το ΑΣΕΑ εξέταζε και λάμβανε αποφάσεις για γενικά ζητήματα που αφορούσαν στην άμυνα της χώρας.

Στον ίδιο νόμο προβλέπονταν επίσης και η ίδρυση του Συμβουλίου των Αρχηγών των Γενικών Επιτελείων (ΣΑΓΕ), το οποίο υπάγονταν στον πρόεδρο του ΑΣΕΑ, δηλαδή τον πρωθυπουργό. Το συμβούλιο αποτελούνταν από τους αρχη-

²⁰¹ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 97, Τεύχος Α', 18 Απριλίου 1945, Διάταγμα, *Περί Ιδρύσεως Διαρκών Στρατοδικείων*.

²⁰² ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 304, Τεύχος Α', 15 Δεκεμβρίου 1945, AN 730, *Περί Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Αμύνης και Συμβουλίου Αρχηγών Γενικών Επιτελείων*, AN 731, *Περί Ανωτάτου Στρατιωτικού Συμβουλίου*, AN 732, *Περί Οργανώσεως του Υπουργείου Στρατιωτικών* και AN 733, *Περί Προαγωγών και Τοποθετήσεων των Αξιωματικών του Στρατού Ξηράς*.

γούς ΓΕΣ, ΓΕΝ και ΓΕΑ, καθώς και τους επικεφαλής των αντίστοιχων βρετανικών αποστολών (χωρίς δικαίωμα ψήφου), ενώ μπορούσαν να κληθούν, επίσης χωρίς δικαίωμα ψήφου και οι αρχηγοί της Χωροφυλακής και Αστυνομίας Πόλεων. Οι σκοποί του ΣΑΓΕ ήταν ο συντονισμός της επιστράτευσης και της ανάπτυξης των ενόπλων δυνάμεων, η παροχή γνωμοδότησης στο ΑΣΕΑ κάθε ζητήματος στρατιωτικής φύσης που αφορούσε στην άμυνα της χώρας και η παροχή γνωμοδότησης στο ΑΣΕΑ για τον συντονισμό και τον καταμερισμό, της διοίκησης των ενόπλων δυνάμεων ή όποιου άλλου ζητήματος του ανέθετε αυτό. Πρόεδρος του ΣΑΓΕ ήταν ο Α/ΓΕΣ και αντιπρόεδρος ο Α/ΓΕΝ (αναλόγως αρχαιότητας). Η σύγκλησή του γίνονταν κατόπιν διαταγής του πρωθυπουργού για την εξέταση κάποιου θέματος ή κατόπιν πρωτοβουλίας του προέδρου του, όταν υπήρχαν θέματα προς συζήτηση.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται η εξάρτηση των τότε κυβερνήσεων από τη Μεγάλη Βρετανία, με τη δυνατότητα συμμετοχής στο ΑΣΕΑ των Βρετανών και την υποχρεωτική παρουσία τους στο ΣΑΓΕ, έστω και χωρίς δικαίωμα ψήφου. Μπορεί να μην είχαν δικαίωμα ψήφου, αλλά σίγουρα η γνώμη τους είχε βαρύνουσα σημασία, τη στιγμή που έλεγχαν τη ροή της βρετανικής βοήθειας στη χώρα και είχαν αναλάβει την αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας, ενώ η παρουσία των βρετανικών στρατευμάτων αποτελούσε εγγύηση για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας.

Με τον ΑΝ 731, θεσμοθετήθηκε η ίδρυση του ΑΣΣ, ενός οργάνου για τη διεύθυνση των θεμάτων που αφορούσαν στον ΕΣ. Σε αυτό συμμετείχαν ο υπουργός Στρατιωτικών ως πρόεδρος, ο Α/ΓΕΣ, ο Γενικός Επιθεωρητής Στρατού (ΓΕΠΣ), ο Γενικός Διευθυντής του υπουργείου Στρατιωτικών, ο διοικητής της ΣΔΑ και ο αρχηγός της ΒΜΜ, πάλι χωρίς δικαίωμα ψήφου. Το ΑΣΣ αποφάσιζε για τη δύναμη, την οργάνωση και τη διάταξη του ΕΣ κατά την περίοδο της ειρήνης, κατάρτιζε σχέδια για τον εφοδιασμό και την επιστράτευση και τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν για την εθνική άμυνα, καθώς και τα στρατιωτικά μέτρα για την εσωτερική ασφάλεια. Εξέταζε επίσης και ενέκρινε, τα ζητήματα που υποβάλλονταν στο ΑΣΕΑ, ενώ μελετούσε και γνωμοδοτούσε επί των θεμάτων που του διαβίβαζε η κυβέρνηση. Ενέκρινε τον προϋπολογισμό του ΕΣ πριν την υποβολή του και μετά την ψήφισή του έκανε την κατανομή των σχετικών πιστώσεων. Όσον αφορά στην ιεραρχική εξέλιξη των αξιωματικών, το ΑΣΣ υπέβαλε στο ΑΣΕΑ προτάσεις προαγωγής υποστρατηγών σε αντιστράτηγους, καθώς και προτάσεις τοποθέτησης των

τελευταίων. Αποφάσιζε τελεσίδικα για τις προσφυγές των αξιωματικών και ανθυπασπιστών και για τις αποστρατείες των αξιωματικών, πλην των αντιστράτηγων. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν κατά πλειοψηφία και σε περίπτωση ισοψηφίας, υπερίσχυε η ψήφος του προέδρου (υπουργός Στρατιωτικών). Η σύγκλιση του ΑΣΣ γίνονταν σε ημερομηνίες που όριζε αυτό ή και έκτακτα όταν απαιτούνταν, ενώ μπορούσε να ζητήσει τη σύγκλιση του και ο αρχηγός της ΒΜΜ.

Ο ΑΝ 732, οργάνωσε τον τρόπο που αυτό θα διοικούνταν από τους πολιτικούς του προϊσταμένους. Σύμφωνα με το νόμο, το υπουργείο αποτελούνταν από το ΓΕΣ και τη Γενική Διεύθυνση του υπουργείου (ΓΔΥΣ). Στα άρθρα του αναλύονταν γενικά η οργάνωση του ΓΕΣ και της ΓΔΥΣ, η ίδρυση Γνωμοδοτικών Συμβουλίων, που σκοπό είχαν την υποβοήθηση του έργου των επικεφαλής εκάστου φορέα και το συντονισμό του διοικητικού τους έργου. Τέλος με τον ΑΝ 733, καθορίζονταν ότι οι προαγωγές και τοποθετήσεις των αξιωματικών και ανθυπασπιστών θα διέπονταν από το νόμο αυτό, σε συνδυασμό με το Ν. 2307/1940²⁰³. Σύμφωνα με το νέο νόμο διχοτομήθηκε το προβλεπόμενο Ανώτατο Συμβούλιο Προαγωγών. Ένα μέρος αρμοδιοτήτων πέρασε στο Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο και σε δύο άλλα νέα συμβούλια. Στο Στρατιωτικό Συμβούλιο Επιλογής υπ' αριθμ. 1, το οποίο έκρινε τους αξιωματικούς βαθμών συνταγματάρχη και αντισυνταγματάρχη και στο Στρατιωτικό Συμβούλιο Επιλογής υπ' αριθμ. 2, το οποίο έκρινε τους ανθυπασπιστές και τους αξιωματικούς από το βαθμό του ανθυπολοχαγού μέχρι και του ταγματάρχη²⁰⁴.

Τελειώνοντας το 1945, πρωταρχική μέριμνα των ιθυνόντων ήταν η εκπαίδευση του ανασυγκροτούμενου στρατού. Το έργο που είχαν μπροστά τους ήταν τιτάνιο, αλλά πίστευαν ότι μπορούσαν να το φέρουν εις πέρας. Οι διάσπαρτες ομάδες των αριστερών στα βουνά ή των αυτονομιστών σλαβόφωνων στη Δυτική Μακεδονία, εκτιμούνταν ότι αποτελούσαν πρόβλημα δημόσιας τάξης και όχι στρατιωτικό. Η χώρα ετοιμάζονταν για τις πρώτες εκλογές μετά από 10 χρόνια και οι περισσότεροι έλπιζαν στην αποκατάσταση της ομαλότητας και την έναρξη της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης της χώρας. Δυστυχώς το 1946 δεν έφερε όσα προσδοκούσαν.

²⁰³ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 136, Τεύχος Α', 2 Μαΐου 1940, ΑΝ 2307, *Περί Στρατιωτικής Ιεραρχίας και Στρατιωτικών Προαγωγών*.

²⁰⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 409, 410.

Κεφάλαιο Δεύτερο

1946 – Η ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ

α. Πολιτική και στρατιωτική κατάσταση

Η είσοδος του νέου χρόνου καλλιεργούσε την προσμονή για τη διενέργεια των εκλογών, που πολλοί πίστευαν ότι θα έφερναν την πολυπόθητη σταθερότητα στη χώρα, ανεξάρτητα εάν όλες οι ενδείξεις συνηγορούσαν για το αντίθετο. Η αποκήρυξη και ο θάνατος του Άρη Βελουχιώτη τον προηγούμενο χρόνο είχε δημιουργήσει την εντύπωση ότι το ΚΚΕ είχε δεσμευτεί στην πολιτική νομιμότητα και οι μεμονωμένες ομάδες φυγόδικων στα βουνά αποτελούσαν πρόβλημα δημόσιας τάξης, που θα το έλυne η Χωροφυλακή. Το ΚΚΕ μπορεί να διαμαρτύρονταν για τις διώξεις και τις φυλακίσεις των αριστερών, αλλά οι κυβερνώντες πίστευαν ότι διατηρούσαν έναν σχετικό έλεγχο της κατάστασης. Οι ιθύνοντες εκτιμούσαν ότι ο στρατός δεν απαιτούνταν να εμπλακεί στη δίωξη των ανταρτών, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν κυρίως στη Δυτική Μακεδονία και αποτελούσαν μία ιδιαίτερη περίπτωση, ενώ αντιμετωπίζονταν ως ληστές ή «συμμορίες», άρα χωρίς καμία πολιτική νομιμοποίηση. Αυτό που προείχε ήταν η ολοκλήρωση της ανασυγκρότησης του στρατεύματος και του επανεξοπλισμού του. Μειώσεις στο προσωπικό, στο πλαίσιο της αναδιάταξης των δυνάμεών τους, είχαν ανακοινώσει και οι Βρετανοί. Είχε προγραμματιστεί στο δεύτερο εξάμηνο του έτους η απόσυρση κατά 30% των στρατευμάτων που ήταν αναπτυγμένα κυρίως στην Αθήνα, με σχεδιασμό να παραμείνει ανεπτυγμένη στη χώρα μία πλήρης μεραρχία (η 4^η μεραρχία πεζικού) με τρεις ταξιαρχίες και μονάδες υποστήριξης²⁰⁵.

Το 1946 οι πολίτες της χώρας θα ψήφιζαν μετά από μία δεκαετία. Οι κυβερνώντες έλπιζαν ότι μετά τις εκλογές θα επανέρχονταν η πολιτική και κοινωνική ομαλότητα και θα έβρισκαν κάποιο *modus vivendi* με την Αριστερά, το οποίο, σύμφωνα με τους σχεδιασμούς τους, την ήθελε στο περιθώριο της πολιτικής ζωής, χωρίς να μπορεί να διεκδικήσει παρεμβατικό ρόλο. Σε μια προσπάθεια ομαλοποι-

²⁰⁵ *Ελευθερία*, 6 Σεπτεμβρίου 1946. Στην εφημερίδα αναγράφεται η απόσυρση της 13^{ης} Μεραρχίας, το οποίο δεν ισχύει. Στη διάταξη μάχης του Βρετανικού Στρατού και του Ινδικού Στρατού (British Indian Army, ο στρατός που ανήκε στην Βρετανική Ινδική Αυτοκρατορία / British Indian Empire και διαλύθηκε με την ανεξαρτησία της χώρας και του Πακιστάν το 1947), δεν υπήρξε κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ σχηματισμός με αυτή την αρίθμηση. Μεραρχία με αυτό τον αριθμό υπήρξε μόνο κατά τη διάρκεια του Α΄ ΠΠ και διαλύθηκε με τη λήξη του, χωρίς να επανασυσταθεί.

ησης της κατάστασης στο δρόμο προς τις εκλογές, η κυβέρνηση Σοφούλη ψήφισε τρεις νόμους, που έλπιζε ότι θα αποκαθιστούσαν μία σχετική ηρεμία και θα εξευμένιζαν την Αριστερά. Με τον ένα νόμο παρέτεινε τη χρονική διάρκεια ισχύος προηγούμενου νόμου της για την αποσυμφόρηση των φυλακών. Ο άλλος νόμος παρείχε το δικαίωμα στους υπουργούς των πολεμικών υπηρεσιών για ένα δίμηνο (δηλαδή λίγες ημέρες μετά τη διεξαγωγή των εκλογών της 31^{ης} Μαρτίου) να αναστείλουν ή να διακόψουν τις ποινές που είχαν επιβάλλει τα στρατοδικεία στη Μέση Ανατολή. Ο τρίτος και σημαντικότερος νόμος αφορούσε την κατάργηση του μεταξικού νόμου που προέβλεπε τις εκτοπίσεις, ενώ ελάφρυνε και τις προβλεπόμενες ποινές για αυτονομιστική προπαγάνδα²⁰⁶. Παρόλα αυτά η τρομοκρατική δράση παραστρατιωτικών συνεχίστηκε, όπως απέδειξαν τα γεγονότα της Καλαμάτας.

Οι εκλογές ανέδειξαν στην κυβέρνηση τη Δεξιά, ενώ το ΚΚΕ απείχε. Με την ανάληψη της εξουσίας από το Λαϊκό Κόμμα, η νέα κυβέρνηση εξακολουθούσε να πιστεύει ότι υπήρχε πρόβλημα εσωτερικής ασφάλειας και όχι στρατιωτικής απειλής, όπως φαίνεται στην αναφορά που υπέβαλε ο τότε υπουργός Στρατιωτικών, Πέτρος Μαυρομιχάλης, προς τον πρωθυπουργό στις 16 Μαΐου 1946. Σε αυτήν πρότεινε την ενίσχυση της χωροφυλακής στη Μακεδονία με την κατάταξη 1.600 χωροφυλάκων άνευ θητείας, οι οποίοι θα προέρχονταν από ντόπιους που θα είχαν προϋπηρεσία στο Σώμα ή θα είχαν υπηρετήσει τη θητεία τους στο στρατό. Αυτοί θα πλαισιώνονταν από ντόπιους «εθνικόφρονες» που θα γνώριζαν την περιοχή και θα βοηθούσαν στη συλλογή πληροφοριών. Στην αναφορά γινόταν σαφές ότι όσοι κατατάσσονταν θα είχαν ως σκοπό την ενίσχυση των αστυνομικών σταθμών και τη συγκρότηση καταδιωκτικών αποσπασμάτων. Ο Μαυρομιχάλης πρότεινε και την αναδιοργάνωση της Αγροφυλακής και τον εξοπλισμό της. Ως πρόγευση των όσων έμελλε να ακολουθήσουν, πρότεινε την αυστηρότερη εφαρμογή του νόμου περί ληστείας, ενώ συνιστούσε την άμεση και επιτακτική ανάγκη διάλυσης των «ποικιλώνυμων και πάσης αποχρώσεως οργανώσεων πολιτικοστρατιωτικών, συνωμοτικών και υπόπτου σκοπού οργανώσεων». Τέλος εισηγούνταν τη λήψη αυστηρών μέτρων όσων δυσφημούσαν ή προπαγάνδιζαν εναντίον του στρατού και

²⁰⁶ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 30, Τεύχος Α', 5 Φεβρουαρίου 1946, ΑΝ 885, *Περί Παρατάσεως της Προθεσμίας της παρ. 3 του Άρθρου 2 του ΑΝ 753/1945 «Περί Αποσυμφορήσεως των Φυλακών»*, ΑΝ 888, *Περί αναστολής ή Διακοπής Ποινών Επιβληθεισών υπό Στρατιωτικών Δικαστηρίων Μέσης Ανατολής* και ΑΝ 890, *Περί Καταργήσεως του ΑΝ 1075/1938 Περί Μέτρων Ασφαλείας του Κοινωνικού Καθεστώτος κλπ.*

γενικότερα εναντίον του κράτους²⁰⁷. Το μέτρο αυτό ήταν βέβαιο ότι θα εκτράχυνε περαιτέρω την κατάσταση, διότι αντί να γίνει προσπάθεια στελέχωσης της χωροφυλακής από μετριοπαθή στελέχη και να τεθούν οι βάσεις για μετατροπή της σε μια επαγγελματική δύναμη που μεριμνούσε για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, χωρίς πολιτικές εμπάθειες, η επάνδρωσή της με αντικομμουνιστές, εξασφάλιζε ότι οι διώξεις εναντίον των αριστερών θα εντεινόταν.

Η πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση στη χώρα διαρκώς χειροτέρευε. Η σκλήρυνση της στάσης της κυβέρνησης, προκάλεσε την αντίδραση της Αριστεράς. Η κατάσταση ήταν έκρυθμη και τα περιστατικά βίας εκατέρωθεν πληθύνονταν. Η επιδρομή των ανταρτών στο Λιτόχωρο τη νύχτα 30 / 31 Μαρτίου είχε φανεί τότε ως ένα μεμονωμένο επεισόδιο. Όμως όσο περνούσαν οι εβδομάδες ανάλογα περιστατικά αύξαναν σε συχνότητα. Δεν είναι στις προθέσεις και στο σκοπό της παρούσας διατριβής η απόδοση ευθυνών ή η διερεύνηση της διαδικασίας διολίσθησης στον εμφύλιο²⁰⁸. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι το καλοκαίρι του 1946 ήταν φανερό ότι δεν υπήρχε περίπτωση ομαλοποίησης της κατάστασης.

Όλες οι ενδείξεις συνηγορούσαν ότι οι αντάρτες οργανώνονταν σε μεγαλύτερα τμήματα ικανά να προκαλέσουν σοβαρότερα χτυπήματα, ενώ πλέον στο στόχαστρό τους μπήκε και ο στρατός, όπως απέδειξε το επεισόδιο της Ποντοκερασιάς. Τα προβλήματα εσωτερικής ασφάλειας είχαν συγχωνευτεί με τα θέματα εθνικής άμυνας. Η αναφορά της Διοίκησης Χωροφυλακής Δράμας, στις 31 Ιουλίου 1946, προς την Ανωτέρα Διοίκηση Χωροφυλακής Ανατολικής Μακεδονίας, είναι χαρακτηριστική του κλίματος της εποχής. Σε αυτή ο τοπικός διοικητής ανέφερε ότι σύμφωνα με πληροφορίες πρώην μαχητές του ΕΛΑΣ διέφευγαν στη Βουλγαρία μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Εκεί, αφού επανεξοπλίζονταν, σχημάτιζαν μεγαλύτερες ομάδες με πρόθεση να επανέλθουν στην Ελλάδα, για εξαπόλυση επιθέσεων. Οι πράξεις αυτές, ανέφερε ο συντάκτης, τελούσαν σε πλήρη γνώση και έγκριση της βουλγαρικής κυβέρνησης και θεωρούσε ότι εξυπηρετούσαν τις πάγιες εθνικές φιλοδοξίες της Βουλγαρίας (ανεξαρτήτως καθεστώτος), για έξοδό της στο Αιγαίο. Προέβλεπε μάλιστα ότι η δράση τους θα εκδηλώνονταν σύντομα στο εθνι-

²⁰⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 2, σελ. 253, 254.

²⁰⁸ Για την πληρέστερη κατανόηση της διαδικασίας μετάβασης από την Απελευθέρωση της χώρας στον Εμφύλιο Πόλεμο, υπάρχει μια αρκετά εκτεταμένη βιβλιογραφία, η οποία περιλαμβάνει τόσο προσωπικές μαρτυρίες, όσο και αρχαιακό υλικό. Ενδεικτικά βλέπε Πολυμέρης Βόγλης, *Η Αδύνατη Επανάσταση*, Σωτήρης Ριζάς, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Τόμος Β', Αλέξανδρος, Ζαούσης *Η Τραγική Αναμέτρηση*, Thanasis Sfikas *The British Labour Government and the Greek Civil War*.

κό έδαφος²⁰⁹. Στην αναφορά, δεν γίνονταν καμία μνεία περί της πολιτικής κατάστασης της χώρας ή του λόγου για τον οποίο αυτοί οι άνθρωποι αναγκάζονταν να καταφύγουν στη Βουλγαρία μετά την Συμφωνία της Βάρκιζας, όπου υποτίθεται θα έμπαινε ένα τέλος στην αδελφοκτόνα σύγκρουση και θα επανέρχονταν η ομαλότητα στη χώρα. Θεωρούσε ότι αποτελούσαν τυφλά όργανα της βουλγαρικής κυβέρνησης που πολεμούσαν και σκοτώνονταν για την εξυπηρέτηση ξένων επιδιώξεων. Η νοοτροπία του συντάκτη ήταν σύμφωνη με τα προβλεπόμενα στο Γ΄ Ψήφισμα και στην αντιμετώπιση του επερχόμενου πολέμου ως αποτέλεσμα της δράσης εγκληματιών του κοινού ποινικού δικαίου, με ιδεολογικές και αντεθνικές αναφορές.

Όσον αφορά στον ΕΣ και την πορεία ανασυγκρότησής του, οι πρώτοι μήνες του νέου έτους καλλιέργησαν την αισιοδοξία στην ηγεσία του στρατεύματος ότι το πρόγραμμα της αναδιοργάνωσης του ΕΣ έμπαινε σε τροχιά. Με τις νομοθετικές πρωτοβουλίες του προηγούμενου έτους είχε δρομολογηθεί η απομάκρυνση των μεγαλύτερων σε ηλικία αξιωματικών και η είσοδος νεότερων, ενώ προετοιμάζονταν καινούρια νομοσχέδια που αφορούσαν στην οργάνωση του στρατού και στα στελέχη του. Οι ανώτεροι και ανώτατοι αξιωματικοί είχαν παρακολουθήσει επιμορφωτικά σεμινάρια που είχε διοργανώσει η ΒΜΜ, σχετικά με την αναδιοργάνωση και λειτουργία του στρατού, ενώ είχαν παρουσιαστεί στα νέα Κέντρα Βασικής Εκπαίδευσης οι πρώτοι οπλίτες²¹⁰. Τον προηγούμενο χρόνο είχε συμφωνηθεί το μέγεθος και η οργάνωση του ΕΣ, οπότε οι νέες μονάδες και υπηρεσίες σχηματίζονταν αμέσως μετά την άφιξη και διανομή του αναγκαίου εξοπλισμού. Αυτό που προείχε ήταν να δοθεί στον ΕΣ χρόνος και ηρεμία, για να εκπαιδεύσει τα τμήματά του, να δοκιμάσει σε ασκήσεις τα δόγματα και τις διαδικασίες που πρότειναν οι Βρετανοί, να αφομοιώσει τα εξαχθέντα συμπεράσματα και να προβεί στις διορθωτικές ενέργειες αποκατάστασης των παραλείψεων – λαθών που εντοπίζονταν κάθε φορά. Ο χρόνος όμως ήταν μία πολυτέλεια την οποία δεν διέθετε. Η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία θα αναγκάζονταν να χρησιμοποιήσουν τον στρατό που είχαν και να διορθώσουν ό, τι μπορούσαν στην πορεία και όχι το στρατό που ήθελαν να έχουν.

Από την εξέταση των γεγονότων προκύπτει ότι και οι δύο πλευρές εισήλθαν το 1946 στον Εμφύλιο Πόλεμο διεξάγοντας πάνω απ' όλα έναν αγώνα ενάντια στο χρόνο. Ο ΕΣ έπρεπε να προλάβει να οργανωθεί, να ομογενοποιηθεί, να αποκτήσει

²⁰⁹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 10/Α/113α, Διαταγή της Διοίκησης Χωροφυλακής Δράμας της 31/07/1946 προς την Ανωτέρα Διοίκηση Χωροφυλακής Κεντρικής Μακεδονίας που Αφορά στη Δράση Ανδρών του Δημοκρατικού Στρατού σε Συνεργασία με τη Βουλγαρική Κυβέρνηση.

²¹⁰ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

πολιτική αξιοπιστία, να εκπαιδεύσει τα στελέχη και τους εφέδρους στη διεξαγωγή του πολέμου και τέλος να τον διεξαγάγει νικηφόρα. Σκοπός του ήταν, σε πρώτο χρόνο, να περιορίσει την αριθμητική και γεωγραφική εξάπλωση των ανταρτών και σε δεύτερο χρόνο να τους νικήσει. Από την πλευρά τους οι αντάρτες εισήλθαν στον αγώνα με πολλές ελλείψεις, αλλά τουλάχιστον είχαν ομοιογένεια και ήταν πολιτικά αξιόπιστοι. Το 1946 στις αναμετρήσεις τους με τον ΕΣ είχαν συνειδητοποιήσει ότι μπορούσαν να αναμετρηθούν και να νικήσουν τμήματα του τακτικού στρατού, υπό προϋποθέσεις. Ο πόλεμος φθοράς τους ευνοούσε βραχυπρόθεσμα, αλλά το μεγάλο ερώτημα ήταν εάν θα προλάβαιναν να αποκτήσουν βαρύ υλικό ώστε να μπορέσουν να αντιπαρατεθούν επί ίσοις όροις με τον αντίπαλό τους, ώστε να τον νικήσουν σε εκ παρατάξεως τακτικό αγώνα, καθώς και να καταλάβουν και να διατηρήσουν σταθερά εδαφικές περιοχές, δηλαδή να δημιουργήσουν επικράτεια.

Η αδυναμία αντιμετώπισης της κατάστασης από τη Χωροφυλακή επέβαλε την εμπλοκή του στρατού στην παροχή εσωτερικής ασφάλειας. Οι απαιτήσεις για διάθεση στρατιωτικών τμημάτων για την προστασία των οικισμών αυξάνονταν συνεχώς, καθώς επίσης και οι πολιτικές πιέσεις, όπως καταδεικνύει το ακόλουθο παράδειγμα. Στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης του στρατεύματος και της κλήσης νέων επιστρατευτικών κλάσεων υπό τα όπλα, είχε αποφασιστεί ότι μετά την απόλυση της κλάσεως 1938 κάποιες μονάδες της Εθνοφυλακής θα διαλύονταν ή θα μεταστάθμευαν. Το γεγονός αυτό προκάλεσε ανησυχία στον διοικητή της Ανωτέρας Διοικήσεως Χωροφυλακής Δυτικής Ελλάδος (ΑΔΧΔΕ), ο οποίος με έγγραφό του προς το Αρχηγείο Χωροφυλακής στις 10 Απριλίου 1946, ανέφερε ότι είχε περιέλθει σε γνώση του η επικείμενη διάλυση των ΤΕ σε Αγρίνιο, Κεφαλονιά, Ζάκυνθο και Πύργο και κατά συνέπεια θα έπρεπε η Χωροφυλακή να επιβάλει την τάξη με ίδιες δυνάμεις, τις οποίες όμως δεν διέθετε, άρα απαιτούνταν η συνδρομή του στρατού²¹¹. Η ικανοποίηση ανάλογων αιτημάτων οδηγούσε αναγκαστικά σε αποδιοργάνωση της εκπαίδευσης και κυρίως των μονάδων πεζικού, οι οποίες ήταν αναγκασμένες να διαθέτουν τμήματά τους διασκορπισμένα στην ύπαιθρο, όπου υπήρχε μικρός ή ελάχιστος έλεγχος από τις προϊστάμενες διοικήσεις. Λόγω της ελλιπούς εκπαίδευσης, του μικρού μεγέθους των τμημάτων και των πολιτικών πιέσεων, τα τμήματα εγκαθίσταντο σε σταθερές οχυρωμένες θέσεις έχοντας παρα-

²¹¹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1553/Β/193, *Περί Ανάγκης Διατήρησης Στρατιωτικών Φρουρών σε Μερικές Πόλεις της Δυτ. Ελλάδας, Έγγραφο Γεν. Διευθ. Χωροφυλακής με Αριθ. Πρωτ. 29/522/15/14-4-1946 προς Υπουργείο Στρατιωτικών / Γρ. Υπουργού.*

χωρήσει την πρωτοβουλία στους αντάρτες. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της BMM, ήταν επόμενο να υπάρξει κάμψη του ηθικού και αβεβαιότητα μεταξύ στελεχών και εφέδρων, ως προς τις ενδεδειγμένες κινήσεις και ενέργειες για την αντιμετώπιση της νέας κατάστασης²¹².

Το ξέσπασμα του Εμφυλίου Πολέμου έφερε τη στρατιωτική ηγεσία προ του διλήμματος που αντιμετώπιζει κάθε χώρα στην έναρξη ενός πολέμου. Εάν δηλαδή θα έπρεπε να χρησιμοποιήσει το εκπαιδευμένο προσωπικό που διέθετε στις επιχειρήσεις, ή ως εκπαιδευτές για τις νέες μονάδες που σχηματίζονταν στο πλαίσιο της αύξησης της δύναμης του στρατού²¹³. Το πρόβλημα ήταν ότι οι διαθέσιμοι αριθμοί δεν επαρκούσαν για την εκπλήρωση καμίας από τις παραπάνω αποστολές. Η στρατιωτική ηγεσία έπρεπε να βρει τη χρυσή τομή μεταξύ των απαιτήσεων για τη διάθεση δυνάμεων για την εκτέλεση αντιανταρτικών επιχειρήσεων και παράλληλα για την εκπαίδευση των νεοσυλλέκτων και τη δημιουργία νέων μονάδων. Στο είδος πολέμου που καλούνταν ο ΕΣ να διεξαγάγει, το πρωταρχικό εργαλείο ήταν το υψηλής ποιότητας πεζικό και ο γρήγορος σχηματισμός των αντίστοιχων μονάδων ήταν ζωτικής σημασίας, όπως αναγνώριζαν και οι Βρετανοί ιθύνοντες της BMM, που καλούνταν να συνδράμουν στο έργο του πρώτου²¹⁴.

Τον Ιούνιο του 1946 δημοσιεύτηκαν σε ΦΕΚ τρία από τα πιο σημαντικά διατάγματα για την ανασυγκρότηση και οργάνωση του μεταπολεμικού στρατού²¹⁵. Με το πρώτο διάταγμα δημιουργήθηκαν δύο νέα Όπλα, απαραίτητα λόγω της εισόδου νέου υλικού στον ΕΣ και της αντίστοιχης ανάγκης επάνδρωσης και φιλοσοφίας χρησιμοποίησής του. Αυτό ήταν το Όπλο του Ιππικού – Τεθωρακισμένων που προέκυψε από το παλιό Ιππικό. Το νέο Όπλο ανέλαβε να επανδρώσει και να χρησιμοποιήσει τα τεθωρακισμένα οχήματα και άρματα μάχης που παρελάμβανε ο στρατός από τους Βρετανούς, ενώ η συμπλήρωση των ελλείψεων σε στελέχη μπορούσε να γίνει με τη μετάταξη και κατωτέρων στελεχών από άλλα Όπλα που

²¹² The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

²¹³ Με τον όρο εκπαιδευμένο προσωπικό αναφέρεται αυτό που ήδη υπηρετούσε στο στρατό από την περίοδο της Μέσης Ανατολής, καθώς και όσους είχαν καταταγεί από την έναρξη της αναδιοργάνωσης του ΕΣ, δηλαδή μετά τον Μάιο 1945.

²¹⁴ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945–1952)*.

²¹⁵ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 190, Τεύχος Α΄, 6 Ιουνίου 1946, Διατάγματα, *Περί Καθορισμού των Όπλων και Σωμάτων του Στρατού Ξηράς, Περί Καθορισμού των Θέσεων των Μονίμων Στελεχών του Στρατού Ξηράς εις Αξιωματικούς και Ανθυπασπιστάς, Περί Τροποποιήσεως κλπ του Α.Ν. 2307/1940 «Περί Στρατιωτικής Ιεραρχίας και Στρατιωτικών Προαγωγών κλπ»*. Για τα δύο τελευταία γίνεται λόγος σε άλλο κεφάλαιο.

θα πληρούσαν ειδικά κριτήρια²¹⁶. Το άλλο Όπλο ήταν οι Διαβιβάσεις, που προέκυψαν από το Όπλο του Μηχανικού. Στο νέο Όπλο θα μετατάσσονταν το 35% των στελεχών του μηχανικού, προκειμένου αυτό να μπορέσει να συγκροτηθεί²¹⁷. Με το ίδιο ΦΕΚ προβλέπονταν η δημιουργία νέων Σωμάτων τα οποία ήταν το Σώμα Εφοδιασμού – Μεταφορών (ΣΕΜ), το Σώμα Υλικού Πολέμου (ΣΥΠ), το Σώμα Οικονομικών Υπηρεσιών (ΣΟΥ), το Σώμα Τεχνικών Υπηρεσιών (ΣΤΥ), το Σώμα Γεωγραφικής Υπηρεσίας, το Σώμα Αδελφών Νοσοκόμων, το Σώμα Φροντιστών, το Σώμα Στρατιωτικής Ταχυδρομικής Υπηρεσίας και το Σώμα Αρχιτεχνιτών και Τεχνιτών. Οποιοδήποτε από τα Σώματα του προπολεμικού στρατού δεν συμπεριλαμβάνονταν στα ανωτέρω, αυτόματα καταργούνταν, όπως ήταν το Σώμα Αυτοκινήτων ή της Επιμελητείας και τα στελέχη τους θα αποτελούσαν τους πυρήνες των νέων Σωμάτων, αναλόγως της συνάφειας του αντικειμένου²¹⁸.

Το να λυθούν τα θεσμικά προβλήματα της συγκρότησης του νέου στρατού ήταν το ένα σκέλος του προβλήματος. Το άλλο σκέλος ήταν να προετοιμαστούν τα στελέχη του για να διοικήσουν τις μονάδες και να επεξεργαστούν τα επιτελικά σχέδια, προκειμένου να διεξαγάγουν με επιτυχία τον πόλεμο. Το θέμα ήταν ότι αυτά δεν ήταν έτοιμα για πόλεμο, όχι μόνο ψυχικά και πνευματικά, αλλά ούτε και επαγγελματικά. Τα στελέχη του ΕΣ είχαν τεράστια κενά στη σχεδίαση και διεξαγωγή πολύπλοκων και απαιτητικών επιχειρήσεων, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί στη διάρκεια του Β΄ ΠΠ. Τα λίγα στελέχη που είχαν παραμείνει στο στράτευμα και υπηρετούσαν στον στρατό της Μέσης Ανατολής (κυρίως στην 3^η ΕΟΤ), μπορούσαν να αποτελέσουν τον πυρήνα διάχυσης της γνώσης, αλλά σε καμία περίπτωση δεν επαρκούσαν για να καλύψουν τις ανάγκες, λόγω της επέκτασης του στρατεύματος. Επίσης το μεγάλο πρόβλημα εστιάζονταν στα ανώτερα και ανώτατα στελέχη που θα καλούνταν να σχεδιάσουν και να διευθύνουν τις επιχειρήσεις, τα οποία αγνοούσαν παντελώς τα νέα δεδομένα και θα έπρεπε να επανεκπαιδευτούν σχετικά.

²¹⁶ Η ανάπτυξη του Όπλου του Ιππικού – Τεθωρακισμένων, ο αριθμός και τα κριτήρια μετάταξης των στελεχών των ετέρων Όπλων και γενικά τα θέματα της οργάνωσης του Όπλου στο πλαίσιο του ΕΣ, εξειδικεύτηκε με την Απόφαση 98/III που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 221, Τεύχος Α΄, 22 Ιουλίου 1946, Διάταγμα *Περί Αναπτύξεως του Όπλου Ιππικού εις Όπλον Ιππικού Τεθωρακισμένων*.

²¹⁷ Τα Όπλα ήταν το Πεζικό, Πυροβολικό, Ιππικό – Τεθωρακισμένα, Μηχανικό και Διαβιβάσεις. Αυτά ισχύουν και σήμερα, με την εξαίρεση ότι στην ιεραρχία των Όπλων, το Ιππικό – Τεθωρακισμένα είναι πλέον αρχαιότερο του Πυροβολικού, ενώ το 1998 δημιουργήθηκε το Όπλο της Αεροπορίας Στρατού, ως έκτο Όπλο του ΕΣ.

²¹⁸ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 190, Τεύχος Α΄, 6 Ιουνίου 1946, Διάταγμα *Περί Καθορισμού των Όπλων και Σωμάτων του Στρατού Ξηράς*.

β. Η οργάνωση – επάνδρωση του στρατού εκστρατείας

Το 1946 συνεχίστηκαν οι προσπάθειες οργάνωσης και συγκρότησης του στρατεύματος. Τα προβλήματα ήταν γνωστά στην ηγεσία, σύμφωνα με τις αναφορές που λάμβανε από τις υφιστάμενες διοικήσεις, αλλά αυτά δεν θα επηρέαζαν την πρόοδο της ανασυγκρότησης. Με αυτό το σκεπτικό στις 8 Μαρτίου 1946, σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στο ΓΕΣ, αποφασίστηκε ο καθορισμός των περιοχών ευθύνης των σωμάτων στρατού και της υπαγωγής των μονάδων, καθώς επίσης και η σταδιακή μετάπτωση των διοικήσεων και μονάδων Εθνοφυλακής σε αντίστοιχες του τακτικού στρατού. Η υλοποίηση των παραπάνω αποφάσεων ξεκίνησε από τον επόμενο μήνα, μέσω της αναδιοργάνωσης – μετονομασίας των Ανωτέρων Στρατιωτικών Διοικήσεων (ΑΣΔ) και Στρατιωτικών Διοικήσεων (ΣΔ). Έτσι στις 7 Απριλίου συγκροτήθηκε το Β΄ ΣΣ από την ΑΣΔ Θεσσαλίας και Δυτικής Μακεδονίας. Ακολούθως στις 6 Μαΐου η VIII μεραρχία προέκυψε από την ΑΣΔ Ηπείρου και στις 15 Μαΐου η ΣΔ Δυτικής Μακεδονίας αναδιοργανώθηκε σε XV μεραρχία, ενώ στις 26 Ιουνίου δημιουργήθηκε η Χ μεραρχία (ΣΔ Θεσσαλονίκης). Στις 16 Μαΐου συγκροτήθηκαν τα Α΄ και Γ΄ ΣΣ με την αναδιοργάνωση των ΑΣΔ Στερεάς Ελλάδας και Κεντρικής Μακεδονίας αντίστοιχα.

Το Α΄ ΣΣ είχε έδρα την Αθήνα και περιοχή ευθύνης τους νομούς Αττικής, Βοιωτίας, μέρος της Εύβοιας, Φωκίδας, μέρος της Αιτωλοακαρνανίας, όλη την Πελοπόννησο και τα νησιά Κεφαλλονιά, Ιθάκη και Ζάκυνθο. Περιλάμβανε επίσης τις Κυκλάδες, τα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη, καθώς και την Επαρχία Λοκρίδας του νομού Φθιώτιδας. Για να φέρει εις πέρας το έργο του διέθετε την 81 Περιοχή με έδρα την Κόρινθο, την 82 Περιοχή με έδρα τον Πειραιά, την 51 ταξιαρχία με έδρα τα Χανιά, την 61 ταξιαρχία με έδρα τη Μυτιλήνη και τη II μεραρχία με προβλεπόμενη έδρα την Αθήνα.

Το Β΄ ΣΣ είχε έδρα τη Λάρισα και περιοχή ευθύνης τη Δυτική Μακεδονία, τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, την Κέρκυρα, τη Λευκάδα, τους νομούς Ευρυτανίας, Φθιώτιδας (πλην επαρχίας Λοκρίδας) και τις επαρχίες της Εύβοιας και Αιτωλοακαρνανίας που είχαν εξαιρεθεί από την αντίστοιχη του Α΄ ΣΣ. Οι σχηματισμοί που διέθετε ήταν η ΙΧ μεραρχία με προβλεπόμενη έδρα τη Λάρισα, η XV μεραρχία με έδρα την Κοζάνη, η οποία προσωρινά υπάγονταν στο Γ΄ ΣΣ και η VIII μεραρχία με έδρα τα Ιωάννινα, που διέθετε όλες τις μονάδες της πρώην Ανωτέρας Στρατιωτικής Διοι-

κήσεως Ηπείρου, καθώς και την 84 Περιοχή. Στο σώμα ανήκε επίσης η 83 Περιοχή, καθώς και όλες οι μονάδες και υπηρεσίες που έδρευαν εντός της περιοχής ευθύνης του²¹⁹. Τέλος το Γ΄ ΣΣ με έδρα τη Θεσσαλονίκη είχε περιοχή ευθύνης την κεντρική και ανατολική Μακεδονία, τη Θράκη και προσωρινά (μέσω της XV μεραρχίας) τη Δυτική Μακεδονία. Διέθετε την XI και X μεραρχίες με έδρα τη Θεσσαλονίκη, καθώς επίσης και την VII μεραρχία με έδρα την Καβάλα. Στο σώμα ανήκαν, όπως και στις παραπάνω περιπτώσεις, όλες οι μονάδες και υπηρεσίες του ΕΣ που έδρευαν στην περιοχή ευθύνης του²²⁰.

Αριθμός ΑΣΔ μετονομάστηκαν σε Στρατιωτικές Περιοχές, καθώς επίσης και ΣΔ σε ταξιαρχίες. Αντίστοιχα υπήρξαν αναδιοργανώσεις – μετονομασίες ταγμάτων Εθνοφυλακής (ΤΕ) σε τάγματα πεζικού (ΤΠ). Έτσι το 101 ΤΕ μετονομάστηκε σε 558 ΤΠ, το 111 ΤΕ σε 566 ΤΠ, κ.ο.κ²²¹. Αντίστοιχες μετονομασίες – αναδιοργανώσεις, καθώς και συγκροτήσεις νέων μονάδων υπήρξαν και στα υπόλοιπα Όπλα και Σώματα, ενώ διατάχθηκε η συγκρότηση των Α΄, Β΄ και Γ΄ Ταγμάτων Σκαπανέων, για τα οποία γίνεται αναλυτικότερη αναφορά σε ξεχωριστό κεφάλαιο. Η χορήγηση επιπλέον ζώων από τους Βρετανούς επέτρεψε το σχεδιασμό συγκρότησης ειδικών μονάδων για την αξιοποίησή τους και έτσι διατάχθηκε η συγκρότηση 19 επιπλέον Μικτών Λόχων Μεταφορών (ΜΛΜ) και η μετονομασία των Λόχων Ημιονηγών σε Λόχους Ορεινών Μεταφορών (ΛΟΜ), οι οποίοι επαύξησαν την ευκινησία του στρατού σε ορεινά και δύσβατα εδάφη, γεγονός που αποδείχτηκε πολύτιμο στη σύγκρουση που ξεκίνησε²²².

Από τα παραπάνω εξάγονται κάποια συμπεράσματα. Πρώτο συμπέρασμα είναι ότι η οργάνωση του στρατού ήταν σε δύο επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο ήταν οι στατικές διοικήσεις και μονάδες – υπηρεσίες που ήταν ταυτισμένες με ένα καθορισμένο χώρο, όπως ήταν οι Στρατιωτικές Περιοχές και το δεύτερο επίπεδο ήταν οι σχηματισμοί εκστρατείας (οι μεραρχίες και ταξιαρχίες), οι οποίες μπορούσαν να μετακινηθούν σε περιοχές διαφορετικές από αυτές που κανονικά έδρευαν, αναλόγως των αναγκών. Υπήρχε δηλαδή πρόβλεψη για δημιουργία στρατεύματος δύο ταχυτήτων. Ενός στατικού, με αποστολή την ασφάλεια του χώρου και ενός εκστρατευτικού, με αποστολή την εμπλοκή του σε μάχες, όπου οι ανάγκες το απαι-

²¹⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, σελ. 237 – 240.

²²⁰ Οπ. π., σελ. 237 – 240.

²²¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 16, 17.

²²² Οπ. π., σελ. 18. Οι ΜΛΜ ήταν λόχοι που ανήκαν στο Σώμα Εφοδιασμού – Μεταφορών (ΣΕΜ) και διέθεταν συνδυασμό οχημάτων και ζώων για την εκτέλεση των απαιτούμενων μεταφορών.

τούσαν. Οι περιοχές που έδρευαν οι μονάδες μεταβλήθηκαν ριζικά κατά τη διάρκεια του πολέμου, ανάλογα με την εξέλιξη των επιχειρήσεων και τη συγκέντρωση των αντάρτικων δυνάμεων. Έτσι ενώ το 1946 την περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας την κάλυπτε μόνο η XV μεραρχία και αυτή με εξαιρετικά μειωμένη δύναμη, το 1948 και 1949 είχε συγκεντρωθεί εκεί ο όγκος του στρατού εκστρατείας. Ένα άλλο συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι οι μονάδες προσπαθούσαν να καλύψουν όλη την ελληνική επικράτεια, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει πουθενά συγκέντρωση δυνάμεων. Αυτό εκτιμάται ότι οφείλεται στο ότι η ηγεσία ήθελε να χρησιμοποιήσει το στρατό ως εγγύηση της εσωτερικής ασφάλειας και δεν περίμενε ότι θα καλούνταν να αντιμετωπίσει κάποια εξωτερική απειλή. Επίσης ότι οι ιθύνοντες εκτιμούσαν ότι αντιμετώπιζαν ένα πρόβλημα δημόσιας τάξης και όχι έναν εμφύλιο πόλεμο και δεν θεωρούσαν ότι οι αντάρτες αντιπροσώπευαν αξιόλογο αντίπαλο.

Η κυβέρνηση προέβη και σε αντικατάσταση της ηγεσίας του ΕΣ και του επιτελείου της. Αφορμή, υπήρξε η μεγάλη άσκηση της II μεραρχίας, που διεξήχθη στην περιοχή της Οινόης την άνοιξη. Η επίσημη εξήγηση που δόθηκε ήταν ότι η αλλαγή του Α/ΓΕΣ είχε κριθεί σκόπιμη, διότι αυτός και το επιτελείο του είχαν διαφωνήσει με την άποψη των Βρετανών γύρω από την τακτική χρησιμοποίηση των πολυβόλων, την οποία θεωρούσαν ότι δεν ήταν προσαρμοσμένη στα ελληνικά εδάφη και σύμφωνη με το ισχύον ελληνικό δόγμα. Νέος Α/ΓΕΣ ανέλαβε ο αντιστράτηγος Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος²²³. Η εξήγηση που αναφέρει η επίσημη ιστορία του ΓΕΣ δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή, διότι το θέμα ήταν επουσιώδες και σε τελική ανάλυση δεν ήταν λογικό να επιμένει η κυβέρνηση σε ένα θέμα καθαρά στρατιωτικής φύσης που άπτονταν της τακτικής χρησιμοποίησης ενός οπλικού συστήματος. Εκτίμηση είναι ότι η αποπομπή του είχε να κάνει με πολιτικά αίτια, μιας και ο Δρομάζος θεωρούνταν ότι ανήκε πολιτικά στον χώρο των Φιλελευθέρων και συνδέονταν με τους Πλαστήρα, Σπαή, Μερεντίτη και άλλους δημοκρατικούς αξιωματικούς. Ήθελε λοιπόν η νέα κυβέρνηση της Δεξιάς να ελέγξει πολιτικά το στράτευμα, τοποθετώντας στην ηγεσία του κάποιον έμπιστο και φίλα προσκείμενο αρχηγό και απλώς έψαχνε μια ευκαιρία για να το πραγματοποιήσει. Γενικά η κυβέρνηση επέλεξε στις προαγωγές να μην ακολουθήσει την πεπατημένη, προάγοντας σύμφωνα με την επετηρίδα των αξιωματικών, αλλά να αναθέσει τις διοικήσεις των σχηματισμών και των επιτελικών θέσεων, μέσω της προαγωγής κατ' επιλογή.

²²³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 18.

Έτσι 16 συνταγματάρχες προήχθησαν στο νέο βαθμό του ταξίαρχου, ενώ 33 συνταγματάρχες τοποθετήθηκαν σε διάφορες καίριες θέσεις του ΕΣ²²⁴.

Αρχικά οι μονάδες του τακτικού στρατού που συγκροτήθηκαν το 1945, καθώς και όσες συγκροτήθηκαν στις αρχές του 1946, ασχολούνταν αποκλειστικά με τη διευθέτηση του στρατωνισμού τους, τη συμπλήρωση του υλικού και των μέσων εκπαίδευσης και γενικά με την οργάνωσή τους. Ιδιαίτερα στο θέμα των υλικών στρατωνισμού υπήρχαν πολλές ελλείψεις, οι οποίες καλύπτονταν με σχετικά αργό ρυθμό, όπως αναγνώριζαν και οι Βρετανοί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσε η έλλειψη σε κρεβάτια, τα οποία δεν έφταναν για όλο το προσωπικό και η τότε κυβέρνηση είχε παραγγείλει εσπευσμένα τον Αύγουστο 10.000 τεμάχια από τον Καναδά. Αυτά καθυστέρουσαν να αφιχθούν στη χώρα και οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι αριθμός προσωπικού θα αναγκάζονταν να διαχειμάσει σε σκηνές²²⁵.

Σε αυτές τις μονάδες δεν ανατίθεντο καμία αποστολή που είχε σχέση με την καταδίωξη των διάσπαρτων ομάδων των ανταρτών, εκτός από τη λήψη των προβλεπόμενων μέτρων ασφαλείας των στρατοπέδων τους. Επίσης εντός του καλοκαιριού συγκροτήθηκαν 9 Κέντρα Βασικής Εκπαίδευσης (ΚΒΕ), για τους οπλίτες, καθώς και Ειδικά Κέντρα Εκπαίδευσης (ΕΚΕ) για τα λοιπά Όπλα, Σώματα και Υπηρεσίες, για τα οποία γίνεται εκτενέστερη αναφορά σε άλλο κεφάλαιο. Η εκπαίδευση των οπλιτών σε αυτά διαρκούσε ένα τρίμηνο και στη συνέχεια μετέβαιναν στις μονάδες τους για περαιτέρω εκπαίδευση, η οποία διεξάγονταν υπό την επίβλεψη Βρετανών αξιωματικών της ΒΜΜ, με βάση τα βρετανικά πρότυπα, τα οποία αναλύονται σε ξεχωριστό κεφάλαιο²²⁶.

Το ΓΕΣ μπορεί να επιθυμούσε την οργάνωση και επέκταση του στρατού, αλλά αντικειμενικές δυσκολίες δεν καθιστούσαν εφικτό ένα τέτοιο εγχείρημα. Πέρα από τους οικονομικούς λόγους, δηλαδή την αδυναμία της βρετανικής πλευράς να παράσχει τα απαιτούμενα κονδύλια και της Ελλάδας να χρηματοδοτήσει την αύξηση της δύναμης του στρατού από ίδιους πόρους, υπήρχε και το θέμα των στρατευσίμων και ιδιαίτερα της πολιτικής αξιοπιστίας μεγάλου μέρους από αυτούς. Το ΓΕΣ ενημέρωνε στις 10 Οκτωβρίου 1946 τα σώματα στρατού, σχετικά με την κα-

²²⁴ Παναγιώτης Κουσουλίνης, *Η Χωροφυλακή, η Εθνοφυλακή και η Εθνοφρουρά στην Μετακατοχική Ελλάδα, 1944 – 1949*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 311. Επίσης για τις ομαδοποιήσεις των στελεχών ανάλογα με τις πολιτικές τους προτιμήσεις βλέπε Σωτήρης Ριζάς, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, σελ. 230 – 236.

²²⁵ British National Archives, WO 202/945, *Quarterly Historical Reports, July – September 1946*.

²²⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντισημμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 17, 18.

τανομή των στρατευσίμων σε Όπλα – Σώματα, με βασικό γνώμονα την τήρηση της προβλεπόμενης οροφής δυνάμεων. Γνωστοποιούσε ότι τον Αύγουστο κλήθηκαν για κατάταξη 17.000 άνδρες και αφού εξαιρέθηκαν οι κομμουνιστές ή οι υπόπτων φρονημάτων, που πήραν αναβολή στράτευσης, έμειναν 12.000. Διενεργήθηκε συμπληρωματική πρόσκληση 5.000 επιπλέον νεοσυλλέκτων και τελικά παρέμειναν για εκπαίδευση 16.000, με το πεζικό να προβλέπεται να πάρει 11.245 στρατεύσιμους. Στα κέντρα τελικά παρέμειναν 15.265 νεοσύλλεκτοι για εκπαίδευση, λόγω επιπλέον απομείωσης (χορήγηση απαλλαγών για διάφορες αιτίες). Λόγω της μη καλής οργάνωσης και λειτουργίας των υπηρεσιών ασφαλείας (μέσω της Χωροφυλακής), εντός του στρατεύματος συνεχίζονταν να εντοπίζονται αριστεροί, με αποτέλεσμα να απολυθούν επιπλέον 1.389 νεοσύλλεκτοι, χωρίς να είναι βέβαιο ότι δεν υπήρχαν άλλοι. Το επιτελείο αναγνώριζε ότι δεν μπορούσε να έχει σαφή εικόνα της απόδοσης κάθε κλάσης κατά περιοχή, διότι τα δεδομένα ήταν προπολεμικά, άρα αναξιόπιστα, λόγω της αναστάτωσης που υπήρξε τα προηγούμενα χρόνια. Η προτεραιότητα του ΓΕΣ ήταν να εφαρμόσει την κυβερνητική απόφαση για απόλυση της κλάσης 1939, οπότε προχώρησε στην κατανομή όσων απέμειναν. Τα λοιπά Όπλα – Σώματα πήραν τους ελάχιστους δυνατούς νεοσύλλεκτους που εξασφάλιζαν τη στοιχειώδη λειτουργία τους και όχι την επέκτασή τους, όπως ήταν ο σχεδιασμός και απέδωσε στο πεζικό 10.000 στρατεύσιμους. Στις μονάδες του Όπλου απεδόθησαν μόνο οι 8.700, ενώ από τους υπόλοιπους 1.360 οι 910 παρέμειναν στα κέντρα βασικής εκπαίδευσης ως εκπαιδευτές ή βοηθητικό προσωπικό και οι 450 επιλέχθηκαν για εκπαίδευση ως έφεδροι αξιωματικοί. Το έγγραφο κατέληγε με την επισήμανση ότι το ΓΕΣ προέβαινε στις ενδεδειγμένες ενέργειες για την αύξηση της οροφής και την αντιμετώπιση των προβλημάτων, αλλά μέχρι τότε τα σώματα στρατού θα έπρεπε να κάνουν το καλύτερο δυνατό με όσες δυνάμεις διέθεταν²²⁷. Από το έγγραφο προκύπτει ότι την περίοδο αυτή δεν είχε συστηματοποιηθεί η πρακτική του περιορισμού σε ειδικές μονάδες των αριστερών ή υπόπτων φρονημάτων οπλιτών, αλλά η ηγεσία προτιμούσε να τους έχει εκτός στρατεύματος. Η κλιμάκωση του πολέμου όμως θα επέφερε αλλαγή στην πολιτική αυτή.

Οι αυξανόμενες σε αριθμό και σοβαρότητα επιθέσεις των ανταρτών από τα τέλη της άνοιξης, ανέτρεψαν τα σχέδια του στρατού και τον ανάγκασαν να εμπλακεί σε επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών, ιδιαίτερα από το καλοκαίρι και μετά.

²²⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1001/Γ/154, *Διάφοροι Διαταγαί Μαΐου 1946*.

Μία συνέπεια της ανάγκης εμπλοκής του στρατού σε επιχειρήσεις εσωτερικής ασφάλειας, ήταν η ανατροπή του προγράμματος εκπαίδευσης των νεοσυλλέκτων στα κέντρα εκπαίδευσης. Όπως ανέφεραν οι Βρετανοί, μεγάλο μέρος από τους καλύτερους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς που υπηρετούσαν σε αυτά, μετατέθηκαν σε μονάδες εκστρατείας, αφήνοντας έτσι ελλιπώς στελεχωμένα τα κέντρα. Η όλη προβληματική κατάσταση γίνονταν ακόμα χειρότερη από το γεγονός ότι αυτά ήταν ήδη υποστελεχωμένα και καλούνταν πλέον να εκπαιδεύουν αυξημένο αριθμό νεοσυλλέκτων, στο πλαίσιο της αριθμητικής αύξησης του στρατεύματος²²⁸. Παρατηρήθηκε λοιπόν η έναρξη δημιουργίας ενός φαύλου κύκλου, ο οποίος θα επηρέαζε την αποτελεσματικότητα του στρατού στους επόμενους μήνες. Εφόσον οι στρατιώτες δεν εκπαιδεύονταν σωστά και από ικανά στελέχη, τότε το ηθικό τους θα ήταν χαμηλό και η απόδοσή τους στις μάχιμες μονάδες, που επιχειρούσαν εναντίον των ανταρτών, χαμηλή. Αυτό είχε ως συνέπεια την ισχυροποίηση των ανταρτών, οι οποίοι αποκτούσαν ένα ψυχολογικό προβάδισμα έναντι των κυβερνητικών δυνάμεων, με συνέπεια την περαιτέρω πτώση του ηθικού τους.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΓΕΣ το τρίμηνο Απριλίου – Ιουνίου 1946 σημειώθηκαν 72 προσβολές των ανταρτών σε όλη τη χώρα, οι οποίες προξένησαν 2 νεκρούς και 1 τραυματία στον ΕΣ, 39 νεκρούς, 21 τραυματίες και 12 συλληφθέντες /εξαφανισθέντες/αυτομόλησαντες στην Χωροφυλακή²²⁹. Η δράση των ανταρτών κλιμακώθηκε τον Ιούλιο, με αποτέλεσμα οι απώλειες των κυβερνητικών δυνάμεων να ανέλθουν σε 8 νεκρούς και 8 τραυματίες για τον ΕΣ και σε 16 νεκρούς, 27 τραυματίες και 40 συλληφθέντες/εξαφανισθέντες/αυτομόλησαντες για την Χωροφυλακή, ένα σύνολο 99 απωλειών, ενώ τον Αύγουστο οι απώλειές τους ανήλθαν σε 160 άτομα²³⁰. Οι αντάρτες άρχισαν να επιφέρουν σημαντικότερα πλήγματα στις κυβερνητικές δυνάμεις, ενώ οι επιθέσεις τους διενεργούνταν από μεγαλύτερα και καλύτερα συντονισμένα τμήματα και πλέον δοκίμαζαν νέες τακτικές, με τις οποίες προσπαθούσαν να αποκόψουν και να καταλάβουν μικρές απομονωμένες φρουρές χωριών ή κωμοπόλεων, όπως απέδειξε και η επίθεση στη Δεσκάτη, στις 21 Σεπτεμβρίου. Έτσι τον Σεπτέμβριο οι απώλειες του ΕΣ και της Χωροφυλακής ανήλθαν σε 289 άτομα²³¹.

²²⁸ The National Archives, WO 202/945, *Quarterly Historical Reports, July – September 1946*.

²²⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 54.

²³⁰ Οπ. π., σελ. 87 και 93.

²³¹ Οπ. π., σελ. 99 – 103.

Η κυβέρνηση όταν διαπίστωσε ότι η Χωροφυλακή μόνη της δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει την κατάσταση, αποφάσισε τον Μάιο να αναθέσει την ευθύνη για την εξωτερική ασφάλεια της χώρας στον τακτικό στρατό και από τις 26 Ιουνίου και την εσωτερική ασφάλεια, σε συνεργασία με την Χωροφυλακή, ενώ από τα τέλη Σεπτεμβρίου, εξ' ολοκλήρου²³². Το πρόβλημα ήταν ότι ο στρατός δεν ήταν έτοιμος και προσαρμοσμένος στη διεξαγωγή επιχειρήσεων αυτής της μορφής. Η αναδιοργάνωση και εκπαίδευσή του ήταν προσανατολισμένες για τη διεξαγωγή συμβατικού πολέμου, αλλά το κυριότερο ήταν ότι τα στελέχη του (μόνιμα και έφεδρα) αγνοούσαν τις αρχές και μεθόδους διεξαγωγής αντιαναρταρικών επιχειρήσεων, ενώ δεν λάμβαναν και σχετική εκπαίδευση. Μικρός αριθμός μόνο είχε σχετική εμπειρία από ανταρτοπόλεμο, λόγω της συμμετοχής τους στις αντιστασιακές οργανώσεις της Κατοχής. Επί πλέον ο εξοπλισμός των μονάδων δεν ήταν κατάλληλος για ορεινό αγώνα, μιας και έλειπαν ορειβατικά πυροβόλα, μουλάρια, πολυβόλα και όλμοι²³³. Παρόλα αυτά ίσχυε το αξίωμα ότι «πολεμάς με το στρατό που έχεις και όχι τον στρατό που θα ήθελες να έχεις».

Το ΓΕΣ εκτιμούσε ότι μεγάλο μερίδιο ευθύνης για το अपαράσκευο του στρατού έφερε και ο επικεφαλής της ΒΜΜ, στρατηγός Ρόλινς (Rawlins), ο οποίος αντιδρούσε στη χρησιμοποίηση του ΕΣ σε αντιαναρταρικές επιχειρήσεις με το επιχείρημα της ανάγκης περαιτέρω εκπαίδευσής του, παρέχοντας έτσι χρόνο και χώρο στους αντάρτες να επεκτείνουν και να κλιμακώνουν τη δράση τους, ενώ επενέβαινε στα θέματα εσωτερικής λειτουργίας του στρατεύματος, έχοντας ρυθμιστικό ρόλο στο διορισμό της ηγεσίας και στις κρίσεις των αξιωματικών²³⁴.

Ένα άλλο μεγάλο μειονέκτημα, σύμφωνα με το ΓΕΣ, υπήρξε το γεγονός ότι περίπου 40.000 έφεδροι ανήκαν σε προπολεμικές κλάσεις, είχαν πολεμήσει στον πόλεμο 1940 – 1941 και υπηρετούσαν πάλι επί 15 – 20 μήνες μετά την απελευθέρωση της χώρας, ενώ το μεγαλύτερο μέρος τους ήταν οικογενειάρχες. Ήταν φυσικό και επόμενο να πιστεύουν ότι αυτοί είχαν επιτελέσει το καθήκον τους απέναντι στην πατρίδα και έπρεπε πλέον να φροντίσουν τις οικογένειές τους και να προχωρήσουν με τη ζωή τους. Θεωρούσαν ότι τη θέση τους θα έπρεπε να την πάρουν νεώτεροι σε ηλικία στρατιώτες. Το άλλο μεγάλο μειονέκτημα ήταν η εσωτερική διάβρωση της πολιτικής αξιοπιστίας του στρατεύματος, λόγω του συστήματος της

²³² Οπ. π., σελ. 60.

²³³ Οπ. π., σελ. 61.

²³⁴ Οπ. π., σελ. 62, 63.

καθολικής πρόσκλησης για στράτευση χωρίς συστηματικό έλεγχο των φρονημάτων, γεγονός που είχε επιτρέψει τη διείσδυση και δημιουργία κομμουνιστικών πυρήνων στο στράτευμα²³⁵.

Ένα υλικό που πρέπει να θεωρείται δεδομένο για τη διεξαγωγή επιθετικών επιχειρήσεων (και τέτοιας μορφής ήταν και οι εκκαθαριστικές) είναι η ύπαρξη αφθονίας πυρομαχικών. Στην περίπτωση του ΕΣ αυτό δεν ίσχυε, όπως ανέφερε με σχετική αναφορά της η ΒΜΜ. Υπήρχαν σοβαρότατες ελλείψεις τόσο σε πυρομαχικά επιχειρήσεων, όσο και εκπαίδευσως. Η διοίκηση των βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα (HQ Land Forces Greece) αδυνατούσε να χορηγήσει τις απαιτούμενες ποσότητες από τα αποθέματά της και αυτά έπρεπε να ζητηθούν από τη διοίκηση της Μέσης Ανατολής. Η χορήγησή τους κρίνονταν επιτακτική, τόσο λόγω της επιδείνωσης της κατάστασης ασφαλείας στη χώρα, όσο και λόγω της υψηλής κατανάλωσης πυρομαχικών που προκαλούνταν από τα όπλα. Η είσοδος περισσότερων αυτόματων όπλων στο ελληνικό οπλοστάσιο (οπλοπολυβόλα, υποπολυβόλα) έφερε και αντίστοιχη αύξηση της κατανάλωσης πυρομαχικών²³⁶.

Διαβλέποντας τις εξελίξεις και εκτιμώντας ότι η εξωτερική κατάσταση θα παρέμενε ήρεμη, ενώ στο εσωτερικό θα επιδεινώνονταν, το Α΄ ΣΣ εξέδωσε στις 24 Μαΐου 1946, οδηγίες για τη χρησιμοποίηση του στρατού. Σε αυτές γίνονταν λόγος για στενή συνεργασία των κατά τόπους στρατιωτικών διοικήσεων με τη χωροφυλακή και την παροχή δυνάμεων για την ενίσχυση της τελευταίας. Η χρησιμοποίηση του στρατού θα έπρεπε να γίνεται με φειδώ και η τελική κρίση για την εμπλοκή ή όχι του στρατού αφήνονταν στους στρατιωτικούς διοικητές. Στη διαταγή αναλύονταν ο τρόπος ενεργείας των διοικητών στις περιπτώσεις απεργιών, εσωτερικών ταραχών, εναντίον ανταρτών («συμμοριών προελεύσεως εσωτερικού»), καθώς και σε καταστάσεις συνδυασμού των παραπάνω περιπτώσεων. Με τις εν λόγω οδηγίες ο στρατός θα δρούσε επικουρικά των σωμάτων ασφαλείας και θα αναλάμβανε τη φρούρηση ορισμένων σημείων – εγκαταστάσεων ή θα ήταν εφεδρική δύναμη. Τα στρατιωτικά τμήματα δεν προβλέπονταν να εμπλέκονταν άμεσα στην αντιμετώπιση των απεργών, αλλά σκοπός τους ήταν η ανάληψη δευτερευουσών αποστολών, για την αποδέσμευση αντίστοιχων αστυνομικών δυνάμεων. Ο ρόλος που

²³⁵ Οπ. π., σελ. 61.

²³⁶ The National Archives, WO 202/945, *Quarterly Historical Reports, July – September 1946*. Επίσης έχει αποδειχθεί ότι τα ανεκπαιδευτα ή μη επαρκώς εκπαιδευμένα τμήματα, όπως ήταν ο ΕΣ της περιόδου, δεν εφαρμόζουν την αρχή της «οικονομίας και πειθαρχίας πυρός», με αποτέλεσμα στις επαφές με τον εχθρό να καταναλώνουν περισσότερα πυρομαχικά από ό, τι απαιτείται.

μπορούσαν να αναλάβουν τα στρατιωτικά τμήματα, κατόπιν έγκρισης του υπουργείου Στρατιωτικών, σε περίπτωση απεργίας κλάδου που χαρακτηρίζονταν «επείγουσης κοινωνικής ωφελείας», ήταν αυτός του απεργοσπάστη, με τη διάθεση προσωπικού για την εκτέλεση της εργασίας των απεργών, ενώ δίδονταν και η δυνατότητα της πολιτικής επιστράτευσης των τελευταίων. Τέλος σε περιπτώσεις εσωτερικών ταραχών, ο στρατός θα έπρεπε να τηρείται διαρκώς ενήμερος από τις πολιτικές αρχές για την εξέλιξη της κατάστασης και οι δυνάμεις του μπορούσαν να δράσουν προληπτικά μέσω της κατάληψης ορισμένων κρίσιμων εγκαταστάσεων – σημείων που θα βοηθούσαν στον περιορισμό των ταραχών ή, σε τελική περίπτωση, να ζητηθεί από την κυβέρνηση η κήρυξη στρατιωτικού νόμου, οπότε η ευθύνη αποκατάστασης της τάξης περνούσε στους κατά τόπους στρατιωτικούς διοικητές, με συνέπεια τα στρατιωτικά τμήματα να αναλαμβάνουν τη διεξαγωγή επιχειρήσεων για την καταστολή τους. Σε αυτή την περίπτωση οι αστυνομικές δυνάμεις θα μεριμνούσαν για την τήρηση της τάξης στις εκκαθαρισμένες περιοχές²³⁷.

Προκειμένου ο ΕΣ να ξεκινήσει τις πρώτες δειλές απόπειρες εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, έπρεπε πρώτα να μεταφέρει τις αναγκαίες δυνάμεις στις περιοχές που εκτιμούσε ότι απειλούνταν περισσότερο από τη δράση των ανταρτών. Οι πρώτες υποτυπώδεις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις ξεκίνησαν το τρίτο 10ήμερο του Μαΐου στην περιοχή του Ολύμπου και των Πιερίων, κατόπιν ενίσχυσης των δυνάμεων της Χωροφυλακής με τμήματα στρατού. Τα αποτελέσματα υπήρξαν απογοητευτικά, διότι τα τμήματα περιορίστηκαν να κινούνται πάνω σε γνωστά δρομολόγια ή παράλληλα με αυτά. Όπως ήταν φυσικό, οι αντάρτες κρύβονταν και περίμεναν να περάσουν τα τμήματα από την περιοχή. Μόλις αυτά έφευγαν, οι αντάρτες επαναλάμβαναν τη δράση τους. Παρόμοια επιχείρηση οργανώθηκε τον Ιούνιο στην περιοχή του Πάικου, με τη συνεργασία δυνάμεων της Χωροφυλακής και της Εθνοφυλακής, κατά την οποία τα τμήματα εφάρμοσαν την ίδια τακτική με παρόμοια αποτελέσματα²³⁸. Από τον Αύγουστο ξεκίνησαν οι πρώτες οργανωμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του ΕΣ, οι οποίες σχεδιάζονταν και συντονίζονταν από μεγάλα επιτελεία, διενεργούνταν από τμήματα συνδυασμένων Όπλων (πεζικό, τεθωρακισμένα οχήματα, πυροβόλα και στοιχεία μηχανικού), τα οποία επιχειρούσαν για την κατάληψη εδαφικών αντικειμενικών σκοπών, με αποτέλεσμα να δικαιολογούν τη λήψη κωδικών ονομασιών. Η πρώτη τέτοια επιχείρηση διενεργήθηκε από την ΙΧ

²³⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, σελ. 258 – 262.

²³⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντισημμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 65.

μεραρχία στην περιοχή του Ολύμπου, περιελάμβανε τμήματα των Β΄ και Γ΄ ΣΣ και είχε λάβει την κωδική ονομασία «Ζεους», ενώ από 10 – 13 Αυγούστου το Β΄ ΣΣ διεξήγαγε την επιχείρηση «Κένταυρος» στην περιοχή της Όσσας²³⁹.

Τα αποτελέσματα από τις πρώτες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις έδειξαν ότι αυτές αποτύγγαναν για μια σειρά λόγους. Ο πρώτος και βασικός ήταν ότι τα τμήματα αγνοούσαν τις αρχές και μεθόδους του ανταρτοπολέμου. Ο στρατός κατά κανόνα εφάρμοζε τις τακτικές του συμβατικού αγώνα, όπως πχ ότι τα τμήματα κινούνταν πάντα με το πρώτο φως και στάθμευαν με το τελευταίο, αποφεύγοντας την κίνηση κατά τις νυχτερινές ώρες, ή ότι καθορίζονταν ως αντικειμενικοί σκοποί εδαφικά σημεία, η κατάληψη των οποίων σήμαινε την εκπλήρωση της αποστολής τους, έστω και εάν οι αντάρτες βρίσκονταν λίγο πιο πέρα από τους αντικειμενικούς σκοπούς. Το ΓΕΣ εκτιμούσε ότι η εκπαίδευση, η συγκρότηση και ο εξοπλισμός του στρατού δεν ήταν ο κατάλληλος και θεωρούσε ότι ο οπλισμός των μονάδων ήταν κατώτερος των ανταρτών, ιδιαίτερα σε αυτόματα όπλα. Από την άλλη πλευρά οι αντάρτες ακολουθούσαν τις αρχές του ανταρτοπολέμου και απέφευγαν συστηματικά τις μάχες εκ παρατάξεως με τα στρατιωτικά τμήματα, κρυπτόμενοι και επανερχόμενοι στις περιοχές δράσης τους μετά το πέρας των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων και την αποχώρηση των δυνάμεων του ΕΣ²⁴⁰.

Ένα άλλο προβληματικό σημείο ήταν η έλλειψη μυστικότητας, μιας και οι αντάρτες πληροφορούνταν σχεδόν πάντοτε έγκαιρα τις προετοιμασίες για τη διεξαγωγή των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων και μερικές φορές ακόμα και το σχέδιο ενέργειας. Ένας παράγοντας ήταν ότι οι μονάδες στερούνταν υποζυγίων και αναγκάζονταν να προβαίνουν στη συγκέντρωση αυτών από επίταξη ή εκμίσθωση αρκετές ημέρες πριν την έναρξη των επιχειρήσεων, μαζί με τους πολίτες ημιονηγούς. Με έγγραφό του το 525 τάγμα διέταζε τον πρόεδρο της κοινότητας Κερασιάς Τρικάλων (σημερινή Μεγάλη Κερασιά) να είναι έτοιμος να διαθέσει 31 μουλάρια μαζί με τους συνοδούς τους, εντός δύο ωρών από την ειδοποίησή του. Τα ζώα και οι κάτοχοί τους θα έπρεπε να ήταν εφοδιασμένοι με τα απαραίτητα τρόφιμα 2 ημερών και θα συγκεντρώνονταν στο χάνι στη γέφυρα Μουργκάνι²⁴¹. Εντολές όπως η παραπάνω έδιναν αρκετό χρόνο στους αντάρτες να προετοιμαστούν, ενώ το δίκτυο πληροφοριών που είχαν αναπτύξει, μέσω των παράνομων μηχανισμών, συ-

²³⁹ Οπ. π., σελ. 112 – 113.

²⁴⁰ Οπ. π., σελ. 132 – 134.

²⁴¹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1272Α/Β1/192, Διαταγή του Δκτῆ του 525 Τάγματος Πεζικού προς τον Πρόεδρο της Κοινότητας Κερασιάς για Επίταξη Ημιόνων την 13/10/1946.

γκέντρωνε πληροφορίες για τις κυβερνητικές προθέσεις, τις οποίες τις διαβίβαζε στα κατάλληλα όργανα.

Άλλος παράγοντας που επηρέαζε την μειωμένη απόδοση των τμημάτων ήταν η έλλειψη ασφάλειας, σε έναν πόλεμο που δεν γνώριζε μέτωπα, αλλά πάντα караδοκούσε ο κίνδυνος αιφνιδιασμού. Έτσι οι μονάδες οπουδήποτε και εάν βρίσκονταν ήταν υποχρεωμένες να λαμβάνουν εντατικά μέτρα ασφάλειας, με αποτέλεσμα να προκαλείται εξάντληση και συνεχής εκνευρισμός των ανδρών, τα οποία είχαν δυσμενή επίδραση στο ηθικό και στην μαχητικότητά τους. Σημαντικό ρόλο έπαιζε και η επιφυλακτική στάση του άμαχου πληθυσμού, μιας και ακόμα και όσοι αντιπαθούσαν τους αντάρτες δεν παρείχαν τις απαραίτητες πληροφορίες στα στρατιωτικά τμήματα, διότι φοβόνταν τα αντίποινα των ανταρτών όταν οι μονάδες μετακινούνταν σε άλλη περιοχή²⁴².

Ο εντεινόμενος ρυθμός των επιχειρήσεων στα ελληνικά βουνά, σήμαινε ότι οι μάχιμοι σχηματισμοί δεν έμεναν πολύ καιρό σε ένα μέρος, αλλά ήταν αναγκασμένοι να μετακινούνται συνέχεια, κυρίως στο πλαίσιο των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Μιας και η χώρα δεν διέθετε ένα εκτεταμένο οδικό δίκτυο και οι αντάρτες επιχειρούσαν ούτως ή άλλως σε δύσβατα και απομονωμένα μέρη, πλην εξαιρέσεων, αυτό σήμαινε ότι οι περισσότερες μετακινήσεις γίνονταν με τα πόδια και ένα πολύ μικρό μέρος τους οδικώς. Τα μέσα που ήταν προτιμητέα σε αυτή την περίπτωση ήταν τα μουλάρια και τα άλογα. Αυτά μπορούσαν να ακολουθούν συνέχεια τα μαχόμενα τμήματα και απαιτούνταν λίγος χρόνος για τη φόρτωση και εκφόρτωσή τους. Αναλόγως των διαθέσιμων ζώων, σε αυτά μπορούσαν να φορτωθούν υλικά στρατοπεδίας, βαριά όπλα (όλμοι, πολυβόλα, ορειβατικά πυροβόλα), πυρομαχικά, τρόφιμα, κάνιστρα με νερό και γενικά όλα τα υλικά που απαιτούσε ένα σύγχρονο στράτευμα για τη συντήρησή του. Η μεταφορά των εφοδίων από τα ζώα αύξανε την ευκινησία και ξεκούραζε τα μαχόμενα τμήματα του πεζικού, τα οποία σε διαφορετική περίπτωση θα έπρεπε να τα κουβαλούν βασιζόμενοι στη μυϊκή τους δύναμη, πράγμα που ήταν εξουθενωτικό, ενώ παράλληλα περιοριζε τη μαχητική ικανότητα, λόγω κόπωσης και αύξανε τις απώλειες μη μάχης, λόγω αυξημένων ατυχημάτων κατά τις πορείες στα βουνά και γενικά σε ανώμαλα εδάφη (δια-

²⁴² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 132 – 134.

στρέμματα, θερμοπληξίες, εξαρθρώσεις, κλπ)²⁴³. Σε κάθε περίπτωση όμως τα τμήματα δεν μπορούσαν να επιχειρούν συνεχώς περισσότερο από μία εβδομάδα, πριν εξαντλήσουν τα εφόδιά τους. Μετά θα έπρεπε να σταλούν άλλες φάλαγγες ανεφοδιασμού, ή να επιστρέψουν σε μέρη που είχαν δημιουργηθεί αποθέματα για την αναπλήρωσή τους. Όλες αυτές οι διαδικασίες μείωναν το χρόνο που οι μονάδες επιχειρούσαν στο πεδίο. Η ρίψη εφοδίων με αλεξίπτωτα, με τα μέσα που διέθετε τότε η αεροπορία μπορούσε να καλύψει μικρό μέρος μόνο των εμπλεκόμενων δυνάμεων, ενώ προσέθετε επιπλέον φθορά στα αεροπορικά μέσα, τα οποία θα έπρεπε να καθλώνονται για μεγάλα χρονικά διαστήματα, προκειμένου να συντηρούνται.

Όμως όπως προαναφέρθηκε, το μεγάλο πρόβλημα του ΕΣ κατά τα αρχικά στάδια του πολέμου ήταν οι μεγάλες ελλείψεις σε υποζύγια. Μεγάλο μέρος των υποζυγίων είχε καταστραφεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, ή είχε επιταχθεί από τις δυνάμεις κατοχής. Ένα άλλο μέρος το είχαν οικειοποιηθεί οι αντάρτες, με αποτέλεσμα ο στρατός να βασίζεται σε οχήματα για τις μεταφορές του, με όλους τους περιορισμούς στην ευκινησία του σε ορεινά εδάφη²⁴⁴. Η εκτίμηση ότι οι αντάρτες έκαναν εκτεταμένη χρήση υποζυγίων κρίνεται λανθασμένη, διότι αυτή ήταν σχετικά περιορισμένη και επικεντρώνονταν σε συγκεκριμένες εδαφικές περιοχές, οι οποίες ήταν σχετικά ελεγχόμενες από αυτούς. Ο λόγος ήταν ότι οι αντάρτες βασίζονταν για την επιβίωσή τους στην ευκινησία και ταχυκινησία τους, προκειμένου να επιβιώνουν και να αποφεύγουν τις ενέδρες και τους κλοιούς του στρατού, καθώς επίσης και για να αιφνιδιάζουν τους στόχους τους. Οι φάλαγγες με ζώα ήταν αργές, απαιτούσαν αρκετό προσωπικό για τη φροντίδα – καθοδήγηση και ασφάλειά τους, ενώ ήταν δύσκολο να κρυφτούν οι κινήσεις τους. Η αλήθεια είναι ότι τα περισσότερα αντάρτικα τμήματα βασίζονταν στα πόσα κιλά μπορούσε να μεταφέρει πάνω του ο κάθε αντάρτης για τη συντήρησή του και στην απόκρυψη εφοδίων σε επιλεγμένες κρύπτες, όπου κατέφευγαν για να αναπληρώσουν όσα είχαν καταναλώσει²⁴⁵.

²⁴³ Εννοείται ότι χωρίς τα μεταφορικά ζώα μεγάλο μέρος εφοδίων και υλικών (πχ πυροβόλα, βαριά πολυβόλα, βλήματα πυροβολικού, σκηνικό υλικό, υλικά μαγειρείων, κλπ), ήταν αδύνατο να μεταφερθούν από τους στρατιώτες.

²⁴⁴ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

²⁴⁵ Σε όσα βιβλία έχει διαβάσει και όσα ντοκιμαντέρ έχει παρακολουθήσει ο γράφων, όλοι οι πρώην αντάρτες έκαναν λόγο για εξοντωτικές πορείες, τόσο σε αριθμό χιλιομέτρων που καλούνταν να διανύσουν, όσο και σε ταχύτητα. Οι μόνες περιπτώσεις που ανέφεραν τη χρήση ζώων ήταν όταν συναντούσαν φάλαγγες ανεφοδιασμού, προερχόμενες από τα κέντρα εφοδιασμού του ΔΣΕ στον

Δείγμα της ανετοιμότητας και άγνοιας του στρατού στη διεξαγωγή των αντανταρτικών επιχειρήσεων ήταν ο τρόπος που αυτές οργανώθηκαν και σχεδιάστηκαν. Πριν την έναρξη των επιχειρήσεων το ΓΕΣ είχε εκδώσει διαταγή, η οποία καθιστούσε τα σώματα στρατού υπεύθυνα για την εσωτερική ασφάλεια της χώρας και τα εξουσιοδοτούσε να μεριμνήσουν για την καταστολή της δράσης των ανταρτών, καθώς και για την τήρηση της τάξης, το καθένα στην ζώνη ενεργείας του. Τους άφηνε την πρωτοβουλία για τον τρόπο που θα ενεργούσαν και δεν προέβλεπε ούτε καθόριζε κάποιον που θα συντόνιζε ή θα κατεύθυνε τις ενέργειές τους. Τα σώματα καθόρισαν τις περιοχές ευθύνης κάθε μεραρχίας που είχαν υπό τις διαταγές τους και αυτές με τη σειρά τους τις ταξιαρχίες. Ο γενικός κανόνας ήταν ότι σε κάθε ταξιαρχία ανατέθηκε ως περιοχή ευθύνης ένας νομός, στον οποίο εξασκούσαν και την ποινική δικαιοδοσία με τη λειτουργία των Έκτακτων Στρατοδικείων. Με αυτό τον τρόπο οι ταξιαρχίες έφεραν σχεδόν ολόκληρο το βάρος της ασφάλειας των περιοχών τους. Η πρακτική αυτή καταστρατηγούσε μία από τις βασικές αρχές διεξαγωγής επιχειρήσεων αντανταρτοπολέμου, η οποία προβλέπει τον κεντρικό σχεδιασμό και έλεγχο των επιχειρήσεων και το συντονισμό των στρατιωτικών και πολιτικών αρχών υπό ενιαία διοίκηση για την αντιμετώπιση των ανταρτών και τον έλεγχο του πληθυσμού, το οποίο είναι άλλωστε και το ζητούμενο. Βέβαια την παραπάνω αρχή δεν μπορούσε να τη γνωρίζει η τότε ηγεσία του στρατεύματος, διότι δεν είχε κληθεί να αντιμετωπίσει ένα παρόμοιο πόλεμο, ενώ ούτε είχαν συστηματοποιηθεί τα σχετικά στρατιωτικά δόγματα από τους Βρετανούς, οι οποίοι είχαν και την ευθύνη αναδιοργάνωσης του στρατεύματος. Αφού αποδείχθηκε η αναποτελεσματικότητά της, αντικαταστάθηκε με τη δημιουργία της 1^{ης} Στρατιάς το επόμενο έτος²⁴⁶.

Διαβάζοντας κανείς τις αναφορές και τις διαταγές που περιέχονται στα ΑΕΠ, διαπιστώνει ότι η στρατιωτική ηγεσία της εποχής ήταν απολύτως ενήμερη της επιδεινούμενης κατάστασης στη χώρα και της διολίσθησης στον εμφύλιο. Αυτό που προξενεί εντύπωση είναι η αδικαιολόγητη αισιοδοξία και υποτίμηση του αντιπάλου από τους στρατιωτικούς διοικητές της εποχής. Ενώ πλήθαιναν τα περιστατικά στα οποία μονάδες του στρατού δέχονταν ισχυρά πλήγματα από αντάρτικα τμήματα και ενίοτε διαλύονταν, οι αναφορές του στρατού εκτιμούσαν ότι τα τμήματα αυτά

Γράμμο και το Βίτσι. Η χρήση μεταφορικών ζώων από τμήματα ανταρτών που δρούσαν στο εσωτερικό της χώρας και όχι στις παραμεθόριες περιοχές, ήταν αναγκαστικά σε περιορισμένη κλίμακα.
²⁴⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 124, 125 και Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1005/ΣΤ/4, *Οδηγία – Διαταγιά Επιχειρήσεων Σεπτέμβριος 1946*.

είχαν χαμηλό ηθικό και η αντιμετώπισή τους θα ήταν εύκολη υπόθεση. Οι αναφορές μπορεί να περιείχαν κάποια δόση αλήθειας για ορισμένα αποκομμένα τμήματα ανταρτών που δρούσαν σε περιοχές που η πίεση των κυβερνητικών δυνάμεων ήταν ισχυρή, αλλά το πιθανότερο ήταν ότι οι ανώτεροι αξιωματικοί ακόμα δεν είχαν καταλάβει τη φύση του πολέμου στον οποίο είχαν εμπλακεί και συνήθιζαν να ερμηνεύουν τη δράση των ανταρτών με βάση την κλασική υπεροψία του επαγγελματία στρατιώτη προς τον «ερασιτέχνη», ξεχνώντας ότι η ισχυρότερη πολεμική μηχανή της Ευρώπης, μόλις δύο χρόνια νωρίτερα δεν είχε μπορέσει να καταστείλει τη δράση των «ερασιτεχνών», παρ' όλες τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και τις καταστροφές που επέφερε στη χώρα. Τα γεγονότα θα τους διέψευδαν με τον πιο απόλυτο τρόπο. Έχοντας πλέον την «εκ των υστέρων γνώση» και αφού έγιναν γνωστές οι εμπειρίες των Γάλλων και Αμερικανών στο Βιετνάμ, είναι πολύ πιθανό οι αισιόδοξες αναφορές να υποβάλλονταν για λόγους αυτοπροβολής και ευθυνοφοβίας των ιθυνόντων, οι οποίοι δεν ήθελαν να αναλάβουν το κόστος της ομολογίας και υπόδειξης ότι οι ασκούμενες πολιτικές σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο ήταν λανθασμένες. Αντίθετα προτιμούσαν να παρουσιάζουν μία εξωραϊσμένη κατάσταση που εκτιμούσαν ότι ήθελαν να ακούνε οι πολιτικοί και στρατιωτικοί προϊστάμενοί τους. Οι τελευταίοι με τη σειρά τους, βασιζόμενοι σε παραπλανητικές αναφορές, συνέχιζαν τη στρεβλή πολιτική, με αποτέλεσμα η κατάσταση να εκτραχύνεται ολοένα και περισσότερο²⁴⁷.

Έτσι σε αυτό το πνεύμα, στις 1 Δεκεμβρίου 1946 διατάχθηκε από την 42 ταξιαρχία η κοινοποίηση σε όλο το προσωπικό, σχετικής διαταγής της ΙΧ μεραρχίας, η οποία ανέφερε ότι στις συμπλοκές της 27 Νοεμβρίου οι συλληφθέντες αντάρτες ήταν ρακένδυτοι και χωρίς καθόλου ηθικό και «γενικώς τυγχάνουσι άτομα ανυπολόγιστα και ανίκανα να αντιμετωπίσωσι συγκεκριημένον τμήμα με πειθαρχίαν και ηθικόν ως τα στρατιωτικά τοιαύτα»²⁴⁸. Κατόπιν της παραπάνω εκτίμησης κατέ-

²⁴⁷ Για την απόκρυψη της πραγματικότητας, την άρνηση αντιμετώπισης της πραγματικότητας, την ευθυνοφοβία, τις ενδοϋπηρεσιακές διαμάχες και γενικά όλα τα νοσηρά φαινόμενα που εμφανίστηκαν στον αμερικανικό στρατό κατά τη διάρκεια του πολέμου στο Βιετνάμ, βλέπε Andrew Krepinevich, *The Army and Vietnam*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1988 και H. R. McMaster, *Dereliction of Duty: Lyndon Johnson, Robert McNamara, the Joint Chiefs of Staff and the Lies that Led to Vietnam*, HarperCollins Publishers, New York, 1997.

²⁴⁸ Στην επίσημη ιστορία του ΓΕΣ (*Το Πρώτον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 174) δεν αναγράφεται κάποια σημαντική συμπλοκή στην περιοχή ευθύνης της ΙΧ μεραρχίας το εν λόγω διάστημα. Η σοβαρότερη ενέργεια έλαβε χώρα στις 18 Νοεμβρίου από το Αποσπασμα Χονδρού της 41 ταξιαρχίας, στην περιοχή του Μοσχόφυτου Τρικάλων, όπου σε ενέδρα του αποσπάσματος φέρεται να σκοτώθηκαν 20 αντάρτες και 1 να συλληφθηκε αιχμάλωτος. Το ΓΕΣ αναφέρει ότι ως συνέπεια της παραπάνω δράσης ακολούθησε η σύλληψη μεμονωμένων ανταρτών και «διαφόρων

ληγε η διαταγή, θα έπρεπε τα τμήματα «μεθ' ορμής και πείσματος να ενεργώσιν εις πάσαν εκκαθαριστικήν ενέργειαν»²⁴⁹. Η παραπάνω διαταγή εκτιμάται ότι είχε σκοπό να εμψυχώσει τα τμήματα της μεραρχίας, τα οποία σε λίγες ημέρες θα ξεκινούσαν την επιχείρηση «Κέκρωψ» για την εκκαθάριση των Χασίων, ιδιαίτερα μετά τις αποτυχημένες επιχειρήσεις του καλοκαιριού και του φθινοπώρου.

Η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία κατ' ιδίαν, αναγνώριζε ότι οι αντάρτες δεν ήταν ανίκανοι και με χαμηλό ηθικό και ότι είχαν δύσκολο και μακροχρόνιο αγώνα μπροστά τους. Με απόρρητη αναφορά του προς το ΓΕΣ στις 27 Νοεμβρίου 1946, το Γ' ΣΣ εκτιμούσε ότι η συνολική δύναμη των ανταρτών στην περιοχή ευθύνης του ανέρχονταν από 3.700 έως 4.500 άτομα, με άρτιο και άφθονο οπλισμό²⁵⁰. Σύμφωνα με τον Βεντήρη, οι αντάρτες υστερούσαν σε μέσα διαβιβάσεων τα οποία προσπαθούσαν να προμηθευτούν από λεηλασία τηλεφωνικών συσκευών από σιδηροδρομικούς σταθμούς, κοινότητες και στρατιωτικές εγκαταστάσεις τις οποίες καταλάμβαναν, ενώ το ίδιο πρόβλημα αντιμετώπιζαν και σε θέματα ιματισμού και κλινοστρωμνής, το οποίο προσπαθούσαν να το λύσουν από επιθέσεις κατά αποθηκών της UNRRA και κυρίως του στρατού. Στον τομέα ηθικού διακρίνονταν μία αντίφαση, καθόσον το Γ' ΣΣ ανέφερε ότι όλοι οι αντάρτες που είχαν παραδοθεί ή συλληφθεί μιλούσαν για χαμηλό ηθικό μεταξύ των τμημάτων, ενώ όσοι στρατιώτες του ΕΣ δραπέτευαν ή απελευθερώνονταν από τους αντάρτες μιλούσαν για τμήματα φανατισμένα και αποφασισμένα να πολεμήσουν μέχρι τέλους για την επικράτησή τους. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληγε ο Βεντήρης ήταν ότι υπήρχε ένας σκληρός πυρήνας αποφασισμένων και φανατικών στελεχών, ενώ οι υπόλοιποι ήταν τρομοκρατημένοι και πολεμούσαν γιατί φοβόνταν τις συνέπειες της ανυπακοής²⁵¹. Βέβαια το απλουστευτικό αυτό «σχήμα», δηλαδή περί φανατικής ηγεσίας και φοβισμένης μάζας, δεν εξηγεί για ποιο λόγο οι αντάρτες αύξαναν καθημερινά τη δύναμή τους, χωρίς να έχουν τους μηχανισμούς επιστράτευσης και πειθαναγκασμού που διέθετε το επίσημο κράτος, σε μια εποχή που ακόμα δεν είχε αρχίσει

οργάνων τούτων» (μάλλον εννοεί πολίτες, ύποπτους για παροχή υποστήριξης) και η κατάσχεση ποσοτήτων ειδών διατροφής, οπλισμού και πυρομαχικών.

²⁴⁹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1272α/Β1/110, Διαταγή της 42 Ταξιαρχίας Πεζικού προς το 525 Τάγμα Πεζικού Περί του Ηθικού και της Στρατιωτικής Καταστάσεως του Εχθρού.

²⁵⁰ Όλοι οι στρατιωτικοί που συνέγραψαν τα απομνημονεύματά τους μετά τον πόλεμο (πχ Ζαφειρόπουλος, Τσακαλώτος, Κοσμάς, Πλούμης, κλπ), συμφωνούν ότι αυτό που τους προβλημάτιζε περισσότερο από όλα ήταν οι νάρκες και οι αυτοσχέδιοι εκρηκτικοί μηχανισμοί των ανταρτών, που προξενούσαν συνεχείς απώλειες στο προσωπικό και το υλικό, ενώ έπλητταν το ηθικό των στρατιωτών.

²⁵¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 2, σελ. 508 – 519.

η βίαιη στρατολογία, ούτε για ποιο λόγο αυτομολούσαν οι στρατιώτες, οι οποίοι γνώριζαν τις συνέπειες των πράξεών τους, σε περίπτωση που συλλαμβάνονταν από τον στρατό. Επίσης η εκτίμηση του Βεντήρη δεν εξηγούσε για ποιο λόγο κάποιος θα προτιμούσε τη ζωή στα βουνά από την ειρηνική ζωή και την προσπάθεια να βελτιώσει τη ζωή του μετά την τρομακτική εμπειρία της Κατοχής. Επιπρόσθετα ο διοικητής του Γ΄ ΣΣ δεν εξηγούσε πώς ήταν δυνατό αυτοί οι ρακένδυτοι και φοβισμένοι αντάρτες να καταφέρνουν τόσο ισχυρά πλήγματα σε κυβερνητικές δυνάμεις που είχαν στη διάθεσή τους επαρκή λογιστική υποστήριξη, ενώ μπορούσαν να υπολογίζουν και στην (έστω απρόθυμη) υποστήριξη του ντόπιου πληθυσμού για τη συντήρησή τους. Εάν πραγματικά έθετε αυτά τα ερωτήματα, πιθανόν να έφτανε σε κάποια «άβολα» διαφορετικά συμπεράσματα. Εκ της θέσεώς του όμως ήταν αδύνατο να τα θέσει και απίθανο να τα παραδεχθεί.

Ως έμπειρος στρατιωτικός ο σωματάρχης κατέληγε στο συμπέρασμα ότι οι αντάρτες αύξαναν αλματωδώς τις δυνάμεις τους, με μεγάλες προοπτικές περαιτέρω ενίσχυσής τους, ενώ διέθεταν αφθονία οπλισμού με καλές βάσεις και ασφαλή ορμητήρια στις βόρειες όμορες χώρες. Αυτό το συμπέρασμα ήταν μια εύκολη και βολική εξήγηση, διότι μετέθετε τις ευθύνες για την εκτράχυνση της κατάστασης και τη διολίσθηση σε Εμφύλιο Πόλεμο σε εξωτερικούς παράγοντες, ενώ ταυτόχρονα μπορούσε να παρουσιάζει τους αντάρτες ως ανδρείκελα ξένων συμφερόντων. Επιπλέον εκτιμούσε ότι οι συνθήκες διαβίωσης και οργάνωσής τους βελτιώνονταν συνεχώς, ενώ δεν προέβλεπε ότι θα μεταβάλλονταν η κατάσταση στα υλικά πυροβολικού, αεροπορίας, αρμάτων, δηλαδή στη μετάπτωση σε ένα στράτευμα βαριάς σύνθεσης. Με ειλικρίνεια ο Βεντήρης, ανέφερε ότι: «αγόμεθα μοιραίως προς δύσκολον θέσιν..... Κάθε ημέρα παρερχόμενη φέρει κατά ένα βήμα πλησιέστερον προς τον κίνδυνον. Δεν είμεθα καθόλου απαισιόδοξοι και κάθε παρεμβαλλόμενον εμπόδιον τονώνει την αγωνιστικήν διάθεσιν ημών και των υπ' εμέ. Αλλά θεωρώ εμπαιγμόν προς την τεραστίαν ευθύνην την οποίαν η μοίρα ηθέλησε να επιθέση επί των ώμων μου, εάν δεν αναφέρω την πραγματικότητα, όπως αυτή αντιμετωπίζεται όταν κανείς θελήση να την ίδη κατάματα»²⁵².

²⁵² Οπ. π., σελ. 508 – 519.

γ. *Η οργάνωση των παραστρατιωτικών τμημάτων (ΜΑΥ – ΜΑΔ – Λόχων Κυνηγών – ΜΕΑ) και η ένταξή τους στον ΕΣ*

Στα αρχικά στάδια της σύγκρουσης την πρωτοβουλία την είχαν οι αντάρτες. Ο στρατός δεν μπορούσε να βρίσκεται παντού, ούτε ήταν δυνατό να φυλάει κάθε χωριό και οικισμό, πρώτον γιατί δεν διέθετε τόσες δυνάμεις και δεύτερον διότι θα ακύρωνε μία από τις αρχές του πολέμου, που είναι η συγκέντρωση δυνάμεων. Το ίδιο πρόβλημα της διασποράς στο χώρο αντιμετώπιζε και η Χωροφυλακή, η οποία ούτως ή άλλως δεν είχε αποστολή την εμπλοκή με τις κύριες δυνάμεις κρούσης των ανταρτών. Αυτό που απαιτούνταν ήταν η συγκρότηση δυνάμεων, οι οποίες θα αναλάμβαναν μόνες τους την ασφάλεια των οικισμών, έτσι ώστε να μπορούν να αποκρούουν επιθέσεις μικρών αντάρτικων τμημάτων, ή να μπορούν να αμύνονται με ίδια μέσα σε επιθέσεις μεγαλύτερων τμημάτων, καθλώνοντάς τα μέχρι να επέμβουν οι κυβερνητικές δυνάμεις για την εξόντωση/εκδίωξή τους και την άρση του αποκλεισμού. Με αυτό τον τρόπο θα αποδεσμεύονταν δυνάμεις του στρατού για τη διεξαγωγή επιθετικών επιχειρήσεων εναντίον των ανταρτών. Επιπλέον η άμυνα των οικισμών από αυτά τα τμήματα θα στερούσε από τους αντάρτες πληροφορίες, εφόδια και ανθρώπινο δυναμικό, με την εξάρθρωση των τοπικών υποστηρικτικών δικτύων. Η πρακτική αυτή είχε ξεκινήσει από τα χρόνια της Κατοχής από τους Γερμανούς και τις κατοχικές κυβερνήσεις και με την έναρξη του εμφυλίου το μέτρο επανήλθε και επεκτάθηκε.

Παρ' όλους τους ενδοιασμούς που μπορεί να υπήρξαν, η αναγκαιότητα συγκρότησης ένοπλων παραστρατιωτικών τμημάτων αναγνωρίστηκε από την κυβέρνηση και η ίδρυσή τους προαναγγέλθηκε από τον ίδιο τον πρωθυπουργό σε ομιλία του στη βουλή. Σύμφωνα με τις δηλώσεις του, δεν θα δίνονταν γενικά και αδιάκριτα όπλα σε χωρικούς, αλλά θα γίνονταν επιστράτευση τους και θα εφαρμόζονταν οι σχετικές διατάξεις περί στρατολογίας, προκειμένου να υπάγονται υπό τις διατάξεις του στρατού και τις διατάξεις των στρατιωτικών νόμων και κανονισμών. Οι επιστρατευμένοι χωρικοί θα είχαν όλα τα καθήκοντα του στρατιώτη (πχ εκπαίδευση, προσκλητήρια, κλπ), με τη διαφορά ότι θα έμεναν στα σπίτια τους και δεν θα απομακρύνονταν από τα χωριά τους²⁵³.

²⁵³ *Εμπρός*, 6 Οκτωβρίου 1946.

Σε εφαρμογή της κυβερνητικής απόφασης, στις 7 Οκτωβρίου 1946 το ΓΕΣ αποφάσισε τη συγκρότηση των Μονάδων Αυτασφαλείας Υπαίθρου (MAY), σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Οι μονάδες αυτές θα αναλάμβαναν στατικά καθήκοντα φύλαξης και προστασίας των κατοικημένων τόπων, έργων υποδομής και του τηλεγραφικού και τηλεφωνικού δικτύου, από επιδρομές των ανταρτών, ενώ δίνονταν ιδιαίτερη βαρύτητα στον εντοπισμό τυχόν ναρκοθετήσεων οδών. Αποστολή τους ήταν επίσης η συλλογή και παροχή πληροφοριών στον στρατό γύρω από τις κινήσεις των ανταρτών στην περιοχή τους, η συνδρομή στα τμήματά του και της χωροφυλακής όταν αυτά επιχειρούσαν κοντά στα χωριά τους, η προσβολή και καταστροφή μικροομάδων ανταρτών μετά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, η παροχή οδηγών ή υποζυγίων στο στρατό κατά τις επιχειρήσεις και ο έλεγχος των προσώπων που δεν κατάγονταν από την περιοχή ή δεν έφεραν ειδική άδεια²⁵⁴.

Η αρχική πρόβλεψη ήταν η οργάνωση μιας διμοιρίας σε κάθε χωριό αλλά, λόγω ελλείψεως μέσων, είχε επιδιωχθεί η οργάνωση μίας ή δύο κατά περιφέρεια σταθμού Χωροφυλακής. Η κάθε διμοιρία θα αποτελούνταν από 25 – 30 ενόπλους, ενώ προβλέπονταν και η πλαισίωσή τους από αόπλους, οι οποίοι θα μπορούσαν να εξοπλιστούν με διαταγή του διμοιρίτη, εάν το απαιτούσαν οι περιστάσεις, ενώ στις διαταγές του διμοιρίτη υπάγονταν και οι αγροφύλακες. Στην πραγματικότητα το μικρότερο κλιμάκιο ήταν η ομάδα, η οποία συγκροτούνταν σε επίπεδο χωριού (αναλόγως του μεγέθους του), οι οποίες συνενώνονταν με άλλες από γειτονικά χωριά για να αποτελέσουν τη μονάδα της περιοχής. Μεταξύ των τμημάτων υπήρχε στοιχειώδης οργάνωση και σύνδεσμος²⁵⁵. Σε επίπεδο επαρχίας ή περιοχή ευθύνης Υποδιοίκησης Χωροφυλακής, προβλέπονταν η συγκρότηση Λόχου MAY, ο οποίος θα υπάγονταν στις διαταγές του διοικητή τάγματος πεζικού που στάθμευε κάθε φορά στην περιοχή, ενώ παράλληλα προβλέπονταν η παράλληλη υπαγωγή του σε Περιφερειακή Διοίκηση, η οποία θα αποτελούνταν από 2 ή περισσότερους λόχους. Οι λόχοι μπορούσαν σε εξαιρετικές περιπτώσεις να συγκροτήσουν κινητές Διμοιρίες Κυνηγών, οι οποίες θα ήταν επιπλέον των στατικών²⁵⁶.

²⁵⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 3, σελ. 71 – 77.

²⁵⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 126.

²⁵⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 3, σελ. 71 – 77. Εντύπωση προκαλεί η επιλογή του όρου «Κυνηγών», ο οποίος είναι ξένος προς την ελληνική ή βρετανική στρατιωτική ορολογία. Ο όρος «κυνηγός» χρησιμοποιήθηκε κυρίως από τους Γερμανούς (*jäger*) και τους Γάλλους (*Chasseur*) και αφορούσε μονάδες ελαφρού πεζικού, των οποίων τα μέλη, λόγω επαγγέλματος στην πολιτική ζωή, ήταν εξοικειωμένα να επιχειρούν σε ορεινά και δύσβατα μέρη, ανεξάρτητα από τα τακτικά στρατεύματα. Δεν είναι γνωστό γιατί επιλέχτηκε ο συγκεκριμένος όρος. Η μόνη πιθανή εξήγηση είναι ότι η επιλογή της ο-

Λόγω ελλείψεων σε μέσα επικοινωνιών είχε προβλεφθεί για τη διαβίβαση των διαταγών ή αναφορών σε προϊστάμενα κλιμάκια ή γειτονικά χωριά, η συγκρότηση σε κάθε διμοιρία και ομάδας συνδέσμων, στις οποίες μπορούσαν να συμμετέχουν γυναίκες και παιδιά, οι οποίοι θα ήταν άοπλοι²⁵⁷. Το μέτρο αυτό μπορεί να ακούγεται ανώδυνο, αλλά στην πραγματικότητα στοχοποιούσε κάθε άμαχο που θα βρισκόταν σε κάποιο χωριό κατά τη διάρκεια της προσβολής του από αντάρτες. Οι τελευταίοι δεν μπορούσαν να γνωρίζουν εάν κάποιος χωρικός προσπαθούσε να διαφύγει από τα πυρά, ή εάν μετέφερε κάποιο μήνυμα. Την οργάνωσή τους την ανέλαβε αρχικά ο στρατός και ορίστηκαν υπεύθυνοι αξιωματικοί σε κάθε σχηματισμό, οι οποίοι ήταν εξουσιοδοτημένοι να επιστρατεύουν και να οργανώνουν τα κατάλληλα άτομα. Έτσι η 42 ταξιαρχία, με έγγραφό της στις 27 Νοεμβρίου 1946, είχε ορίσει υπεύθυνο για την οργάνωση ΜΑΥ και μικτών αποσπασμάτων στην περιοχή ευθύνης της, τον ταγματάρχη Νάτση με βοηθό τον λοχαγό Ευθυμιόπουλο²⁵⁸.

Οι διοικήσεις και το προσωπικό των ΜΑΥ θα επιστρατεύονταν με ατομικές προσκλήσεις με μέριμνα των σωμάτων στρατού ή των μεραρχιών και θα έπρεπε υποχρεωτικά να διαμένουν εντός του χωριού για το οποίο επιστρατεύονταν. Ως διοικητές λόχων και διμοιρίτες προβλέπονταν η επιστράτευση εφέδρων αξιωματικών της περιοχής, οι οποίοι έπρεπε να διακρίνονται για τα «πατριωτικά φρονήματα» και τα ηγετικά τους προσόντα, με ό, τι αυτό σήμαινε στο πολωμένο κλίμα της εποχής. Εάν δεν υπήρχαν τέτοιοι, τότε μπορούσαν να προταθούν κατάλληλοι οπλίτες, οι οποίοι θα προάγονταν σε έφεδροι ανθυπολοχαγοί κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους. Για την κάλυψη των αναγκών σε υπαξιωματικούς προβλέπονταν αυτή να γίνεται με την ανάληψη των σχετικών καθηκόντων από κατάλληλα άτομα, τα οποία έχαιραν της εκτίμησης των συμπατριωτών τους²⁵⁹.

Οι μεγάλες ελλείψεις του στρατού σε υλικά δεν επέτρεπαν τη χορήγηση στολών και λοιπών υλικών στο προσωπικό των ΜΑΥ, παρά μόνο μίας στολής στους αξιωματικούς, ενώ για όλους τους υπόλοιπους προβλέπονταν η χορήγηση

νομασίας σχετίζονταν με τα αντίστοιχα τάγματα που δημιουργήθηκαν τον Απρίλιο του 1925 από την κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου, μετά από πρόταση του υπουργού Εσωτερικών και Ενόμου Τάξεως Γεωργίου Κονδύλη, για την καταπολέμηση της ληστείας, που είχε αναβιώσει στην ύπαιθρο. Άλλωστε σε αυτό το στάδιο, η όλη κυβερνητική προπαγάνδα παρουσίαζε αυτά τα άτομα όχι ως αντάρτες, αλλά ως ληστές και τα τμήματα ως συμμορίες (Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σελ. 51).

²⁵⁷ Οπ. π., σελ. 71 – 77.

²⁵⁸ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1272α/Β1/142, Διαταγή της 42 Ταξιαρχίας Πεζικού προς το 525 Τάγμα Πεζικού περί της Διεύθυνσης Οργανώσεως Μονάδων Ασφαλείας Υπαίθρου.

²⁵⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 3, σελ. 71 – 77.

κυανόλευκου περιβραχιόνιου. Αμοιβή έπαιρναν μόνο οι αξιωματικοί, ενώ δεν προβλέπονταν καμία παροχή (χρηματική ή σε τρόφιμα) για τους οπλίτες. Η αύξηση της αμερικανικής βοήθειας βοήθησε ώστε σταδιακά να καταστεί δυνατή η χορήγηση ειδών ιματισμού στα μέλη των παραστρατιωτικών τμημάτων, σε μια προσπάθεια περαιτέρω στρατιωτικοποίησής τους. Με έγγραφο του στις 30 Νοεμβρίου 1948 το Γ΄ ΣΣ κοινοποιούσε απόφαση της Γενικής Διοίκησης Βορείου Ελλάδος (ΓΔΒΕ) για τη χορήγηση ιματισμού στα μέλη των ΜΑΥ – ΜΕΑ²⁶⁰.

Στα αρχικά στάδια, η μόνη μέριμνα του στρατού για το προσωπικό ήταν η περίθαλψή τους σε στρατιωτικά νοσοκομεία και μόνο σε περίπτωση αναπηρίας ή θανάτου προβλέπονταν η καταβολή της σχετικής σύνταξης. Παρ' όλα αυτά κάποιοι διοικητές έβρισκαν τρόπους να παρακάμπτουν τη νομοθεσία. Ο Δημήτριος Πλούμης αφηγείται ότι όταν υπηρετούσε ως διοικητής της 42 ταξιαρχίας, είχε καταφέρει σε συνεννόηση με το νομάρχη Τρικάλων, να χορηγούνται στα μέλη των ΜΑΥ της περιοχής ευθύνης του, τρόφιμα από αυτά που λάμβαναν όσοι χαρακτηρίζονταν ως «συμμοριόπληκτοι». Όταν αυτό περιήλθε σε γνώση του υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας, υπήρξε προσπάθεια διακοπής της βοήθειας, λόγω στενής ερμηνείας του όρου. Ο Πλούμης τότε δήλωσε ότι εάν δεν συνεχίζονταν η χορήγηση των βοηθημάτων, θα μετέφερε όλους τους άνδρες των μονάδων αυτών, μαζί με τις οικογένειές τους, στην Καλαμπάκα και θα τους χαρακτήριζε ως «συμμοριόπληκτους», οπότε η υπηρεσία θα ήταν αναγκασμένη να τους διατρέφει. Ο ίδιος ανέφερε ότι αργότερα (1948) τα σώματα στρατού και οι Ανώτερες Στρατιωτικές Διοικήσεις υπέβαλαν αναφορές προς το ΓΕΣ, προκειμένου οι άνδρες των ΤΕΑ (για τα οποία γίνεται λόγος παρακάτω) να χαρακτηριστούν ως «ανταρτόπληκτοι», προκειμένου να λαμβάνουν το σχετικό βοήθημα²⁶¹. Το ΓΕΣ έκανε αποδεκτό το αίτημά τους και υπέβαλε με τη σειρά του σχετική εισήγηση στο υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, το οποίο όμως την απέρριψε. Όπως παρατηρούσε με πικρία ο Πλούμης: «οι άνδρες ούτοι των ΜΕΑ αποτελούν τον ανέξοδον στρατόν της Ελλάδος κατά την κρίσιμον ταύτην περίοδον του έθνους»²⁶².

²⁶⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1936/Α/3, Διαταγή του Γ' Σώματος Στρατού προς τις VII και XI Μεραρχίες Σχετικά με τον Ιματισμό Οπλιτών στις 30/11/1948.

²⁶¹ Από τους όρους «συμμοριόπληκτοι» και «ανταρτόπληκτοι» βλέπουμε πώς άλλαξε η συνειδητοποίηση από το κράτος και τους επίσημους φορείς ότι ο πόλεμος το 1948 είχε αλλάξει μορφή σε σχέση με το 1946. Μπορεί να μην αναγνώριζε ως ισότιμους και επίσημα εμπόλεμους τους μαχητές του ΔΣΕ, αλλά από εγκληματίες του ποινικού δικαίου («συμμορίτες»), αναγκάστηκε απρόθυμα να αποδεχθεί ότι αυτοί ήταν πολεμιστές που διέθεταν οργάνωση και πολιτικό σκοπό («αντάρτες»).

²⁶² Δημήτριος Πλούμης, *Η Ελληνική Τραγωδία 1946 – 1949*, σελ. 120 και 247, 248.

Όσον αφορά στον οπλισμό τους, αυτός αρχικά προβλέπονταν να προέρχεται από όσα είχαν βρεθεί από τα κρυμμένα όπλα του ΕΛΑΣ ή όσα είχαν εγκαταλείψει οι δυνάμεις κατοχής («εκ περισυλλογής») και από όσα είχαν στην κατοχή τους οι κάτοικοι, οι οποίοι και θα επιστρατεύονταν, ενώ σε διαφορετική περίπτωση υποχρεώνονταν να τον παραδώσουν σε όσους επιστρατεύονταν. Δεν προβλέπονταν εκπαίδευση για το προσωπικό, καθόσον αυτοί προέρχονταν από προπολεμικές κλάσεις ή είχαν υπηρετήσει κατά τη διάρκεια της κατοχής σε αντιστασιακές ομάδες (σημ. εννοείται όχι στον ΕΛΑΣ). Εν τούτοις έπρεπε να γίνονται ορισμένες συγκεντρώσεις κάθε εβδομάδα για λόγους τήρησης της πειθαρχίας. Επειδή τα μέλη των ΜΑΥ απασχολούνταν στις κύριες εργασίες τους, οι συγκεντρώσεις τους θα έπρεπε να λαμβάνουν χώρα σε ημέρες και ώρες που δεν θα τους εμπόδιζαν από τις εργασίες τους. Κατά τις συγκεντρώσεις του προσωπικού, βασικό καθήκον των διοικητών λόχων και των διμοιριτών ήταν η διεξαγωγή αντικομμουνιστικής προπαγάνδας («διαφώτισης») και το ΓΕΣ τη θεωρούσε εξίσου σημαντική με την οργάνωση και εκπαίδευση των τμημάτων τους. Θα έπρεπε μάλιστα οι διαλέξεις – ομιλίες να είναι κατάλληλα προσαρμοσμένες στο εκάστοτε ακροατήριο (πχ άλλες για τους άνδρες, άλλες για τις γυναίκες και τα παιδιά)²⁶³.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο που καθιέρωνε το ΓΕΣ και αφορούσε στη διαδικασία πειθαρχικού ελέγχου των καθ' έξη παραβατών, ήταν ότι οι εκάστοτε διοικητές ήταν υποχρεωμένοι να εξετάζουν το ζήτημα σε συγκέντρωση της διμοιρίας, παρόντων και εκπροσώπων του χωριού και να ακούει τις απόψεις τους πριν επιβάλουν τη σχετική ποινή. Εκτιμούσε ότι με αυτό τον τρόπο ενισχύονταν το κύρος του διοικητή και οι κάτοικοι (ένοπλοι και μη) καθίσταντο αλληλέγγυοι εναντίον του παραβάτη²⁶⁴. Παρατηρείται λοιπόν η υιοθέτηση από την πλευρά του στρατού μιας πρακτικής που είχε καθιερωθεί στη διάρκεια της Κατοχής από τον ΕΛΑΣ.

Η οργάνωση αυτών των μονάδων μπορούσε να προέλθει και από πρωτοβουλία των πολιτικών αρχών. Η ΓΔΒΕ, με έγγραφό της προς τον έπαρχο Λαγκαδά, ο οποίος είχε αναφέρει την ένταση της δράσης των ανταρτών στην περιοχή του, τον διέταξε μεταξύ άλλων, να προβεί σε ενέργειες εξοπλισμού από τον στρατό των κατοίκων, προκειμένου να αμυνθούν έναντι της δράσης των ανταρτών, σε πρώτο χρόνο και σε δεύτερο να προβούν στην καταδίωξή τους. Του τόνιζε ότι ήταν καθήκον του να διαφωτίσει τους χωρικούς, ότι ήταν καιρός και οι ίδιοι να ανα-

²⁶³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 3, σελ. 71 – 77.

²⁶⁴ Οπ. π., σελ. 71 – 77.

λάβουν πρωτοβουλίες για την άμυνά τους και επίσης να συνδράμουν το στρατό στο έργο του, μέσω της παραλαβής οπλισμού. Υπενθύμιζε στον έπαρχο ότι οι στρατιωτικές αρχές είχαν σχετικές διαταγές που τις υποχρέωνε να παρέχουν οπλισμό σε κατοίκους για τη φύλαξη επίκαιρων σημείων²⁶⁵.

Μπορεί η ηγεσία να επιθυμούσε τη συγκρότηση των παραστρατιωτικών αυτών τμημάτων, αλλά αρχικά η πλειοψηφία των διοικητών των σχηματισμών το θεωρούσαν πάρεργο και κατώτερη αποστολή για έναν αξιωματικό, με εξαίρεση αξιωματικούς όπως ο Πλούμης. Η ΒΜΜ από την πλευρά της ήταν τελείως αντίθετη και αντιδρούσε έντονα όταν διαπίστωνε ότι βρετανικός οπλισμός κατέληγε στα χέρια των οπλιτών των ΜΑΥ/ΜΑΔ, ακόμα και εάν αυτά προέρχονταν από λάφυρα. Τα όπλα αυτά διανέμονταν απλώς από τους διοικητές των μονάδων ή από αξιωματικούς της Χωροφυλακής στους προέδρους των κοινοτήτων για να τα μοιράσουν στους επιστρατευμένους πολίτες, χωρίς καμία οργάνωση. Με αυτό τον τρόπο μεγάλες ποσότητες τυφεκίων μοιράστηκαν στην πεδινή Θεσσαλία από τον στρατό και στην Πελοπόννησο από τη Χωροφυλακή. Έτσι παρουσιάστηκε το φαινόμενο τα τμήματα αυτά να καταστούν πραγματική μάλιστα για την ύπαιθρο²⁶⁶.

Η εκτίμηση του Ζαφειρόπουλου ήταν ότι οι κίνδυνοι που προέκυπταν για την κοινωνική ειρήνη από τον εξοπλισμό των χωρικών και τη διασπορά των όπλων στον πληθυσμό, σε μια εποχή που το κράτος ήταν αδύναμο να επιβάλει το νόμο και την κυριαρχία του, ήταν μεγαλύτεροι από τα όποια οφέλη μπορεί να προέκυπταν από την απόδοσή τους²⁶⁷. Προς επιβεβαίωση της εκτίμησης του Ζαφειρόπουλου, αρκεί να αναφερθεί ένα μόνο άρθρο της κεντρικής εφημερίδας *Ελευθερία*, στις 3 Νοεμβρίου 1946, που αποτελεί μικρό δείγμα του χάους και της τρομοκρατίας που επικρατούσαν στην ύπαιθρο εκείνη την εποχή. Σε ανταπόκριση της εφημερίδας από το Βόλο αναφέρονταν ότι η κατάσταση στη Θεσσαλία είχε ξεφύγει από κάθε έλεγχο και με εξαίρεση τις πόλεις και μεγαλύτερες κωμοπόλεις, παντού αλλού το κράτος είχε ουσιαστικά πάψει να υπάρχει. Η καλλιέργεια των αγρών είχε εγκαταλειφθεί και «οι γεωργοί κύριον μέλημα έχουν πώς θα σώσουν το κεφάλι των από τα εθνικιστικές και κομμουνιστικές συμμορίες». Οι θεσσαλικές πόλεις ενώ μέχρι πριν λίγο καιρό φιλοξενούσαν χιλιάδες αριστερούς «φευγόντων

²⁶⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1200/Α/17, Διαταγή από Γενική Διεύθυνση Βορείου Ελλάδος, Διεύθυνση Συντονισμού, της 13/09/1948 προς Έπαρχον Λαγκαδά να Παροτρύνει τους Κατοίκους να Αντιμετωπίσουν σε Συνεργασία με Στρατό τους Αναρχικούς της Περιοχής τους.

²⁶⁶ Δημήτριος Πλούμης, *Η Ελληνική Τραγωδία 1946 – 1949*, σελ. 55.

²⁶⁷ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 102.

την χατζάραν των εθnikοφρόνων ληστάρχων», είχαν αρχίσει πλέον να δέχονται και πρόσφυγες της δεξιάς παράταξης, όπως πχ η Ελασσόνα, στην οποία είχαν καταφύγει οικογένειες δεξιών. Σύμφωνα με το άρθρο, οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις ήταν αναποτελεσματικές, παρά τα όσα έλεγε το υπουργείο Δημόσιας Τάξης και ο αρθρογράφος απέδιδε την αύξηση της δύναμης των ανταρτών στη συνεργασία των κρατικών οργάνων με «επικηρυγμένους λήσταρχους» και ότι δέχονταν τη βοήθεια «απαίσιων εγκληματιών», όπως του καταδικασμένου σε θάνατο Καλαμπαλίκη. Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο, ο εν λόγω, στο χωριό Δράκεια του Πηλίου είχε εκτελέσει τρία άτομα, εκ των οποίων 2 υπερήλικες γυναίκες και οι φόνους είχαν αποδοθεί «σε αγνώστους». Ο ίδιος πάλι είχε σκοτώσει στις 4 Οκτωβρίου άλλα 4 άτομα και είχε κάψει 4 αγροικίες, χωρίς να υπάρξει κάποια ανακοίνωση από τις αρχές²⁶⁸. Το άρθρο κατέληγε: «Τώρα επιδιώκει η κυβέρνηση να εξασφάλιση τους εθνικόφρονες χωρικούς. Αυτοί όμως έχουν εξοπλισθεί προ καιρού. Η επιστράτευση έχει εφαρμοσθή. Και το δυστύχημα είναι ότι οι φιλήσυχοι κάτοικοι υποχρεούνται να δίνουν μεροκάματο εις τους ωπλισμένους μπράβους του Λαϊκού Κόμματος»²⁶⁹.

Τα παραπάνω περιστατικά είναι ενδεικτικά της εξαχρείωσης της ελληνικής κοινωνίας. Η κατάρρευση του νόμου και της τάξης είχε δημιουργήσει σε κάποιους την αίσθηση της ατιμωρησίας και της ασυδοσίας. Η αξία της ανθρώπινης ζωής και αξιοπρέπειας είχε ξεπέσει σε απίστευτα χαμηλά επίπεδα και η ευκολία πρόσβασης σε οπλισμό αποθράσυνε τους κατόχους τους και δημιουργούσε σε κάποιους την ψευδαίσθηση ότι ήταν θεοί που μπορούσαν να αποφασίζουν για τη ζωή και το θά-

²⁶⁸ Τη δράση του Καλαμπαλίκη είχε στηλιτεύσει και ο Τζέφρι Τσάντλερ (Geoffrey Chandler), ο οποίος είχε δράσει στην Ελλάδα με τον SOE στη διάρκεια της Κατοχής, στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας. Μετά τον πόλεμο παρέμεινε στη χώρα μέχρι το 1946, ως αξιωματικός Τύπου της Αγγλο – Ελληνικής Υπηρεσίας Ενημέρωσης (Anglo – Greek Information Service). Ο Τσάντλερ περιέγραφε στο βιβλίο του τις διώξεις των αριστερών από τους ακροδεξιούς και τη συνεργασία των τελευταίων με επίσημα κρατικά όργανα, κάτι που εξέθετε τους Βρετανούς και συγκεκριμένα την ΒΡΡΜ, η οποία είχε αναλάβει την αναδιοργάνωση των σωμάτων ασφαλείας, σε κατηγορίες περί μεροληψίας. Σχετικά με τον Καλαμπαλίκη ανέφερε ότι η Χωροφυλακή, ενώ φαινομενικά τον αναζητούσε για να τον συλλάβει, στην πραγματικότητα δεν έκανε τίποτε. Ανέφερε χαρακτηριστικά ότι είχε δει τον Καλαμπαλίκη ένα βράδυ σε μία ταβέρνα, ενώ ο αξιωματικός της Χωροφυλακής που υποτίθεται ότι τον αναζητούσε, έπινε μαζί του και προσπάθησε να κρυφτεί πίσω από τον πάγκο όταν αντιλήφθηκε τον Βρετανό. Βλέπε Geoffrey Chandler, (1950), *Greece: Relapse or Recovery?*, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944 -)*, Vol. 26, No 2, σελ. 180 – 194.

²⁶⁹ *Ελευθερία*, 3 Νοεμβρίου 1946. Το τραγικό με το χωριό Δράκεια είναι ότι μόλις 3 χρόνια νωρίτερα (18 Δεκεμβρίου 1943), οι Γερμανοί είχαν εκτελέσει 118 άτομα, σε μια από τις χειρότερες σφαγές της Κατοχής. Το 1940, σύμφωνα με την απογραφή, ο πληθυσμός του χωριού ανέρχονταν σε 1.799 άτομα.

νατο των συνανθρώπων τους²⁷⁰. Οι ακρότητες των ακροδεξιών συμμοριών έπλητταν το κύρος του κράτους και τροφοδοτούσαν την αναταραχή στον πληθυσμό. Το όποιο κύρος διέθετε, εξανεμίζονταν από την ανοικτή συνεργασία ή ανοχή κρατικών οργάνων προς εγκληματίες.

Σε αναφορά του στις 23 Νοεμβρίου 1946, ο Βρετανός Υποπρόξενος στο Βόλο, προέβαινε στην καταγγελία ότι μερικές ημέρες νωρίτερα είχε δει τον Τσέλιο, έναν αρχηγό ακροδεξιάς ομάδας, σε κεντρικό σημείο της πόλης, συνοδευόμενο από ένα ένοπλο μέλος της ομάδας του και έναν χωροφύλακα. Ενημέρωσε τον επικεφαλής της ΒΡΡΜ Θεσσαλίας, συνταγματάρχη Λίνακερ (Linaker), ο οποίος με τη σειρά του ειδοποίησε τον διοικητή της Χωροφυλακής, ο οποίος τον συνέλαβε. Μερικές ώρες αργότερα ο Τσέλιος αφέθηκε ελεύθερος, κατόπιν διαταγής του στρατιωτικού διοικητή, παρόλο που γνώριζε ότι εκκρεμούσε ένταλμα σύλληψης εναντίον του. Ο Τσέλιος κατά τη διάρκεια της ανάκρισής του, σχετικά με το λόγο της εμφάνισής του στο Βόλο, ανέφερε ότι είχε έρθει για να παραλάβει πυρομαχικά από τον στρατιωτικό διοικητή. Ο Βρετανός υποπρόξενος έκανε μνεία και για τον Καλαμπάκη, ο οποίος αν και είχε καταδικαστεί από το Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων για συνεργασία με τους Γερμανούς κατά τη διάρκεια της Κατοχής, εν τούτοις τον είχε δει 4 φορές από την ημερομηνία της καταδίκης του, να κυκλοφορεί στο κέντρο της πόλης, χωρίς να κάνει καμία προσπάθεια να κρυφτεί. Η αναφορά κατέληγε με τη διαπίστωση ότι δεν προβλέπονταν βελτίωση της κατάστασης όσο το κράτος συνέχιζε να οπλίζει επιλεγμένους χωρικούς, οι οποίοι συγκροτούσαν ακροδεξιές ομάδες αποτελούμενες κυρίως από εγκληματίες, όσο οι στρατιωτικές δυνάμεις παρέμεναν στις πόλεις και όχι στα χωριά για να βοηθούν τη Χωροφυλακή, όσο η κοινή γνώμη πίστευε ότι οι νόμοι εφαρμόζονταν μόνο ενάντια στην Αριστερά και όσο οι Έλληνες αξιωματούχοι προσάρμοζαν και εκτελούσαν τα καθήκοντά τους σύμφωνα με τις επιθυμίες πολιτικών με επιρροή στην πρωτεύουσα και την επαρχία²⁷¹. Υπό αυτές τις συνθήκες ήταν βέβαιο ότι μεγάλο μέρος των αριστερών που βίωναν τέτοιες καταστάσεις, θα προτιμούσαν να ενταχθούν στον ΔΣΕ προκειμένου να δια-

²⁷⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, σελ. 607 – 634. Ο Μαργαρίτης αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο, στο οποίο περιγράφει αναλυτικά πώς ένα τμήμα ΜΑΥ και ιδιαίτερα ο επικεφαλής του, είχαν καταστεί μάλιστα για τους κατοίκους ενός ολόκληρου χωριού. Πέρα από τα περιστατικά βίας, εξευτελισμού, βιασμών και άδικων κατηγοριών εναντίον αθώων ανθρώπων, περιγράφει και τη διαφθορά του συγκεκριμένου ανθρώπου, που προέρχονταν από την αίσθηση του ακαταδίκτου και της δύναμης που παρείχε η κατοχή οπλισμού.

²⁷¹ The National Archives, FO 216/1173, *Thessaly: Political Situation and Economic Conditions in*.

τηρήσουν την αξιοπρέπειά τους και να πολεμήσουν με την ελπίδα ανατροπής τους, από το να δεχθούν παθητικά τη μοίρα τους.

Οι άνδρες των ΜΑΥ εναντίον μεμονωμένων ανταρτών ή μικρών ομάδων ήταν εξαιρετικά αποτελεσματικοί (καθότι άριστοι γνώστες του εδάφους), ιδιαίτερα προς το τέλος του πολέμου, όταν στόχος τους ήταν η ανεύρεση και εξόντωση κρυπτόμενων ανταρτών. Από την άλλη πλευρά σύμφωνα με το Μαργαρίτη, η ένταξη κάποιου στις ΜΑΥ/ΜΑΔ του επέτρεπε να χρησιμοποιήσει τη θέση και την εξουσία του για την τακτοποίηση προσωπικών λογαριασμών, λόγω του γεγονότος ότι τα «τοπικά, τα μεταξύ γειτόνων πάθη είναι συχνά τα πιο έντονα». Η επικήρυξη (δηλαδή η σύλληψη ή εξόντωση) των ανταρτών, λειτούργησε ως επιπλέον κίνητρο για τα μέλη τους, με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να εξελιχθούν σε επιτυχημένους «κυνηγούς κεφαλών»²⁷².

Το ότι κάποια μέλη των ΜΑΥ/ΜΑΔ ήταν «κυνηγοί κεφαλών» επιβεβαιώνει με αναφορά του ο συνταγματάρχης Λίνακερ στις 22 Νοεμβρίου 1947, με αφορμή άρθρο της εφημερίδας *Daily Mirror*. Σε αυτή ο Βρετανός αξιωματικός ανέφερε ότι τον Ιούνιο δύο στελέχη της αποστολής, ενώ στέκονταν έξω από το διοικητήριο της αποστολής στη Λάρισα, είδαν να περνάει μία ομάδα έφιππων ντυμένων με στρατιωτικές στολές, προς την κατεύθυνση του διοικητηρίου της τοπικής στρατιωτικής μονάδας. Διευκρίνιζε ότι δεν ήταν στρατιώτες, αλλά μάλλον μέλη των ΜΑΥ ή ΜΑΔ. Ο ένας από τους δύο Βρετανούς είχε μαζί του μία φωτογραφική μηχανή και φωτογράφησε τους έφιππους μαζί με τα κομμένα κεφάλια που μετέφεραν. Ο Βρετανός αξιωματικός εκτιμούσε ότι, παρ' όλο που οι περίοικοι είδαν το θέαμα των κομμένων κεφαλών, στην πραγματικότητα δεν ήταν αυτός ο σκοπός των ενόπλων, αλλά θεωρούσε ότι τα είχαν κόψει ως πειστήρια, προκειμένου να μπορέσουν να διεκδικήσουν τη σχετική αμοιβή. Εκτιμούσε δε ότι, δεν είχε διαπραχθεί καμία ωμότητα, καθόσον τα κεφάλια δεν έφεραν ίχνη κακοποίησης και επισύναπτε μία φωτογραφία, η οποία είχε τραβηχτεί από τις στρατιωτικές αρχές και είχε αποσταλεί στην Διοίκηση Χωροφυλακής Τρικάλων ως αποδεικτικό στοιχείο για ταυτοποίηση. Επεσήμανε ωστόσο ότι, Βρετανός αξιωματικός της ΒΜΜ, ο οποίος υπηρετούσε στο στρατηγείο της μεραρχίας στα Τρίκαλα, είχε παραπονεθεί στον μέραρχο για την πρακτική της δημόσιας επίδειξης των κομμένων κεφαλών, με αποτέλεσμα να δια-

²⁷² Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, σελ. 229.

ταχθεί η άμεση απομάκρυνσή τους και στο μέλλον να μην μεταφέρονται ανθρώπινα κεφάλια με τέτοιον τρόπο²⁷³.

Η γνώμη των επαγγελματιών στρατιωτικών για τους «ΜΑΥδες» (όπως έμειναν γνωστοί), δεν ήταν πάντα θετική. Σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο, η μαχητική τους αξία υπήρξε μικρή, λόγω της προχειρότητας της οργάνωσής τους και της έλλειψης κατάλληλων στελεχών, τα οποία θα αναλάμβαναν τη διοίκησή τους, καθώς και πειθαρχίας και ενότητας. Λόγω της έλλειψης κατάλληλης εκπαίδευσης δεν επιδείκνυαν την απαιτούμενη αποτελεσματικότητα στις μάχες. Ανέφερε ότι οι κάτοικοι δεν ήταν ιδιαίτερα πρόθυμοι να επανδρώνουν τις μονάδες αυτές, για το φόβο αντιποίνων σε αυτούς και τις οικογένειές τους από τους αντάρτες και για το λόγο αυτό κατέφευγαν σε πολιτικά μέσα για να επιτυγχάνουν την εξαίρεσή τους. Η εμπειρία απέδειξε ότι όσο εύκολα παραλάμβαναν τον οπλισμό τους, άλλο τόσο εύκολα τον παρέδιδαν στους αντάρτες με την πρώτη προσβολή τους. Για το λόγο αυτό αποτέλεσαν την καλύτερη και ασφαλέστερη πηγή εξοπλισμού των ανταρτών²⁷⁴. Η διασπορά των ομάδων αυτών σε απομακρυσμένα μεταξύ τους χωριά, δεν επέτρεπε την αλληλοϋποστήριξή τους σε περίπτωση προσβολής ενός χωριού από τον ΔΣΕ, ενώ οι αιφνιδιαστικές ενέργειές του, πολλές φορές δεν επέτρεπαν τη συγκέντρωση των τμημάτων ούτε εντός του ίδιου του χωριού.

Το άλλο παραστρατιωτικό τμήμα που δημιουργήθηκε ήταν οι *Μονάδες Αυτασφαλείας Διώξεως* (ΜΑΔ)²⁷⁵. Σε αντίθεση με τις ΜΑΥ, οι ΜΑΔ έμοιαζαν περισσότερο με στρατιωτικές μονάδες. Στρατωνίζονταν και συσσιτούνταν συγκροτημένα, ενώ είχαν ως επικεφαλής εφέδρους ή εν ενεργεία αξιωματικούς και υπαξιωματικούς, ενώ ο στρατός τους χορηγούσε ιματισμό και υπόδηση. Καθώς η αποστολή τους απαιτούσε μετακινήσεις σε ευρύτερες περιοχές, ήταν εξοικειωμένοι στη συνεργασία τους με τη Χωροφυλακή και το στρατό και στο να πειθαρχούν στους κανόνες και στις διαταγές. Στην πλειοψηφία τους οι άνδρες των ΜΑΔ είχαν προηγούμενη μάχιμη εμπειρία. Η θεωρία πίσω από τη δημιουργία τους βασιζόταν

²⁷³ The National Archives, FO 371/67011, *Political Situation in Greece: Security Council Mission to Northern Frontier*. Βλέπε επίσης Πολυμέρης Βόγλης, (2007), Κομμένα Κεφάλια, *Αρχειοτάξιο*, 9, σελ. 80 – 83.

²⁷⁴ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 101.

²⁷⁵ Στην επίσημη ιστορία του ΓΕΣ αναφέρονται ως *Μονάδες Ασφαλείας Δημοσυντήρητοι* (*Το Δεύτερον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 3). Ο Δημήτριος Πλούμης στα απομνημονεύματά του τις αναφέρει ως *Μονάδες Αυτασφαλείας Διώξεως* (*Η Ελληνική Τραγωδία 1946 – 1949*, σελ. 43). Ο Ζαφειρόπουλος τις αναφέρει ως *Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεως*, ενώ ο Γιάννης Ράγκος ως *Μεικτά Αποσπάσματα Διώξεως* [Ιωάννης Ράγκος, (2013), *Μονάδες και Τάγματα Εθνοφυλακής Αμύνης*. Η Αγνώστη Ιστορία των ΜΕΑ / ΤΕΑ, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, 546, σελ. 60 – 73].

στην υπόθεση ότι τα μέλη των ΜΑΔ ως άριστοι γνώστες της περιοχής δράσης τους και των τοπικών περιβαλλοντικών, εδαφολογικών και λοιπών συνθηκών, θα μπορούσαν να συνδράμουν αποφασιστικά στο έργο του στρατού.

Σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο η μεγαλύτερη ανάπτυξη των ΜΑΔ παρατηρήθηκε στην Ήπειρο, όπου τα μέλη τους υπήρξαν πρώην αντάρτες του ΕΔΕΣ. Στη βόρεια ορεινή Θεσσαλία, η ΙΧ μεραρχία και κυρίως η 42 ταξιαρχία, συγκρότησε 3 τάγματα κατά το 1947 (Καλαμπάκας, Τρικάλων και Ελασσόνας), ενώ στη Στερεά Ελλάδα η δύναμή τους ανήλθε σε περίπου 6.000 άνδρες²⁷⁶. Ο Μαργαρίτης αναφέρει ότι στη Μακεδονία η πλειοψηφία τους απαρτίζονταν από τουρκόφωνους Πόντιους, οι οποίοι συνέχιζαν την αντιαμική παράδοση που είχε δημιουργηθεί από τον καιρό της Κατοχής. Σε αντίθεση με τη βόρεια Ελλάδα, στη νότια οι ΜΑΔ είχαν απογοητευτική απόδοση²⁷⁷. Επίσης, σύμφωνα με τον Μαργαρίτη, δεν θα πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι σε κάποιες περιπτώσεις οι ΜΑΔ συγκροτήθηκαν και από μέλη πρώην ακροδεξιών συμμοριών, τα οποία με την ανεξέλεγκτη και ακραία δράση τους, προκαλούσαν περισσότερα προβλήματα στις τοπικές αρχές, παρά προσέφεραν οποιαδήποτε βοήθεια²⁷⁸.

Οι αποστολές που αναλάμβαναν οι ΜΑΔ ήταν η περιφρούρηση των περιοχών που είχαν εκκαθαριστεί από το στρατό για τυχόν διεισδύσεις ανταρτών, καθώς και η καταδίωξη όσων είχαν ξεφύγει από την πρώτη φάση των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, ενώ ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικοί στην εξουδετέρωση των υποστηρικτικών δικτύων τους («αυτοάμυνα»). Επίσης αναλάμβαναν αποστολές οδηγών στα τμήματα του στρατού που επιχειρούσαν σε μια περιοχή, καθώς και παρείχαν στα στρατιωτικά τμήματα πληροφορίες για τις δυνάμεις των ανταρτών που επιχειρούσαν σε αυτή. Προς έπαινό τους ο Ζαφειρόπουλος αναγράφει ότι: «Τελικώς δια της αξιοζηλεύτου δράσεώς των απέδειξαν εμπράκτως ότι εκεί ένθα υπάρχει ΜΑΔ δεν ζη συμμορίτης»²⁷⁹. Απέναντι σε οργανωμένα τμήματα ανταρτών οι ΜΑΔ δεν είχαν καμία τύχη, αλλά απέναντι σε αποδιοργανωμένα τμήματα μεμονωμένων ανταρτών που είχαν χάσει τη συνοχή και την ικανότητα να επιχειρούν ως οργανωμένα σύνολα και είχαν μετατραπεί σε φυγάδες, ήταν ιδανικοί διώκτες, λόγω της λεπτομερούς γνώσης της περιοχής.

²⁷⁶ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 102.

²⁷⁷ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, σελ. 229, 230.

²⁷⁸ Οπ. π., σελ. 229, 230.

²⁷⁹ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 103.

Από το Σεπτέμβριο του 1946, διατάχθηκε και ξεκίνησε η συγκρότηση από τη Χωροφυλακή, Λόχων Κυνηγών, οι οποίοι ήταν, σε αντίθεση με τα παραπάνω τμήματα, μονάδες δίωξης και κρούσης. Δημιουργήθηκαν από χωροφύλακες οι οποίοι υπηρετούσαν προηγουμένως σε σταθμούς που είχαν κλείσει λόγω επιθέσεων των ανταρτών ή της γενικότερης κατάστασης ασφαλείας στην ευρύτερη περιοχή, ιδιαίτερα στη Βόρεια Ελλάδα και από εθελοντική επιστράτευση ιδιωτών έφεδρων ως χωροφυλάκων. Αυτοί ήταν έφεδροι προπολεμικών κλάσεων, οι οποίοι είχαν συμμετάσχει στον πόλεμο της Αλβανίας, οπότε δεν απαιτούνταν επιπρόσθετη εκπαίδευση γι' αυτούς. Στρατολογούνταν από τον ΕΣ και στη συνέχεια μετατάσσονταν στην Χωροφυλακή, η οποία συγκροτούσε ένα είδος ελαφρού πεζικού για την αντιμετώπιση των ανταρτών²⁸⁰. Η δύναμη των λόχων κυμαίνονταν από 60 έως 80 άνδρες, η δε οργάνωσή τους γίνονταν ανά διμοιρίες και ο οπλισμός τους ήταν ανάλογος με της Χωροφυλακής. Μέχρι το τέλος του καλοκαιριού είχαν συγκροτηθεί 17 λόχοι – διμοιρίες στην Κεντρική Μακεδονία, ενώ άλλες 8 διμοιρίες συγκροτήθηκαν τον Οκτώβριο στο νομό Έβρου, οι οποίες διαλύθηκαν και στη θέση τους συγκροτήθηκαν 3 λόχοι σε Λευκίμη, Γιάννουλη και Κυανή²⁸¹.

Οι χωροφύλακες αυτοί περνούσαν από μια διαδικασία επιλογής από επιτροπές «εγνωσμένων εθνικοφρόνων», όπου ελέγχονταν τα πολιτικά τους φρονήματα και υπηρετούσαν κοντά στον τόπο καταγωγής τους, καθιστώντας τους έτσι γνώστες του εδάφους, των προσώπων, παρέχοντάς τους τη δυνατότητα συγκρότησης δικτύων έμπιστων πληροφοριοδοτών²⁸². Σύμφωνα με τον Μαργαρίτη, το μέτρο αυτό επέτρεψε την ένταξη στο θεσμό μελών των παρακρατικών συμμοριών, οι οποίοι πλέον αποκτούσαν κρατική κάλυψη για τις ενέργειές τους εναντίον των αριστερών. Για το λόγο αυτό οι αντάρτες τους αντιμετώπιζαν με ιδιαίτερη σκληρότητα και συνήθως τους εκτελούσαν επί τόπου όταν τους συλλάμβαναν, σε αντίθεση με την πρακτική που ακολουθούσε για τους στρατιώτες του κυβερνητικού στρατού, τους οποίους συνήθως απελευθέρωνε. Στα μέσα του 1947 η δύναμή τους έφθασε τους 7.000 άνδρες (από 1.600 που προβλέπονταν αρχικά) και αποτελούσαν σημαντικό ποσοστό της συνολικής δύναμης του Σώματος²⁸³.

Το 1947 είχε αποφασιστεί η οργάνωση των ταγμάτων Εθνοφρουράς και η συνεπακόλουθη διάλυση – απορρόφηση των ΜΑΥ/ΜΑΔ από αυτά. Επειδή οι οι-

²⁸⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, σελ. 224.

²⁸¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 126.

²⁸² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, σελ. 252, 253.

²⁸³ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, σελ. 224.

κονομικοί πόροι δεν επαρκούσαν για τη δημιουργία των ταγμάτων, ενώ ούτε η αμερικανική βοήθεια είχε αρχίσει να καταφθάνει άφθονη, η τότε κυβέρνηση προχώρησε στη δημιουργία των Δημοσυντήρητων μονάδων, αρχής γενομένης από την Εύβοια. Με το Νόμο 505/1947 αποφασίστηκε ότι μέχρι την ίδρυση ταγμάτων Εθνοφρουράς στην Εύβοια, θα επιτρέπονταν η συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων ή χωροφυλακής στο νησί και καθορίζονταν οι πόροι για τη συντήρηση, μισθοδοσία και διατροφή των ανδρών. Ο νόμος καθόριζε ότι με Βασιλικά Διατάγματα το μέτρο αυτό μπορούσε να επεκταθεί και σε άλλες περιοχές της χώρας, όπως και έγινε²⁸⁴. Οι Δημοσυντήρητες μονάδες ήταν ένας εύσχημος τρόπος να αυξηθεί η δύναμη των ενόπλων στην ύπαιθρο, χωρίς να φαίνονται στην παρατακτική δύναμη του στρατού, αλλά θα τελούσαν υπό τον έλεγχό του, παρακάμπτοντας ταυτόχρονα τις αντιρρήσεις των ξένων στρατιωτικών αποστολών για τη διασπορά οπλισμού σε πολίτες και χωρίς να υπολογίζονται στα κονδύλια που διατίθονταν για τον εξοπλισμό και συντήρησή του.

Σύμφωνα με τον Δημήτριο Πλούμη, ο οποίος τον Μάρτιο 1948 υπηρετούσε ως βοηθός του Α΄ Υπαρχηγού του ΓΕΣ, με ευθύνη την αναδιοργάνωση όλων των παραστρατιωτικών τμημάτων (ΜΑΥ, ΜΑΔ, Δημοσυντήρητα τάγματα), είχε εισηγηθεί και έγινε αποδεκτή από την ιεραρχία, η αποστολή αιτήματος στις 17 Μαΐου 1948 στην αμερικανική στρατιωτική αποστολή, για την έγκριση διάθεσης αγγλικού οπλισμού (τυφέκια και οπλοπολυβόλα) για τον εξοπλισμό των μονάδων. Στο έγγραφό του το ΓΕΣ, αφού ανέφερε ότι την παρούσα περίοδο η δύναμή τους ανέρχονταν σε 40.800 άνδρες, τόνιζε τη σπουδαιότητα του ρόλου τους και ότι ήταν στρατιωτικά τμήματα οργανωμένα σε διμοιρίες λόχους και τάγματα, υπαγόμενα στις κατά τόπους στρατιωτικές μονάδες για την εκτέλεση τακτικών αποστολών. Οι Αμερικανοί έστειλαν στις 15 Ιουνίου δύο επιστολές στον Α/ΓΕΣ, αντιστράτηγο Δημήτριο Γιατζή, οι οποίες αφορούσαν η μία τις Δημοσυντήρητες μονάδες και η άλλη τις ΜΑΥ/ΜΑΔ. Με τις επιστολές αυτές ενέκριναν την οργάνωση των Δημοσυντήρητων μονάδων με την ονομασία «*Εθνοφυλακή Αμύνης Χωριών*» με την κατάταξη εθελοντών, υπό τον όρο οι μονάδες αυτές να μην βάραιναν τον προϋπολογισμό της χώρας και τη διάθεση βρετανικού ελαφρού οπλισμού, ενώ πρότειναν τη μέχρι τέλος Αυγούστου διάλυση των ΜΑΥ/ΜΑΔ. Οι λόγοι που επικαλούνταν οι Αμερικανοί ήταν ότι η διάλυση των μονάδων αυτών ήταν αναγκαίο βήμα για την εμπέδωση

²⁸⁴ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 289, Τεύχος Α΄, 20 Δεκεμβρίου 1947, Νόμος 505, *Περί Επιβολής Οικονομικών Βαρών δια την Καταστολήν της εν Ευβοία Ανταρσίας*.

της τάξης στη χώρα και ότι πλέον είχε αυξηθεί το κύρος του στρατού και της κυβέρνησης. Σύμφωνα με τον Πλούμη, τα γεγονότα του χειμώνα 1948 – 1949 διέψευσαν τους αμερικανικούς ισχυρισμούς και υπό την πίεση της πραγματικότητας τον Φεβρουάριο – Μάρτιο 1949 αναγκάστηκαν να χορηγήσουν οπλισμό για την οργάνωση και εξοπλισμό του πληθυσμού της υπαίθρου²⁸⁵.

Με βάση τις παραπάνω επιστολές, το ΓΕΣ εξέδωσε διαταγή περί τα μέσα Ιουλίου 1948 για την οργάνωση Δημοσυντήρητων μονάδων με την ονομασία «Τάγμα – Διλοχία – Λόχος Εθνοφυλακής Αμύνης», αναλόγως κάθε φορά του κλιμακίου που θα συγκροτούνταν και κατάληξη το όνομα του χωριού, πόλης, επαρχίας, κλπ, που θα έδρευε. Με τη διαταγή αυτή καθορίζονταν διάφορα οργανωτικά θέματα και κυρίως ότι οι ΜΑΥ/ΜΑΔ θα προέβαιναν σε ριζική αναδιοργάνωση και όχι διάλυση και θα έπαιρναν τις παραπάνω ονομασίες. Το αποτέλεσμα ήταν ότι από την 1^η Σεπτεμβρίου 1948 υπήρχαν μόνο *Μονάδες Εθνοφυλακής Αμύνης* (ΜΕΑ) και όχι ΜΑΥ/ΜΑΔ, ενώ είχε υπάρξει ξεκαθάρισμα και στο προσωπικό, με την απόλυση των απείθαρχων, μέθυσων, ανίκανων, κλπ²⁸⁶. Ουσιαστικά ο ΕΣ από το 1948 είχε και επίσημα εντάξει στη δύναμή του τις παραστρατιωτικές ομάδες προκειμένου να τις ελέγχει. Το 1948 θεωρείται η χρονιά της επίσημης ίδρυσης των ΤΕΑ, τα οποία έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην καταστολή της δράσης της Αριστεράς στην επαρχία κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο.

Μια άλλη δύναμη της περιόδου εκείνης ήταν τα Τάγματα Φρουρών, τα οποία είχαν ως αποστολή τη φύλαξη των πολιτικών φυλακών (δηλαδή όχι των στρατιωτικών) και υπήρχαν 4. Σε σύσκεψη στα τέλη του 1946 μεταξύ της ελληνικής στρατιωτικής ηγεσίας με την αντίστοιχη βρετανική, αποφασίστηκε η μετατροπή τους σε Τάγματα Εθνοφυλακής και η απόδοση του ρόλου τους στην Χωροφυλακή, η οποία αναδιοργανώνονταν σύμφωνα με τις υποδείξεις της Βρετανικής Αποστολής Αστυνομίας και Φυλακών (British Police and Prisons Mission / BPPM)²⁸⁷.

²⁸⁵ Δημήτριος Πλούμης, *Η Ελληνική Τραγωδία 1946 – 1949*, σελ.243, 244.

²⁸⁶ Οπ. π., σελ.244, 245. Μπορεί επίσημα οι ΜΑΥ/ΜΑΔ να είχαν καταργηθεί, αλλά στην υπηρεσιακή αλληλογραφία εξακολουθούσε η χρήση του όρου.

²⁸⁷ The National Archives, WO 202/946, *Quarterly Historical Reports, October – December 1946*.

δ. *Η οργάνωση των Λόχων Ορεινών Καταδρομών ή Κομάντος (ΛΟΚ)*²⁸⁸

Στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου ιδρύθηκαν οι ΛΟΚ, οι οποίοι αποτέλεσαν τη βάση για τις ειδικές δυνάμεις του ΕΣ. Η ίδρυσή τους οφείλεται σε ένα συνδυασμό παραγόντων. Ένας παράγοντας υπήρξε η άμεση εμπλοκή Βρετανών της Special Air Service (SAS) στην οργάνωση – εκπαίδευση των νέων τμημάτων, την εποχή που αναζητούσε ρόλο ύπαρξης και μια αποστολή, προκειμένου να μπορέσει να αποδείξει την αξία της και την ανάγκη διατήρησής της στο μεταπολεμικό οργανόγραμμα του βρετανικού στρατού. Ο άλλος παράγοντας υπήρξε η επιμονή περί της ανάγκης ίδρυσής τους από Έλληνες αξιωματικούς που είχαν συμμετάσχει με τον Ιερό Λόχο σε ανορθόδοξες επιχειρήσεις με τη SAS και την Special Boat Squadron (SBS) στη Βόρεια Αφρική και το Αιγαίο στη διάρκεια του Β΄ ΠΠ. Αυτοί διέθεταν τις κατάλληλες προσβάσεις στην πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, ώστε να τους πείσουν για την αξία της δημιουργίας επίλεκτων τμημάτων ελαφρού πεζικού και προχώρησαν στην υλοποίηση του εγχειρήματος²⁸⁹.

Η ομολογουμένως επιτυχημένη δράση και ύπαρξη του Ιερού Λόχου περατώθηκε το καλοκαίρι του 1945, όταν από τις 12 Ιουλίου άρχισε η παράδοση των υλικών του στους Βρετανούς και η απόλυση, όσων Ελλήνων κατάγονταν από την Αίγυπτο, το Σουδάν, άλλες χώρες της Αφρικής και την Τουρκία. Στην Ελλάδα επαναπατρίστηκαν περίπου 600 άτομα στις 20 Ιουλίου. Στις 7 Αυγούστου έλαβε χώρα τελετή στο Πεδίο του Άρεως, παρουσία της πολιτειακής και στρατιωτικής ηγεσίας, στην οποία απονεμήθηκαν μετάλλια στην Πολεμική Σημαία του συντάγματος και έγιναν τα αποκαλυπτήρια αναμνηστικής πλάκας στο μνημείο των ιερολοχιτών. Τις επόμενες ημέρες απολύθηκαν οι έφεδροι αξιωματικοί και οι οπλίτες των κλάσεων

²⁸⁸ Η αρχική ονομασία ήταν Λόχοι Ορεινών Κομάντος.

²⁸⁹ Για να γίνει αντιληπτή η στενή σύνδεση μεταξύ της SAS και των ΛΟΚ πρέπει να γίνει μια σύντομη αναφορά στη δράση της πρώτης κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ. Η SAS από την εποχή της ίδρυσής της στην Βόρεια Αφρική από τον Ντέιβιντ Στέρλινγκ (David Sterling) είχε εξειδικευθεί στη διενέργεια καταδρομικών αποστολών σε μεγάλο βάθος πίσω από το εχθρικό μέτωπο. Οι αποστολές που αναλάμβαναν ήταν η εκτέλεση δολιοφθορών σε αεροδρόμια και εγκαταστάσεις διοικητικής μέριμνας (ΔΜ) του εχθρού, καθώς και η εκτέλεση αναγνωρίσεων για την εχθρική διάταξη και δρομολογίων κινήσεως. Αργότερα, κατά τις μάχες για την απελευθέρωση της Γαλλίας και των Κάτω Χωρών, τμήματα της SAS ρίχνονταν με αλεξίπτωτα πίσω από τις γερμανικές γραμμές και έρχονταν σε επαφή με αντιστασιακές ομάδες, με σκοπό την οργάνωση και καθοδήγησή τους, έτσι ώστε να προκαλούν χάος στα εχθρικά μετόπισθεν και να διευκολύνονται οι επιχειρήσεις των τακτικών στρατευμάτων. Για την εμπλοκή της SAS στην αναδιοργάνωση των ΛΟΚ και το ρόλο που έπαιξε ο Εμφύλιος Πόλεμος στη διατήρησή της μετά το τέλος του Β΄ ΠΠ θα γίνει ιδιαίτερη μνεία στο κεφάλαιο για τη ΒΜΜ.

που δεν υπηρετούσαν, ενώ τα μόνιμα στελέχη και οι υπόλοιποι οπλίτες πήραν φύλλα πορείας για τις νέες μονάδες τους²⁹⁰.

Ο Ιερός Λόχος μπορεί να είχε διαλυθεί, αλλά η ανάμνηση των κατορθωμάτων και της αποτελεσματικής δράσης του δεν είχε ξεχασθεί. Τα στελέχη που υπηρέτησαν σε αυτόν δεν μπορούσαν να δεχθούν τη διάλυση μιας επίλεκτης μονάδας και την απώλεια πολύτιμων γνώσεων και δεξιοτήτων. Για να πετύχουν το σκοπό τους, δηλαδή της διατήρησης μιας επίλεκτης μονάδας στις τάξεις του ΕΣ χρησιμοποίησαν τόσο την υπηρεσιακή οδό, όσο και τις γνωριμίες τους στην πολιτική και στρατιωτική ηγεσία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσε ο Ανδρέας Καλλίνσκης, ο επονομαζόμενος και «πατέρας των ΛΟΚ», ο οποίος αν και προερχόμενος από το Ιππικό, είχε υπηρετήσει ως αντισυνταγματάρχης και συνταγματάρχης στον Ιερό Λόχο, ανεπισσόμενος μέχρι τα καθήκοντα του διοικητή της Α΄ Μοίρας Καταδρομών²⁹¹. Στις αρχές Αυγούστου του 1945, ο Καλλίνσκης πρότεινε τη διατήρηση ενός πυρήνα από εμπειροπόλεμα στελέχη και τη σταδιακή συγκρότηση σχηματισμού επιπέδου ταξιαρχίας δυνάμεως 2.000 ανδρών με έδρα το Βόλο. Η ταξιαρχία θα αποτελούσε μία «Δύναμιν Καταδρομών» και θα συνδύαζε τα χαρακτηριστικά των Βρετανών Commandos, της SAS και της SBS. Θα ήταν δηλαδή κατάλληλη για εκτέλεση επιχειρήσεων από ξηρά, θάλασσα και αέρα. Η πρότασή του έγινε αρχικά δεκτή από το ΓΕΣ, αλλά τελικά δεν εγκρίθηκε η υλοποίησή της²⁹².

Όσο εκτραχύνονταν η κατάσταση και γινόταν εμφανής η αδυναμία του τακτικού στρατού, της Εθνοφυλακής και των λοιπών ένοπλων παραστρατιωτικών τμημάτων, να αντιπαρατεθούν επιτυχώς με τους αντάρτες και να καταστείλουν την εξέγερση, η ελληνική στρατιωτική και πολιτική ηγεσία, ξανασκέφτηκε την πρόταση του Καλλίνσκη για τη δημιουργία ειδικά εξοπλισμένων και εκπαιδευμένων τμημάτων, τα οποία θα μάχονταν τον εχθρό με τους δικούς του τρόπους. Μπορεί ο Ανδρέας Καλλίνσκη να θεωρείται ο «πατέρας των Καταδρομών», αλλά ο Ζαφειρόπουλος ανέφερε ξεκάθαρα ότι ο πρώτος που τοποθέτησε το ζήτημα σε σταθερές βάσεις και επέμεινε πεισματικά στη συγκρότησή τους, από την πρώτη στιγμή που

²⁹⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή*, σελ. 277, 278. Στο ιστορικό αρχείο της ΕΡΤ υπάρχει οπτικό ντοκουμέντο η οποία καταγράφει την εν λόγω τελετή. Το αρχείο είναι προσβάσιμο στη διεύθυνση: <http://archive.ert.gr/37029/> την 18 Δεκ 17.

²⁹¹ Ο Καλλίνσκης ανήκε σε μία από τις επιφανέστερες οικογένειες της Αθήνας με στρατιωτική παράδοση, ενώ ο στρατηγός Παπάγος ήταν παντρεμένος με την αδερφή του Μαρία.

²⁹² ΓΕΣ, *Ιστορία Ειδικών Δυνάμεων*, προσβάσιμη στη διεύθυνση: <http://www.army.gr/default.php?pname=subDEDHistorKD&la=1>, την 18 Δεκ 17. Ουσιαστικά η πρόταση του Καλλίνσκη αφορούσε στη δημιουργία από τον ΕΣ μιας μονάδας στα πρότυπα των SEALs, των επίλεκτων δυνάμεων του πολεμικού ναυτικού των ΗΠΑ, οι οποίοι δημιουργήθηκαν το 1962 από τον Πρόεδρο Κέννεντι.

ανέλαβε τα καθήκοντά του, ήταν ο αντιστράτηγος Κωνσταντίνος Βεντήρης, ο οποίος ανέθεσε στον Καλλίνσκη την υλοποίηση της ιδέας²⁹³. Από την άλλη πλευρά, ο Τιμ Τζόουνς (Tim Jones) υποστηρίζει ότι η ιδέα δημιουργίας των ΛΟΚ προήλθε από την ΒΜΜ περίπου τον Οκτώβριο του 1946, οι οποίοι και τους έδωσαν το όνομα «κομάντος» και εκτιμά (ελλείπει αρχειακού υλικού) ότι οφείλονταν στην επιρροή πρώην καταδρομών (commandos) και μελών της SOE και SAS/SBS που υπηρετούσαν σε αυτή²⁹⁴. Ο Τζόουνς τη συσχετίζει και με την πρόθεση της τότε ελληνικής κυβέρνησης να καλέσει υπό τα όπλα πρώην αντάρτες για την επάνδρωση αυτών των μονάδων. Στις 19 Νοεμβρίου οι στρατηγοί Ρόλινς (Rawlins) και Σπηλιωτόπουλος βρίσκονταν στο Λονδίνο για να συζητήσουν την στρατηγική που θα έπρεπε να εφαρμόσει ο στρατός και στις 28 Νοεμβρίου το Συμβούλιο Αρχηγών Επιτελείων αποφάσισε ότι τουλάχιστον 3.000 άνδρες θα έπρεπε να οργανωθούν σε τμήματα καταδρομών. Δύο ημέρες αργότερα ο στρατάρχης Μοντγκόμερι αφίχθη στην Αθήνα για να ενημερωθεί για τις αλλαγές που λάμβαναν χώρα στην αναδιοργάνωση του ΕΣ και προέτρεψε την μετεκπαίδευση του, ώστε να μπορεί να πολεμήσει έναν «άτακτο εχθρό σε ορεινές περιοχές». Για την επίτευξη αυτού του σκοπού υποστήριξε την υιοθέτηση μεθόδων, όπως ήταν η μεγαλύτερη χρήση της αεροπορικής υποστήριξης, η ανάπτυξη τμημάτων ελαφρού πεζικού και των καταδρομών²⁹⁵.

Η κεντρική ιδέα πίσω από τη συγκρότησή τους ήταν ότι τα τμήματα αυτά θα έπρεπε να είναι ελαφρά οπλισμένα προκειμένου να είναι ευέλικτα και να μην εξαρτώνται από εκτεταμένες γραμμές εφοδιασμού, οι οποίες δυσχέραιναν το έργο τους και πρόδιδαν τις προθέσεις και θέσεις τους στον εχθρό. Οι λόχοι θα μπορούσαν να μάχονται κάτω από οποιοσδήποτε καιρικές συνθήκες και σε οποιοδήποτε τύπο εδάφους. Σκοπός τους ήταν να μεταφέρουν τον πόλεμο στο έδαφος του εχθρού, μαχόμενοι με τον τρόπο των ανταρτών, έτσι ώστε να περιορίζουν την ελευθερία κινήσεων των τελευταίων, να τους προκαλούν ανασφάλεια και κόπωση, προκειμένου να καμφθεί το ηθικό και η αποτελεσματικότητά τους. Οι άνδρες που θα επάν-

²⁹³ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντिसυμμοριακός Αγών*, σελ. 97.

²⁹⁴ Η επιρροή των βρετανικών ειδικών δυνάμεων στις δυνάμεις καταδρομών ήταν εμφανής και από την ονομασία των μονάδων που ονομάζονταν μοίρες (squadrons), αντί τάγματα (battalions). Το έμβλημα των καταδρομών, δηλαδή το ξίφος με την κόψη προς τα πάνω, πλαισιωμένο με φτερά και το ρητό «Ο Τολμών Νικά», παραπέμπει στο έμβλημα της SAS, το οποίο απεικονίζει ένα ξίφος με την κόψη προς τα κάτω, πλαισιωμένο με στυλιζαρισμένες φλόγες, που μοιάζουν με φτερά και το ρητό «Who Dares Wins», ενώ ο πράσινος μπερές είναι της ίδιας απόχρωσης με των Βρετανών Commandos.

²⁹⁵ Tim Jones, (1997), *The British Army and Counter – Guerrilla Warfare in Greece, 1945–49, Small Wars & Insurgencies*, 8:1, σελ. 88 – 106.

δρωναν τους ΛΟΚ θα έπρεπε να είναι εθελοντές με υψηλό ηθικό, ικανοί να μπορούν να αναπτύσσουν πρωτοβουλία με γνώμονα την επιτυχία της αποστολής και να μην αναμένουν έγκριση ή διαταγές από τους προϊσταμένους τους για κάθε ενέργεια. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνονταν στην πολύ καλή φυσική κατάσταση των εθελοντών και στην αποφασιστικότητά τους να μην εγκαταλείπουν τις προσπάθειες όταν αντιμετώπιζαν δυσκολίες ή εμπόδια. Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε η επιλογή αξιωματικών και οπλιτών ανεξαρτήτως ειδικότητας από όλα τα Όπλα – Σώματα του ΕΣ. Εκπαιδευτές στις νέες μονάδες θα ήταν πρώην στελέχη και οπλίτες του Ιερού Λόχου που διέθεταν πολύτιμη ανάλογη εμπειρία στη διεξαγωγή ανορθόδοξων επιχειρήσεων, συνεπικουρούμενοι από τους Βρετανούς²⁹⁶.

Ο Καλλίνσκη έλαβε την άδεια για τη συγκρότηση των πρώτων 40 ΛΟΚ, οι οποίοι θα υπάγονταν στα κατά τόπους σώματα στρατού και την VIII μεραρχία. Η αρχική σύνθεση ήταν δυνάμει 4 αξιωματικών και 59 οπλιτών, με εξαιρετικά ελαφρύ οπλισμό. Στη συνέχεια και αφού δοκιμάστηκαν σε επιχειρήσεις, με νέα εισήγηση του Καλλίνσκη αποφασίστηκε η διάλυση των πρώτων αυτών ΛΟΚ, εκτός από 4 και η συγκρότηση νέων υπό την άμεση εποπτεία του ΓΕΣ. Οι λόγοι που οδήγησαν στη διάλυσή τους ήταν, σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο, τρεις. Η εκπαίδευσή τους, η οποία κρίθηκε ανεπαρκής, στοιχειώδης και μικρής διάρκειας. Η απειρία και ακαταλληλότητα των επιλεγέντων αξιωματικών που επάνδρωσαν τις νέες μονάδες και τέλος η άγνοια των προϊσταμένων διοικήσεων γύρω από τις δυνατότητες και την τακτική χρησιμοποίηση των τμημάτων αυτών, με αποτέλεσμα την ανάθεση στατικών αποστολών και ασφαλείας²⁹⁷.

Τον Μάρτιο του 1947 συγκροτήθηκε η Υποδιεύθυνση Μονάδων Ορεινών Καταδρομών (ΓΕΣ/ΥΜΟΚ), με προϊστάμενο τον Καλλίνσκη. Τον ίδιο μήνα ανασυγκροτήθηκαν 20 νέοι ΛΟΚ αρχικά στο Κέντρο Βασικής Εκπαίδευσης (ΚΒΕ) Χαϊδαρίου και στη συνέχεια στο Κέντρο Εκπαιδεύσεως Μονάδων Καταδρομών (ΚΕΜΚ) στη Βουλιαγμένη. Τον Ιούνιο συγκροτήθηκαν άλλοι 20 ΛΟΚ και όλοι μαζί συμμετείχαν στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του καλοκαιριού στη Στερεά Ελλάδα, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Αρχικά οι ΛΟΚ δρούσαν ως ανεξάρτητες υπομονάδες, αλλά στη συνέχεια εντάχθηκαν στις νεοσυγκροτηθείσες Α΄, Β΄ και Γ΄ Διοικήσεις Μονάδων Καταδρομών, οι οποίες υπάγονταν με τη σειρά τους στα VII και VIII Τακτικά Επιτελεία Καταδρομών. Αυτά με τη σειρά τους μετασχηματίστηκαν στις Α΄,

²⁹⁶ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 97.

²⁹⁷ Οπ. π., σελ. 98.

Β', Γ' και Δ' Μοίρες Καταδρομών (ΜΚ). Εν όψει των επιχειρήσεων του καλοκαιριού 1948 και για τον συντονισμό των δράσεων των μοιρών καταδρομών, συγκροτήθηκαν τον Ιούνιο 2 Τακτικά Επιτελεία, υπό των τίτλο Διοίκηση Δυνάμεων Καταδρομών Βορρά (Α' και Β' ΜΚ) και Διοίκηση Δυνάμεων Καταδρομών Νότου (Γ' και Δ' ΜΚ). Η δομή διοικήσεως των καταδρομών άλλαξε ξανά το 1949, αλλά το έτος αυτό δεν αφορά το αντικείμενο της παρούσας διατριβής²⁹⁸.

Οι Βρετανοί παρείχαν το σύνολο του χρησιμοποιηθέντος εξοπλισμού, ο οποίος στην πορεία διαφοροποιήθηκε σε σχέση με τον αρχικό σχεδιασμό. Εκπαιδευτές της SAS μετέβησαν στα νεοσυσταθέντα Κέντρα Εκπαίδευσης Καταδρομών στην Πάρνηθα, τη Βουλιαγμένη, το Βόλο και την Κομοτηνή και στις περιοχές ευθύνης των σωμάτων στρατού. Αρχικά η εκπαίδευση των καταδρομέων είχε ορισθεί στις 6 εβδομάδες και ανάμεσα στα διδακτέα αντικείμενα περιλαμβάνονταν θέματα διενέργειας δολιοφθορών, χρήσης εκρηκτικών υλών και διενέργειας καταδρομικών ενεργειών. Η έμφαση των Βρετανών στη διακλαδικότητα (τη στενή συνεργασία με την αεροπορία κυρίως και δευτερευόντως με το ναυτικό), αποτελούσε κάτι επαναστατικό για τα ελληνικά δεδομένα²⁹⁹.

Τώρα όσον αφορά στις προτάσεις των Βρετανών για την τακτική χρησιμοποίηση των ΛΟΚ, η ελληνική στρατιωτική ηγεσία αμφέβαλλε εάν μπορούσαν να επιβιώσουν τα τμήματα σε βάθος εντός της εχθρικής τοποθεσίας, διότι θεωρούσε (και βάσιμα), ότι η βασική διαφορά από αντίστοιχες επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανών ή των Ιαπώνων ήταν ότι οι αντάρτες του ΔΣΕ δεν ήταν ξένοι στο χώρο που μάχονταν, αλλά αντιθέτως, η πλειοψηφία τους κατάγονταν από τις περιοχές που επιχειρούσαν, ενώ σε πολλές περιοχές μπορούσαν να βασίζονται στην ενεργό υποστήριξη του ντόπιου πληθυσμού. Επίσης δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι μέχρι την τελευταία φάση του πολέμου, ο ΔΣΕ υπερείχε στον τομέα συλλογής και αξιοποίησης των πληροφοριών και καμία επιχείρηση του ΕΣ δεν μπόρεσε να επιτύχει την απαιτούμενη μυστικότητα³⁰⁰.

²⁹⁸ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1809/Α/ΙΜ2, *Ιστορία της Διεύθυνσης Ειδικών Δυνάμεων του Γενικού Επιτελείου Στρατού (Πρώην Υποδιεύθυνση Μονάδων Ορεινών Καταδρομών, Διοίκηση Δυνάμεων Καταδρομών) της 01/02/1995, για την Περίοδο από 01/12/1942 έως 01/02/1995.*

²⁹⁹ Δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι η πλειοψηφία των αξιωματικών του ΕΣ είχαν παραμείνει εκτός στρατεύματος και των εξελίξεων που είχαν λάβει χώρα κατά τη διάρκεια του Β' ΠΠ. Εκτός ενός μικρού πυρήνα αξιωματικών που είχαν υπηρετήσει με τον Ιερό Λόχο και είχαν εμπειρία συνδυασμένων και διακλαδικών επιχειρήσεων, ακόμα και όσοι συμμετείχαν στις πολεμικές επιχειρήσεις στη Β. Αφρική και την Ιταλία είχαν εμπειρία συμβατικών, μόνο, επιχειρήσεων.

³⁰⁰ Παναγιώτης Δημητράκης, (2012), *Δυνάμεις Καταδρομών και SAS, Η Εμπλοκή των Βρετανικών Ειδικών Δυνάμεων στον Εμφύλιο, Μάχες και Στρατιώτες*, 9, σελ. 8 – 19.

Φυσικά η πραγματικότητα που αντιμετώπιζαν οι άνδρες των ΛΟΚ κατά τις επιχειρήσεις εναντίον των δυνάμεων του ΔΣΕ, επέβαλλαν την αναπροσαρμογή της εκπαίδευσής τους και των τακτικών. Μέσα από διαδικασίες «δοκιμής και λάθους», οι Βρετανοί και οι Έλληνες επιτελείς κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ο αποδοτικότερος τρόπος χρησιμοποίησης των ΛΟΚ ήταν αυτός του επίλεκτου πεζικού, σε ρόλους επιθετικής αναγνώρισης και δημιουργίας ρηγμάτων στην εχθρική διάταξη, τα οποία θα διεύρυναν οι συμβατικές δυνάμεις, με απώτερο σκοπό τη διάρρηξη της εχθρικής τοποθεσίας. Ομοίως κατά τις νυχτερινές ενέργειες, οι δυνάμεις των ΛΟΚ θα έπρεπε να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την καταστροφή του εχθρού από τις δυνάμεις πεζικού με το φως της ημέρας³⁰¹.

Με την εμπλοκή των Αμερικανών στον εμφύλιο, οι σχέσεις μεταξύ της BMM γενικά και της SAS ειδικότερα, με την JUSMAPG ήταν αρκετά περίπλοκες, όσον αφορά στις δυνάμεις καταδρομών. Αρχικά, οι Αμερικανοί σύμβουλοι έδειξαν ενδιαφέρον για τη βρετανική συμβολή στην ανάπτυξη αντιανταρτικών τακτικών και δογμάτων. Όμως στην πορεία και όσο ισχυροποιούνταν η αμερικανική επιρροή, η έμφαση δόθηκε στην ανάπτυξη συμβατικών δυνάμεων και τη συντριβή του εχθρού με τακτικό αγώνα συνδυασμένων Όπλων. Σε αυτό βοήθησε και η μετατροπή του ΔΣΕ σε μια συμβατική δύναμη και στην προσπάθεια υπεράσπισης από την πλευρά του σαφώς καθορισμένων εδαφικών περιοχών. Σε αυτής της μορφής αγώνα, εκτιμούσαν ότι η υπεροπλία του ΕΣ σε τεθωρακισμένα οχήματα, πυροβολικό και αεροπορία θα μπορούσε να συντρίψει τις εχθρικές δυνάμεις, χωρίς να χρειάζεται να καταφύγει σε ανορθόδοξο πόλεμο. Με την άποψη των Αμερικανών συντάσσονταν και η ελληνική στρατιωτική ηγεσία, η οποία είχε κατά νου τη δημιουργία ενός βαριά εξοπλισμένου τακτικού στρατού, που θα μπορούσε να αντιπαρατεθεί, εάν απαιτούνταν, στις ένοπλες δυνάμεις των γειτονικών κομμουνιστικών χωρών, μετά το τέλος της εμφύλιας σύγκρουσης. Έτσι, όταν τον Ιούλιο του 1948 η BMM ζήτησε την αύξηση του αριθμού των εκπαιδευόμενων καταδρομέων και την έμφαση στην εκπαίδευση επί αντικειμένων χειμερινού ορεινού αγώνα για την καταδίωξη των μονάδων του ΔΣΕ, ο διοικητής της JUSMAPG, στρατηγός Βαν Φλιτ (James Van Fleet) αρνήθηκε και το ΓΕΣ συντάχθηκε με την άποψή του³⁰².

³⁰¹ Παναγιώτης Δημητράκης, *Δυνάμεις Καταδρομών και SAS*, σελ. 8 – 19.

³⁰² Tim Jones, *Postwar Counterinsurgency and the SAS 1945 – 1952. A special Type of Warfare*, Routledge, New York, 2007, σελ. 68 – 70. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι σε αυτό το στάδιο του πολέμου η επιρροή της BMM έφθινε, μιας και όλα τα υλικά και χρήματα για τη συντήρηση, εξοπλισμό και οργάνωση του ΕΣ προέρχονταν από τις ΗΠΑ. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι Έλληνες επιτε-

ε. *Η οργάνωση της εκπαίδευσης του ΕΣ και η προετοιμασία για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων το 1947*

Τα πενιχρά αποτελέσματα των πρώτων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, ανάγκασαν την ηγεσία του στρατεύματος να επανεξετάσει τα δόγματα, τις διαδικασίες και την εκπαίδευση των μάχιμων τμημάτων που καλούνταν να διεξαγάγουν τον αγώνα. Με δεδομένη την απειρία των στρατιωτών και των στελεχών σε αυτό το είδος πολέμου, έπρεπε να βρεθούν τα κατάλληλα αντίμετρα για την αντιμετώπιση των ανταρτών και της διαρκώς αυξανόμενης δράσης τους. Πάνω απ' όλα όμως το στράτευμα έπρεπε να εκπαιδευτεί σε αυτό το νέο είδος πολέμου. Η εκπαίδευση ενός τμήματος χωρίζεται χονδρικά σε δύο κατηγορίες. Στην ατομική τακτική εκπαίδευση, δηλαδή στο πώς χρησιμοποιεί ο κάθε μαχητής το έδαφος, τον οπλισμό του, κλπ και στην εκπαίδευση για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, όπου πρέπει να μάθει να πολεμάει ως μέρος ενός συνόλου (πχ ομάδα, διμοιρία, λόχος, τάγμα, κλπ), προκειμένου να μπορέσει να φέρει εις πέρας την αποστολή του. Η ανάγκη του στρατού να έχει τον απόλυτο έλεγχο και να μην αφήνει τίποτα στην τύχη, οδήγησε στη δημιουργία γραφειοκρατίας και στην έκδοση λεπτομερειακών διαταγών, οδηγιών, εγχειριδίων, κανονισμών, κλπ που πρακτικά ρυθμίζουν κάθε πτυχή της στρατιωτικής ζωής στην ειρήνη και τον πόλεμο, στο στρατόπεδο και την εκστρατεία. Πριν ο ΕΣ αναλάβει τα καθήκοντα της αστυνόμευσης της υπαίθρου και διεξάγει επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών θα έπρεπε να αναπτύξει δόγμα. Αυτές όμως οι επιχειρήσεις ήταν καινοφανείς για τα στελέχη και τους στρατιώτες, πλην όσων είχαν εμπειρία από τη συμμετοχή τους στις ανταρτικές οργανώσεις κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Οι μόνοι που είχαν μια σχετική εμπειρία από την καταπολέμηση ανταρτικών τμημάτων ήταν οι Βρετανοί και για το λόγο αυτό η BMM εξέδωσε σχετικές οδηγίες. Προκειμένου η γνώση αυτή να διαχυθεί στο στράτευμα και να γίνει κτήμα των διοικήσεων, το ΓΕΣ τις μετέφραζε και τις κοινοποιούσε υπό τη μορφή οδηγιών, με σκοπό αυτές να εφαρμόζονται από όλα τα κλιμάκια διοικήσεως. Μία τέτοια διαταγή η 26 ταξιαρχία την κοινοποίησε στις μονάδες της, δηλαδή στα 554, 555 και 556 τάγματα πεζικού. Σε αυτή τονίζονταν ότι ήταν επιτακτική η λήψη καλών πληροφοριών περί του εχθρού από όλες τις πιθανές πηγές και όργα-

λείς συντάσσονταν εκόντες – άκοντες με την αμερικανική πλευρά, η οποία καθόριζε και τη ροή αυτής της βοήθειας. Πάντως ο τρόπος χρησιμοποίησης των καταδρομών στις επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο τη Ρούμελη και την τελική φάση στο Γράμμο και το Βίτσι το 1949, φάνηκε να επιβεβαιώνουν τη βρετανική εκτίμηση για τον ενδεδειγμένο τρόπο χρησιμοποίησης των καταδρομών.

να συλλογής πληροφοριών, δηλαδή τη Χωροφυλακή, την αεροπορία, από χωρικούς και κυρίως από τα περίπολα. Επίσης τα σχέδια επιχειρήσεων θα έπρεπε να αποσκοπούν στην εκμηδένιση του εχθρού και όχι στην απώθησή του από μια περιοχή και αυτό θα επιτυγχάνονταν με την κύκλωσή του. Ακόμα οι διοικήσεις θα έπρεπε να αποφεύγουν να γίνονται ορατές οι κινήσεις τους, με τη διενέργεια των προκαταρκτικών κινήσεων τη νύχτα, τη μη χρησιμοποίηση δρόμων και την χρησιμοποίηση κεκαλυμμένων οδεύσεων. Η εκπαίδευση θα έπρεπε να αποσκοπεί στη διενέργεια ορμητικής εφόδου, στην επίτευξη αιφνιδιασμού των ανταρτών, στην κατεύθυνση της επίθεσης στο εσωτερικό της τοποθεσίας που αμύνονταν οι αντάρτες και στη συνέχιση της επίθεσης μέχρι την ολοκλήρωση της επιτυχίας. Πάνω από όλα βασικό στοιχείο για την επιτυχία ήταν η έκδοση σαφών διαταγών. Επιπρόσθετα στην εν λόγω διαταγή περιλαμβάνονταν οδηγίες για τη σύνθεση και εκπομπή των περιπόλων καθώς επίσης και υποδείγματα διαταγής επιχειρήσεων και ενεργειών οργάνωσης μάχης³⁰³.

Το τέλος του πρώτου έτους του πολέμου είδε τον ΕΣ να έχει αυξήσει τις επιθετικές δραστηριότητές του, σε σχέση με τους πρώτους μήνες του καλοκαιριού, αλλά τα πλήγματα που προσπαθούσε να επιφέρει στους αντάρτες εντοπίζονταν εντός των περιοχών των ταξιαρχιών και χρονικά δεν ξεπερνούσαν τις 4 ημέρες. Σπάνια οι μεραρχίες συνδύαζαν τις ενέργειες τμημάτων δύο ταξιαρχιών τους. Από πλευράς οπλισμού ο στρατός είχε αποκτήσει αρκετούς ελαφρούς όλμους, αλλά ελάχιστους βαρείς (υπήρχαν 6 ανά ταξιαρχία), δεν διέθετε ακόμη βαριά πολυβόλα, υστερώντας σε ισχύ πυρός στα μικρά κλιμάκια (ομάδας – διμοιρίας) έναντι των ανταρτών. Στερούνταν επίσης ορειβατικών πυροβόλων, ενώ το πεδινό πυροβολικό παράλο που ήταν άριστο δεν μπορούσε να συμβάλει ενεργά στις επιχειρήσεις, λόγω της φύσης του εδάφους. Σημαντικός παράγοντας που περιόριζε την αποτελεσματικότητα του στρατού ήταν η υποχρέωση διάθεσης φρουρών για τη φύλαξη αστικών κέντρων και γραμμών συγκοινωνιών, γεγονός που απορροφούσε περίπου το 40% της ενεργής δύναμης. Όσον αφορά στην εκπαίδευσή του, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, αυτή δεν ήταν προσαρμοσμένη για την αντιμετώπιση ανταρτών, ο δε νυχτερινός αγώνας, τον οποίον χρησιμοποιούσαν κατά κόρον οι αντάρτες, ήταν σχεδόν άγνωστος³⁰⁴.

³⁰³ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1220/Α/2, 26^η Ταξιαρχία: Οδηγία της Βρετανικής Αποστολής «Περί Επιθέσεως Τάγματος κατά τον Αντिसυμμοριακόν Αγώνα».

³⁰⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Το Πρώτον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1946, σελ. 196, 197.

Εν των μεταξύ, όσο οι μονάδες εκστρατείας οργανώνονταν και εκπαιδεύονταν προσπαθώντας να αφομοιώσουν τις νέες τακτικές, η ανώτατη πολιτική και στρατιωτική ηγεσία έπρεπε να αποφασίσουν για τις επόμενες ενέργειές τους. Η ηγεσία του στρατεύματος, σε συνεργασία με την ΒΜΜ, αποφάσισε ότι η αναδιοργάνωση του στρατεύματος θα προχωρούσε κατά το μάλλον ή ήττον όπως είχε αποφασισθεί, αλλά επιπρόσθετα θα δίνονταν βαρύτητα στην αύξηση της δυνάμεως του πεζικού εις βάρος της δημιουργίας άλλων σχηματισμών που δεν ήταν απολύτως απαραίτητοι, όπως ήταν το αντιαεροπορικό πυροβολικό³⁰⁵.

Στις 10 Δεκεμβρίου 1946 συνεδρίασε το Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Άμυνας (ΑΣΕΑ) και αποφασίστηκε το γενικό σχέδιο ενεργείας των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας για το 1947. Συγκεκριμένα αποφασίστηκε η έναρξη την άνοιξη εκκαθαριστικών επιχειρήσεων και η μέχρι τότε συνεχής εξάσκηση πίεσης επί των ανταρτών. Τα Γενικά Επιτελεία των Κλάδων των ενόπλων δυνάμεων επιφορτίζονταν με την υποχρέωση κατάρτισης των πινάκων με τα απαιτούμενα υλικά και εφόδια για την υλοποίηση του εν λόγω σχεδίου, προκειμένου να υπάρξει ο απαιτούμενος συντονισμός με τις αντίστοιχες βρετανικές αποστολές³⁰⁶.

Την επόμενη ημέρα συνεδρίασε το Συμβούλιο Αρχηγών Γενικών Επιτελείων (ΣΑΓΕ), προκειμένου να εξετάσει σε μεγαλύτερο βάθος τα θέματα και να προβεί στις απαραίτητες εισηγήσεις προς την κυβέρνηση και στην έκδοση αντίστοιχων διαταγών προς τους υφισταμένους. Στη συνεδρίαση αναφέρθηκαν δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα της χειροτέρευσης της κατάστασης ασφάλειας στη χώρα, τα οποία συνέβησαν στη Θράκη. Το ένα κόστισε ένα λόχο του ΕΣ, ενώ στο άλλο ο στρατός είχε 14 νεκρούς, εκ των οποίων οι 5 αξιωματικοί. Τα επεισόδια δεν περιορίζονταν μόνο στο βορρά, αλλά συμπλοκές σημειώνονταν και στο τρίγωνο που ορίζονταν από τις πόλεις Λαμία – Καρπενήσι και Καρδίτσα. Μπορεί η επίσημη φρασεολογία να ήταν ότι ο στρατός αντιμετώπιζε «συμμορίες», αλλά το ΣΑΓΕ αναγνώριζε ότι «ουσιαστικώς κάμνομεν ένα πόλεμον σοβαρώτερον από τον κατά της Ιταλίας εις την Αλβανίαν καθόσον εκεί είχομεν να ενεργήσωμεν κατά μέτωπον, ενώ τώρα δέον να ενεργώμεν προς πολλές κατευθύνσεις»³⁰⁷. Όσον αφορά στην οργάνωση του ΕΣ, ο Α/ΓΕΣ ενημέρωσε το συμβούλιο ότι ο στρατός είχε οργανωθεί κατά τα βρετανικά πρότυπα, όσον αφορά στο σύστημα διοίκησης, τα κέντρα

³⁰⁵ The National Archives, WO 202/946, *Quarterly Historical Reports, October – December 1946*.

³⁰⁶ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Α/1, *Πρακτικόν Υπ' Αριθμόν 7 Περί Ασφαλείας του Κράτους*.

³⁰⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Β/1, *Πρακτικόν Συνεδριάσεως Σ.Α.Γ.Ε. Έτους 1946*.

εκπαίδευσης, τις σχολές, τα Σώματα και αναλόγως των μέσων εξελίσσονταν. Λόγω της διαμορφωθείσας κατάστασης είχε προτιμηθεί η οργάνωση ορεινών σχηματισμών. Σημαντικό θέμα συζήτησης αποτέλεσε η συνδρομή που θα μπορούσαν να παράσχουν οι άλλοι Κλάδοι στον ΕΣ και ο Α/ΓΕΣ εξέφρασε τις αιτήσεις του στρατού. Οι αρχηγοί των βρετανικών αποστολών υποσχέθηκαν να μελετήσουν τα ελληνικά αιτήματα³⁰⁸.

Το συγκεκριμένο ΣΑΓΕ υπήρξε σημαντικό, διότι για πρώτη φορά έδειξε η ηγεσία των ΕΔ να κατανοεί ότι ήταν αντιμέτωπη με ένα νέο είδος πολέμου και ότι ήταν απαραίτητος ο συντονισμός και η συνεργασία τόσο μεταξύ των Κλάδων, όσο και μεταξύ Ελλήνων και Βρετανών. Έτσι το ΣΑΓΕ αποφάσισε τη συγκρότηση του «Συμβουλίου Συνδεδασμένων Επιχειρήσεων», με στόχο την καλύτερη συνεργασία των κλάδων των ΕΔ και μάλιστα τόνιζε ότι χωρίς την ύπαρξή του η συνεργασία τους θα ήταν αδύνατη³⁰⁹. Επίσης αποφασίστηκε ομόφωνα η ίδρυση του «Συμβουλίου Συνδεδασμένων Πληροφοριών», κατόπιν εισήγησης του Σπηλιωτόπουλου, ο οποίος είχε χαρακτηρίσει τη δημιουργία του απαραίτητη, έτσι ώστε να κατανοούνται και να διασταυρώνονται οι συλλεγόμενες πληροφορίες για τον εχθρό. Διευθυντής του συμβουλίου είχε προτείνει να είναι αξιωματικός του στρατού, καθόσον ο ΕΣ ήταν αυτός που συνέλλεγε τον μεγαλύτερο όγκο πληροφοριών. Επίσης είχε ζητηθεί η συνδρομή της βρετανικής πλευράς, με τη διάθεση ενός αξιωματικού της BMM, ο οποίος θα ήταν τεχνικός σύμβουλος. Επιπρόσθετα, προκειμένου να μπορούν να συντονίζονται οι συνδεδασμένες επιχειρήσεις, αποφασίστηκε ομόφωνα η συγκρότηση «Επιτροπής Συνδεδασμένων Διαβιβάσεων», υπό τη διοίκηση της Διεύθυνσης Διαβιβάσεων του ΓΕΣ, με τη συμμετοχή ενός αξιωματικού από τους άλλους Κλάδους και ενός ειδικού από την BMM. Λόγω της πολιτικής φύσης του πολέμου ο Σπηλιωτόπουλος πρότεινε και έγινε ομόφωνα δεκτή, η συγκρότηση «Επιτροπής Προπαγάνδας και Αντιπροπαγάνδας», για την εξαπάτηση των ανταρτών γύρω από τις προθέσεις του στρατού. Αποφασίστηκε στην επιτροπή να συμμετέχουν και αντιπρόσωποι από το υπουργείο Τύπου και Ραδιοφωνίας, για τον καλύτερο συντονισμό των εκπεμπόμενων μηνυμάτων. Το ΣΑΓΕ αποφάσισε επίσης τη συγκρότηση Κέντρου Εκπαίδευσης Αεροπορίας, στο οποίο θα εκπαιδεύο-

³⁰⁸ Οπ. π.

³⁰⁹ Οπ. π. Επίσης είχε ζητήσει από το ναυτικό να έχει διαθέσιμα πλοία του στα λιμάνια του Βόλου και της Θεσσαλονίκης για την εκτέλεση συνδεδασμένων επιχειρήσεων, καθώς και να διαθέσει ένα πολεμικό πλοίο στο Βόλο για την κάλυψη των επικοινωνιακών αναγκών του διοικητή της 1^{ης} Στρατιάς, ενώ η ΕΒΑ να έχει διαθέσιμα 2 αεροπλάνα.

νταν και αξιωματικοί του στρατού γύρω από τις δυνατότητες χρησιμοποίησης της αεροπορίας σε αποστολές υποστήριξης των χερσαίων τμημάτων, καθώς και αντίστοιχοι του ναυτικού σε αποστολές συνεργασίας αεροπορικών και ναυτικών μέσων. Τέλος αποφασίστηκε ότι οι επιτροπές Πληροφοριών, Διαβιβάσεων και Εφοδιασμού – Μεταφορών να υπάγονται στο Συμβούλιο Συνδεδυασμένων Επιχειρήσεων³¹⁰.

Σε συνέχεια της απόφασης του ΣΑΓΕ, οι σωματάρχες υπέβαλαν τις προτάσεις τους εν' όψει της έναρξης των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων την άνοιξη του 1947. Στο υπόμνημα αναφέρονταν η ανάγκη για αύξηση των δυνάμεων και στα τρία σώματα στρατού. Ο διοικητής της ΒΜΜ πρότεινε και έγινε αποδεκτό, στα τάγματα Εθνοφυλακής που θα χρησιμοποιούνταν για στατική άμυνα κατοικημένων τόπων να μπορεί να αυξηθεί η δύναμη των λόχων τους κατά έναν ανά τάγμα και των διμοιριών τους κατά μία ανά λόχο. Με το υπόμνημα συμφωνήθηκαν επίσης οι υπόλοιπες οργανωτικές αλλαγές που θα έπρεπε να υλοποιηθούν, όπως η προτεραιότητα στην ενίσχυση των μονάδων πεζικού, η μετατροπή μιας ταξιαρχίας σε κάθε σώμα στρατού σε ταχυκίνητη εφεδρεία με την προικοδότησή της με επιπλέον μέσα μεταφοράς, η ενίσχυση του ορειβατικού πυροβολικού εις βάρος του πεδινού και η αναλόγως των αναγκών συγκρότηση μονάδων έφιππου πεζικού, αντί μονάδων ιππικού. Ζητήθηκε επίσης η αύξηση των λόχων πολυβόλων για την αύξηση της ισχύος πυρός των μονάδων πεζικού, ενώ εισηγήθηκαν την μη αύξηση των διμοιριών τυφεκιοφόρων στους λόχους και τη συγκρότηση επιπλέον ταγμάτων, λόγω της έλλειψης στελεχών. Αντ' αυτού προτάθηκε η συμπλήρωση της δύναμης των υπάρχοντων μονάδων και ενός ποσοστού 15% επιπλέον της προβλεπόμενης δύναμης, ενώ υπήρξαν θετικοί ως προς τη συγκρότηση των ΛΟΚ³¹¹. Όλες οι παραπάνω προτάσεις καταδείκνυαν ότι σταδιακά η ηγεσία κατανοούσε τη φύση του πολέμου και τις δουλείες που αυτός επέβαλε και κατέβαλε προσπάθειες για την αντίστοιχη αναδιοργάνωση του στρατού.

Μπορεί η στρατιωτική ηγεσία να σχεδίαζε τις κινήσεις της για το επόμενο έτος, αλλά οι τελευταίοι δύο μήνες του 1946 έδειξαν ότι ο ΔΣΕ είχε αλλάξει τρόπο ενεργείας. Τα γεγονότα στην Κεντρική Μακεδονία (προσβολές Σκρα, Αρχαγγέλου, Ενωτίας και Μανδάλου) κατέδειξαν ότι ο ΔΣΕ είχε πάψει να αποφεύγει τη σύγκρουση με τις μονάδες του ΕΣ και ορισμένες φορές την επιζητούσε, ιδιαίτερα εάν

³¹⁰ Οπ. π.

³¹¹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Α/22, Υπόμνημα Αντιστρατήγων.

το έδαφος και οι συνθήκες τον ευνοούσαν. Τα αντάρτικα τμήματα δεν διασπείρονταν μετά από μία προσβολή, αλλά παρέμεναν συμπαγή και εγκαθίσταντο σταθερά σε μια περιοχή, την οποία κατελάμβαναν. Ένα άλλο στοιχείο που προκάλεσε δυσάρεστη έκπληξη στους ιθύνοντες, ήταν η σημαντική αύξηση της δύναμής του, μέσω της εθελοντικής κατάταξης μαχητών. Το ΓΕΣ παραδέχονταν ότι η βίαιη στρατολογία ήταν σε αυτή τη φάση σε περιορισμένη κλίμακα, ενώ είχε παρατηρηθεί είσοδος και κατάταξη ανταρτών που είχαν καταφύγει στις βόρειες όμορες χώρες και ιδιαίτερα από το στρατόπεδο του Μπούλκες³¹². Από την παρακολούθηση της αντάρτικης δραστηριότητας, οι επιτελείς πληροφοριών του ΓΕΣ είχαν προσδιορίσει ότι τους τελευταίους μήνες του έτους το επίκεντρο της δράσης του ΔΣΕ και το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεών του είχε μετακινηθεί δυτικά και νότια του ρου του Αλιάκμονα και ορίζονταν από τα όρη Γράμμος, Βόιο, Χάσια, Αντιχάσια, Καμβούνια, Άγραφα, Κόζιακας και τον άνω ρου του Αχελώου. Μικρότερες συγκεντρώσεις είχαν παρατηρηθεί στα Πιέρια, τον Όλυμπο, την Όσσα, το Μαυροβούνι και το Πήλιο. Εκτίμηση των επιτελών ήταν ότι η ηγεσία των ανταρτών επεδίωκε την επέκταση του ελέγχου της και στη Νότια Ελλάδα³¹³. Τελειώνοντας το 1946 ήταν βέβαιο ότι ο πραγματικός πόλεμος μόλις άρχιζε.

³¹² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 1, 2.

³¹³ Οπ. π., σελ. 4.

Κεφάλαιο Τρίτο

1947 – Η ΚΛΙΜΑΚΩΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

α. Η κατάσταση τους πρώτους μήνες του έτους

Εάν το 1946 υπήρχαν κάποιες ψευδαισθήσεις ότι ήταν δυνατόν ο πόλεμος να παραμείνει περιορισμένος και ελεγχόμενος, το 1947 διέψευσε και τους τελευταίους αισιόδοξους. Ήδη από την αρχή του έτους οι συγκρούσεις κλιμακώνονταν και ήταν φανερό ότι οι αντάρτες διατηρούσαν την πρωτοβουλία των κινήσεων. Απόδειξη του παραπάνω ήταν ότι σύμφωνα με το ΓΕΣ το πρώτο δίμηνο του έτους στην περιοχή ευθύνης του Β΄ ΣΣ, στην Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο, ενώ ο στρατός είχε πραγματοποιήσει 8 επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών, οι δεύτεροι είχαν διενεργήσει 56 επιθέσεις εναντίον τμημάτων του στρατού και της χωροφυλακής και 18 επιθέσεις εναντίον κατοικημένων τόπων και έργων κοινής ωφέλειας. Οι επιβεβαιωμένες απώλειες των ανταρτών (δεν περιλαμβάνονταν όσοι νεκροί – τραυματίες παραλαμβάνονταν από αυτούς κατά την αποχώρησή τους) ανέρχονταν σε 129 νεκρούς, 106 τραυματίες, 25 συλληφθέντες και 17 παραδοθέντες. Αντίστοιχα ο στρατός είχε 28 νεκρούς (5 αξιωματικοί), 22 τραυματίες (2 αξιωματικοί), 165 αγνοούμενους (6 αξιωματικοί), ενώ η Χωροφυλακή είχε 26 νεκρούς, 21 τραυματίες και 34 αγνοούμενους. Δηλαδή στο παραπάνω χρονικό διάστημα οι αντάρτες είχαν συνολικά 277 απώλειες και οι κυβερνητικές δυνάμεις 296³¹⁴.

Ένα χαρακτηριστικό επεισόδιο της απρόβλεπτης δράσης και της πληροφοριακής υπεροχής των ανταρτών ήταν το επεισόδιο που έλαβε χώρα στον σιδηροδρομικό σταθμό Μπράλου (Γραβιάς) στις 12 Ιανουαρίου 1947, όταν τμήμα τους προσέβαλε την αμαξοστοιχία που εκτελούσε το δρομολόγιο Αθήνα – Γραβιά³¹⁵. Την κύρια δύναμη κρούσης των ανταρτών αποτελούσαν 70 επίλεκτοι μαχητές, ενώ

³¹⁴ Οι απώλειες των ανταρτών που ανακοίνωνε ο στρατός θα πρέπει να γίνονται δεκτοί με μεγάλη επιφύλαξη, διότι όπως θα δειχθεί και σε επόμενο κεφάλαιο, ήταν πρακτική των διοικήσεων να αναφέρουν μεγαλύτερους αριθμούς από αυτούς που ίσχυαν στην πραγματικότητα, κάτι που επεσήμανε το ΓΕΣ με διαταγή του. Από την άλλη πλευρά, οι απώλειες του ΕΣ είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα, διότι υπήρχαν νομικές συνέπειες από το φόνο ή τον τραυματισμό των στελεχών ή εφέδρων του (πχ συνταξιοδοτήσεις, διορισμοί στο δημόσιο, ευεργετικά μέτρα για τους συγγενείς κλπ). Για τις απώλειες βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 27.

³¹⁵ Την εποχή εκείνη ο σιδηροδρομικός σταθμός Μπράλου ονομάζονταν σταθμός Γραβιάς. Επειδή η γραμμή μέχρι τη Λαμία δεν λειτουργούσε, λόγω των καταστροφών που είχαν προξενήσει στο δίκτυο οι Γερμανοί κατά την αποχώρησή τους, οι επιβάτες μετεπιβιβάζονταν σε λεωφορεία από τον σιδηροδρομικό σταθμό για το επόμενο σκέλος του ταξιδιού τους.

την όλη ενέργεια συνέδραμαν και αυτοαμυνίτες της περιοχής, οι οποίοι περίμεναν στον σταθμό την άφιξή του, υπό το πρόσχημα μετάβασής τους στην Αθήνα. Σκοπός της ενέργειάς τους ήταν η σύλληψη του διοικητή του Α΄ ΣΣ, αντιστράτηγου Γιατζή, για τον οποίο είχαν πληροφορίες ότι θα ταξίδευε με το τρένο επιστρέφοντας στην Αθήνα από τη Λαμία, όπου είχε μεταβεί για επιθεώρηση των μονάδων της περιοχής. Η τύχη ήταν όμως με τον Γιατζή, καθόσον είχε πάει στη Λαμία με αυτοκίνητο την προηγούμενη ημέρα και είχε επιστρέψει αυθημερόν, γεγονός που δεν το είχαν πληροφορηθεί εγκαίρως οι αντάρτες. Στο τρένο είχε επιβιβασθεί άλλος ανώτατος αξιωματικός (ταξίαρχος Ασημάκης), γεγονός που παραπλάνησε τους πληροφοριοδότες, λόγω της κόκκινης ταινίας στο πηλήκίό του (δηλωτικό ανώτατου αξιωματικού). Στο τρένο επέβαιναν εκτός του ταξιάρχου, άλλοι 20 άοπλοι στρατιώτες, 4 λοχαγοί και 2 έφεδροι ανθυπολοχαγοί, οι οποίοι ήταν σε άδεια. Στις 2 μμ, με την άφιξη στο σταθμό της αμαξοστοιχίας, εκδηλώθηκε η επίθεση των ανταρτών που ήταν κρυμμένοι στα γειτονικά υψώματα, με ταυτόχρονη ενέργεια και των κομμουνιστών επιβατών και των αυτοαμυνιτών. Πρώτη ενέργεια των δεύτερων ήταν να κόψουν τα τηλεφωνικά και τηλεγραφικά καλώδια και να καταστρέψουν τις τηλεφωνικές συσκευές του σταθμού. Ο αιφνιδιασμός υπήρξε πλήρης και μέσα στο πανδαιμόνιο που επακολούθησε 2 λοχαγοί και ένας χωροφύλακας έπεσαν νεκροί, 18 στρατιώτες και πολίτες τραυματίστηκαν, ενώ 2 λοχαγοί και 22 οπλίτες αιχμαλωτίστηκαν. Μόνο ο ταξίαρχος και ο στρατιώτης συνοδός του κατάφεραν πυροβολώντας να διαφύγουν. Οι αντάρτες κατέστρεψαν την ατμομηχανή και 2 βαγόνια, πυρπόλησαν το κτίριο του σταθμού και τα αυτοκίνητα που περίμεναν την άφιξη του τρένου και αποχώρησαν με τους αιχμαλώτους και τα λάφυρα. Όπως παραδέχτηκε το ΓΕΣ: «Ισχυραί δυνάμεις στρατού και χωροφυλακής, αι οποίαι απεστάλησαν την ιδίαν ημέραν εκ Λαμίας και Λεβαδείας προς καταδίωξίν των, ουδέν επέτυχον. Οι Κ/Σ διέφυγον ευχερώς εις Οίτην. Την επομένην δια λόγους εντυπωσιακούς και δια να αποδειχθή δήθεν ότι οι Κ/Σ στρέφονται μόνον κατά των «μοναρχοφασιστών» αφήκαν ελευθέρους τους 2 εφέδρους ανθυπολοχαγούς και 15 εκ των αιχμαλωτισθέντων οπλιτών»³¹⁶.

³¹⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 20, 21 και Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1009/Α/1, *Ημερολόγιο Επιχειρήσεων από 1/1 – 31/3/47*. Βλέπε *Ριζοσπάστης*, 14 Ιανουαρίου 1947, *Επιχείρηση Ανταρτών στο Σταθμό Γραβιάς*. Η εφημερίδα ανέφερε ότι στο σταθμό βρίσκονταν και το στέλεχος της Χ, Καργάκος, τον οποίο οι αντάρτες δεν πείραξαν, αλλά του συνέστησαν να μην φέρεται άσχημα στον πληθυσμό και τον άφησαν ελεύθερο. Επίσης στην ηλεκτρονική έκδοση του *Ριζοσπάστη*, υπάρχουν οι μαρτυρίες του Γιώργη Κουτρούκη και Κώστα Πεντεδέκα, οι οποίοι αναφέρουν ότι οι δύο λοχαγοί, όταν διαπιστώθηκε ότι στην Κατοχή είχαν υπηρετήσει στα

Η δραστηριότητα των ανταρτών είχε αυξηθεί και κυρίως οι ναρκοθετήσεις οδών, όπως αναγνώριζαν οι Βρετανοί επιτελείς. Ειδικότερα στην περιοχή ευθύνης του Β΄ ΣΣ, ο οδικός άξονας Λάρισας – Κοζάνης ήταν σχεδόν κλειστός και η κίνηση διεξάγονταν με αυτοκινητοπομπές μία φορά την εβδομάδα, στις οποίες προπορεύονταν τμήματα ναρκαλιευτών³¹⁷. Η αποστολή του στρατού εστιάζονταν, την παρούσα περίοδο, στην περιστολή της δράσης των ανταρτών και δεν γίνονταν λόγος για την αποτροπή επιθετικών κινήσεων από τα γειτονικά κράτη και αυτό γιατί τα περιορισμένα μέσα τα οποία διέθετε ο ΕΣ δεν του επέτρεπαν την ανάληψη τέτοιας αποστολής, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ΒΜΜ. Άλλωστε όλα τα κράτη της Ευρώπης προσπαθούσαν να επουλώσουν τις πληγές του πολέμου και να ανασυγκροτηθούν και δεν ήταν σε κατάσταση να αναλάβουν πολεμικές επιχειρήσεις³¹⁸.

Όπως αναγνώριζε το ίδιο το ΓΕΣ, στις αρχές του έτους οι αντάρτες έλεγχαν ευρείες ορεινές περιοχές στη Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο. Στην Κεντρική Μακεδονία και τη Θράκη είχαν οργανώσει εστίες κατά μήκος των συνόρων και από εκεί ενεργούσαν επιδρομές στις πεδινές περιοχές και η πρωτοβουλία είχε περιέλθει σε αυτούς. Στην Κεντρική και Στερεά Ελλάδα, ο ΔΣΕ έλεγχε ολόκληρη την περιοχή της Κεντρικής Πίνδου (Κόζιακας και Άγραφα), τη βόρεια και δυτική περιοχή του Καρπενησίου και τη δυτική και βόρεια περιοχή του υψιπέδου Δομοκού. Είχαν δημιουργηθεί βάσεις και εστίες στην περιοχή Οξυάς και στα Βαρδούσια, με τάσεις επέκτασης στην Παρνασσίδα, Δωρίδα, Ναύπακτο και Ευρυτανία και στην περιοχή της Όρθρου με τάσεις εξάπλωσης στο Καλλίδρομο. Στην Πελοπόννησο από τα κρησφύγετα του Ταΰγετου και του Πάρνωνα διενεργούσαν επιδρομές στα ορεινά χωριά και κατά μήκος του δρόμου Σπάρτης – Τρίπολης, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις προσβάλλονταν και αστικά κέντρα. Στην Αθήνα και τον Πειραιά είχαν καταφύγει πολλοί οπαδοί της Αριστεράς, λόγω των διώξεων³¹⁹.

Τάγματα Ασφαλείας και ευθύνονταν για τη δολοφονία στελεχών του ΕΑΜ, πέρασαν από ανταρτοδικείο και εκτελέστηκαν (<https://www.rizospastis.gr/story.do?id= 3429291>, την 20 Σεπ 18). Σύμφωνα με την αντίληψη της εποχής, υπεύθυνος της ενέργειας ήταν ο Γιάννης Αλεξάνδρου (Διαμαντής). Ο Διαμαντής υπήρξε ένας από τους καλύτερους διοικητές του ΔΣΕ, τον οποίο θα ήθελε να έχει στις τάξεις του κάθε στρατός. Ήταν ιδιαίτερα αγαπητός στους άντρες του, ενώ είχε κερδίσει και τον απρόθυμο σεβασμό από τους αντιπάλους του. Τελικά το 1949 κατάφερε στο Λιδορίκι να συλλάβει αιχμάλωτο έναν ανώτατο αξιωματικό του στρατού, τον Δημήτριο Μαρκόπουλο. Βλέπε Λεωνίδας Καλλιβερετάκης, *Ο Θάνατος ενός Ταξίαρχου*.

³¹⁷ The National Archives, WO 202/947, *Quarterly Historical Reports, January – March 1947*.

³¹⁸ The National Archives, WO 202/894, *Status after arrival of United States Army Group Mission*.

³¹⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντιστασιακού Αγώνος 1947*, σελ. 45, 46.

β. *Οι συζητήσεις για την οργάνωση του ΕΣ το 1947 και η συγκρότηση της 1^{ης} Στρατιάς*

Η κυριότερη οργανωτική αλλαγή του ΕΣ για το 1947 υπήρξε η συγκρότηση της 1^{ης} ΣΤΡΑΤΙΑΣ. Αυτή αποφασίστηκε σε σύσκεψη του Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου (ΑΣΣ) στις 14 Ιανουαρίου 1947³²⁰. Σύμφωνα με την απόφαση του συμβουλίου η δημιουργία της είχε κριθεί απαραίτητη, προκειμένου να συντονίζει τις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών από τα Β΄ και Γ΄ ΣΣ. Έδρα της είχε ορισθεί ο Βόλος και διοικητής της ο αντιστράτηγος Κωνσταντίνος Βεντήρης. Την ίδια ημέρα το ΑΣΕΑ, υπό την προεδρία του πρωθυπουργού, Κωνσταντίνου Τσαλδάρη, επικύρωσε την απόφαση του ΑΣΣ³²¹. Στις 24 Ιανουαρίου μεσολάβησε κυβερνητική αλλαγή και τα καθήκοντα του πρωθυπουργού ανέλαβε ο Δημήτριος Μάξιμος, ο οποίος σχημάτισε κυβέρνηση συνεργασίας³²². Στο πλαίσιο των ευρύτερων αλλαγών που ακολούθησαν, με νέα απόφαση του ΑΣΕΑ, το οποίο συγκλήθηκε στις 20 Φεβρουαρίου, η διοίκηση της στρατιάς ανατέθηκε στον αντιστράτηγο Δημήτριο Γιατζί³²³. Στις 25 Φεβρουαρίου ο διοικητής της, παρέδωσε τη διοίκηση του Α΄ ΣΣ στον υποστράτηγο Θρασύβουλο Τσακαλώτο και εγκαταστάθηκε προσωρινά στο ΓΕΣ, όπου λειτούργησε ο πυρήνας του επιτελείου.

Πριν την εαρινή εξόρμηση του στρατού, το κυριότερο αίτημα των Ελλήνων επιτελών ήταν η αύξηση της δύναμης του στρατού σε 150.000 άνδρες, κάτι που εξαρτιόνταν από την έγκριση της βρετανικής πλευράς³²⁴. Μέχρι να αποκτηθεί αυτή, η ηγεσία προχώρησε στην έναρξη συγκρότησης εντός του Ιανουαρίου 1947 δύο νέων ταξιαρχιών της 71 και 72. Η 71 ταξιαρχία άρχισε να συγκροτείται στην Στερεά Ελλάδα, ενώ η 72 ταξιαρχία στην Πελοπόννησο. Ακόμα όμως και αυτή η αύξηση δεν κρίνονταν επαρκής και το ΓΕΣ ζητούσε επίμονα η παρατακτή δύναμη του στρατού να αυξηθεί στις 130.000 άνδρες, με υπομνήματα τόσο προς την κυβέρνηση όσο και προς την ΒΜΜ³²⁵.

³²⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Γ/6, *Πρακτικά Συνεδριάσεων Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου*.

³²¹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Α/2, *Πρακτικόν Υπ' Αριθμόν 11 της 8^{ης} Συνεδριάσεως*.

³²² ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 14, Τεύχος Α΄, 24 Ιανουαρίου 1947, *Διατάγματα*.

³²³ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Α/6, *Πρακτικόν Υπ' Αριθμόν 15 της 19^{ης} Συνεδριάσεως*.

³²⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 3, σελ. 254 – 259.

³²⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 6, 7 και Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1001/Α/5, *Σημείωμα Ενεργειών ΥΣ/ΓΕΣ δι' αύξησιν Εθνικού Στρατού και Εθνοφρουράς (Οκτώβριος 1946 – Νοέμβριος 1947)*.

Οι Βρετανοί είχαν ανακοινώσει μείωση κατά 50% των δυνάμεών τους που στάθμευαν στη χώρα και ανέρχονταν σε 14.000 άνδρες³²⁶. Τελικά η μείωση ήταν μεγαλύτερη και μέχρι το τέλος Ιουλίου είχαν παραμείνει στην Ελλάδα μόνο 5.000 Βρετανοί στρατιωτικοί, με σχέδια για την πλήρη αποχώρησή τους στους επόμενους μήνες, κάτι που τελικά δεν υλοποιήθηκε, κατόπιν επιμονής των Αμερικάνων³²⁷. Η μείωση των βρετανικών δυνάμεων που στάθμευαν στη χώρα είχε πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα για τον ΕΣ. Ένα πλεονέκτημα ήταν ότι αποδεσμεύονταν χώροι και υλικά στρατωνισμού για χρήση από τις μονάδες του, τα οποία ήταν σε γενικές γραμμές σε καλύτερη κατάσταση από αυτά που διέθετε και χρησιμοποιούσε³²⁸. Από την άλλη πλευρά η αποχώρηση των βρετανικών δυνάμεων δημιουργούσε προβλήματα στην πρόοδο ανασυγκρότησης του στρατού, για δύο λόγους. Πρώτον επειδή μειώνονταν το διαθέσιμο βρετανικό προσωπικό που παρείχε εκπαίδευση και συμβουλές στις μονάδες του και ήταν ξεχωριστό από αυτό της ΒΜΜ. Κατά δεύτερον επειδή θα σταματούσε μία παράπλευρη πηγή εφοδιασμού των ελληνικών μονάδων, καθόσον οι βρετανικές μονάδες τις εφοδίαζαν και υποστήριζαν με διάφορα υλικά και εφόδια, στο μέτρο που μπορούσαν, τα οποία ήταν επιπλέον όσων κατέφταναν στο πλαίσιο της διμερούς συμφωνίας. Η υποστήριξη που παρείχαν οι Βρετανοί εστιάζονταν στην εκμάθηση των διαδικασιών λογιστικής διακίνησης, καταγραφής, αποθήκευσης, κλπ, των πάσης φύσεως υλικών που κατέφταναν από τις βρετανικές πηγές και διακινούνταν για χρήση από τις μονάδες του ΕΣ. Ήταν ένας τομέας που υστερούσε χαρακτηριστικά ο στρατός, λόγω της μειωμένης επάνδρωσης στο προσωπικό των υπεύθυνων Σωμάτων, καθώς και της κατώτερης ποιότητας των στελεχών τους. Υπήρχε στον ΕΣ μία κατεστημένη αντίληψη περί του υποδεέστερου ρόλου τους σε σχέση με τα μάχιμα Όπλα, κάτι που οι Βρετανοί προσπαθούσαν να αλλάξουν, χωρίς όμως μεγάλη επιτυχία.

Εν όψει της έναρξης των επιχειρήσεων ο στρατός εκπαιδεύονταν και δοκίμαζε νέες τακτικές και δόγματα. Στις αρχές του έτους πραγματοποιήθηκε και η πρώτη άσκηση συνδυασμένων δυνάμεων του ΕΣ, στην μέχρι τότε ιστορία του, η οποία σχεδιάστηκε και οργανώθηκε από το επιτελείο των συνδυασμένων επιχειρήσεων, που είχε συγκροτηθεί στα τέλη της προηγούμενης χρονιάς. Στα μέσα Μαρτίου στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, διενεργήθηκε άσκηση με τη συμμετοχή

³²⁶ *Ελευθερία*, 4 Φεβρουαρίου 1947.

³²⁷ Lawrence Wittner, *American Intervention in Greece*, σελ. 228.

³²⁸ The National Archives, WO 202/947, *Quarterly Historical Reports, January – March 1947*.

δύο ΛΟΚ και ενός τμήματος πεζικού περίπου 250 ανδρών, οι οποίοι αποβιβάστηκαν από αρματαγωγά του ναυτικού, ενώ αεροπλάνα Spitfire παρείχαν αεροπορική υποστήριξη. Παρόλο που η άσκηση ήταν μικρής κλίμακας και παρατηρήθηκαν πολλές δυσλειτουργίες συντονισμού, εν τούτοις η όλη εμπειρία παρείχε πολύτιμα μαθήματα στους επιτελείς για να κατανοήσουν την πολυπλοκότητα αυτού του είδους των επιχειρήσεων, ώστε να μπορούν να σχεδιάσουν και να εκτελέσουν αντίστοιχες επιχειρήσεις σε μεγαλύτερη κλίμακα στο μέλλον³²⁹.

Πριν την έναρξη της εαρινής εξόρμησης του στρατού, υπήρξε οργανισμός συσκέψεων προκειμένου να αναλυθούν τα συμπεράσματα από τις επιχειρήσεις του προηγούμενου έτους και να ληφθούν αποφάσεις για την ακολουθούμενη στρατηγική για το τρέχον. Αυτές έλαβαν χώρα το διάστημα από 29 Ιανουαρίου έως 5 Φεβρουαρίου και συμμετείχαν ο Α/ΓΕΣ, αντιστράτηγος Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος, οι διοικητές των τριών σωμάτων, ο Γενικός Διευθυντής του υπουργείου Στρατιωτικών και ο αρχηγός Α΄ Κλάδου/ΓΕΣ, υπεύθυνος για τις επιχειρήσεις. Σε αυτές εξετέθησαν η υπάρχουσα κατάσταση, τα σχέδια και η γνώμη τους για τις προπαρασκευαζόμενες επιχειρήσεις. Επισημάνθηκαν τα λάθη και οι παραλείψεις για την αντιμετώπιση του ΔΣΕ και η ανάγκη αλλαγής τόσο της οργάνωσης και της σύνθεσης του στρατεύματος, όσο και της ακολουθούμενης τακτικής. Από κυβερνητικής πλευράς οι συσκέψεις του Πολιτικού Συμβουλίου διεξάγονταν σχεδόν καθημερινά μέχρι της 19 Φεβρουαρίου και σε αυτές είχε κληθεί και εξέφρασε την άποψή του και ο αρχηγός της Χωροφυλακής, αντιστράτηγος Κωνσταντίνος Μιχαλόπουλος. Αυτός όπως ήταν φυσικό, υπερασπίστηκε το έργο του σώματος από την κριτική και είχε τονίσει τόσο τις μεγάλες απώλειες που ανέρχονταν σε 218 νεκρούς αξιωματικούς και 1.243 οπλίτες από το Δεκέμβριο του 1944 και εντεύθεν, όσο και το γεγονός ότι από το καλοκαίρι του προηγούμενου έτους η Χωροφυλακή υπάγονταν υπό τις διαταγές του στρατού, ο οποίος είχε αναλάβει την ευθύνη της ασφάλειας της χώρας. Η γνώμη του ήταν ότι ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης της εξέγερσης, ήταν ο ΕΣ να καταλάβει οπωσδήποτε τους ορεινούς όγκους οι οποίοι χρησίμευαν ως ορμητήρια του ΔΣΕ και να εγκατασταθεί σταθερά επί αυτών. Μετά την ολοκλήρωση αυτής της φάσης θα μπορούσε η Χωροφυλακή να ολοκληρώσει την εκκαθάριση των υπόλοιπων θυλάκων και να επαναφέρει την τάξη³³⁰.

³²⁹ The National Archives, WO 202/947, *Quarterly Historical Reports, January – March 1947*.

³³⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 6, 7.

Στη σύσκεψη του ΑΣΕΑ στις 10^{ης} Φεβρουαρίου, είχαν συμμετάσχει ο πρωθυπουργός Δημήτριος Μάξιμος, οι αρχηγοί των κομμάτων της συμπολίτευσης, οι αρχηγοί των Γενικών Επιτελείων, οι διοικητές των σωμάτων στρατού και οι αρχηγοί των βρετανικών αποστολών. Πρώτα είχαν εκθέσει οι σωματάρχες την επικρατούσα κατάσταση στις περιοχές ευθύνης των σωμάτων τους και κατόπιν ο Α/ΓΕΣ έκανε μία επισκόπηση της γενικής κατάστασης στη χώρα. Αυτός προέβη στην (προφητική όπως αποδείχτηκε) εκτίμηση ότι ο πόλεμος δεν θα ήταν σύντομος και θα διαρκούσε ίσως 2 με 3 χρόνια, εφόσον η Ελλάδα δεν είχε τα μέσα και τις δυνατότητες να διαθέσει επαρκείς δυνάμεις και οι αντάρτες ενισχύονταν από τις γειτονικές χώρες. Η ωμή δήλωση του Α/ΓΕΣ θορύβησε την πολιτική ηγεσία και ιδίως τον πρωθυπουργό, ο οποίος δήλωσε ότι η νίκη θα έπρεπε να επιτευχθεί εντός 4 ή το πολύ 5 μηνών. Το λόγο κατόπιν πήραν ο Ναπολέων Ζέρβας και οι αρχηγοί των βρετανικών αποστολών και η σύσκεψη έληξε χωρίς να καταλήξει σε ένα συμπέρασμα, λόγω διαφωνίας των παρισταμένων σε θέματα που αφορούσαν στην οργάνωση, σύνθεση, δύναμη, εξοπλισμό, τακτική και εκπαίδευση του στρατού³³¹.

Η σύσκεψη δρομολόγησε τις διαδικασίες για την αντικατάσταση του Σπηλιωτόπουλου και τις αμέσως επόμενες ημέρες η κυβέρνηση προέβη σε σειρά ενεργειών προς τους Βρετανούς ιθύνοντες, προκειμένου να αποσπάσει τη συγκατάθεσή τους για τις κυοφορούμενες αλλαγές. Τελικά στις 20 Φεβρουαρίου σε σύσκεψη του ΑΣΣ και του ΑΣΕΑ αποφασίστηκε η τοποθέτηση του Σπηλιωτόπουλου ως Γενικού Επιθεωρητή Στρατού. Νέος αρχηγός ανέλαβε ο αντιστράτηγος Κωνσταντίνος Βεντήρης, ο οποίος προοριζόταν για διοικητής 1^{ης} Στρατιάς. Στις μείζονες μάχιμες διοικήσεις τελικά τοποθετήθηκαν οι Γιατζής (1^η Στρατιά) και στα Α΄ – Β΄ και Γ΄ ΣΣ τοποθετήθηκαν οι υποστράτηγοι Μιλτιάδης Βίμπλης, Παναγιώτης Καλογερόπουλος και Γεώργιος Παπαγεωργίου αντίστοιχα, ενώ ο υποστράτηγος Θρασύβουλος Τσακαλώτος τοποθετήθηκε ως Βοηθός Α/ΓΕΣ³³².

Το πρόβλημα δεν ήταν τόσο η οργάνωση και η διάταξη του ΕΣ όσο το ηθικό του. Σύμφωνα με το ΓΕΣ αυτό ήταν καλό στους αξιωματικούς, όχι όμως πολύ ενθαρρυντικό, ιδιαίτερα σε όσους υπηρετούσαν στο Β΄ ΣΣ. Στους στρατιώτες το ηθικό δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη και είχε άμεση συνάφεια με τους αξιωματικούς τους. Ο διοικητής του Β΄ ΣΣ ανέφερε χαρακτηριστικά προς το ΓΕΣ ότι: «δια τας μονάδας

³³¹ Οπ. π., σελ. 9 – 12.

³³² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 3, σελ. 331 – 348, ΓΕΣ/ΔΙΣ και *Το Δεύτερον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 14, 15.

το ηθικόν καταπίπτει καθ' εκάστην ανησυχητικώς, η ορμητικότης κατά τας επιθέσεις ήρξατο να μειούται και η ανθεκτικότης κατά την άμυναν έχει κλονισθεί σοβαρώς»³³³. Το θέμα του ηθικού είχε ανησυχήσει την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία και τόσο ο υπουργός Στρατιωτικών, όσο και ο Α/ΓΕΣ εξέδωσαν διαταγές προς τον διοικητή στρατιάς και τους σωματάρχες με σχετικές οδηγίες – κατευθύνσεις³³⁴.

Ένας άλλος παράγοντας που επηρέαζε το ηθικό των Ελλήνων στρατιωτικών (εννοείται όσων εμπλέκονταν άμεσα στις επιχειρήσεις), αν και παραγνωρισμένος, ήταν η τροφοδοσία τους. Το τέλος του Β΄ ΠΠ βρήκε τη Μεγάλη Βρετανία σκιά του παλιού κραταιού εαυτού της. Στα τέλη του 1946 και στις αρχές του 1947 ήταν πιο εύκολο για τους Βρετανούς να εφοδιάζουν με πολεμικό υλικό τους Έλληνες, παρά με επαρκείς ποσότητες τροφίμων. Η τροφοδοσία του ΕΣ βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στη χορήγηση τροφίμων από τη βρετανική πλευρά, αλλά αυτή καθίσταντο ολοένα και δυσκολότερη, με αποτέλεσμα να υπάρχουν σκέψεις για μείωση των χορηγουμένων ποσοτήτων και αναπροσαρμογής των κλιμάκων τροφοδοσίας, δηλαδή τις ποσότητες τροφίμων που δικαιούνταν ο κάθε στρατευμένος από το συσσίτιο. Οι μερίδες που λάμβανε ο Έλληνας στρατιώτης ήταν ήδη κατά 17% μικρότερες σε θερμιδική απόδοση σε σχέση με τις αντίστοιχες βρετανικές. Η BMM γνωστοποιούσε ότι το ίδιο πρόβλημα είχε αναφέρει και η BPPM που ασχολούνταν με την αναδιοργάνωση της Χωροφυλακής. Οι Βρετανοί αναγνώριζαν ότι οι ελλείψεις τροφίμων αποτελούσαν ένα πανευρωπαϊκό πρόβλημα και πρότειναν, σε περίπτωση που η κάλυψη των αναγκών του ΕΣ δεν ήταν εφικτή από τους βρετανικούς πόρους, να ζητούνταν η συνδρομή των ΗΠΑ και σε αρνητική απάντηση να επενέβαινε το βρετανικό υπουργείο Άμυνας και να απαιτούσε από το αντίστοιχο ελληνικό, τη δέσμευση ότι θα εξασφάλιζε με ιδίους πόρους την απρόσκοπτη τροφοδοσία των στρατευμάτων του³³⁵. Το ερώτημα που προκύπτει είναι από πού θα έβρισκε τα τρόφιμα και τα χρήματα η ελληνική πλευρά για να αναλάβει η ίδια την τροφοδοσία των στρατευμάτων της, όταν η ίδια η Βρετανία αδυνατούσε. Αυτά αναγκαστικά θα αφαιρούνταν από όσα θα ήταν διαθέσιμα για διάθεση ή πώληση στο ευρύ κοινό, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η δυσαρέσκεια του λαού, δίνοντας επιπλέον όπλα στην προπαγάνδα του ΚΚΕ και όπως παραδέχονταν οι Βρετανοί «η ανατρεπτική προπαγάνδα ήταν πιο αποτελεσματική σε άδεια στομάχια».

³³³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 48.

³³⁴ Οπ. π., σελ. 48.

³³⁵ The National Archives, WO 202/947, *Quarterly Historical Reports, January – March 1947*.

γ. *Επιχείρηση «Τέρμινους» – Η πρώτη μεγάλης κλίμακας επιχείρηση του ΕΣ*

Παρόλα τα προβλήματα που αντιμετώπιζε, ο στρατός έπρεπε να πολεμήσει. Πλέον η πολιτεία δεν καλούνταν να διαχειριστεί ένα ζήτημα δημόσιας τάξης, αλλά έναν εμφύλιο πόλεμο, γεγονός πρωτόγνωρο στην ιστορία του νεότερου ελληνικού κράτους. Η εαρινή εξόρμηση του στρατού το 1947 ονομάστηκε επιχείρηση «Τέρμινους» και το περίγραμμά της είχε διαμορφωθεί το Δεκέμβριο του προηγούμενου χρόνου από το ΣΑΓΕ. Αυτό περιελάμβανε, σε γενικές γραμμές, την αντιμετώπιση των ανταρτών στην περιοχή βορείως της γραμμής όρος Όρθρυς – οροσειρά Αγράφων – Αμβρακικός κόλπος και με προτεραιότητα πρώτα δυτικά του Αξιού και στη συνέχεια ανατολικά αυτού. Ασφαλής και συνεχής κάλυψη της παραπάνω ενέργειας από το νότο και προσπάθεια διατήρησης της πρωτοβουλίας και βελτίωσης της κατάστασης στις υπόλοιπες περιοχές, στην Πελοπόννησο και τα νησιά. Επειδή οι διαθέσιμες δυνάμεις δεν επαρκούσαν, η επιχείρηση θα διεξάγονταν σε φάσεις και θα έπρεπε να υπάρξει όσο το δυνατόν πληρέστερη προπαρασκευή πριν την έναρξή της. Την εφαρμογή του σχεδίου θα την αναλάμβανε η νεοσυγκροτηθείσα 1^η Στρατιά, η οποία θα συντόνιζε τη δράση των Β΄ και Γ΄ ΣΣ, καθώς και των διατιθέμενων μέσων του ναυτικού και της αεροπορίας³³⁶.

Αποστολή της 1^{ης} Στρατιάς ήταν η διαδοχική διενέργεια εκκαθαριστικών επιχειρήσεων στη Θεσσαλία και τη Δυτική Μακεδονία. Θα ακολουθούσε την κατεύθυνση από νότο προς βορρά και θα τερματίζονταν στα ελληνοαλβανικά και ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα, με σκοπό την απαγόρευση διείσδυσης εκ νέου των ανταρτών. Αμέσως μετά τη σταθεροποίηση της κατάστασης, η προσπάθεια θα στρέφονταν στην υπόλοιπη Μακεδονία και τη Θράκη για την πλήρη εξάλειψη της απειλής που συνιστούσαν τα τμήματα του ΔΣΕ. Μετά το πέρας των επιχειρήσεων ελπίζονταν ότι θα ήταν δυνατή η επανεγκατάσταση των κρατικών αρχών και υπηρεσιών στις εκκαθαρισθείσες περιοχές και η καταστολή της δράσης των ανταρτών. Πριν την έναρξη των κύριων επιχειρήσεων και την ενεργοποίηση της στρατιάς, το ΓΕΣ με τις δυνάμεις που διέθετε, θα αναλάμβανε την εκκαθάριση της περιοχής Ρεντίνας – Αγράφων – Οίτης και στη συνέχεια την σταθερή κάλυψη της στρατιάς από το νότο, για την απαγόρευση επανεγκατάστασης ανταρτικών ομάδων από τα βό-

³³⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος*, σελ. 34, 35, Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1005/ΣΤ/8, *Οδηγία – Διαταγιά Επιχειρήσεων Δεκέμβριος 1946* και Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1043/Α/1, *Γενικών Σχέδιον Επιχειρήσεως ΤΕΡΜΙΝΟΥΣ 10 – 3 – 1947*.

ρεια. Ειδικά για τη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο, προβλέπονταν η ενίσχυση των τοπικών δυνάμεων με δυνάμεις που θα μεταφέρονταν από τη Θεσσαλία και τη Βόρεια Ελλάδα, μετά τη νίκη των κυβερνητικών δυνάμεων. Η πρώτη φάση της «Τέρμινους» ήταν η υποεπιχείρηση «Αετός», η οποία προβλέπονταν να διεξαχθεί στις περιοχές του άνω ρου του Αχελώου – Κόζιακα – Ρεντίνας – Αγράφων. Αυτή θα ακολουθούσαν από την «Ιέραξ» στις περιοχές των Χασίων – Αντιχασίων και Καμβουνίων και στην τελική φάση θα διεξάγονταν τρεις ταυτόχρονες υποεπιχειρήσεις, οι «Κόραξ» (Σμόλικας – Γράμμος – Βόιο), «Κύκνος» (Πιέρια – Όλυμπος) και «Πελαργός» (Όσσα – Μαυροβούνι – Πήλιο). Προπαρασκευαστική επιχείρηση της «Αετός» ήταν η «Δημόπουλος», σκοπός της οποίας ήταν η εκκαθάριση της περιοχής Δομοκού – Ξυνιάδας – Ρεντίνας – Νοτίων Αγράφων από το Α΄ ΣΣ και η απελευθέρωση της οδικής αρτηρίας Λαμία – Δομοκός – Φάρσαλα, για την εξασφάλιση των επιχειρήσεων από το νότο³³⁷.

Δείγμα της σοβαρότητας με την οποία αντιμετώπιζε η κυβέρνηση την κατάσταση και της ανάγκης προπαρασκευής σε όλα τα επίπεδα, ήταν ότι στη σύσκεψη της 11^{ης} Φεβρουαρίου το ΑΣΕΑ αποφάσισε τη λήψη μέτρων που θα υποστήριζαν την προσπάθεια του στρατού και θα τόνωναν το ηθικό των μαχητών. Αποφασίστηκε η ενίσχυση της Χωροφυλακής, προκειμένου να καταστεί ικανή να αναλάβει την ευθύνη διατήρησης της τάξης στις εκκαθαρισθείσες περιοχές. Την αντικατάσταση των οπλιτών παλαιών κλάσεων με νεοσύλλεκτους και την αύξηση της προβλεπόμενης σύνθεσης των μονάδων. Προβλέφθηκε η ύπαρξη ενός ποσοστού 10 – 15% επιπλέον νεοσυλλέκτων, επί της συνολικής δύναμης για τη συμπλήρωση των απωλειών, καθόσον δεν συνέφερε η δημιουργία νέων μονάδων, λόγω έλλειψης στελεχών. Αποφασίστηκε η δημιουργία στατικών μονάδων που θα αναλάμβαναν τη φύλαξη των εκκαθαρισθεισών περιοχών μετά το πέρας των επιχειρήσεων, προκειμένου να μη δεσμεύονται δυνάμεις του στρατού εκστρατείας. Τέλος αποφασίστηκε η κήρυξη πανεθνικού συναγερμού, με τη συμμετοχή όλης της κοινωνίας και κυρίως μέσω της οργάνωσης της κοινωνικής πρόνοιας για την περίθαλψη των οικογενειών των υπηρετούντων οπλιτών³³⁸.

Προκειμένου η επιχείρηση «Τέρμινους» να διεξαχθεί με τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις, το ΓΕΣ είχε προβεί σε σωρεία προπαρασκευαστικών ενεργ-

³³⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 34 – 37.

³³⁸ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Α/4, *Πρακτικόν Υπ' Αριθμόν 13 της 10^{ης} Συνεδριάσεως*, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 37 και Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντисυμμοριακός Αγών*, σελ. 221.

γυιών, όπως ήταν η αναδιάταξη μονάδων, η προώθηση και δημιουργία αποθεμάτων πολεμικού υλικού, κλπ και θεωρήθηκε ότι είχε ολοκληρωθεί το πρώτο 10ήμερο του Απριλίου. Σε αυτό το διάστημα είχε διαταχθεί η συγκρότηση μιας ακόμη ταξιαρχίας (73 Ταξιαρχία), ενώ συστάθηκε η Στρατιωτική Διοίκηση Στερεάς Ελλάδας (ΣΔΣΕ) με έδρα τη Λαμία. Ακολούθησε η κοινοποίηση στις μονάδες της νέας «Διατάξεως Μάχης 1947», στην οποία συμπεριλήφθηκαν 14 τάγματα Εθνοφυλακής που αναδιοργανώθηκαν σε τάγματα πεζικού, οι 40 ΛΟΚ και μερικές δευτερεύουσες μονάδες και στρατηγεία. Η ΣΔΣΕ υπάχθηκε στο Α΄ ΣΣ ενώ παράλληλα διατάχθηκε η μεταφορά της 72 ταξιαρχίας από την Πελοπόννησο στην Στερεά Ελλάδα και η υπαγωγή των 32 και 36 ταξιαρχιών από το Γ΄ στο Β΄ ΣΣ. Εννοείται ότι η διάθεση των μονάδων προκάλεσε παράπονα από τους διοικητές, μιας και κανένας δεν επιθυμούσε να στερηθεί στρατιωτικά τμήματα, αλλά αντίθετα όλοι ζητούσαν περισσότερες και νέες ενισχύσεις³³⁹.

Τα σχέδια που είχαν καταρτισθεί από τους Έλληνες επιτελείς για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων υπόκειντο στην αξιολόγηση – κριτική από την ΒΜΜ, η οποία και υπέβαλε τις παρατηρήσεις – προτάσεις της, όπως έκανε στην περίπτωση του σχεδίου της 1^{ης} Στρατιάς για την επιχείρηση «Αετός». Με έγγραφό της η ΒΜΜ προς τον Α/ΓΕΣ στις 9 Απριλίου, ανέφερε τις παρατηρήσεις της, οι οποίες απεκάλυπταν σοβαρά κενά στο σχεδιασμό, δείγμα της επαγγελματικής ανεπάρκειας των επιτελών. Ορισμένες από τις παρατηρήσεις που αναφέρονται παρακάτω θεωρούνται σήμερα στον ΕΣ όχι μόνο αυτονόητες, αλλά και είναι αδιανόητη η μη εφαρμογή τους, δείγμα του πόσο δρόμο είχε ακόμα να διανύσει ο ΕΣ στην ανάδειξη του σε έναν αποτελεσματικό και οργανωμένο στρατό. Αναφέρονταν για παράδειγμα ότι υπήρχε σχεδόν παντελής έλλειψη προσδιορισμού τοπωνυμίων με αναφορά σε συντεταγμένες στο χάρτη. Οι Βρετανοί σχολίαζαν με καυστικότητα την απάντηση Έλληνα αξιωματικού, ο οποίος είπε ότι δεν απαιτούνταν, διότι όλοι οι αξιωματικοί ήταν γνώστες του εδάφους. Άλλες παρατηρήσεις σχετίζονταν με τη μορφή και την παραγραφοποίηση της διαταγής και έδιναν συμβουλές για την ορθή σύνταξή της. Γενικά οι Βρετανοί παρατήρησαν ότι ο σχεδιασμός της στρατιάς ήταν συγκεντρωτικός και δεν άφηνε περιθώρια πρωτοβουλίας στους σωματάρχες, κάτι που δεν θα έπρεπε να συμβαίνει³⁴⁰. Ο ξεπερασμένος τρόπος σύνταξης των διατα-

³³⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 51, 52.

³⁴⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1067/Β/1, *Συνεργασία μετά Βρετανικής Ομάδας Συνδέσμου 15/3/1947 – 27/10/1947*.

γών οφείλονταν στην έλλειψη καταρτισμένων αξιωματικών επιτελών. Γενικά ο ΕΣ της περιόδου δεν διέθετε μια ικανή δεξαμενή στελεχών, τα οποία διέθεταν την απαιτούμενη επιτελική κατάρτιση για την εκπόνηση πολύπλοκων επιχειρήσεων, λόγω της διάλυσης του στρατεύματος και της λειτουργίας της σχολής Επιτελών πάνω σε γαλλικά πρότυπα κατά τα προπολεμικά χρόνια. Η επίδραση των γαλλικών προτύπων στα στελέχη ήταν απόρροια των εμπειριών του Α΄ ΠΠ, όταν οι επιχειρήσεις έπρεπε να ελέγχονται στενά από τα προϊστάμενα κλιμάκια, λόγω των περιορισμένων δυνατοτήτων των μέσων επικοινωνιών και της ανάγκης στενού συντονισμού με το πυροβολικό, προκειμένου να μην υπάρχουν απώλειες από φίλια πυρά. Φυσικά τίποτε από τα διδάγματα του Α΄ ΠΠ δεν ίσχυε το 1947, ούτε στον τρόπο διεξαγωγής, αλλά ούτε και στη φύση του πολέμου που καλούνταν να διεξάγουν, απλώς οι Έλληνες επιτελείς σχεδίαζαν με βάση τις γνώσεις τους. Έτσι σε μια προσπάθεια η στρατιά να απλοποιήσει τη διαδικασία σύνταξης των επί μέρους σχεδίων από τους υφισταμένους της, ανέλαβε να υπεισέλθει σε σχεδιαστικές λεπτομέρειες οι οποίες αφαιρούσαν την απαραίτητη πρωτοβουλία από αυτούς.

Ένας άλλος τομέας διαφωνίας των Βρετανών ήταν ο τρόπος διεύθυνσης των επιχειρήσεων από την στρατιά. Οι επιτελείς της BMM δεν θεωρούσαν ότι η ανάπτυξη Τακτικού Στρατηγείου από την 1^η Στρατιά για την επιχείρηση ήταν απαραίτητη, ή επιθυμητή. Η ενδεχόμενη ανάπτυξή του σήμαινε την εξάρτησή του από ασύρματες επικοινωνίες και την ανάγκη επιπλέον προσωπικού. Οι τηλεφωνικές επικοινωνίες είχαν βασιστεί στην παραμονή του στρατηγείου στο Βόλο. Οι μάχες θεωρούσαν ότι θα έπρεπε να διεξαχθούν από τα σώματα στρατού και όχι από τη στρατιά. Ο ρόλος της ήταν ως ενδιάμεσου μεταξύ του ΓΕΣ και των σωμάτων στρατού, τον οποίο θα μπορούσε να επιτελέσει μόνο εάν παρέμενε στο Βόλο με συγκεντρωμένο το επιτελείο της και όχι διασπασμένο. Επιπλέον η στρατιά θα έπρεπε να σχεδιάζει τις μελλοντικές επιχειρήσεις, έργο το οποίο δεν θα μπορούσε να επιτελέσει σωστά εάν ο διοικητής της ήταν προωθημένος στο Τακτικό Στρατηγείο. Η BMM θεωρούσε επίσης ότι ήταν λάθος ο διαμοιρασμός των αεροπορικών δυνάμεων σε 3 διοικήσεις, διότι η βρετανική εμπειρία είχε δείξει αμετάκλητα ότι τα αεροπορικά μέσα θα έπρεπε να τηρούνται συγκεντρωτικά και υπό τον έλεγχο του ανώτερου κλιμακίου διοικήσεως³⁴¹.

³⁴¹ Οπ. π.

Πριν την έναρξη της επιχείρησης «Τέρμινους» είχε συζητηθεί στο ΑΣΕΑ η σκοπιμότητα εκκαθάρισης της Πελοποννήσου. Η πρώτη σύσκεψη του ΑΣΕΑ διεξήχθη στις 5 Φεβρουαρίου 1947 και ο υπουργός Στρατιωτικών Γεώργιος Στράτος, είχε εισηγηθεί να διατεθούν δυνάμεις για την εκκαθάριση της Πελοποννήσου, πριν την έναρξη της κύριας επιχείρησης. Η εισήγησή του βρήκε αντίθετη τη στρατιωτική ηγεσία και δεν κατέληξε σε συμφωνία, με αποτέλεσμα να αποφασιστεί η επανασύγκληση του συμβουλίου³⁴². Το ΑΣΕΑ συνεδρίασε ξανά στις 11 Φεβρουαρίου, οπότε αποφασίστηκε να προχωρήσουν τα σχέδια για την εαρινή εξόρμηση του στρατού και τα τμήματα του ΔΣΕ να αντιμετωπίζονταν με τις επιτόπιες δυνάμεις, μαζί με 4 Λόχους Κυνηγών και 2 τάγματα Φρουρών που θα αναδιοργανώνονταν κατάλληλα. Την αποστολή ανέλαβε ο υπουργός Δημόσιας Τάξης, Ναπολέων Ζέρβας, με την Χωροφυλακή, λόγω της εμπειρίας του στον ανταρτοπόλεμο³⁴³.

Τελικά η «Τέρμινους» δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Μετά το πέρας της επιχείρησης και αφού μεσολάβησε η κίνηση αντιπερισπασμού του ΔΣΕ που έμεινε γνωστός ως ο «ελιγμός της Ηπείρου», έπρεπε να γίνει αποτίμηση των συμπερασμάτων που είχαν εξαχθεί μέχρι τότε και να προγραμματιστούν οι επόμενες κινήσεις των ενόπλων δυνάμεων και της πολιτικής ηγεσίας. Έπρεπε να αξιολογηθούν οι σωστές και οι λανθασμένες ενέργειες όσων συμμετείχαν στις επιχειρήσεις και να αποφασιστούν οι διορθωτικές ενέργειες για την εξάλειψή τους.

Στη σύσκεψη του ΑΣΕΑ που ακολούθησε, καθορίστηκε η στρατηγική που θα ακολουθούσαν οι ένοπλες δυνάμεις και η Χωροφυλακή. Πρωταρχικό ρόλο στην κυβερνητική στρατηγική θα έπαιζε ο ΕΣ. Σύμφωνα με το ΑΣΕΑ η αποστολή του στρατού ήταν η αναζήτηση και εξόντωση των ανταρτών και η πάταξη της δράσης τους, σε συνεργασία με τους υπόλοιπους Κλάδους των ΕΔ και την Χωροφυλακή, με σκοπό την αποκατάσταση της εσωτερικής ασφάλειας και ακολούθως η ανάληψη της διατήρησης της τάξης από την Χωροφυλακή. Ο ΕΣ προβλέπονταν να διαθέτει το μεγαλύτερο μέρος της δυνάμεώς του για την εκτέλεση επιθετικών αποστολών και τον ελάχιστο απαιτούμενο αριθμό για την προστασία των αστικών κέντρων και στατικών στόχων (πχ εργοστάσια ηλεκτροπαραγωγής, γραμμές συγκοινωνιών, κλπ). Επειδή η κατάσταση ασφαλείας δεν ήταν η ίδια σε όλη τη χώρα, σε όποιες περιοχές η Χωροφυλακή αδυνατούσε να επιβάλει την τάξη, αυτά τα καθήκοντα θα τα αναλάμβανε ο στρατός και η Χωροφυλακή θα τελούσε υπό τις διατα-

³⁴² Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Α/3, Πρακτικόν Υπ' αριθμόν 12 της 9^{ης} Συνεδριάσεως.

³⁴³ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Α/4, Πρακτικόν Υπ' αριθμόν 13 της 10^{ης} Συνεδριάσεως.

γές του. Υπεύθυνο για τον καθορισμό των παραπάνω περιοχών ήταν το ΑΣΕΑ. Στις υπόλοιπες περιοχές η Χωροφυλακή θα είχε τον πρώτο λόγο και ο στρατός θα δρούσε υποστηρικτικά και κατόπιν αιτήματός της για παροχή συνδρομής³⁴⁴.

Η αποστολή της Χωροφυλακής ήταν η επάνδρωση των σταθμών που είχαν εγκαταλειφθεί, μετά το πέρας των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Οι μονάδες του στρατού θα παρέμεναν για τη συνέχιση των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων και την υποστήριξη της Χωροφυλακής και θα αποχωρούσαν όταν ο διοικητής της 1^{ης} Στρατιάς αποφάσιζε ότι αυτό μπορούσε να γίνει με ασφάλεια, κατόπιν συνεννόησης με το αρχηγείο της Χωροφυλακής. Τότε μόνο η Χωροφυλακή θα αναλάμβανε την πλήρη ευθύνη για την τήρηση της τάξης στην περιοχή³⁴⁵.

Η αεροπορία θα έπρεπε να συνεργάζεται στενά με τον στρατό και οι αποστολές που καλούνταν να αναλάβει αφορούσαν σε εναέριες αναγνωρίσεις, προσβολές στόχων (κυρίως συγκεντρώσεων ανταρτών), ανεφοδιασμού των επίγειων τμημάτων και εσωτερικές επικοινωνίες και μεταφορές ανάγκης. Τέλος το ναυτικό θα έπρεπε να εξασφαλίζει τις θαλάσσιες στρατιωτικές μεταφορές που δεν εκτελούνταν με εμπορικά πλοία, να προστατεύει αυτές εάν παρίσταντο ανάγκη, να υποστηρίζει με πυρά τις επιχειρήσεις του στρατού, να διενεργεί συνδυασμένες αποβατικές επιχειρήσεις, να παρεμποδίζει, στο μέτρο των δυνατοτήτων του, τις μετακινήσεις των ανταρτών δια θαλάσσης, καθώς και το θαλάσσιο λαθρεμπόριο όπλων³⁴⁶.

Μετά τη συνεδρίαση του ΑΣΕΑ ήταν η σειρά του ΣΑΓΕ να συνεδριάσει, προκειμένου να εξειδικεύσει τις αποφάσεις του ανωτέρω οργάνου και να σχεδιάσει τις επόμενες κινήσεις των ΕΔ. Ουσιαστικά επιβεβαιώθηκαν οι αποφάσεις που είχαν ληφθεί και αποφασίστηκε ότι η χορήγηση του αναγκαίου οπλισμού (βαρέα όπλα, όλμοι) και μέσων διαβιβάσεων στην Χωροφυλακή θα γίνονταν από τον ΕΣ με τη μορφή δανεισμού, καθώς και ότι όλες οι αιτήσεις θα περνούσαν για έγκριση από το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο³⁴⁷.

³⁴⁴ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Α/10, Πρακτικόν Υπ' Αριθμόν 26 της 19^{ης} Συνεδριάσεως.

³⁴⁵ Οπ. π.

³⁴⁶ Οπ. π.

³⁴⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Β/10, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Σ.Α.Γ.Ε. Έτους 1947.

δ. Η συγκρότηση της Εθνοφρουράς

Η αρχική πρόταση για τη συγκρότηση της Εθνοφρουράς είχε γίνει στις 17 Σεπτεμβρίου 1947. Ο Σοφούλης είχε προτείνει να ζητηθεί η αμερικανική έγκριση για την αύξηση της οροφής του Στρατού στις εκατόν πενήντα χιλιάδες άνδρες και η συγκρότηση εκατό ταγμάτων Εθνοφρουράς, με 500 άνδρες το καθένα. Η πρόταση του Σοφούλη μελετήθηκε και εγκρίθηκε από τους υπουργούς των τριών πολεμικών υπουργείων και από τον υπουργό Δημοσίας Τάξεως, οι οποίοι συμφώνησαν με την πρότασή του και την ταυτόχρονη κατάργηση των υφιστάμενων ΜΑΥ/ΜΑΔ³⁴⁸.

Η αποστολή των μονάδων προβλέπονταν να είναι στατική και προορίζονταν για την εξασφάλιση της τάξης και την ασφάλεια στην περιοχή ευθύνης τους, απαλλάσσοντας ταυτόχρονα τις μονάδες του ΕΣ από τα καθήκοντα φύλαξης των κατοικημένων τόπων, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για τη διεξαγωγή επιθετικών επιχειρήσεων εναντίον του ΔΣΕ. Η μεγάλη διαφορά των Εθνοφρουρών από τους Εθνοφύλακες ήταν ότι οι πρώτοι υπηρετούσαν υποχρεωτικά στους τόπους καταγωγής τους, ενώ απαγορεύονταν η μετακίνησή τους εκτός της περιοχής ευθύνης τους. Σύμφωνα με το Ζαφειρόπουλο η συγκρότηση αυτή συνέπεσε με την αναδιοργάνωση του ΔΣΕ το ίδιο διάστημα, σε ομάδες κινήσεως και θέσεως³⁴⁹.

Αυτό που παρατηρείται είναι ότι οι ένοπλες δυνάμεις της εποχής αντιδρούσαν, μεταβάλλοντας τη σύνθεση και την αποστολή τους, αναλόγως της διαφοροποίησης και της ανάπτυξης στο χώρο των αντάρτικων δυνάμεων. Επειδή ο ΔΣΕ άρχισε να διεκδικεί τη σταθερή κατοχή εδαφών, προχώρησε δηλαδή στη δημιουργία επικράτειας, χωρίς παράλληλα να χάσει τον αντάρτικο χαρακτήρα του, προέκυψε η ανάγκη δημιουργίας ελαφρών τμημάτων πεζικού, τα οποία θα εξασφάλιζαν την ασφάλεια των «μετόπισθεν» (και ως τέτοια εννοούνταν κυρίως τα αστικά κέντρα, τα κεφαλοχώρια και οι κωμοπόλεις) και των ζωτικών έργων υποδομής και των γραμμών συγκοινωνιών, απελευθερώνοντας τις κύριες μονάδες για τη διεξαγωγή μεγάλων επιχειρήσεων εναντίον του κύριου όγκου των ανταρτών, την ανάκτηση των χαμένων εδαφών και το σφράγισμα των συνόρων.

Για τη συγκρότηση των ταγμάτων Εθνοφρουράς είχαν προηγηθεί από τον Ιούλιο του 1947 μελέτες από το ΓΕΣ, σε συνεργασία με την ΒΜΜ, η οποία εξέ-

³⁴⁸ Παναγιώτης Κουσουλίνης, *Η Χωροφυλακή, η Εθνοφυλακή και η Εθνοφρουρά στην Μετακατοχική Ελλάδα*, σελ. 399.

³⁴⁹ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 103, 104.

φρασε τις αντιρρήσεις της. Όπως προαναφέρθηκε, η κυβέρνηση Σοφούλη αποδέχθηκε την αναγκαιότητα συγκρότησης των εν λόγω μονάδων, κατόπιν εισήγησης του Α/ΓΕΣ και του υπουργού Κ. Ρέντη και ζήτησε τη βοήθεια των Αμερικάνων για τη χορήγηση των απαραίτητων κονδυλίων, προκειμένου η οροφή του στρατού να αυξηθεί σε 150.000 άνδρες και της Εθνοφρουράς να ανέλθει σε 50.000. Ο αρχικός σχεδιασμός ήταν για τη συγκρότηση 100 ταγμάτων, ένα ανά επαρχία. Από τον Σεπτέμβριο του 1947 τέθηκε σε εφαρμογή το σχέδιο συγκρότησης των ταγμάτων Εθνοφρουράς, αρχικά στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα για την αντικατάσταση των ΜΑΥ/ΜΑΔ.

Στις 31 Οκτωβρίου συγκλήθηκε το ΑΣΕΑ, το οποίο είχε διευρυμένη σύνθεση, με θέμα τη λήψη απόφασης για την ακολουθητέα τακτική σχετικά με τη χρησιμοποίηση και οργάνωση των ταγμάτων Εθνοφρουράς. Σε αυτή αποφασίστηκαν οι αποστολές που είχαν συζητηθεί νωρίτερα και διατάχθηκε το ΓΕΣ να προβεί στις απαιτούμενες ενέργειες συγκρότησης των ταγμάτων, σύμφωνα με τον καταρτισθέντα σχεδιασμό³⁵⁰. Το Νοέμβριο, κατόπιν πολλών διαβουλεύσεων μεταξύ του διοικητή της ΒΜΜ (Rawlins), της JUSMAG (Livesay) και του Α/ΓΕΣ (Γιατζής), εγκρίθηκε τελικά η αύξηση της Εθνοφρουράς σε 20.000 άνδρες με δαπάνες των ΗΠΑ και άλλων 20.000 ανδρών με δαπάνες της Ελλάδας, με αντίστοιχη απόλυση 7.000 ανδρών της Χωροφυλακής. Έτσι λοιπόν το Νοέμβριο συγκροτήθηκαν 40 τάγματα και τον Φεβρουάριο του 1948 η δύναμή τους έφτασε τα 85, ενώ μέχρι τον Ιούνιο έφτασαν τα 98, δηλαδή πολύ κοντά στον αρχικό σχεδιασμό³⁵¹. Από τον τρόπο ανάπτυξης της Εθνοφρουράς διαπιστώνεται ότι αυτά ξεκίνησαν να συγκροτούνται στις περιοχές που θεωρούσε η κυβέρνηση ότι αντιμετώπιζαν το μικρότερο πρόβλημα ασφάλειας και επιπλέον ότι μπορούσε να βασίζεται περισσότερο στη νομιμοφροσύνη των κατοίκων τους. Στην Πελοπόννησο και στην Στερεά Ελλάδα ήταν μεγαλύτερο το ποσοστό των δεξιών (ήταν ο πυρήνας της λεγόμενης «Παλαιάς Ελλάδας»), άρα ήταν ευχερέστερη η στρατολόγηση πολιτικά αξιόπιστων ανδρών. Μπορεί να γίνει βάσιμα η υπόθεση ότι η επιλογή αυτών των περιοχών δεν ήταν άσχετη με το γεγονός ότι και στην Κατοχή υπήρξαν οι περιοχές με τη μεγαλύτερη ανάπτυξη των ταγμάτων ασφαλείας και των αντικομμουνιστικών ομάδων. Επίσης από τη διάταξη του ΔΣΕ είχε γίνει εμφανές ότι αυτός είχε επικεντρωθεί στην προσπάθεια δημιουργίας επικράτειας στη δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο, όπου είχε

³⁵⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Α/14, *Πρακτικόν Υπ' Αριθμόν 46 της 33^{ης} Συνεδριάσεως*.

³⁵¹ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 104.

μεταπέσει σε τακτικό αγώνα για την υπεράσπισή της, ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα συνέχιζε τον ανταρτοπόλεμο και βρίσκονταν διαρκώς σε κίνηση.

Η ανάπτυξη της Εθνοφρουράς έπρεπε, σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο, να εξασφαλίσει στην 1^η Στρατιά μέχρι την 1^η Δεκεμβρίου 1947, 9 τάγματα (3 Ταξιαρχίες), ενώ μέχρι της 15 Μαρτίου του επόμενου έτους, το ισοδύναμο 3 μεραρχιών (27 τάγματα)³⁵². Τα τάγματα Εθνοφρουράς δεν ήταν ανεξάρτητα, αλλά υπάγονταν για τη διοίκηση και τον έλεγχό τους σε ανώτερο επίπεδο, στις Διοικήσεις Εθνοφρουράς³⁵³. Το επόμενο έτος (1948), λόγω της αύξησης των ταγμάτων προέκυψε η ανάγκη συντονισμού της οργάνωσης και εκπαίδευσής τους σε ανώτατο επιτελικό επίπεδο, οπότε συγκροτήθηκε στις 18 Ιανουαρίου εντός του ΓΕΣ, η Γενική Επιθεώρηση Εθνοφρουράς, υπό τον αντιστράτηγο Γεώργιο Παπαγεωργίου. Επίσης συγκροτήθηκαν περιφερειακές διοικήσεις Εθνοφρουράς (Ρούμελης, Θεσσαλίας, Δυτικής Μακεδονίας και Ηπείρου), καθώς επίσης και τακτικά στρατηγεία σε Λιβαδειά, Μακρακώμη, Πελασγία, Αγρίνιο, Καρδίτσα, Ελασσόνα και Τύρναβο³⁵⁴.

Οι αξιωματικοί και οπλίτες κατάγονταν από την περιοχή που υπηρετούσαν και προέρχονταν από εφέδρους των κλάσεων 1939 και παλαιότερων. Ανήκαν σε όλα τα Όπλα και Σώματα και όχι μόνο στο πεζικό. Με αυτό τον τρόπο εξασφαλιζόνταν η άμεση συγκρότηση των μονάδων, μιας και θεωρούνταν ήδη εκπαιδευμένοι. Κάθε τάγμα αποτελούνταν από λόχους τυφεκιοφόρων και ένα λόχο διοικήσεως, χωρίς όμως τα όργανα διοικητικής μέριμνας, ενώ φέρονταν βρετανικός οπλισμός, κάτι λογικό μιας και σε αυτόν είχαν εκπαιδευτεί τα μέλη τους, ενώ βρίσκονταν και σε μεγαλύτερες ποσότητες στο οπλοστάσιο του ΕΣ³⁵⁵. Ο Ζαφειρόπουλος εκτιμούσε ότι κατά το 1947 η απόδοσή τους ήταν φτωχή, λόγω κακής επάνδρωσής τους σε αξιωματικούς και οπλίτες, με αποτέλεσμα να καταστούν βάρος στα σώματα στρατού και πηγή εφοδιασμού για τον ΔΣΕ, ακριβώς όπως και οι ΜΑΥ. Από το 1948 όμως που η επάνδρωσή τους γίνονταν από μόνιμα στελέχη και με κληρωτούς οπλίτες νεότερων κλάσεων, υπήρξε βελτίωση της απόδοσής τους και προσέγγισε αυτή των ταγμάτων του τακτικού στρατού. Τα τάγματα Εθνοφρουράς συμμετείχαν καθοριστικά και με επιτυχία στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των τελευταίων 2 ετών του πολέμου³⁵⁶.

³⁵² Οπ. π., σελ. 104.

³⁵³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 474, 475.

³⁵⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάρισις της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 448 – 453.

³⁵⁵ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντिसυμμοριακός Αγών*, σελ. 105.

³⁵⁶ Οπ. π., σελ. 105.

Τα αίτια της αρχικής αποτυχίας των ταγμάτων Εθνοφρουράς, υπήρξαν πολλά, αλλά τα κυριότερα ήταν τέσσερα. Το πρώτο ήταν η απαγόρευση μετακίνησής τους εκτός των περιοχών ευθύνης τους, γεγονός που προξένησε προβλήματα και παρανοήσεις. Οι εθνοφρουροί το ερμήνευαν ότι αυτοί δεν θα απομακρύνονταν από τα χωριά ή τις επαρχίες τους, ενώ η φύση του αγώνα ήταν τέτοια που επέβαλλε τη μετακίνησή τους σε ευρύτερες περιοχές. Το γεγονός αυτό προκάλεσε κάμψη του ηθικού και της πειθαρχίας τους, διότι οι έφεδροι το εξέλαβαν ως αθέτηση των υπεσχημένων από την πολιτεία. Άλλη αιτία ήταν το γεγονός ότι νεώτεροι άνδρες μεταπολεμικών κλάσεων παρέμεναν ακόμη αστράτευτοι, ενώ οι υπηρετούντες υφίσταντο τις κακουχίες και τους κινδύνους του πολέμου, παρόλο που είχαν ήδη συμμετάσχει στον πόλεμο 1940 – 41 και ήταν στην πλειοψηφία τους οικογενειάρχες. Αυτό οφείλονταν στο σύστημα των κλήσεων υπό τα όπλα των ΕΣΣΟ και στην αδυναμία των κέντρων εκπαίδευσης να εκπαιδεύουν περισσότερους στρατιώτες, με αποτέλεσμα να αναβάλλεται η πρόσκλησή τους. Ένας τρίτος λόγος αποτυχίας και πηγή προβλημάτων, ήταν η συγκρότησή τους με εφέδρους όλων των Όπλων και Σωμάτων και κυρίως με αξιωματικούς που δεν προέρχονταν από το πεζικό. Έτσι υπήρχαν διοικητές λόχων και διμοιρίτες οι οποίοι δεν γνώριζαν τις τακτικές και τον τρόπο χρησιμοποίησης του Όπλου. Η μειωμένη απόδοση των ταγμάτων επιδεινώνονταν και από το γεγονός ότι τη διοίκησή τους ανέλαβαν μόνιμοι αξιωματικοί που είχαν ανακληθεί στην ενεργό υπηρεσία από την εφεδρεία και οι οποίοι ήταν στην πλειοψηφία τους μεγάλης ηλικίας για την ανάληψη τέτοιων καθηκόντων, ενώ λόγω του μεγάλου χρονικού διαστήματος που ήταν εκτός του στρατεύματος, είχαν χάσει την επαφή με τις εξελίξεις και την ικανότητα να διοικούν. Τέλος η φτωχή απόδοση οφείλονταν και στην υπαγωγή τους σε ιδιαίτερους σχηματισμούς όπως ήταν οι Διοικήσεις Εθνοφρουράς και τα Τακτικά Στρατηγεία. Σε αυτά τα επιτελεία είχαν τοποθετηθεί διοικητές της ίδιας προέλευσης και μειονεκτημάτων με τους διοικητές των ταγμάτων, οι οποίοι επιπλέον στερούνταν επαρκούς και ικανού αριθμού επιτελών που θα τους βοηθούσαν στο έργο τους. Επίσης ο οπλισμός των ταγμάτων ήταν εξαιρετικά ανεπαρκής σε σχέση με του στρατού και των ανταρτών, η δε οργάνωση του εφοδιασμού και των διαβιβάσεων τους υποτυπώδης³⁵⁷. Σταδιακά μέσα στο 1948 ενισχύθηκαν με 4 πολυβόλα, 4 αμερικανικούς όλ-

³⁵⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 266, 267. Τα τάγματα Εθνοφρουράς υπολείπονταν σημαντικά σε ισχύ πυρός έναντι των ταγμάτων του ΔΣΕ. Βλέπε Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας*, σελ. 93.

μους των 81 χιλ., ενώ αυξήθηκαν και τα οπλοπολυβόλα³⁵⁸. Η αύξηση της ισχύος πυρός των ταγμάτων τα κατέστησε περισσότερο ικανά να φέρουν εις πέρας τις αποστολές ασφαλείας που αναλάμβαναν.

Το ΓΕΣ, εκτός από την αποδέσμευση των μονάδων εκστρατείας, εκτιμούσε ότι η φύση του αγώνα ήταν τέτοια που επέβαλλε την κινητοποίηση των εμπειροπόλεμων εφέδρων του έθνους και την συγκρότησή τους σε αξιόμαχη δύναμη. Επιπρόσθετα διατυπώνονταν η άποψη ότι η μαχητική οργάνωση του πληθυσμού έπρεπε να διατηρηθεί κατά τόπους και μετά τη λήξη του πολέμου, ώστε να είναι δυνατή ανά πάσα στιγμή η αντιμετώπιση κάθε πιθανής νέας μελλοντικής κομμουνιστικής απόπειρας. Τέλος κρίθηκε ότι τα τάγματα Εθνοφρουράς αποτελούσαν ένα είδος ασφαλιστικής δικλείδας, δεδομένου ότι στη δύναμή τους απορροφούνταν χιλιάδες πολίτες, οι οποίοι λόγω του χάους που είχε προκαλέσει ο πόλεμος στην ύπαιθρο, δεν μπορούσαν να εργαστούν και στερούνταν τα στοιχειώδη μέσα επιβίωσης, αποτελώντας έτσι στόχο της κομμουνιστικής προπαγάνδας³⁵⁹.

Από την παραπάνω εκτίμηση των ηγετών του στρατού διαπιστώνεται ότι οι ιθύνοντες είχαν ήδη στραμμένο το βλέμμα στην επόμενη ημέρα, μετά τη λήξη του πολέμου, τον οποίο θεωρούσαν ότι θα κέρδιζαν, με δεδομένη την υποστήριξη δύο υπερδυνάμεων της εποχής, των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας. Αυτό που απαιτούνταν ήταν ένα εργαλείο που θα εξασφάλιζε τον εσωτερικό έλεγχο του πληθυσμού, ώστε να μην δοθεί η ευκαιρία στο ΚΚΕ να αμφισβητήσει ξανά την καθεστηκυία τάξη και να εξασφαλίζεται επ' αόριστο ο εξοβελισμός του από την πολιτική ζωή του τόπου. Παρατηρείται μία τάση για στρατικοποίηση της πολιτικής ζωής και επιθυμία διατήρησης ενός «έθνους εν όπλοις», γεγονός που θα έδινε αυξημένο κύρος και βαρύνοντα πολιτικό λόγο στο στρατό, κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Από την άλλη η απασχόληση ενός μεγάλου μέρους του άρρενος πληθυσμού σε στρατιωτικά καθήκοντα, τα οποία θα του παρείχαν κάποιες προοπτικές απασχόλησης ή παροχής υλικών αγαθών, σε μια εποχή που αυτά σπάνιζαν, δημιουργούσε σχέσεις εξάρτησης και αύξανε τον παρεμβατικό ρόλο του στρατεύματος. Από τη μια ο στρατός θα έλεγε το ποιόν όσων εντάσσονταν στα τάγματα Εθνοφρουράς για τη νομιμοφροσύνη τους, από την άλλη θα τους αντάμειβε γι' αυτή.

³⁵⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 12, 13.

³⁵⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντισημμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 265, 266.

ε. *Η είσοδος των Αμερικανών στο προσκήνιο – Πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στη χώρα το δεύτερο δμηνο του έτους*

Το 1947 υπήρξε το έτος της διακήρυξης του δόγματος Τρούμαν, οπότε άρχισε η άφιξη στην Ελλάδα Αμερικανών στρατιωτικών. Στο πλαίσιο αυτό, το καλοκαίρι του έτους είχε αναπτυχθεί και η αμερικανική στρατιωτική αποστολή, οπότε τα μέλη της έπρεπε να εξοικειωθούν με το μέρος και τους ανθρώπους. Για το σκοπό αυτό είχε προγραμματιστεί σειρά επισκέψεων στις περιοχές που έδρευαν μεγάλες διοικήσεις του ΕΣ. Ο αρχηγός της ΒΜΜ μαζί με έναν Αμερικανό επιτελή της αμερικανικής στρατιωτικής αποστολής εκτέλεσαν πρόγραμμα περιοδειών από τις 23 Ιουλίου μέχρι τις 1 Αυγούστου. Το πρόγραμμα περιελάμβανε επισκέψεις σε κέντρα εκπαίδευσης, μονάδες και στο στρατηγείο της 1^{ης} Στρατιάς, όπου πραγματοποιήθηκαν συναντήσεις και συσκέψεις με τους κατά τόπους Βρετανούς συνδέσμους και τους Έλληνες διοικητές³⁶⁰.

Οι σκληρές μάχες που δόθηκαν από τον ΕΣ και τον ΔΣΕ καθ' όλη την άνοιξη και το καλοκαίρι δεν έφεραν κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα για κανέναν από τους εμπολέμους. Ούτε ο στρατός πέτυχε τους αντικειμενικούς σκοπούς που είχε θέσει και να συντρίψει τους αντάρτες, ούτε και ο ΔΣΕ κατάφερε να καταλάβει κάποιο σημαντικό αστικό κέντρο ή να επιφέρει κάποιο συντριπτικό πλήγμα στον στρατό που θα προκαλούσε κατάρρευση του ηθικού του. Μετά και το πέρας της επιχείρησης «Βέλος» (10 Αυγούστου – 10 Σεπτεμβρίου) που ήρθε ως συνέχεια της επιχείρησης «Κόραξ», η στρατιά και το Β' ΣΣ έκριναν ότι κάθε περαιτέρω προσπάθεια διατήρησης κατά την περίοδο εκείνη των σημείων στηρίγματος στη βόρεια Πίνδο και στο Βίτσι, ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία και θα εξέθετε σε άσκοπους κινδύνους όχι μόνο τα στρατιωτικά τμήματα, τα οποία θα αποκόπτονταν από τις βάσεις εφοδιασμού τους λόγω του επερχόμενου χειμώνα, αλλά και τα αστικά κέντρα της Ηπείρου και της δυτικής Μακεδονίας που θα έμεναν αφρούρητα. Κατόπιν τούτου διατάχθηκε η σύμπτυξη των τμημάτων από τις παραμεθόριες περιοχές. Στη βόρεια Πίνδο τα χωριά Επταχώρι, Φούρκα, Κάντζικο, Μόλιστα, Βούρμπιανη, Πυρσόγιαννη, Αμάραντος, Αγία Βαρβάρα, Προσήλιο, Στράτσανη, Εξοχή Κόνιτσας και η περιοχή ανατολικά των Ζαγοριών εκκενώθηκαν. Ομοίως εγκαταλείφθηκε ολόκληρη η περιοχή που περιλαμβάνονταν μεταξύ της Κόνιτσας, Νεστο-

³⁶⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1067/Β/2, Φρουραί – Συνοδείαι – Επιφυλακαί – Συναγερμός – Έφοδοι 8/3/1947 – 31/12/1947.

ρίου και Πεντάλοφου, τις οποίες έσπευσε ο ΔΣΕ να τις καταλάβει. Το ίδιο συνέβη και στο Βίτσι. Με αυτό τον τρόπο στη βορειοδυτική Ελλάδα ο ΕΣ περιέπεσε σε άμυνα και η επιθυμητή τελική κατάσταση της επιχείρησης «Τέρμινους», που ήταν η εγκατάσταση του στρατού κατά μήκος των συνόρων, δεν πραγματοποιήθηκε³⁶¹.

Τα αίτια της αποτυχίας της επιχείρησης που σχεδιάστηκε και προβλήθηκε ως η καθοριστική επιχείρηση που θα έφερνε το τέλος του πολέμου, πρέπει να αναζητηθούν σε μια σειρά παραγόντων. Πρώτος παράγοντας υπήρξε η ανεπάρκεια των διατιθέμενων δυνάμεων για την κάλυψη μιας περιοχής που εκτείνονταν από την Όρθρυ μέχρι τον Αχελώο και από την Αδριατική μέχρι τον Έβρο. Άλλος παράγοντας υπήρξε η ατελής εκπαίδευση των στελεχών και των μονάδων στον συγκεκριμένο τύπο πολέμου, με αποτέλεσμα να μη μπορέσουν να επιβληθούν στους αντάρτες, οι οποίοι διέθεταν μεγάλη εμπειρία ανταρτοπολέμου, μεγάλη ευκινησία και μεγάλη δεξιότητα στις νυχτερινές πορείες και αγώνες. Βασική όμως αιτία ήταν η έλλειψη κατώτερων μόνιμων στελεχών πεζικού, μηχανικού και διαβιβάσεων στις μονάδες του ΕΣ. Οι εν λόγω ελλείψεις έβαιναν διαρκώς αυξανόμενες, τόσο λόγω απωλειών, όσο και λόγω της αύξησης του αριθμού των μονάδων, ιδιαίτερα μετά τη συγκρότηση των ταγμάτων Εθνοφρουράς. Στους στρατεύσιμους, η ανάγκη εξεύρεσης επαρκούς αριθμού στρατιωτών για τη συμπλήρωση των κενών περιόρισε το χρόνο της βασικής εκπαίδευσης, ο οποίος στο πεζικό προβλέπονταν να διαρκεί 4 μήνες. Αυτός περιορίστηκε αρχικά στους 3 και τέλος στους 2 μήνες, με αποτέλεσμα οι στρατιώτες να εισέρχονται ανεκπαίδευτοι στις μάχες, με ό,τι αποτέλεσμα είχε αυτό στο ηθικό τους και στην αποτελεσματικότητα των μονάδων.

Ένας άλλος επιβαρυντικός παράγοντας υπήρξε το γεγονός ότι η διοίκηση των ταξιαρχιών ανατίθεντο σε αξιωματικούς όλων των Όπλων, ενώ αυτές ήταν κατ' εξοχή μονάδες πεζικού, με αποτέλεσμα η απόδοσή τους στη μάχη δεν ήταν πάντα ικανοποιητική. Επίσης οι αξιωματικοί του πεζικού δεν είχαν καμία εμπιστοσύνη στη σύνθεση των ταγμάτων όπως αυτά είχαν οργανωθεί μεταπολεμικά. Δεν υπήρχαν πολυβόλα και όλμοι μεγάλου βεληνεκούς και η δύναμή τους ήταν μικρή. Οι μονάδες και οι στρατιώτες από την άλλη πλευρά δεν εφάρμοσαν τις κατάλληλες τακτικές ή τεχνικές. Η διεξαγωγή των επιχειρήσεων χαρακτηρίζονταν από έλλειψη πρωτοτυπίας και περιορίζονταν στις τυπικές μεθόδους και την υπερβολική χρησιμοποίηση του πυροβολικού. Όσον αφορά στη συνεργασία μεταξύ του στρατού και

³⁶¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 233, 234.

της αεροπορίας, η δεύτερη προσπαθούσε να συμπληρώσει τις ελλείψεις του πρώτου σε βαριά όπλα και πυροβολικό και η συνεργασία μεταξύ τους είχε φτάσει σε ικανοποιητικό επίπεδο. Η εμπιστοσύνη του πεζικού σε αυτήν ήταν σχεδόν απόλυτη, πλην όμως έκανε κατάχρησή της. Η αεροπορία λόγω των τεχνικών αδυναμιών της, των εκάστοτε καιρικών συνθηκών, της νύχτας και του εδάφους δεν είχε τη δυνατότητα συνεχούς υποστήριξης του πεζικού³⁶².

Από τα συμπεράσματα διαπιστώνεται ότι ο ΕΣ επιθυμούσε να διεξάγει ένα πόλεμο σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα που είχαν καθιερωθεί κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ, όπου τα τεχνικά μέσα (πυροβολικό, αεροπορία, όλμοι, πολυβόλα, κλπ) είχαν προσπαθήσει να αντικαταστήσουν την επιθετική ορμή των στρατιωτών για την κατάληψη ενός αντικειμενικού σκοπού με κάθε κόστος. Η απέχθεια των δυτικών στρατών για τις μαζικές απώλειες, είχε τις ρίζες της στις πολυαίμακτες μάχες του Α΄ ΠΠ, όταν στο Βερντέν, στο Σομ, στο Ιπρ και αλλού, οι αντιμαχόμενοι έχασαν εκατοντάδες χιλιάδες στρατιώτες, για μηδαμινά εδαφικά κέρδη ή έστω απτά αποτελέσματα. Οι παραπάνω εμπειρίες είναι γνωστό ότι είχαν κλονίσει το ηθικό των Γάλλων, των Ρώσων και των Γερμανών και οδήγησαν είτε σε στασιαστικά κινήματα (πχ Γάλλοι), είτε στην κατάρρευσή τους (πχ Ρώσοι, Γερμανοί)³⁶³.

Το πρόβλημα για τον ΕΣ ήταν ότι δεν διέθετε την αφθονία μέσων των Αμερικανών και των Βρετανών σε βαρύ οπλισμό και αεροπορία. Επίσης σχεδόν όλοι οι ανώτατοι Έλληνες αξιωματικοί θυμούνταν τις μεγάλες απώλειες κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας, οι οποίες ήταν και ένας από τους λόγους για την κάμψη του ηθικού των στρατευμένων, σε συνδυασμό με τη μακρόχρονη στράτευσή τους. Η στρατιωτική ηγεσία γνώριζε το εύθραυστο ηθικό του στρατεύματος και την κόπωσή του, μετά από τόσα έτη πολέμου και στερήσεων, οπότε ήταν πολύ προσεκτική όσον αφορά στην έκταση των απωλειών που μπορούσε αυτό να αντέξει. Επίσης ήταν υποχρεωμένη να διεξάγει τον πόλεμο λαμβάνοντας υπόψη την ελληνική και διεθνή κοινή γνώμη (εννοείται η ευρωπαϊκή και η αμερικανική), οι οποίες ήταν εχθρικές σε εκατόμβες απωλειών αμέσως μετά την μεγαλύτερη ανθρωποσφαγή που γνώρισε ο κόσμος. Έχοντας αναπτύξει μια συνθηματολογία περί «συμμοριτοπολέμου» και άρνησης διεξαγωγής εμφυλίου πολέμου, δεν θα

³⁶² Οπ. π., σελ. 268, 269.

³⁶³ Αυτό δεν σήμαινε ότι κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ, όταν απαιτήθηκε δεν διεξήχθησαν φονικές μάχες, με εκατοντάδες χιλιάδες νεκρούς, ιδιαίτερα στο Ανατολικό Μέτωπο. Τα παραδείγματα στο Στάλινγκραντ, το Κουρσκ, τη Νορμανδία, τις Αρδέννες (1944), την Ίβο Τζίμα, την Οκινάουα και αλλού, είναι χαρακτηριστικά.

μπορούσε να δικαιολογήσει τις αυξημένες απώλειες εναντίον ενός αντιπάλου τον οποίο πρόβαλε στα τελευταία στάδια της αντοχής του, αλλά στην πραγματικότητα αύξανε τη δύναμη και την επιρροή του.

Παράλληλα με τις στρατιωτικές εξελίξεις έτρεχαν και οι πολιτικές διεργασίες. Ήδη από το τέλος Ιουνίου η κυβέρνηση είχε αντιληφθεί ότι η επιχείρηση «Τέρμιους» οδηγούνταν σε αποτυχία. Η στρατιωτική ηγεσία απέδιδε την κακή εξέλιξη των επιχειρήσεων στην έλλειψη επαρκούς δύναμης και εκτιμούσε ότι η εγκριθείσα «Διάταξη Μάχης 1947», που προέβλεπε την αύξηση της δύναμης στις 120.000 άνδρες, δεν ήταν επαρκής για να εξασφαλίσει τη νίκη. Κατόπιν τούτου στις 28 Ιουνίου το Πολιτικό Συμβούλιο της κυβέρνησης ζήτησε να πληροφορηθεί τις ανάγκες του στρατού για την επίτευξη της τελικής νίκης. Το ΓΕΣ στις 30 Ιουνίου ανέφερε ότι κρίνονταν απαραίτητη η αύξηση της δύναμης του ΕΣ στις 200.000 άνδρες, οι οποίοι θα χρησιμοποιούνταν για την συγκρότηση νέων μονάδων, την αύξηση της δύναμης των υπάρχοντων ταγμάτων πεζικού στα 850 άτομα, τη συγκρότηση των απαραίτητων μονάδων υποστήριξης, κυρίως σε ορειβατικό πυροβολικό (με αναλογία ενός συντάγματος ανά μεραρχία ορεινού τύπου), την αύξηση των λόχων πολυβόλων και την προσωρινή αύξηση των ΜΑΔ σε 15 – 20.000 άνδρες. Τα παραπάνω συζητήθηκαν στις 4 Ιουλίου σε σύσκεψη του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου, παρουσία του υπουργού Στρατιωτικών και του ΓΕΠΣ, κατόπιν επιθυμίας του αρχηγού της αμερικανικής στρατιωτικής αποστολής, υποστράτηγου Λίβσεϊ (Livesay). Όλοι οι συμμετέχοντες συμφώνησαν ότι η εγκριθείσα αύξηση κατά 20.000 άνδρες θα έπρεπε να σταθεροποιηθεί, προκειμένου να καταστεί εφικτή η αντικατάσταση των υπηρετούντων εφέδρων παλαιών κλάσεων από νέους. Επίσης ο ΕΣ θα έπρεπε σταδιακά να αυξηθεί μέχρι τέλος του έτους σε 200.000 άτομα και ότι προσωρινά έπρεπε να αυξηθεί η δύναμη των ΜΑΔ σε 15 – 20.000. Το ΓΕΣ έστειλε λεπτομερές υπόμνημα στους Αμερικάνους για την αύξηση της δύναμης του ΕΣ σε 200.000 μέχρι τον Ιούλιο 1948 και την ανά 3μηνο πρόσκληση 20.000 νεοσύλλεκτων για την ανανέωση των παλαιών κλάσεων. Η απάντηση δόθηκε στις 23 Ιουλίου και με αυτή δηλώνονταν κατηγορηματικά ότι, λόγω οικονομικών αιτιών, ο επικεφαλής της AMAG Ντουάιτ Γκρίσγουολντ (D.Griswold), έκρινε ότι οι στρατιωτικές δυνάμεις δεν θα έπρεπε να υπερβούν την εγκεκριμένη οροφή των 120.000 ανδρών, η δε συμφωνηθείσα αύξηση κατά 20.000 ήταν προσωρινή³⁶⁴.

³⁶⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 263, 264.

Το καλοκαίρι ξέσπασε νέα κυβερνητική κρίση, που δεν ήταν άσχετη με την κακή εξέλιξη των επιχειρήσεων και τη διαπίστωση ότι ούτε το 1947 θα ήταν το έτος λήξης του πολέμου. Στις 21 Αυγούστου ο Γεώργιος Παπανδρέου αποχώρησε από την κυβέρνηση και τον ακολούθησαν ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Κατόπιν τούτου, παραιτήθηκε η κυβέρνηση Μάξιμου και ανέλαβε την πρωθυπουργία για ένα περίπου 10ήμερο ο Κωνσταντίνος Τσαλδάρης. Κατόπιν έντονων παρασκηνακίων διαβουλεύσεων και πιέσεων από τους Αμερικανούς και τους Βρετανούς, οι οποίοι επιθυμούσαν τη διεύρυνση της κυβέρνησης, προκειμένου να εμφανιστεί στην κοινή γνώμη ότι όλες οι πολιτικές δυνάμεις του τόπου ήταν ενωμένες ενάντια στην κομμουνιστική απειλή, αποφασίστηκε η σύμπραξη μεταξύ του Λαϊκού κόμματος και των Φιλελευθέρων και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Θεμιστοκλή Σοφούλη, στις 7 Σεπτεμβρίου³⁶⁵.

Η κυβέρνηση Σοφούλη, που προέκυψε με τη συνεργασία του Λαϊκού κόμματος, επιθυμούσε αλλαγές στην ηγεσία του στρατεύματος οι οποίες ήταν υποκινούμενες, σύμφωνα με τους Βρετανούς, από πολιτικά κριτήρια. Οι Βρετανοί δεν επιθυμούσαν στην παρούσα φάση αλλαγές και υπενθύμιζαν στον Σοφούλη προηγούμενη δήλωσή του ότι ο στρατός θα έπρεπε να κρατηθεί μακριά από πολιτικές παρεμβάσεις, ενώ τόνιζαν ότι η διοίκηση του στρατεύματος και η σχεδίαση των επιχειρήσεων θα έπρεπε να γίνονται σύμφωνα με τους ισχύοντες νόμους και διαδικασίες και να μην γίνονται αλλαγές που υπέκρυπταν πολιτικές σκοπιμότητες³⁶⁶.

Την περίοδο αυτή εξετάζονταν από την κυβέρνηση διάφορες εναλλακτικές, σχετικές με τη σύνθεση της ηγεσίας του στρατού και όλες περιελάμβαναν κάποιας μορφής επαναφορά απόστρατων ανώτερων και ανώτατων αξιωματικών, με κύριο προσόν τους την πολιτική αξιοπιστία. Οι Βρετανοί παρακολουθούσαν από κοντά τις διεργασίες και είχαν συντάξει φακέλους με τα χαρακτηριστικά και τα προσόντα των υποψήφιων απόστρατων αξιωματικών για επαναφορά στο στράτευμα ή προαγωγή σε ανώτερους βαθμούς, καθώς επίσης και όσους ήδη ανήκαν στην ηγεσία του στρατεύματος. Θεωρούσαν για παράδειγμα ότι ο υπεροπτικός χαρακτήρας του Βεντήρη υπέκρυπτε στην πραγματικότητα μεγάλο σύμπλεγμα κατωτερότητας, ότι

³⁶⁵ Thanasis Sfikas, *The British Labour Government and the Greek Civil War 1945 – 1949*, σελ. 184, 185. Σύμφωνα με τον συγγραφέα το κύριο όπλο των Αμερικανών για την επίτευξη συμφωνίας σχηματισμού κυβέρνησης συνεργασίας, ήταν η απειλή διακοπής της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας από τον αξιωματούχο του αμερικανικού ΥΠΕΞ, Λόι Χέντερσον (Loy Henderson). Βλέπε επίσης Πολυμέρης Βόγλης, *Η Αδύνατη Επανάσταση*, σελ. 259 – 261.

³⁶⁶ The National Archives, WO 202/977, *Army Policy of the Sophoulis Government, September 1947 – February 1948*.

ήταν ασταθής χαρακτήρας, πραγματικός πατριώτης και από τους πιο ικανούς στρατιωτικούς που διέθετε ο ΕΣ, αλλά δεν ήταν ο ιδανικότερος για τις απαιτήσεις του τωρινού του ρόλου. Θεωρούσαν ικανούς στρατιωτικούς τους Στανωτά και Βραχνό που είχαν διακριθεί στον προηγούμενο πόλεμο, αλλά η πολυετής απουσία από το στράτευμα τους είχε καταστήσει ξεπερασμένους. Από την άλλη πλευρά θεωρούσαν στρατιωτικούς όπως τον Μπουλαλά (τον οποίο υποψιάζονταν ότι είχε συνεργασθεί με τους Γερμανούς κατά τη διάρκεια της Κατοχής ως επικεφαλής του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών), τον Κρητικό, τον Οικονόμου, κλπ, ως τελείως ανίκανους και ακατάλληλους να επανέλθουν στο στράτευμα. Δίπλα σε κάθε όνομα υπήρχε σημείωση με τις πολιτικές πεποιθήσεις του καθενός αξιωματικού και τα καθήκοντα και πώς εκτέλεσε αυτά στον τελευταίο πόλεμο, δείγμα ότι γνώριζαν το ποιόν και τις ικανότητες των Ελλήνων αξιωματικών, την επαναφορά των οποίων υποστήριζε η κυβέρνηση. Είναι φανερό ότι οι Βρετανοί δεν επιθυμούσαν να επανέλθουν οι απόστρατοι αξιωματικοί και προέκριναν τη διατήρηση της υφιστάμενης ηγεσίας και την εναλλαγή καθηκόντων μεταξύ των Γιατζή, Σπηλιωτόπουλου και Βεντήρη. Εκτιμούσαν επίσης ότι ο υπουργός Στρατιωτικών Γεώργιος Στράτος, ήταν ο μόνος πολιτικός της κυβέρνησης που πραγματικά έβαζε το συμφέρον του στρατού και της νίκης επί των ανταρτών πάνω από το προσωπικό και κομματικό του συμφέρον. Πίστευαν ότι ήταν αποφασισμένος να παραιτηθεί εάν ο Σοφούλης προχωρούσε σε δραστικές αλλαγές στην ηγεσία του στρατεύματος με βάση πολιτικά κριτήρια. Ανέφεραν χαρακτηριστικά ότι ο Στράτος υποστήριζε την παραμονή του Βεντήρη στην ηγεσία λόγω της ικανότητάς του, παρόλη την προσωπική αντιπάθεια για το πρόσωπό του και του γεγονότος ότι ανήκαν σε αντίπαλους πολιτικούς χώρους για πάνω από 30 χρόνια³⁶⁷.

Όπως προαναφέρθηκε, η κυβέρνηση και ειδικότερα ο Σοφούλης επιθυμούσε την αποστρατεία και των τριών ανώτατων αξιωματικών που ήταν στην ηγεσία του στρατεύματος, δηλαδή των Βεντήρη (Α/ΓΕΣ), Σπηλιωτόπουλου (Γενικός Επιθεωρητής Στρατού) και Γιατζή (διοικητή 1^{ης} Στρατιάς) και την αντικατάστασή τους με φιλικά προσκείμενους αξιωματικούς. Ειδικά τον Βεντήρη, οι Φιλελεύθεροι τον θεωρούσαν προδότη, διότι ενώ μέχρι το 1943 και την κάθοδό του στη Μέση Ανατολή ήταν ακραιφνής βενιζελικός, εκεί μεταστράφηκε σε φανατικό βασιλικό. Παραδέχονταν όμως ότι ήταν ένας πολύ ικανός αξιωματικός, με ισχυρό χαρακτήρα και

³⁶⁷ Οπ. π.

αποφασισμένος να κρατήσει την πολιτική μακριά από το στράτευμα. Ο Τύπος είχε αρχίσει εκστρατεία αμφισβήτησης της ηγεσίας του στρατού και ζητούσε την αποστράτευση μέχρι και των διοικητών των σωμάτων στρατού³⁶⁸.

Σύμφωνα με τους Βρετανούς, ο Σοφούλης προσπάθησε να εκμεταλλευθεί την απουσία του Τσαλδάρη στις ΗΠΑ και προσεταιρίστηκε αριθμό βουλευτών του Λαϊκού κόμματος προκειμένου να επιτύχει τους σκοπούς του, αλλά συνάντησε την αντίδραση του Στράτου, ο οποίος ενημέρωσε τον Τσαλδάρη και πέτυχε την αναβολή λήψης απόφασης μέχρι την επάνοδο του τελευταίου. Αυτή η κίνηση έδωσε τον απαιτούμενο χρόνο στους διοικητές της BMM και της USAGG να πείσουν τον Σοφούλη να προβεί μόνο στην αμοιβαία αλλαγή καθηκόντων μεταξύ του Γιατζή και του Βεντήρη. Οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι αυτή η αλλαγή ήταν τελικά προς το συμφέρον του στρατού, μιας και ο Βεντήρης με την προσωπικότητα και την ενεργητικότητά του θα μπορούσε ως διοικητής της 1^{ης} Στρατιάς να εμψυχήσει το απαιτούμενο επιθετικό πνεύμα και να ελέγξει καλύτερα τους σωματάρχες. Ο Γιατζής κρίνονταν ικανοποιητικός ως Α/ΓΕΣ, διότι δεν θα ασκούσε μάχιμη διοίκηση, υπό την προϋπόθεση ότι στο ΑΣΣ θα είχε την υποστήριξη του Σπηλιωτόπουλου. Με αυτό τον τρόπο οι Βρετανοί πίστευαν ότι απέτρεψαν την πρόκληση χάους στο στράτευμα, αν και οι επιθέσεις του Τύπου και των βουλευτών συνεχίστηκαν με χαμηλότερους τόνους και σε διαφορετικό μοτίβο³⁶⁹. Η λύση η οποία δόθηκε, επισημοποιήθηκε με απόφαση του ΑΣΕΑ στις 23 Οκτωβρίου³⁷⁰.

Σε μια προσπάθεια επίλυσης του αδιεξόδου και ανάθεσης της αρχηγίας σε μια προσωπικότητα κύρους που θα ήταν κοινά αποδεκτός από το στράτευμα και την κοινωνία, τέθηκε το θέμα της επαναφοράς από την αποστρατεία του στρατηγού Αλέξανδρου Παπάγου και της ανάθεσης σε αυτόν, ως αρχιστρατήγου, της ηγεσίας των ενόπλων δυνάμεων. Η πρόταση αυτή έγινε και επίσημα προς τον Παπάγο, παρουσία του βασιλιά. Ο Παπάγος απάντησε ότι ήταν πρόθυμος να αναλάβει, υπό την προϋπόθεση ότι θα του παρέχονταν εγγυήσεις, κυρίως από συμμαχικής πλευράς, ότι ο εν λόγω θεσμός δεν θα ήταν κενός περιεχομένου και ότι ως αρχιστράτηγος θα ήταν πραγματικός αρχηγός του στρατού. Εν ολίγοις ο Παπάγος ζήτησε να του ανατεθεί εν λευκώ η διεύθυνση του πολέμου με τις αρμοδιότητες, εξουσίες και δικαιώματα σε όλους του τομείς, τα οποία θα έπρεπε να έχει ο αρχι-

³⁶⁸ The National Archives, WO 202/893, *Greek National Army: Policy, August 1946 – December 1947*.

³⁶⁹ Οπ. π.

³⁷⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1021/Α/13, *Πρακτικόν Υπ' Αριθμόν 45 της 32^{ας} Συνεδριάσεως*.

στράτηγος για να φέρει σε πέρας την αποστολή του. Επιπρόσθετα ζήτησε την αύξηση της δύναμης του στρατού στις 250.000 άνδρες³⁷¹. Η ανάθεση της αρχιστρατηγίας στον Παπάγο δεν κατέστη εφικτή σε αυτή τη φάση, αλλά το θέμα είχε τεθεί και επανήλθε όταν επιβλήθηκε από τις συνθήκες.

Τις επιχειρήσεις των ελληνικών δυνάμεων τις παρακολουθούσαν και τις ανέλυαν οι Βρετανοί, οι οποίοι υπηρετούσαν ως αξιωματικοί – σύνδεσμοι στα επιτελεία των σχηματισμών. Τα στελέχη της BMM έχοντας μελετήσει τις αναφορές των συναδέλφων τους με τις ελληνικές μονάδες και κατόπιν επιτόπιας έρευνας που διεξήγαγαν κατά τη διάρκεια της περιοδείας τους στους μαχόμενους σχηματισμούς του ΕΣ, κατέληξαν σε μια σειρά συμπερασμάτων γύρω από τον ενδεδειγμένο τρόπο αντιμετώπισης των ανταρτών και των βελτιώσεων – τροποποιήσεων που έπρεπε να επέλθουν στην οργάνωση, εκπαίδευση, εξοπλισμό και διεξαγωγή των επιχειρήσεων από τον στρατό. Όπως ήταν αναμενόμενο το βάρος έπεσε στην ανάγκη συλλογής έγκυρων και έγκαιρων πληροφοριών γύρω από τις προθέσεις των ανταρτών και τον εντοπισμό των δυνάμεών τους. Διαπιστώθηκε επίσης η ανάγκη εκπαίδευσης των τμημάτων γύρω από τον νυχτερινό αγώνα και την εκτέλεση περιπολιών. Εκτιμούσαν ότι απαιτούνταν η εντατικοποίηση της εκπαίδευσης των διοικητών μικρών κλιμακίων, γύρω από τις τακτικές του ανταρτοπολέμου και στην ανάπτυξη επιθετικού πνεύματος και πρωτοβουλίας. Πρωταρχικής σημασίας θεωρούσαν την ανάπτυξη ψυχικής επαφής μεταξύ αυτών και των ανδρών τους, κάτι το οποίο εκτιμούσαν ότι ταίριαζε στην ψυχοσύνθεση του Έλληνα στρατιώτη³⁷². Στο θέμα της ηγεσίας εντόπιζαν την κυριότερη αδυναμία του ΕΣ, κατηγορώντας μεγάλη μερίδα διοικητών ότι διεξήγαγαν τις μάχες στα βουνά από τους σταθμούς διοικήσεως που βρίσκονταν στα πεδινά, μελετώντας αμφισβητούμενης ακρίβειας χάρτες και μη έχοντας ακριβή γνώση ούτε του εδάφους που επιχειρούσαν τα τμήματά τους, ούτε της θέσης τους³⁷³. Ο τρόπος διοίκησης και ελέγχου των τμημάτων με αυτό τον τρόπο πρέπει να αναζητηθεί στην προσκόλληση των διοικήσεων σε παρωχημένα πρότυπα και δόγματα διοικήσεως και ελέγχου της προπολεμικής εποχής και όχι σε έλλειψη φυσικού θάρρους, όπως ίσως συμπεράνει κανείς.

Αναφορικά με τη σχεδίαση των επιχειρήσεων αναγνώριζαν τη βελτίωση που είχε επέλθει στα επιτελικά σχέδια, αλλά εκτιμούσαν ότι απαιτούνταν μεγαλύ-

³⁷¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 244, 245.

³⁷² The National Archives, WO 202/893, *Greek National Army: Policy, August 1946 – December 1947*.

³⁷³ Οπ. π.

τερη προσπάθεια, γιατί είχαν παρατηρηθεί πολλές αδυναμίες που οφείλονταν σε σχέδια που είχαν εκπονηθεί με προχειρότητα. Ανέφεραν μάλιστα συγκεκριμένα παραδείγματα όπου τμήματα στάλθηκαν για να επιχειρήσουν σε περιοχές, χωρίς να τους έχουν ορισθεί ξεκάθαροι αντικειμενικοί σκοποί και με ελλιπέστατες πληροφορίες, με αποτέλεσμα την άσκοπη ταλαιπωρία τους και την πτώση του ηθικού και της εμπιστοσύνης στους διοικούντες³⁷⁴. Τόνιζαν την ανάγκη σταθερής κατοχής μιας περιοχής μετά την εκδίωξη των ανταρτών και την οριστική εκκαθάρισή της, διότι είχε παρατηρηθεί το φαινόμενο της επιστροφής μονάδων σε περιοχές μετά την φαινομενική εκδίωξη των ανταρτών, διότι οι τελευταίοι είχαν επανέλθει³⁷⁵.

Τα δύο βασικά στοιχεία που έπρεπε οι διοικητές να λαμβάνουν υπόψη τους κατά τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων ήταν η περιοδική ανάπαυση των τμημάτων, ώστε να μην φτάνουν σε σημείο εξάντλησης και η τήρηση εφεδρειών. Αυτοί οι παράγοντες εκτιμούσαν οι Βρετανοί, προκαλούσαν πολλές φορές την αποτυχία μιας επιχείρησης. Εντόπιζαν επίσης αδυναμίες στη διακλαδικότητα, δηλαδή στη σχεδίαση και διεξαγωγή επιχειρήσεων με τη συνεργασία του ναυτικού και της αεροπορίας, καθώς και στην ορθή χρησιμοποίηση των δυνάμεων καταδρομών και της χωροφυλακής, τομείς που οι διοικήσεις του ΕΣ εμφάνιζαν άγνοια³⁷⁶. Δείγμα των απαρχαιωμένων αντιλήψεων και του αμυντικού πνεύματος των διοικήσεων ήταν ότι κατά την επιθεώρηση των θέσεων κάποιων τμημάτων, οι Βρετανοί είχαν διαπιστώσει ότι εφαρμόζονταν οι πρακτικές του Α΄ ΠΠ και τα τμήματα ήταν εγκατεστημένα σταθερά εντός της αμυντικής τοποθεσίας, χωρίς να διενεργούν περιπολίες γύρω από αυτή, προκειμένου να ελέγχουν το χώρο και να εμποδίζουν τη δράση των ανταρτών. Ήταν επιτακτική ανάγκη η επιδίωξη της αύξησης της ευκινησίας του στρατού και για το λόγο αυτό οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι δεν απαιτούνταν περισσότερα βαρέα όπλα, όπως πολυβόλα και ορειβατικό πυροβολικό, που καθιστούσαν τα τμήματα περισσότερο δυσκίνητα και εντοπίσημα, λόγω των αυξημένων απαιτήσεων σε μεταφορικά υποζύγια. Εκτιμούσαν ότι ο εναέριος ανεφοδιασμός των τμημάτων και οι νέοι αμερικανικοί ασύρματοι που ήταν περισσότερο αξιόπιστοι από τους βρετανικούς, αρκούσαν για να δώσουν στα τμήματα την απαραίτητη ευκινησία, σε αυτή τη μορφή πολέμου. Αντίθετα πίστευαν ότι η αύξηση του βαρέως οπλισμού στα αντάρτικα τμήματα αποτελούσε μειονέκτημα γι' αυτούς, διό-

³⁷⁴ Οπ. π.

³⁷⁵ Οπ. π.

³⁷⁶ Οπ. π.

τι τους καθιστούσε περισσότερο δυσκίνητους και ευάλωτους, στοιχείο που θα έπρεπε ο στρατός να εκμεταλλευθεί κατάλληλα³⁷⁷.

Όπως γίνεται πάντα μετά το πέρας μιας μεγάλης επιχείρησης και αφού αναλυθεί τι πήγε στραβά και τι απαιτείται να διορθωθεί, ενόψει του σχεδιασμού των μελλοντικών επιχειρήσεων, συγκλήθηκε ειδική σύσκεψη στην έδρα της 1^{ης} Στρατιάς (Βόλος) στις 16 Οκτωβρίου, με τη συμμετοχή της στρατιωτικής ηγεσίας μέχρι επιπέδου σώματος στρατού και με τους αρχηγούς των συμμαχικών αποστολών. Στη σύσκεψη είχαν κληθεί να παραστούν και ο βασιλιάς και οι διακριθέντες διοικητές ταγμάτων, ένας από κάθε μεραρχία. Σκοπός της σύσκεψης ήταν η εξέταση του ζητήματος κατά πόσο η μέχρι τότε ακολουθούμενη τακτική, καθώς και η οργάνωση και η εκπαίδευση του στρατεύματος ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις του πολέμου. Ειδικότερα εξετάστηκε η κατάσταση στην περιοχή του Γράμμου και τονίστηκε η αξία τυχόν κατάληψης από τον ΔΣΕ του οδικού κόμβου του Μετσόβου³⁷⁸.

Αναφορικά με τη σύνθεση του στρατού συζητήθηκε κατά πόσο έπρεπε να διατηρηθεί η σύνθεση με πεδινές και ορεινές μεραρχίες, ή εάν θα έπρεπε να επικρατήσει ένας ενιαίος τύπος ορεινής μεραρχίας. Αποφασίστηκε να διατηρηθεί η παρούσα σύνθεση, με αναλογία 2 ορεινών προς 1 πεδινή και ο εφοδιασμός των πεδινών με ορειβατικό πυροβολικό και των ταγμάτων με πολυβόλα. Για το θέμα των πολυβόλων ο Βρετανός αρχηγός της BMM εξέφρασε αντιρρήσεις, αλλά ο Λίβσεϊ επέμεινε ότι αυτά ήταν απαραίτητα, σύμφωνα και με την εμπειρία του από την Ιταλία κατά τον Β΄ ΠΠ. Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το ΓΕΣ την περίοδο της σύσκεψης στον ΕΣ υπήρχαν 8 μόνο βρετανικά ορειβατικά πυροβόλα και 2 τάγματα πολυβόλων. Επίσης συζητήθηκε η αύξηση των ΛΟΚ, με σκοπό να χρησιμοποιούνται για εκτέλεση ειδικών αποστολών, οι οποίες απαιτούσαν τόλμη και ειδική εκπαίδευση. Μέχρι τότε είχαν συγκροτηθεί 40 ΛΟΚ με 2.800 άνδρες³⁷⁹.

Ένα άλλο θέμα συζήτησης ήταν η αύξηση της δύναμης του στρατού. Συζητήθηκε η ανάγκη της αύξησης της δύναμης του ή, σε περίπτωση που αυτό δεν ήταν εφικτό, η αντικατάσταση των μονάδων που εμπλέκονταν σε στατικά καθήκοντα από τα τάγματα Εθνοφρουράς. Μέχρι τότε είχαν συγκροτηθεί 40 τάγματα και οι Αμερικανοί είχαν εγκρίνει τη συγκρότηση άλλων 20. Οι επαρχίες της χώρας που

³⁷⁷ Οπ. π.

³⁷⁸ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1046/Β/2, *Πρακτικά Συσκέψεως Ανωτάτης Ηγεσίας Στρατού από 16 – 10 – 47 μέχρι 18 – 10 – 47*. Η εκτίμηση αποδείχτηκε ακριβής, διότι στις 18 Οκτωβρίου ο τελευταίος προσπάθησε ανεπιτυχώς να καταλάβει την ορεινή κωμόπολη.

³⁷⁹ Οπ. π.

βίωναν αντάρτικη δραστηριότητα ανέρχονταν σε 70 και κατά συνέπεια θα διατίθετο ένα περίπου τάγμα ανά επαρχία. Στον τομέα της εκπαίδευσης, συμφωνήθηκε να συνεχισθεί η εκπαίδευση των μαχητών εντός των μονάδων καθ' όλη τη διάρκεια του χειμώνα 1947 – 48, ώστε από την άνοιξη του νέου έτους οι μονάδες να ήταν σε θέση να διεξάγουν μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις. Επίσης θα εντεινόταν η εκπαίδευση των αξιωματικών με την αποστολή μεγάλου αριθμού για φοίτηση στη Σχολή Τακτικής Ανωτέρων Αξιωματικών, η οποία θα ενέτασσε στο πρόγραμμα σπουδών θέματα αντιστασιακού πολέμου, αντί μόνο τακτικού αγώνα που δίδασκε μέχρι τότε. Επιπρόσθετα αποφασίστηκε να δοθεί βαρύνουσα σημασία στην εκπαίδευση στον νυχτερινό αγώνα, που ήταν ο καταλληλότερος τρόπος αντιμετώπισης των ανταρτών. Συνάρτηση των παραπάνω ήταν η επίλυση του ακανθώδους ζητήματος της τακτικής που θα έπρεπε να εφαρμόζουν οι μονάδες και τα τμήματα του ΕΣ και για το λόγο αυτό παρίσταντο και οι διακριθέντες διοικητές μονάδων, προκειμένου να καταθέσουν τις απόψεις τους και τις εμπειρίες τους. Όπως αναφέρθηκε, η λέξη «εγκλωβισμός» είχε μόνο θεωρητική αξία και είχε κατανήσει αντιπαθής μέσα στο στράτευμα, διότι σήμαινε την αποτυχία. Αποφασίστηκε λοιπόν η κατάργηση των «εγκλωβισμών» και η εφαρμογή των μεθόδων του ανταρτοπολέμου³⁸⁰.

Το θέμα της διοίκησης και ηγεσίας των τμημάτων απασχόλησαν τους συμμετέχοντες και τονίστηκε η ανάγκη της ανάπτυξης πρωτοβουλίας από τις διοικήσεις και της πιστής εφαρμογής των διαταγών των προϊσταμένων τους, παράλληλα με την ανάπτυξη επιθετικού πνεύματος και της επιθυμίας στενής εμπλοκής με τον αντίπαλο. Μπορεί σε έναν αμύητο περί τα στρατιωτικά να φαίνεται ασύμβατη η ανάπτυξη πρωτοβουλίας με την πιστή τήρηση των διαταγών, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι έτσι. Σύμφωνα με την αρχή «διοίκηση με βάση την αποστολή», ο εκάστοτε διοικητής θα πρέπει να δίνει στον υφιστάμενό του να καταλάβει ποια είναι η αποστολή του και τι θέλει αυτός να πετύχει, χωρίς να του υποδεικνύει επακριβώς με ποιο τρόπο θα εκπληρώσει την αποστολή. Ο εκάστοτε υφιστάμενος αναπτύσσει την πρωτοβουλία του ώστε να εκπληρώσει την αποστολή που του έχει ανατεθεί, έχοντας ως οδηγό την πρόθεση του προϊσταμένου. Αυτό που είχε παρατηρηθεί σε πολλές περιπτώσεις ήταν ότι υπήρχε απροθυμία από διοικητές όλων των κλιμακίων να εκτελέσουν διαταγές των προϊσταμένων τους, επικαλούμενοι διάφορους λόγους (πραγματικούς ή φανταστικούς), εξασκώντας μια διαστρεβλω-

³⁸⁰ Οπ. π.

μένη αντίληψη πρωτοβουλίας, η οποία δρούσε παραλυτικά στο αξιόμαχο του στρατού. Υπό αυτό το πρίσμα αποφασίστηκε ότι δεν θα έπρεπε να γίνονται αποδεκτές δικαιολογίες για τις δυσκολίες του εδάφους, των δυσμενών καιρικών συνθηκών, ή της αριθμητικής υπεροχής των ανταρτών. Όμως με τον στρατό ανεπτυγμένο στα βουνά και την ύπαιθρο, οι καιρικές συνθήκες ήταν ένας παράγοντας που έπρεπε οπωσδήποτε να λαμβάνεται υπόψη, καθόσον επηρέαζε άμεσα την πρόοδο των επιχειρήσεων, την υγεία των στρατευμάτων και το ηθικό τους.

Η προσπάθεια επιτυχούς διεξαγωγής επιχειρήσεων από τον ΕΣ γίνονταν ακόμα πιο δύσκολη λόγω των συνεχών αναδιοργανώσεων. Όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν οι Βρετανοί το τρίμηνο Αυγούστου – Νοεμβρίου εκδόθηκαν 60 διαταγές σχηματισμού, διάλυσης και αναδιοργάνωσης, που αφορούσαν 350 μονάδες³⁸¹.

Μία εσφαλμένη αντίληψη που επικρατούσε και θα αποδεικνύονταν ξανά και ξανά ότι δεν ίσχυε, στη διάρκεια του πολέμου, ήταν ότι οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες επιδρούσαν αρνητικά στις επιχειρήσεις του ΔΣΕ και ότι τα τμήματά του θα αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν τα ορεινά κρησφύγετά τους και να καταφύγουν σε πεδινές περιοχές για ανεύρεση τροφής και διαχείμαση. Στη σύσκεψη αποφασίστηκε ότι έπρεπε να μετατραπούν οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες από μειονέκτημα σε πλεονέκτημα για τον ΕΣ. Όπως τονίστηκε, τα τμήματά του ήταν καλύτερα εφοδιασμένα σε χειμερινό ιματισμό και υλικά, οπότε εξασκώντας συνεχή πίεση στους αντάρτες θα τους ανάγκαζαν να μετακινηθούν από τα ασφαλή καταφύγια τους στην ύπαιθρο. Με τον τρόπο αυτό πιστεύονταν ότι θα ήταν πιο εύκολος ο εντοπισμός τους, λόγω των ιχνών τους στα χιόνια και η πρόκληση σε αυτούς απωλειών από την έκθεσή τους στις καιρικές συνθήκες³⁸².

Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι η απώλεια της αυτοπεποίθησης από τα χαμηλότερα κλιμάκια ως προς την ικανότητα διεξαγωγής επιχειρήσεων σε ορεινό περιβάλλον κατά τους χειμερινούς μήνες. Ο ΕΣ του 1947 ήταν ο άμεσος απόγονος του στρατού που είχε πολεμήσει νικηφόρα τον χειμώνα 1940 – 1941 στα αλβανικά βουνά, χωρίς να καμφθεί το ηθικό του, με ελλιπέστατο χειμερινό εξοπλισμό και προβληματική υποστήριξη διοικητικής μέριμνας. Παρ' όλες τις κακουχίες διατήρησε το επιθετικό του πνεύμα και την άνοιξη του 1941 κατάφερε και σταμάτησε εν τη γενέσει της την εαρινή επίθεση των Ιταλών. Το 1947 μετά από μόλις 6 χρόνια, τα

³⁸¹ The National Archives, WO 202/893, *Greek National Army: Policy, August 1946 – December 1947*.

³⁸² Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1046/Β/2 Πρακτικά Συσκέψεως Ανωτάτης Ηγεσίας Στρατού από 16 – 10 – 47 μέχρι 18 – 10 – 47.

ίδια στελέχη εξέφραζαν αμφιβολίες για την ικανότητα των υφισταμένων τους να αντέξουν τις δυσκολίες ενός χειμερινού ορεινού αγώνα και εισηγούνταν την εγκατάλειψη ολόκληρων ορεινών περιοχών στους αντιπάλους τους, οι οποίοι σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να ισχυρισθεί κανείς ότι ήταν σε καλύτερη κατάσταση από αυτούς. Ο ΔΣΕ απέδειξε όλα τα χρόνια που διήρκεσε ο Εμφύλιος ότι ήταν ικανός όχι μόνο να επιβιώνει, αλλά και να επιχειρεί στα πιο δύσβατα εδάφη και υπό τις πιο αντίξοες καιρικές συνθήκες. Ο λόγος που υπήρχε αυτή η ανισορροπία στους δύο στρατούς πρέπει να αναζητηθεί στον παράγοντα ηθικού και μόνο (ή στην απώγνωση). Ο ΔΣΕ διέθετε ανώτερο ηθικό από τον ΕΣ, λόγω της σημασίας που απέδιδε η ηγεσία του στην ανάπτυξη στενών δεσμών μεταξύ των μελών του και της ιδεολογικής κατήχησης για το δίκαιο του αγώνα τους, ή στην πεποίθηση των μελών του ότι δεν υπήρχε άλλο μέλλον γι' αυτούς εκτός από τη νίκη. Αντίθετα στον ΕΣ το βάρος της ιδεολογικής προπαγάνδας έπεφτε πάνω στην παρουσίαση του αντιπάλου ως ξενокίνητου που δρούσε για την υπεράσπιση ξένων συμφερόντων και την απόσπαση μέρους της επικράτειας.

Μία οργανωτική αλλαγή που έλαβε χώρα στις αρχές Δεκεμβρίου ήταν η ανάληψη της επιχειρησιακής ευθύνης στην Πελοπόννησο από τον στρατό, λόγω της συνεχιζόμενης επιδείνωσης της κατάστασης. Η αύξηση της ισχύος και της δράσης του ΔΣΕ ελπίζονταν ότι θα αντιμετωπίζονταν αποτελεσματικά με αυτό το μέτρο, αλλά τόσο οι Βρετανοί όσο και οι Έλληνες επιτελείς δεν ήταν ιδιαίτερα πρόθυμοι να εμπλέξουν μεγάλο αριθμό στρατευμάτων εκεί, εις βάρος πιο πιεστικών αναγκών, αν και οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι στο τέλος θα επικρατούσαν πολιτικές σκοπιμότητες³⁸³.

³⁸³ The National Archives, *WO 202/893 Greek National Army: Policy, August 1946 – December 1947*.

στ. *Οι απώλειες των αντιπάλων το 1947 και η διάρθρωση του ΕΣ στα τέλη του έτους*

Οι σκληρές μάχες του έτους προκάλεσαν και αντίστοιχη αύξηση των απωλειών, οι οποίες αυξήθηκαν κατακόρυφα, εκατέρωθεν. Σύμφωνα με το ΓΕΣ, οι απώλειες του ΔΣΕ στην επικράτεια για το έτος 1947 ανήλθαν σε 14.270 ανθρώπους. Σύμφωνα με το επιτελείο αυτοί αναλύονταν σε 6.917 νεκρούς, 2.988 συλληφθέντες και 5.275 παραδοθέντες³⁸⁴. Σε άλλη κατάσταση απωλειών του ΓΕΣ, αναφέρεται ότι για το 1947 ο ΔΣΕ είχε 7.629 εξακριβωμένα νεκρούς και 364 μη εξακριβωμένα. Επίσης είχε 3.059 εξακριβωμένα τραυματίες και 572 μη εξακριβωμένα. Οι συλληφθέντες ανήλθαν σε 4.348 μαχητές και 237 της Αυτοάμυνας, ενώ 3.754 μαχητές παραδόθηκαν στον ΕΣ, καθώς και 45 της αυτοάμυνας. Το σύνολο των απωλειών για το έτος ανέρχονταν σε 20.008 ανθρώπους³⁸⁵. Εκτίμηση του γράφοντος είναι ότι ο αριθμός αυτός είναι υπερβολικός, διότι το ΓΕΣ εκτιμούσε ότι η δύναμη των ανταρτών στις αρχές του έτους ανέρχονταν σε 10.850 άτομα και στο τέλος του είχε διπλασιαστεί και ανέρχονταν σε 20.350³⁸⁶. Είναι επομένως λογικά αδύνατο ο ΔΣΕ να είχε απώλειες που ανέρχονταν στο 200% της παρατακτής του δύναμης και παράλληλα να κατάφερε να διπλασιάσει τις δυνάμεις του από την αρχή του έτους, παραμένοντας παράλληλα πλήρως αξιόμαχος και διατηρώντας την πρωτοβουλία των κινήσεων. Θα πρόκειται για περίπτωση μοναδική στην παγκόσμια ιστορία. Άλλωστε οι μεγάλες μάχες για τον ΕΣ ήταν στο μέλλον. Πρέπει να θεωρείται δεδομένο ότι οι διοικήσεις «πείραξαν» τους αριθμούς «φουσκώνοντάς» τους, προκειμένου να εμφανίσουν επιτυχίες στο έργο τους. Επίσης είναι πιθανό, αν και δεν δύναται να επιβεβαιωθεί από τα στοιχεία, να συμπεριελήφθησαν στους νεκρούς και άμαχοι, οι οποίοι είχαν αποτελέσει «παράπλευρες απώλειες» των συγκρούσεων, εάν ληφθεί ως δεδομένο ότι η ανωτέρω πρακτική χρησιμοποιήθηκε και από τους Γερμανούς στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών στην κατεχόμενη Ευρώπη και από τους Γάλλους και τους Αμερικανούς στο Βιετ-

³⁸⁴ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1008/Γ/3, *Συγκεντρωτικά Απώλειαι 1947 Συμ/των και Ημετέρων*. Εάν κάνουμε τις προσθέσεις στους νεκρούς Α' και Β' 6μηνου (2.477 + 4530 αντίστοιχα), το άθροισμα δεν κάνει 6.917 αλλά 7.007, υπάρχει δηλαδή μία διαφορά 90 ανθρώπων, το οποίο μας δίνει ένα άθροισμα απωλειών έτους 15.270 ανθρώπων. Το πιθανότερο είναι να πρόκειται για λάθος στην πρόσθεση, διότι το άθροισμα των απωλειών μας δίνει σύνολο 15.180. Ο σωστός (μαθηματικά) αριθμός απωλειών του ΔΣΕ είναι 15.270 άνθρωποι, κάτι που επιβεβαιώνεται σε άλλη αναλυτική κατάσταση απωλειών. Βλέπε Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1008/Γ/4, *Συγκεντρωτικά Απώλειαι 1947 Συμ/των και Ημετέρων*.

³⁸⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1008/Γ/1, *Συγκεντρωτικά Απώλειαι 1947 Συμ/των και Ημετέρων*.

³⁸⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντισημμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 387.

νάμ. Επίσης είναι πιο «βολικό» να εμφανίσει μία διοίκηση νεκρούς αμάχους ως απώλειες του εχθρού, διότι έτσι δεν τίθενται «άβολες» ερωτήσεις γύρω από τις συνθήκες θανάτου τους. Πιο αξιόπιστα θα πρέπει να θεωρηθούν τα στοιχεία που αναφέρονταν σε συλληφθέντες – παραδοθέντες, διότι αυτοί έπρεπε να τύχουν ανάλογου χειρισμού (πχ στρατοδικεία, απόλυση εάν αποδείκνυαν ότι ήταν βιαίως στρατολογηθέντες, κλπ), αν και σε αυτή την περίπτωση πρέπει να υποθεθεί ότι οι συλληφθέντες που ανήκαν στην αυτοάμυνα και κατηγοριοποιήθηκαν ως μαχητές ήταν περισσότεροι. Επίσης δεν πρέπει να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο να συνελήφθησαν και αθώοι, κατόπιν καταγγελιών για προσωπικούς λόγους, εάν ληφθεί υπόψη η γενικότερη διάλυση των κοινωνικών δεσμών. Σε όλους τους πολέμους υπάρχει η τάση από τις ηγεσίες να εμφανίζουν τις εχθρικές απώλειες μεγαλύτερες από την πραγματικότητα για λόγους τόνωσης του φίλιου ηθικού και προπαγάνδας. Το πρόβλημα είναι ότι όσο παρατείνεται η σύγκρουση ή ο εχθρός επανέρχεται όλο και ισχυρότερος, τότε αρχίζει να κάμπτεται το ηθικό των μάχιμων τμημάτων, διότι αντιμετωπίζουν μια άλλη πραγματικότητα στο πεδίο της μάχης από αυτή που τους λέει η ηγεσία τους και κλονίζεται η εμπιστοσύνη τους σε αυτή.

Πιο σαφή είναι τα στοιχεία για τις απώλειες του ΕΣ, διότι αυτοί έπρεπε να καταγραφούν ποικιλοτρόπως, να ενημερωθούν οι οικογένειές τους, να δοθούν αποζημιώσεις ή/και συντάξεις και γενικά να ενημερωθεί όλο το γραφειοκρατικό σύστημα της ελληνικής πολιτείας. Από τα στοιχεία του ΓΕΣ προκύπτει ότι ο ΕΣ είχε 1.128 νεκρούς (114 αξιωματικοί), 2.935 τραυματίες (165 αξιωματικοί) και 1.006 αγνοούμενους (45 αξιωματικούς), στους οποίους πρέπει να υπολογιστούν όσοι παραδόθηκαν στον ΔΣΕ, καθώς και όσοι αυτομόλησαν στις δυνάμεις του³⁸⁷. Το σύνολο των απωλειών ανήλθε σε 5.069 ανθρώπους, δηλαδή περίπου στο 4,22 % της παρατακτής του δύναμης, εάν υπολογιστεί με την οροφή των 120.000 ανθρώπων. Αυτό όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία από την εξέταση των απωλειών ανά εξάμηνο είναι η σαφής κλιμάκωση του πολέμου στο δεύτερο 6μηνο του έτους. Ενώ το πρώτο 6μηνο οι απώλειες (νεκροί, συλληφθέντες, παραδοθέντες) ανήλθαν σε 4.804 άτομα, το δεύτερο υπερδιπλασιάστηκαν και έφτασαν τους 10.466 ανθρώπους³⁸⁸. Αυτό οφείλεται σαφώς στη διενέργεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του ΕΣ και στην εκτέλεση των πρώτων μεγάλης κλίμακας επιθέσεων του ΔΣΕ εναντίον κατοικημένων τόπων.

³⁸⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1008/Γ/1, *Συγκεντρωτικά Απώλειαι 1947 Συμ/των και Ημετέρων*.

³⁸⁸ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1008/Γ/4, *Συγκεντρωτικά Απώλειαι 1947 Συμ/των και Ημετέρων*.

Στα τέλη του έτους ο ΕΣ ανέρχονταν σε 120.000 άνδρες, με 115.000 να ανήκουν στον στρατό εκστρατείας και 5.000 νεοσύλλεκτους στα κέντρα εκπαίδευσης. Από αυτούς 4.658 υπηρετούσαν στα διάφορα στρατηγεία (επιτελείς και υποστηρικτικό προσωπικό, όπως οδηγοί, γραφείς, κλπ) και αποτελούσαν το 4% της δύναμης. Ο κύριος όγκος ανήκε στο πεζικό, που ανέρχονταν σε 66.778 άτομα, δηλαδή στο 58%. Το πυροβολικό αποτελούσε το 3,5% με 3.942 άτομα και το ιππικό – τεθωρακισμένα το 2% (2.274 άτομα). Παρόμοιας δύναμης ήταν και το μηχανικό με 2.884 άτομα (2,5%), ενώ οι διαβιβάσεις διέθεταν όσους περίπου και το πυροβολικό (4.076 ή 3,5%). Τα μάχιμα Όπλα δηλαδή απορροφούσαν ένα σύνολο 84.612 ατόμων ή το 73,5% του συνόλου. Τα μάχιμα Σώματα (ΣΕΜ, ΣΥΠ, ΥΓ, ΤΧ) διέθεταν 14.171 άτομα (12,3%), δίνοντας ένα γενικό σύνολο 98.783 ανδρών (85,8%). Το υπόλοιπο προσωπικό υπηρετούσε στο ΓΕΣ και στη ΓΔΥΣ (1.104 ή 1%), στα υπόλοιπα Σώματα και Υπηρεσίες (πχ ΓΥΣ, Οικονομικό, κλπ) υπηρετούσαν 1.496 άτομα ή το 1,3%, σε διάφορες άλλες μονάδες 1.954 άτομα (1,7%) και τέλος στα ΚΒΕ (ως εκπαιδευτές ή υποστηρικτικό προσωπικό) υπήρχαν 11.755 άνδρες ή το 10,2%³⁸⁹.

Τελειώνοντας το 1947, η περίοδος των γιορτών και η έλευση του χειμώνα δημιουργούσαν την ψευδαίσθηση ότι θα υπήρχε μια ανάπαυλα από τις επιχειρήσεις και τα τμήματα θα μπορούσαν να διαχειμώσουν με σχετική ασφάλεια και άνεση. Την παραμονή των Χριστουγέννων οι κάτοικοι της Κόνιτσας και οι στρατιώτες της 75 Ταξιαρχίας προετοιμάζονταν για να γιορτάσουν τη γέννηση του Χριστού και να εκκλησιαστούν. Την προηγούμενη ημέρα είχε ανακοινωθεί η ίδρυση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης (ΠΔΚ) και ο ΔΣΕ είχε οργανώσει τα δικά του σχέδια για την εορταστική περίοδο, που θα αποτελούσαν μια δυσάρεστη έκπληξη για τον ΕΣ.

³⁸⁹ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 92.

Κεφάλαιο Τέταρτο

1948 – ΤΟ ΕΤΟΣ ΠΟΥ ΚΡΙΘΗΚΕ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

α. Πολιτική και στρατιωτική κατάσταση

Το 1948 ξεκίνησε με ανάμεικτα συναισθήματα για την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία. Από τη μια πλευρά είχαν διαψευστεί οι ελπίδες τους για γρήγορο τερματισμό του πολέμου και είχαν βιώσει την εξάπλωσή του σε ολόκληρη τη χώρα, ακριβώς όπως είχε προβλέψει ο Σπηλιωτόπουλος. Από την άλλη πλευρά είχαν διαπιστώσει ότι οι αντάρτες δεν ήταν ανίκητοι, ο ΕΣ δεν κατέρρευσε από τα πλήγματα τους και σταδιακά άρχισε να προσαρμόζεται σε αυτό το είδος πολέμου. Η μάχη της Κόνιτσας αποτέλεσε ένα σοκ για τον κυβερνητικό στρατό, αλλά η αποτυχία του ΔΣΕ να καταλάβει την ορεινή κωμόπολη και η άρση της πολιορκίας από τον ΕΣ, ήταν ένα πολύτιμο τονωτικό για το ηθικό του στρατεύματος. Η ενεργός εμπλοκή των ΗΠΑ στο πλευρό των κυβερνητικών δυνάμεων επέτρεπε αισιοδοξία για την τελική επικράτηση και όλων πλέον οι ελπίδες στρέφονταν στη σχεδιαζόμενη νέα εξόρμηση του στρατού, η οποία πιστεύονταν ότι θα έφερνε την πολυπόθητη νίκη. Μπορεί οι κυβερνητικές δυνάμεις να μην είχαν καταφέρει να συντρίψουν το ΔΣΕ, αλλά αν μη τι άλλο είχαν περιορίσει τη δράση του και είχαν καταφέρει να αποδείξουν ότι μπορούσαν να ελέγξουν σταθερά τα αστικά και ημιαστικά κέντρα, στερώντας από τον αντίπαλό τους πολύτιμους έμψυχους και υλικούς πόρους.

Ο περιορισμός των ανταρτών σε δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές, οι οποίες σταδιακά απογυμνώνονταν από ανθρώπους και υλικά, καθιστούσε δύσκολη την τελική επικράτηση του ΔΣΕ και τον ανάγκαζε να επιτίθεται σε κατοικημένους τόπους για να προμηθεύεται εφόδια και για να στρατολογήει νέους αντάρτες (τις περισσότερες φορές βίαια), προσφέροντας έτσι ένα προπαγανδιστικό όπλο στην κυβέρνηση, η οποία τους χαρακτήριζε «συμμορίτες», οι οποίοι συντηρούνταν από το πλιάτσικο, την αρπαγή των νέων και την ξένη βοήθεια. Οι καταστροφές που προξενούσε στις υποδομές της χώρας (σιδηροδρομικό δίκτυο, εργοστάσια, υδραγωγεία, δρόμους, κλπ) αποτελούσαν ακόμα ένα προπαγανδιστικό όπλο στην κυβερνητική φαρέτρα, αφού παρουσιάζονταν ότι το μόνο που τον ένοιαζε ήταν η καταστροφή και η ερήμωση του τόπου, σε αντίθεση με την κυβέρνηση, που εμφάνιζε τον εαυτό της ότι την ενδιέφερε η επούλωση των πληγών του πολέμου, η επι-

στροφή στην ομαλότητα και η ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων. Μία άλλη παράπλευρη συνέπεια της βίαιης στρατολόγησης, η οποία θα εντεινόταν όσο προχωρούσε το έτος και θα κορυφώνονταν το 1949, ήταν ότι το ηθικό των νέων ανταρτών ήταν χαμηλό και ένα ποσοστό από αυτούς προσπαθούσε να λιποτακτήσει ή να παραδοθεί στις κυβερνητικές δυνάμεις με την πρώτη ευκαιρία. Αυτό ανάγκαζε την ηγεσία του ΔΣΕ να εφαρμόζει σκληρά μέτρα ασφαλείας για την αποφυγή διαρροής πληροφοριών και την εμπέδωση της πειθαρχίας, επιδεινώνοντας το κλίμα στις τάξεις του, αν και σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος ότι υπήρχε κάμψη στην μαχητική του απόδοσή³⁹⁰.

Η ανακήρυξη της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης από το ΚΚΕ με έδρα της «κάπου στα βουνά», το Δεκέμβριο 1947, προκάλεσε ανησυχία στην κυβέρνηση για πιθανή αναγνώριση της ΠΔΚ από άλλες χώρες που υπάγονταν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής³⁹¹. Όμως η σιωπή των κομμουνιστικών πρωτευσουσών, καθώς και η σταθερή αμερικανοβρετανική υποστήριξη, τόσο σε πολιτικό όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο, δημιούργησε ένα αίσθημα ασφαλείας. Άλλωστε η δύναμη των κυβερνητικών δυνάμεων και ιδιαίτερα του ΕΣ, συνεχώς αυξάνονταν, ενώ στο οπλοστάσιό τους εισέρχονταν καινούρια οπτικά συστήματα και μέσα.

Ένα γεγονός που είχε καταλυτικές συνέπειες για την πολιτική διάσταση του Εμφυλίου και την αναβάθμιση του θεσμικού – παρεμβατικού ρόλου του στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας, υπήρξε η δολοφονία την 1^η Μαΐου, του υπουργού Δικαιοσύνης Χρήστου Λαδά, έξω από τον ιερό ναό του Αγ. Γεωργίου στην πλατεία Καρύτση, από το μέλος του ΚΚΕ, Ευστράτιο Μουτσογιάννη. Την ίδια ημέρα αποφασίστηκε η κήρυξη της περιοχής της πρωτεύουσας σε Κατάσταση Πολιορκίας, με την πρόβλεψη επέκτασης του μέτρου και σε άλλες περιοχές της χώρας³⁹². Με το νόμο αυτό αναστέλλονταν μια σειρά άρθρων του συντάγματος του 1911³⁹³ και ό-

³⁹⁰ Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας*, σελ. 96 – 100 και 115 – 117. Βλέπε επίσης Πολυμέρης Βόγλης, *Η Αδύνατη Επανάσταση*, σελ. 215 και 237 – 240.

³⁹¹ Η έδρα της αναφέρεται από τον Τσακαλώτο ότι ήταν στο χωριό Αετομηλίτσα και στο χωριό Γράμμος του ομώνυμου όρους. Βλέπε Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδος*, Τόμος Β', σελ. 73. Από την άλλη πλευρά ο *Ριζοσπάστης* αναφέρει ότι αυτή είχε εγκατασταθεί λίγο έξω από το χωριό Πύλη στις Πρέσπες (<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=8945385>, την 20 Οκτ 18), ενώ και ο Μαργαρίτης αναφέρει την τοποθεσία των Πρεσπών.

³⁹² Αυτή κηρύχθηκε με δύο ΦΕΚ: Αριθμός Φύλλου 111, Τεύχος Α', 01 Μαΐου 1948, Διάταγμα *Περί Κηρύξεως εις Κατάστασιν Πολιορκίας της Περιοχής της Τέως Διοικήσεως Πρωτευούσης* και κυρώθηκε με το: Αριθμός Φύλλου 133, Τεύχος Α', 8 Μαΐου 1948, Ψήφισμα *Περί Κυρώσεως του από 1.5.48 Διατάγματος «περί Κηρύξεως εις Κατάστασιν Πολιορκίας της Περιοχής της Τέως Διοικήσεως Πρωτευούσης»*.

³⁹³ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 127, 1 Ιουνίου 1911, *Σύνταγμα της Ελλάδος Μετά την Αναθεώρησιν Αυτού υπό της Β' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων*.

λες οι αρμοδιότητες των πολιτικών αρχών που αφορούσαν στην τήρηση της τάξης και την αστυνόμευση περνούσαν στο στρατό, σύμφωνα με το νόμο του 1912³⁹⁴. Με τον ίδιο νόμο τα στρατοδικεία αποκτούσαν την εξουσιοδότηση να εκδικάζουν σχετικές υποθέσεις, ανεξάρτητα από την ιδιότητα των κατηγορουμένων. Επιπρόσθετα οι στρατιωτικές αρχές μπορούσαν να διενεργούν κατ' οίκον έρευνες, να προβαίνουν σε συλλήψεις ή εκτοπίσεις χωρίς να απαιτείται η τήρηση των συνταγματικών περιορισμών, να απαγορεύουν και να διαλύουν συγκεντρώσεις και να επιβάλλουν λογοκρισία στα ΜΜΕ, καθώς και κατασχέσεις εντύπων. Το θέμα της ασφάλειας της χώρας ήταν ένας πολύ γενικός ορισμός, οπότε ο στρατός είχε αρκετή ελευθερία κινήσεων για να εφαρμόσει τις νέες υπερεξουσίες κατά το δοκούν. Περιοριστικά στην απόλυτη εξουσία του στρατού επί της κοινωνίας, δρούσαν κυρίως οι ξένες αποστολές και τα ξένα ΜΜΕ που ήταν εκτός της δικαιοδοσίας τους, και λιγότερο το εγχώριο πολιτικό σύστημα, όπως απέδειξαν και οι αντιδράσεις για το κύμα εκτελέσεων καταδικασμένων σε θάνατο κομμουνιστών τις επόμενες ημέρες, ως αντίποινα για τη δολοφονία.

Το μέτρο της επιβολής στρατιωτικού νόμου ίσχυσε αρχικά μόνο για την ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας. Όμως η αποτυχία των κυβερνητικών δυνάμεων να τελειώσουν τον πόλεμο εντός του 1948, σε συνδυασμό με την απογοήτευση μεγάλου μέρους της κοινωνίας από τη συνέχισή του, καθώς και οι πιέσεις των στρατιωτικών, οδήγησαν σε σκλήρυνση τη στάση της κυβέρνησης, η οποία αποφάσισε την επέκταση εφαρμογής του μέτρου σε ολόκληρη τη χώρα στις 30 Οκτωβρίου³⁹⁵. Σημαντικό ρόλο στην σκλήρυνση της κυβερνητικής στάσης έπαιξαν και οι πιέσεις που ασκούνταν από την αμερικανική και βρετανική πλευρά, οι οποίες επιθυμούσαν την πλήρη επικράτηση επί των ανταρτών και απέκλειαν οποιαδήποτε απόπειρα συνδιαλλαγής, ενώ και η στρατιωτική ηγεσία ήταν τελείως αντίθετη με οποιαδήποτε επίδειξη μετριοπάθειας, καθώς τη θεωρούσε επιβαρυντική για το ηθικό του προσωπικού³⁹⁶. Πλέον την ουσιαστική διακυβέρνηση της χώρας την αναλάμβανε ο στρατός και όλα υποτάσσονταν στην στρατιωτική αναγκαιότητα. Το 1948 υπήρξε έτος ολοκληρωτικού πολέμου για την Ελλάδα.

³⁹⁴ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 317, Τεύχος Α', 06 Οκτωβρίου 1912, Νόμος ΔΞΘ (υπ' αριθ. 4069), *Περί Καταστάσεως Πολιορκίας*.

³⁹⁵ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 281, Τεύχος Α', 30 Οκτωβρίου 1948, Διάταγμα *Περί Κηρύξεως εις Κατάστασιν Πολιορκίας Ολοκλήρου της Επικρατείας*.

³⁹⁶ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Αδύνατη Επανάσταση*, σελ. 347, 348.

β. Ο ΕΣ στις αρχές του 1948

Κάθε στρατός εάν θέλει να εξέλθει νικητής από μία σύγκρουση θα πρέπει να αναπτύξει κατάλληλους μηχανισμούς και να ενσωματώσει στην οργάνωσή του, διαδικασίες μελέτης και εξαγωγής συμπερασμάτων από τις επιχειρήσεις, τόσο τις δικές του όσο και του εχθρού. Θα πρέπει με κριτικό πνεύμα και με εντιμότητα να αναλύει σε βάθος τις ενέργειες τις δικές του και του αντιπάλου του και να προβαίνει στα αντίστοιχα συμπεράσματα και διορθωτικές κινήσεις. Η μάχη της Κόνιτσας αποτελούσε μία τέτοια ευκαιρία για τον ΕΣ. Σε αυτό το πλαίσιο η 1^η Στρατιά, εξέδωσε προς τους υφισταμένους της τα διδάγματα από τη δράση του ΕΣ και του ΔΣΕ κατά τη μάχη της Κόνιτσας. Όπως ήταν αναμενόμενο, το βασικότερο μάθημα για τις διοικήσεις ήταν ότι, για να μπορούν να αντιμετωπίζουν με επιτυχία τους αντάρτες, θα έπρεπε τα επιτελεία τους να εκπονούν τα σχέδια επιχειρήσεών τους βασιζόμενα σε έγκυρες και έγκαιρες πληροφορίες περί του εχθρού, να μεριμνούν για την επίτευξη ασφάλειας των τμημάτων τους και να προβαίνουν στην κατάλληλη διάταξη των μονάδων τους. Με την τήρηση των παραπάνω αρχών εκτιμούνταν ότι θα αποφεύγονταν ο αιφνιδιασμός³⁹⁷. Η στρατιά καταλόγισε ευθύνες και λάθη στο διοικητή της VIII μεραρχίας. Θεωρούσε ότι αυτός αιφνιδιάστηκε και κατά συνέπεια προέβη σε λάθη που αφορούσαν στη διάταξη των δυνάμεών του και στη διεξαγωγή της μάχης³⁹⁸. Πολλά από αυτά τα λάθη διορθώθηκαν σε επόμενες επιχειρήσεις, ενώ κάποια άλλα παρέμειναν και συνέχιζαν να ταλανίζουν το στρατό, όπως φάνηκε στη διάρκεια του πολέμου³⁹⁹.

Το 1948 ο ΕΣ είχε αφομοιώσει αρκετά από τα διδάγματα των προηγούμενων χρόνων σχετικά με τους ενδεδειγμένους τρόπους ενεργείας εναντίον των ανταρτών, αν και είχε ακόμα αρκετό δρόμο να διανύσει. Τα επιτελεία κατάρτιζαν εγχειρίδια και οδηγίες που αποστέλλονταν στις μονάδες, προκειμένου να υπάρξει τυποποίηση των ενεργειών και των διαδικασιών στη σχεδίαση και τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, καθώς επίσης και στην οργάνωση της επιχειρησιακής εκπαίδευσης των τμημάτων. Μία τέτοια οδηγία στάλθηκε στο 525 τάγμα, το οποίο στις

³⁹⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 12, σελ. 17.

³⁹⁸ Τα κυριότερα λάθη ήταν η απώλεια του υψώματος της Γκραμπάλας, η μη εξασφάλιση της γέφυρας Μπουραζάνη και η μη αναγνώριση της πιθανότητας εξαπόλυσης επίθεσης από τον ΔΣΕ εναντίον της Κόνιτσας, της Μέρτζανης και της Ελαίας. Βλέπε Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1006/Δ/7, 1^η ΣΤΡΑΤΙΑ / Διεύθυνσις Επιχειρήσεων: Έκθεσις (Υπό Τύπον Διδαγμάτων) Μάχης Κόνιτσας.

³⁹⁹ Χαρακτηριστικά παραδείγματα της ικανότητας του ΔΣΕ να αιφνιδιάζει τον ΕΣ υπήρξαν η προσβολή του Λιδορικού, της Καρδίτσας και η κατάληψη του Καρπενησιού.

αρχές του έτους βρίσκονταν στην περιοχή της Καλαμπάκας και ετοιμάζονταν να μετακινηθεί στη Στερεά Ελλάδα για να συμμετάσχει στις επιχειρήσεις, σχετικά με την προετοιμασία των περιπόλων, τον τρόπο σύνταξης των διαταγών επίθεσης και τον κανονισμό μάχης (οργάνωση μάχης στη σημερινή στρατιωτική ορολογία). Όπως ήταν αναμενόμενο λόγω της φύσης του πολέμου, ιδιαίτερο βάρος δίνονταν στην απόκτηση πληροφοριών και στο ρόλο που έπαιζε ο άμαχος πληθυσμός. Έτσι στις οδηγίες καθορίζονταν οι κατευθύνσεις ή οι πληροφορίες που θα έπρεπε να δίνουν οι διοικητές ή οι αξιωματικοί Πληροφοριών των μονάδων στους περιπολάρχες, όπως για παράδειγμα το «ποσοστόν νομιμοφροσύνης των κατοίκων της περιοχής και εάν υπάρχουν εις αυτήν πράκτορες ιδικοί μας», ή τον τρόπο που θα ενεργούσαν στην «περίπτωσιν καθ' ην στατική περίπολος έχει ως έργον την παρακολούθησιν των κινήσεων των συμμοριτών». Στις διαταγές επίθεσης καθορίζονταν η μορφή που αυτές θα έπρεπε να έχουν (παραγραφοποίηση), όπως πχ την αναγραφή του αντικειμενικού σκοπού, τις ενέργειες μετά την κατάληψη του αντικειμενικού σκοπού, τις διαδικασίες ανεφοδιασμού, τις επικοινωνίες κλπ⁴⁰⁰. Αντίστοιχες οδηγίες και διαταγές αποστέλλονταν σε όλες τις μονάδες που επρόκειτο να εμπλακούν στις επιχειρήσεις του έτους, προκειμένου να προετοιμαστούν όσο το δυνατόν καλύτερα. Από τη μελέτη των οδηγιών, καθώς και άλλων συναφών που περιέχονται στο αρχείο της ΓΕΣ/ΔΙΣ, προκύπτει ότι ο ΕΣ είχε κατανοήσει το νέο είδος του πολέμου και τις ιδιαιτερότητές του και φρόντιζε μέσα από τα θεσμικά του όργανα να μάθουν και αυτοί που καλούνταν να τον διεξαγάγουν. Σε τελική ανάλυση δεν ήταν μόνο η υπεροπλία που θα έκρινε το αποτέλεσμα, αλλά υπεισέρχονταν και άλλοι παράγοντες, όπως ήταν η κατάλληλη οργάνωση και προπαρασκευή των τμημάτων, η εκπαίδευσή τους και η βελτίωση του επιτελικού έργου.

Το νέο έτος βρήκε τον στρατό εκστρατείας να διαθέτει 125.000 άνδρες, τη δε Εθνοφρουρά 48.000, δηλαδή ένα σύνολο 173.000 ανδρών. Διέθετε 3 ΣΣ, στα οποία υπάγονταν 7 μεραρχίες, 3 πεδινές (II, IX και XI) και 4 ορεινές (VII, VIII, X και XV), οι οποίες απαρτιζόνταν από 3 ταξιαρχίες έκαστη. Υπήρχαν επιπλέον 4 ανεξάρτητες ταξιαρχίες (δηλαδή δεν υπάγονταν στις μεραρχίες), οι 51, 71, 72 και 77. Η Πελοπόννησος αποτελούσε την περιοχή ευθύνης της Ανωτέρας Στρατιωτικής Διοικήσεως Πελοποννήσου (ΑΣΔΠ), η οποία ήταν ισότιμη μεραρχίας, ενώ τη δομή διοικήσεως συμπλήρωνε αριθμός Στρατιωτικών Διοικήσεων ή Περιοχών με αριθμό

⁴⁰⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1272Α/Β2/72, Μνημόνιο για τους Διοικητές Ταγμάτων Περιέχον Προετοιμασία Περιπόλων, Διαταγές Επιθέσεων και Κανονισμούς Μάχης.

ταγμάτων Εθνοφρουράς που ποίκιλε. Επιπλέον υπήρχαν 4 Μοίρες Ορεινών Καταδρομών με 10 ΛΟΚ έκαστη, ενώ υπήρχαν και Τάγματα Ασφαλείας Γραμμών Συγκοινωνιών (ΤΑΓΣ) για την προστασία και ασφάλεια του κύριου σιδηροδρομικού και οδικού δικτύου. Το πυροβολικό αύξανε και αυτό τη δύναμή του με παραλαβή νέου υλικού, ενώ βελτίωνε την απόδοσή του μέσω της συνεχούς εκπαίδευσης και της πολεμικής εμπειρίας που αποκτούσε το προσωπικό του. Για την υποστήριξη του στρατού εκστρατείας υπήρχαν οι απαραίτητες μονάδες μηχανικού, διαβιβάσεων, μεταφορών και εφοδιασμού, αποθήκες, βάσεις και διάφορες άλλες υπηρεσίες ανεφοδιασμού και συντήρησης, καθώς και μονάδες υγειονομικού⁴⁰¹.

Το βασικό Όπλο που σήκωνε το βάρος του πολέμου ήταν το πεζικό, που ήταν οργανωμένο σε δύο τύπους μεραρχιών. Η βασική διαφορά μεταξύ Πεδινών (δύναμη 10.500 άνδρες) και Ορεινών (8.500 άνδρες) μεραρχιών ήταν κυρίως στα διατιθέμενα μεταφορικά μέσα. Η πεδινή μεραρχία ήταν οργανωμένη για αγώνα σε αναπεπταμένα εδάφη και για το λόγο αυτό διέθετε μηχανοκίνητα μεταφορικά μέσα, ενώ η ορεινή μεραρχία ήταν οργανωμένη για ορεινό αγώνα και ήταν εφοδιασμένη με ζώα (άλογα ή μουλάρια). Όμως οι επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών διεξάγονταν στα βουνά, με αποτέλεσμα να απαιτείται η μεταβολή της σύνθεσης των πεδινών μεραρχιών του ΕΣ με τον εφοδιασμό των ταγμάτων πεζικού με ζώα, την αύξηση των διατιθέμενων ζώων στα τάγματα των ορεινών μεραρχιών και την ενίσχυση των τελευταίων με περισσότερο ορειβατικό πυροβολικό και επιπλέον μηχανοκίνητα μέσα. Τα παραπάνω μέτρα είχε εισηγηθεί το ΓΕΣ στην USAGG και έγιναν δεκτά από την JUSMAPG, στις αρχές του 1948. Οι εν λόγω εισηγήσεις είχαν ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη των αρχικών συνθέσεων των ορεινών και πεδινών μεραρχιών, οι οποίες είχαν επιβληθεί από την ΒΜΜ το 1945. Από το 1948 ξεκίνησε η σταδιακή μετάπτωση και των δύο τύπων μεραρχιών σε έναν ενιαίο τύπο μεραρχίας, δυνάμει περίπου 9.300 ανδρών⁴⁰². Το ΓΕΣ εκτιμούσε ότι οι μεραρχίες, με τη νέα τους σύνθεση θα ήταν σε θέση να διεξάγουν επιχειρήσεις σε κάθε τύπο εδάφους και μέσα στο πρώτο 3μηνο του έτους αποφασίστηκε η μετάπτωση σε μεραρχίες ενιαίου τύπου. Σύμφωνα με τους νέους Πίνακες Οργάνωσης και Υλικού, όλα τα τάγματα πεζικού θα ήταν ορεινής σύνθεσης, ενώ τα μεταφορικά μέσα της μεραρχίας θα ήταν μικτά, δηλαδή συνδυασμός οχημάτων και ζώων. Η μετάπτωση δεν έγινε αμέσως, αλλά ολοκληρώθηκε την άνοιξη του 1949. Καθοριστική

⁴⁰¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 9.

⁴⁰² Οπ. π., σελ. 10.

υπήρξε η συμβολή, του νέου διοικητή της JUSMAPG, αντιστράτηγου Βαν Φλιτ (James Van Fleet), ο οποίος πέτυχε τον εφοδιασμό του ΕΣ με αμερικανικό υλικό σε μεγάλη κλίμακα⁴⁰³.

Σε όλη τη διάρκεια της Ιστορίας καμία στρατιωτική ηγεσία δεν θεώρησε ποτέ ότι διέθετε όλα όσα οπλικά συστήματα χρειαζόνταν για να διεξάγει ένα πόλεμο. Οι ελληνικές ηγεσίες της εποχής δεν μπορούσαν να αποτελούν εξαίρεση, αλλά αυτή τη φορά είχαν μία υπερδύναμη στο πλευρό τους. Η αναβάθμιση της αμερικανικής στρατιωτικής αποστολής και η αλλαγή του ρόλου της, συνεπάγονταν την τοποθέτηση Αμερικανών αξιωματικών στα στρατηγεία των μεραρχιών και σωμάτων στρατού. Οι αξιωματικοί αυτοί πέρα από τα καθήκοντά τους ως σύμβουλοι, έπρεπε να υποβάλλουν αναφορές για τις ελλείψεις σε υλικά και εξοπλισμό του στρατού. Προκειμένου να μπορεί να επηρεάσει τη γνώμη τους, το ΓΕΣ είχε εκδώσει οδηγίες σχετικά με τις σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων και των Αμερικανών. Ιδιαίτερη βαρύτητα έδινε στην επιλογή και τοποθέτηση διερμηνέων, οι οποίοι θα φρόντιζαν να καλλιεργούν στενές και εγκάρδιες σχέσεις, ενώ τόνιζε ότι οι ανάγκες του στρατού δεν θα έπρεπε να προβάλλονται υπό τη μορφή συστάσεων, αλλά έμμεσα με την υπόδειξη των προβλημάτων που δημιουργούσε η έλλειψή τους⁴⁰⁴.

Το 1948 ξεκίνησε επίσης η σταδιακή αντικατάσταση του βρετανικής προέλευσης οπλισμού από αμερικανικό. Ο προβλεπόμενος βρετανικός οπλισμός που διέθεταν οι μονάδες πεζικού κρίνονταν ανεπαρκής, ακόμα και για τα δεδομένα της ορεινής σύνθεσης, ενώ η πλέον σημαντική έλλειψη ήταν αυτή των πολυβόλων στα τάγματα. Για τα τελευταία, το ΓΕΣ είχε επανειλημμένα προσπαθήσει το προηγούμενο έτος να πείσει την ΒΜΜ να χορηγήσει έστω 4 ανά τάγμα, αλλά αυτή επέμεινε πεισματικά στην άρνησή της. Το ΓΕΣ εκτιμούσε ότι ένα τάγμα του ΕΣ συγκρινόμενο με ένα αντίστοιχο του ΔΣΕ είχε περίπου διπλάσια δύναμη, αλλά στην ισχύ πυρός ήταν περίπου ισοδύναμα, λόγω της αφθονίας αυτόματων όπλων και της ύπαρξης πολυβόλων στις τάξεις του δεύτερου⁴⁰⁵. Στα τεθωρακισμένα ο εξοπλισμός προέρχονταν στο μεγαλύτερο μέρος του από τα πλεονάσματα του βρετανικού στρατού και είχαν χρησιμοποιηθεί εκτεταμένα κατά τον Β΄ ΠΠ, οπότε δεν ήταν και στην καλύτερη δυνατή κατάσταση. Η JUSMAPG από τις αρχές του 1948 και μέχρι τις παραμονές των μεγάλων επιχειρήσεων «Χαραυγή» και «Κορωνίς» κατέστησε

⁴⁰³ Οπ. π., σελ. 10.

⁴⁰⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 7, σελ. 169,170.

⁴⁰⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 10, 11. Επίσης Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας*, σελ. 92, 93.

δυνατή τη συμπλήρωση μεγάλου μέρους από τις ελλείψεις του ΕΣ και είχε αρχίσει η σταδιακή αντικατάσταση του πεπαλαιωμένου οπλισμού του πεζικού, με νέου τύπου όλμους, αυτόματα και πολυβόλα, τα οποία αύξησαν την ισχύ πυρός των ταγμάτων πεζικού. Με νέο αμερικανικό υλικό εξοπλίστηκαν επίσης και 5 ορεινές πυροβολαρχίες, με αντικατάσταση του υλικού τους τις παραμονές της «Κορωνίς»⁴⁰⁶.

Ο πόλεμος άλλαζε τα χαρακτηριστικά του ΕΣ. Μπορεί ο ΔΣΕ να γνώριζε τις τακτικές του ανταρτοπολέμου, λόγω της προηγούμενης εμπειρίας πολλών μελών του, κάτι που αγνοούσε ο ΕΣ στα αρχικά του στάδια, αλλά ο τελευταίος αποδεικνύονταν επιμελής μαθητής και μάθαινε γρήγορα. Αν στην αρχή διεξήγαγε τις επιχειρήσεις με συμβατικό τρόπο, το 1948 είχε δανειστεί πολλά στοιχεία από τον αντίπαλό του. Είχε γίνει περισσότερο ευέλικτος, εφάρμοζε την κατάτμηση των μεγάλων δυσκίνητων μονάδων σε μικρότερα κλιμάκια και τολμηρούς ελιγμούς, ενώ η αυξημένη χρήση διεισδύσεων σε μέρη που οι αντάρτες θεωρούσαν ασφαλή, επιτύγχανε τον αιφνιδιασμό τους. Όλα αυτά μαρτυρούσαν ένα στράτευμα που σταδιακά αύξανε την εμπιστοσύνη στις ικανότητές του και ήταν πρόθυμο να ριψοκινδυνεύσει, κάτι που δεν είχε περάσει απαρατήρητο από την ηγεσία των ανταρτών⁴⁰⁷.

Παρ' όλες τις προσπάθειες εκκαθάρισης του στρατεύματος από τους αριστερούς, εν τούτοις περιστατικά αυτομολιών συνέχισαν να παρουσιάζονται, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση αυτή της 72 ταξιαρχίας. Κατά τις επιχειρήσεις του 617 τάγματος της ταξιαρχίας την άνοιξη στην Πελοπόννησο, στην περιοχή Βάγγου Μεγαλόπολης, από τους 110 συλληφθέντες στρατιώτες, οι 45 αυτομόλησαν στον ΔΣΕ. Το πρόβλημα ήταν ότι η ταξιαρχία είχε συγκροτηθεί σε μεγάλο μέρος από πρώην Μακρονησιώτες, οι οποίοι έπρεπε να αποδείξουν τη νομιμοφροσύνη τους και από εφένδρους, αμφίβολης νομιμοφροσύνης⁴⁰⁸. Ένα σημαντικό στοιχείο που επηρέασε άμεσα τη διαθέσιμη δύναμη του ΕΣ για τη διεξαγωγή εκστρατειών εναντίον του ΔΣΕ, ήταν η σταδιακή απεμπλοκή των μονάδων του από στατικά καθήκοντα φύλαξης κατοικημένων τόπων και σημαντικών υποδομών και αντικατάστασής τους από τάγματα Εθνοφρουράς⁴⁰⁹.

⁴⁰⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, Αθήνα, σελ. 13. Στοιχεία για τον οπλισμό, τα τεχνικά χαρακτηριστικά και τα αριθμητικά δεδομένα, βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Οπλισμός του Ελληνικού Στρατού*.

⁴⁰⁷ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Αδύνατη Επανάσταση*, σελ. 333, 334.

⁴⁰⁸ Γιώργος Μαργαρίτης, *Η Ιστορία του Ελληνικού εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, σελ. 568, 569 και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 16, σελ. 427.

⁴⁰⁹ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, σελ. 469, 470.

γ. *Η διάταξη μάχης του ΕΣ, οι οργανωτικές αλλαγές κατά το πρώτο δμηνο του 1948 και η σχεδίαση των μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων*

Η διάταξη μάχης του ΕΣ τις παραμονές της έναρξης των μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του έτους, ήταν η παρακάτω: Το Α΄ ΣΣ διέθετε 3 μεραρχίες (I, IX και X), από τις οποίες όμως καμία δεν ανήκε οργανικά στο σώμα, μιας και είχαν διατεθεί προσωρινά από τον Α/ΓΕΣ για την εκκαθάριση της Στερεάς Ελλάδας. Η Ι ΜΠ είχε συγκροτηθεί στη Λαμία στις 20 Μαρτίου 1948 (οπότε η δύναμη μεραρχιών του ΕΣ ανέβηκε στις 8) και αποτελούνταν από την 3, 51 και 77 ταξιαρχίες. Η ΙΧ μεραρχία (Τρίκαλα) διατέθηκε στο Β΄ ΣΣ και μεταφέρθηκε στην περιοχή του Καρπενησίου, ενώ η Χ μεραρχία διατέθηκε στο Γ΄ ΣΣ και μεταφέρθηκε στην περιοχή της Λαμίας. Το Β΄ ΣΣ είχε τις δύο μεραρχίες του (II και XV) προσανατολισμένες στις περιοχές Γρεβενών, Καστοριάς και Φλώρινας, την VIII στην Ήπειρο και έλεγχε τη Θεσσαλία κυρίως με τάγματα Εθνοφρουράς. Το Γ΄ ΣΣ είχε προσανατολισμένη την VII μεραρχία στην Ανατολική Μακεδονία, την XI στην Κεντρική και έλεγχε τη Θράκη με τάγματα Εθνοφρουράς.

Η κατανομή των ταγμάτων της Εθνοφρουράς ήταν 11 τάγματα στη Θράκη, 22 στην Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία, 7 στη Δυτική Μακεδονία, 9 στην Ήπειρο, 14 στη Θεσσαλία, 18 στη Στερεά Ελλάδα, 13 στην Πελοπόννησο και 3 στα νησιά. Από τη διάταξη των ταγμάτων στο χώρο παρατηρείται ότι ο όγκος τους ήταν αναπυγμένος στην περιοχή του Γ΄ ΣΣ, το οποίο άλλωστε είχε και τη μικρότερη δύναμη σε μονάδες του στρατού εκστρατείας. Τη στιγμή που το 1947 είχε γίνει αντιληπτό ότι το κέντρο βάρους του ΔΣΕ ήταν οι ορεινοί όγκοι της Δυτικής Μακεδονίας και Ηπείρου, ήταν επόμενο να προσανατολιστούν σε αυτές τις περιοχές και οι κύριες μονάδες κρούσης του στρατού. Στην υπόλοιπη χώρα τα τάγματα εξασφάλιζαν την ασφάλεια των αστικών κέντρων και τον έλεγχο του πληθυσμού.

Όσον αφορά στο ηθικό του στρατού, αυτό δεν ήταν και πολύ υψηλό. Πέρα από τα όσα αναφέρθηκαν σε προηγούμενα κεφάλαια, δηλαδή περί της ανετοιμότητας του στρατού και ιδιαίτερα του πεζικού να διεξάγει επιχειρήσεις αντιανταρτοπολέμου και την ανεπαρκή εκπαίδευση και εξοπλισμό, βασικό ρόλο έπαιζε και η μείωση της βασικής εκπαίδευσης σε 2 μήνες, αντί των προβλεπομένων 4. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αποστέλλονται οι στρατιώτες στις μονάδες και να συμμετέχουν σε επιχειρήσεις, πλημμελώς εκπαιδευμένοι. Εξάιρεση αποτελούσαν οι στρα-

τιώτες των ΛΟΚ, των οποίων η εκπαίδευση στο Κέντρο Εκπαίδευσης Ορεινών Καταδρομών ήταν άρτια και πλήρης, με αποτέλεσμα και το ηθικό τους να είναι υψηλό και να επιδεικνύουν το απαιτούμενο επιθετικό πνεύμα. Στα άλλα Όπλα (πυροβολικό, τεθωρακισμένα, μηχανικό και διαβιβάσεις), λόγω της μετεκπαίδευσής τους στα Ειδικά Κέντρα Εκπαίδευσης, η κατάσταση ήταν πολύ καλύτερη⁴¹⁰. Ένας άλλος λόγος που το ηθικό σε αυτά τα Όπλα ήταν καλύτερο, έπαιζε και το γεγονός ότι είχαν περιορισμένες απώλειες, με αποτέλεσμα το προσωπικό να είναι μαζί περισσότερο χρονικό διάστημα και να καλλιεργείται ευκολότερα το απαιτούμενο «πνεύμα μονάδας». Επίσης τα Όπλα αυτά δεν συμμετείχαν άμεσα στις μάχες, οπότε το μεγαλύτερο μέρος του προσωπικού τους δεν έρχονταν αντιμέτωπο με τη φρίκη του πολέμου⁴¹¹. Έχει αποδειχθεί σε όλους τους πολέμους του 20^{ου} αιώνα, οπότε και άρχισε να μελετάται ψυχιατρικά το φαινόμενο, ότι η συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων «κόπωσης μάχης», ή Συνδρόμου Μετατραυματικού Στρες/Post – Traumatic Stress Disorder (PTSD), όπως είναι η σημερινή ορολογία, αφορά σε άτομα που υπηρετούν σε μονάδες που έρχονται σε άμεση επαφή με την ωμή πραγματικότητα του πολέμου, που βιώνουν το άγχος του πιθανού θανάτου τους, ή της απώλειας φίλων, καθώς και την ενοχή (σε όσους είναι θρησκευόμενοι κυρίως) της αφαίρεσης ανθρώπινης ζωής⁴¹².

Τα προηγούμενα χρόνια ο στρατός είχε βιώσει πολλές αποτυχίες και η μακρά διάρκεια του πολέμου χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα, επιδρούσε αρνητικά στο ηθικό του και είχε δημιουργήσει αίσθημα κόπωσης, διότι οι στρατιώτες αντιλαμβάνονταν ότι το τέλος δεν θα ήταν ούτε εύκολο ούτε γρήγορο. Το βάρος έπεφτε στα στελέχη, τα οποία έπρεπε να καταβάλλουν μεγάλες προσπάθειες ώστε να διατηρούν το ηθικό των οπλιτών στο επιθυμητό επίπεδο. Σημαντικό ρόλο στην επιβολή της πειθαρχίας στο μέτωπο (ή τρομοκράτησης θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς), έπαιζε και η παρουσία οπλιτών που ήταν φανατικοί αντικομμουνιστές, λόγω του

⁴¹⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 13.

⁴¹¹ Στο πυροβολικό για παράδειγμα, το βεληνεκές των οπλικών συστημάτων του σήμαινε ότι εκτελούσε πυρά σε στόχους με τους οποίους δεν είχε οπτική επαφή. Οι αποστολές πυρός που αιτούνταν τα τμήματα πεζικού ήταν μια τεχνική διαδικασία (συντεταγμένες, τύπος πυρομαχικών, ρυθμός βολής, κλπ), την οποία εκτελούσαν μηχανικά οι υπηρέτες των πυροβόλων. Οι χειριστές δεν έβλεπαν τα αποτελέσματα των ενεργειών τους πάνω στα ανθρώπινα σώματα, σε αντίθεση με τους τυφεκιοφόρους.

⁴¹² Για ανάλυση των διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα στο άτομο – μαχητή ενός δυτικού στρατού στη διάρκεια της μάχης και στην προοπτική αφαίρεσης μιας ανθρώπινης ζωής, καθώς και τις επιπτώσεις που έχει αυτή η πράξη στον ψυχισμό του, βλέπε Dave Grossman, *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*, Back Bay Books / Little, Brown & Co., New York, 1996.

ότι είχαν χάσει μέλη των οικογενειών τους ή είχαν καεί τα σπίτια τους από τη δράση των ανταρτών⁴¹³.

Ακόμη και στη ΣΣΕ η εκπαίδευση είχε περιοριστεί σε τρία δμηνα και ένα δμηνο στα Κέντρα Βασικής Εκπαίδευσης, στα οποία για πρώτη φορά οι νέοι αξιωματικοί καλούνταν να διοικήσουν και να εκπαιδεύσουν στρατιώτες. Οι ανάγκες σε κατώτερους αξιωματικούς ήταν μεγάλες, λόγω των αυξημένων απωλειών, ενώ η περιορισμένη εκπαίδευση δεν επέτρεπε στους νέους ανθυπολοχαγούς να αναπτύξουν την απαιτούμενη αυτοπεποίθηση ώστε να μπορούν να επιβάλλονται πλήρως στους υφισταμένους τους⁴¹⁴. Το ΓΕΣ προκειμένου να βρει στελέχη για την αναπλήρωση των απωλειών, αναγκάζονταν να αφαιρεί αξιωματικούς από τα επιτελεία, να χρησιμοποιεί σε ευρεία κλίμακα έφεδρους αξιωματικούς, κάμποιοι εκ των οποίων δεν ήταν πάντοτε κατάλληλοι και να τηρεί υπό τα όπλα έφεδρους αξιωματικούς παλαιότερων κλάσεων. Παράλληλα εκπαιδευε στις δύο σχολές υποψηφίων εφέδρων αξιωματικών στρατεύσιμους, των οποίων η εκπαίδευση δεν ήταν πλήρης⁴¹⁵. Γίνονταν μονιμοποιήσεις εφέδρων αξιωματικών, ιδιαίτερα του πεζικού, σε ευρεία κλίμακα, με κύρια προσόντα το θάρρος και την πείρα. Με τους παραπάνω τρόπους κατάφερε η ηγεσία του στρατεύματος να καλύψει το μεγαλύτερο μέρος των αναγκών, ιδιαίτερα στα τάγματα Εθνοφρουράς, των οποίων οι ανάγκες ανέρχονταν σε 1.500 αξιωματικούς⁴¹⁶.

Στο πλαίσιο της πανστρατιάς που είχε διακηρύξει η ηγεσία του στρατού για την μεγάλη επίθεση στο Γράμμο, είχε αποφασιστεί η προσωρινή αναστολή της λειτουργίας ορισμένων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων του στρατού, όπως ήταν η Σχολή Επιτελών, η Σχολή Πεζικού, το ΓΚΕΑ, τα στελέχη και οι οπλίτες των οποίων ενί-

⁴¹³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 13. Για το θέμα του φανατισμού και της σκληρότητας του πολέμου βλέπε Ρένος Αποστολίδης, *Ο Α2: 20 και μία Μαρτυρία του Εμφυλίου*, Εστία, Αθήνα, 2007.

⁴¹⁴ Γεώργιος Παπαβύζας, *Αίμα και Δάκρυα*, σελ. 261 – 270. Στις σελίδες αυτές ο συγγραφέας περιγράφει τις εμπειρίες του από το ΚΒΕ Δράμας και τις εντυπώσεις του από τον διμοιρίτη του, ανθυπολοχαγό Γ. Α. Τον περιγράφει ως έναν καταρτισμένο αξιωματικό, ο οποίος όμως φαινόταν να έχει σύμπλεγμα κατωτερότητας, που προσπαθούσε να επιβληθεί με προσβολές και καψώνια, σε αντίθεση με τον βοηθό διμοιρίτη, έναν επιλοχία, ο οποίος σαν πιο έμπειρος τους φέρονταν υπηρεσιακά μεν, ευγενικά δε.

⁴¹⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 13. Ο Παπαβύζας (*Αίμα και Δάκρυα*, σελ. 270 – 283), περιγράφει τα βιώματά του από την εκπαίδευσή του στη Σχολή Πεζικού Χαλκίδας, και αναφέρει ότι αυτή διακόπηκε απότομα, όταν χρειάστηκε να αναπτυχθεί με το τμήμα του στις 10 Νοεμβρίου 1947 στην κεντρική Εύβοια, για να αντιμετωπίσουν τη διείσδυση ανταρτών από την ηπειρωτική Ελλάδα. Το αποτέλεσμα ήταν να αποφασιστεί ότι, επειδή η Εύβοια δεν ήταν το κατάλληλο μέρος για την απρόσκοπτη εκπαίδευση των εφέδρων αξιωματικών, οι υποψήφιοι να μετακινηθούν στην Κέρκυρα στο τέλος Μαρτίου 1948.

⁴¹⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 13.

σχυσαν τις μονάδες εκστρατείας. Η επανέναρξη της λειτουργίας τους έγινε το φθινόπωρο, μετά το πέρας των επιχειρήσεων και τη σταθεροποίηση της κατάστασης. Η BMM κατά την επανέναρξη της λειτουργίας τους είχε προχωρήσει στην εκπόνηση νέων εκπαιδευτικών προγραμμάτων και αναθεώρηση της διδακτέας ύλης, βασιζόμενη στα συμπεράσματα που είχαν προκύψει από τις επιχειρήσεις του καλοκαιριού. Επίσης είχε προχωρήσει στην ενίσχυση του βρετανικού εκπαιδευτικού προσωπικού, με την απόσπαση αξιωματικών που υπηρετούσαν στις ομάδες συνδέσμων, θέλοντας να αξιοποιήσει την πείρα που είχαν αποκομίσει από τις επιχειρήσεις⁴¹⁷.

Στις αρχές του έτους το κύριο θέμα που απασχολούσε την πολιτική ηγεσία ήταν η αντικατάσταση της ηγεσίας του στρατεύματος, γεγονός που προκαλούσε ανησυχία στους Βρετανούς, οι οποίοι θεωρούσαν ότι θα δρούσε διαλυτικά στο ηθικό του στρατεύματος και ιδιαίτερα στο σώμα των αξιωματικών. Υπήρχε διαφωνία μεταξύ των κυβερνητικών εταίρων Σοφούλη και Τσαλδάρη, ως προς το θέμα της επαναφοράς αποστράτων, ενώ και οι δύο συμφωνούσαν ως προς την ανάγκη αποστρατείας των τριών αντιστρατήγων, Βεντήρη, Σπηλιωτόπουλου και Γιατζή. Σύμφωνα με έγγραφο της BMM στις 26 Ιανουαρίου 1948, το πρόβλημα που εντόπιζαν στην παραπάνω ενέργεια οι Βρετανοί, ήταν ότι η ταυτόχρονη αποστρατεία τους, με προαγωγή των επόμενων υποστρατήγων στην επετηρίδα, θα δημιουργούσε προβλήματα, μιας και όλοι ανήκαν στην ίδια τάξη και ήταν πιθανό να μην μπορούσε ο αρχηγός να επιβληθεί στους συμμαθητές του. Οι Βρετανοί θεωρούσαν τις προθέσεις του Τσαλδάρη περί αποστρατείας των υπάρχοντων αντιστρατήγων και επαναφορά αποστράτων ως απαράδεκτη, λόγω των απαρχαιωμένων αντιλήψεων και την ανεπάρκειάς τους, από το μεγάλο χρονικό διάστημα που ήταν εκτός στρατεύματος. Χαρακτήριζαν δε καταστροφική την πρόθεση του Σοφούλη, περί επαναφοράς αποστράτων φιλικά προσκείμενων στο κόμμα του, προκειμένου να υπάρξει μια ισορροπία μεταξύ μοναρχικών και δημοκρατικών, διότι αυτοί ήταν ακόμα πιο ακατάλληλοι. Οι Βρετανοί πρότειναν, μεταξύ άλλων και εν όψει της σύγκλησης του ΑΣΕΑ, την αποστρατεία αριθμού ανώτατων αξιωματικών (πχ του Λιώση για λόγους υγείας και του Γεωργούλη λόγω μη ύπαρξης αντικειμένου), την παρουσία στο συμβούλιο μόνο όσων έπρεπε θεσμικά να παρίστανται, την επιβεβαίωση της εμπιστοσύνης της πολιτικής στη στρατιωτική ηγεσία, τη σταθεροποίη-

⁴¹⁷ The National Archives, WO 202/988, *Quarterly Historical Report, October – December 1948*.

ση του αριθμού των αντιστρατήγων και την προαγωγή τριών υποστρατήγων σε αντιστράτηγους, οι οποίοι θα αναλάμβαναν τη διοίκηση των τριών σωμάτων στρατού. Υπενθύμιζαν δε ότι η καταστροφή στη Μικρά Ασία το 1922 είχε προκληθεί κυρίως από την αναποφάσιστη πολιτική της τότε κυβέρνησης και την αντίδραση αριθμού ανώτατων αξιωματικών απέναντι σε διορισμούς με πολιτικά κριτήρια⁴¹⁸.

Διαβάζοντας τις βρετανικές αναφορές και εκτιμήσεις για την ελληνική και πολιτική ηγεσία της περιόδου διαπιστώνει κανείς το χάος που επικρατούσε. Οι πολιτικοί ηγέτες προσπαθούσαν να ελέγξουν το στράτευμα και να επαναφέρουν από την αποστρατεία ή να προωθήσουν στην ηγεσία, φιλικά προσκείμενους ανώτατους αξιωματικούς, μη λαμβάνοντας υπόψη την επαγγελματική επάρκειά τους (το ορθό είναι η έλλειψή της), ούτε την επίδραση που θα είχαν αυτές οι αλλαγές στο ηθικό και τη συνοχή του στρατεύματος. Σύμφωνα με τους Βρετανούς, ο Τσαλδάρης ανταγωνίζονταν τον Σοφούλη, ο Ζέρβας προσπαθούσε να επανακτήσει την επιρροή του και να προωθήσει υποστηρικτές του, ο Βεντήρης δεν εμπιστεύονταν και δεν συμπαθούσε τον Στράτο, ενώ δεν είχε καλές σχέσεις ούτε με τον Σπηλιωτόπουλο. Απόστρατοι με πολιτικές διασυνδέσεις όπως ο Δημήτριος Ξένος, πίεζαν για την επαναφορά τους και μηχανορραφούσαν, παρόλο που δεν διέθεταν κανένα κύρος εντός του στρατεύματος και το μόνο προσόν που διέθεταν ήταν οι φιλοβασιλικές πεποιθήσεις τους⁴¹⁹.

Στα τέλη Ιανουαρίου αποφασίστηκε από το ΣΑΓΕ, το οποίο αποτελούνταν από τον Α/ΓΕΣ αντιστράτηγο Δημήτριο Γιατζή, Α/ΓΕΝ υποναύαρχο Πέτρο Σακελλαρίου και Α/ΓΕΑ σμήναρχο Χρήστο Μυτιληναίο, η διάλυση της 1^{ης} ΣΤΡΑΤΙΑΣ και η ανάληψη της διεύθυνσης των επιχειρήσεων από το ΓΕΣ, με τον αρχηγό του να ονομάζεται και Διοικητής Στρατού. Κατόπιν τούτου διαλύθηκε το επιτελείο της, ενισχύθηκε το προσωπικό των 2 Επιτελικών Γραφείων του ΓΕΣ που σχετίζονταν άμεσα με τη διεξαγωγή του πολέμου, δηλαδή του Α1 (Επιχειρήσεις) και του Α2 (Πληροφορίες) και διαχωρίστηκε το σύνολο του επιτελείου σε Κλιμάκιο Επιχειρήσεων (με τα Α1 και Α2) και σε Κλιμάκιο Διοικητικού, στο οποίο υπήχθησαν όλες οι υπόλοιπες Διευθύνσεις και Γραφεία του ΓΕΣ. Το Κλιμάκιο Επιχειρήσεων τέθηκε αρχικά υπό τις διαταγές του υποστράτηγου Θρασύβουλου Τσακαλώτου και αργό-

⁴¹⁸ The National Archives, WO 202/977, *Army Policy of the Sophoulis Government, September 1947 – February 1948*.

⁴¹⁹ Οπ. π.

τερα υπό τον υποστράτηγο Στυλιανό Κιτριλάκη, ο οποίος μετατέθηκε στις αρχές Φεβρουαρίου στο ΓΕΣ από την ΙΧ μεραρχία⁴²⁰.

Όσον αφορά στην κατάργηση της στρατιάς, σύμφωνα με τα βρετανικά αρχεία, αυτή αποφασίστηκε για καθαρά πολιτικούς λόγους σε σύσκεψη του ΑΣΕΑ και παρά την αντίθετη εισήγηση της στρατιωτικής ηγεσίας και των συμμαχικών αποστολών. Ο Σοφούλης με τον Τσαλδάρη επιδίδονταν σε παιγνίδια εξουσίας και στη συγκεκριμένη απόφαση ο πρώτος κατάφερε να επιτύχει την απόσπαση συγκατάθεσης από τον δεύτερο, ώστε να φανεί ότι η κατάργησή της ήταν κυβερνητική απόφαση. Όπως ανέφερε σε αναφορά του ο Ρόλινς προς το βρετανικό Στρατηγείο Χερσαίων Δυνάμεων Μέσης Ανατολής με ημερομηνία 6 Φεβρουαρίου 1948, ο Σοφούλης πιέζονταν από μέλη του κόμματός του, ιδιοκτήτες εφημερίδων και δυσανεστήμενους αξιωματικούς, με κύριο κίνητρό τους τη δίψα για εξουσία και ισχύ. Σε αυτό το σημείο ο Βρετανός αξιωματικός μνημόνευε τον Θουκυδίδη και σχολίαζε σαρκαστικά ότι όλα τα προβλήματα που σχετίζονταν με τον πόλεμο, η δυσανεστία εντός του σώματος των αξιωματικών και η μαχητική ικανότητα του στρατεύματος, έρχονταν σε δεύτερη μοίρα για τον μέσο Έλληνα πολίτη, κύριο μέλημα του οποίου ήταν η αύξηση της προσωπικής ισχύος και ελέγχου⁴²¹. Τις απόψεις των Βρετανών συμμερίζονταν και ο ταξίαρχος Θρασύβουλος Ζαΐμης, αδερφός του τότε υπουργού Εφοδιασμού, Φωκίωνα Ζαΐμη. Σύμφωνα με αναφορά Βρετανού αξιωματικού της ΒΜΜ, η οποία περιέγραφε τη συνομιλία που είχε με τον πρώτο στα τέλη του Ιανουαρίου 1948, ο Ζαΐμης επιβεβαίωσε τις εκτιμήσεις της αποστολής και τόνισε τον αρνητικό αντίκτυπο που θα είχε στο στράτευμα εάν προχωρούσαν τα σχέδια των πολιτικών. Ο Βρετανός αξιωματικός, με βάση τα όσα ήταν γνωστά και όσα συμπέρανε από τη συνομιλία του με τον Ζαΐμη, πρότεινε την τηρητέα βρετανική στάση στην επερχόμενη σύσκεψη του ΑΣΕΑ⁴²².

Από συζητήσεις που είχε ο Ρόλινς με τον Σοφούλη, είχε σχηματίσει την εντύπωση ότι επιθυμία του δεύτερου ήταν να αποφασίζει αυτός για τις επιχειρήσεις του ΕΣ, διατάζοντας σχετικά τον Α/ΓΕΣ. Σχεδίαζε επίσης την αλλαγή της νομοθεσίας σχετικά με την προαγωγή και αποστρατεία των ανωτάτων αξιωματικών, ή την επαναφορά από την αποστρατεία αντιστρατήγων, με βάση πολιτικά κριτήρια, εκτι-

⁴²⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 40.

⁴²¹ The National Archives, WO 202/978, *Greek National Army Command Set – up, February – July 1948*.

⁴²² The National Archives, WO 202/977, *Army Policy of the Sophoulis Government, September 1947 – February 1948*.

μώντας ότι όσοι όφειλαν την τοποθέτησή τους σε αυτόν θα ήταν πιο εύκολα χειραγωγήσιμοι. Προκειμένου να επιτύχει τον σκοπό του, ήταν αποφασισμένος να παραχωρήσει ορισμένες θέσεις πολιτικά προσκείμενων στον Τσαλδάρη, ερχόμενος σε συμφωνία μαζί του. Εάν προχωρούσε ο Σοφούλης με τα σχέδιά του, ο Ρόλινς εκτιμούσε ότι το αποτέλεσμα θα ήταν η πρόκληση αναταραχής στην ηγεσία του στρατεύματος και η αδυναμία του ΕΣ να διεξαγάγει αποφασιστικά τον πόλεμο. Ο Βρετανός στρατηγός πρότεινε στους προϊσταμένους του να αναληφθούν όλες οι απαραίτητες ενέργειες ώστε να μην υλοποιηθούν τα σχέδια του Σοφούλη και αυτός από την πλευρά του θα έκανε ό, τι μπορούσε ώστε να καθυστερήσει η εφαρμογή τους. Είχε καταφέρει επίσης να πείσει τους πρέσβεις των ΗΠΑ και της Βρετανίας να αντιταχθούν στα σχέδια του Σοφούλη και να του μεταφέρουν τις αντιρρήσεις τους. Ανέφερε επίσης ότι οι Αμερικανοί δίσταζαν να τον πιέσουν υπερβολικά, από φόβο μήπως προκαλέσουν την παραίτησή του⁴²³.

Σε άλλη επιστολή του προς τον Βρετανό πρέσβη, συμπεριελάμβανε ένα προσχέδιο συμφωνίας (υπόμνημα) μεταξύ των συμμαχικών αποστολών και του Έλληνα πρωθυπουργού που καθόριζε τις αρμοδιότητες και τις υποχρεώσεις αμφοτέρων των πλευρών, προκειμένου να υπογραφεί από τον Σοφούλη και η οποία θα του επιδίδονταν από τους πρέσβεις των δύο χωρών. Ουσιαστικά η συμφωνία δεν ήταν καινούρια, αλλά ήταν μια επαναδιατύπωση των όσων είχαν συμφωνηθεί με τον Σοφούλη τον Δεκέμβριο του 1945 και με τον Τσαλδάρη τον Απρίλιο του 1946, περί της μη ανάμειξης των πολιτικών στη διοίκηση του στρατεύματος⁴²⁴.

Το εν λόγω υπόμνημα επιδόθηκε στην ελληνική κυβέρνηση στις 14 Φεβρουαρίου, έχοντας κάνει δεκτές τις προτάσεις – εισηγήσεις των επικεφαλής των συμμαχικών στρατιωτικών αποστολών, ενώ και η απάντηση από την ελληνική πολιτική ηγεσία ήταν θετική, με μικρές διαφοροποιήσεις. Η εντύπωση των Βρετανών ήταν ότι η ελληνική κυβέρνηση περισσότερο συμμορφώθηκε προς τις υποδείξεις παρά συμφώνησε με αυτές. Το θετικό στοιχείο, σύμφωνα με τους Βρετανούς, ήταν ότι και οι Αμερικανοί είχαν αρχίσει και τηρούσαν σκληρότερη στάση στις διαπραγματεύσεις τους με τους Έλληνες και ότι είχαν καταφέρει να αποσπάσουν γραπτές

⁴²³ The National Archives, WO 202/978, *Greek National Army Command Set – up, February – July 1948*.

⁴²⁴ Οπ. π.

δεσμεύσεις από την ελληνική πλευρά, ώστε να μπορούν να τις χρησιμοποιήσουν, σε περίπτωση που τις αθετούσαν στο μέλλον⁴²⁵.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι οι ξένες αντιπροσωπείες δρούσαν ως επικυρίαρχοι και τοποτηρητές στις ελληνικές πολιτικές και στρατιωτικές υποθέσεις. Η οικονομική και στρατιωτική βοήθεια που παρείχαν στην ελληνική κυβέρνηση τους επέτρεπε να πιέζουν και να ασκούν καταλυτικό ρόλο στις αποφάσεις της. Ο σεβασμός που έτρεφαν προς τους Έλληνες πολιτικούς ήταν πολύ μικρός και προτιμούσαν να έρχονται σε συνεννοήσεις με τη στρατιωτική ηγεσία. Από την άλλη πλευρά, οι Έλληνες πολιτικοί δεν μπορούσαν να ξεπεράσουν τις διαφορές τους και να συνεργαστούν για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, αλλά το έπρατταν μόνο υπό την πίεση των ξένων. Έβλεπαν την εξουσία ως αυτοσκοπό και τη διακυβέρνηση της χώρας ως λάφυρο που θα τους επέτρεπε να παίζουν τα πολιτικά τους παιχνίδια, ανεξάρτητα της δραματικής κατάστασης της χώρας. Μέσα σε αυτό τον κυκεώνα οι στρατιωτικοί συμβιβάζονταν και προσπαθούσαν να προωθήσουν τις καριέρες τους και να παίζουν και αυτοί τα δικά τους παιχνίδια εξουσίας, ενώ η αυξανόμενη σύνδεσή τους με τις ξένες αποστολές και το παλάτι δημιουργούσαν τάσης αυτονόμησης από την πολιτική εξουσία. Ήταν μία προβληματική κατάσταση που προοιωνίζε ανώμαλες καταστάσεις για τη χώρα.

Μετά την κατάργηση της 1^{ης} Στρατιάς και τις υπόλοιπες αλλαγές που σημειώθηκαν στην ηγεσία του στρατεύματος την άνοιξη του 1948, η ηγεσία του ΕΣ ήταν η παρακάτω: Α/ΓΕΣ, ο αντιστράτηγος Δημήτριος Γιατζής, με υπαρχηγό τον αντιστράτηγο Στυλιανό Κιτριλάκη. Οι αντιστράτηγοι Θρασύβουλος Τσακαλώτος, Παναγιώτης Καλογερόπουλος και Θεόδωρος Γρηγορόπουλος, διοικούσαν τα Α΄, Β΄ και Γ΄ ΣΣ αντίστοιχα. Εάν συνυπολογιστεί ότι στην ηγεσία των μεραρχιών και άλλων σχηματισμών ήταν υποστράτηγοι και ταξίαρχοι όπως οι Θωμάς Πετζόπουλος, Πausανίας Κατσώτας, Αλέξανδρος Τσιγγούνης, Νικόλαος Παπανικολάου, Μιχαήλ Αντωνόπουλος, Παναγιώτης Γούλας, Βενετσιάνος Κετσέας, κλπ, τότε η τάξη ΣΣΕ – 1916 είχε αναλάβει τη διεύθυνση του πολέμου. Αυτή η σύνθεση επρόκειτο να παραμείνει η ίδια, με μικρές διαφοροποιήσεις, μέχρι το τέλος του πολέμου⁴²⁶.

⁴²⁵ The National Archives, WO 202/977, *Army Policy of the Sophoulis Government, September 1947 – February 1948*.

⁴²⁶ Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας*, Τόμος Β΄, σελ. 76. Άλλος διακεκριμένος απόφοιτος της τάξης 1916 ήταν ο συνταγματάρχης Κωνσταντίνος Δαβάκης (1897 – 1943), ο οποίος ως διοικητής του Αποσπάσματος Πίνδου διακρίθηκε στην πρώτη φάση του Ελληνοϊταλικού Πολέμου. Είναι τραγικό να σκεφθεί κανείς ότι ο Δαβάκης τραυματίστηκε στο στήθος στις επιχειρήσεις εναντίον της 3^{ης} Μεραρχίας Αλπινιστών «Τζούλια» στην περιοχή Προφήτης Ηλίας Κά-

Αφού οριστικοποιήθηκε το θέμα της ηγεσίας του στρατεύματος, στη συνέχεια το ΣΑΓΕ, με τη συμμετοχή των επικεφαλής των συμμαχικών αποστολών, αποφάσισε την κατάληψη του Γράμμου και την εκκαθάριση της περιοχής από το Γράμμο μέχρι την Αττική⁴²⁷. Συνέπεια της απόφασης αυτής ήταν η σχεδίαση των επιχειρήσεων του έτους από το Κλιμάκιο Επιχειρήσεων του ΓΕΣ, σε στενή συνεργασία με τους αντίστοιχους επιτελείς των συμμαχικών στρατιωτικών αποστολών. Το γενικό σχέδιο ενεργείας προέβλεπε την, σε πρώτη φάση, εκκαθάριση της Στερεάς Ελλάδας (επιχείρηση «Χαραυγή») και ακολούθως την κατάληψη του Γράμμου (επιχείρηση «Κορωνίς»), η οποία θα αποτελούσε και την κύρια προσπάθεια του ΕΣ για το 1948. Στις υπόλοιπες περιοχές της χώρας (Πελοπόννησος, Ήπειρος, κεντρική και ανατολική Μακεδονία, Θράκη και νησιά) οι αντάρτες θα αντιμετωπιζόνταν με τις τοπικές δυνάμεις, ενώ θα επιδιώκονταν η μέγιστη φθορά τους. Οι Έλληνες και ξένοι επιτελείς εκτιμούσαν ότι εφόσον εκκαθαρίζονταν οι παραπάνω περιοχές και ο στρατός εγκαθίσταντο σταθερά επί της οριογραμμής, οι υπόλοιπες περιοχές θα εκκαθαρίζονταν σχετικά εύκολα, με τη μεταφορά συντριπτικών δυνάμεων σε σχέση με τις εκεί υπάρχουσες του ΔΣΕ.

Ο Κιτριλάκης, με υπόμνημα που υπέβαλε στον Α/ΓΕΣ, διαφωνούσε με το γενικό σχέδιο ενεργείας και πρότεινε, μετά το πέρας της επιχείρησης «Χαραυγή», οι δυνάμεις του ΕΣ να παραμείνουν στην περιοχή για όσο χρονικό διάστημα απαιτούνταν, προκειμένου να σταθεροποιηθεί πλήρως η κατάσταση και να μην υπάρξει περίπτωση επανόδου των ανταρτών. Αφού εξομαλύνονταν πλήρως η κατάσταση και την ασφάλεια αναλάμβαναν τα τάγματα της Εθνοφρουράς, τότε θα γίνονταν η σταδιακή προώθηση των δυνάμεων στον Γράμμο για την αποφασιστική μάχη. Με αυτό τον τρόπο θα υπήρχε ο απαραίτητος χρόνος για την ανάπαυση των τμημάτων και τη συμπλήρωση και ανανέωση του εξοπλισμού τους με νέο αμερικανικό, ο οποίος κατέφτανε πλέον σε αυξανόμενες ποσότητες, κυρίως σε ό, τι αφορούσε στον ορεινό αγώνα. Σε γενικές γραμμές πρότεινε, μετά το πέρας της επιχείρησης «Χαραυγή» και πριν την έναρξη της επιχείρησης «Κορωνίς», να ενισχυθούν οι δυνάμεις της Πελοποννήσου, προκειμένου να εκκαθαριστεί πλήρως και

ντισκου στον Γράμμο και μερικά χρόνια αργότερα οι συμμαθητές του θα πολεμούσαν σκληρά στο ίδιο βουνό εναντίον όχι κάποιου ξένου εισβολέα, αλλά εναντίον άλλων Ελλήνων, κάποιιοι εκ των οποίων μπορεί να ήταν υπό τις διαταγές του μερικά χρόνια νωρίτερα. Συμμαθητής τους ήταν επίσης και ο ιδρυτής και διοικητής του Ιερού Λόχου, Χριστόδουλος Τσιγάντες.

⁴²⁷ Την εν λόγω περίοδο ο Ρόλινς είχε αντικατασταθεί από τον Έρνεστ Ντάουν (Ernest E. Down) και ο Λίβσεϊ (William G. Livesay) από τον Βαν Φλιτ.

αυτή η περιοχή. Αναλόγως των αποτελεσμάτων της πρώτης επιχείρησης να διατίθονταν δυνάμεις, εάν απαιτούνταν, για την εκκαθάριση τυχόν εναπομεινάντων δυνάμεων ανταρτών στις περιοχές της Όθρυος, Αγράφων, Πηλίου, Όσσας και Ολύμπου – Περίων, ενώ θα ακολουθούσε η εκκαθάριση των νησιών⁴²⁸.

Σύμφωνα με απόρρητη – προσωπική αναφορά που υπέβαλλε τον Ιούλιο στην πολιτική ηγεσία (πρωθυπουργό, αντιπρόεδρο της κυβέρνησης και υπουργό Στρατιωτικών), ο Κιτριλάκης απέδιδε την αποτυχία των μέχρι τότε επιχειρήσεων και την μη υιοθέτηση της πρότασής του στην άρνηση του Βαν Φλιτ και στην υποχωρητικότητα του Γιατζή, ο οποίος ήθελε να φανεί αρεστός στον Αμερικανό στρατηγό. Η ίδια η αναφορά του, υπό τις σημερινές συνθήκες, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί το λιγότερο αντιδεοντολογική, διότι υπεβλήθη εν αγνοία του προϊσταμένου του, τον οποίο μάλιστα περιέγραφε ως ανίκανο να διευθύνει τον πόλεμο και χωρίς το απαιτούμενο ηθικό σθένος να αντιταχθεί στις επιθυμίες των ξένων, τη στιγμή που θεωρούσε τις απόψεις του υφισταμένου του ορθές⁴²⁹. Η απόρριψη των εισηγήσεών του από τους Αμερικανούς και Βρετανούς εκτιμούσε ότι οφείλονταν σε πολιτικούς λόγους, οι οποίοι επέβαλαν την κατάληψη του Γράμμου μέχρι το Σεπτέμβριο και πριν από την ετήσια Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών⁴³⁰. Η εκτίμηση του Κιτριλάκη, περί της έλλειψης ηθικού σθένους από τον Γιατζή, προκειμένου να αντιταχθεί στις απόψεις των επικεφαλής των ξένων στρατιωτικών αποστολών, φαίνεται ότι ήταν ορθή, μιας και το Εισηγητικό Σημείωμα με τις απόψεις του για το γενικό σχέδιο ενεργείας, το οποίο ανέλυε τον ενδεδειγμένο τρόπο ενεργείας για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων εναντίον του ΔΣΕ, υπογράφηκε και εγκρίθηκε από τον Γιατζή στις 10 Απριλίου 1948⁴³¹.

⁴²⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 42 και 343 – 356. Ο Βασίλης Κόντης (*Η Αγγλοαμερικανική Πολιτική και το Ελληνικό Πρόβλημα*, σελ. 351), αναγράφει ότι η επιλογή της άμεσης έναρξης της επιχείρησης «Κορωνίς», αντί της πρότασης Κιτριλάκη, οφείλονταν στην επιμονή του Βαν Φλιτ, κάτι που επιβεβαιώνουν τόσο ο Τσακαλώτος όσο και ο Κιτριλάκης στα απομνημονεύματά τους, καθώς επίσης και το ΓΕΣ.

⁴²⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 10, σελ. 437 – 471.

⁴³⁰ Οπ. π., σελ. 437 – 471 και Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1014/Α/1, *Άγνωστα Πτυχία της Ιστορίας των Διεξαχθεισών Κατά των Κ.Σ. Επιχειρήσεων Κατά το 1948*. Σε αυτή τη φάση του πολέμου, η έλλειψη μιας ισχυρής προσωπικότητας στην ηγεσία του στρατού, ο οποίος θα είχε το ηγετικό ανάστημα και κύρος να επιβάλει τις απόψεις του σε κάθε κατεύθυνση (ξένες αποστολές, πολιτική ηγεσία και υφιστάμενους διοικητές), ήταν παραπάνω από ορατή και η εξέλιξη των επιχειρήσεων έκανε την αναζήτηση αυτού του προσώπου παραπάνω από επιτακτική. Σε αυτό το σημείο δεν μπορεί κανείς να μην αναρωτηθεί (έστω και εάν είναι άτοπο για έναν ιστορικό), ποια θα ήταν η εξέλιξη του πολέμου εάν είχε υιοθετηθεί το σχέδιο του Κιτριλάκη, δεδομένου ότι αυτό εφαρμόστηκε σε γενικές γραμμές από τον Παπάγο τον επόμενο χρόνο, όταν στο πρόσωπό του βρέθηκε ο ηγέτης που πληρούσε τα παραπάνω κριτήρια.

⁴³¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 16, σελ. 486 – 489.

δ. *Τα αποτελέσματα των επιχειρήσεων «Χαραυγή και «Κορωνίς»*

Την άνοιξη του 1948 ο ΕΣ είχε ολοκληρώσει το μεγαλύτερο μέρος της οργάνωσής του, είχε αρχίσει σταδιακά να παραλαμβάνει νέο και καλύτερης ποιότητας αμερικανικό πολεμικό υλικό, είχε εξάγει τα συμπεράσματά του από τις επιχειρήσεις του προηγούμενου έτους, είχε προβεί σε εκπαίδευση των τμημάτων του και θα δοκίμαζε στην πράξη τη νέα επιθετική φιλοσοφία, που πιστεύονταν ότι θα έφερνε το τέλος του πολέμου. Αλλά όπως πάντα το πεδίο της μάχης είναι ο τελικός και αδιάψευστος κριτής όλων των σχεδίων και των υποθέσεων των πολιτικών και στρατιωτικών ηγεσιών.

Η επιχείρηση «Χαραυγή» ξεκίνησε στις 15 Απριλίου και τυπικά ολοκληρώθηκε στις 26 Μαΐου, διήρκεσε δηλαδή 40 ημέρες. Οι συνολικές απώλειες των ανταρτών ανήλθαν σε 610 νεκρούς, 996 συλληφθέντες (συμπεριλαμβανομένων και «αυτοαμυνιτών») και 310 αιχμαλώτους. Οι απώλειες των κυβερνητικών δυνάμεων ήταν 1 αξιωματικός και 45 οπλίτες νεκροί, 1 αξιωματικός εξαφανισμένος και 29 αγνοούμενοι οπλίτες, καθώς και 5 αξιωματικοί και 82 οπλίτες τραυματίες⁴³². Οι απώλειες των ανταρτών μάλλον υπήρξαν διογκωμένες, προκειμένου οι διοικήσεις όλων των κλιμακίων να εμφανίσουν επιτυχίες εκεί που δεν υπήρχαν (ιδιαίτερη αναφορά στις απώλειες των ανταρτών θα γίνει παρακάτω). Από πλευράς ΕΣ, οι απώλειές του δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως σημαντικές, δεδομένης της διάρκειας των επιχειρήσεων και του συνόλου των εμπλεκόμενων. Ο στρατός όμως βίωσε για μια ακόμα φορά το αίσθημα του ανολοκλήρωτου των προσπαθειών του. Παρά τις φθορές που υπέστησαν οι αντάρτες, αυτοί άντεξαν και δεν διαλύθηκαν και κατάφεραν να διαφύγουν και να επιβιώσουν, προκειμένου να συνεχίσουν τον αγώνα τους. Το θετικό στοιχείο ήταν η προσωρινή παύση των δραστηριοτήτων τους στην περιοχή νότια και δυτικά της Λαμίας, ενώ η περιοχή από την Αθήνα μέχρι τη Λειβαδιά είχε πλήρως εκκαθαριστεί⁴³³. Ένα σημαντικό αποτέλεσμα της «Χαραυγής», που έγραψε σοβαρές υποθήκες για τη μελλοντική επικράτηση του στρατού, υπήρξε η σύλληψη πολλών μελών των υποστηρικτικών δικτύων των ανταρτών, η ανεύρεση και καταστροφή αποθηκών οπλισμού, πυρομαχικών και λοιπού υλικού, καθώς και η στέρηση από τους αντάρτες των μέσων διαβίωσής τους, μέσω της εκκένωσης των χωριών και της μεταφοράς των ποιμνίων σε ελεγχόμενες

⁴³² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 78.

⁴³³ Οπ. π., σελ. 78.

περιοχές. Οι αντάρτες μπορεί να ξαναγύρισαν στην περιοχή, αλλά επιχειρούσαν σε ερημωμένα χωριά και είχαν στερηθεί πόρους για τη συντήρησή τους, ενώ βρίσκονταν μακριά από τις βάσεις ανεφοδιασμού του ΔΣΕ στο Γράμμο και στο Βίτσι. Η κυβερνητική προπαγάνδα είχε χαιρετήσει τη λήξη των επιχειρήσεων στη Ρούμελη ως μία μεγάλη νίκη η οποία θα συμπληρώνονταν από την κατάληψη του Γράμμου και το πολυπόθητο τέλος του πολέμου.

Μετά το πέρας της επιχείρησης «Χαραυγή» ακολούθησαν μικρότερες επιχειρήσεις για την εκκαθάριση των Αγράφων, της κοιλάδας του Αχελώου και του υψιπέδου Νευρουπόλεως, καθώς επίσης και της Όθρυος. Σκοπός τους ήταν να εκκαθαριστούν πλήρως αυτές οι περιοχές και όσοι αντάρτες βρίσκονταν σε αυτές να αναγκαστούν να κινηθούν προς βορρά, ώστε να έχει ελεύθερα τα νώτα του ο στρατός όταν θα επιτίθονταν στον Γράμμο. Μπορεί και σε αυτές τις επιχειρήσεις τα αποτελέσματα να ήταν περιορισμένα, αλλά το σίγουρο ήταν ότι όσο καιρό ο ΕΣ θα επιχειρούσε στο Γράμμο δεν θα αντιμετώπιζε σοβαρό πρόβλημα ανταρτικής δράσης σε αυτές τις περιοχές.

Η επιχείρηση για την κατάληψη του Γράμμου (και του Βίτσι) έφερε τον στρατό αντιμέτωπο με ένα είδος πολέμου που δεν είχε αντιμετωπίσει έως τότε. Ενώ μέχρι τότε προσπαθούσε να μάθει πώς να αντιμετωπίζει έναν αντάρτικο στρατό που απέφευγε τις μάχες εκ παρατάξεως, στον Γράμμο οι αντάρτες ήταν αποφασισμένοι να διεξάγουν καθαρά τακτικό αμυντικό αγώνα, χρησιμοποιώντας επιδέξια το έδαφος και τις οχυρώσεις που είχαν κατασκευάσει όλο το χρονικό διάστημα που κατείχαν σταθερά την περιοχή. Σε αντίθεση με τη Ρούμελη και τη Θεσσαλία, εδώ δεν υπήρχε η ανάγκη για τη δημιουργία κλοιών που τα στρατεύματα αρχικά θα προσπαθούσαν να εντοπίσουν τους αντάρτες και στη συνέχεια να τους εγκλωβίσουν προκειμένου να μην μπορέσουν να διαφύγουν. Στον Γράμμο ήξεραν τις θέσεις των ανταρτών και οι μάχες θα είχαν τη μορφή του κλασσικού αγώνα σε ορεινό δασώδες έδαφος, όπως οι αξιωματικοί το διδάσκονταν στις σχολές και όπως είχαν πολεμήσει οι παλαιότεροι από αυτούς στα βουνά της Ηπείρου και της νότιας Αλβανίας λίγα χρόνια νωρίτερα. Το πρόβλημα ήταν ότι οι στρατιώτες που διοικούσαν δεν ήξεραν αυτό το είδος πολέμου, διότι όλο αυτό τον καιρό προσπαθούσαν να μάθουν να πολεμούν εναντίον ανταρτών.

Ο ΕΣ για την κατάληψη του Γράμμου διέθεσε μεγάλο όγκο δυνάμεων, οι οποίες αποτελούνταν από 6 μεραρχίες (I, II, VIII, IX, X και XV), μία ταξιαρχία (71^η)

ως εφεδρεία του Αρχηγού Στρατού, μερικά τάγματα Εθνοφρουράς που ανήκαν στο Β΄ ΣΣ, 33 πυροβολαρχίες ελαφρού και μέσου πυροβολικού, ενώ η αεροπορία διέθεσε 2 σμήνη αναγνώρισης, 2 μοίρες δίωξης, 1 μοίρα μεταφορών και 1 σμήνος συνεργασίας. Όλες οι δυνάμεις τελούσαν υπό τις διαταγές του διοικητή του Β΄ ΣΣ, αντιστράτηγου Παναγιώτη Καλογερόπουλου. Ακόμα και το ναυτικό διέθεσε αριθμό μεταφορικών πλοίων και πολεμικών πλοίων συνοδείας⁴³⁴. Μεγάλο μέρος των δυνάμεων έπρεπε να μεταφερθεί στην περιοχή της δυτικής Μακεδονίας από τη Στερεά Ελλάδα και τη Θεσσαλία, όπου είχαν συμμετάσχει στις προηγούμενες επιχειρήσεις. Όλες ενέργειες είχαν ολοκληρωθεί εγκαίρως για την έναρξη της επιχείρησης στις 19 Ιουνίου, δείγμα της αυξανόμενης ικανότητας των επιτελείων στη σχεδίαση και συντονισμό των απαιτούμενων ενεργειών και της αυξημένης ευκινησίας που παρείχαν στις ένοπλες δυνάμεις τα μέσα που χορηγούσαν οι σύμμαχοι.

Συμπληρωματικό προς το σχέδιο της επιχείρησης «Κορωνίς» υπήρξε και το σχέδιο παραπλάνησης «Στέμμα», το οποίο ήταν μια προσπάθεια της ηγεσίας να παραπλανήσει τον ΔΣΕ για τις πραγματικές προθέσεις του ΕΣ και περιελάμβανε μέχρι και τεχνητές διαρροές προς τη μεριά του εχθρού⁴³⁵. Παρ' όλες όμως τις προσπάθειες η αντίπαλη ηγεσία όχι μόνο δεν αιφνιδιάστηκε, αλλά αντίθετα κατάφερε και πληροφορήθηκε τα πραγματικά σχέδια του ΓΕΣ, δείγμα της χαλαρότητας που επικρατούσε σε θέματα ασφάλειας πληροφοριών και της ικανότητας συλλογής πληροφοριών από τη μεριά του ΔΣΕ. Οι διαρροές οφείλονταν στον μεγάλο αριθμό αξιωματικών (Ελλήνων και ξένων) που λάμβαναν γνώση των σχεδίων και συμμετείχαν στις σχετικές συσκέψεις, καθώς και σε απερίσκεπτες συζητήσεις και συνεντεύξεις σε δημοσιογράφους. Δείγμα της «προχειρότητας» ήταν ότι σχεδιάγραμμα στο οποίο καταδεικνύονταν οι κύριες γραμμές του στρατηγικού ελιγμού του σχεδίου δημοσιεύτηκαν σε πρωτοσέλιδο αθηναϊκής εφημερίδας⁴³⁶. Ο Κιτριλάκης υπήρξε ιδιαίτερα καυστικός για την έλλειψη ασφαλείας, την οποία καταλόγισε σε μεγάλο βαθμό στους συμμάχους, οι οποίοι επέμεναν στις συσκέψεις σχεδίασης της επιχείρησης να παραβρίσκεται μεγάλος αριθμός Ελλήνων και ξένων επιτελών και σημαντικός αριθμός διερμηνέων, μη συνειδητοποιώντας την ικανότητα του εκτεταμέ-

⁴³⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 100, 101.

⁴³⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1010/Α/1, *Καταστάσεις Εμφαίνουσαι τας Διεξαχθείσας κατά το 1948 Επιχειρήσεις* και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 8, σελ. 183 – 187.

⁴³⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 106 και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 10, σελ. 437 – 471. Ακριβέστερος χαρακτηρισμός θα ήταν «εγκληματική ανευθυνότητα», εάν αναλογιστεί κανείς τις ζωές που χάθηκαν και θα μπορούσαν να είχαν σωθεί.

νου δικτύου πληροφοριών του ΔΣΕ να συγκεντρώνει πληροφορίες, ακόμα και μέσα από τα Γενικά Επιτελεία⁴³⁷.

Ένα συμπέρασμα που προέκυψε από τη σχεδίαση της επιχείρησης «Κορωνίς» ήταν ότι μπορεί η απόδοση των επιτελείων να είχε βελτιωθεί και η ευκινησία του στρατού να είχε αναβαθμιστεί, αλλά στον επιχειρησιακό τομέα έπρεπε να γίνουν πολλά ακόμη. Όπως προαναφέρθηκε, η διεύθυνση των επιχειρήσεων ανατέθηκε στο Β΄ ΣΣ. Μια ματιά όμως στο χάρτη καταδεικνύει ότι αυτό ήταν ανέφικτο τόσο λόγω της εδαφικής διαμερισμάτωσης, όσο και των διατιθέμενων μέσων διοίκησης και ελέγχου που διέθετε εκείνη την εποχή ο στρατός. Τα επιτελεία των σωμάτων στρατού δεν ήταν οργανωμένα να διευθύνουν τις επιχειρήσεις άνω των 5 μεραρχιών και υποστηρικτικών μονάδων, ενώ για την «Κορωνίς» είχαν διατεθεί στο σώμα 6 μεραρχίες και αριθμός μικρότερων μονάδων που αριθμητικά αντιστοιχούσαν σε μία ακόμα μεραρχία. Η λύση σύμφωνα με τη στρατιωτική πρακτική θα έπρεπε να ήταν η δημιουργία δύο διοικήσεων επιπέδου σώματος στρατού, μία για την Ήπειρο και μία για τη δυτική Μακεδονία, τα οποία θα συντόνιζε μία μείζονα διοίκηση επιπέδου στρατιάς. Εν τούτοις επελέγη η περίεργη απόφαση της διεύθυνσης των επιχειρήσεων από το ΓΕΣ, διότι η 1^η Στρατιά, που έπαιξε αυτό το ρόλο το προηγούμενο έτος, είχε καταργηθεί. Με την ανάληψη της διεύθυνσης των μαχών από το ΓΕΣ όμως, σε περίπτωση που ο αγώνας δεν εξελίσσονταν ευνοϊκά, οι ευθύνες θα βάρυναν την ηγεσία του στρατού. Αυτό όμως δεν μπορούσε να γίνει πολιτικά αποδεκτό και επειδή μία από τις αρχές του πολέμου είναι η «ενότητα διοικήσεως», επελέγη η λύση του Β΄ ΣΣ, το οποίο ανέλαβε το έργο της στρατιάς, χωρίς όμως να έχει τις υποδομές και τα μέσα να το κάνει. Εάν όλα πήγαιναν καλά, το ΓΕΣ θα καρπώνονταν τη δόξα, εάν όχι, τότε ο Καλογερόπουλος θα καθίσταντο, ο αποδιοπομπαίος τράγος, όπως και τελικά έγινε. Ο Πετζόπουλος με καυστικότητα έγραφε ότι: «Η λύσις της ενιαίας διοικήσεως παρείχε το μέγα πλεονέκτημα!!! ... ότι μετεβίβαζε το σύνολον των ευθυνών εις ένα, τον αντιστράτηγον Καλογερόπουλον εν προκειμένω και διά τους γνωρίζοντας πρόσωπα και πράγματα, εξησφάλιζε το

⁴³⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1014/Α/1, *Αγνωστοί Πτυχαί της Ιστορίας των Διεξαχθεισών Κατά των Κ.Σ. Επιχειρήσεων Κατά το 1948*. Την αδικαιολόγητη χαλαρότητα για την προστασία των διαβαθμισμένων πληροφοριών σηλήτευσε και ο υποστράτηγος Θωμάς Πετζόπουλος, ο οποίος είχε παραβρεθεί στην τελευταία σύσκεψη, η οποία διεξήχθη στη Λάρισα, το τρίτο 10ήμερο του Μαΐου. Ανέφερε χαρακτηριστικά ότι: «Η μεγάλη αίθουσα χαρτών, όπου έλαβε χώρα η σύσκεψις, ήτο ασφυκτικώς πλήρης. Νεαροί διερμηνείς και άλλοι πολλοί ανεύθυνοι και αναρμόδιοι, εις αριθμόν διπλάσιον τουλάχιστον των αρμοδίων παρίσταντο. Αισθητή υπήρξεν η απουσία μόνον των αντιπροσώπων του Μάρκου! Ούτω ελαμβάνοντο όλα τα μέτρα δια την εξασφάλισιν «του απορρήτου» του σχεδίου!». Βλέπε Θωμάς Πετζόπουλος, *Τραγική Πορεία*, σελ. 157, 158.

ανεύθυνον εις άλλους. Είναι ίδιον αυτών των “άλλων” να αισθάνωνται μίαν τρομεράν έλξιν προς το ανεύθυνον και μίαν ακατανίκητον απέχθειαν προς την ευθύνην, και εξ ιδιοσυγκρασίας και διότι η μακρά πείρα της ζωής εις το ανεύθυνον τους εδίδαξεν ότι μόνον αυτό εξασφαλίζει άνεσιν, μακροήμερευσιν εις υψηλάς θέσεις, ευμάρειαν, υπερατλαντικήν φήμην και διατί όχι και δόξαν!!!»⁴³⁸.

Η καυστική κριτική του Πετζόπουλου είναι σχεδόν βέβαιο ότι ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, μιας και οι εκθέσεις των συμμαχικών αποστολών, όπως προαναφέρθηκε, κατέληγαν σε παρόμοια συμπεράσματα, δηλαδή σε μια ηγεσία, η οποία κατατρύχονταν από ευθυνοφοβία, καχυποψία, προσωπικές φιλοδοξίες και αντιπάθειες, καθώς και παρασκηνιακές ενέργειες για απόκτηση της εύνοιας των πολιτικών τους προϊσταμένων. Σκοπός της παρούσας διατριβής δεν είναι να προβεί σε κουτσομπολιά και να προσπαθήσει να βρει ποιους εννοούσε ο Πετζόπουλος, αλλά να δείξει την ηθική ανεπάρκεια προσώπων που καλούνταν να διαχειριστούν τις ζωές χιλιάδων ανθρώπων και ουσιαστικά κρατούσαν την μεταπολεμική τύχη της χώρας στα χέρια τους. Άλλωστε είναι γνωστές στους μελετητές του Εμφυλίου Πολέμου, οι αντιπάθειες που επικρατούσαν στους ηγετικούς κύκλους τόσο στον ΔΣΕ όσο και στον ΕΣ. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η αντιπάθεια που έτρεφε ο Παπάγος προς τον Τσακαλώτο, τον οποίο μάλιστα απείλησε και με παραπομπή σε στρατοδικείο και αντίστροφα.

Ένα άλλο σημείο του σχεδιασμού που δέχτηκε σφοδρή κριτική (σε σημείο χλευασμού) ήταν οι χρονικές επιδιώξεις που έθετε για την κατάληψη συγκεκριμένων αντικειμενικών σκοπών. Μετά την προπαρασκευαστική κατάληψη των υψωμάτων Μπούφι – Αμμούδα – Αλεβίτσα από την XV μεραρχία, προβλέπονταν η βαθεία διείσδυση κατά μήκος των συνόρων από την Ι μεραρχία ανατολικά και την ΙΧ από δυτικά, ώστε να συναντηθούν εντός 18 ωρών στο όρος Κιάφα (υψ. 2398), με σκοπό να αποκλείσουν τη διαφυγή των μαχητών του ΔΣΕ στην Αλβανία. Όπως με ειρωνεία ανέφερε ο Πετζόπουλος: «Μαραθωνοδρόμοι αντιθέτως κινούμενοι, με αφετηρίας τα περιοχάς, εκ των οποίων επρόκειτο να κινηθούν αι δύο μεραρχίαι, ήτο αδύνατον να φθάσουν και συναντηθούν εις Κιάφα, εντός της τασσόμενης προθεσμίας. Και όμως εκαλούντο μεραρχίαι με άνδρας φέροντας τους γυλιούς των, με κτήνη φορτωμένα, χωρίς ημιονικά δρομολόγια, και με μάχας, αι οποίαι

⁴³⁸ Θωμάς Πετζόπουλος, *Τραγική Πορεία*, σελ. 158, 159. Είναι ευνόητο ότι ο Πετζόπουλος, που εκδίδει τις εμπειρίες του από την ταραγμένη δεκαετία του '40 το 1953, να μη θέλει να θίξει συγκεκριμένα πρόσωπα, τα οποία άλλωστε κατείχαν υψηλές θέσεις στον κρατικό μηχανισμό.

προεβλέποντο να υπερβούν το ρεκόρ των μαραθωνοδρόμων! Και διατί να μη το υπερβούν! Αυτό δεν προέβλεπε το σχέδιον; ... Όταν κανείς αγνοεί το έδαφος και τας σωματικές δυνατότητας των ανδρών, βασικά στοιχεία τα οποία συνιστούν την ορθήν σύλληψιν ενός σχεδίου, το σχέδιον συλλαμβάνεται ως συνελήφθη, και τιμωρεί ως επιμώρησε, δυστυχώς όμως όχι εκείνους που έπρεπε, δια να δικαιολογήση ακόμη μία φοράν ότι, το ανεύθυνον σώζει και μακροημερεύει»⁴³⁹. Ο Ζαφειρόπουλος χαρακτήρισε το σχέδιο ως συνταχθέν από επιτελεία «τελείως αδαή της μάχης του πεζικού και του φονικού φραγμού, όστις προκύπτει εκ του συνδυασμού του αυτομάτου όπλου και της νάρκης», γεγονός που επιβεβαίωνε την πεποίθησή του ότι: «χιλιάκις διαπιστούται η ανάγκη ο επιτελής να έχη εμπόλεμον πείραν δια της συμμετοχής του εις μάχας ως διμοιρίτης, διοικητής λόχου και τάγματος»⁴⁴⁰. Το όλο σχέδιο δέχτηκε σφοδρή κριτική και από τον Τσακαλώτο, ο οποίος το χαρακτήρισε «νηπιώδες», προκαλώντας του μάλιστα εντύπωση, πώς υιοθετήθηκε από έμπειρους αξιωματικούς όπως ο Βαν Φλιτ και ο Καλογερόπουλος⁴⁴¹.

Το μεγάλο ερώτημα είναι για ποιο λόγο αποφασίστηκε η κατάργηση της στρατιάς και έγινε αποδεκτό ένα τέτοιο σχέδιο, το οποίο όλοι οι καλούμενοι να το εφαρμόσουν αναγνώριζαν τις αδυναμίες και την προχειρότητά του. Τα αρχεία δεν παρέχουν κάποια πειστική απάντηση και η μόνη εξήγηση είναι ότι οι αποφάσεις λήφθηκαν κατόπιν πολιτικών πιέσεων. Λαμβάνοντας υπόψη τις τριβές εντός της κυβέρνησης συνεργασίας Σοφούλη – Τσαλδάρη και τις προσπάθειες προώθησης φιλικών προσώπων, να μην επιθυμούσαν να διορίσουν στη θέση του διοικητή στρατιάς κάποιον από τους υπηρετούντες ανώτατους αξιωματικούς, οπότε αποφάσισαν να προχωρήσουν στην κατάργησή της, εκτιμώντας ότι ο Α/ΓΕΣ θα μπορούσε να συντονίσει τις επιχειρήσεις. Άλλωστε θυμόνταν ότι στον πόλεμο του 1940 – 41 δεν υπήρχε αυτό το κλιμάκιο διοικήσεως, παραβλέποντας όμως ότι είχαν σχηματιστεί στη διάρκειά του αντίστοιχα κλιμάκια διοικήσεως για τον συντονισμό των επιχειρήσεων των μεραρχιών και των σωμάτων στρατού, όπως ήταν το Τμήμα Στρατιάς Ηπείρου, το Τμήμα Στρατιάς Δυτικής Μακεδονίας, Τμήμα Στρατιάς Ανατολικής Μακεδονίας και το Τμήμα Στρατιάς Κεντρικής Μακεδονίας. Αναφορικά με την επιλογή του σχεδίου και την έγκρισή του από τις συμμαχικές αποστολές, πάλι τα αρχεία δεν διαφωτίζουν. Η μόνη πιθανή εξήγηση είναι ότι οι ανώ-

⁴³⁹ Οπ. π., σελ. 159.

⁴⁴⁰ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 425.

⁴⁴¹ Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας*, Τόμος Β', σελ. 95.

τατοι στρατιωτικοί ηγέτες δρούσαν υπό την πίεση του χρόνου, θέλοντας να ολοκληρώσουν την εκστρατεία εντός του καλοκαιριού για πολιτικούς λόγους, ενώ είναι πιθανό και να υποτίμησαν την αποφασιστικότητα και μαχητικότητα των ανταρτών.

Η αδυναμία αυτή έγινε εμφανής όταν ξεκίνησαν οι μάχες και οδήγησε σε μια «ανορθόδοξη» εφαρμογή της «ορθόδοξης» στρατιωτικής πρακτικής. Το ΓΕΣ ανέλαβε στις 20 Ιουλίου την ανάληψη της διεύθυνσης του αγώνα, δηλαδή ανέλαβε το ρόλο της 1^{ης} Στρατιάς, ενώ ανέθεσε τη διοίκηση των δυνάμεων στην Ήπειρο στο Α΄ ΣΣ του αντιστράτηγου Θρασύβουλου Τσακαλώτου και στη Δυτική Μακεδονία στο Β΄ ΣΣ. Τελικά στις 5 Αυγούστου η διοίκηση του Β΄ ΣΣ ανατέθηκε στον αντιστράτηγο Κιτριλάκη, με επίσημη αιτιολογία τη λήψη αναρρωτικής άδειας από τον Καλογερόπουλο⁴⁴². Ο Κιτριλάκης περιέγραψε την απόφαση αντικατάστασης του Καλογερόπουλου ως ενέργεια που σκοπό είχε να ευχαριστήσει τον Βαν Φλιτ, δείγμα της δουλοπρέπειας του Γιατζή, όπως εκτιμούσε. Πίστευε ακόμη ότι η διοίκηση του σώματος του ανατέθηκε προκειμένου να απαλλαγούν από την παρουσία του στα πολεμικά συμβούλια, όπου γίνονταν δυσάρεστος και ενοχλητικός για την ανεξαρτησία πνεύματος που επεδείκνυε και ήταν ένας εύσχημος τρόπος να τον καταστήσουν εκτελεστικό όργανο των αποφάσεών τους, επιρρίπτοντάς του ευθύνες εάν οι εξελίξεις ήταν αρνητικές⁴⁴³. Ο Κιτριλάκης σε υπόμνημά του χρησιμοποίησε απαξιωτικές εκφράσεις για τον Α/ΓΕΣ, γράφοντας ότι: «Δεν υφίστατο εν τη πραγματικότητι ανωτάτη ελληνική διεύθυνσις του αγώνος. Η υπάρχουσα, μολονότι συνεφώνει προς τας εισηγήσεις των υπευθύνων συμβούλων της, δεν είχε όμως και το σθένος να πραγματοποιήση ταύτας, αναλαμβάνουσα και την ευθύνην της διευθύνσεως του αγώνος, η οποία ευθύνη πάντοτε βαρύνει την ανωτάτην ελληνικήν ηγεσίαν και εν ουδεμία περιπτώσει τον συμμαχικόν παράγοντα». Σε άλλο σημείο ανέφερε ότι ο Γιατζής: «... παρητήθη πλήρως των δικαιωμάτων του. Εξεχώ-

⁴⁴² Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας*, Τόμος Β΄, σελ. 130, 131. Ο Τσακαλώτος δεν συμπαθούσε τον Κιτριλάκη, αν και ήταν συμμαθητές στη ΣΣΕ και καταφέρεται εναντίον του, εκτιμώντας ότι έκανε το παν προκειμένου να μην αναλάβει τη διοίκηση του Β΄ ΣΣ, ενώ όταν αυτό κατέστη αναπόφευκτο, φρόντισε να στείλει επιστολή στον υπουργό Στρατιωτικών γράφοντας ότι υπό τις παρούσες συνθήκες δεν ήταν δυνατόν να επιτύχει, θέλοντας να αποσειεί μελλοντικές ευθύνες. Τον κατηγορούσε μάλιστα για ηττοπάθεια και απαράδεκτη συμπεριφορά. Είναι πολύ πιθανό ο Τσακαλώτος να είχε δίκιο στις επικρίσεις του για τον Κιτριλάκη, καθόσον ο τελευταίος ενώ ήταν πολύ καλός επιτελικός αξιωματικός, εν τούτοις δεν διέθετε εμπειρία διοίκησης μάχιμων μεγάλων μονάδων σε επιχειρήσεις.

⁴⁴³ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1014/Α/1, *Άγνωστοι Πτυχαί της Ιστορίας των Διεξαχθεισών Κατά των Κ.Σ. Επιχειρήσεων Κατά το 1948*.

ρισε ταύτα σιωπηρώς εις τον αρχηγόν της αποστολής ταύτης στρατηγόν κ. Βαν Φλητ»⁴⁴⁴.

Σε όλα τα παραπάνω θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι και οι αντάρτες δεν έμειναν αδρανείς και με τις ενέργειές τους ανέτρεψαν πολλές φορές τα σχέδια των επιτελών του ΕΣ, τα οποία χρειάστηκε να αναθεωρηθούν. Τελικά μετά από αλληπάλληλες συσκέψεις, διαβουλεύσεις και αλλαγές στην ηγεσία και τη διεύθυνση των επιχειρήσεων, καθώς και μεγάλες απώλειες, ο Γράμμος καταλήφθηκε από τον ΕΣ και οι αντάρτες διέφυγαν στην Αλβανία και στο Βίτσι συντεταγμένοι. Το αποτέλεσμα ήταν όχι μια συντριπτική νίκη, αλλά η απώθηση των ανταρτών από τον Γράμμο⁴⁴⁵.

Σχετικά με τις οχυρώσεις στο Γράμμο δεν μπορεί να γίνει λόγος για «απόρθητα κάστρα». Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται ότι στον ΔΣΕ έλειπαν τα συρματοπλέγματα, το σίδηρο και το τσιμέντο, καθώς και τα ειδικά μηχανήματα μηχανικού για την κατασκευή τους, ενώ είχε και περιορισμένο ανθρώπινο δυναμικό για την κατασκευή τους. Επίσης τα οχυρωματικά έργα έπρεπε να κατασκευαστούν λαμβάνοντας υπόψη τις καιρικές συνθήκες. Όταν αποσύρθηκε από αυτές τις περιοχές ο στρατός το χειμώνα, δεν μπορούσαν να εκτελεστούν εκτεταμένα έργα, λόγω του ψύχους και του χιονιού. Την άνοιξη όσο πλησίαζε ο καιρός προς την έναρξη της επιχείρησης, μεγάλωνε η διάρκεια της ημέρας και οι κυβερνητικές δυνάμεις διέθεταν ολοκληρωτική αεροπορική κυριαρχία. Άρα τα έργα έπρεπε όχι μόνο να είναι κατάλληλα παραλλαγμένα για να μην εντοπίζονται και προσβάλλονται, αλλά και το προσωπικό δεν μπορούσε να εργάζεται όσο στον εναέριο χώρο βρίσκονταν εχθρικά αεροπλάνα. Έτσι λοιπόν τα χαρακώματα, τα πολυβολεία ή οι θέσεις μάχης έπρεπε να κατασκευαστούν με τα χέρια χρησιμοποιώντας επιτόπιους πόρους, δηλαδή την πέτρα, το χώμα και το ξύλο. Εάν στα παραπάνω συνυπολογιστεί και η έκταση που έπρεπε να καλυφθεί, τότε πάλι δεν μπορεί να γίνει λόγος για μια συνεχής αμυντική οχύρωση⁴⁴⁶. Παρόλα αυτά η κατασκευή τους και μόνο, σε όση έκταση αυτή υλοποιήθηκε, αποτελούσε έναν πραγματικό άθλο. Όμως η κυβερνητι-

⁴⁴⁴ Οπ. π.

⁴⁴⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1014/Α/1, *Άγνωστοι Πτυχαί της Ιστορίας των Διεξαχθεισών Κατά των Κ.Σ. Επιχειρήσεων Κατά το 1948*.

⁴⁴⁶ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 2, σελ. 26 – 32. Στα παραπάνω θα πρέπει να ληφθεί και υπόψη το γεγονός ότι, λόγω της απουσίας μόνιμων αξιωματικών από τις τάξεις του ΔΣΕ, δεν υπήρχαν στελέχη με γνώσεις οχυρωματικής, τα οποία θα σχεδίαζαν την κατασκευή των οχυρώσεων στις πλέον κατάλληλες θέσεις. Ο ΔΣΕ μπορεί να ήταν εξαιρετικά ικανός στη διεξαγωγή ανταρτοπολέμου, αλλά δε διέθετε την απαραίτητη εμπειρία και τεχνογνωσία για τη μορφή του πολέμου που επρόκειτο να διεξαχθεί στο Γράμμο.

κή προπαγάνδα υπερτόνιζε το πλήθος και την αρτιότητα των οχυρώσεων, προκειμένου να καλύψει τις αδυναμίες από πλευράς των διοικήσεων στο να ενεργήσουν με τόλμη και φαντασία, έτσι ώστε να πετύχουν τους αντικειμενικούς σκοπούς τους και για να δικαιολογηθούν στην πολιτική ηγεσία, τις ξένες στρατιωτικές αποστολές και την κοινή γνώμη, για τις καθυστερήσεις και τις επαναλαμβανόμενες αποτυχίες, καθώς και για τις αυξημένες απώλειες.

Οι μεγάλες μάχες του έτους προκάλεσαν αντίστοιχη αύξηση των απωλειών μάχης και μη μάχης. Το 1948 υπήρξε το αιματηρότερο έτος του Εμφυλίου, με τις συνολικές απώλειες (νεκροί, τραυματίες, απώλειες μη μάχης, αιχμάλωτοι, αυτομόλησαντες, εξαφανισθέντες) για τον ΕΣ να ανέρχονται σε 21.885 άνδρες, δηλαδή το ισοδύναμο 2 ½ μεραρχιών, ή περίπου το 17% της παρατακτής του δύναμης⁴⁴⁷. Ειδικότερα για τη μάχη του Γράμμου, οι συνολικές απώλειες του στρατού ήταν 109 νεκροί, 287 τραυματίες και 9 αγνοούμενοι αξιωματικοί, καθώς και 1.123 νεκροί, 5.285 τραυματίες και 333 αγνοούμενοι οπλίτες, δηλαδή ένα σύνολο 7.146 απωλειών, σχεδόν το ισοδύναμο μιας μεραρχίας⁴⁴⁸. Η πλειοψηφία των απωλειών προέρχονταν από όπλα ευθυτενούς τροχιάς, χειροβομβίδες, όλμους και νάρκες και ελάχιστες από πυρά πυροβολικού. Αυτό σήμαινε ότι οι απώλειες αφορούσαν τις μάχιμες μονάδες του πεζικού και κυρίως τα τάγματα πρώτης γραμμής. Εάν οι αυξημένες απώλειες δείχνουν κάτι, αυτό είναι ότι τα τμήματα του πεζικού δεν στερούνταν αποφασιστικότητας και γενναιότητας για να επιτεθούν εναντίον των οχυρωμένων θέσεων των ανταρτών, αλλά στερούνταν επαρκούς υποστήριξης από την αεροπορία, το πυροβολικό και από βαρέα όπλα ευθυτενούς τροχιάς (πχ μπαζούκας, πυροβόλα άνευ οπισθοδρόμησης / ΠΑΟ), τα οποία θα μπορούσαν να καταστρέψουν ή να εξουδετερώσουν προσωρινά τις οχυρώσεις, ενώ ο υψηλός αριθμός απωλειών από νάρκες δείχνει ότι ο ΕΣ δεν διέθετε ούτε ικανό αριθμό συ-

⁴⁴⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1020/Β/21, *Βιβλίο Απωλειών*. Αναλυτικά οι απώλειες ήταν: Νεκροί Α: 330 / Ο: 3.909, Τραυματίες Α: 834 / Ο: 14.474, Αγνοούμενοι Α: 66 / Ο: 2.262. Σύμφωνα με το ΓΕΣ, ο ΔΣΕ την ίδια περίοδο είχε 33.210 απώλειες (16.382 νεκρούς, 8.065 συλληφθέντες και 8.763 παραδοθέντες).

⁴⁴⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 10, Αθήνα, 1998, σελ. 448. Η επίσημη ιστορία του ΓΕΣ (*Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 336) αναφέρει Α: 63 νεκρούς, 309 τραυματίες και 3 αγνοούμενους και Ο: 729 νεκρούς, 4.776 τραυματίες και 67 αγνοούμενους, ένα σύνολο 5.947 απωλειών. Ένα από τα θύματα του ΕΣ, ο οποίος σκοτώθηκε στον Άγιο Γεώργιο Γράμμου στις 8 Αυγούστου επικεφαλής των ανδρών του λόχου του που ανήκε στο 563 τάγμα, ήταν και ο γιος του πρώην Α/ΓΕΣ, Παναγιώτη Σπηλιωτόπουλου, λοχαγός Γεώργιος Σπηλιωτόπουλος (ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 269). Ο Γιώργος Μαργαρίτης στο βιβλίο του (*Ιστορία του Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 2, σελ. 88 – 94), έχει προβεί σε μια εξαιρετική ανάλυση των απωλειών αμφότερων των πλευρών και της σημασίας τους για τις αντιμαχόμενες παρατάξεις.

σκευών εντοπισμού ναρκών ή εξειδικευμένων τμημάτων μηχανικού. Το πρόβλημα για τις αυξημένες απώλειες και τις καθυστερήσεις έπρεπε να αναζητηθεί στην ηγεσία του στρατεύματος, η οποία αποδείχθηκε κατώτερη των περιστάσεων, σύμφωνα με τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω και οποιαδήποτε αναζήτηση ευθυνών πρέπει να στραφεί προς την κατεύθυνσή της και όχι στα μικρά κλιμάκια.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των αυξημένων απωλειών στα τάγματα πρώτης γραμμής και της αποφασιστικότητας που επέδειξαν τα τμήματα, υπήρξε το 508 τάγμα πεζικού. Το τάγμα από τον Μάιο μέχρι το Σεπτέμβριο είχε 13 αξιωματικούς νεκρούς και 2 τραυματίες⁴⁴⁹. Αντίστοιχα οι απώλειες σε οπλίτες για το χρονικό διάστημα από τον Απρίλιο και μέχρι το τέλος του έτους ανήλθαν σε 21 νεκρούς και 232 τραυματίες και αγνοούμενους, δηλαδή ένα σύνολο 268 απωλειών, περισσότερο από το 1/3 της θεωρητικής δύναμης της μονάδας, ενώ εάν δεχθούμε την εκτίμηση του ΓΕΣ ότι η πραγματική παρατακτική δύναμη των ταγμάτων πεζικού σπάνια ξεπερνούσε τους 500 άνδρες, τότε μιλάμε για πάνω από το 50% της δύναμής του⁴⁵⁰.

Ένα αποτέλεσμα, το οποίο οφείλονταν στις υψηλές απώλειες και έκανε αμέσως την εμφάνισή του, ήταν η κάμψη του ηθικού στα τμήματα πεζικού. Αυτές ήταν δυσανάλογα υψηλές στα χαμηλόβαθμα στελέχη, δηλαδή στους κατώτερους αξιωματικούς και στους υπαξιωματικούς, οι οποίοι καλούνταν να ηγηθούν των τμημάτων εφόδου και να τα εμπνεύσουν με το παράδειγμά τους. Οι αντικαταστάτες τους ήταν άπειροι ή κατώτερης ποιότητας και απαιτούνταν ένα χρονικό διάστημα, προκειμένου αυτοί να ενσωματωθούν πλήρως στα τμήματα και να γίνουν αποδεκτοί από τους υφισταμένους τους. Το ΓΕΣ σε έκθεσή του ανέφερε ότι πολλοί λόχοι κατά τη διάρκεια του διμήνου που διάρκεσαν οι μάχες στο Γράμμο είχαν επανειλημμένα αλλάξει διοικητές λόχων και διμοιρίτες, λόγω των συνεχών απωλειών και τελικά πολλοί λόχοι (σε ποσοστό 45%), διοικούνταν από έφεδρους ανθυπολοχαγούς. Οι αναπληρώσεις που στάλθηκαν στις μονάδες από το εσωτερικό, αποτελούνταν από νεοσύλλεκτους ελλιπώς εκπαιδευμένους, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει η απαραίτητη συνοχή των τμημάτων, ενώ τα στελέχη αποτελούνταν

⁴⁴⁹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1268/Β/4, Πίνακας Απωλειών Αξιωματικών του 508 Ταγματος Πεζικού από 1948 έως 1951.

⁴⁵⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1268/Β/3, Πίνακας Απωλειών Οπλιτών του 508 Ταγματος Πεζικού από 1948 έως 1949.

στο μεγαλύτερο μέρος τους από έφεδρους ανθυπολοχαγούς⁴⁵¹. Ο Κιτριλάκης ανέφερε ότι οι περισσότεροι λόχοι του Β΄ ΣΣ είχαν μόνο το 60 – 70% της προβλεπόμενης δύναμης, δεν είχαν την απαιτούμενη επάνδρωση σε στελέχη και αυτά ήταν σε ποιότητα κάτω του μετρίου, οπότε όταν χρειάστηκε να αναστρέψουν το μέτωπό τους και να κατευθυνθούν αμέσως προς το Βίτσι να αποτύχουν⁴⁵².

Από την πλευρά του ο ΔΣΕ, σύμφωνα με το ΓΕΣ, το 1948 είχε 33.210 απώλειες 16.382 νεκρούς, 8.065 συλληφθέντες και 8.763 παραδοθέντες. Οι αριθμοί των ανταρτών και σε αυτή την περίπτωση ήταν σαφέστατα διογκωμένοι, κάτι που είχε αντιληφθεί η ηγεσία και για το λόγο αυτό ο Γιατζής είχε εκδώσει σχετική διαταγή προς τους ανώτατους διοικητές, στους οποίους επιστούσε την προσοχή στην παροχή αληθών στοιχείων, προκειμένου να διαμορφώνεται σαφής αντίληψη της πραγματικής κατάστασης. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά: «Μία άθροισις τούτων καθ' όλον το έτος, ο συνημμένος πίναξ, μας άγει εις αρκετά εξογκωμένους αριθμούς: 16.382 νεκρούς επί τόπου εξακριβωμένους, 8.065 συλληφθέντας, 8.763 παραδοθέντας. Δεν περιλαμβάνονται οι αυτοαμυνίται, οι τραυματίαι και μη εξακριβωμένοι. Η δύναμις των συμμοριτών την 1^η Ιανουαρίου 1948 εξετιμάτο εις 21.250 και την 1^η Ιανουαρίου 1949 υπολογίζεται εις 23.380. Θέτοντες υπ' όψιν υμών τους αριθμούς τούτους των απωλειών του εχθρού παρακαλούμεν όπως προσωπικώς ελέγξητε τούτους και αναφέρητε ημίν, την γνώμην σας. Δεν είναι επιτετραμμένον να αυταπατώμεθα»⁴⁵³.

⁴⁵¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 11, σελ. 49, 50 και Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1012/Α/1, ΓΕΣ – Δνσις Επιχ. Έκθεσις Επιχειρήσεων Βίτσι (23 – 8 / 3 – 12 – 1948).

⁴⁵² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 10, σελ. 437 – 471. Μεγάλο ρόλο στη διάσπαση της συνοχής των τμημάτων έπαιξε και η πρακτική της αποστολής αντικαταστατών στις μονάδες ενόσω αυτές ήταν στην πρώτη γραμμή και συμμετείχαν στις επιχειρήσεις. Έτσι τα τμήματα δεν προλάβαιναν να «δέσουν», ενώ οι αντικαταστάτες, ως άπειροι, υφίσταντο και περισσότερες απώλειες. Αυτή η πρακτική μπορεί να οφείλεται σε δύο λόγους. Ο ένας σχετίζεται με την αδυναμία του ΕΣ να αποσύρει τις μονάδες που είχαν υψηλές απώλειες και να τις αντικαταστήσει με ξεκούραστες, προκειμένου οι πρώτες να επανεκπαιδευτούν και να εντάξουν ομαλά τους αντικαταστάτες, λόγω της εμπλοκής στις επιχειρήσεις του συνόλου σχεδόν του στρατού εκστρατείας. Αυτή την πρακτική εφάρμοσαν οι Βρετανοί και στους δύο παγκόσμιους πολέμους. Ο άλλος λόγος μπορεί να οφείλεται στην υιοθέτηση του αμερικανικού συστήματος αντικαταστάσεων, το οποίο όμως είχε δείξει τις αδυναμίες του στο ευρωπαϊκό θέατρο επιχειρήσεων το 1944. Εννοείται ότι η μία εξήγηση δεν αποκλείει την άλλη.

⁴⁵³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 11, σελ. 470, 471.

ε. *Οι επιχειρήσεις και οι οργανωτικές αλλαγές μετά την πτώση του Γράμμου*

Μετά την πτώση του Γράμμου η ηγεσία αποφάσισε τη συνέχιση των επιχειρήσεων και την πλήρη εκκαθάριση και εξερεύνησή του. Ανέθεσε στο Α΄ ΣΣ την εξάλειψη του θύλακα της Μουργκάνας και της περιοχής Πωγωνίου, την οποία το σώμα έφερε σε γρήγορο πέρας, ολοκληρώνοντας την εξάλειψή του στις 16 Σεπτεμβρίου, παρέχοντας μία νίκη γοήτρου στον ΕΣ, μετά τις αποτυχημένες προσπάθειες που είχαν προηγηθεί στις αρχές του έτους. Στο Β΄ ΣΣ είχε ανατεθεί η κατάληψη του Βέρνου (Βίτσι), στο οποίο είχαν καταφύγει συντεταγμένα τα διαφυγόντα τμήματα του ΔΣΕ, καθώς και της περιοχής που ορίζεται από τις πόλεις Τρίκαλα – Καλαμπάκα – Μέτσοβο, ενώ στο Γ΄ ΣΣ την περιοχή Παπάδες, βορείως της Δράμας.

Ο Α/ΓΕΣ με διαταγή του προς το Β΄ ΣΣ στις 21 Αυγούστου τόνιζε την ανάγκη άμεσης ανάληψης δράσης εναντίον του ΔΣΕ στο Βίτσι, προκειμένου να μη δοθεί χρόνος στους αντάρτες να αναδιοργανωθούν. Αυτό που παραγνώριζε η στρατιωτική ηγεσία ήταν ότι, λόγω της κόπωσης των τμημάτων και των υψηλών απωλειών, απαιτούνταν χρόνος ανάπαυσης και επανεκπαίδευσης των τμημάτων, προκειμένου να μπορέσουν να ενταχθούν ομαλά οι αντικαταστάτες στα τμήματά τους. Φαινομενικά το ηθικό ήταν υψηλό, λόγω της διάχυτης πίστης ότι μετά την κατάληψη του Γράμμου ο πόλεμος όδευε προς το τέλος του. Εν τούτοις η εικόνα αυτή ήταν απατηλή, διότι μόλις έγινε αντιληπτό ότι ο ΔΣΕ όχι μόνο δεν είχε διαλυθεί, αλλά ήταν ικανός και για την εκτόξευση ισχυρών αντεπιθέσεων, καθώς και ότι διέθετε επάρκεια βαρέων όπλων, αυτό κλονίσθηκε⁴⁵⁴.

Η έναρξη της επιχείρησης στο Βίτσι έγινε στις 26 Αυγούστου με την 53 ταξιαρχία να εκτοξεύει την πρώτη αναγνωριστική επίθεση εναντίον του ομώνυμου υψώματος, αλλά αποκρούστηκε και την ίδια τύχη είχαν και τα υπόλοιπα τμήματα του ΕΣ. Οι προσπάθειες του στρατού στράφηκαν στην κατάληψη του Μάλι Μάδι – Μπούτσι, οι οποίες επίσης αποκρούστηκαν με πολλές απώλειες εκατέρωθεν. Τη νύχτα 9 προς 10 Σεπτεμβρίου ο ΔΣΕ εκτόξευσε αντεπίθεση εναντίον του μετώπου της 22 ταξιαρχίας, με αποτέλεσμα δύο τάγματα (508 και 509 ΤΠ) να καταρρεύσουν και να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους, χάνοντας το ύψωμα Ραμπατίνα, το οποίο είχε κοστίσει τόσο αίμα για να καταληφθεί. Ο πανικός επηρέασε όχι μόνο τα τμή-

⁴⁵⁴ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 444, 445.

ματα της πρώτης γραμμής, αλλά και τις διοικήσεις των ταγμάτων και της ταξιαρχίας, οι οποίες δεν μπόρεσαν να ελέγξουν την κατάσταση και σύντομα τα τμήματά τους είχαν μεταβληθεί σε έναν πανικόβλητο όχλο που κατέφυγε στην Καστοριά⁴⁵⁵.

Η διάλυση επηρέασε και τη γειτονική 3^η ταξιαρχία, η οποία θεωρούνταν από τις καλύτερες ταξιαρχίες του ΕΣ. Η διοίκηση της 22 ταξιαρχίας αιφνιδιάστηκε, κινδύνευσε να αιχμαλωτιστεί και κατέφυγε πίσω από τον Αλιάκμονα, όπου αντικαταστάθηκε ολόκληρη. Οι αντικαταστάσεις και οι καθαιρέσεις διοικητών, πήραν τη μορφή χιονοστιβάδας, σύμφωνα με τον Μαργαρίτη. Είχε ζητηθεί η αποστολή της Χ μεραρχίας από την Ήπειρο, προκειμένου να πυκνώσει η διάταξη του στρατού και να κλείσουν τα κενά που είχαν δημιουργηθεί. Το γεγονός ότι δεν προκλήθηκε ευρύτερη κατάρρευση οφείλονταν περισσότερο στην αδυναμία του ΔΣΕ να εκμεταλλευθεί περαιτέρω την κατάσταση, παρά στην όποια αντίδραση των κυβερνητικών δυνάμεων. Στον ΕΣ εφαρμόστηκαν μέτρα έκτακτης ανάγκης, προκειμένου να συγκρατηθεί η διάλυση και να αποκατασταθεί η πειθαρχία. Στην Καστοριά και αλλού συγκροτήθηκαν έκτακτα στρατοδικεία και πολλοί φυγάδες παραπέμφθηκαν σε αυτά. Έγιναν εκτελέσεις, αποκλειστικά στρατιωτών, των οποίων ο αριθμός μπορεί να έφτασε και τα 78 άτομα⁴⁵⁶. Η κατάσταση είχε χαρακτηριστεί τόσο κρίσιμη που στην Καστοριά μετέβησαν ο πρωθυπουργός Θεμιστοκλής Σοφούλης, με άλλους κυβερνητικούς παράγοντες και σύσσωμη η στρατιωτική ηγεσία. Η όλη εμπειρία άφησε πίσω της ανησυχίες και φόβους, οι οποίοι δρομολόγησαν σειρά πολιτικών και στρατιωτικών εξελίξεων⁴⁵⁷.

Άμεσο αποτέλεσμα της κρίσης στο Β΄ ΣΣ ήταν η αντικατάσταση στις 23 Σεπτεμβρίου του διοικητή του, αντιστράτηγου Στυλιανού Κιτριλάκη, από τον αντιστράτηγο Γεώργιο Παπαγεωργίου, ο οποίος ήταν ο Γενικός Επιθεωρητής Στρατού. Ο Τσακαλώτος θεωρούσε τον δεύτερο ακατάλληλο για τη διοίκηση, λόγω μη διάθεσης της απαραίτητης ενεργητικότητας και κλονισμένης υγείας, με αποτέλεσμα να μην μπορέσει να προβεί στις απαιτούμενες ενέργειες για την αποκατάσταση του ηθικού και τη βελτίωση της κατάστασης. Η κρίση στο ηθικό των κυβερνητικών δυνάμεων μπροστά στο μέτωπο του Βίτσι ήταν αρκετά εκτεταμένη, πράγμα που έγινε ολοφάνερο με την απροθυμία εκτέλεσης από την XV μεραρχία ακόμα και διατα-

⁴⁵⁵ Οπ. π., σελ. 452, 453. Θεωρείται βέβαιο, ιδιαίτερα για το 508 ΤΠ, ότι οι υψηλές απώλειες (που αναφέρθηκαν παραπάνω) σε συνδυασμό με την κόπωση των παλαιότερων και την απειρία των αντικαταστατών, συνετέλεσαν στην κατάρρευσή του.

⁴⁵⁶ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 2, σελ. 118, 119.

⁴⁵⁷ Οπ. π., σελ. 119.

γών που δεν συνεπάγονταν εμπλοκή της με εχθρικές δυνάμεις, γεγονός που ανάγκασε το ΓΕΣ, στις 22 Οκτωβρίου, να την αποσύρει στα μετόπισθεν για αναδιοργάνωση. Το ίδιο βράδυ στην περιοχή Μπέλα Βόδα (δυτικά της Φλώρινας) νέα επίθεση του ΔΣΕ εναντίον μονάδων της ΙΙ μεραρχίας, οδήγησε σε εκ νέου κατάρρευση της 3^η ταξιαρχίας. Αυτό οδήγησε στην αποπομπή του διοικητή της μεραρχίας, υποστράτηγο Νικόλαο Παπανικολάου, καθώς και σε αντικαταστάσεις και αποπομπές διοικητών και στελεχών, χωρίς όμως εμφανή αποτελέσματα⁴⁵⁸.

Επειδή η κατάσταση απαιτούσε τη λήψη δραστικών μέτρων, στις 27 Οκτωβρίου κλήθηκε στο ΓΕΣ ο Τσακαλώτος και παρουσία του Α/ΓΕΣ και των διοικητών των συμμαχικών αποστολών, του ζητήθηκε να αναλάβει τη διοίκηση του Β΄ ΣΣ. Ζήτησε να αναλάβει τη διοίκηση και των δύο σωμάτων, με απόλυτη ελευθερία επιλογής του προσωπικού που θα τοποθετούσε στις επιτελικές θέσεις και διοικήσεις, κάτι που ο Γιατζής δέχθηκε. Η ανάληψη της διοίκησης του σώματος έγινε στις 1 Νοεμβρίου και η πρώτη ενέργεια του Τσακαλώτου ήταν να απομακρύνει ολόκληρο το επιτελείο του Β΄ ΣΣ και να το αντικαταστήσει με έμπιστους αξιωματικούς από το Α΄ ΣΣ, ενώ προέβη και σε αντικαταστάσεις διοικητών ταξιαρχιών. Αφού επισκέφτηκε διάφορες μονάδες και προέβη σε ομιλίες για να τονώσει το ηθικό των αξιωματικών, σχεδίασε στις 13 Νοεμβρίου μια επιθετική επιχείρηση με περιορισμένους αντικειμενικούς σκοπούς για την ανακατάληψη του όρους Μπίκοβικ (κοντά στην Καστοριά), το οποίο είχε καταληφθεί 3 ημέρες νωρίτερα από τον ΔΣΕ. Η ανακατάληψη του υψώματος από τις ίδιες δυνάμεις οι οποίες το είχαν χάσει, αποκατέστησε σε σχετικό βαθμό το ηθικό και την εμπιστοσύνη των στρατευμάτων στις δυνάμεις τους⁴⁵⁹. Νωρίτερα, στις 17 Οκτωβρίου, η 1^η ταξιαρχία καταδρομών είχε πετύχει μία τοπική επιτυχία με την κατάληψη, κατόπιν νυχτερινής επίθεσης, της κορυφής Βίτσι πάνω από την Καστοριά. Αν και η επιτυχία της δεν ακολουθήθηκε από κάποια άλλη επιθετική ενέργεια του στρατού στην ευρύτερη περιοχή, εν τούτοις απέδειξε την αξία των δυνάμεων καταδρομών και αποκατέστησε σε κάποιο βαθμό το γόητρο των κυβερνητικών δυνάμεων, καθώς και την αυτοπεποίθησή τους⁴⁶⁰. Πάντως όπως αναφέρει και ο Μαργαρίτης, στην περιοχή γύρω από το Βίτσι είχαν συγκεντρωθεί τόσες δυνάμεις του ΕΣ που ο ΔΣΕ δεν μπορούσε να ελπίζει σε ανατροπή

⁴⁵⁸ Οπ. π., σελ. 123 – 126.

⁴⁵⁹ Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδος*, Τόμος Β΄, σελ. 165 – 190.

⁴⁶⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 2, σελ. 123, 124.

της διαμορφωθείσας κατάστασης⁴⁶¹. Τελικά με πολύ κόπο η κατάσταση σταθεροποιήθηκε με την έλευση του χειμώνα. Η αρχική απόφαση να διατηρηθούν τα κεκτημένα του στρατού και να παραμείνουν τα τμήματα στις προωθημένες θέσεις, τελικά αναθεωρήθηκε και αυτές εγκαταλείφθηκαν. Η αιτία ήταν ότι είχαν υπάρξει αναφορές για κρουσπαγήματα και θανάτους λόγου του ψύχους, ενώ και ο ανεφοδιασμός τους είχε καταστεί σταδιακά αδύνατος. Έτσι λοιπόν με την έναρξη της νέας εκστρατευτικής περιόδου την άνοιξη του 1949 όλα θα έπρεπε να ξεκινήσουν από την αρχή⁴⁶².

Το θέμα του ηθικού του στρατεύματος είχε απασχολήσει όχι μόνο τους Έλληνες, αλλά και τους Βρετανούς που αναγνώριζαν την κάμψη του ηθικού, την οποία απέδιδαν σε μια σειρά παραγόντων, που δεν είχαν μόνο σχέση με τους αντάρτες, αλλά και με την πολιτική ηγεσία, την οποία χαρακτήριζαν ως «ανίκανη» και «αβέβαιη». Η ανώτατη ηγεσία του στρατεύματος θεωρούσαν ότι δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη, καθώς και ότι στο στράτευμα είχε καλλιεργηθεί η πεποίθηση ότι μάχονταν μόνοι τους τον διεθνή κομμουνισμό, χωρίς υποστήριξη από τις δυτικές δυνάμεις⁴⁶³. Τα μέτρα που είχαν αποφασιστεί για την ανύψωση του ηθικού ήταν η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης εντός του στρατεύματος, της ατομικής και ομαδικής εκπαίδευσης, καθώς και η αναδιοργάνωση της διάταξης μάχης, εντός των περιορισμών που έθετε η εγκεκριμένη οροφή δυνάμεων, με σκοπό την αύξηση της ευκινησίας, της αποτελεσματικότητας και της ευελιξίας. Ανάμεσα στα μέτρα που είχαν προταθεί για τη βελτίωση του ηθικού των μονίμων στελεχών και των στρατεύσιμων ήταν η προαγωγή («κατ' εκλογή» και «επ' ανδραγαθία»), των ικανών αξιωματικών όχι μόνο με βάση την επετηρίδα, η αύξηση της χορήγησης αδειών, η αύξηση των συντάξεων στις χήρες και τα ορφανά των πεσόντων και όσων καθίσταντο ανάπηροι και το κυριότερο, η σταδιακή αντικατάσταση όσων ήταν μεγαλύτερης ηλικίας και υπηρετούσαν στο στρατό εκστρατείας και στην Εθνοφρουρά. Οι νεότεροι σε ηλικία θα κατατάσσονταν στον στρατό εκστρατείας και θα αποδέσμευαν μεγαλύτερης ηλικίας και παλαιότερων κλάσεων προσωπικό, που με τη σειρά του θα επάνδρωνε τα τάγματα της Εθνοφρουράς. Αυτοί θα αντικαθιστούσαν ακόμη παλαιότερων κλάσεων οπλίτες, ώστε να μην υπάρχουν παράπονα, ότι δηλαδή υπήρχαν νέοι οπλίτες που υπηρετούσαν σε μη μάχιμα Όπλα και Σώματα, ενώ αυ-

⁴⁶¹ Οπ. π., σελ. 127 – 129.

⁴⁶² Οπ. π., σελ. 130.

⁴⁶³ The National Archives, WO 202/988, *Quarterly Historical Report, October – December 1948*.

τοί σήκωναν το βάρος του πολέμου. Η ανάγκη όμως συμπλήρωσης της δύναμης των ενεργών ταγμάτων και δημιουργίας νέων μονάδων του στρατού εκστρατείας, είχαν ως αποτέλεσμα τη διάλυση 23 ταγμάτων Εθνοφρουράς, αν και δεν ήταν οριστική απόφαση, διότι αναμένονταν οι τελικές αποφάσεις σχετικά με την αύξηση της δύναμης του στρατού⁴⁶⁴.

Όλο αυτό το διάστημα η ηγεσία του στρατού κατέστρωνε σχέδια για τη διεξαγωγή επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια του χειμώνα, προκειμένου να μην δώσει τον απαιτούμενο χρόνο στον ΔΣΕ να αναδιοργανωθεί και για να προπαρασκευαστούν τα τμήματα, ώστε να είναι έτοιμα την άνοιξη για ανάληψη νέων επιχειρήσεων υπό ευνοϊκές συνθήκες. Το σχέδιο ενεργείας του ΓΕΣ για τη χειμερινή περίοδο 1948 – 1949 έθετε ως πρώτη προτεραιότητα την εκκαθάριση της Πελοποννήσου και την παρεμπόδιση της αύξησης της δύναμης του ΔΣΕ στην υπόλοιπη χώρα, σε περίπτωση που δεν ήταν εφικτή η μείωσή της. Οι επιχειρήσεις θα συνεχίζονταν σε ολόκληρη τη χώρα και είχαν ανατεθεί οι ανάλογες αποστολές στις επί μέρους διοικήσεις (Β΄, Γ΄ ΣΣ και ΑΣΔΣΕ), ενώ το Α΄ ΣΣ και η ΑΣΔ Πελοποννήσου θα αναλάμβαναν την εκκαθάριση αυτού του γεωγραφικού διαμερίσματος. Ευθύνη των υφιστάμενων κλιμακίων ήταν ο καταρτισμός των δικών τους σχεδίων, σύμφωνα με τις αποστολές που τους ανέθετε το σχέδιο του ΓΕΣ, εκτός από τις επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο, που θα διεξάγονταν σύμφωνα με ξεχωριστό σχέδιο⁴⁶⁵.

Τον ίδιο μήνα (Δεκέμβριος 1948), η ανώτατη ηγεσία του στρατού, υπέβαλε στην κυβέρνηση υπόμνημα, με το οποίο εξέθεταν τις απόψεις τους σχετικά με την ακολουθητέα πολιτική για το έτος 1949. Σε αυτό γνωστοποιούσαν ότι ο Βαν Φλιτ τους είχε τονίσει ότι ο πόλεμος έπρεπε να κερδηθεί μέσα στο καλοκαίρι του νέου έτους με τις ήδη υπάρχουσες δυνάμεις, διότι δεν έπρεπε να θεωρείται δεδομένη η συνέχιση της αμερικανικής βοήθειας. Κατόπιν αυτής της προειδοποίησης, οι στρατηγοί ανέφεραν ότι δεν ήταν εφικτή η τελική νίκη χωρίς αύξηση των δυνάμεων του στρατού, κάτι που είχαν διαπιστώσει και οι αρχηγοί των συμμαχικών αποστολών. Κυριότερος λόγος ήταν η ανεπάρκεια των δυνάμεων για το κλείσιμο των συνόρων και την ταυτόχρονη διεξαγωγή επιχειρήσεων. Εφόσον οι Αμερικανοί δήλωναν ότι δεν θα αύξαναν τη χρηματοδότηση για την αντίστοιχη αύξηση της δύναμης του στρατού, αυτή θα έπρεπε να αναληφθεί με εθνικούς πόρους, που θα εξασφάλιζαν

⁴⁶⁴ Οπ. π.

⁴⁶⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1016/Α/73, ΓΕΣ – Δνσις Επιχειρήσεων, Οδηγία – Διαταγιά Επιχειρήσεων Δεκεμβρίου 1948.

τον εξοπλισμό πιστών στην κυβέρνηση πολιτών και την κλήση υπό τα όπλα τουλάχιστον 10.000 εφέδρων, πλέον της εγκεκριμένης δύναμης των 197.000 ανδρών, με σκοπό την απόλυση αντίστοιχου αριθμού παλαιότερων κλάσεων. Με αυτό το μέτρο αν και εκτιμούσαν ότι δεν ήταν σίγουρη η τελική επικράτηση εντός του καθορισθέντος χρονικού διαστήματος, εν τούτοις πίστευαν ότι θέτονταν οι βάσεις για την τελική επικράτηση. Με τα προτεινόμενα μέτρα πίστευαν ότι θα αυξάνονταν το αίσθημα ασφαλείας των πολιτών και θα εξυψώνονταν το ηθικό τους, όπως επίσης και του στρατού, ενώ θα περιορίζονταν οι δυνατότητες του ΔΣΕ να στρατολογή νέους μαχητές και να προβαίνει σε καταστροφές. Σε περίπτωση που ανακόπτονταν το κύμα όσων εκκένωναν τα χωριά τους και ήταν δυνατός ο επαναπατρισμός τους, τότε η αντίστοιχη εξοικονόμηση πόρων θα επέτρεπε την αποδέσμευση κονδυλίων που μέχρι τότε κατευθύνονταν για τη μέριμνά τους, στην αύξηση της δύναμης του στρατού⁴⁶⁶.

Οι στρατηγοί κατηγορούσαν την κυβέρνηση ότι δεν έκανε πράξη όσα διακήρυττε περί εθνικού συναγερμού και θεωρούσαν ότι η κυβερνητική αστάθεια, η χαλαρή εφαρμογή των νόμων, η «ασυδοσία του Τύπου», η άνιση κατανομή των βαρών, οι προκλητικές κοινωνικές ανισότητες και η ελλιπής μέριμνα για τις οικογένειες των στρατευμένων, αποτελούσαν πολύτιμα όπλα προπαγάνδας για τους κομμουνιστές, ενώ παράλληλα δρούσαν διαβρωτικά για το ηθικό τόσο των μάχιμων τμημάτων, όσο και του υπόλοιπου πληθυσμού της χώρας. Για την αντιμετώπιση των παραπάνω φαινομένων πρότειναν τη λήψη μέτρων που θα αποκαθιστούσαν τις παραπάνω αδυναμίες. Το υπόμνημα τελείωνε με τη διαβεβαίωση ότι ο στρατός θα έκανε το καθήκον του και με την επισήμανση ότι περίμεναν και από την κυβέρνηση να πράξει το δικό της, κάτι που δεν είχαν δει μέχρι τότε. Την κατηγορούσαν μάλιστα για αδυναμία κατανόησης της πραγματικής κατάστασης και ότι είχε αφήσει τη διεξαγωγή του πολέμου στα χέρια των συμμάχων⁴⁶⁷.

Στη σημερινή εποχή η σύνταξη ενός τέτοιου υπομνήματος με τόσο οξείς και βαρύτατους χαρακτηρισμούς, μπορεί να θεωρείται αδιανόητη, αλλά στο παραγμένο κλίμα της εποχής, αποτελούσε απόδειξη της διχοστασίας μεταξύ της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας και του αυξημένου ρόλου που διαδραμάτιζε ο στρατός στα πολιτικά πράγματα της χώρας. Οι στρατηγοί, με την υποστήριξη των Αμερικανών (και του παλατιού), θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως θεματοφύλακες του έθνους

⁴⁶⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 11, σελ. 276 – 279.

⁴⁶⁷ Οπ. π., σελ. 276 – 279.

και ένιωθαν αρκετά ισχυροί ώστε να υποδεικνύουν στην πολιτική ηγεσία τα ενδε-
δειγμένα, κατά την άποψή τους, μέτρα. Ήταν μία ευθεία παρέμβαση της στρατιω-
τικής στην πολιτική ηγεσία σχετικά με την κατεύθυνση που θα έπρεπε η δεύτερη
να κινηθεί. Μπορεί τυπικά η Ελλάδα να ήταν μία φιλελεύθερη αστική δημοκρατία,
αλλά η κυβέρνηση και το κοινοβούλιο δεν ήταν οι αδιαμφισβήτητοι φορείς εξουσί-
ας, κάτι που θα αποδεικνύονταν έντονα στα επόμενα χρόνια, με αποκορύφωμα το
1967.

Εν όψει της εαρινής εξόρμησης του στρατού το 1949, ένα θέμα που προξε-
νούσε ανησυχία στους Βρετανούς και Έλληνες επιτελείς ήταν η επάρκεια των
στρατιωτικών υλικών. Μπορεί να είχε αρχίσει η αθρόα εισαγωγή αμερικανικού υλι-
κού, αλλά ο ΕΣ εξακολουθούσε να βασίζεται σε μεγάλο ποσοστό σε υλικό βρετανι-
κής προέλευσης. Κατά την επίσκεψη στην Ελλάδα του υπαρχηγού του βρετανικού
επιτελείου (Deputy Chief Imperial General Staff), αντιστράτηγου Κρόφορντ (Ken-
neth Crawford), του είχε επιδοθεί υπόμνημα με τις ανάγκες σε στρατιωτικό υλικό
(ανταλλακτικά, πυρομαχικά, λοιπός εξοπλισμός, κλπ) του ΕΣ, μέχρι τον Ιούνιο του
1950. Η εκτίμηση των ακριβών αναγκών θα δίνονταν από την USAGG, μετά την
έγκριση επιπλέον κονδυλίων από το αμερικανικό Κογκρέσο, το οποίο όμως δεν θα
συζητούσε τις ελληνικές ανάγκες πριν τον Μάρτιο 1949. Επειδή όμως τα υπάρχο-
ντα αποθέματα του ΕΣ θα εξαντλούνταν τον Αύγουστο του ίδιου έτους, ήταν ζωτι-
κής σημασίας να μην υπάρξουν καθυστερήσεις στην αποστολή των απαιτούμενων
ποσοτήτων. Το θέμα περιπλέκονταν λόγω της άρνησης της αμερικανικής πλευράς
να δεσμευθεί για το ύψος των κονδυλίων και του καθορισμού των επείγουσών α-
ναγκών, καθώς και από το γεγονός ότι λόγω του Σχεδίου Μάρσαλ υπήρχαν και
άλλες ευρωπαϊκές χώρες που προσπαθούσαν να εξοπλίσουν τους στρατούς τους
με αμερικανικής προέλευσης υλικό. Η βρετανική πλευρά προσπάθησε να τονίσει
την αμεσότητα του θέματος, αναφέροντας ότι τα βρετανικής προέλευσης οχήματα
θα τίθεντο εκτός κυκλοφορίας εντός του καλοκαιριού του 1949, λόγω έλλειψης α-
νταλλακτικών και η προηγούμενη εμπειρία είχε δείξει ότι απαιτούνταν χρονικό διά-
στημα 8 μηνών για την άφιξη από τις ΗΠΑ νέων οχημάτων. Έτσι υπήρχε ο φόβος
να επηρεαστεί σοβαρά η ευκινησία του ΕΣ την άνοιξη και το καλοκαίρι του νέου
έτους, την περίοδο δηλαδή που σχεδιάζονταν η διενέργεια της νέας μεγάλης εξόρ-
μησής του εναντίον του ΔΣΕ⁴⁶⁸.

⁴⁶⁸ The National Archives, WO 202/988, *Quarterly Historical Report, October – December 1948*.

Από την πλευρά των Αμερικανών, ο Βαν Φλιτ σε έκθεσή του προς τον επικεφαλής της AMAG, Χένρι Γκρέιντι (Henry Grady), ανέφερε ότι μέχρι τις 30 Σεπτεμβρίου είχε χορηγηθεί στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις στρατιωτικό υλικό αξίας περίπου \$260 εκ., η οποία συνίστατο σε 142 αεροπλάνα, 7.000 βόμβες, υλικά εξοπλισμού ενός νοσοκομείου 1.000 κλινών, ενός 400 και δύο των 250 κλινών, 4 κτηνιατρικά νοσοκομεία, 10.142 οχήματα, 3.890 όλμοι και πυροβόλα, 97.000 φορητά όπλα (τυφέκια, πιστόλια, οπλοπολυβόλα, υποπολυβόλα), 43.399 ελαστικά, 3.956.629 βλήματα πυροβολικού και όλμων και 280.462.392 φυσίγγια. Είχαν χορηγηθεί επίσης 1.450.000 στολές, 185.294.600 τροφές εκστρατείας, 8.650 ημίονοι, 50.681 τόνοι ζωοτροφών και 26.364.610 γαλόνια βενζίνης. Επιπλέον είχαν παραληφθεί 4.279 ασύρματοι και 6 κανονιοφόροι⁴⁶⁹. Το μέγεθος της βοήθειας βοήθησε στην ανανέωση του εξοπλισμού, την οργάνωση επιπλέον μονάδων ή την αύξηση της δύναμης των υπαρχόντων, την αύξηση της ευκινησίας και της ισχύος πυρός του στρατεύματος. Ιδιαίτερα οι ασύρματοι βοήθησαν στην διοίκηση και έλεγχο των τμημάτων, άρα και στον καλύτερο συντονισμό των επιχειρήσεων.

Το μόνο που απέμενε ήταν να βρεθεί το κατάλληλο πρόσωπο κύρους που θα ηγούνταν του στρατεύματος, θα επέβαλλε την απαραίτητη πειθαρχία σε όλους, καθώς και τη θέλησή του σε πολιτικούς και συμμάχους. Η αλλαγή ήρθε ως αποτέλεσμα της 3ήμερης επίσκεψης στην Αθήνα, του υπουργού εξωτερικών των ΗΠΑ Μάρσαλ (George C. Marshall), στα μέσα Οκτωβρίου. Στις επαφές που είχε με αξιωματούχους της αμερικανικής αποστολής στην Ελλάδα και με την ελληνική πολιτική, πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, πρότεινε την αύξηση της δύναμης του

⁴⁶⁹ National Archives and Records Administration (NARA), Harry S. Truman Library, Henry Grady Papers, Box 2, Correspondence 1948, JUSMAPG, Memorandum for Ambassador Grady, Chief, AMAG, Dtd. 8 October 1948. Την επιστολή μνημονεύει και ο Βασίλης Κόντης (*Η Αγγλοαμερικανική Πολιτική και το Ελληνικό Πρόβλημα*, σελ. 356). Χωρίς να μπορώ να αμφισβητήσω τα στοιχεία που ανέφερε στην αναφορά του ο Αμερικανός στρατηγός, εν τούτοις δεν μπορώ να δεχτώ τον αριθμό των αεροπλάνων που αναφέρει ότι χορηγήθηκαν στην Ελλάδα. Την περίοδο του Εμφυλίου η ΕΒΑ διέθετε τις 335, 336 και 337 Μοίρες με Spitfire για αποστολές δίωξης και βομβαρδισμού και την 355 Μοίρα για αποστολές λογιστικής υποστήριξης, μεταφορών, παρατήρησης, αεροδιακομιδών, κλπ. Η Mara Karlin (*Building Militaries in Fragile States – Challenges for the United States*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2018, σελ. 72), αναφέρει ότι μέχρι την έναρξη της επιχείρησης «Χαραυγή» είχαν παραδοθεί στον ΕΣ περισσότερα από 2.800 οχήματα, 7.000 τόνοι πυρομαχικών και 75.000 τεμάχια οπλισμού συμπεριλαμβανομένων τυφεκίων, πολυβόλων και όλμων, ενώ αναμένονταν η άφιξη μεγάλου αριθμού οβιδοβόλων. Για το ποσό των \$240 εκ. (και όχι \$260 εκ.) που είχε εκταμιευθεί ως στρατιωτική βοήθεια μέχρι τον Σεπτέμβριο 1948 βλέπε *Fifth Report to Congress on Assistance to Greece and Turkey for the Period Ended 30th September 1948*, σελ. 14, το οποίο είναι ηλεκτρονικά προσβάσιμο στην Βιβλιοθήκη του Προέδρου Τρούμαν (Harry S. Truman Presidential Library and Museum), στη διεύθυνση: <https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/studycollections/doctrine/large/documents/index.php?documentdate=1948-12-06&documentid=2-8&pagenumber=1>, στις 20 Σεπ 18.

στρατού κατά 15.000 άνδρες, χωρίς τη δημιουργία πρόσθετων σχηματισμών, οι οποίοι θα αντικαθιστούσαν στρατευσίμους παλαιότερων κλάσεων, που θα αποστρατεύονταν ή θα έπαιρναν άδεια για ανάπαυση. Αντίστοιχα θα αποστρατεύονταν οι μεγαλύτεροι σε ηλικία αξιωματικοί, καθώς και όσοι είχαν κριθεί ανίκανοι να ασκήσουν επιτυχώς τα καθήκοντά τους⁴⁷⁰.

Ένα σημαντικό ζήτημα που απασχόλησε τον Μάρσαλ ήταν η ηγεσία του στρατεύματος. Στις συζητήσεις επανήλθε το όνομα του Παπάγου, ως καταλληλότερου να αναλάβει την αρχιστρατηγία. Μπορεί το προηγούμενο διάστημα η επιλογή του να είχε απορριφθεί για μια σειρά λόγους που δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας διατριβής, αλλά το φθινόπωρο και μετά από όσα είχαν μεσολαβήσει, ο Παπάγος ήταν πλέον αποδεκτός από όλες τις παρατάξεις, η καθεμιά για τους δικούς της λόγους. Τα προσόντα του Παπάγου ήταν η αφοσίωσή του στον βασιλιά, το κύρος του από την επιτυχημένη διεξαγωγή του πολέμου στην Αλβανία, η αρχαιότητά του έναντι όλων των υπόλοιπων ανώτατων αξιωματικών, η μη προσκόλλησή του σε κάποιο κόμμα και η στρατιωτική του κατάρτιση. Στις 11 Νοεμβρίου ο Παπάγος με επιστολή του προς τον Σοφούλη, έθεσε τους όρους του προκειμένου να αναλάβει την αρχιστρατηγία. Απαιτούσε την εκχώρηση των διευρυμένων δικαιοδοσιών που είχε το 1940 στη διεξαγωγή του πολέμου, δηλαδή τον πλήρη έλεγχο στις τοποθετήσεις, προαγωγές και αποστρατείες αξιωματικών, την πλήρη ευθύνη καταρτισμού και εφαρμογής των σχεδίων επιχειρήσεων και τον αποκλεισμό των παρεμβάσεων των ξένων αποστολών στην οργάνωση του στρατού, τη διοίκησή του και γενικά στη διεξαγωγή των επιχειρήσεων. Οι αποστολές θα περιορίζονταν σε θέματα σχετικά με την παροχή εκπαίδευσης και λογιστικής υποστήριξης του στρατεύματος. Στον πολιτικό τομέα ζήτησε την εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου σε όλη τη χώρα, την εφαρμογή αυστηρής λογοκρισίας και έλεγχο των τηλεφωνικών επικοινωνιών. Επίσης υπό τη διοίκησή του θα υπάγονταν και οι υπόλοιποι κλάδοι των ΕΔ, καθώς και η Χωροφυλακή, για τον καλύτερο συντονισμό των επιχειρήσεων και την ενότητα της διοίκησης. Ζήτησε ακόμα την αύξηση της δύναμης στις 250.000 άνδρες, με σκοπό τη διεξαγωγή επιχειρήσεων σε όλη τη χώρα, το σφράγισμα των συνόρων και τη διακοπή της διαφυγής και ανεφοδιασμού των ανταρτών από τις βόρειες όμορες χώρες⁴⁷¹.

⁴⁷⁰ Βασίλης Κόντης, *Η Αγγλοαμερικανική Πολιτική και το Ελληνικό Πρόβλημα*, σελ. 366 – 368.

⁴⁷¹ Οπ. π., σελ. 368, 369. Μετά από διαβουλεύσεις και παρασκηνακές διεργασίες, καθώς και μετά τα εντυπωσιακά πλήγματα του ΔΣΕ στο Καρπενήσι, την Καρδίτσα και τη Νάουσα, στις 20 Ιανουα-

Σε σύσκεψη μεταξύ της ελληνικής πλευράς και των συμμαχικών αποστολών είχε αποφασιστεί η αναδιοργάνωση ορισμένων μονάδων με μείωση του προσωπικού που κρίνονταν πλεονάζον και αφορούσε μη μάχιμες μονάδες και υπηρεσίες, καθώς και τη μετάπτωση των Ταγμάτων Ασφάλειας Γραμμών Συγκοινωνιών (ΤΑΓΣ) σε τάγματα Εθνοφρουράς, προκειμένου να σχηματιστούν επιπλέον μονάδες τεθωρακισμένων, ορεινού πυροβολικού, ορεινών και γενικών μεταφορών, εντός των ορίων όμως που έθετε η οροφή δυνάμεων. Σχετικά με τις δυνάμεις καταδρομών είχε διαπιστωθεί η αδυναμία εξεύρεσης κατάλληλου προσωπικού για την επάνδρωσή τους και είχε αποφασιστεί η μείωση της δύναμής των μοιρών, με την ύπαρξη 5 ΛΟΚ σε κάθε μοίρα, αντί των προβλεπόμενων 8, αλλά είχε διαπιστωθεί από την απόδοσή τους κατά τις επιχειρήσεις, ότι δεν είχε επηρεαστεί αρνητικά η αποτελεσματικότητά τους⁴⁷². Η Εθνοφρουρά διέθετε 97 τάγματα με προοπτική να ανέλθει στα 100 (με τα 621, 622 και 631 ΤΑΓΣ), τα οποία υπάγονταν στις Διοικήσεις Εθνοφρουράς Ρούμελης, Θεσσαλίας, Δυτικής Μακεδονίας, Κεντρικής Μακεδονίας και Θράκης. Αυτές διοικούσαν με τη σειρά τους Τακτικά Στρατηγεία Εθνοφρουράς (Άργους, Πατρών, Πύργου, Καλαμών, Σπάρτης, Λεβαδειάς, Καρδίτσας, Ελασσώνας, Τυρνάβου, Ιωαννίνων, Κατερίνης, Αγρινίου, Βερροίας, Πολυγύρου, Αμφίσσης, Σερρών, Κομοτηνής, Διδυμοτείχου, Μακρακώμης, Πελασγίας, Ναυπάκτου και Λαγκαδά)⁴⁷³.

Σε μια προσπάθεια βελτίωσης της απόδοσης των ταγμάτων Εθνοφρουράς, είχε αποφασιστεί η τοποθέτηση οπλιτών της 9^{ης} ΕΣΣΟ, δηλαδή νέων ηλικιακά στρατιωτών. Προκειμένου να βελτιωθεί το ηθικό των τμημάτων και να ξεχωρίζουν από τα υπόλοιπα τάγματα που αποτελούνταν από μεγαλύτερης ηλικίας εφέδρους, αποφασίστηκε η μετονομασία, όσων αναδιοργανώνονταν κατ' αυτό τον τρόπο, σε Ελαφρά Τάγματα Πεζικού (ΕΤΠ). Η διαφορά μεταξύ των ταγμάτων Εθνοφρουράς και των υπόλοιπων ταγμάτων πεζικού ήταν καθαρά ονομαστική και χρησιμοποιούνταν μόνο για το θέμα της εξουσιοδότησης χρηματοδότησής τους από το αμερικανικό Κογκρέσο⁴⁷⁴. Ένα άλλο θέμα ήταν η διάλυση των ΜΑΥ/ΜΑΔ, η οποία αν και είχε αποφασιστεί, εν τούτοις δεν είχε υλοποιηθεί. Οι Βρετανοί ανέφεραν το παράδειγμα του Γ' ΣΣ, όπου αντί της προβλεπόμενης δύναμης των 7.176 ανδρών,

ρίου 1949, ο Παπάγος ανέλαβε την αρχιστρατηγία με διευρυμένες εξουσίες, αν και όχι με την έγκριση αύξησης της δύναμης του στρατού.

⁴⁷² The National Archives, WO 202/988, *Quarterly Historical Report, October – December 1948*.

⁴⁷³ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1004/Γ/1, *Βιβλίον Εμφαίνων τας Μονάδας και τας Έδρας (Διάταξιν) Αυτών*.

⁴⁷⁴ The National Archives, WO 202/988, *Quarterly Historical Report, October – December 1948*.

είχε οργανώσει μονάδες που αριθμούσαν συνολικά 10.021 άνδρες, με τον πραγματικό αριθμό να ήταν πιθανόν μεγαλύτερος. Η ελληνική πλευρά τον Ιούλιο είχε επίσης ζητήσει την άδεια οργάνωσης ενός τάγματος από αξιωματικούς που κρατούνταν στη Μακρόνησο και οι οποίοι ήθελαν να υπηρετήσουν ως οπλίτες στον ΕΣ. Η JUSMAPG είχε εγκρίνει τη συγκρότησή του τον Αύγουστο και είχε ονομαστεί Ειδικό Τάγμα Αξιωματικών (ΕΤΑΞ)⁴⁷⁵.

Τα Σώματα και οι Υπηρεσίες διέθεταν και αυτά με τη σειρά τους μονάδες και υπομονάδες, οι οποίες ήταν αρκετά ανεπτυγμένες εάν αναλογιστεί κανένας τις αυξημένες πλέον ανάγκες του στρατεύματος σε θέματα υποστήριξης ΔΜ (μεταφορές, συντήρηση, υγειονομική περίθαλψη, επισκευές, χορηγήσεις υλικών κλπ). Ιδιαίτερα ανεπτυγμένο ήταν το Υγειονομικό τόσο με στρατιωτικά νοσοκομεία, όσο και εξειδικευμένες μονάδες όπως ήταν το 415 Στρατιωτικό Σανατόριο, το 447 Στρατιωτικό Οδοντιατρείο, το 444 Κέντρο Επιδημιολογικών Ερευνών και Εμβολιοπαραγωγής, η 281 Ανθελονοσιακή Ομάς, κ.α. Τέλος οι ανάγκες του ΕΣ σε θέματα εκπαίδευσης καλύπτονταν από μια πληθώρα Κέντρων Εκπαίδευσης και Σχολών, ενώ τη διάταξη μάχης συμπλήρωνε μια πλειάδα λοιπών υπηρεσιών όπως ήταν τα Κέντρα Διερχομένων Στρατιωτικών (ΚΔΣ), τα Στρατοδικεία, τα Στρατολογικά Γραφεία, τα τμήματα Στρατιωτικής Μουσικής, οι Βάσεις Λογοκρισίας, κλπ⁴⁷⁶.

Τελειώνοντας το 1948 ο ΕΣ παρ' όλες τις απογοητεύσεις και τις δοκιμασίες που είχε βιώσει, είχε καταφέρει να αντέξει και να αυξήσει τη δύναμή του. Ο ΔΣΕ στο τέλος του έτους και στην αρχή του επόμενου κατάφερε να δείξει ότι εξακολουθούσε να είναι αξιόμαχος και να προκαλεί απώλειες, ενώ δεν είχε χάσει καθόλου τις ικανότητές του στον ανορθόδοξο πόλεμο. Όμως οι υλικοί συσχετισμοί ήταν καταλυτικοί εις βάρος του. Ο όγκος της αμερικανικής βοήθειας ξεπερνούσε κατά πολύ την αντίστοιχη που λάμβανε ο ΔΣΕ από τις κομμουνιστικές χώρες. Κάθε ημέρα που περνούσε ο ΕΣ δυνάμωνε, ενώ ο ΔΣΕ εξασθενούσε. Αιτία ήταν τόσο οι πολιτικές εξελίξεις που είχαν σχέση με τους συσχετισμούς ισχύος εντός του κομμουνιστικού στρατοπέδου (πχ η ρήξη Τίτο – Στάλιν), όσο και οι διαμάχες γύρω από την ακολουθητέα στρατηγική (ρήξη Βαφειάδη – Ζαχαριάδη). Όλες οι ενδείξεις συνηγορούσαν ότι το 1949 θα ήταν το τελευταίο έτος του πολέμου. Ο χρόνος πλέον κυλούσε αντίστροφα για τον ΔΣΕ.

⁴⁷⁵ Οπ. π.

⁴⁷⁶ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1004/Γ/1, *Βιβλίον Εμφαίνων τας Μονάδας και τας Έδρας (Διάταξιν) Αυτών*.

Κεφάλαιο Πέμπτο

ΤΑ ΣΤΕΛΕΧΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΦΕΔΡΟΙ ΤΟΥ ΕΣ

α. Τα Μόνιμα Στελέχη

ι. Γενικά – Το παράδειγμα της τάξης ΣΣΕ 1940

Ο κάθε στρατός είναι πάνω απ' όλα τα στελέχη και το προσωπικό του. Πρόθεση της κυβέρνησης και των Γενικών Επιτελείων ήταν η δημιουργία ενός ημι-επαγγελματικού στρατεύματος με την ύπαρξη μονίμων αξιωματικών, υπαξιωματικών και εξειδικευμένων τεχνιτών και εφέδρων που θα επάνδρωναν τις μονάδες και υπηρεσίες, το μέγεθος του οποίου αποτελούσε θέμα συζήτησης με τους Βρετανούς⁴⁷⁷.

Η κατοχή της χώρας από τους Γερμανούς και η διάλυση του στρατού είχε ως αποτέλεσμα την μείωση των επαγγελματικών και διοικητικών ικανοτήτων των στελεχών. Ιδιαίτερα το θέμα της τοποθέτησης διοικητών μονάδων και σχηματισμών αποτελούσε αιτία προστριβών μεταξύ της ΒΜΜ και της ελληνικής πλευράς. Η βαθιά διαίρεση που χαρακτήριζε το σώμα των αξιωματικών αμέσως μετά τον πόλεμο, είχε γίνει άμεσα αντιληπτή από τους Βρετανούς, οι οποίοι θεωρούσαν ότι το κύριο χαρακτηριστικό ήταν ο φατριασμός, με τα στελέχη να αλληλοϋποβλέπονται και να είναι καχύποπτα προς τους συναδέλφους τους. Υπήρχε διάχυτο ένα συναίσθημα αβεβαιότητας και αστάθειας, μέχρι μίσος. Ο στρατός ελέγχονταν από πολιτικοποιημένους στρατηγούς. Η παραπάνω κατάσταση επηρέαζε το ηθικό όλου του στρατεύματος, το οποίο δεν ήταν ικανοποιητικό. Υπήρχε μία νοσηρή ατμόσφαιρα, την οποία απέδιδαν εν πολλοίς στις δυσκολίες και την καταπίεση που είχαν βιώσει οι Έλληνες κατά τη διάρκεια του πολέμου, καθώς και στις έντονες ιδεολογικές αντιπαραθέσεις. Διέκριναν χαρακτηριστικά ατομικισμού, έντονης πικρίας και ενός βαθμού απόγνωσης. Τα εν λόγω συναισθήματα μπορεί να οφείλονταν, εκτιμούσαν οι Βρετανοί, στην αίσθηση εξευτελισμού που προκάλεσε η ήττα, στις

⁴⁷⁷ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

αποκαρδιωτικές συνέπειες της Κατοχής και στη φρίκη που είχαν προκαλέσει οι εμφύλιες συγκρούσεις⁴⁷⁸.

Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό από τα παραπάνω, η πολιτική αβεβαιότητα και ο φατριασμός δεν ευνοούσαν την καλλιέργεια στα στελέχη μιας επαγγελματικής συνείδησης υπεράνω των πολιτικών παρατάξεων και την ανάπτυξη κουλτούρας περί μη αναμείξεως του στρατού στην πολιτική. Η πολιτική αβεβαιότητα δημιουργούσε και επαγγελματική αβεβαιότητα στα στελέχη, με αποτέλεσμα πολλά από αυτά να αναζητούν προστασία από τους πολιτικούς. Από τη μεριά τους οι πολιτικοί, προκειμένου να ελέγχουν το στράτευμα, τοποθετούσαν στις ηγετικές ή νευραλγικές θέσεις ελεγχόμενους / πιστούς αξιωματικούς, ανεξαρτήτως των επαγγελματικών προσόντων, ή της καταλληλότητάς τους. Όπως ανέφερε στον απολογισμό της η ΒΜΜ, την άνοιξη του 1945, οι 10 από τους 16 εν ενεργεία στρατηγούς ήταν εκτός στρατεύματος τα τελευταία 7 έως 12 χρόνια⁴⁷⁹.

Ο μεγάλος διχασμός μεταξύ των αξιωματικών που ταλάνιζε το σώμα και τις κυβερνήσεις πριν την Κατοχή και πριν από τη δυναμική εμφάνιση της Αριστεράς στο πολιτικό και κοινωνικό προσκήνιο, ήταν μεταξύ βενιζελικών – αντιβενιζελικών. Στη διάρκεια της Κατοχής η διαμάχη αυτή ξεπεράστηκε εκ των πραγμάτων, αλλά παρέμεναν όμως σημαντικά πρακτικά προβλήματα. Πολλοί βενιζελικοί αξιωματικοί είχαν αποταχθεί το 1933 ή το 1935. Ένας πολύ μικρός αριθμός είχε επανέλθει στο στράτευμα και είχε πολεμήσει στην Αλβανία, στα οχυρά και στην Κρήτη. Στη συνέχεια κάποιοι βενιζελικοί αξιωματικοί εντάχθηκαν στις ένοπλες δυνάμεις στη Μέση Ανατολή, κάποιοι είχαν παραμείνει αδρανείς στην Ελλάδα, άλλοι είχαν ενταχθεί στον ΕΛΑΣ, άλλοι σε άλλες αντιστασιακές οργανώσεις (πχ ΠΕΑΝ, ΕΔΕΣ κλπ) και τέλος κάποιοι είχαν στελεχώσει τα Τάγματα Ασφαλείας ή άλλες ένοπλες αντικομμουνιστικές ή δοσιλογικές οργανώσεις (πχ Εθελοντικά Τάγματα Χωροφυλακής,

⁴⁷⁸ The National Archives, WO 202/1017, *Status and Functions of BMM Greece*. Αντίστοιχα φαινόμενα μπορεί να παρατηρήσει κανείς και στον γαλλικό στρατό της περιόδου 1942 – 1962. Υπήρχαν τεράστιες εντάσεις μεταξύ στελεχών, που είχαν αρχικά ταχθεί με το μέρος του Βισύ, με τους συναδέλφους τους που ανήκαν στις δυνάμεις των Ελεύθερων Γάλλων του Ντε Γκολ. Αργότερα οι διχόνοιες επικαλύφθηκαν προσωρινά και εντάθηκαν μετά την ήττα στην Ινδοκίνα (1946 – 1954) και την απόφαση του Ντε Γκολ για παραχώρηση ανεξαρτησίας στην Αλγερία. Την περίοδο του Πολέμου της Αλγερίας (1954 – 1962), η Γαλλία βίωσε την ίδρυση μίας τρομοκρατικής οργάνωσης που απαρτιζόταν και από αξιωματικούς (OAS), προνουντισιμέντο από τον στρατό της Αλγερίας στην κυβέρνηση, που οδήγησε στην ανατροπή της, την απειλή πραξικοπήματος, απόπειρες δολοφονίας του Ντε Γκολ από δυσареστημένους αξιωματικούς και την απειλή εμφύλιου πολέμου. Για τον πόλεμο στην Αλγερία και το διχασμό του σώματος των Γάλλων αξιωματικών και την εμπλοκή τους στα πολιτικά πράγματα της χώρας, βλέπε Alistair, Horne, *A Savage War of Peace: Algeria 1954 – 1962*, Viking Press, New York, 1978.

⁴⁷⁹ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

Εθνικός Στρατός, Ελληνικός Εθνικός Στρατός, κλπ) ή ομάδες οργανικά ενταγμένες στον γερμανικό στρατό (πχ πουλικοί). Εκτός από όσους είχαν συνταχθεί φανερά με τον εχθρό (πχ πουλικοί) όλοι αυτοί ζητούσαν την επάνοδό τους στο στράτευμα και τη μισθολογική και βαθμολογική αποκατάστασή τους. Η αντιμετώπισή τους απαιτούσε λεπτούς χειρισμούς, μιας και πολλοί από αυτούς είχαν διασυνδέσεις με πολιτικά πρόσωπα, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται και ενδοκυβερνητικές τριβές, στο υπάρχον ρευστό μεταπολεμικό πολιτικό σκηνικό.

Από την άλλη πλευρά οι αντιβενιζελικοί ή οι μεταξικοί αξιωματικοί, ή όσοι δεν είχαν συμμετάσχει στα κινήματα του 1933 και 1935, είχαν την αίγλη των πολεμιστών της Αλβανίας και των οχυρών, ενώ αρκετοί από αυτούς είχαν και αξιόλογη πολεμική εμπειρία από τη Μέση Ανατολή και την Ιταλία, ή από τις καταδρομικές επιχειρήσεις του Ιερού Λόχου στο Αιγαίο. Όσοι διέθεταν πολεμική εμπειρία ήταν ευνόητο ότι θα προωθούνταν έναντι των υπολοίπων, όπως και έγινε. Αξιωματικοί όπως ο Τσακαλώτος, ο Καλλίνσκης, ο Κετσέας, ο Κατσώτας κ.α., πρωταγωνίστησαν σε ανώτατες θέσεις στην ιεραρχία του στρατεύματος, ιδιαίτερα κατά τα τελευταία στάδια του Εμφυλίου. Οι υπόλοιποι είχαν και αυτοί τις ίδιες εμπειρίες με τους βενιζελικούς αξιωματικούς (αντιστασιακές οργανώσεις, τάγματα ασφαλείας, άπραγοι κλπ), καθώς επίσης και πολιτικές διασυνδέσεις, ιδιαίτερα με τα κόμματα της Δεξιάς και κυρίως με το Λαϊκό Κόμμα και το παλάτι⁴⁸⁰.

Πέρα από τους παλιούς μόνιμους αξιωματικούς, ο πρόσφατος πόλεμος και η Αντίσταση είχαν αναδείξει τις ηγετικές και πολεμικές ικανότητες πολλών εφέδρων αξιωματικών, μέρος των οποίων επιθυμούσε να παραμείνει και να σταδιοδρομήσει στον ανασυγκροτούμενο ΕΣ. Η ένταξή τους στον στρατό θα παρείχε μία έτοιμη δεξαμενή εμπειροπόλεμων χαμηλόβαθμων στελεχών, μέχρι να αρχίσει η κανονική ροή στελεχών στο στράτευμα από τη ΣΣΕ, ενώ όσοι είχαν διακριθεί μέσα από τις αντάρτικες οργανώσεις είχαν αποδείξει ότι διέθεταν τα απαραίτητα ηγετικά προσόντα⁴⁸¹. Το ερώτημα που προέκυπτε αβίαστα, αλλά δεν ήταν καθόλου εύκο-

⁴⁸⁰ Για τις επιλογές και την ένταξη των στρατιωτικών σε διάφορες αντιστασιακές ή δοσιλογικές ή αντικομμουνιστικές ομάδες βλέπε Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα – Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941 – 1944*, Α΄ και Β΄ Τόμοι, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995. Γενικά για τις επεμβάσεις του στρατού στην πολιτική και το πλέγμα των σχέσεων μεταξύ της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας την εποχή εκείνη, βλέπε Θάνος Βερέμης, *Οι Επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική, 1916 – 1936*, Οδυσσεύς, Αθήνα, 1983 και του ίδιου (μτφρ. Σίλια Παπαθανασοπούλου), *Ο Στρατός στην Ελληνική Πολιτική – Από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Κούριερ, Αθήνα, 2000

⁴⁸¹ Είναι σύνθητες το φαινόμενο σε όλους τους τακτικούς στρατούς, οι μόνιμοι αξιωματικοί να περιφρονούν ή να θεωρούν υποδεέστερους τους ηγέτες αντάρτικων τμημάτων. Θεωρούν ότι οι δεύτεροι στερούνται ηγετικών και επαγγελματικών προσόντων, ενώ πιστεύουν ότι τα αντάρτικα τμήματα

λο να απαντηθεί, ήταν εάν ήταν προτιμότερο να προαχθούν μονιμοποιηθέντες έφεδροι αξιωματικοί, οι οποίοι διέθεταν πολεμική εμπειρία ή να αποκατασταθούν στην επετηρίδα επανελθόντες μόνιμοι αξιωματικοί, οι οποίοι όμως είχαν μείνει εκτός στρατεύματος, σε μια εποχή κοσμογονικών αλλαγών στον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου. Ακόμα και όσοι από τους κατώτερους αξιωματικούς είχαν πολεμική εμπειρία, δεν διέθεταν την επιτελική κατάρτιση προκειμένου να μπορούν να διοικήσουν μεγαλύτερα κλιμάκια, ή να στελεχώσουν θέσεις σε ανώτερα επιτελεία (πχ ταξιαρχίες, μεραρχίες, σώματα στρατού). Η υστέρηση των μόνιμων στελεχών σχετικά με την επαγγελματική κατάρτισή τους είχε διαπιστωθεί και από την BMM⁴⁸².

Οποιαδήποτε απάντηση και να δίνονταν από τους κυβερνώντες ήταν προφανές ότι θα προκαλούσε δυσαρέσκεις. Εάν προάγονταν οι έφεδροι αξιωματικοί ήταν δεδομένο ότι θα συναντούσαν αντιδράσεις στη διοίκηση των τμημάτων τους από τους υφισταμένους τους μόνιμους αξιωματικούς, οι οποίοι τους θεωρούσαν υποδεέστερους και «παρείσακτους», μιας και είχαν γαλουχηθεί από τη ΣΣΕ με τη νοοτροπία ότι αυτοί προορίζονταν *ex officio* να διοικούν το στράτευμα. Εάν επανέρχονταν οι εκτός στρατεύματος μόνιμοι αξιωματικοί και προάγονταν αναδρομικά, δεν θα τύγχαναν του σεβασμού των εμπειρότερων αξιωματικών, οι οποίοι θα δια-

είναι όμοια ή λίγο καλύτερα από βαριά εξοπλισμένες συμμορίες. Αυτό όμως είναι περισσότερο μία λανθασμένη εντύπωση, μια αυταπάτη μπορεί να πει κανείς, παρά η πραγματικότητα. Ένας μόνιμος αξιωματικός ή υπαξιωματικός ηγείται του τμήματός του μετά από μακρόχρονη εκπαίδευση και έχοντας την υποστήριξη ενός ολόκληρου οικοδομήματος – μηχανισμού επιβολής της εξουσίας του, όπως είναι οι στρατιωτικοί κανονισμοί, οι στρατιωτικές φυλακές, τα στρατοδικεία κλπ. Επίσης ο νεοσύλλεκτος στρατιώτης, ανεξάρτητα εάν καλείται να υπηρετήσει τη θητεία του ή κατατάσσεται ως επαγγελματίας, είναι προετοιμασμένος ψυχολογικά και πνευματικά να δεχτεί την εξουσία των αξιωματικών και υπαξιωματικών, μιας και τον έχει προετοιμάσει η ίδια η κοινωνία από την οποία προέρχεται. Επιπρόσθετα εάν ένας αξιωματικός ή υπαξιωματικός διαπιστωθεί από τους ανωτέρους του ότι δεν έχει τα απαραίτητα ηγετικά προσόντα, τότε η ιεραρχία φροντίζει να τον τοποθετήσει σε μία «ουδέτερη» επιτελική ή βοηθητική θέση, ώστε να προφυλάξει το κύρος του θεσμού που εκπροσωπεί. Από την άλλη πλευρά, ο σχηματισμός αντάρτικων τμημάτων δημιουργείται κάτω από εξαιρετικές καταστάσεις, σε συνθήκες που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν επαναστατικές. Ο εισερχόμενος σε ένα αντάρτικο τμήμα το κάνει με δική του θέληση και με πλήρη γνώση ότι έρχεται σε ρήξη με την επίσημη εξουσία, όποια και εάν είναι αυτή και μάχεται για την ανατροπή της. Γνωρίζει ότι δεν θα πρέπει να περιμένει τη μεταχείριση που προβλέπουν οι διεθνείς συνθήκες σε περίπτωση αιχμαλωσίας του από τον αντίπαλο και ότι η ζωή του θα είναι σε μια διαρκή επαγρύπνηση. Στα αρχικά στάδια της συγκρότησης των ανταρτικών τμημάτων δεν υπάρχουν ακόμα τα μέσα ή οι θεσμοί που θα επιβάλλουν την εξουσία των επικεφαλής, ούτε υπάρχει κάποια παγιωμένη ιεραρχική δομή, με συγκεκριμένα κριτήρια και τρόπους αξιολόγησης των στελεχών και προαγωγής τους. Η επιβολή και η εξουσία των επικεφαλής οφείλεται στον χαρακτήρα και τις ικανότητές τους. Είναι ίσως κλισιέ, αλλά είναι πάρα πολλά τα παραδείγματα και οι αφηγήσεις πρώην ανταρτών σε διάφορες χώρες, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι ο κάθε επικεφαλής τμήματος διοικούσε όσο είχε την ικανότητα να ηγείται και να πείθει τους άνδρες του για αυτή. Όσοι έχαναν την εμπιστοσύνη ή το σεβασμό των ανδρών τους συνήθως κατέληγαν νεκροί. Το πλέον ίσως χαρακτηριστικό παράδειγμα ηγέτη ανταρτών που νίκησε επανειλημμένα τακτικά στρατεύματα, υπήρξε ο Βο Νγκουγιέν Γκιαντ (Vo Nguyen Giap), ο νικητής του Ντιέν Μπιέν Φου (Dien Bien Phu), που ήταν καθηγητής Ιστορίας, πριν ηγηθεί των Βιετμίνχ.

⁴⁸² The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

πίστωναν ότι παραγκωνίζονταν και έτσι ήταν πολύ πιθανό να προσπαθούσαν να υπονομεύσουν το έργο των προϊσταμένων τους για προσωπικούς λόγους. Τα ίδια διλήμματα ίσχυαν και στην περίπτωση που προάγονταν αναδρομικά αξιωματικοί που είχαν αποστρατευτεί μετά το αποτυχημένα κινήματα του 1933 και 1935 και παραγκωνίζαν μόνιμους αξιωματικούς που είχαν ανέλθει στην ιεραρχία λόγω πολεμικών εμπειριών, αλλά ήταν νεώτεροι στην προπολεμική επετηρίδα.

Για τους μη μυημένους στον τρόπο λειτουργίας του στρατού, θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι ο κάθε μόνιμος αξιωματικός και υπαξιωματικός από την πρώτη ημέρα που εισέρχεται στις αντίστοιχες στρατιωτικές σχολές μαθαίνει ότι δεν υπάρχουν ίσοι στο στρατό και ότι μεταξύ δύο στρατιωτικών πάντα ο ένας θα είναι αρχαιότερος, εάν είναι ομοιόβαθμοι, ή ανώτερος εάν έχουν βαθμολογική διαφορά. Η ιεραρχία πρέπει να διατηρείται σε κάθε περίπτωση. Έτσι ήταν αδιανόητο για έναν αξιωματικό της ΣΣΕ πχ της τάξης 1932, ο οποίος αποτάχθηκε το 1935 (δηλαδή στο βαθμό του υπολοχαγού), να δέχεται διαταγές από έναν αξιωματικό της τάξης 1940, άσχετα εάν ο δεύτερος πολέμησε αδιαλείπτως από τα αλβανικά βουνά μέχρι το Ρίμινι και τα Δεκεμβριανά.

Ένα άλλο μεγάλο ερώτημα και ηθικό δίλημμα για τη στρατιωτική ηγεσία ήταν εάν και με ποιο τρόπο θα χρησιμοποιούνταν οι αξιωματικοί που στη διάρκεια της Κατοχής είχαν ενταχθεί στα τάγματα ασφαλείας ή είχαν συνεργασθεί με τον κατακτητή. Η απάντηση που δόθηκε ήταν πολύπλοκη, όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

Για να γίνει κατανοητό το χάος στο οποίο είχε περιέλθει το σώμα των αξιωματικών την περίοδο της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου, θα βοηθούσε να εξεταστεί καλύτερα η περίπτωση της τελευταίας προπολεμικής τάξης της Σχολής Ευελπίδων, δηλαδή της Τάξης ΣΣΕ 1940, οι οποίοι εννοείται ότι αυτοί ή οι οικογένειές τους ήταν φιλικό ή ουδέτερο προς το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Από τους 316 Ευέλπιδες οι οποίοι εισήλθαν στη σχολή το 1937, αποφοίτησαν ως ανθυπολοχαγοί τον Αύγουστο του 1940 οι 289. Οι σχέσεις που είχαν μεταξύ τους ήταν πολύ στενές, όπως θα ανέμενε κανείς και η συμπεριφορά τους ήταν αναμενόμενη για νέους ανθρώπους, με τις ενέργειές τους να περιέχουν στοιχεία παιδικότητας, λόγω του νεαρού της ηλικίας και της έλλειψης ευθυνών⁴⁸³.

Από τους νέους ανθυπολοχαγούς, οι 30 σκοτώθηκαν στις μάχες του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου το 1940 – 1941. Στη διάρκεια της Κα-

⁴⁸³ Ιάσωνας Χανδρινός, (2012), Η Τάξη 1940 της Σχολής Ευελπίδων, *Στρατιωτική Ιστορία*, Περίοδος Β', 190, σελ. 11 – 13.

τοχής κατόρθωσαν να διαφύγουν με διάφορους τρόπους στη Μέση Ανατολή και να ενταχθούν στον Βασιλικό Ελληνικό Στρατό Μέσης Ανατολής (ΒΕΣΜΑ), περισσότεροι από 100 ανθυπολοχαγοί⁴⁸⁴. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα το 1944 (εκτός 3 νεκρών) όλοι έφεραν το βαθμό του υπολοχαγού. Από όσους παρέμειναν στην Ελλάδα, άλλοι υπηρέτησαν σε διάφορες υπηρεσίες της κατοχικής κυβέρνησης (Φρουραρχεία, Εφορία Υλικού Πολέμου κλπ), άλλοι (περίπου 70 – 80) εντάχθηκαν σε διάφορες αντιστασιακές οργανώσεις (ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ κλπ), άλλοι εντάχθηκαν στα τάγματα ασφαλείας (5 άτομα) ή σε αντικομμουνιστικές συνεργαζόμενες με τον κατακτητή οργανώσεις (ΕΕΣ), ενώ τέλος κάποιοι παρέμειναν αμέτοχοι⁴⁸⁵. Συνολικά η τάξη έχασε από τον Μάιο 1941 μέχρι στις 31 Ιανουαρίου 1945, 20 συμμαθητές, με 13 από αυτούς να σκοτώνονται από ελληνικά χέρια, κυρίως φονευθέντες από τον ΕΛΑΣ, με τους περισσότερους να σκοτώνονται στην περίοδο των Δεκεμβριανών⁴⁸⁶.

Στη διάρκεια του Εμφυλίου, συμμαθητές βρέθηκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα, με νεκρούς και από τις δύο πλευρές, όπως ο Σωτήρης Τσιτσιπής («Λοκρός»), επιτελάρχης της 138 Ταξιαρχίας του ΔΣΕ, ο οποίος έπεσε νεκρός από τα πυρά του εκτελεστικού αποσπάσματος στα τέλη του Μαΐου 1949 και του Ευάγγελου Κόζαρη, ο οποίος εκτελέστηκε όντας αιχμάλωτος του ΔΣΕ, στις 5 Δεκεμβρίου 1946, στον Κόρυμβο του νομού Έβρου⁴⁸⁷. Από τους αξιωματικούς της τάξης 1940, οι 10 είχαν ενταχθεί στον ΔΣΕ και όλοι τους προηγουμένως είχαν αποταχθεί από το

⁴⁸⁴ Ο αριθμός όσων κατόρθωσαν να διαφύγουν είναι πράγματι εντυπωσιακός. Πρόκειται για ποσοστό άνω του 30%. Ωστόσο θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο βαθμός που είχαν τους καθιστούσε «επιλέξιμους» για τις οργανώσεις που κανόνιζαν τη διαφυγή στη Μέση Ανατολή, καθώς υπήρχε μεγάλη ανάγκη σε διμοιρίτες – εκπαιδευτές. Επίσης δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι λόγω του νεαρού της ηλικίας τους είναι πολύ πιθανό να μην είχαν δημιουργήσει οικογένειες, έτσι ήταν πιο εύκολη η απόφαση διαφυγής τους.

⁴⁸⁵ Η τάξη του 1940 «υπερεκπροσωπούσαν» στον ΕΛΑΣ, τον οποίο γενικά απέφευγαν οι επαγγελματίες στρατιωτικοί, με περίπου 30 συμμαθητές. Στον ΕΛΑΣ οι νεαροί αξιωματικοί βρέθηκαν να καταλαμβάνουν διοικητικές θέσεις δυσανάλογες με τα χρόνια υπηρεσίας τους ή τον βαθμό τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα υπήρξαν ο Σπύρος Φραγκινέας (Πυροβολικού), ο οποίος ανέλαβε στρατιωτικές διοικητικές του Υπαρχηγείου Πηλίου και ο Θεόδωρος Ζαλοκώστας (Πεζικού), ο οποίος ανέλαβε στρατιωτικός διοικητής Υπαρχηγείου Τζουμέρκων. Γενικά οι νεαροί ανθυπολοχαγοί βρέθηκαν να διοικούν από λόχους έως Συντάγματα, ενώ ο Αριστείδης Λαδιάς έφτασε μέχρι καπετάνιος του 52^{ου} συντάγματος του ΕΛΑΣ στην περιοχή του Δομοκού. Βέβαια κάποιοι εντάχθηκαν βιαίως στον ΕΛΑΣ, όπως οι Κωνσταντίνος Αντωνόπουλος, που προσχώρησε στον ΕΛΑΣ μετά τη διάλυση του Ελληνικού Στρατού (ΕΣ). Στον ΕΔΕΣ είχαν ενταχθεί τουλάχιστον 5 συμμαθητές και 3 στην ΕΚΚΑ. Βλέπε Γιάννης Πριόβολος, *Μόνιμοι αξιωματικοί στον Ε.Λ.Α.Σ. – Οικειοθελώς ή εξ ανάγκης, Νότια και Κεντρική Ελλάδα*, Αλφειός, Αθήνα, 2009.

⁴⁸⁶ Ιάσωνας Χανδρινός, *Η Τάξη 1940 της Σχολής Ευελπίδων*, σελ. 17 – 19.

⁴⁸⁷ <http://jahandrinos.blogspot.gr/2013/08/1940-1940-1974.html>, την 03 Φεβ 16. Για τη ζωή και τη δράση του Σωτήρη Τσιτσιπής και τις διεργασίες που οδήγησαν στην ένταξή του αρχικά στον ΕΛΑΣ και αργότερα στο ΔΣΕ, βλέπε Κώστας Πεντεδέκας, *Σωτήρης Λ. Τσιτσιπής. Ο Ηρωικός «Λοκρός»*, Εντός, Αθήνα, 2004.

στράτευμα επειδή είχαν υπηρετήσει στον ΕΛΑΣ και είχαν γίνει μέλη του ΚΚΕ. Σύμφωνα με τις αποφάσεις 6, 43, 18, 8, 10, 12 και 14/1945 του Β' Ειδικού Στρατιωτικού Συμβουλίου, τέθηκαν στις τάξεις των «εκτός υπηρεσίας και οργανικών θέσεων τελούντων» περίπου 30 αξιωματικοί, ενώ οι Σωτήρης Τσιτσιπής και Κωνσταντίνος Μπασακίδης προφυλακίστηκαν τον Οκτώβριο του 1945, ως ενεχόμενοι σε φόνους⁴⁸⁸. Για να μπορέσει να καταλάβει κάποιος πόσο διχασμένη ήταν η ελληνική κοινωνία την εποχή εκείνη, αρκεί να αναφερθεί ότι ο Κωνσταντίνος Μπασακίδης ήταν ανιψιός του υποστράτηγου Παναγιώτη Μπασακίδη, ο οποίος το 1945 είχε ορισθεί από την κυβέρνηση Στρατιωτικός Διοικητής Πελοποννήσου. Ο ίδιος κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου συμμετείχε ενεργά στον ΔΣΕ και τον Φεβρουάριο του 1947 ανέλαβε διοικητής του Αρχηγείου Πελοποννήσου, ενώ κατά τη διάρκεια του πολέμου κατέλαβε υψηλόβαθμες θέσεις στο ΔΣΕ. Σκοτώθηκε στις 14 Μαρτίου 1949 στην τελευταία μάχη του Δημοκρατικού Στρατού Πελοποννήσου, στο ύψωμα Δρακοβούνι της επαρχίας Μαντινείας. Συνολικά η τάξη 1940 την περίοδο του Εμφυλίου έχασε και από τις δύο πλευρές 15 συμμαθητές. Οι απώλειες της τάξης καθ' όλη τη δεκαετία του 1940 ήταν 58 άτομα, δηλαδή το 20% των αποφοίτων⁴⁸⁹. Από τα παραπάνω εξάγεται το συμπέρασμα ότι εάν μόνο μία τάξη της ΣΣΕ είχε διχασθεί τόσο πολύ, τότε είναι εύκολα αντιληπτό το χάος που επικρατούσε συνολικά στο σώμα των αξιωματικών.

⁴⁸⁸ Οπ. π. Ο Κωνσταντίνος Μπασακίδης, ως ανθυπολοχαγός πεζικού, υπηρετούσε τον Οκτώβριο του 1940 ως διμοιρίτης στον 1^ο λόχο πολυβόλων του 15^{ου} συντάγματος πεζικού και πολέμησε στην πρώτη γραμμή στο Καλπάκι και την Γκραμπάλα, προταθείς για τον Πολεμικό Σταυρό Γ' Τάξης.

⁴⁸⁹ Η τάξη ΣΣΕ 1940 είναι ίσως η πλέον ενδιαφέρουσα για μελέτη τάξη του ΕΣ, καθόσον τρία από τα ηγετικά στελέχη της χούντας, οι Γεώργιος Παπαδόπουλος, Στυλιανός Παττακός και Νικόλαος Μακαρέζος ανήκαν σε αυτή. Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος μάλιστα υπήρξε αρχηγός τάξης και αρχηγός σχολής και αποφοίτησε με σειρά 2 στο Όπλο του Πυροβολικού. Άλλοι συμμαθητές που συμμετείχαν στη «Χούντα των Συνταγματαρχών» ήταν ο Ιωάννης Λαδάς (Υπουργός Εσωτερικών) και ο Νικόλαος Γκαντώνας (Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων). Ο Τρύφωνας Αποστολόπουλος διορίστηκε διευθυντής στην πειραματική τηλεόραση των Ενόπλων Δυνάμεων (ΤΕΔ και στη συνέχεια ΥΕΝΕΔ), ενώ ο Γρηγόριος Μπονάνος ανέλαβε Αρχηγός Ενόπλων Δυνάμεων (ΑΕΔ), θέση από την οποία «ηγήθηκε» των ΕΔ κατά τη διάρκεια της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1974. Να σημειωθεί πως ο Μπονάνος ήταν ο μόνος από την τάξη του 1940 που έφτασε στο βαθμό του στρατηγού. Βλέπε <http://jahandrinios.blogspot.gr/2013/08/1940-1940-1974.html>, την 03 Φεβ 16.

ii. Οι νομοθετικές πρωτοβουλίες για την εκκαθάριση της επετηρίδας και για την αποκατάσταση της πειθαρχίας

Όπως απέδειξε το παραπάνω παράδειγμα, οποιαδήποτε κυβέρνηση, οποιουδήποτε πολιτικού προσανατολισμού και εάν προέκυπτε από τη σύγκρουση του Δεκεμβρίου 1944, θα έπρεπε να βρει απαντήσεις σε μια σειρά από πιεστικά και πολύπλοκα προβλήματα, που αφορούσαν στα στελέχη του μεταπολεμικού στρατού. Αυτό που προείχε ήταν να καθορισθεί ποιοι θα παρέμεναν ή θα επανέρχονταν στο νέο στράτευμα, κάτι που προσπάθησε να καθορίσει η κυβέρνηση Πλαστήρα. Έτσι με το νόμο 83/1945, ο οποίος ακύρωνε σχετικό νόμο της κατοχικής κυβέρνησης, επιτράπη η διατήρηση εν ενεργεία αντιστρατήγων που είχαν ξεπεράσει το προβλεπόμενο όριο παραμονής στο βαθμό λόγω χρόνων υπηρεσίας, καθώς και η ανάκληση από αποστρατεία αντιστρατήγων που είχαν αυτεπάγγελτα αποστρατευτεί την περίοδο του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου. Αυτό βέβαια δεν σήμαινε ότι θα επανέρχονταν μαζικά οι πρώην ανώτατοι αξιωματικοί, μιας και δεν υπήρχαν θέσεις γι' αυτούς, αλλά επιτρέπονταν η διατήρηση ή ανάκληση μέχρι τριών. Η τήρησή τους εν ενεργεία θα ίσχυε μέχρι τη λήξη της εμπόλεμης κατάστασης της χώρας (συνεχίζονταν ακόμα ο Β΄ ΠΠ), ή μπορεί και να αποστρατεύονταν νωρίτερα εάν συμπλήρωναν το ανώτατο όριο ηλικίας⁴⁹⁰.

Σε μια προσπάθεια εκκαθάρισης της επετηρίδας από τα μεγαλύτερης σε ηλικία στελέχη, στο ίδιο ΦΕΚ δημοσιεύτηκε ο νόμος 84. Σύμφωνα με το νόμο τέθηκε ως όριο ηλικίας για τις εν λόγω κατηγορίες στελεχών όσα είχαν καθοριστεί στις 20 Απριλίου 1941 και όσα στελέχη είχαν συμπληρώσει το όριο ηλικίας θα αποστρατεύονταν άμεσα, ασχέτως εάν τελούσαν εν ενεργεία. Αυτοί, καθώς και όσοι επρόκειτο να αποστρατευτούν με βάση το νέο νόμο, θα έπαιρναν μέχρι 30 Ιουνίου 1945 τις αποδοχές του βαθμού που έφεραν εν ενεργεία, αντί της δικαιούμενης σύνταξης⁴⁹¹. Τέλος ο Πλαστήρας συγκέντρωσε στο πρόσωπό του τα αξιώματα όχι μόνο του Πρωθυπουργού, αλλά και του Αρχιστρατήγου, μιας και με το νόμο 85, ανακλήθηκε στην ενεργό υπηρεσία και του ανατέθηκε η αρχηγία των ενόπλων δυνάμεων⁴⁹². Με την πρωτοφανή αυτή ενέργεια ο Πλαστήρας ουσιαστικά γινόταν δι-

⁴⁹⁰ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 6, Τεύχος Α΄, 8 Ιανουαρίου 1945, Νόμος 83, *Περί Παραμονής εν των Ενεργών του Στρατού Υπηρεσία Αντιστρατήγων Αποστρατευτέων ή Αποστρατευθέντων*.

⁴⁹¹ -//-, Νόμος 84, *Περί Ορίου Ηλικίας Αξιωματικών και Ανθυπασπιστών του Στρατού Ξηράς*.

⁴⁹² -//-, Νόμος 85, *Περί Αναθέσεως της Αρχηγίας των Ενόπλων Δυνάμεων της Χώρας εις τον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως Αντιστράτηγον Νικόλαον Πλαστήραν*.

κτάτορας και συγκέντρωνε υπερεξουσίες, με την έγκριση του πολιτικού κόσμου και των Βρετανών, οι οποίοι διαδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο στην ελληνική πολιτική σκηνή.

Η κυβέρνηση Πλαστήρα, προσπάθησε να βάλει μία τάξη στο χάος της επετηρίδας και με μια σειρά άλλων νομοθετημάτων, όπως ήταν η Συντακτική Πράξη υπ' αριθμ. «7»⁴⁹³. Σύμφωνα με αυτή το σώμα των ανώτερων και κατώτερων αξιωματικών και ανθυπασπιστών θα το αποτελούσαν όσοι υπηρετούσαν στο στράτευμα την 1η Απριλίου 1941, καθώς και όσοι είχαν απομακρυνθεί από αυτό τα έτη 1933 και 1935. Επίσης οι έφεδροι και μόνιμοι αξιωματικοί και ανθυπασπιστές που είχαν αποκατασταθεί ως μόνιμα εν ενεργεία στελέχη του στρατού της Μέσης ανατολής, ή μετά τις 12 Οκτωβρίου 1944, καθώς και όσοι είχαν αποκτήσει για πρώτη φορά το βαθμό του μόνιμου αξιωματικού ή ανθυπασπιστή στη Μέση Ανατολή ή μετά την 12 Οκτωβρίου 1944. Όλοι οι υπόλοιποι που δεν εντάσσονταν στις παραπάνω περιπτώσεις θα αποτελούσαν την κατηγορία των «εκτός οργανικών θέσεων». Για την κρίση των παραπάνω συστάθηκαν τρία συμβούλια. Το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο θα έκρινε τους συνταγματάρχες και αντισυνταγματάρχες. Το Α' Ειδικό Στρατιωτικό Συμβούλιο θα έκρινε τους ταγματάρχες και λοχαγούς, ενώ το Β' Ειδικό Στρατιωτικό Συμβούλιο τους ανθυπασπιστές και τους ανθυπολοχαγούς – υπολοχαγούς. Από τις κρίσεις αποκλείστηκαν αυτοί που είχαν καταληφθεί από το όριο ηλικίας, όσοι είχαν αποστρατευτεί λόγω σωματικής ανικανότητας, όσοι είχαν καταδικαστεί από στρατοδικεία στη Μέση Ανατολή για το κίνημα του Απριλίου 1944, όσοι είχαν στερηθεί το βαθμό τους λόγω εγκληματικής ή επανορθωτικής ποινής, όσοι ήταν απότακτοι αξιωματικοί ή ανθυπασπιστές του στρατού στη Μέση Ανατολή και όσοι είχαν αποστρατευτεί μετά τις 12 Οκτωβρίου 1944⁴⁹⁴. Τα κενά της συντακτικής πράξης συμπληρώθηκαν με μια σειρά άλλων νομοθετημάτων που ψηφίστηκαν εντός του 1945. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στο ΦΕΚ 36 δημοσιεύτηκε η Συντακτική Πράξη 18, σύμφωνα με την οποία στα υπό κρίση στελέχη προστέθηκαν και εκείνοι που είχαν αποκτήσει το βαθμό του μόνιμου ανθυπασπιστή μετά τις 20 Απριλίου 1941, εφόσον κατά την ημερομηνία αυτή ήταν

⁴⁹³ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 14, Τεύχος Α', 21 Ιανουαρίου 1945, Συντακτική Πράξις υπ' αριθμ. 7, *Περί Διατάξεων Αφορωσών τα εξ Αξιωματικών και Ανθυπασπιστών Μόνιμα Στελέχη του Κατά Ξηράν Στρατού*.

⁴⁹⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 284, ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 14, Τεύχος Α', 21 Ιανουαρίου 1945, Συντακτική Πράξις υπ' αριθμ. 7, *Περί Διατάξεων Αφορωσών τα εξ Αξιωματικών και Ανθυπασπιστών Μόνιμα Στελέχη του Κατά Ξηράν Στρατού* και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσις του Ελληνικού Στρατού (1821 – 1954)*, σελ. 408.

μόνιμοι ή εθελοντές ανακαταταγμένοι υπαξιωματικοί. Με την ίδια πράξη τροποποιήθηκε η αρμοδιότητα των συμβουλίων. Το Ανώτατο θα έκρινε τους συνταγματάρχες, το Α΄ Ειδικό τους αντισυνταγματάρχες και ταγματάρχες και το Β΄ Ειδικό τους κατώτερους αξιωματικούς και ανθυπασπιστές. Η κρίση των ανώτατων αξιωματικών ανατέθηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο⁴⁹⁵. Άλλος νόμος που συμπλήρωσε διάφορα κενά στην υπάρχουσα νομοθεσία ήταν ο Αναγκαστικός Νόμος 125⁴⁹⁶. Με όλη την παραπάνω νομοθεσία η κυβέρνηση Πλαστήρα προσπάθησε να καθορίσει όχι μόνο το πλαίσιο πάνω στο οποίο θα χιζόνταν ο μεταπολεμικός στρατός, αλλά και να τακτοποιήσει πολιτικούς φίλους, προσπαθώντας να χτίσει μία βάση υποστηρικτών της εντός του στρατεύματος, επαναφέροντας τους βενιζελικούς απότακτους του 1933 και 1935, ενώ ήταν ξεκάθαρο ότι όσοι είχαν συμμετάσχει στα στασιαστικά κινήματα στη Μέση Ανατολή και πρόσκεινταν στην Αριστερά, θα έμεναν εκτός στρατεύματος. Η επόμενη κυβέρνηση, με τον Αναγκαστικό Νόμο 325, προσπάθησε να ρυθμίσει διαδικαστικής φύσης θέματα σχετικά με τον τρόπο προαγωγής των κατώτερων και ανώτερων αξιωματικών και ανθυπασπιστών του στρατού και της Χωροφυλακής, ενώ τις επόμενες ημέρες ψηφίστηκε ο Αναγκαστικός Νόμος 349⁴⁹⁷.

Για την κρίση των στελεχών που επρόκειτο να παραμείνουν ή όχι στο στράτευμα, προβλέπονταν η συγκρότηση ειδικών συμβουλίων. Τα εν λόγω συμβούλια συνέταξαν δύο πίνακες. Στον Πίνακα Α΄ συμπεριλήφθηκαν οι αξιωματικοί που θα παρέμεναν μόνιμα και οριστικά στο στράτευμα και θα κάλυπταν τις οργανικές θέσεις. Στον Πίνακα Β΄ όσοι αξιωματικοί κρίθηκαν ότι έπρεπε να τεθούν εκτός υπηρεσίας και οργανικών θέσεων. Σε αυτόν συμπεριλήφθηκαν συνολικά 1010 αξιωματικοί, εκ των οποίων 114 συνταγματάρχες, 188 αντισυνταγματάρχες, 308 ταγματάρχες και 400 κατώτεροι αξιωματικοί. Από τους ανώτατους αξιωματικούς απομακρύνθηκαν 15 αντιστράτηγοι και 45 υποστράτηγοι⁴⁹⁸. Πίσω από την φαινομενική

⁴⁹⁵ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 36, Τεύχος Α΄, 19 Φεβρουαρίου 1945, Συντακτική Πράξις υπ' αριθμ. 18, *Περί Τροποποίησης και Συμπληρώσεως της υπ' αριθ. 7/1945 Συντακτικής Πράξεως «Περί Διατάξεων Αφορωσών τα εξ Αξιωματικών και Ανθυπασπιστών Μόνιμα Στελέχη του κατά Ξηράν Στρατού»*.

⁴⁹⁶ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 36, Τεύχος Α΄, 19 Φεβρουαρίου 1945, Αναγκαστικός Νόμος 125, *Περί Αποκαταστάσεως Οπλιτών, Εθελοντών ή Ανακαταταγμένων του Στρατού Ξηράς, Απομακρυνθέντων δια Πολιτικούς Λόγους Συνεπεία του Κινήματος του Μαρτίου 1935 και Άλλων Διατάξεων*.

⁴⁹⁷ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 118, Τεύχος Α΄, 15 Μαΐου 1945, Αναγκαστικός Νόμος 325, *Περί Διατάξεων Αφορωσών την Εφαρμογήν των Αναγκαστικών Νόμων 2307/1940 και 272/1945 «Περί Στρατιωτικών Προαγωγών και Αριθμός Φύλλου 127, Τεύχος Α΄, 29 Μαΐου 1945, Αναγκαστικός Νόμος 349, Περί Καθορισμού Αρμοδιότητος του Ανωτάτου Συμβουλίου Προαγωγών*.

⁴⁹⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 284.

ουδετερότητα του νόμου κρύβονταν πολιτικές σκοπιμότητες. Ενώ τυπικά η κατάρτιση των πινάκων έγινε κατόπιν υπόδειξης της ΒΜΜ και σχετίζονταν με την παραμονή στο στράτευμα όσων στελεχών κρίνονταν ότι ήταν επαγγελματικά ικανοί, εντούτοις η κατάρτιση των πινάκων έδινε την ευχέρεια στην κυβέρνηση να απομακρύνει με νόμιμο τρόπο από το στράτευμα όσους θεωρούσε μη αξιόπιστους πολιτικά, δηλαδή όσους αξιωματικούς πρόσκεινταν στην Αριστερά ή είχαν ενταχθεί πολιτικά και στρατιωτικά στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Όποια στελέχη είχαν συνταχθεί με τον ΕΛΑΣ, ανεξάρτητα εάν ανήκαν στον προπολεμικό στρατό ή όχι και δεν ήταν πρόθυμα να παρέχουν επαρκείς αποδείξεις νομιμοφροσύνης στις νέες κυβερνήσεις, ήταν παραπάνω από βέβαιο ότι θα περιλαμβάνονταν στον Πίνακα Β', ανεξάρτητα από την υπηρεσία τους προς την πατρίδα. Μία τέτοια περίπτωση κατάφωρης αδικίας, υπήρξε η περίπτωση του ταγματάρχη Δημήτριου Κασλά, ο οποίος υπήρξε διοικητής του ΙΙ τάγματος του 5^{ου} συντάγματος πεζικού στο ύψωμα 731 κατά τη διάρκεια της εαρινής επίθεσης των Ιταλών τον Μάρτιο 1941⁴⁹⁹. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ο Κασλός εντάχθηκε στον ΕΛΑΣ και διοίκησε το 52 σύνταγμα. Η ανάμειξή του στα Δεκεμβριανά τον κατέταξε στην πλευρά των ηττημένων και ως εκ τούτου πολιτικά αναξιόπιστου. Για το λόγο αυτό το όνομά του περιελήφθη στον Πίνακα Β' και τέθηκε εκτός οργανικών θέσεων, ενώ την περίοδο 1945 – 1948 στάλθηκε εξορία στα νησιά Σέριφο, Ικαρία και Σαντορίνη⁵⁰⁰.

Από την άλλη πλευρά, εξετάζοντας τους βαθμούς που έφεραν όσοι απομακρύνθηκαν από το στράτευμα, παρατηρείται μία συγκέντρωση στους βαθμούς των ανώτερων αξιωματικών. Με δεδομένο ότι πολλοί από τους επανελθόντες στο στράτευμα, που είχαν απομακρυνθεί μετά τα αποτυχημένα κινήματα του 1933 και 1935, καθώς και όσοι ανήκαν στον προπολεμικό στρατό, έφεραν αντίστοιχους βαθμούς, είναι παραπάνω από βέβαιο ότι εάν όλοι αυτοί παρέμεναν στο στράτευμα θα υπήρχε πρόβλημα απορρόφησής τους. Ο ανασυγκροτούμενος στρατός δεν προβλέπονταν να είναι τόσο μεγάλος όσο ο προπολεμικός, ούτε προβλέπονταν να διαθέτει τόσες διοικήσεις ώστε να μπορεί να τοποθετήσει σε θέσεις διοίκησης και επιτελικής ευθύνης τόσο πολλούς ανώτερους αξιωματικούς. Επίσης εύλογα μπορεί να υποθέσει κανείς ότι θα δημιουργούνταν και προβλήματα πειθαρχίας και

⁴⁹⁹ Η συγκεκριμένη μάχη θεωρείται θρυλική στην ιστορία του ΕΣ, έχοντας χαρακτηριστεί ως «νέες Θερμοπύλες», ενώ αναγράφεται και στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη.

⁵⁰⁰ Αλέξανδρος Καπανιάρης, *Δημήτριος Κασλός: Η Στρατιωτική Διαδρομή, το Πρόσωπο, η Εποχή*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Τρικάλων, Δήμος Ζαγοράς, Δήμος Καρδίτσας, Βόλος, 2009.

εσωτερικής λειτουργίας στο στράτευμα, όταν νεώτεροι σε ηλικία και ημερομηνία εξόδου από τη ΣΣΕ αξιωματικοί θα βρίσκονταν να διοικούν άλλους αξιωματικούς οι οποίοι ήταν αρχαιότεροί τους στην επετηρίδα. Μία εκκαθάριση της επετηρίδας ήταν κάτι παραπάνω από απαραίτητο να υπάρξει. Απλώς στο πολωμένο κλίμα της εποχής οποιαδήποτε λύση ήταν βέβαιο ότι θα προκαλούσε αντιδράσεις. Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι με βάση και την οικονομική κατάσταση της χώρας και το επίπεδο των μισθών και των συντάξεων, τίθεντο και ένα σοβαρό κοινωνικό ζήτημα, που ήταν το θέμα βιοπορισμού αυτών των ανθρώπων και των οικογενειών τους. Μιλάμε για ουσιαστικά δημόσιους υπαλλήλους, οι οποίοι εξαρτιόνταν από το κράτος για την επιβίωσή τους.

Εννοείται ότι καμία λογική κυβέρνηση δεν θα προτιμούσε να διατηρήσει ή να προαγάγει σε ανώτερους βαθμούς αξιωματικούς, οι οποίοι ήταν εκτός στρατεύματος για μία δεκαετία (κατά την οποία είχαν σημειωθεί κοσμογονικές αλλαγές όχι μόνο στον τρόπο αλλά και στα μέσα διεξαγωγής του πολέμου), εις βάρος νεώτερων ηλικιακά και εμπειρότερων στελεχών. Όσον αφορά στους αξιωματικούς που ανήκαν σε ανταρτικές οργανώσεις, η πολεμική εμπειρία στη διεξαγωγή ανταρτοπολέμου δεν σήμαινε αυτόματα ότι κάποιος ήταν ικανός να ενταχθεί στο στράτευμα. Τότε όπως και σήμερα, ένας τακτικός στρατός έχει άλλες απαιτήσεις, δομή, οργάνωση και πειθαρχία, ενώ είναι συγκροτημένος με άλλη φιλοσοφία για την εκπλήρωση διαφορετικών αποστολών. Οι μονάδες ανορθόδοξου πολέμου αποτελούν μικρό μέρος των συνολικών χερσαίων δυνάμεων και δρουν πάντα στο ευρύτερο πλαίσιο του τακτικού στρατού, αν και συνήθως αναλαμβάνουν αποστολές στρατηγικής σημασίας. Επίσης δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι την περίοδο που ψηφίστηκαν οι συγκεκριμένοι νόμοι, ο ΕΣ προβλέπονταν να συγκροτηθεί ως μια συμβατική δύναμη και ο Εμφύλιος δεν είχε ακόμη ξεκινήσει.

Η προηγούμενη πολεμική εμπειρία των διοικούντων το στράτευμα και ιδιαίτερα η έναρξη του Εμφυλίου, επιβεβαίωσε το απόφθεγμα που αποδίδεται στο Ναπολέοντα ότι: «ο πόλεμος είναι υπόθεση των νέων». Σε όλες τις διαταγές που αφορούσαν στην είσοδο στη ΣΣΕ ή μονιμοποίησης και επανόδου στο στράτευμα μόνιμων ή έφεδρων στελεχών, θέτονταν και ηλικιακά κριτήρια. Οι σωματικές απαιτήσεις για τους διμοιρίτες ή τους διοικητές λόχων στα μάχιμα Όπλα και ιδιαίτερα στο πεζικό, είναι απαγορευτικές για ανθρώπους που δεν βρίσκονται στην ακμή τους, ιδιαίτερα όταν ο στρατός αυτός καλείται να εκτελεί συνεχώς επιχειρήσεις σε

δύσβατα εδάφη. Οι ομαδάρχες, διμοιρίτες και σε αρκετές περιπτώσεις οι διοικητές λόχων καλούνται να ηγηθούν των τμημάτων τους και δεν τα διοικούν από κάποιον σταθμό διοικήσεως ή πολεμικό στρατηγείο στα μετόπισθεν, όπως οι ανώτεροι ή ανώτατοι αξιωματικοί. Σύμφωνα με τον Καραγιάννη, το 1946, όσοι κατείχαν το βαθμό του αντισυνταγματάρχη και έπρεπε να αναλάβουν τις διοικήσεις των ταγμάτων είχαν ηλικία από 45 έως 55 ετών, γεγονός που τους δυσκόλευε να ασκούν επαρκώς τα καθήκοντά τους, ενώ και οι μισοί από τους ταγματάρχες είχαν υπερβεί το 45^ο έτος, γεγονός που τους δημιουργούσε πικρία και απογοήτευση, διότι έβλεπαν την υπερπλήρωση των θέσεων αντισυνταγματάρχων και συνταγματάρχων, δημιουργώντας έτσι δυσοίωνες προοπτικές επαγγελματικής ανέλιξης. Οι κατώτεροι αξιωματικοί επίσης δυσανασχετούσαν, διότι έβλεπαν τη συμφόρηση στους ανώτερους βαθμούς, την ανομοιογένεια μεταξύ των ανώτερων αξιωματικών και το «επικρατούν πνεύμα γεροντικής αδράνειας μεταξύ αυτών»⁵⁰¹. Πέραν των προαναφερθέντων, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι στρατιωτικές σχολές αξιωματικών και υπαξιωματικών ανά τον κόσμο δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στη σωματική εκγύμναση των σπουδαστών τους. Όσον αφορά στον ΕΣ της εξεταζόμενης περιόδου, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι τόσο οι στρατεύσιμοι, όσο και τα στελέχη του προέρχονταν από μία κοινωνία η οποία υποσιτίζονταν για χρόνια και οι υπηρεσίες παροχής υγείας υπολειπούν (εάν δεν είχαν καταρρεύσει εντελώς σε κάποιες περιοχές), με αποτέλεσμα να μην βρίσκονται ούτως ή άλλως στην καλύτερη δυνατή σωματική και φυσική κατάσταση.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, η κυβέρνηση ψήφισε τη Συντακτική Πράξη 110. Με το νόμο αυτό παρέχονταν το δικαίωμα σε όσους αξιωματικούς από το βαθμό του ταγματάρχη και άνω το επιθυμούσαν και πληρούσαν συγκεκριμένα κριτήρια, να υποβάλουν αναφορές αποστρατείας στο υπουργείο Στρατιωτικών. Οι αιτήσεις των ανωτάτων αξιωματικών γίνονταν αυτοδίκαια αποδεκτές, ενώ για τους υπόλοιπους γίνονταν δεκτές με τη σύμφωνη γνώμη του Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου (ΑΣΣ)⁵⁰². Η φιλοσοφία πίσω από την ψήφιση του νόμου εκτιμάται ότι ήταν η προσπάθεια της ηγεσίας να προβεί σε μια λελογισμένη ανανέωση του στρατεύματος, προσπαθώντας να εξισορροπήσει την ανάγκη για μείωση του ηλικιακού μέσου όρου των ανωτάτων και ανώτερων αξιωματικών, με την απαίτηση

⁵⁰¹ Γεώργιος Καραγιάννης, *Το Δράμα της Ελλάδος*, σελ. 228, 229.

⁵⁰² ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 99, Τεύχος Α', 13 Μαρτίου 1946, Συντακτική Πράξη 110, *Περί Εκουσίας Αποστρατείας Ανωτάτων και Ανωτέρων Αξιωματικών του Στρατού Ξηράς και ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 409.

για διατήρηση αριθμού έμπειρων στελεχών που θα παρείχαν την απαραίτητη συνείδηση και συνοχή στο στράτευμα. Επίσης ήθελε να προβεί σε αποσυμφόρηση της επετηρίδας (ιδίως μετά την αποδοχή στο στράτευμα όσων αξιωματικών είχαν αποταχθεί με τα κινήματα του 1933 και 1935 και είχαν επανέλθει) και να δώσει κίνητρα ανέλιξης στα νεώτερα στελέχη. Ο νόμος άφηνε ένα χρονικό παράθυρο ικανοποίησης και των πολιτικά αντιφρονούντων, που είχαν ενταχθεί στον Πίνακα Β΄ ως «εκτός οργανικών θέσεων», επιτρέποντας την υποβολή και από αυτούς αντίστοιχων αναφορών, θέλοντας με αυτό τον τρόπο να τους κάνει εξαρτώμενους από την κυβέρνηση. Ο νόμος τελικά δεν πρόλαβε να εφαρμοστεί όπως αρχικά είχε προβλεφθεί (δηλαδή για 60 ημέρες), διότι μετά από ένα μήνα με νέο ΦΕΚ καταργήθηκε⁵⁰³. Ένα άλλο νομοσχέδιο, το οποίο ψηφίστηκε αργότερα επικύρωσε την αναστολή της εν λόγω Συντακτικής Πράξης⁵⁰⁴.

Εκτίμηση του γράφοντος είναι ότι υπάρχουν δύο πιθανές εξηγήσεις για την τόσο γρήγορη απόσυρση του νόμου, χωρίς σε καμία περίπτωση η μία να αποκλείει την άλλη. Η μία είναι ότι μια μαζική υποβολή αιτήσεων αποστρατείας, θα επιβάρυνε ακόμα περισσότερο τον ήδη προβληματικό στην εκτέλεσή του κρατικό προϋπολογισμό, ιδιαίτερα από όσους είχαν τεθεί εκτός οργανικών θέσεων. Η άλλη πιθανή εξήγηση είναι ότι η γρήγορη επέκταση του στρατεύματος και η δημιουργία νέων επιτελείων με τη συγκρότηση νέων ταξιαρχιών – μεραρχιών και τη δημιουργία νέων Όπλων και Σωμάτων, δημιουργούσαν αυξημένες απαιτήσεις σε ανώτερα στελέχη, χωρίς όμως να είναι εφικτή στην παρούσα φάση η προαγωγή νεώτερων στελεχών, λόγω απειρίας και μη λειτουργίας αντίστοιχων σχολών επιτελών ή περαιτέρω επιμόρφωσής τους.

Η νέα κυβέρνηση που προέκυψε από τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946 επιθυμούσε να απαλλαγεί από τους ανώτατους αξιωματικούς που είχαν τοποθετηθεί στην ηγεσία του στρατεύματος και ανήκαν πολιτικά στην φιλελεύθερη παράταξη και να τοποθετήσει αξιωματικούς της επιλογής της. Προκειμένου να το επιτύχει και κατόπιν συνεννόησης με τη βρετανική πλευρά, ψήφισε μία δέσμη νομοθετημάτων που της έδιναν αυτό το δικαίωμα. Η πρώτη της ενέργεια ήταν μερικές η-

⁵⁰³ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 136, Τεύχος Α΄, 24 Απριλίου 1946, Νομοθετικό Διάταγμα, *Περί Αναστολής της Ισχύος της υπ' αριθμ. 110/1946 Σ.Π. «Περί Εκουσίας Αποστρατείας Ανωτάτων και Ανωτέρων Αξιωματικών του Στρατού Ξηράς.*

⁵⁰⁴ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 284, Τεύχος Α΄, 17 Σεπτεμβρίου 1946, Νόμος 99, *Περί Κυρώσεως του από 24/4/1946 Νομοθετικού Διατάγματος περί Αναστολής της υπ' αριθμ. 110/1946 Συντακτικής Πράξεως «Περί Εκουσίας Αποστρατείας Ανωτάτων και Ανωτέρων Αξιωματικών του Στρατού Ξηράς.*

μέρες μετά την ανάληψη των καθηκόντων της να ψηφίσει μια δέσμη νομοθετημάτων που ακύρωναν προηγούμενες αποφάσεις⁵⁰⁵. Στη συνέχεια με το ΝΔ, *Περί Επαναφοράς εν Ισχύι Διατάξεων Τινών Περί Χρόνου Αποστρατείας Ανωτάτων Αξιωματικών, Όσον Αφορά τον Στρατόν της Ξηράς*, επανέφερε σε ισχύ δύο νόμους της περιόδου του Μεταξά, σύμφωνα με τους οποίους οι αξιωματικοί αποστρατεύονταν αυτεπάγγελτα όταν συμπλήρωναν το όριο ηλικίας, ενώ οι ανώτατοι όταν επιπλέον συμπλήρωναν 10 χρόνια στην κατηγορία⁵⁰⁶.

Το πρόβλημα της διατήρησης αξιωματικών μεγάλης ηλικίας και ανάθεσης σε αυτών μάχιμων καθηκόντων παρέμεινε και δημιουργούσε προβλήματα στην αποτελεσματικότητα των μονάδων του ΕΣ, κατά την κλιμάκωση των συγκρούσεων. Συνέχισε να ταλανίζει τον ΕΣ, ακόμα και στην κορύφωση του Εμφυλίου. Σε ανταπόκρισή του από την Ελλάδα το 1948, ο Αμερικανός δημοσιογράφος Ρόμπερτ Χίουετ (Robert Hewett) περιέγραψε τις σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων στρατιωτικών και των ομολόγων τους της JUSMAPG, κατά την επίσκεψή του στην έδρα της ΙΧ μεραρχίας, στα Τρίκαλα. Στο άρθρο του επικαλέστηκε δηλώσεις των αξιωματικών της αμερικανικής αποστολής στην Ελλάδα, σύμφωνα με τις οποίες εκφράζονταν με ενθουσιασμό για τις μαχητικές ικανότητες των Ελλήνων στρατιωτών, τους οποίους χαρακτήριζαν ως σκληροτράχηλους και πείσμωνες. Από την άλλη πλευρά οι εκτιμήσεις τους για τους Έλληνες αξιωματικούς διαφοροποιούνταν. Θεωρούσαν την ηλικία τους ανασταλτικό παράγοντα για την αποτελεσματικότητα στο πεδίο της μάχης και ασκούσαν αρνητική κριτική στο σύστημα ιεραρχίας και προαγωγών του ΕΣ που προέβλεπε οι περισσότεροι διοικητές ταγμάτων να είναι στις ηλικίες από 48 έως 52 ετών, σε αντιδιαστολή με την αντίστοιχη αμερικανική πρακτική κατά τον Β΄ ΠΠ, που οι αντίστοιχοι διοικητές ήταν κάτω των 30 ετών. Επικαλούνταν δηλώσεις Αμερικανών συνδέσμων ότι πολλοί αξιωματικοί δεν δρούσαν με την απαιτούμενη ενεργητικότητα και ταχύτητα για την προσβολή των ανταρτών. Από την άλλη

⁵⁰⁵ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 136, Τεύχος Α΄, 24 Απριλίου 1946. Νομοθετικά Διατάγματα *Περί Αναστολής της Ισχύος της υπ’ αριθ. 110/1946 ΣΠ «Περί Εκουσίας Αποστρατείας Ανωτάτων και Ανωτέρων Αξιωματικών του Στρατού Ξηράς»*, *Περί Διατάξεων Αφορωσών την Οργάνωσιν και τα Στελέχη του Στρατού Ξηράς* και *Περί Τρόπου Ενεργείας Στρατιωτικών Προαγωγών*.

⁵⁰⁶ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 389, Τεύχος Α΄, 5 Σεπτεμβρίου 1936, Αναγκαστικός Νόμος 79, *Περί Χρόνου Αποστρατείας Ανωτάτων Αξιωματικών*. Με το νόμο αυτό όσοι ανώτατοι αξιωματικοί συμπλήρωναν 10 χρόνια σε αυτή την κατηγορία, αποστρατεύονταν αυτοδίκαια, ανεξάρτητα εάν καταλαμβάνονταν ή όχι από το όριο ηλικίας. Επίσης Αριθμός Φύλλου 429, Τεύχος Α΄, 6 Οκτωβρίου 1939, Αναγκαστικός Νόμος 2005, *Περί Οργανώσεως και Στελεχών του εν Ειρήνη Στρατού*. Με το νόμο αυτό καθορίζονταν ως όριο ηλικίας αυτεπάγγελτης αποστρατείας τα 62 έτη για τους αντιστράτηγους, τα 60 χρόνια για τους υποστράτηγους, τα 58 για τους συνταγματάρχες, τα 56 για τους αντισυνταγματάρχες, τα 54 για τους ταγματάρχες, τα 52 για τους λοχαγούς και τα 50 για τους υπολοχαγούς, ανθυπολοχαγούς και ανθυπασπιστές.

πλευρά οι Αμερικανοί αξιωματικοί εκτιμούσαν ότι ο διοικητής της μεραρχίας, υποστράτηγος Στυλιανός Μανιδάκης, θα ήταν ένας καλός ανώτατος αξιωματικός σε οποιονδήποτε στρατό του κόσμου⁵⁰⁷.

Στο ΦΕΚ 136/1946 δημοσιεύτηκαν δύο ακόμα νομοθετικά διατάγματα που αφορούσαν την οργάνωση του στρατού και τα στελέχη. Το ένα καθόριζε ότι καταργούνταν οι κενές οργανικές θέσεις στελεχών του ΕΣ που προέκυπταν από την εφαρμογή του Νόμου 2005/1939, όπως αυτός είχε τροποποιηθεί από μεταγενέστερες διατάξεις. Τα Όπλα, Σώματα και Υπηρεσίες που απάρτιζαν τον στρατό θα προέκυπταν από αποφάσεις του ΑΣΣ και θα κυρώνονταν από Βασιλικά Διατάγματα. Με τον ίδιο τρόπο θα καθορίζονταν και ο τρόπος συγκρότησης νέων Όπλων – Σωμάτων – Υπηρεσιών, καθώς επίσης και η κατάργηση ή η συγχώνευση των υπαρχόντων. Το Άρθρο 3 του ΝΔ ανέφερε ότι μέχρι την οριστική ανασυγκρότηση και οργάνωση ειρηνικής περιόδου του ΕΣ, ο αριθμός των θέσεων των στελεχών στα διάφορα Όπλα, Σώματα και Υπηρεσίες θα ορίζονταν από αποφάσεις του ΑΣΣ και θα κυρώνονταν επίσης με ΒΔ⁵⁰⁸. Το επόμενο ΝΔ, ανέφερε ότι οι πίνακες προακτέων αξιωματικών και ανθυπασπιστών που είχαν συνταχθεί πριν τεθούν σε ισχύ οι ΑΝ 730, 731 και 733/45, θεωρούνταν ως μη ισχύοντες. Εν τούτοις οι προαγωγές που είχαν ήδη πραγματοποιηθεί με βάση τις προγενέστερες διατάξεις, θεωρούνταν έγκυρες, προφανώς για να μην υπάρξει μεγαλύτερη αναστάτωση στο στράτευμα και την επετηρίδα. Είναι εύκολο να φανταστεί κανείς την αναταραχή που θα προκαλούνταν εάν ζητούσαν από προαχθέντες αξιωματικούς ή ανθυπασπιστές να επιστρέψουν στους προηγούμενους βαθμούς τους⁵⁰⁹.

Μία πηγή κατώτερων στελεχών, ήταν οι έφεδροι αξιωματικοί που είχαν στελεχώσει τον στρατό την περίοδο 1940 – 1941 και οι οποίοι είχαν μεν πολεμική εμπειρία, αλλά υπήρχαν προβληματισμοί ως προς την ένταξή τους στο στράτευμα.

⁵⁰⁷ *Hamilton Journal*, 16 Απριλίου 1948. Ο Μανιδάκης υπήρξε ένας από τους ικανότερους και πιο μορφωμένους αξιωματικούς του ΕΣ, με διακεκριμένη πολεμική δράση από την εκστρατεία της Μικράς Ασίας, μέχρι το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου. Στη Μέση Ανατολή το σύνταγμα πυροβολικού που διοικούσε ήταν η μόνη μονάδα του στρατού (πλην του Ιερού Λόχου) που δεν στασίασε. Αργότερα στην Ιταλία, το σύνταγμα πυροβολικού, ως τμήμα της 3^{ης} ΕΟΤ εντυπωσίασε τους συμμάχους για την ακρίβεια και την ταχύτητα των πυρών του. Στον Εμφύλιο η μεραρχία του θεωρούνταν από τις καλύτερες του ΕΣ και χρησιμοποιήθηκε εντατικά σε όλη τη διάρκεια των κύριων επιχειρήσεων του Εμφυλίου. Ο Τσακαλώτος ως διοικητής του σώματος στρατού στο οποίο ανήκε η μεραρχία, έτρεφε απεριόριστη εκτίμηση και εμπιστοσύνη στο διοικητή της. Μετά τον Εμφύλιο υπηρέτησε σε διάφορες κυβερνητικές θέσεις και πιστώνεται ότι ως υφυπουργός Εσωτερικών – Δημοσίας Τάξεως οργάνωσε άψογα τις εκλογές του 1958, όταν η ΕΔΑ έλαβε ποσοστό 25%.

⁵⁰⁸ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 136, Τεύχος Α', 24 Απριλίου 1946, Νομοθετικό Διάταγμα, *Περί Διατάξεων Αφορωσών την Οργάνωσιν και τα Στελέχη του Στρατού Ξηράς*.

⁵⁰⁹ -//-, Νομοθετικό Διάταγμα, *Περί Τρόπου Ενεργείας Στρατιωτικών Προαγωγών*.

Μία πηγή προβληματισμού ήταν ότι οι εμπειρίες τους προέρχονταν από ορεινό αγώνα μεν, αλλά η φύση του πολέμου είχε αλλάξει ριζικά κατά τα προηγούμενα έτη, ενώ άλλο μειονέκτημα ήταν το γεγονός ότι ήταν συνήθως μεγαλύτερης ηλικίας από το επιθυμητό. Όσοι από τους έφεδρους αξιωματικούς είχαν συμμετάσχει στην Αντίσταση, είχαν μεν πολεμική εμπειρία και θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από τον στρατό, αλλά και σε αυτή την περίπτωση υπήρχαν περιορισμοί. Όσοι από αυτούς είχαν ενταχθεί στον ΕΛΑΣ, ήταν απόλυτα φυσικό να μην είναι πολιτικά αξιόπιστοι και η ηγεσία να είναι επιφυλακτική (αν όχι εχθρική) απέναντί τους, τουλάχιστον μέχρι να αποδείξουν τη νομιμοφροσύνη τους. Αντίθετα, όσοι είχαν ενταχθεί στις υπόλοιπες αντιστασιακές ή μη ΕΑΜικές οργανώσεις (ΕΔΕΣ, ΠΑΟ, ΕΚΚΑ κλπ) ήταν φυσικό η ηγεσία να επιθυμεί την ένταξή τους στο στράτευμα, διότι ήταν δεδομένος ο αντικομμουνισμός τους. Από την άλλη πλευρά μπορεί να είχαν αποδείξει τις ηγετικές ικανότητές τους, αλλά η ηγεσία την παρούσα περίοδο οραματίζονταν ένα στράτευμα οργανωμένο και προσανατολισμένο στον συμβατικό αγώνα, τον οποίο γνώριζε και για τον οποίο είχε εκπαιδευτεί και καταλάβαινε. Η στάση των κυβερνώντων θα άλλαζε σταδιακά και αφού είχε ξεκινήσει ο Εμφύλιος και είχε συνειδητοποιηθεί η ιδιαίτερη φύση του. Σε κάθε περίπτωση και με δεδομένη την έλλειψη χαμηλόβαθμων στελεχών και την αδυναμία ούτως ή άλλως της ΣΣΕ να καλύψει άμεσα τις ανάγκες, ήταν σίγουρο ότι κάποιοι από αυτούς τους έφεδρους αξιωματικούς θα μονιμοποιούνταν στο στράτευμα. Οι διαδικασίες μονιμοποίησής τους απαίτησαν περισσότερο χρόνο και πραγματοποιήθηκαν όταν τα πράγματα όδευαν ξεκάθαρα προς τη σύρραξη.

Η αρχή έγινε με το Ψήφισμα *Περί Αναγνώρισεως ως Πολεμικής Πράξεως Αξίας της Πατρίδος και Ανταξίας της Ευγνωμοσύνης του Έθνους της Δράσεως των Εθνικών Ανταρτικών Ομάδων*. Σύμφωνα με αυτό όσοι είχαν συμμετάσχει σε αντιστασιακές οργανώσεις, που είχαν με οποιοδήποτε τρόπο (ενόπλως, με κατασκοπεία, με δολιοφθορές κλπ) εκτελέσει «πιστών και απαρεγκλίτως τας εκάστοτε διαταγάς του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής και των εν τω εξωτερικώ Βασιλικών Ελληνικών Κυβερνήσεων», κρίνονταν άξιοι της ευγνωμοσύνης της πατρίδας. Αποφασίστηκε η σύσταση διακομματικής επιτροπής της Βουλής, προκειμένου να εξετάσει τους τρόπους και τα είδη ανταμοιβής όσων συμμετείχαν στις προαναφερθείσες ανταρτικές ομάδες, προκειμένου να καταρτισθούν τα αντίστοιχα νομοσχέ-

δια⁵¹⁰. Λίγο καιρό μετά την δημοσίευση του παραπάνω ψηφίσματος και την επάνοδο του Γεωργίου Β΄ στο θρόνο, δημοσιεύτηκε το Νομοθετικό Διάταγμα 123. Με το διάταγμα αυτό παρέχονταν η δυνατότητα και καθορίζονταν οι προϋποθέσεις και η σειρά αρχαιότητας μεταξύ ομοιοβάθμων, κάτω από τις οποίες μπορούσαν να μονιμοποιηθούν στο στρατό έφεδροι ανθυπολοχαγοί και υπολοχαγοί Όπλων και Σωμάτων, οι οποίοι είχαν συμμετάσχει στις εκστρατείες του Β΄ ΠΠ και ανήκαν στη δύναμη των αξιωματικών της εφεδρείας. Στο Άρθρο 8 του διατάγματος αναγράφονταν ότι οι αξιωματικοί που ανήκαν στις αντάρτικες ομάδες και αποτύγχαναν στις εισαγωγικές εξετάσεις της ΣΣΕ, θα μπορούσαν να εισέλθουν σε αυτή ως υπεράριθμοι, ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες τους προς την πατρίδα, σε εφαρμογή της παραπάνω απόφασης⁵¹¹.

Η χρονική στιγμή που ψηφίστηκαν οι παραπάνω νόμοι δεν ήταν τυχαία. Από τον Απρίλιο είχε ανέλθει στην εξουσία μία δεξιά κυβέρνηση με σαφώς αντικομμουνιστικό προσανατολισμό και το καλοκαίρι και στις αρχές του Σεπτεμβρίου είχε σημειωθεί μια αλυσίδα γεγονότων που έδειχναν ότι η χώρα όδευε σε γενικευμένο εμφύλιο πόλεμο. Ο στρατός αντίστοιχα, αύξανε τη δύναμή του με τη συγκρότηση νέων μονάδων, ενώ οι απαιτήσεις σε χαμηλόβαθμα στελέχη μεγάλωναν λόγω και της συγκρότησης παραστρατιωτικών τμημάτων (ΜΑΥ/ΜΑΔ), που θα διοικούσαν από αξιωματικούς και υπαξιωματικούς του. Επίσης, εφόσον ο στρατός σκόπευε να ενσωματώσει στα παραστρατιωτικά τμήματα τους πρώην αντικομμουνιστές αντάρτες ή τις ακροδεξιές συμμορίες, η προσφορότερη λύση ήταν αυτά τα τμήματα να διοικούνται από πρώην στελέχη τους, τα οποία γνώριζαν πώς να πολεμήσουν τους αντάρτες λόγω πρότερης εμπειρίας.

Ένας εξαιρετικά σημαντικός παράγοντας που καθιστά αποτελεσματικό ένα στράτευμα είναι η δικαιοσύνη. Με τον όρο αυτό εννοείται η επιβράβευση των ικανότερων και η τιμωρία των παραβατών. Είναι ένα από τα βασικά μέτρα προαγωγής και διατήρησης της πειθαρχίας. Η επιβολή της πειθαρχίας στο στράτευμα εξα-

⁵¹⁰ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 229, Τεύχος Α΄, 31 Ιουλίου 1946, Ψήφισμα, *Περί Αναγνώρισεως ως Πολεμικής Πράξεως Αξίας της Πατρίδος και Ανταξίας της Ευγνωμοσύνης του Έθνους της Δράσεως των Εθνικών Ανταρτικών Ομάδων.*

⁵¹¹ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 303, Τεύχος Α΄, 30 Σεπτεμβρίου 1946, Νομοθετικό Διάταγμα 123, *Περί Μονιμοποιήσεως Εφέδρων Αξιωματικών Όπλων και Σωμάτων εν τω Στρατώ Ξηράς.* Στο ίδιο ΦΕΚ και με τα Νομοθετικά Διατάγματα 117, 118 και 119 δημοσιεύτηκαν οι νόμοι που ρύθμιζαν τα της οργάνωσης και λειτουργίας της Ελληνικής Βασιλικής Αεροπορίας (ΕΒΑ), του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας (ΓΕΑ), του Ανώτατου Συμβουλίου Αέρος (ΑΣΑ, αντίστοιχο του ΑΣΣ), καθώς επίσης και θέματα ιεραρχικής εξέλιξης και αρχαιότητας μεταξύ των αξιωματικών της ΕΒΑ. Βλέπε επίσης Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1284/Β/532/5, *Εγκύκλιος Διαταγή του Υπουργείου Στρατιωτικών της 30/09/1946 Σχετικά με τη Μονιμοποίηση Εφέδρων Αξιωματικών.*

σφαλίζεται με την εφαρμογή της στρατιωτικής ποινικής νομοθεσίας, η οποία προβλέπεται από τον Στρατιωτικό Ποινικό Κώδικα (ΣΠΚ) και από τις πειθαρχικές ποινές. Αρμόδια για την εκδίκαση παραβάσεων του ΣΠΚ και την επιβολή των καταστατικών ποινών είναι τα στρατοδικεία. Μέλημα της κυβέρνησης Βούλγαρη ήταν η επανασύστασή τους και για το σκοπό αυτό εξέδωσε σχετικό νόμο⁵¹².

Μπορεί τυπικά να είχαν εκδοθεί νόμοι και διαταγές που ρύθμιζαν τα της απονομής ποινικής και πειθαρχικής δικαιοσύνης και ο νόμος να εφαρμόζονταν για όλους, αλλά στην πραγματικότητα στον ΕΣ είχε αναπτυχθεί ένα άτυπο δίκτυο προστασίας για τα στελέχη του, το οποίο διασάλευε την πειθαρχία και το αίσθημα δικαίου. Μπορεί βάσιμα να ισχυριστεί κάποιος ότι ίσχυαν δύο μέτρα και δύο σταθμά, όσον αφορά στην τιμωρία των παραβατών, με την αυστηρότητα να εξαντλείται στους κληρωτούς, ενώ οι αξιωματικοί αντιμετώπιζονταν με χαρακτηριστική επιείκεια. Στη διάρκεια του Εμφυλίου η κατάσταση αυτή είχε φτάσει στα άκρα, αναγκάζοντας τον τότε υπουργό Στρατιωτικών, Γεώργιο Στράτο, να εκδώσει σχετική διαταγή, στηλιτεύοντας την ανωτέρω πρακτική. Ο υπουργός είχε παρατηρήσει ότι τα Ανακριτικά Συμβούλια Αξιωματικών εξέδιδαν απαλλακτικές αποφάσεις ή επέβαλαν επιεικείς ποινές σε αξιωματικούς που είχαν παραπεμφθεί για βαρύτατα παραπτώματα που αφορούσαν στην υπηρεσία ή την πειθαρχία, παρόλο που τα αποδεικτικά στοιχεία ήταν συντριπτικά εις βάρος τους. Η στάση αυτή διασάλευε την πειθαρχία στο στράτευμα και εγκυμονούσε κινδύνους για το αξιόμαχό του. Θεωρούσε απαράδεκτη αυτή την ένδειξη συναδελφικής αλληλεγγύης (που ουσιαστικά ήταν συντεχνιακό πνεύμα) και εκτιμούσε ότι ήταν ανεπίτρεπτη σε συνθήκες πολέμου και διέταξε την εφαρμογή του νόμου, ενώ προειδοποιούσε με τη λήψη διοικητικών μέτρων. Έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον ότι στη διαταγή του διαχώριζε τα παραπτώματα χαρακτήρα (αμέλεια, ευθυνοφοβία, αδράνεια, δειλία, κλπ) από λάθη που προέκυπταν από εσφαλμένη εκτίμηση της κατάστασης ή εσφαλμένη απόφαση. Σύμφωνα με τον υπουργό, η εσφαλμένη εκτίμηση της κατάστασης ή η λάθος απόφαση κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων δεν θα έπρεπε να αποτελεί λόγο τιμωρίας, πλην εξαιρετικών περιπτώσεων, αλλά στοιχείο χαρακτηρισμού της επαγγελματικής ικα-

⁵¹² ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 97, Τεύχος Α', 18 Απριλίου 1945, *Διάταγμα περί Ιδρύσεως Διαρκών Στρατοδικείων*. Αυτά είχαν ιδρυθεί σε μέρη που έδρευαν μεγάλες μονάδες του στρατού και πέρα από την Αθήνα, ήταν σε Θεσσαλονίκη, Κόρινθο, Λάρισα, Καβάλα, Ιωάννινα, Χανιά (και μέχρι την απελευθέρωση της Κρήτης το Ηράκλειο) και Μυτιλήνη.

νότητας του αξιωματικού, κάτι που και πάλι θα έπρεπε να συνεξετάζεται σε σχέση με άλλους παράγοντες⁵¹³.

Με τη διαταγή αυτή ο υπουργός έκανε εξαιρετικά σαφείς τις αρχές που θα πρέπει διαχρονικά να ακολουθούν τόσο οι πολιτικές και στρατιωτικές ηγεσίες που διευθύνουν έναν πόλεμο, όσο και κάθε στέλεχος που διοικεί τμήματα. Σε κάθε πόλεμο είναι δεδομένο ότι οι διοικητές οποιουδήποτε κλιμακίου εμπλέκεται με τον εχθρό, θα διαπράξουν λάθη που οδηγούν στην απώλεια ζωών ή στην ήττα. Επίσης στην εξίσωση θα πρέπει πάντα να υπολογίζεται και ο εχθρός, ο οποίος έχει και αυτός τα δικά του σχέδια, ενώ υπάρχει μια πλειάδα αστάθμητων παραγόντων που μπορεί να ανατρέψουν και τα καλύτερα σχέδια. Η ήττα είναι μια πιθανότητα υπαρκτή στον πόλεμο, ανεξάρτητα από την επαγγελματική επάρκεια, ήθος, γενναιότητα και πείρα του διοικητή. Σε περίπτωση τιμωρίας ή απομάκρυνσης διοικητών που έχασαν μια μάχη λόγω εσφαλμένης απόφασης ή πρωτοβουλίας, τότε καλλιεργείται στους αξιωματικούς η ευθυνοφοβία και η απροθυμία ανάληψης λελογισμένου ρίσκου, ενώ παράλληλα δεν αποκτούν πείρα στη διεξαγωγή επιχειρήσεων⁵¹⁴. Ο υπουργός, ως πρώην στρατιωτικός ήταν γνώστης της αβεβαιότητας που υπάρχει εγγενώς στον πόλεμο, γι' αυτό ανέφερε χαρακτηριστικά ότι: «Διά τούτο είναι δυνατόν ν' αποτύχη εν πολεμική ενεργεία όπως και συνέβη πλειστάκις ηγήτωρ ανδρείος, δραστήριος, επαγγελματικής μορφώσεως και πείρας και γενικώς κατέχων πάντα τα ηθικά και επαγγελματικά προσόντα του βαθμού ον κατέχει»⁵¹⁵.

Στη συνολική προσπάθεια αναδιοργάνωσης του ΕΣ και ρύθμισης των διαφορών εκκρεμοτήτων, πολύ σημαντικό ρόλο έπαιξαν δύο διατάγματα που δημοσιεύτηκαν με το ίδιο ΦΕΚ, τον Ιούνιο 1946. Αυτά ήταν το *Περί Καθορισμού των Θέσεων των Μονίμων Στελεχών του Στρατού Ξηράς εις Αξιωματικούς και Ανθυπα-*

⁵¹³ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 17/Α/1, Διαταγή του Γ' Σώματος Στρατού της 02/01/1948 προς τα Γραφεία και τις Διευθύνσεις του καθώς και το Λόχο Στρατηγείου με τα Οποία Κοινοποιείται η Ε.Π. 550821 Διαταγή του Υπουργείου Στρατιωτικών της 22/12/1947 που Αφορά σε Πειθαρχικά Παραπτώματα Αξιωματικών.

⁵¹⁴ Για το θέμα της ηγεσίας, της αρχής της λογοδοσίας των στρατιωτικών, τις σχέσεις που πρέπει να διέπουν την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία και γενικά τον τρόπο που πρέπει να ασκούν τα καθήκοντά τους οι ανώτατοι αξιωματικοί, βλέπε Thomas Ricks, *The Generals: American Military Command from WW II to Today*, Penguin Books, New York, 2013. Μπορεί στο εν λόγω βιβλίο ο συγγραφέας να αναφέρεται στον αμερικάνικο στρατό και στις προκλήσεις που αντιμετώπισε η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία στους πολέμους από τον Β' ΠΠ μέχρι το Ιράκ και το Αφγανιστάν, αλλά οι αρχές που διατυπώνει έχουν καθολική και διαχρονική ισχύ.

⁵¹⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 17/Α/1, Διαταγή του Γ' Σώματος Στρατού της 02/01/1948 προς τα Γραφεία και τις Διευθύνσεις του καθώς και το Λόχο Στρατηγείου με τα Οποία Κοινοποιείται η Ε.Π. 550821 Διαταγή του Υπουργείου Στρατιωτικών της 22/12/1947 που Αφορά σε Πειθαρχικά Παραπτώματα Αξιωματικών.

σπιστάς και το *Περί Τροποποιήσεως κλπ του Α.Ν. 2307/1940 «Περί Στρατιωτικής Ιεραρχίας και Στρατιωτικών Προαγωγών κλπ»*⁵¹⁶. Με το πρώτο διάταγμα κυρώθηκαν με νόμο οι απόρρητοι πίνακες του υπουργείου Στρατιωτικών που καθόριζαν τον αριθμό των θέσεων των μονίμων αξιωματικών και ανθυπασπιστών του ΕΣ. Με το άλλο διάταγμα που τροποποιούσε σε ευρεία κλίμακα τον ΑΝ 2307/1940⁵¹⁷, καθορίστηκε ότι οι τάξεις του στρατού αποτελούνταν από τους στρατιώτες και υποδεκανείς, τους υπαξιωματικούς στους οποίους ανήκαν όσοι έφεραν το βαθμό του δεκανέα, λοχία και επιλοχία, τους ανθυπασπιστές που αποτελούνταν από τους ανθυπασπιστές Α΄ και Β΄ τάξεως και τους αξιωματικούς στην τάξη των οποίων ανήκαν από το βαθμό του ανθυπολοχαγού έως του αντιστρατήγου. Με το διάταγμα αυτό προστέθηκε ο βαθμός του ταξιάρχου ως ανώτατου αξιωματικού εμβόλιμα μεταξύ του συνταγματάρχη και του υποστρατήγου⁵¹⁸. Με άλλα άρθρα καθορίστηκαν ο τρόπος προαγωγής των αξιωματικών, τα τυπικά και ουσιαστικά προσόντα που έπρεπε να πληρούνται προκειμένου να μπορούν να κρίνονται για προαγωγή στον επόμενο βαθμό, ο τρόπος διενέργειας των κρίσεων και τα απαιτούμενα έντυπα για την τήρηση των μητρώων και των προτάσεων προαγωγής⁵¹⁹.

Ένα άλλο θέμα που απαιτούνταν να διευθετηθεί προκειμένου να μπορέσει το ΓΕΣ να συντάξει τις νέες επετηρίδες είχε να κάνει με όσους είχαν προαχθεί επ' ανδραγαθία κατά τη διάρκεια του πολέμου. Το ζήτημα δεν ήταν τόσο απλό, διότι με αυτό τον τρόπο θα υπήρχαν στελέχη που θα εξελίσσονταν ιεραρχικά γρηγορότερα από αρχαιότερους τους. Με τον ΑΝ 257/1945 η κυβέρνηση Πλαστήρα θέσπισε τα κριτήρια και τη διαδικασία εξέτασης και έγκρισης ή απόρριψης των προαγωγών ή προτάσεων προαγωγής επ' ανδραγαθία κατά τις πολεμικές επιχειρήσεις 1940 – 1941, καθώς και για όσους είχαν πολεμήσει στη Μέση Ανατολή και την Ιταλία⁵²⁰. Μπορεί οι προθέσεις να ήταν καλές, αλλά και πάλι ήταν βέβαιο ότι θα δημι-

⁵¹⁶ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 190, Τεύχος Α΄, 6 Ιουνίου 1946, Διατάγματα *Περί Καθορισμού των Όπλων και Σωμάτων του Στρατού Ξηράς, Περί Καθορισμού των Θέσεων των Μονίμων Στελεχών του Στρατού Ξηράς εις Αξιωματικούς και Ανθυπασπιστάς και Περί Τροποποιήσεως κλπ του Α.Ν. 2307/1940 «Περί Στρατιωτικής Ιεραρχίας και Στρατιωτικών Προαγωγών κλπ»*

⁵¹⁷ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 136, Τεύχος Α΄, 2 Μαΐου 1940, ΑΝ 2307, *Περί Στρατιωτικής Ιεραρχίας και Στρατιωτικών Προαγωγών*.

⁵¹⁸ Με άλλο ΦΕΚ καθορίστηκαν τα διακριτικά της στολής των ταξιαρχών Όπλων – Σωμάτων (Αριθμός Φύλλου 308, Τεύχος Α΄, 7 Οκτωβρίου 1946, *Διάταγμα Περί Καθορισμού Διακριτικών Βαθμού Ταξιαρχών Όπλων και Σωμάτων*).

⁵¹⁹ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 190, Τεύχος Α΄, 6 Ιουνίου 1946, *Διάταγμα Περί Τροποποιήσεως κλπ του Α.Ν. 2307/1940 «Περί Στρατιωτικής Ιεραρχίας και Στρατιωτικών Προαγωγών κλπ»*

⁵²⁰ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 84, Τεύχος Α΄, 3 Απριλίου 1945, Αναγκαστικός Νόμος 257, *Περί Διατάξεων Αφορωσών τας επ' Ανδραγαθία Προαγωγάς Μονίμων και Εφέδρων Στρατιωτικών του Στρατού Ξηράς και της Χωροφυλακής*.

ουργούνταν προβλήματα μεταξύ των στελεχών. Ο νόμος δεν προέβλεπε την υποβολή αντίστοιχων προτάσεων για όσους είχαν διακριθεί με τις αντιστασιακές οργανώσεις στη διάρκεια της Κατοχής. Πώς θα μπορούσε κάποιος βάσιμα να ισχυριστεί και να αποδείξει ότι αυτοί που πολέμησαν με τις αντάρτικες οργανώσεις επέδειξαν λιγότερη γενναιότητα από όσους πολέμησαν στην Τρεμπεσίνα, τα οχυρά, το Ελ Αλαμείν ή το Ρίμινι;

Τελευταίο θέμα που απαιτούσε ρύθμιση ήταν αυτό της σταδιοδρομικής εξέλιξης και προαγωγών των μονίμων υπαξιωματικών και ανθυπασπιστών. Αρκετά θέματα ρυθμιζόνταν με άλλους νόμους που αναφέρθηκαν παραπάνω (όπως ήταν ο ΑΝ 2307/1940, ή το Διάταγμα της 6ης Ιουνίου 1946 κ.α.). Ο νέος νόμος αφορούσε εξειδικευμένα την εν λόγω κατηγορία στελεχών και δημοσιεύτηκε σε ΦΕΚ στις 20 Δεκεμβρίου 1946. Το συγκεκριμένο διάταγμα ρύθμιζε θέματα αρχαιότητας μεταξύ των ανθυπασπιστών και υπαξιωματικών, τους δικαιούμενους προαγωγής στον επόμενο βαθμό, τον τρόπο κρίσης τους, τον τρόπο και τον αριθμό όσων δικαιούνταν προαγωγής σε αξιωματικούς, καθώς και τον τρόπο απόλυσης ή μονιμοποίησης των εθελοντών υπαξιωματικών⁵²¹.

Μία από τις πρώτες ενέργειες της κυβέρνησης που προέκυψε από τις εκλογές του 1946, ήταν η εκκαθάριση των νομοθετημάτων που είχαν ψηφισθεί από τις κατοχικές κυβερνήσεις. Αυτό είχε αποφασισθεί να γίνει από το προηγούμενο έτος με μια σειρά συντακτικών πράξεων. Μπορεί οι κατοχικές κυβερνήσεις να ήταν δωσίλογες, αλλά ίσχυε και σε αυτή την περίπτωση το αξίωμα της συνέχειας του κράτους. Με Πράξεις του Υπουργικού Συμβουλίου που δημοσιεύτηκαν στις 30 Μαΐου, αποφασίστηκε ότι μια σειρά νόμων που είχαν ψηφισθεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής αρμοδιότητας του υπουργείου Στρατιωτικών, θα εξακολουθούσαν να ισχύουν, διότι χαρακτηρίστηκαν ως «εκδοθέντα προς συντήρησιν της Ελληνικής Πολιτείας και επ' ωφελεία ταύτης, της εκδόσεώς των ούσης αναγκαίας δια την αποκατάστασιν, συντήρησιν και ομαλήν λειτουργίαν της δημοσίας τάξεως και του δημοσίου βίου της χώρας»⁵²².

Ενδεικτικά αναφέρονται ότι διατηρήθηκαν σε ισχύ τα ΝΔ 386/1941 *Περί Θέσεως εν Ισχύι του Νόμου 4506/1930 Περί Καταστάσεως Παθόντων εν Πολέμω Α-*

⁵²¹ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 360, Τεύχος Α', 20 Δεκεμβρίου 1946, Διάταγμα *Περί Τρόπου Ρυθμίσεως Προαγωγών Ανθυπασπιστών και Υπαξιωματικών* και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 411.

⁵²² ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 185 και 187, Τεύχος Α', 30 Μαΐου 1946, Πράξεις Υπουργικού Συμβουλίου, *Περί Κυρώσεως κλπ Νομοθετημάτων Κατοχής Αρμοδιότητος Υπουργείου Στρατιωτικών*.

ξιωματικών κλπ, ο νόμος 1065/1943 *Περί Τροποποιήσεως των Περί Καταστάσεως Αξιωματικών Διατάξεων* (με την παρατήρηση δεν υπήρχε αναδρομική ισχύ), ο νόμος 1681/1944 *Περί Διατάξεων Αφορωσών τους Αξιωματικούς και Ανθυπασπιστάς των Πολεμικών Καταστάσεων*, κ.ο.κ., με την παρατήρηση ότι όλα τα νομοθετήματα που αναγράφονταν σε αυτή ίσχυαν μέχρι νεώτερη τροποποίηση ή κατάργησή τους. Η διατήρηση αυτών των νομοθετημάτων εξυπηρετούσε πολλαπλούς σκοπούς. Ο ένας ήταν για τη συνέχιση της μέριμνας της πολιτείας σε όσους είχαν τραυματιστεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, με την καταβολή αναπηρικών συντάξεων ή χηρείας στα μέλη των οικογενειών όσων είχαν φονευθεί. Ήταν ένα σαφέστατα κοινωνικό μέτρο στήριξης των ιδίων και των οικογενειών τους, σε μια εποχή ακραίας φτώχειας και οικονομικής δυσπραγίας. Ο άλλος σκοπός ήταν ο προσεταιρισμός από την κυβέρνηση των στελεχών που είχαν υπηρετήσει τις δωσίλογες κυβερνήσεις, με σκοπό να τα προσδέσει στο άρμα της και να τα εντάξει ομαλά στις τάξεις του ΕΣ. Ήταν φανερό ότι η κυβέρνηση προσανατολιζονταν στη δημιουργία ενός ομοιογενούς ιδεολογικά στρατεύματος και τα στελέχη αυτά θα μπορούσαν να αποδειχτούν χρήσιμα στην εξασφάλιση ότι ο στρατός θα ήταν απαλλαγμένος από την επιρροή της αριστεράς⁵²³.

⁵²³ Βέβαια το πρώτο βήμα είχε γίνει τον προηγούμενο χρόνο με την κατάρτιση των Πινάκων Α' και Β', οι οποίοι είχαν οδηγήσει σε ένα πρώτο ξεκαθάρισμα του στρατεύματος από όσους είχαν συνταχθεί με το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

iii. Η επανασύσταση της ΣΣΕ

Στο σώμα των αξιωματικών το μεγάλο πρόβλημα ήταν η ανομοιογένειά του, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί την περίοδο 1940 – 1945 και κυρίως η έλλειψη κατάρτισμένων χαμηλόβαθμων αξιωματικών, οι οποίοι στο μέλλον θα ηγούνταν του στρατεύματος. Η κυριότερη αιτία ήταν ότι ο τροφοδότης του στρατεύματος με υψηλά κατάρτισμένους νέους αξιωματικούς, η Σχολή Ευελπίδων δεν λειτουργούσε, με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν νέοι ανθυπολοχαγοί και υπολοχαγοί στο στράτευμα. Όσοι υπήρχαν προέρχονταν από προαγωγές ανθυπασπιστών – υπαξιωματικών, οι οποίοι είχαν προαχθεί λόγω των αναγκών του πολέμου και δεν είχαν την θεωρητική κατάρτιση και το μορφωτικό επίπεδο που είχαν οι προπολεμικοί ομοίβαθοί τους. Φυσικό και επόμενο ήταν ότι από τις πρώτες ενέργειες της κυβέρνησης ήταν η επανασύσταση της σχολής. Αυτή είχε λειτουργήσει σε υποτυπώδη μορφή στην Μέση Ανατολή, ενώ αμέσως μετά την αποχώρηση των Γερμανών από την Αθήνα ο στρατιωτικός διοικητής Αθηνών, υποστράτηγος Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος, εξέδωσε στις 14 Οκτωβρίου διάταγμα για την επαναλειτουργία της και στις 19 του ίδιου μήνα, διαταγή που καθόριζε το διοικητικό προσωπικό της σχολής. Οι μαθητές ήταν οι ευέλπιδες Ι και ΙΙ τάξης που φοιτούσαν πριν τον πόλεμο (εννοείται όσοι μπορούσαν και επιθυμούσαν). Στη διάρκεια από την επαναλειτουργία της και μέχρι τη διακοπή της λειτουργίας της λόγω των Δεκεμβριανών, η σχολή λειτούργησε με βάση τον οργανισμό του 1940, ο οποίος μέχρι την αναθεώρησή του το 1968 δέχονταν συνεχείς τροποποιήσεις⁵²⁴. Κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών οι μαθητές της έλαβαν μέρος στις μάχες. Ενδεικτική της μεγάλης ανάγκης σε αξιωματικούς που θα μπορούσαν να ηγηθούν τμημάτων Εθνοφυλακής την εν λόγω περίοδο ήταν η ψήφιση του Νόμου 69. Με το νόμο αυτό ονομάστηκαν ανθυπολοχαγοί όσοι είχαν εισαχθεί στη Σχολή Ευελπίδων το 1939 και ανθυπασπιστές όσοι είχαν εισαχθεί το 1940. Όλοι τοποθετήθηκαν προσωρινά στο πεζικό και ως σειρά αρχαιότητας καθορίστηκε για τους ανθυπολοχαγούς η σειρά προαγωγής τους από την πρώτη στη δεύτερη τάξη, ενώ για τους ανθυπασπιστές η σειρά εισόδου τους στη σχολή⁵²⁵.

⁵²⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 412.

⁵²⁵ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 35, Τεύχος Α', 21 Δεκεμβρίου 1944, Νόμος 69, *Περί Ονομασίας των Μαθητών της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων εις Ανθυπολοχαγούς και Ανθυπασπιστάς*. Με τον τρόπο αυτό έκλεινε μία τυπική εκκρεμότητα από την προπολεμική περίοδο, ενώ φαινόταν ότι υπήρχε μία συνέχεια στις κρατικές δομές, μετά από μια διακοπή 3 ½ και πλέον ετών.

Με τη λήξη των Δεκεμβριανών και την έναρξη της διαδικασίας συγκρότησης στρατού, η ανάγκη της μελλοντικής στελέχωσης των μονάδων με καταρτισμένα χαμηλόβαθμα στελέχη ήταν επιτακτική. Έπρεπε να καθορισθούν οι διαδικασίες εισαγωγής στη σχολή, τα κριτήρια που έπρεπε να πληρούν οι υποψήφιοι ευέλπιδες, η διάρκεια της φοίτησής τους, η κατανομή τους στα Όπλα – Σώματα, η περαιτέρω εκπαίδευσή τους, κλπ. Η κυβέρνηση Πλαστήρα με τον ΑΝ 123, παρείχε την εξουσιοδότηση στον υπουργό Στρατιωτικών, για όσο χρόνο λειτουργούσε η εμπόλεμη κατάσταση (σημ. ο Β΄ ΠΠ), να προβαίνει σε τροποποιήσεις στον νόμο που δειλίπε τη λειτουργία της. Μπορούσε να αποφασίζει την αναλογία των εισακτέων μεταξύ πολιτών και υπηρετούντων οπλιτών, τη διάρκεια φοίτησης, τη διενέργεια περισσότερων του ενός διαγωνισμών κατ' έτος για την εισαγωγή σε αυτή, κλπ. Ο νόμος ρύθμιζε επίσης τα επιτρεπτά όρια ηλικίας για είσοδο στη ΣΣΕ, κάθε κατηγορίας εισακτέων, τον τρόπο κατανομής της φοίτησης σε περίπτωση που απαιτούνταν η συντόμευσή της και τον βαθμό που θα απονέμονταν σε κάθε τάξη σπουδαστών σε περίπτωση που έπρεπε να ενταχθούν εσπευσμένα στο στράτευμα⁵²⁶.

Εν τω μεταξύ λόγω των αναγκών σε χαμηλόβαθμους αξιωματικούς, καθώς επίσης και λόγω της ανάγκης διατήρησης εντός του στρατεύματος στελεχών οι οποίοι είχαν πολύτιμη πολεμική εμπειρία, επιλέχθηκε η πρώτη μεταπολεμική τάξη ανθυπολοχαγών της ΣΣΕ να προέλθει από επιλογή για φοίτηση κατόπιν εξετάσεων, εν ενεργεία υπαξιωματικών. Αυτοί είχαν το πλεονέκτημα ότι ήταν ήδη στρατιωτικοποιημένοι, είχαν εμπειρία διοικήσεως και το κυριότερο, ήταν πολιτικά αξιόπιστοι, μιας και όσοι πρόσκεινταν πολιτικά στην Αριστερά είχαν εκκαθαριστεί από το στράτευμα, μετά την καταστολή των κινημάτων στη Μέση Ανατολή. Επίσης όσοι είχαν πολεμήσει στο πλευρό των κυβερνητικών και βρετανικών δυνάμεων κατά τα Δεκεμβριανά, είχαν αποδείξει έμπρακτα τη νομιμοφροσύνη τους. Από αυτή τη δεξαμενή είχαν επιλεγεί για φοίτηση αρχικά 300 ευέλπιδες και η ΒΜΜ απέστειλε αξιωματικούς για την παροχή συμβουλών σε θέματα εκπαίδευσης⁵²⁷. Ένας από τους πρώτους μεταπολεμικούς ευέλπιδες υπήρξε και ο Ελευθέριος Τσιμπίδης από την Ικαρία. Μετά από πολλές περιπέτειες κατάφερε να διαφύγει στη Μέση Ανατολή και να καταταγεί στον ΒΕΣΜΑ, όπου λόγω των γραμματικών γνώσεών του προήχθη σε λοχία. Λόγω της στάσης του κατά τη διάρκεια των κινημάτων, παρέμεινε στο

⁵²⁶ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 35, Τεύχος Α΄, 16 Φεβρουαρίου 1945, Αναγκαστικός Νόμος 123, *Περί Διατάξεων Αφορωσών την Λειτουργίαν της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων Διαρκούσης της Εμπολέμου Καταστάσεως*.

⁵²⁷ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

στράτευμα και τοποθετήθηκε στην 3^η ΕΟΤ, λαμβάνοντας μέρος στη μάχη του Ρίμι-
νι (όπου και προήχθη επ' ανδραγαθία) και ακολούθως στα Δεκεμβριανά. Μετά την
αποφοίτησή του το 1947 τοποθετήθηκε στα ΛΟΚ⁵²⁸. Επίσης με τον ΑΝ 663, ονο-
μάστηκαν ανθυπολοχαγοί οι μαθητές της ΣΣΕ που είχαν καταταγεί σε αυτή, κατά
τη λειτουργία της στη Μέση Ανατολή και καθορίζονταν η σειρά αρχαιότητας και την
κατανομή τους στα Όπλα⁵²⁹.

Ένα άλλο σημαντικό θέμα ήταν ο καθορισμός των διδακτέων αντικειμένων.
Αυτό μπορεί να ακούγεται απλό, αλλά είναι ένα άκρως σημαντικό θέμα. Το εύρος
και το είδος των θεμάτων και της ύλης που θα κληθούν να αφομοιώσουν οι μελλο-
ντικοί αξιωματικοί, σχετίζεται άμεσα με την κατάρτισή τους και την επαγγελματική
και κοινωνική τους επάρκεια. Όπως είναι γνωστό, με την εκπαίδευση το ζητούμενο
είναι κάποιος να πράξει μηχανικά, χωρίς να το σκεφτεί (ή όπως λένε οι Αγγλοσά-
ξονες στρατιωτικοί το «muscle memory»), για να αντιμετωπίσει μια δεδομένη κα-
τάσταση (πχ ο χειρισμός του όπλου την ώρα της μάχης), ενώ με τη μόρφωση το
ζητούμενο είναι η συνειδητοποίηση και ανάλυση μιας άγνωστης κατάστασης, πριν
προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια (πχ πώς αντιμετωπίζεται ένας ανταρτοπόλεμος).
Εάν λοιπόν τα αντικείμενα περιορίζονταν σε καθαρά στρατιωτικού ενδιαφέροντος,
τότε δεν θα είχαν την απαιτούμενη ευρύτητα πνεύματος, ώστε να μπορούν να κα-
τανοήσουν τον κοινωνικό και πολιτικό περίγυρό τους εξερχόμενοι από τη σχολή,
ενώ θα διαμόρφωναν μία κλειστή κάστα, η οποία δεν θα είχε καμία επαφή με την
υπόλοιπη κοινωνία, ούτε θα μπορούσαν να κατανοούν τις τεχνολογικές εξελίξεις
που επηρέαζαν το επάγγελμά τους. Εάν το βάρος έπεφτε στην ακαδημαϊκή μόρ-
φωση, τότε δεν θα είχαν τα απαραίτητα εφόδια ώστε να εξασκήσουν με επάρκεια
το επάγγελμά τους, ιδιαίτερα μάλιστα σε καιρό πολέμου. Φυσικά οι καιροί μόνο
ομαλοί δεν ήταν, ενώ οι αυξημένες ανάγκες του στρατεύματος σε κατώτερους αξι-
ωματικούς, επέβαλλαν τις αναγκαίες προσαρμογές.

Μία προσπάθεια καθορισμού και εναρμόνισης των διδακτέων αντικειμένων
με τις εξελίξεις και τις ανάγκες της εποχής έγινε με το Διάταγμα *Περί Χρόνου Ε-*

⁵²⁸ Ελευθέριος Τσιμπίδης, *Αίμα και Δάφνες*. Στο βιβλίο του ο Τσιμπίδης αναφέρει, προφανώς λαν-
θασμένα, ότι όλοι οι συμμαθητές του τοποθετήθηκαν στα ΛΟΚ.

⁵²⁹ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 287, Τεύχος Α', 29 Νοεμβρίου 1945, Αναγκαστικός Νόμος 663, *Περί Ο-
ριστικής Κατάταξης στο Στράτευμα Μαθητών της ΣΣΕ Ι και ΙΙ Τάξεως*, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργά-
νωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 409. Το βιβλίο αναφέρει ότι δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ, Αριθμός
Φύλλου 280, Τεύχος Α', 15 Νοεμβρίου 1945. Αυτό είναι εν μέρει ορθό, διότι ο νόμος αναδημοσιεύ-
τηκε στο ΦΕΚ 287, με την επισήμανση ότι: «αναδημοσιεύεται ως εσφαλμένως εκ τυπογραφικής
αβλεψίας εις το υπ' αριθ. 280 της 15 – 11 – 1945 ΦΕΚ τεύχος Πρώτον».

νάρξεως, Διάρκειας Εκπαιδεύσεως, Διδακτέας Ύλης και Καθηγητικών Εδρών της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων⁵³⁰. Με αυτό επιβεβαιώνονταν η ισχύς του ΑΝ 2127/1939⁵³¹, για την τριετή διάρκεια φοίτησης στη ΣΣΕ, αλλά αναπροσαρμόζονταν ο χρόνος έναρξης και λήξης των εκπαιδευτικών εξαμήνων και ουσιαστικά ο πραγματικός χρόνος φοίτησης μειώνονταν στα τρία έτη. Καθορίζονταν η έναρξη και η λήξη του σχολικού έτους, το οποίο διαφοροποιούνταν για όσους είχαν εισέλθει στη σχολή από το στράτευμα και για τους υπόλοιπους που ήταν προηγουμένως πολίτες, καθώς και τα διδακτέα αντικείμενα (και η χρονική διάρκεια διδασκαλίας τους), τα οποία πάλι διαφοροποιούνταν αναλόγως της προέλευσης των σπουδαστών. Οι προερχόμενοι από το στράτευμα, οι οποίοι είχαν εισέλθει στις 21 Ιανουαρίου, αποφοίτησαν μετά από ένα 7μηνο (στις 31 Αυγούστου) και ονομάστηκαν ανθυπολοχαγοί μετά την επιτυχή φοίτησή τους στα σχολεία εφαρμογής (πχ σχολή πεζικού, πυροβολικού, κλπ). Τα μαθήματά τους ήταν ένας συνδυασμός μαθημάτων γενικής επιμόρφωσης (πχ άλγεβρα, γαλλικά, αγγλικά, κλπ), αλλά το βάρος έπεφτε στα καθαρά στρατιωτικά αντικείμενα, όπως ήταν η τοπογραφία, η στρατιωτική ιστορία, η στρατιωτική γεωγραφία, οι ασκήσεις πεζικού, κλπ.

Αντίθετα όσοι είχαν εισέλθει στη σχολή από τον πολιτικό βίο, η φοίτησή τους ήταν 3ετής, που αντιστοιχούσε σε μία προπαρασκευαστική τάξη και δύο τάξεις φοίτησης, συνολικής πραγματικής διάρκειας 18 μηνών⁵³². Το ακαδημαϊκό έτος 1945 – 1946 ξεκίναγε για τους πρωτοετείς στις 15 Ιανουαρίου 1946 (21 Ιανουαρίου για την προπαρασκευαστική) και έληγε και για τις δύο τάξεις στις 31 Αυγούστου. Γι' αυτούς προβλέπονταν η διδασκαλία πληθώρας μαθημάτων, τόσο γενικότερης ακαδημαϊκής μόρφωσης, όσο και στρατιωτικής. Έτσι οι μελλοντικοί αξιωματικοί, οι οποίοι σχεδιάζονταν να αποφοιτήσουν το 1947, διδάσκονταν, ιππασία, μαθηματική ανάλυση, αναλυτική γεωμετρία, χημεία, κλπ. Επιπλέον διδάσκονταν περισσότερο εξειδικευμένα στρατιωτικά αντικείμενα, όπως ασκήσεις και κανονισμούς πυροβολικού, μηχανικού, ιππικού – τεθωρακισμένων, στρατιωτική ποινική νομοθεσία κλπ. Η παραπάνω διαφορά στα διδακτέα αντικείμενα είναι αυτονόητη, μιας και η δεύτερη κατηγορία σπουδαστών είχε περισσότερο χρόνο φοίτησης.

⁵³⁰ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 200, Τεύχος Α', 22 Ιουνίου 1946, Διάταγμα, *Περί Χρόνου Εναρξεως, Διάρκειας Εκπαιδεύσεως, Διδακτέας Ύλης και Καθηγητικών Εδρών της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων*.

⁵³¹ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 528, Τεύχος Α', 7 Δεκεμβρίου 1939, Αναγκαστικός Νόμος 2127, *Περί Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων*.

⁵³² Ουσιαστικά, λόγω των επιτακτικών αναγκών του πολέμου, το πρόγραμμα της Σχολής είχε συμπιεστεί, ώστε ένα ακαδημαϊκό έτος, αντιστοιχούσε σε ένα ημερολογιακό εξάμηνο.

iv. Η εκπαίδευση των στελεχών (ΓΚΕΑ και Σχολή Επιτελών)

Όπως προαναφέρθηκε, η Κατοχή είχε διακόψει την εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος και όλα έπρεπε να δημιουργηθούν από την αρχή. Λόγω των μεταβολών που είχαν επέλθει στον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου, καθώς επίσης και λόγω της εισαγωγής νέων οπλικών συστημάτων, ήταν επιβεβλημένη η εκπαίδευση των στελεχών, προκειμένου να καταστούν ικανοί να αποδώσουν στα καθήκοντά τους. Για το σκοπό αυτό συγκροτήθηκε, σε συνεργασία με τη ΒΜΜ, στο στρατόπεδο στο Γουδί τον Μάιο 1945 το Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης Αξιωματικών (ΓΚΕΑ), το οποίο περιελάμβανε τη Σχολή Τακτικών Σπουδών Ανώτερων Αξιωματικών, τη Σχολή Πεζικού, τη Σχολή Πυροβολικού, τη Σχολή Μηχανοδήγησης, τη Σχολή Διαβιβάσεων, τη Σχολή Πληροφοριών, τη Σχολή Διοικητικής Μέριμνας και τη Σχολή Φυσικής Αγωγής⁵³³. Ο ρόλος του ήταν να εκπαιδεύει αξιωματικούς και ανώτερους υπαξιωματικούς από όλα τα Όπλα και Σώματα ως εκπαιδευτές, οι οποίοι θα επέστρεφαν στις μονάδες τους και θα μετέδιδαν τις γνώσεις τους γύρω από τον βρετανικό οπλισμό και μεθόδους στο προσωπικό των μονάδων. Το πρόβλημα με την οργάνωση του κέντρου ήταν ότι αποχωρώντας οι Γερμανοί είχαν προξενήσει καταστροφές στις υποδομές, ενώ περαιτέρω καταστροφές είχε προξενήσει ο ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών. Για την αποκατάσταση των ζημιών υπήρχε έλλειψη σε εξειδικευμένους τεχνίτες και οικοδομικά υλικά. Τα έργα αποκατάστασης ανέλαβε να εκτελέσει το μηχανικό, το οποίο μέσα σε 2 μήνες κατόρθωσε να επισκευάσει και να κάνει λειτουργικά τα κτίρια⁵³⁴.

Βασικό ρόλο στην εύρυθμη λειτουργία ενός στρατεύματος διαδραματίζει η κατάλληλη επιτελική επεξεργασία των διαφόρων σχεδίων και η εκπόνηση κατανοητών και σαφών διαταγών. Το 1924 και στο πλαίσιο της άφιξης γαλλικής στρατιωτικής αποστολής, υπό τον στρατηγό Ζιράρ (Girard), για την αναδιοργάνωση – ανασυγκρότηση του ΕΣ μετά τη μικρασιατική καταστροφή, αποφασίστηκε η ίδρυση της Ακαδημίας Πολέμου (που σύντομα μετονομάστηκε σε Σχολείον Πολέμου), στα πρότυπα της Ecole de Guerre⁵³⁵. Το εκπαιδευτικό προσωπικό κατά τη διάρκεια

⁵³³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 411, 412. Στην έκδοση της ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα μετά ταύτην Γεγονότα* (σελ.346), αναφέρεται ως Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης Αθηνών.

⁵³⁴ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

⁵³⁵ Ιστοσελίδα της ΑΔΙΣΠΟ στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.geetha.mil.gr/media/adispo/ADISPO17.html>, την 20 Ιαν 18 και ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 247, Τεύχος Α΄, 11 Σεπτεμβρίου 1925, Νομοθετικό Διάταγμα, *Περί Εκπαιδεύσεως Αξιωματικών*. Για μια αναλυτική εξιστόρηση της ιστορίας

της φοίτησης των δύο πρώτων σειρών αποτελούνταν αποκλειστικά από Γάλλους αξιωματικούς, όπως επίσης και οι διοικητές της, οι οποίοι ήταν παράλληλα και οι επικεφαλής της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής⁵³⁶. Το 1933 η Σχολή Πολέμου μετονομάστηκε σε Ανωτέρα Σχολή Πολέμου (ΑΣΠ). Η λειτουργία της διακόπηκε στις 28 Οκτωβρίου 1940, λόγω της έναρξης του πολέμου. Οι εκπαιδευτές της συγκρότησαν τα επιτελεία της Ομάδας Μεραρχιών και της XVII μεραρχίας πεζικού. Οι σπουδαστές τοποθετήθηκαν ως επιτελείς ή διοικητές και ακολούθησαν την τύχη των υπόλοιπων συναδέλφων τους⁵³⁷.

Με την απελευθέρωση της χώρας αποφασίστηκε η επανασύσταση της σχολής στην Αθήνα, με έδρα τις εγκαταστάσεις της ΣΣΕ. Λόγω της υιοθέτησης των βρετανικών προτύπων η σχολή μετονομάστηκε σε Σχολή Επιτελών και η έναρξη των μαθημάτων έγινε στις 9 Μαΐου 1946. Στα αρχικά στάδια του πολέμου έγινε εμφανής η υστέρηση του ΕΣ στο σχεδιασμό και εκτέλεση επιχειρήσεων, λόγω ελλειπών επιτελικής επεξεργασίας των σχεδίων, με αποτέλεσμα η συγκρότηση ενός πυρήνα καταρτισμένων επιτελικών αξιωματικών να αποτελέσει προτεραιότητα για τη στρατιωτική ηγεσία. Ο πρώτος μεταπολεμικός διοικητής υπήρξε ο υποστράτηγος Θρασύβουλος Τσακαλώτος⁵³⁸. Ο Τσακαλώτος επισκέφτηκε τον Ιούλιο, την βρετανική Σχολή Επιτελών στη Χάιφα και αποφασίστηκε η αποστολή 2 Ελλήνων αξιωματικών για εκπαίδευση, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια ως εκπαιδευτές στην αντίστοιχη ελληνική⁵³⁹. Στη συνέχεια ο Τσακαλώτος επισκέφτηκε την αντίστοιχη σχολή στο Κάμπερλι (Camberley), καθώς και τις σχολές πεζικού και πυροβολικού στην Αγγλία, προκειμένου να ενημερωθεί για τα μαθήματα που δι-

της Ακαδημίας Πολέμου βλέπε Γεώργιου Δημακόπουλου, (2003), Η Στρατιωτική Επιτελική Εκπαίδευση εις την Ελλάδα, *Παρνασσός*, Τόμος ΜΕ, σελ. 5 – 116. Εάν ανατρέξει κάποιος στην ιστοσελίδα της σχολής, θα διαπιστώσει ότι από την ίδρυσή της και μέχρι το 1940 αποφοίτησαν περίπου 420 αξιωματικοί. Αυτός ο αριθμός ήταν μικρός για το σύνολο των ανώτερων και ανώτατων αξιωματικών του στρατού, με αποτέλεσμα το 1946 ο ΕΣ να μην διαθέτει ούτως ή άλλως μία επαρκή δεξαμενή στελεχών αποφοίτων της σχολής, έστω και εκπαιδευμένων σύμφωνα με τα ξεπερασμένα γαλλικά πρότυπα. Από αυτό το σύνολο είναι άγνωστο πόσοι ήταν διαθέσιμοι στον ΕΣ την περίοδο του εμφυλίου, διότι θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι σίγουρα κάποιοι από αυτούς θα είχαν καταστεί ανίκανοι για υπηρεσία λόγω ασθενειών, τραυματισμού ή θανάτου κατά τον Β΄ ΠΠ, την Κατοχή και τα Δεκεμβριανά, ή θα είχαν αποταχθεί από τον στρατό, για διάφορες αιτίες (πχ συμμετοχή στον ΕΛΑΣ, στις δωσίλογες κυβερνήσεις, κλπ), ή θα είχαν καταληφθεί από το όριο ηλικίας.

⁵³⁶ Ιστοσελίδα της ΑΔΙΣΠΟ στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.geetha.mil.gr/media/adispo/ADISPO17.html>, την 20 Ιαν 18.

⁵³⁷ Οπ. π.

⁵³⁸ Οπ. π. Στην ίδια ιστοσελίδα και στην επιλογή «Διατελέσαντες Διοικητές» βλέπουμε ότι διοικητής της Σχολής υπήρξε και ο υποστράτηγος Δημήτριος Ζαφειρόπουλος (1952 – 1953), του οποίου το σύγγραμμα για τον Εμφύλιο Πόλεμο αποτελεί μια από τις βασικές πηγές για τους μελετητές της περιόδου.

⁵³⁹ The National Archives, WO 202/945, *Quarterly Historical Reports, July – September 1946*.

δάσκονταν εκεί και τις μεθόδους διδασκαλίας, με σκοπό να εφαρμοστούν και στην Ελλάδα⁵⁴⁰.

Η έναρξη μαθημάτων δεν έτυχε της υποστήριξης του ΓΕΣ, το οποίο με δυσκολία αποδέσμευσε τους πρώτους αξιωματικούς για φοίτηση και αυτό κατόπιν βρετανικών πιέσεων. Η αιτία μάλλον ήταν ότι η ιεραρχία έδινε προτεραιότητα στην επάνδρωση των νέων επιτελείων και μονάδων που δημιουργούνταν και δεν επιθυμούσε να αποδεσμεύσει για φοίτηση ανώτερους αξιωματικούς. Οι σπουδαστές από την πλευρά τους, στην αρχή δεν επεδείκνυαν το απαιτούμενο ενδιαφέρον, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της BMM, κατάσταση που άλλαξε όσο προχωρούσε η εκπαίδευσή τους⁵⁴¹. Η αρχή έγινε με την πρόσκληση της 16^{ης} Εκπαιδευτικής Σειράς τον Ιανουάριο 1947, η οποία είχε διακόψει την εκπαίδευσή της λόγω της κήρυξης του πολέμου και αποτέλεσε την 1^η μεταπολεμική σειρά. Η διάρκεια της φοίτησής της ήταν 6 μήνες. Η πρώτη μεταπολεμική σειρά, η οποία παρακολούθησε κανονικά τα μαθήματα της σχολής ήταν στο εκπαιδευτικό έτος 1947 – 1948. Σε αυτή τη σειρά υπήρχαν τοποθετημένοι εκπαιδευτές 4 Έλληνες αξιωματικοί και 5 Βρετανοί αξιωματικοί, ενώ αποφοίτησαν 34 εκπαιδευόμενοι. Στη δεύτερη σειρά (1948 – 1949) παρατηρείται ότι υπήρξε σχεδόν διπλασιασμός των αποφοίτων αξιωματικών (60 απόφοιτοι), ενώ κάποιοι από τους απόφοιτους της προηγούμενης σειράς χρησιμοποιήθηκαν ως εκπαιδευτές ενισχύοντας τους ήδη υπάρχοντες⁵⁴².

Ο Τσακαλώτος, στα απομνημονεύματά του, ισχυριζόταν ότι το έργο της σχολής ήταν εξαιρετικά δύσκολο, διότι έπρεπε να συνταχθεί εξ αρχής η διδακτέα ύλη για την οργάνωση – σύνθεση των μονάδων και επιτελείων, την ενάσκηση της διοίκησης και τις μεθόδους μάχης. Η ανάγκη προέκυψε, βάσει των νέων μεταπολεμικών δεδομένων και της πείρας που είχε αποκτηθεί από τη χρησιμοποίηση των νέων όπλων, καθώς και από τις εκπορευόμενες από αυτά νέες αντιλήψεις και μεθόδους τακτικής και στρατηγικής. Βάση της διδακτέας ύλης υπήρξε αυτή της αντίστοιχης βρετανικής σχολής, προσαρμοσθείσα στις ελληνικές συνθήκες. Η επικρατούσα πολιτική κατάσταση, ο εμφύλιος και άλλοι παράγοντες, είχαν δημιουργήσει κατά τον Τσακαλώτο, πνεύμα επιφυλάξεων και ανασταλτικό για την εφαρμογή των αγγλικών αντιλήψεων οργάνωσης, εκπαίδευσης και διεξαγωγής της μάχης⁵⁴³.

⁵⁴⁰ The National Archives, WO 202/946, *Quarterly Historical Reports, October – December 1946*.

⁵⁴¹ The National Archives, WO 202/947, *Quarterly Historical Reports, January – March 1947*.

⁵⁴² Ιστοσελίδα της ΑΔΙΣΠΟ στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.geetha.mil.gr/media/adispo/ADISPO17.html>, την 20 Ιαν 18.

⁵⁴³ Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας*, Τόμος Β', σελ. 87, 88.

v. *Οι μυστικές οργανώσεις ΕΝΑ και ΙΔΕΑ*

Προκειμένου να υπάρξει μια όσο το δυνατόν πληρέστερη παρουσίαση της δυναμικής που υπήρχε εντός του σώματος των αξιωματικών κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, θα πρέπει οπωσδήποτε να αναφερθεί η ύπαρξη μυστικών οργανώσεων στο στράτευμα. Για την εξεταζόμενη περίοδο, η οργάνωση που πρωταγωνιστούσε μέσα στον ΕΣ ήταν ο *Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών (ΙΔΕΑ)*.

Οι ρίζες της οργάνωσης ανάγονται στον στρατό της Μέσης Ανατολής και της προβληματικής κατάστασης που είχε δημιουργηθεί εκεί, η οποία οδήγησε στη διάλυση των μονάδων και την ανασυγκρότησή του σε καθαρά βασιλόφρονα βάση. Καταλυτικό ρόλο έπαιξαν τα πρώτα στασιαστικά γεγονότα του 1943, στα οποία πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισε η Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση (Α-ΣΟ), η οποία είχε ιδρυθεί στις 10 Οκτωβρίου 1941, από το παλιό στέλεχος του ΚΚΕ, Γιάννη Σαλά. Η οργάνωση αυτή είχε εξαπλωθεί στις μονάδες του Βασιλικού Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής (ΒΕΣΜΑ) και είχε δημιουργήσει παρακλάδια στο ναυτικό και στην αεροπορία, τις Αντιφασιστική Οργάνωση Ναυτικού (ΑΟΝ) και Αντιφασιστική Οργάνωση Αεροπορίας (ΑΟΑ) αντιστοίχως. Αποκορύφωμα της στάσης ήταν η ομαδική παραίτηση 150 περίπου βασιλοφρόνων αξιωματικών της ΙΙ ταξιαρχίας, οι οποίοι κλείστηκαν στο στρατόπεδο Μερτζ Αγιούμ της Συρίας, μαζί με 150 άνδρες της Χωροφυλακής⁵⁴⁴. Απόρροια αυτών των στασιαστικών γεγονότων εκατέρωθεν, ήταν ότι στις 20 Αυγούστου του 1943, ιδρύθηκε στο Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης και Σχολών (ΓΚΕΣ), η Ένωση Νέων Αξιωματικών (ΕΝΑ), από αντικομμουνιστές αξιωματικούς, «με αποκλειστικόν σκοπόν την αντιμετώπισιν δυναμικώς πάσης επαναστατικής κινήσεως εις τον Στρατόν της Μέσης Ανατολής και την αντίδρασιν εις κομμουνιστικές επιδιώξεις». Στο καταστατικό της οργάνωσης οριζόταν ότι μέλη θα μπορούσαν να γίνουν κατώτεροι αξιωματικοί ανεξαρτήτως των πολιτειακών τους πεποιθήσεων. Σύμφωνα με τον Καραγιάννη, ο οποίος υπήρξε ένα από τα ιδρυτικά μέλη, η οργάνωση έτυχε ενθουσιώδους υποδοχής και σύντομα είχε εξαπλωθεί μεταξύ των στελεχών, ιδιαίτερα στο ΓΚΕΣ⁵⁴⁵.

Στην οργάνωση στρατολογήθηκαν αξιωματικοί και οπλίτες, οι οποίοι είχαν απομακρυνθεί από το στρατό ως ακραίοι συντηρητικοί, ενώ εξαιρέθηκαν οι υψηλόβαθμοι και οι μεγαλύτεροι σε ηλικία αξιωματικοί. Στην ΕΝΑ προσχώρησαν περί-

⁵⁴⁴ Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941 – 1974*, Τόμος Α', σελ. 278 – 283.

⁵⁴⁵ Γεώργιος Καραγιάννης, *Το Δράμα της Ελλάδος*, σελ. 138, 139.,

που 250 άτομα, ενώ ήταν θετικά διακείμενος χωρίς να γνωρίζει την ύπαρξή της και ο αντισυνταγματάρχης Σόλων Γκίκας⁵⁴⁶. Ο τελευταίος, μετά τα στασιαστικά κινήματα της Μέσης Ανατολής, προχώρησε τον Ιούνιο 1944 στην ίδρυση δικής του μυστικής οργάνωσης με την επωνυμία Σύνδεσμος Αξιωματικών Νέων (ΣΑΝ), με σκοπό τη συσπείρωση των «εθνικόφρονων» αξιωματικών. Η νεοσυσταθείσα οργάνωση απεδείχθη θνησιγενής, αλλά η ύπαρξη του καταστατικού της, χρησιμοποιήθηκε μετά την Απελευθέρωση στα μικροκομματικά παιχνίδια στην Ελλάδα⁵⁴⁷.

Τα στασιαστικά γεγονότα του Απριλίου 1944 και η καταστολή τους, που οδήγησαν στην ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής σε σαφώς αντικομμουνιστική βάση, οδήγησε στην αποκατάσταση των φιλοβασιλικών αξιωματικών. Κατά τη διάρκεια των γεγονότων, η ΕΝΑ κινητοποιήθηκε και τα μέλη της βοήθησαν αποφασιστικά την κυβέρνηση στην καταστολή των στάσεων, ενώ προέβη σε έκκληση σύμπληξης κοινού μετώπου εναντίον των κομμουνιστών όλων των αξιωματικών, ανεξαρτήτως της στάσης τους στο πολιτειακό ζήτημα⁵⁴⁸. Αποτέλεσμα των παραπάνω διεργασιών στη Μέση Ανατολή, ήταν ότι μεγάλο μέρος των στελεχών είχαν μάθει να λειτουργούν σε συνωμοτικές συνθήκες, κάτι που είχε αντίκτυπο και στην εμπέδωση της απαραίτητης πειθαρχίας εντός του στρατεύματος⁵⁴⁹. Η φυσική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία δεν αποτελούσαν τον μόνο φορέα εξουσίας. Επίσης η έλλειψη εμπιστοσύνης ή και απαξίωσης της πολιτικής ηγεσίας από μερίδα στρατιωτικών, σήμαινε ότι ενδεχομένως στο μέλλον ο στρατός να ζητούσε να παίξει διακριτό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της χώρας.

Ενόψει της άφιξης στη χώρα από την Ιταλία της 3^{ης} ΕΟΤ, τον Οκτώβριο του 1944 υπήρξε συνάντηση μεταξύ του Καραγιάννη, ο οποίος επρόκειτο να αναλάβει υποδιοικητής του 2^{ου} τάγματος και χαμηλόβαθμου αξιωματικού που υπηρετούσε στην ελληνική κυβέρνηση, με σκοπό τη συγκρότηση μιας μυστικής οργάνωσης, η οποία θα είχε ευρύτερη επιρροή από την ΕΝΑ. Στη συνέχεια ο Καραγιάννης ήλθε σε επαφή με την «Τρίαίνα», η οποία αν και εμφανίζονταν ως αντιστασιακή, εν τού-

⁵⁴⁶ Πιέρρος Τζανετάκος, (2012), Οργάνωση ΙΔΕΑ, Ο Στρατός στο Δρόμο για την Εξουσία (1943 – 1955), *Ιστορικά Θέματα*, 120, Νοέμβριος 2012, σελ. 42.

⁵⁴⁷ Γεώργιος Καραγιάννης, *Το Δράμα της Ελλάδος*, σελ. 184, 185.

⁵⁴⁸ Δημήτριος Παπαδιαμάντης, (2012), *Στρατός και Πολιτική Εξουσία στη Μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949 – 1967)*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, σελ. 15.

⁵⁴⁹ Εννοείται ότι η ίδρυση και συμμετοχή στελεχών σε μυστικές οργανώσεις, φράξιες και συνωμοσίες δεν ήταν κάτι πρωτόγνωρο για τον ΕΣ, μιας και η πρακτική ανάγονταν από τον 19^ο αιώνα. Το φαινόμενο γνώρισε ιδιαίτερη ένταση μετά το κίνημα στο Γουδί το 1909 και συνεχίστηκε αδιάλειπτα, καθ' όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου.

τοίς η μόνη δράση που είχε αναπτύξει στην κατεχόμενη Ελλάδα ήταν αντικομμουνιστική⁵⁵⁰. Τον Οκτώβριο μαζί με την κυβέρνηση ήρθε στην Αθήνα και ένας λοχαγός της ΕΝΑ, με αποστολή τη μύηση στην οργάνωση όσο το δυνατόν περισσότερων «εθνικόφρονων» αξιωματικών. Ο εν λόγω αξιωματικός συναντήθηκε με τα μέλη της «Τρίαινας» και ίδρυσαν τον ΙΔΕΑ στις 25 Οκτωβρίου. Η αρχική ηγετική ομάδα που αποκαλούνταν Διοικούσα Δέσμη, συγκροτήθηκε από 6 μέλη της «Τρίαινας» και τον απεσταλμένο της ΕΝΑ⁵⁵¹.

Σύμφωνα με το πρακτικό του ΙΔΕΑ: «Η πείρα του παρελθόντος και ίδια της περιόδου της κατοχής, απέδειξε ότι η μοναδική τελική επιδίωξις του κομμουνισμού είναι η υποταγή εις την Μόσχαν. Παραλλήλως η διεθνής κατάστασις παραμένει ασταθής, ενώ η εσωτερική πολιτική κατάστασις δεν είναι παρήγορος. Κατόπιν τούτων, θεωρούν καθήκον των όπως συστήσουν “Ιερόν Δεσμόν Ελλήνων Αξιωματικών”, εις τον οποίον θα επιδιωχθή η ένταξις όλων των Ελλήνων αξιωματικών, προς τον σκοπόν της δημιουργίας οργάνου ικανού να αντιμετωπίση την υπονομευτικήν δράσιν του κομμουνισμού εις το στράτευμα και εν γένει τον απειλούντα την Πατρίδα κίνδυνον»⁵⁵². Στην αρχή ο ΙΔΕΑ δεν γνώρισε μεγάλη εξάπλωση, αλλά το ξέσπασμα των Δεκεμβριανών και ο καθοριστικός ρόλος που έπαιξε η 3^η ΕΟΤ στη μάχη της Αθήνας για την επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων, έδωσε νέα ώθηση στην προσέλευση μελών⁵⁵³. Σύμφωνα με τον Παπαδιαμάντη, η αρχική αργή εξάπλωση του ΙΔΕΑ, οφείλονταν στο γεγονός ότι η πλειονότητα των συντηρητικών αξιωματικών προσέβλεπε στον Ν. Ζέρβα ως τον ηγέτη εναντίον του ΕΑΜ⁵⁵⁴.

Τον Μάρτιο του 1945 υπήρξε η επίσημη συγχώνευση ΙΔΕΑ και ΕΝΑ, με την απορρόφηση της δεύτερης από τον πρώτο. Η οργάνωση είχε εκδώσει έναν επτάλογο και όσοι προσχωρούσαν σε αυτή δεν ορκίζονταν, αλλά συμπλήρωναν και υπέγραφαν ένα έντυπο. Δεν υπήρχε επίσημος αρχηγός, αλλά η διοικούσα δέσμη ασκούσε συλλογική ηγεσία και είχε την έδρα της στην Αθήνα. Μπορεί η ηγεσία του ΙΔΕΑ να ασκούσαν συλλογικά, αλλά σύμφωνα με τον Γρηγοριάδη, το 1946 η αρχηγία είχε ανατεθεί στον Σόλωνα Γκίκα, η οποία ανακλήθηκε τον Οκτώβριο του ί-

⁵⁵⁰ Πιέρρος Τζανετάκος, *Οργάνωση ΙΔΕΑ*, σελ. 43, 44.

⁵⁵¹ Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Τόμος Β', σελ. 85. Από την ονομασία «Δέσμη» για την ηγετική ομάδα, δεν μπορεί κάποιος παρά να κάνει τον συσχετισμό μεταξύ του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου και του ιταλικού φασισμού, διότι η αντίστοιχη λέξη στα ιταλικά είναι *fascio*, δείγμα των ιδεολογικών καταβολών και επιρροών των μελών της οργάνωσης.

⁵⁵² Δημήτριος Παπαδιαμάντης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία*, σελ. 17.

⁵⁵³ Πιέρρος Τζανετάκος, *Οργάνωση ΙΔΕΑ*, σελ. 44.

⁵⁵⁴ Δημήτριος Παπαδιαμάντης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία*, σελ. 18.

διου έτους και αποκαταστάθηκε η συλλογική ηγεσία⁵⁵⁵. Από την άλλη πλευρά, ο Τσακαλώτος στα απομνημονεύματά του ισχυρίζεται ότι το 1948 του είχε προταθεί η ηγεσία της οργάνωσης, αλλά αυτός όχι μόνο την αρνήθηκε, αλλά δήλωσε απερίφραστα ότι: «Αν ποτέ σας έχω υπό την ευθύνην μου θα σας κτυπήσω»⁵⁵⁶.

Όταν άρχισε η ανασυγκρότηση – αναδιοργάνωση του στρατού και η δημιουργία μονάδων στην επαρχία, αποφασίστηκε η αντίστοιχη εξάπλωση της οργάνωσης με την ίδρυση Δέσμης Φρουράς σε κάθε φρουρά, ενώ στο εσωτερικό των μονάδων προβλέπονταν η δημιουργία Δέσμης Μονάδας, οι οποίες μπορεί τυπικά να υπάγονταν στη διοικούσα δέσμη, αλλά είχαν μεγάλα περιθώρια αυτενέργειας. Για λόγους που είχαν σχέση με την αποτελεσματικότερη διεύθυνση της οργάνωσης, αποφασίστηκε στις αρχές του 1946 η δημιουργία Περιφερειακών Διοικουσών Δεσμών, σε Θεσσαλονίκη, Κοζάνη, Λάρισα και Ιωάννινα, στις οποίες υπάγονταν οι δέσμες φρουράς της περιοχής τους. Η ΙΙ μεραρχία αποτέλεσε το «θερμοκήπιο» εντός του οποίου επεκτάθηκε ο ΙΔΕΑ, ο οποίος το καλοκαίρι του ίδιου έτους εκτιμούνταν ότι αριθμούσε περισσότερα από 1.000 μέλη. Σύμφωνα με τον Καραγιάννη η εξάπλωση της οργάνωσης εντός του σώματος των αξιωματικών ήταν τόσο ραγδαία, ώστε τον χειμώνα 1945/1946 να περιλαμβάνει στους κόλπους της το 75% των υπηρετούντων μονίμων κατώτερων αξιωματικών και ταγματάρχων⁵⁵⁷. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη στελέχωση με μέλη των μάχιμων μονάδων, ενώ οι ΛΟΚ φέρεται ότι αποτελούνταν σχεδόν αποκλειστικά από μέλη της οργάνωσης. Εκτιμάται ότι στην κορύφωση του Εμφυλίου Πολέμου, το 1948, υπηρετούσαν στις τάξεις του ΕΣ 2.500 αξιωματικοί μέλη της οργάνωσης⁵⁵⁸.

Οι κινήσεις αυτές του ΙΔΕΑ δεν μπορούσαν φυσικά να είναι εν αγνοία της ελληνικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, καθώς και των Βρετανών. Η πρώτη ένδειξη ύπαρξης της οργάνωσης υπήρξε από πολύ νωρίς, όταν τον Φεβρουάριο του 1945 ένα αντίτυπο τρίπτυχου του ΙΔΕΑ περιήλθε στα χέρια της κυβέρνησης Πλαστήρα. Οι προσπάθειες ανακάλυψης των μελών της απέβησαν άκαρπες, ενώ σύμφωνα με τον Καραγιάννη, υπήρξαν κρούσεις αξιωματικών που πρόσκεινταν στην κυβέρνηση σε αξιωματικούς του ΙΔΕΑ, για την υποστήριξή τους σε ενδεχόμενο κίνημα με σκοπό την καθιέρωση της αβασίλευτης δημοκρατίας. Τα μέλη του τελευταίου αντέδρασαν σθεναρά και αποσόβησαν το σχεδιαζόμενο κίνημα, με απο-

⁵⁵⁵ Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Τόμος Β΄, σελ. 86.

⁵⁵⁶ Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδος*, Τόμος Β΄, σελ. 399

⁵⁵⁷ Γεώργιος Καραγιάννης, *Το Δράμα της Ελλάδος*, σελ. 209 – 213.

⁵⁵⁸ Πιέρρος Τζανετάκος, *Οργάνωση ΙΔΕΑ*, σελ. 44.

τέλεσμα να πεισθεί η κυβέρνηση όχι μόνο ότι υπήρχε οργάνωση, αλλά και ότι είχε ερείσματα στο στράτευμα⁵⁵⁹.

Στις 18 Απριλίου 1945 ο Εμμανουήλ Τσουδερός, με την άφιξή του στην Αθήνα, δήλωσε ότι είχε αποδείξεις για την ύπαρξη δύο τουλάχιστον μυστικών οργάνωσεων βασιλοφρόνων αξιωματικών στην Μέση Ανατολή και ότι ο ένας από αυτούς είχε μεταφέρει τη δράση του στην Ελλάδα. Ο Τσουδερός αναφέρονταν στον ΣΑΝ, ο οποίος είχε διαλυθεί. Οι δηλώσεις αυτές προκάλεσαν αντιδράσεις τόσο από την κυβέρνηση Βούλγαρη, η οποία μόλις είχε ορκιστεί εκείνες τις ημέρες, όσο και από τον πολιτικό κόσμο, ενώ από μερίδα του «εθνικόφρονα» Τύπου με προεξάρχουσα μορφή τον Γεώργιο Βλάχο της *Καθημερινής*, υπήρξε ευνοϊκή αντιμετώπιση της ύπαρξής της, διότι τη θεωρούσαν ανάχωμα στον κομμουνισμό⁵⁶⁰. Το άρθρο του Βλάχου προέτρεπε το πολιτικό σύστημα, όχι μόνο να μη διαλύσει την οργάνωση, αλλά να τη διατηρήσει ως μέτρο αυτοπροστασίας, έναντι ενδεχόμενης προσπάθειας βίαιης κατάληψης της εξουσίας από την Αριστερά, μετά την αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων. Σύμφωνα με τον Παπαδιαμάντη, αποδείχθηκε ιδιαίτερα χρήσιμο στην στρατολόγηση νέων μελών στην οργάνωση, καθόσον το κύρος της εφημερίδας και του εκδότη, είχαν μεγάλη απήχηση σε πολλούς αξιωματικούς που διακατέχονταν απ' τις ίδιες ανησυχίες⁵⁶¹. Μπορεί η αρχική αντίδραση να ήταν αυτή της καταδίκης τέτοιων πρακτικών, εν τούτοις σύντομα ο αστικός πολιτικός κόσμος άρχισε να συναναστρέφεται τα μέλη του⁵⁶². Ο Καραγιάννης ισχυριζόταν ότι ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ γνώριζε την ύπαρξη και σιωπηλά αποδέχονταν τους σκοπούς της οργάνωσης. Σύμφωνα με τον πρώτο, μέλος του ΙΔΕΑ είχε αποκαλύψει την ύπαρξή του στον Παπάγο την άνοιξη του 1946, πριν τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος για την επάνοδο του βασιλιά και ήταν η πρώτη φορά που η οργάνωση λάμβανε θέση επί πολιτικών ζητημάτων⁵⁶³.

Η επιρροή του ΙΔΕΑ στο στράτευμα ισχυροποιούνταν συνεχώς, με αποτέλεσμα να αποκτήσει παρεμβατικό λόγο στις προαγωγές και μονιμοποιήσεις των αξιωματικών. Σύμφωνα με τον Καραγιάννη, όταν η κυβέρνηση Σοφούλη αποπειράθηκε να αναθεωρήσει τον Πίνακα Β΄, προκειμένου να μεταφέρει στον Πίνακα Α΄

⁵⁵⁹ Γεώργιος Καραγιάννης, *Το Δράμα της Ελλάδος*, σελ. 217, 218.

⁵⁶⁰ Οπ.π., σελ. 218, 219. Για τις αποκαλύψεις του Τσουδερού βλέπε *Ελευθερία*, 19 Απριλίου 1945. Η εφημερίδα είχε δημοσιεύσει σχετικό ρεπορτάζ και άρθρο γνώμης, με το οποίο καταδίκασε απερίφραστα την ύπαρξη τέτοιων οργάνωσεων.

⁵⁶¹ Δημήτριος Παπαδιαμάντης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία*, σελ. 22.

⁵⁶² Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Τόμος Β΄, σελ. 87, 88.

⁵⁶³ Γεώργιος Καραγιάννης, *Το Δράμα της Ελλάδος*, σελ. 249, 250.

ανώτατους και ανώτερους αξιωματικούς, υπολογίζοντας στην πολιτική υποστήριξη που αυτοί θα της προσέφεραν, η οργάνωση αντέδρασε και κατάφερε με τη συνδρομή του Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου να ματαιώσει τα σχέδιά της⁵⁶⁴. Βέβαια ο ισχυρισμός του Καραγιάννη είναι αδύνατο να αποδειχτεί, ενώ για τη ματαίωση των σχεδίων του Σοφούλη είναι γνωστή η έντονη αντίδραση των Βρετανών (όπως προαναφέρθηκε), οι οποίοι και ασκούσαν καταλυτική επιρροή στα ελληνικά πράγματα. Η δυνατότητα επιρροής του ΙΔΕΑ αυξήθηκε μετά τις εκλογές, όταν δύο ηγετικά στελέχη του, ο Καραγιάννης και ο Καραμπότσιος ανέλαβαν τη διεύθυνση του γραφείου του υπουργού Στρατιωτικών⁵⁶⁵.

Από τη νέα τους θέση, σύμφωνα με τον Καραγιάννη, κατάφεραν το καλοκαίρι του 1946 και (λόγω της διαφαινόμενης έναρξης του Εμφυλίου) πέτυχαν την έγκριση από τον Μαυρομιχάλη, της διάλυσης της επιτροπής καταρτισμού δικογραφιών εναντίον των αξιωματικών που είχαν υπηρετήσει στα τάγματα Ασφαλείας και διατάσσονταν αυτή να παραδώσει τα αρχεία της στο Γραφείο Προσωπικού του υπουργείου. Προβλέφθηκε οι εν λόγω αξιωματικοί να χρησιμοποιηθούν στον ενεργό στρατό βάσει των ικανοτήτων τους. Η άσκηση δίωξης εναντίον τους μπορούσε να λάβει χώρα, μόνο κατόπιν συγκεκριμένης μήνυσης για παράβαση του ποινικού νόμου. Κατόπιν αυτού αυτόματα αποκαταστάθηκαν και ανέλαβαν υπηρεσία μεγάλος αριθμός αξιωματικών και μονίμων υπαξιωματικών που είχαν υπηρετήσει στα τάγματα Ασφαλείας στη διάρκεια της Κατοχής. Τελικά ακόμα και όσοι είχαν κατηγορηθεί αμνηστεύθηκαν στη διάρκεια του πολέμου⁵⁶⁶.

Ένας άλλος τομέας που ο Καραγιάννης ισχυρίζεται ότι ο ίδιος (λόγω της θέσης του) και ο ΙΔΕΑ άσκησαν καταλυτική επιρροή, ήταν αυτός της συγκρότησης ένοπλων παραστρατιωτικών ομάδων, οι οποίοι δρούσαν εναντίον της Αριστεράς στην ύπαιθρο. Αυτές εξοπλίζονταν από τη μαύρη αγορά με βρετανικό οπλισμό, από τον κρυμμένο οπλισμό του ΕΛΑΣ που είχε βρεθεί και υπήρχε σε στρατιωτικές αποθήκες, καθώς και κάποια πλεονάζοντα όπλα του ΕΣ. Πρόθεσή του ήταν να ενταχθούν αυτές οι ομάδες στη δύναμη του στρατού και να επανδρωθούν με στελέχη, προκειμένου να αποκτήσουν οργάνωση και πειθαρχία, αλλά υπήρξαν αντιδράσεις από την στρατιωτική ηγεσία και τον πολιτικό κόσμο που τις θεωρούσε

⁵⁶⁴ Οπ. π., σελ. 228.

⁵⁶⁵ Οπ. π., σελ. 230.

⁵⁶⁶ Οπ. π., σελ. 234.

συμμορίες της ακροδεξιάς⁵⁶⁷. Ο Καραγιάννης ισχυρίζονταν ότι η διαταγή για τη συγκρότηση ομάδων (συμμοριών ίσως είναι πιο ακριβής χαρακτηρισμός) όπως του Κατσαρέα στη Λακωνία, του Δεδούση στη Δωρίδα, του Μπούρου και άλλων, έγιναν με τις ευλογίες του Μαυρομιχάλη⁵⁶⁸. Αν και αναγνωρίζει κάπως επιδερμικά ότι κάποιες από αυτές «εξετράπησαν εις αντεκδικήσεις και εις τινας περιπτώσεις και λαφυραγωγίας ακόμη», εκτιμούσε ότι τα φαινόμενα αυτά περιορίστηκαν όταν τέθηκαν υπό τις διαταγές του στρατού. Μπορεί να θεωρούσε θετική τη συμβολή τους στον αντικομμουνιστικό αγώνα, αλλά η αλήθεια είναι ότι αυτά τα τμήματα δεν ήταν τίποτα διαφορετικό από ένοπλες συμμορίες, οι οποίες τρομοκρατούσαν την ύπαιθρο και σίγουρα η δράση τους προκάλεσε το κύμα φυγής προς τα βουνά που αύξησε τη δύναμη των ανταρτών και έπληξαν σοβαρά το κύρος της κυβέρνησης.

Η παρασκηνακή επιρροή του ΙΔΕΑ συνεχίστηκε, παρ' όλες τις κυβερνητικές αλλαγές και ο Καραγιάννης ισχυρίζονταν ότι ήταν πίσω από την απόφαση του υπουργού Στρατιωτικών, Γεώργιου Στράτου, να προβεί στην αντικατάσταση των μεγάλης ηλικίας αντισυνταγματάρχων με νεότερης ηλικίας ταγματάρχες, καθώς και στην απόλυση των παλαιών οπλιτών της κλάσης 1936 με νεότερες⁵⁶⁹. Αυτό είναι πολύ πιθανό να μην ισχύει, διότι το εν λόγω αίτημα ήταν καθολικό και το υποστήριζε σύσσωμη η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, ενώ τύγχανε σθεναρής υποστήριξης τόσο από τους Βρετανούς, όσο και από τους Αμερικάνους.

Από την άλλη πλευρά οι Βρετανοί ήταν αντίθετοι στην ύπαρξη της οργάνωσης, λόγω της επιθυμίας δημιουργίας ενός απολιτικού στρατού. Εκτιμούσαν ότι οι αλυτρωτικές βλέψεις της οργάνωσης ήταν επικίνδυνες για την σταθερότητα στην περιοχή, ενώ εκτιμούσαν ότι οι φιλοβασιλικές διακηρύξεις των μελών της ήταν απλώς ένα προκάλυμμα και δεν θα δίσταζε να έρθει σε ρήξη ακόμα και με το παλάτι εάν πίστευε ότι δεν προωθούσε τους σκοπούς της. Η πρώτη αντιπαράθεση σημειώθηκε το 1946, όταν η βρετανική πλευρά αρνήθηκε την προαγωγή αξιωματικών που προωθούσε η οργάνωση. Αν και τελικά οι απαιτήσεις του ΙΔΕΑ ικανοποιήθηκαν εν μέρει, οι εν λόγω αξιωματικοί τοποθετήθηκαν σε μη νευραλγικές θέσεις. Η αντιπαράθεση ήταν ακόμα πιο έντονη όταν ο ΙΔΕΑ διαφώνησε με τη διαδικασία ανασυγκρότησης του στρατεύματος που ακολουθούσε ο Ρόλινς, ενώ επιπλέον κα-

⁵⁶⁷ Οπ. π., σελ. 238 – 241.

⁵⁶⁸ Οπ. π., σελ. 240, 241.

⁵⁶⁹ Οπ. π., σελ. 244.

τηγόρησε τη βρετανική πλευρά για ανεπαρκή χρηματοδότηση και υποστήριξη του στρατού, καθώς και εφαρμογή λάθος τακτικών στις επιχειρήσεις⁵⁷⁰.

Το 1947 υπήρξε ένα κομβικό έτος στην ιστορία του ΙΔΕΑ, καθόσον οι γενικότερες εξελίξεις στο πολεμικό πεδίο, όσο και η σταδιακή απεμπλοκή των Βρετανών, με την συνεπακόλουθη εμφάνιση των ΗΠΑ στο προσκήνιο, προκάλεσαν αντιδράσεις στο εσωτερικό της οργάνωσης και οδήγησαν στην ανάδειξη νέας ηγετικής ομάδας. Κάποια από τα παλαιότερα στελέχη της, ανέλαβαν χωρίς την έγκριση των υπολοίπων, να αλλάξουν την ακολουθητέα πολιτική, περί μη επαφής με τις πολιτικές δυνάμεις και αποφάσισαν να προσεγγίσουν προσωπικότητες του πολιτικού κόσμου, με σκοπό να τους πιέσουν για τη σύμπληξη κοινού μετώπου εναντίον του ΚΚΕ. Ο πρώτος πολιτικός ήταν ο Σπύρος Μαρκεζίνης, ηγέτης του Νέου Κόμματος, καθώς θεωρούνταν άφθαρτος και με βαρύνουσα άποψη στους συμμαχικούς κύκλους. Οι πρώτες επαφές μεταξύ του Μαρκεζίνη και του ΙΔΕΑ πραγματοποιήθηκαν στα τέλη Αυγούστου 1947 και έκτοτε οι σχέσεις των δύο πλευρών παρέμειναν στενές. Επίσης προσεγγίστηκε ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, ο οποίος ήταν στην αντιπολίτευση και ηγούνταν του κόμματος των Φιλελευθέρων. Ο Σοφούλης φέρεται ότι για να γίνει αρεστός στην οργάνωση παραιτήθηκε από την πρόθεση επαναφοράς εν ενεργεία βενιζελικών αποστράτων. Από τη μεριά του ο ΙΔΕΑ αποδέχθηκε την πρόταση του ηγέτη των Φιλελευθέρων για μια διπλή στρατηγική εναντίον του ΔΣΕ. Τη χορήγηση σε πρώτο χρόνο αμνηστίας σε όσους μαχητές κατέθεταν τα όπλα τους και εν συνεχεία διεξαγωγή ολοκληρωτικού πολέμου εναντίον όσων παρέμεναν στις τάξεις του. Η συγκρότηση κυβέρνησης συνεργασίας Φιλελευθέρων – Λαϊκού κόμματος με πρωθυπουργό τον Σοφούλη, προκάλεσε ικανοποίηση στην οργάνωση, καθόσον θεώρησε ότι πέτυχε τους σκοπούς της⁵⁷¹.

Ο ΙΔΕΑ δεν περιόρισε τις επαφές του μόνο στα δύο κύρια κόμματα, αλλά προσέγγισε και μεμονωμένους πολιτικούς που ασκούσαν επιρροή στο πολιτικό σκηνικό. Έτσι το φθινόπωρο του 1947 συναντήθηκαν με τους Γεώργιο Παπανδρέου και Παναγιώτη Κανελλόπουλο, που τότε ήταν στην αντιπολίτευση. Ενώ ο Παπανδρέου δεν εντυπωσιάστηκε ιδιαίτερα από τα μέλη του και ουσιαστικά κάλεσε την οργάνωση να αυτοδιαλυθεί, ο Κανελλόπουλος κράτησε σαφώς πιο ευμενή στάση⁵⁷².

⁵⁷⁰ Πιέρρος Τζανετάκος, *Οργάνωση ΙΔΕΑ*, σελ. 45.

⁵⁷¹ Δημήτριος Παπαδιαμάντης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία*, σελ. 26, 27.

⁵⁷² Οπ. π. σελ. 28, 29.

Το 1948, ο ΙΔΕΑ είχε αρχίσει πλέον να επεμβαίνει απροκάλυπτα στα πολιτικά πράγματα, με επίκεντρο των προσπαθειών του τη συγκρότηση ισχυρών κυβερνητικών σχημάτων. Τον Μάρτιο προσπάθησαν σε συνεννόηση με βουλευτές του Λαϊκού κόμματος να ανατρέψουν το Σοφούλη, ενέργεια που δεν τελεσφόρησε, ενώ επανέλαβαν τις προσπάθειές τους τον χειμώνα, ερχόμενοι σε επαφές με τους Σοφοκλή Βενιζέλο, Στυλιανό Γονατά και Γεώργιο Παπανδρέου, προκειμένου να κινηθούν εναντίον του. Ωστόσο τον Νοέμβριο ο Σοφούλης παρέμεινε στην εξουσία με τη στήριξη του Μαρκεζίνη, ο οποίος προωθούσε την ανάληψη της αρχιστρατηγίας από τον Παπάγο, με την ανάθεση στον τελευταίο του πλήρη ελέγχου των ενόπλων δυνάμεων. Σύμφωνα με τον Παπαδιαμάντη, η οργάνωση δεν επιθυμούσε την λύση Παπάγου, καθόσον δεν επιθυμούσε την επαναφορά απόστρατων αξιωματικών, αλλά οι έκτακτες περιστάσεις στα τέλη του έτους, σε συνδυασμό με τις αμερικανικές πιέσεις, κατέστησαν την επαναφορά του Παπάγου αναπόφευκτη⁵⁷³.

Η αδυναμία συνέχισης της υποστήριξης του ΕΣ από τους Βρετανούς, λόγω οικονομικών δυσχερειών και η ανάληψη της πρωτοκαθεδρίας στην Ελλάδα από τις ΗΠΑ το 1947, έκανε τον ΙΔΕΑ να στραφεί σε αναζήτηση νέων συμμάχων. Η πρώτη αναφορά περί της ύπαρξης του ΙΔΕΑ από τους Αμερικανούς έγινε σε τηλεγράφημα του τότε πρέσβη Μακ Βι, ο οποίος το Νοέμβριο του 1945 έστειλε σχετική αναφορά στο Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ, σχετικά με τις μυστικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν εντός του στρατεύματος. Το έγγραφο αυτό αποτελεί την πρώτη ανεξάρτητη πηγή για τον ΙΔΕΑ. Σύμφωνα με την αναφορά αυτή στο εσωτερικό των ενόπλων δυνάμεων υπήρχαν ο Σύνδεσμος Αξιωματικών, με μέλη αξιωματικούς του ΓΕΣ και αρχηγό τον Κωνσταντίνο Βεντήρη (υπαρχηγό ΓΕΣ), ο Σύνδεσμος Βασιλοφρόνων με επικεφαλής τον Παπάγο, ο ΙΔΕΑ και ο Σύνδεσμος των Δημοκρατικών με επικεφαλής τον Ν. Πλαστήρα. Ειδικά για τον ΙΔΕΑ σημειωνόταν ότι συγκροτήθηκε στην Αίγυπτο μετά την ανταρσία του Απριλίου του 1944 καθώς και ότι περιορίζονταν σε αξιωματικούς κατώτερων βαθμών. Τα μέλη του υπολογί-

⁵⁷³ Οπ. π. σελ. 29, 30. Όπως αναφέρει ο συγγραφέας, ο ΙΔΕΑ εμφανίζονταν διχασμένος σχετικά με τον Παπάγο. Η ανάληψη της αρχιστρατηγίας αποτέλεσε για μεγάλη μερίδα αξιωματικών της οργάνωσης, τη δικαίωση των προσπαθειών τους για μια σπιβαρή ανώτατη ηγεσία. Η έλευση του Παπάγου στα 1949, οδήγησε το μέλος τον συνταγματάρχη Τζουβάρρα, μέλος της Διοικούσας Δέσμης, να αναλάβει πρωτοβουλία για την αδρανοποίηση της οργάνωσης. Όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Παπαδιαμάντης: «Δεν ήταν δυνατόν όμως όλα τα στελέχη να αδρανοποιηθούν λόγω ενός σημειώματος που υπέγραψαν μόλις δύο μέλη της Διοικούσας Δέσμης· για ορισμένους προβεβλημένους ΙΔΕΑτες δεν συνέτρεχε λόγος αυτοδιάλυσης, αλλά μάλλον προσωρινής αδρανοποίησης. Εξάλλου, ο ΙΔΕΑ είχε συνηθίσει για χρόνια να συνομιλεί ως ίσος με τη πολιτική ηγεσία και δεν ήταν εύκολο για κάποιους αξιωματικούς να επιστρέψουν στα συνηθισμένα τους καθήκοντα» (σελ. 33).

ζονταν σε 2.000 και ως σκοποί του ανιχνεύονταν η απομάκρυνση όσων στελεχών είχαν δείξει συμβιβαστικές διαθέσεις προς τους αριστερούς στην Μέση Ανατολή, αλλά και η προώθηση της σταδιοδρομίας των μελών του. Σύμφωνα με τις πληροφορίες των Αμερικανών, ο ΙΔΕΑ ήταν πολιτικά φιλοβασιλικός και συντηρητικός, ενώ δεν αποκλείονταν το ενδεχόμενο να συμμαχήσει με κάποια άλλη οργάνωση (προφανώς, του Βεντήρη ή του Παπάγου). Οι Αμερικανοί γενικά ήταν μάλλον επιφυλακτικοί απέναντι στην οργάνωση, αν και οι απόψεις τους συνέπιπταν στα πιο πολλά ζητήματα που είχαν σχέση με τον αντικομμουνιστικό αγώνα⁵⁷⁴.

Το πρόβλημα ήταν ότι η αμερικανική στάση έτεινε στο να αναδείξει το Στρατό ως αυτόνομο πόλο εξουσίας, ενώ ο ΙΔΕΑ είδε το κύρος του εντός του στρατεύματος να αναβαθμίζεται. Την περίοδο 1947 – 1949 υπήρξε ταχεία εξάπλωση της οργάνωσης εντός του στρατεύματος, λόγω του αναβαθμισμένου κύρους του και της αίσθησης που υπήρχε μεταξύ των στελεχών ότι αποτελούσαν ανεπίσημους συνομιλητές του πολιτικού κόσμου. Η οργάνωση είχε αφήσει οριστικά πίσω της τις αρχικές διακηρύξεις περί μη ανάμειξης στην πολιτική και της αυστηρής τήρησης της στρατιωτικής πειθαρχίας και δεοντολογίας. Ο αριθμός στελεχών που επιθυμούσαν να γίνουν μέλη της οργάνωσης, ήταν μεγαλύτερος από όσους ήταν διατεθειμένοι να δεχτούν τα μέλη του, για λόγους τήρησης της συνωμοτικότητας, με αποτέλεσμα να υπάρχει δυσαρέσκεια από όσους δεν γίνονταν δεκτοί⁵⁷⁵.

Συμπερασματικά μπορεί να ειπωθεί ότι η ύπαρξη του ΙΔΕΑ υπήρξε ένα πρόβλημα που αρχικά δεν έγινε αντιληπτό από την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, αλλά θα αποδεικνύονταν παράγοντας ανωμαλίας αργότερα. Φαινομενικά ο αντικομμουνισμός τους βοηθούσε τις κυβερνήσεις στον εσωτερικό έλεγχο του στρατεύματος και στην εξασφάλιση ότι δεν θα επαναλαμβάνονταν τα στασιαστικά φαινόμενα της Μέσης Ανατολής. Η πραγματικότητα ήταν ότι ο ΙΔΕΑ δεν έτρεφε καμία συμπάθεια για το δημοκρατικό πολίτευμα και το πολιτικό προσωπικό. Παρά το γεγονός ότι αριθμός ανώτατων αξιωματικών ήταν εχθρικοί προς την ύπαρξή του, εν τούτοις δεν υπήρξαν προσπάθειες για τη διάλυσή του.

⁵⁷⁴ Δημήτριος Παπαδιαμάντης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία*, σελ. 22, 23.

⁵⁷⁵ Οπ. π., σελ. 25 – 27.

β. Οι Έφεδροι

vi. *Η δημιουργία των Κέντρων Βασικής Εκπαίδευσης (ΚΒΕ) και η ζωή στα Στρατόπεδα*

Όσο καλά καταρτισμένα και εάν είναι τα μόνιμα στελέχη που απαρτίζουν ένα στράτευμα που βασίζεται σε εφέδρους (δηλαδή δεν είναι επαγγελματικός στρατός), το αξιόμαχό του εξαρτάται και από το πόσο καλά εκπαιδευμένοι είναι οι έφεδροι που το απαρτίζουν. Τα καλύτερα επιτελικά σχέδια επιχειρήσεων είναι καταδικασμένα σε αποτυχία εάν αυτοί που θα κληθούν να τα υλοποιήσουν δεν είναι καλά εκπαιδευμένοι και δεν έχουν υψηλό ηθικό.

Στα αρχικά στάδια της ανασυγκρότησης του ΕΣ οι νεοσύλλεκτοι κάθε περιοχής κατατάσσονταν στα τοπικά τάγματα Εθνοφυλακής. Η αύξηση της δύναμης του ΕΣ προέρχονταν από την επιστράτευση. Ο ισχύων νόμος που αφορούσε στη στρατολογία των Ελλήνων ήταν το νομοθετικό διάταγμα *Περί Στρατολογίας του Κατά Γην Στρατού* του 1927⁵⁷⁶, όπως τροποποιήθηκε σε πολλά κύρια σημεία του με το νόμο 3644/1928, καθώς και με διάφορες άλλες μικρές τροποποιήσεις που έγιναν κατά καιρούς, με άλλες νομοθετικές διατάξεις⁵⁷⁷. Για την καλύτερη οργάνωση της επιστράτευσης και της στρατολογίας με τον ΑΝ 254/1945 τα μέχρι τότε Στρατολογικά Γραφεία Μητρώου μετονομάστηκαν σε Στρατολογικά Γραφεία⁵⁷⁸. Με τον ίδιο νόμο τροποποιήθηκαν δύο άρθρα του νόμου 4324/1929⁵⁷⁹.

Σε αυτά τα πρώτα βήματα της ανασυγκρότησης του ΕΣ, ήταν εκπεφρασμένη βούληση της κυβέρνησης η σταδιακή απόλυση των παλαιότερων κλάσεων και η πρόσκληση για κατάταξη νεώτερων, αρχίζοντας από την κλάση 1941 και μετά. Επειδή ήταν αδύνατον να κληθούν και να εκπαιδευτούν όλοι ταυτόχρονα, το ΓΕΣ κατέληξε στην απόφαση της σταδιακής πρόσκλησής τους για κατάταξη σε πολλές

⁵⁷⁶ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 134, Τεύχος Α', 3 Ιουλίου 1927, Διάταγμα, *Περί Στρατολογίας του Κατά Γην Στρατού*.

⁵⁷⁷ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 140, Τεύχος Α', 28 Ιουλίου 1928, Νόμος 3644, *Περί Στρατολογίας του Κατά Γην Στρατού*. Μία τέτοια τροποποίηση έγινε με το νόμο 4324/1929 *Περί Συμπληρώσεως της Προτελευταίας Παραγράφου του Άρθρου 62 του από 1 Ιουλίου 1927 Ν.Δ. «Περί Στρατολογίας του Κατά Γην Στρατού»*.

⁵⁷⁸ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 84, Τεύχος Α', 3 Απριλίου 1945, ΑΝ 254, *Περί Μετονομασίας των Γραφείων Μητρώων εις Στρατολογικά Γραφεία και Συμπληρώσεως των Άρθρων 77 και 79 του Νόμου 4324 «Περί Στρατολογίας κλπ»*.

⁵⁷⁹ Φαίνεται ότι οι νομοθέτες της περιόδου δεν διάβασαν προσεκτικά το νόμο, διότι αυτός περιλαμβάνει ένα μόνο άρθρο, το οποίο τροποποιεί το άρθρο 62 του ΝΔ περί στρατολογίας του 1927, όπως είχε τροποποιηθεί με το νόμο 3644/1928. Σε αυτούς του νόμους υπάρχουν τα άρθρα 77 και 79.

σειρές, οι οποίες περιελάμβαναν διάφορες κλάσεις. Αυτές οι σειρές προσκλήσεως αποκλήθηκαν Εκπαιδευτικάί Σειραί Στρατευσίμων Οπλιτών (ΕΣΣΟ)⁵⁸⁰. Αργότερα και κατόπιν συμβουλών από την ΒΜΜ, αποφασίστηκε για λόγους στατιστικής παρακολούθησης, η χορήγηση στους οπλίτες του Αριθμού Στρατιωτικού Μητρώου (ΑΣΜ), ο οποίος αποτελούνταν από τον αριθμό του στρατολογικού γραφείου της περιοχής που ανήκε ο οπλίτης, τον αριθμό εγγραφής στο στρατολογικό μητρώο και τέλος την κλάση του, δηλαδή το έτος που αυτός συμπλήρωνε το 21^ο έτος της ηλικίας του (πχ 146/1067/48), πρακτική που εφαρμόζεται έως σήμερα⁵⁸¹. Τους μήνες Απρίλιο και Μάιο 1945, κλήθηκαν για κατάταξη οι έφεδροι που δεν είχαν στρατευθεί μέχρι τότε, δηλαδή οι κλάσεις 1938, 1939 και 1940, οι οποίοι είχαν το πλεονέκτημα ότι δεν ήταν απαραίτητη η αρχική εκπαίδευσή τους υπό τα όπλα, μιας και είχαν συμμετάσχει στις επιχειρήσεις 1940 – 1941.

Μία αλλαγή που υπήρξε τομή σε σχέση με τον προπολεμικό στρατό υπήρξε στον τρόπο εκπαίδευσης των νεοσύλλεκτων οπλιτών. Πριν τον Β΄ ΠΠ οι νεοσύλλεκτοι παρουσιάζονταν σε έμπεδα που συγκροτούσαν τα συντάγματα, τα οποία επανδρώνονταν σε τοπική βάση. Έτσι το 8^ο σύνταγμα αποτελούνταν από κατοίκους της περιοχής της Αργολίδας, το 5^ο σύνταγμα από τη δυτική Θεσσαλία (Τρίκαλα – Καρδίτσα), η V μεραρχία από Κρητικούς, κοκ. Αυτή η πρακτική εγκαταλείφθηκε και ιδρύθηκαν τα Κέντρα Βασικής Εκπαιδεύσεως (ΚΒΕ). Οι λόγοι που επέβαλαν την ίδρυσή τους ήταν καθαρά πρακτικοί. Με το νέο σύστημα, οι νεοσύλλεκτοι κάθε ΕΣΣΟ καλούνταν για εκπαίδευση στα ΚΒΕ, τα οποία είχαν αποστολή την υποδοχή, κατάταξη και εκπαίδευση των νεοσυλλέκτων. Το νέο δόγμα εκπαίδευσης του ΕΣ προέβλεπε ότι η βασική εκπαίδευση των στρατευσίμων θα ήταν κοινή για όλους, ανεξάρτητα από την κατανομή τους σε Όπλα – Σώματα μετά το πέρας αυτής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την απαλλαγή των μονάδων εκστρατείας από την υποχρέωση της ατομικής εκπαίδευσης των νεοσυλλέκτων και την επικέντρωση στο έργο της επιχειρησιακής εκπαίδευσης.

Το κάθε ΚΒΕ περιλάμβανε ένα Λόχο Διοίκησης και μεταβλητό αριθμό Λόχων Εκπαίδευσης, αναλόγως της δύναμης των νεοσυλλέκτων. Οι λόχοι ήταν οργανωμένοι με τη σειρά τους σε τάγματα, ενώ σε κάθε κέντρο λειτουργούσε μια Ει-

⁵⁸⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 412. Είναι πολύ συνηθισμένη η ερώτηση «τι σειρά είσαι;» που απευθύνει ένας άντρας σε έναν άλλο, όταν τύχει η συζήτηση να περιστραφεί γύρω από τη στρατιωτική θητεία, στην προσπάθειά τους να διαπιστώσουν ποιος υπηρέτησε νωρίτερα, δηλαδή ποιος είναι πιο «παλιός».

⁵⁸¹ British National Archives, WO 202/947, *Quarterly Historical Reports, January – March 1947*.

δική Υπηρεσία Επιλογής, η οποία ήταν διοικητικά ανεξάρτητη και αποτελούνταν από ειδικευμένο προσωπικό αξιωματικών και οπλιτών. Αποστολή της ήταν η διενέργεια της επιλογής των κατάλληλων οπλιτών για κάθε Όπλο ή Σώμα και ήταν γνωστή ως Κέντρο Επιλογής Οπλιτών (ΚΕΟ)⁵⁸².

Τα νέα ΚΒΕ ιδρύθηκαν σε κύρια αστικά κέντρα, τα οποία ήταν η Αλεξανδρούπολη, η Δράμα, ο Βόλος, η Αθήνα, η Κόρινθος, η Πάτρα, η Τρίπολη, η Καλαμάτα και το Ηράκλειο⁵⁸³. Επίσης για την εκπαίδευση στις ειδικότητες κάθε Όπλου ή Σώματος ιδρύθηκαν τα Ειδικά Κέντρα Εκπαίδευσης (ΕΚΕ). Αυτά ήταν το Κέντρο Εκπαίδευσης Πυροβολικού στο Μεγάλο Πεύκο, το Ειδικό Κέντρο Εκπαίδευσης Ορειβατικού Πυροβολικού στη Θήβα, το Κέντρο Τεθωρακισμένων στο Μενίδι, η Σχολή Ιππικού στην Αθήνα, το Κέντρο Εκπαίδευσης Μηχανικού στο Ναύπλιο, το Κέντρο Εκπαίδευσης Διαβιβάσεων στο Χαϊδάρι, το Κέντρο Εκπαίδευσης Εφοδιασμού και Μεταφορών και το Κέντρο Εκπαίδευσης Υλικού Πολέμου στην Αθήνα, ενώ οι υποψήφιοι έφεδροι αξιωματικοί εκπαιδεύονταν στα Κέντρα Εκπαίδευσης Υποψηφίων Εφέδρων Αξιωματικών⁵⁸⁴. Είναι προφανής η επιλογή των συγκεκριμένων περιοχών, με βάση τα δεδομένα της εποχής. Με την εξαίρεση του Ηρακλείου που εξυπηρετούσε τις ανάγκες της Κρήτης και των γύρω νησιών, όλα τα υπόλοιπα ΚΒΕ ιδρύθηκαν πάνω σε σιδηροδρομικούς και οδικούς άξονες, προκειμένου να μπορούν να υποδεχθούν και να προωθήσουν τους νεοσύλλεκτους. Μία άλλη αποστολή των κέντρων ήταν η οργάνωση και βασική εκπαίδευση του προσωπικού των ταγμάτων Εθνοφυλακής ως οργανωμένα στρατιωτικά σύνολα και όχι ως μεμονωμένους οπλίτες.

Τα ΚΒΕ ιδρύθηκαν το καλοκαίρι του 1946 υπό την επίβλεψη της ΒΜΜ και στα αρχικά στάδια λειτουργίας τους, το κύριο πρόβλημα, πέρα από τις διαλυμένες υποδομές, ήταν η έλλειψη κατάλληλων αξιωματικών και υπαξιωματικών που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως εκπαιδευτές. Στην έλλειψη αυτή η βοήθεια της ΒΜΜ υπήρξε καταλυτική, ενώ στο θέμα της κατανομής των στρατευσίμων σε Όπλα – Σώματα και ειδικότητες καθιερώθηκε ένα σύστημα επιλογής προσωπικού από αξιωματικούς που είχαν εκπαιδευτεί στις βρετανικές μεθόδους. Ο σκοπός ήταν να γίνεται η κατανομή με τέτοιο τρόπο ώστε να αξιοποιούνται οι ικανότητες,

⁵⁸² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού*, σελ. 412.

⁵⁸³ Οπ. π., σελ. 412.

⁵⁸⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 17, 18.

γνώσεις, το μορφωτικό και πνευματικό επίπεδο των στρατευσίμων με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Αν και την εποχή που ιδρύθηκαν δεν είχε ξεκινήσει ακόμα ο Εμφύλιος, στην πορεία απεδείχθη ότι η παρουσία των στρατευσίμων εξασφάλιζε την ασφάλεια των συγκεκριμένων αστικών κέντρων και των περιοχών κοντά σε αυτά από προσβολές του ΔΣΕ, καθώς και μια δεξαμενή προσωπικού, από όπου θα μπορούσαν να αντληθούν δυνάμεις για αντιμετώπιση τυχόν εκτάκτων καταστάσεων. Όπως ήταν αναμενόμενο, η μαχητική ικανότητα των νεοσύλλεκτων στην αντιμετώπιση των ανταρτών ήταν περιορισμένη και πιο πολύ χρησιμοποιούνταν ως αποτρεπτικός παράγοντας, παρά ως τμήματα που θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν επιτυχώς τα τμήματα του ΔΣΕ.

Μία τέτοια περίπτωση αφηγείται ο Γεώργιος Παπαβύζας, ο οποίος το 1947 υπηρετούσε στο ΚΒΕ Δράμας. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, την τελευταία εβδομάδα του Αυγούστου ο ΔΣΕ εκτόξευσε επίθεση εναντίον της Αλιστράτης, μιας κωμόπολης 30 περίπου χιλιομέτρα νοτιοδυτικά της Δράμας⁵⁸⁵. Οι νεοσύλλεκτοι του λόχου του χωρίς, καμία προηγούμενη ενημέρωση και εξήγηση παρέλαβαν οπλισμό και πυρομαχικά, φορτώθηκαν σε 4 στρατιωτικά οχήματα και κατευθύνθηκαν στην Αλιστράτη. Στο χωριό τους τοποθέτησαν στις προβλεπόμενες θέσεις και τότε τους εξήγησαν ότι υπήρχαν πληροφορίες για επικείμενη ενέργεια του ΔΣΕ και αποστολή τους ήταν η άμυνα της περιοχής. Τελικά η κωμόπολη προσβλήθηκε από τον ΔΣΕ, με δύναμη 150 ανταρτών, δηλαδή μια διλοχία. Η προσβολή έγινε από μη αναμενόμενη κατεύθυνση και ανάμεσα στις απώλειες υπήρξε και η αιχμαλωσία 8 νεοσυλλέκτων, οι οποίοι, αφού τους αφαιρέθηκαν τα ατομικά είδη και ο οπλισμός, αφέθηκαν ελεύθεροι μετά από μερικές ημέρες και επέστρεψαν στο κέντρο⁵⁸⁶.

Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, ο πόλεμος είχε φέρει τεράστιες ανατροπές στις ζωές των ανθρώπων και για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, το πρωταρχικό τους μέλημα ήταν η επιβίωση και όχι η ακαδημαϊκή εκπαίδευση, ενώ σε πολλά τμήματα της επικράτειας δεν υπήρχε συστηματική λειτουργία των σχολικών μονάδων. Τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα να υπάρξει πτώση του μορφωτικού ε-

⁵⁸⁵ Στην πραγματικότητα η επίθεση εναντίον της Αλιστράτης έγινε στις 1 Σεπτεμβρίου και τη διεξήγαγε το Αρχηγείο Μποζ Νταγ, με δύναμη περίπου 200 ανταρτών. Υπήρξε επιτυχημένη και οι αντάρτες αποχώρησαν με λάφυρα προς το Μενοίκιο όρος (η επίσημη ονομασία του Μποζ Νταγ), αφού έκαψαν 4 σπίτια και τον τοπικό σταθμό χωροφυλακής. Βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επιχειρήσεις του Γ' Σώματος Στρατού (1947 – 1949)*, σελ. 78.

⁵⁸⁶ Γεώργιος Παπαβύζας, *Αίμα και Δάκρυα*, σελ. 268 – 270.

πιπέδου του γενικού πληθυσμού, κάτι που είχε άμεση επίπτωση στις γραμματικές γνώσεις των στρατευσίμων. Αυτό με τη σειρά του δημιουργούσε πρόβλημα στην εύρεση και επιλογή κατάλληλου προσωπικού για τη στελέχωση των διάφορων «τεχνικών» Όπλων και Σωμάτων, όπως ήταν οι διαβιβάσεις, το τεχνικό, το μηχανικό, το πυροβολικό, κλπ. Η παραπάνω πρακτική είχε ως συνέπεια οι περισσότεροι μορφωμένοι και καταρτισμένοι στρατεύσιμοι να κατευθύνονται στα λοιπά Όπλα και Σώματα, ενώ στο πεζικό εντάσσονταν κατά πλειοψηφία οι κατώτερου μορφωτικού επιπέδου έφεδροι οπλίτες. Το γεγονός αυτό είχε άμεση επίπτωση και στην απόδοση των μονάδων του πεζικού στο πεδίο της μάχης, ενώ και ο υψηλός αριθμός απωλειών, σε συνδυασμό με την ιδιαίτερη φύση του πολέμου, προκαλούσε κάμψη του ηθικού, διότι καλλιεργούνταν ένα αίσθημα αδικίας στους οπλίτες του Όπλου, οι οποίοι θεωρούσαν ότι ήταν «αναλώσιμοι» από την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία. Από την άλλη πλευρά, ο στρατός προσπάθησε να αντιμετωπίσει την έλλειψη επαρκώς μορφωμένων ή τεχνικά καταρτισμένων οπλιτών, με την αύξηση της θητείας όσων κατείχαν κρίσιμες ειδικότητες, το οποίο δημιούργησε το κίνητρο στις οικογένειες των στρατευμένων να προσπαθούν τα παιδιά τους να αποφεύγουν τη στράτευση, με τη χρήση των γνωριμιών τους⁵⁸⁷.

Ένα άλλο πρόβλημα που έπρεπε να αντιμετωπιστεί ήταν με ποιον τρόπο θα ειδοποιούνταν οι νεοσύλλεκτοι να παρουσιαστούν στα ΚΒΕ, ιδιαίτερα όσοι κατοικούσαν σε ορεινά χωριά στην επαρχία. Η κατοχή ραδιοφώνων δεν ήταν διαδεδομένη σε μια πάμπρωχη χώρα όπως ήταν η Ελλάδα, ενώ η ταχυδρομική υπηρεσία ήταν σχεδόν διαλυμένη. Η χώρα διέθετε ελάχιστα ιδιωτικής χρήσης αυτοκίνητα, το σιδηροδρομικό δίκτυο ήταν υποτυπώδες, αν όχι ανύπαρκτο. Η ακτοπλοΐα ήταν κατεστραμμένη και τα λιμάνια ναρκοθετημένα, ενώ οι δρόμοι είτε ήταν κατεστραμμένοι σε μεγάλο ποσοστό, είτε ναρκοθετημένοι και οι υπεραστικές συγκοινωνίες διεξάγονταν με μεγάλες δυσκολίες και όχι πάντα. Στα αστικά κέντρα η ειδοποίηση των εφέδρων ήταν ευκολότερη, μιας και οι διάφορες υπηρεσίες λειτουργούσαν επαρκώς και είχαν αρχίσει να στελεχώνονται. Στην επαρχία, με όλες τις προαναφερθείσες δυσκολίες, οι κρατικοί φορείς έπρεπε να αυτοσχεδιάσουν.

⁵⁸⁷ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*. Βλέπε επίσης William Harris, *Instilling Aggressiveness: US Advisors and Greek Combat Leadership in the Greek Civil War, 1947 – 1949*, Combat Studies Institute Press, Command and General Staff College, Fort Leavenworth, Kansas, 2013, σελ. 43. Δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί και το γεγονός ότι υπήρχε και το ταξικό και γεωγραφικό στοιχείο σε αυτή την πρακτική. Τα ευπορότερα στρώματα είχαν κατά κανόνα καλύτερη εκπαίδευση, ενώ όσοι κατάγονταν από αστικά κέντρα ήταν περισσότερο εκπαιδευμένοι σε τεχνικά αντικείμενα, σε σχέση με όσους κατάγονταν από χωριά.

Ο ταγματάρχης Ντίλον αφηγείται την απάντηση που έλαβε από το διοικητή του ΚΒΕ Καλαμάτας, στην ερώτησή του με ποιον τρόπο θα ενημερώνονταν οι πολίτες που έπρεπε να παρουσιαστούν για τη θητεία τους στο στρατόπεδο. Ο Έλληνας αξιωματικός του απάντησε ότι ένα αεροσκάφος Ντακότα (C – 47 Dakota) θα έριχνε ενημερωτικά φυλλάδια (προκηρύξεις) που θα έλεγαν ότι όλοι οι ικανοί προς στράτευση νέοι, ηλικίας από 19 έως 21 ετών, θα έπρεπε να παρουσιαστούν για κατάταξη στα ΚΒΕ, μέθοδος που εκ του αποτελέσματος κρίθηκε αποτελεσματική⁵⁸⁸. Σε έναν πόλεμο, ο οποίος διεξάγονταν στα βουνά, οι νέοι που κατοικούσαν σε ορεινές δυσπρόσιτες περιοχές, λόγω της εξοικείωσής τους με τη ζωή στην ύπαιθρο, ήταν πιο χρήσιμοι για τον στρατό από τους κατοίκους των πόλεων. Παρόλα αυτά η πρόσβαση των στρατολογικών επιτροπών στις δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές, ανεξάρτητα εάν αυτές ελέγχονταν ή όχι από τους αντάρτες, δεν ήταν πάντα εφικτή, τουλάχιστον στα αρχικά στάδια, με αποτέλεσμα πολλοί νέοι να κηρύσσονται ανυπότακτοι⁵⁸⁹.

Η διαδικασία κατάταξης ήταν επίσης κάτι που προξένησε εντύπωση στον Βρετανό αξιωματικό. Θυμάται ότι την ημέρα της κατάταξης, καθόταν σε ένα μεγάλο τραπέζι με τον διοικητή, τον ιερέα, και τον αξιωματικό ιατρό, ο οποίος ήταν απαραίτητος, προκειμένου να γνωματεύει για τη σωματική ικανότητα των νεοσύλλεκτων. Το θέαμά τους ήταν ενδεικτικό της φτώχειας και της εξαθλίωσης που μάστιζε ένα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού της χώρας. Κάποιοι από τους νεοσύλλεκτους παρουσιάστηκαν ξυπόλητοι, κάποιοι ήταν χωρίς μπλούζες, οι πιο πολλοί στα πρόθυρα της λιμοκτονίας, με μακριά μαλλιά και ταλαιπωρημένοι. Ο αξιωματικός ιατρός έβλεπε εάν ήταν αρτιμελείς («δύο χέρια, δύο πόδια, δύο μάτια» όπως ανέφερε χαρακτηριστικά), οπότε τους έκρινε ικανούς για στράτευση, ο ιερέας τους ευλόγησε στα γρήγορα και κατόπιν τους παρέλαβε ο υπεύθυνος υπαξιωματικός. Αυτός τους οδήγησε στον κουρέα, ακολούθως στα λουτρά για μπάνιο, κατόπιν στη διαχείριση υλικών για χρέωση ιματισμού και στο τέλος στα εστιατόρια για γεύμα. Η εκτίμησή του ήταν ότι αυτό ήταν το πρώτο καλό γεύμα που είχαν οι νεοσύλλεκτοι μετά από πολύ καιρό. Η εκπαίδευσή τους άρχισε την αμέσως επόμενη ημέρα και

⁵⁸⁸ IWM, Dillon Brian E., Reel 10.

⁵⁸⁹ William Harris, *Instilling Aggressiveness*, σελ. 43.

ακολουθούσε τα βρετανικά πρότυπα, από κανονισμούς και εγχειρίδια τα οποία είχαν μεταφραστεί από τα αγγλικά στα ελληνικά⁵⁹⁰.

Κάποιος θα μπορούσε να υποθέσει ότι οι νεοσύλλεκτοι, οι οποίοι μέχρι χθες ήταν πολίτες που στρατολογήθηκαν προκειμένου να πολεμήσουν σε έναν εμφύλιο πόλεμο εναντίον άλλων Ελλήνων θα ήταν αρνητικοί απέναντι στην εκπαίδευσή τους ή θα είχαν μειωμένο ενθουσιασμό. Ο Βρετανός αξιωματικός βεβαίωνε στη συνέντευξή του ότι ίσχυε ακριβώς το αντίθετο. Η εικόνα που σχημάτισε γι' αυτούς ήταν ότι ήταν ενθουσιώδεις και χαρούμενοι. Η αιτία ήταν ότι είχαν ένα σύστημα που ενδιαφέρονταν γι' αυτούς, τους έτρεφε και τους έντυνε καλά, τους στέγαζε σε καλές (δεδομένων των συνθηκών) εγκαταστάσεις και πρόσεχε την υγεία τους. Ως αποτέλεσμα το ηθικό τους ήταν υψηλό. Το συγκεκριμένο τμήμα της συνέντευξής του έκλεινε με το ρητορικό ερώτημα: «πώς δημιουργείς ένα στρατό από το τίποτα; Κυριολεκτικά από το τίποτα; Ξεκινάς με το να καθαρίσεις τα γερμανικά σ...τα από τις τουαλέτες»⁵⁹¹. Βέβαια αυτό που έβλεπε ο Βρετανός αξιωματικός ήταν μόνο η μια όψη. Στην πραγματικότητα ο κάθε νεοσύλλεκτος βίωσε την εμπειρία της κατάταξης με τον δικό του τρόπο. Δυστυχώς η συντριπτική πλειονότητα των στρατιωτών του ΕΣ δεν άφησε γραπτά απομνημονεύματα για τη θητεία του κατά τη διάρκεια του εμφυλίου. Αντίθετα υπάρχει πληθώρα απομνημονευμάτων από τους ανώτατους και ανώτερους αξιωματικούς που συμμετείχαν σε αυτόν, αλλά αυτοί δεν βίωσαν την εμπειρία της κατάταξης στο κέντρο νεοσυλλέκτων, ούτε ήταν δυνατόν να καταλάβουν τη νοοτροπία του εφέδρου. Ο Παπαβύζας έκανε λόγο για το αίσημα μοναξιάς που βίωσε στο ΚΒΕ Δράμας και το εξοντωτικό πρόγραμμα εκπαίδευσης, που προσπαθούσε σε σύντομο χρονικό διάστημα να τους μετατρέψει από πολίτες σε στρατιώτες. Δεν κατάφερε να καλλιεργήσει φιλίες με τους υπόλοιπους νεοσύλλεκτους, τόσο λόγω του διαφορετικού μορφωτικού επιπέδου, όσο και λόγω προσωπικής επιλογής⁵⁹². Παρόμοια συναισθήματα βίωσε και ο Κωστίδης στην

⁵⁹⁰ IWM, Dillon Brian E., Reel 10. Αυτό δεν ήταν αποκλειστικά ελληνικό «προνόμιο». Ακόμα και οι ΗΠΑ, όταν στη διάρκεια του Β΄ ΠΠ βρέθηκαν στην ανάγκη να καλέσουν υπό τα όπλα μεγάλο αριθμό πολιτών, αναγκάστηκαν και χαμήλωσαν τα ψυχιατρικά, σωματικά και εκπαιδευτικά όρια, που καθιστούσαν κάποιο ακατάλληλο για στράτευση. Λέγονταν χαρακτηριστικά ότι «Ο αμερικανικός στρατός δεν εξέταζε τα μάτια, αλλά απλώς τα μετρούσε».

⁵⁹¹ Οπ. π.

⁵⁹² Γεώργιος Παπαβύζας, *Αίμα και Δάκρυα*, σελ. 261 – 269. Ο λόγος που δεν επεδίωξε να συνάψει φιλίες ήταν ότι μετά το πέρας της εκπαίδευσής τους θα σκόρπιζαν στις μονάδες ανά την Ελλάδα και επιπλέον επειδή θεωρούσε ότι δεν ήταν καλή ιδέα η δημιουργία φίλων εν καιρώ πολέμου, λόγω του πόνου που θα ένιωθε σε περίπτωση απώλειάς τους στις επιχειρήσεις. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε η μόνη φορά που το ξέχασε ήταν όταν συνδέθηκε φιλικά με έναν άλλο εφέδρο αξιωματικό, τον Ηρακλή Κούστα, ο οποίος σκοτώθηκε στις 21 Νοεμβρίου 1948, στην περιοχή της Λάκκας Σου-

Τρίπολη, το καλοκαίρι του 1948, με τη διαφορά ότι αυτός είχε στοχοποιηθεί από τον διμοιρίτη του και υπέμενε αρκετά καψώνια, λόγω της υποψίας ότι ανήκε στην Αριστερά, σύμφωνα με τον φάκελό του⁵⁹³.

Τα διδάγματα από τις μάχες στο Γράμμο και το Βίτσι το 1948, κατέστησαν απαραίτητη την αναδιοργάνωση των κέντρων, τα οποία μετονομάστηκαν σε Κέντρα Εκπαίδευσης Νεοσυλλέκτων (ΚΕΝ), ονομασία που διατήρησαν μέχρι τις αρχές του 2018, οπότε και καταργήθηκαν. Σε αυτά δημιουργήθηκαν δύο πτέρυγες εκπαίδευσης, η Πτέρυγα Βασικής Εκπαίδευσης και η Πτέρυγα Εκπαίδευσης Πεζικού. Με το νέο σύστημα όλοι οι νεοσύλλεκτοι θα λάμβαναν βασική εκπαίδευση 8 εβδομάδων. Στη συνέχεια όσοι είχαν επιλεγεί για να επανδρώσουν τις μονάδες των λοιπών Όπλων και Σωμάτων θα πήγαιναν στα αντίστοιχα κέντρα, για να λάβουν επιπλέον εκπαίδευση, η οποία διαρκούσε κατά μέσο όρο 12 εβδομάδες. Όσοι νεοσύλλεκτοι είχαν επιλεγεί για το πεζικό θα πήγαιναν στην αντίστοιχη πτέρυγα του κέντρου, όπου θα εκπαιδεύονταν για επιπλέον 8 εβδομάδες, ως Προκεχωρημένη Εκπαίδευση Νεοσυλλέκτων (ΠΕΝ), σε αντικείμενα του Όπλου⁵⁹⁴.

Ένα βασικό στοιχείο της διαβίωσης εντός των στρατοπέδων ήταν η ιδεολογική κατήχηση των στρατευμένων. Ο πόλεμος αυτός ήταν πρωτίστως ιδεολογικός, οπότε έπρεπε πάνω απ' όλα να πειστούν οι στρατιώτες για την ανάγκη αντιμετώπισης των «κακών» Ελλήνων, σε αντιστοιχία με όσα γίνονταν και στο αντίπαλο στρατόπεδο. Η ονομασία για την κυβερνητική πλευρά ήταν *Εθνική και Ηθική Διαπαιδαγώγηση* (ΕΗΔ). Η ΕΗΔ βέβαια δεν περιοριζονταν μόνο στο να καταδείξει το δίκαιο του αγώνα της κυβερνητικής πλευράς και τη φαυλότητα της αντίπαλης. Επεδίωκε να καλλιεργήσει ένα ολοκληρωμένο επιθυμητό πλαίσιο συμπεριφοράς από τους στρατεύσιμους, οπότε αναγκαστικά είχε μια ευρεία γκάμα μαθημάτων –

λίου. Ο θάνατός του τον γέννησε θλίψη και παρ' ολίγο να τον οδηγήσει σε ψυχολογική κατάρρευση. Οι σκέψεις και τα συναισθήματα που περιέγραφε ο Παπαβύζας είναι πολύ κοινά σε απομνημονεύματα βετεράνων που έχει διαβάσει ο γράφων. Μπορεί να είναι Αμερικανοί ή Βρετανοί και να αναφέρονται σε εμπειρίες τους από τους δύο παγκόσμιους πολέμους, την Κορέα ή το Βιετνάμ, αλλά η ομοιότητά τους δείχνει ότι αυτά είναι πανανθρώπινα, τουλάχιστον στις δυτικές κοινωνίες.

⁵⁹³ Διονύσιος Κωστίδης, *Ημερολόγιο Εμφυλίου 1948 – 1950*, σελ. 12 – 23. Η υποψία του αριστερού που βάραινε τον Κωστίδη οφείλονταν στη σύλληψή του από τους Γερμανούς στην αρχή της Κατοχής και της μεταγωγής του σε γερμανικό στρατόπεδο, διότι μοίραζε αντιστασιακές προκηρύξεις. Είναι ένα μικρό δείγμα της πόλωσης του κλίματος των ημερών και της διαστρέβλωσης που είχε επέλθει, όταν η πατριωτική – αντιστασιακή δράση χωρίς κομματικό πρόσημο, καθιστούσε ύποπτο κάποιον στα μάτια των αρχών. Όλα αυτά που την ίδια στιγμή επανέρχονταν σε θέσεις ευθύνης στην κρατική μηχανή άνθρωποι που είχαν στελεχωσει τις δοσιλογικές κυβερνήσεις.

⁵⁹⁴ Όπως αναφέρθηκε σε άλλο κεφάλαιο και αναφέρεται και από τον Κωστίδη, το καλοκαίρι του 1948 η εκπαίδευση είχε περιοριστεί στις 8 εβδομάδες, λόγω των πιεστικών αναγκών.

διαλέξεων. Η ΕΗΔ διεξάγονταν συντεταγμένα σε όλα τα κλιμάκια διοικήσεως και υποβάλλονταν οι σχετικές αναφορές.

Η 15^η Έφιππος Ίλη, η οποία ανήκε στην XV μεραρχία και στάθμευε στην περιοχή της Κοζάνης, στην περιοδική αναφορά της για τις διεξαχθείσες ΕΗΔ για το πρώτο 3μηνο του 1948, ανέφερε ότι σε συγκεντρώσεις της ίλης εντός θαλάμου, είχαν διεξαχθεί τα παρακάτω αντικείμενα: «Συμπεριφορά στρατιωτικού εν τη πόλει, βασικά αρχαί και επιδιώξεις του κομμουνισμού, Σλαβισμός, διαφύλαξις και συντήρησις δημοσίων ειδών, η Ελλάς εις τον σημερινόν πόλεμον, τι επιδιώκει ο συμμοριτισμός εν Ελλάδι, γενικά περί των διεξαγομένων επιχειρήσεων και της σημασίας των, θρησκευτικά καθήκοντα, πειθαρχία – σεβασμός προς τους ανωτέρους, γενικά περί μεθόδων κομμουνιστικής προπαγάνδας και πώς να αποφύγωμεν αυτήν, αλληλεγγύη εν τω Στρατώ, ηθικαί δυνάμεις του Έθνους»⁵⁹⁵.

Φαίνεται ότι η ηγεσία της ίλης δεν εμπιστεύονταν απόλυτα την κοινωνία στην οποία ζούσε και πολεμούσε γι' αυτή, διότι η αναφορά κατέληγε: «Με τον σκοπόν, όπως μη απομακρύνωνται οι ιππείς του στρατοπέδου και συναναστρέφονται πολίτας, οίτινες πιθανώς να τους προσεγγίζωσι υστεροβούλως εν τοις καφενίοις και αλλαχού, με πρόθεσιν περισυλλογής πληροφοριών, ήρχισεν από διμήνου λειτουργούν εν τω στρατοπέδω Κέντρον Ψυχαγωγίας του Ιππέως, εξοπλίσθη με βιβλιοθήκην ... (δυσανάγνωστο) εθνικού περιεχομένου ως και δια γραμμοφώνου και διαφόρων παιγνιδίων δια την ψυχαγωγίαν των ανδρών της Ίλης»⁵⁹⁶. Δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι πολύ μεγάλο μέρος των κληρωτών της εποχής προέρχονταν από φτωχές οικογένειες, ή είχαν και άλλες οικογενειακές υποχρεώσεις, γεγονός που επέβαλε να είναι εξαιρετικά συγκρατημένοι όσον αφορά στα έξοδά τους κατά τη διάρκεια των εξόδων του από τα στρατόπεδα ή στις άδειές τους. Είναι ασφαλές να υποθεθεί ότι μεγάλο μέρος των στρατευσίμων δεν θα έκανε χρήση όλων των δικαιούμενων εξόδων από το στρατόπεδο για καθαρά οικονομικούς λόγους. Άρα οποιοδήποτε μέτρο έπαιρναν οι διοικήσεις που θα βελτίωναν τη ζωή των στρατευσίμων εντός των στρατοπέδων βοηθούσε στην εξύψωση και τη διατήρηση του ηθικού τους.

Επιπρόσθετα για να είναι κάποιος ακριβοδίκαιος, σε έναν πόλεμο στον οποίο ο εχθρός ήταν μέσα από την ίδια την κοινωνία, ήταν επόμενο η στρατιωτική

⁵⁹⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1508/1/9, Έκθεση Επιχειρήσεων της 15^{ης} Έφιππου Ίλης της XV Μεραρχίας της 08/04/1948 για το Τρίμηνο Ιανουαρίου – Μαρτίου του Έτους 1948 Σχετικά με την Ηθική Διαπαιδαγώγηση της Ίλης.

⁵⁹⁶ Οπ. π.

ηγεσία να είναι καχύποπτη. Το 1948 ο ΕΣ είχε πλέον αρκετή εμπειρία για να ξέρει ότι ο ΔΣΕ είχε αναπτύξει ένα πολύ καλό δίκτυο πληροφοριών και ότι σπάνια (σχεδόν ποτέ) οι κινήσεις των μονάδων του περνούσαν απαρατήρητες από τα όργανα συλλογής πληροφοριών του τελευταίου. Αυτή η καχυποψία των αξιωματικών προς τους πολίτες, δημιούργησε μία αίσθηση παράνοιας εντός των στρατοπέδων και οι προσπάθειες ελέγχου των φρονημάτων των οπλιτών και αποκάλυψης τυχόν κομμουνιστικών πυρήνων ήταν συνεχείς. Επίσης το κλίμα καχυποψίας έκανε τα στελέχη εσωστρεφή και δημιουργούσε προβλήματα στις κοινωνικές συναναστροφές, μη επιτρέποντας την ενσωμάτωσή τους στις τοπικές κοινωνίες. Όχι ότι κάτι τέτοιο θα ήταν εύκολο για όσους υπηρετούσαν σε μονάδες εκστρατείας, οι οποίες, λόγω των αναγκών του πολέμου, αναγκάζονταν να μετακινούνται συχνά.

Άλλοι σχηματισμοί του ΕΣ είχαν εκδώσει οδηγίες με τη μορφή κατευθύνσεων – παραινέσεων προς τους στρατιώτες, όπως αυτές της 3^{ης} ταξιαρχίας, οι οποίες τιτλοφορούνταν: «Τι πρέπει να γνωρίζει και να εφαρμόζει ο στρατιώτης για να μη παθαίνει ποτέ κακό αυτός και το τμήμα του». Ο κατάλογος περιείχε 16 παραινέσεις – εντολές, οι κυριότερες εκ των οποίων ήταν: «Προσοχή ο εχθρός με ακούει. Μη δίδεις πίστιν σε κανέναν πολίτη. Πρόσεχε εις τας συναναστροφάς σου. Μη πιστεύεις τας διαδόσεις. Ο εχθρός ρίχνει αντεθνικά και ύπουλα συνθήματα. Μην δίνεις εμπιστοσύνην εις τις γυναίκες. Πρόσεχε! Είναι ικανές να σε παραδώσουν εις τους αλήτες για να σε σφάξουν. Όταν βάλεις να είσαι βέβαιος ότι θα φονεύσης έναν συμμορίτην ή θα τον τραυματίσης. Άνοιγε τα μάτια σου και πρόσεχε ν' ακούς. Ό, τι μαθαίνεις να το αναφέρεις αμέσως εις τον αξιωματικόν σου. Μην ακούς τι λένε τα χονιά. Είσαι ακατανίκητος. Τέλος μην ξεχνάς ότι υπέρπποτε άλλοτε σήμερον αποτελείς την Ελπίδα του Έθνους»⁵⁹⁷.

Από τον παραπάνω κατάλογο είναι εμφανές ότι για το στρατό ο εχθρός ήταν παντού και πουθενά, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να υπάρξει εμπιστοσύνη σε κανέναν. Οι στρατιώτες θα έπρεπε να είναι διατεθειμένοι να καταδώσουν οποιονδήποτε παρέκλινε από την επίσημη γραμμή. Μπορεί ο στρατιώτης να ήταν η «ελπίδα του έθνους» και ο πόλεμος να διεξάγονταν γι' αυτό, αλλά δυνητικά όλοι οι πολίτες ήταν πράκτορες του εχθρού και κυρίως οι γυναίκες, οι οποίες θεωρούνταν όργανά του. Σε αντίθεση με τους προηγούμενους πολέμους όπου πάντα υπήρχε ο

⁵⁹⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 3, σελ. 198,199.

φόβος της κατασκοπίας και της διαρροής πληροφοριών στον αντίπαλο, σε αυτό τον πόλεμο ο εχθρός ήταν μέσα στην κοινωνία, ακόμα και εντός των μονάδων.

Οι διαδικασίες ανασυγκρότησης του στρατού οδήγησαν την κυβέρνηση το 1946 να ψηφίσει νόμο που απαγόρευε τη χορήγηση διαβατηρίων για το εξωτερικό σε Έλληνες πολίτες που ανήκαν στις επιστρατευτικές κλάσεις 1938 έως 1946, καθώς και σε όσους υπάγονταν στις απαγορεύσεις του νόμου *περί Στρατολογίας*⁵⁹⁸. Ο νόμος επέτρεπε την χορήγηση διαβατηρίων σε όσους είχαν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις ή είχαν κριθεί ιατρικώς ακατάλληλοι για στράτευση. Επιτρέπονταν επίσης η κατ' εξαίρεση χορήγηση διαβατηρίων για λόγους σπουδών στο εξωτερικό, υπό προϋποθέσεις και με την καταβολή χρηματικής εγγύησης. Ο νόμος αυτός φαινομενικά ήταν ένα ευεργετικό μέτρο για όσους ήθελαν να σπουδάσουν και θεωρητικά η καταβολή χρηματικής εγγύησης εξασφάλιζε ότι αυτοί θα επέστρεφαν για κατάταξη μετά το πέρας των σπουδών τους για να επανδρώσουν τις τάξεις του στρατού. Εν τούτοις ο νόμος χρησιμοποιήθηκε ως μέσο αποφυγής της στράτευσης από τα ανώτερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα, γεγονός που δημιούργησε πικρία στα κατώτερα, τα οποία καλούνταν να καταβάλουν βαρύ φόρο αίματος σε έναν αντιδημοφιλή πόλεμο.

Όσο προχωρούσε ο Εμφύλιος και οι ανάγκες επιστράτευσης ικανού αριθμού στρατευσίμων μεγάλωναν, ο ΕΣ άρχισε να στρατολογεί και κόσμο που μέχρι τότε εξαιρούνταν της στράτευσης. Μία τέτοια κατηγορία ήταν οι φοιτητές. Για έναν τουλάχιστον φοιτητή, η πρόσκληση για κατάταξη δεν αποτελούσε έκπληξη. Η κατάταξή του επίσης δεν ήταν κάτι που τον γέμιζε πατριωτικό ενθουσιασμό, ούτε ήταν ξεκάθαρος ο σκοπός για τον οποίο κλήθηκε να πολεμήσει, ενώ η συσσωρευμένη εμπειρία της Κατοχής τον είχε κάνει κυνικό και στωικό απέναντι στα γυρίσματα της τύχης. Ο ίδιος αφηγείται: «Περίμενα αυτό το χαρτί από μέρες, γιατί είχα διαβάσει στις εφημερίδες πως ανακλήθηκαν όλες οι αναστολές στράτευσης λόγω σπουδών. Αλλά αυτή η πρόσκληση, μου χαλάει τα σχέδια και όχι μόνο αυτό, αλλά τώρα αρχίζω να σκέφτομαι πως ίσως είναι κοντά και το τέλος μου, αφού οι εφημερίδες κάθε μέρα παρουσιάζουν καταλόγους “πεσόντων” και τραυματιών στον ανταρτοπόλεμο που έχει αρχίσει από την προηγούμενη χρονιά. Λέω πως ο

⁵⁹⁸ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 30, Τεύχος Α', 5 Φεβρουαρίου 1946, Αναγκαστικός Νόμος 869, *Περί Αποδημίας εις το Εξωτερικόν*. Το Άρθρο 134 του Νόμου περί Στρατολογίας που μνημόνευε ο ΑΝ 869, προέβλεπε ότι ο υπουργός των Στρατιωτικών μπορούσε να καλεί υπό τα όπλα όσους είχαν συμπληρώσει το 19^ο έτος της ηλικίας τους σε καιρό επιστράτευσης ή πολέμου, κάτι που ίσχυε για την αναφερόμενη περίοδο.

πόλεμος δεν είναι δικός μου, ούτε της πατρίδας μου. Ίσως φταίνε οι κομμουνιστές, ίσως και οι αγροίκοι οι χωροφύλακες της μετακατοχικής περιόδου. Ίσως να' χουν δίκιο και οι δυο, αλλά και άδικο μαζί. Μόνο εγώ δεν φταίω σε τίποτε να πέσω πάλι σε τέτοιες ταλαιπωρίες, όπως έπεσα τον καιρό της κατοχής τότε που, άρρωστος και πεινασμένος, σύρθηκα σε φυλακές και στρατόπεδα, θύμα απανθρωπιάς και προδοσίας. Ωστόσο τότε ο αγώνας ήταν για την πατρίδα, για το λαό, έτσι έλεγαν και έτσι ήταν, το πίστευα κι εγώ. Αλλά τώρα;..... Όμως τι να γίνει; Έπεσα στη χειρότερη εποχή και στη χειρότερη ηλικία. Τουλάχιστο να πήγαινα με κάποια πίστη για κάτι τι, για ένα ιδανικό; Τα αναίτια βάσανα της κατοχής, οι φανατικοί ή μοχθηροί "ιδεολόγοι" εκείνου του καιρού, και από 'δω και από 'κει, μ' έχουν κάνει να αισθάνομαι αποστροφή και για τα συστήματα και για τις "ιδεολογίες" και για τους "θεωρητικούς"»⁵⁹⁹.

Μπορεί η επίσημη κυβερνητική προπαγάνδα να χαρακτήριζε τον πόλεμο ως ζωτικής σημασίας για την «υπεράσπιση των ιερών και οσίων της φυλής» ενάντια στον κίνδυνο που πρέσβευε ο κομμουνισμός, αλλά αυτό σε καμία περίπτωση δεν σήμαινε ότι όλοι μοιράζονταν το φορτίο. Οι ανώτερες τάξεις φρόντιζαν με κάθε τρόπο να εξασφαλίζουν ότι οι γόννοι τους δεν θα στρατεύονταν, ή εάν δεν κατάφεραν την απαλλαγή τους, τότε να υπηρετήσουν σε κάποια ασφαλή θέση στα μετόπισθεν. Όπως ανέφερε ο Ζαφειρόπουλος, πολλά παιδιά πλουσίων πέτυχαν να εγγραφούν στα πανεπιστήμια, τα οποία είδαν τον αριθμό των σπουδαστών τους να διογκώνεται από 4.000 που ήταν προπολεμικά, σε 27.000 φοιτητές. Προκειμένου

⁵⁹⁹ Διονύσιος Κωστίδης, *Ημερολόγιο Εμφυλίου, 1948 – 1950 (Μαρτυρία ενός Επιζήσαντος)*, Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα, 1992, σελ. 9, 10. Σύμφωνα με τον συγγραφέα το βιβλίο αποτελεί τις μεταποιημένες ημερολογιακές καταγραφές ενός απλού στρατιώτη που περιήλθαν στην κατοχή του και αποφάσισε να το εκδώσει. Οι δικές του επεμβάσεις είχαν σκοπό να βοηθήσουν την κατανόηση του κειμένου και να διορθώσουν κάποιες φραστικές αβλεπίες και παραδρομές. Ο άγνωστος οπλίτης (που μάλλον πρόκειται για τον ίδιο τον συγγραφέα) ήταν φοιτητής της νομικής σχολής του ΑΠΘ, παρουσιάστηκε τον Ιούνιο 1948 στο ΚΒΕ Τρίπολης και από τον Αύγουστο τοποθετήθηκε στο 12^ο Ελαφρύ Τάγμα Πεζικού (μετονομασία των ταγμάτων Εθνοφυλακής), το οποίο αναπτύχθηκε στην περιοχή του Καρπενησίου. Από τα αρχεία του ΓΕΣ (*Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 448, 451) προκύπτει ότι το 12^ο ΕΤΠ ήταν ανεπτυγμένο στην περιοχή της Στυλίδας – Δομοκού και στο Καρπενήσι ήταν το 7^ο τάγμα Εθνοφυλακής, ενώ και ο Μαργαρίτης (*Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 2, σελ. 192, 193), αναφέρει ότι λίγο πριν τη μάχη είχε σταλεί και το 5^ο τάγμα, ως ενίσχυση. Δεν προκύπτει από πουθενά ότι το 12^ο ΕΤΠ είχε αναπτυχθεί στην περιοχή του Καρπενησίου. Παρ' όλα αυτά οι τοποθεσίες στις οποίες επιχείρησε με τη μονάδα του και η περιγραφή της μάχης του Καρπενησίου συμφωνούν με τις αρχειακές πηγές, σε γενικές γραμμές, αν και παραπέμπουν στο 7^ο ΕΤΠ. Αποσπάσματα από το βιβλίο του Κωστίδη χρησιμοποιεί και ο Μαργαρίτης στο έργο του. Δεν θεωρείται πιθανό ο συντάκτης του ημερολογίου να ξέχασε σε ποια μονάδα του στρατού υπηρέτησε, τη στιγμή που περιγράφει καταστάσεις και γεγονότα με μεγάλη ακρίβεια και λεπτομέρειες, που μόνο ένας αυτόπτης μάρτυρας θα μπορούσε να έχει. Ίσως ο λόχος του (1^{ος} λόχος) να είχε τεθεί υπό διοίκηση του 7^{ου} τάγματος, πρακτική πολύ συνηθισμένη στις στρατιωτικές επιχειρήσεις.

δε να μην χάσουν την αναβολή στράτευσης, πίεζαν τους καθηγητές τους, μέσω των γονιών τους και πολιτικών γνωριμιών «δι ένα πενταράκι βαθμόν, δια να προαχθούν και τύχουν αναβολής»⁶⁰⁰. Ένας άλλος τρόπος ήταν να κατατάσσονται στο ναυτικό, ενώ η πιο ακραία μορφή αποφυγής της στράτευσης ήταν να δηλώνουν κομμουνιστές. Στο όλο πλέγμα της διαφθοράς συμμετείχαν και γιατροί, οι οποίοι έναντι αδρής αμοιβής υπέγραφαν πιστοποιητικά ιατρικής ανικανότητας, τα οποία εξασφάλιζαν την απαλλαγή των παιδιών των πλουσίων από τη στράτευση. Φυσικά τα παιδιά των πλουσίων είχαν και καλύτερη μόρφωση, και ήταν πιθανότερο να μιλούν αγγλικά, με αποτέλεσμα ακόμα και εάν υπηρετούσαν στο στρατό ήταν πολύ πιθανό να τοποθετηθούν ως διερμηνείς των ξένων αξιωματικών συνδέσμων, ή σε άλλες ασφαλείς θέσεις⁶⁰¹. Θεωρητικά η κυβέρνηση είχε κηρύξει πανστρατιά εναντίον του ΔΣΕ, αλλά αυτό δεν εμπόδιζε, σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο, 100 γόνους πλούσιων ή ισχυρών οικογενειών, τον χειμώνα του 1947 – 1948 να αναχωρήσουν για σπουδές στο εξωτερικό, ενώ ο ίδιος ισχυρίζονταν ότι πολλά τέκνα βιομηχάνων είχαν εμπλακεί σε σκάνδαλα και πολλές πλούσιες οικογένειες διοχέτευαν τα χρήματά τους στο εξωτερικό και στη συνέχεια μετοικούσαν και οι ίδιες⁶⁰².

Μπορεί τα παραπάνω προβλήματα να συντελούσαν στη γενική δυσαρέσκεια για την τροπή που έπαιρνε ο πόλεμος και στο χαμηλό ηθικό των στρατευσίμων, αλλά σημασία είχε ότι ο ΕΣ είχε πρόσβαση στο ανθρώπινο δυναμικό της χώρας και είχε τα μέσα να επιβάλει τη στράτευσή του, κάτι που καθίστατο ολοένα και δυσκολότερο για τον ΔΣΕ.

⁶⁰⁰ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ.145.

⁶⁰¹ Οπ. π., σελ.145.

⁶⁰² Οπ. π., σελ.145, 146.

Κεφάλαιο Έκτο

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΟΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥΣ ΚΑΙ Η ΜΑΚΡΟΝΗΣΟΣ

α. *Το νομοθετικό πλαίσιο και η έναρξη της εκκαθάρισης – Ο ρόλος του επεισοδίου στην Ποντοκερασιά Κιλκίς*

Το 1946 με την έναρξη του Εμφυλίου, έγινε εμφανές ότι ο ΕΣ αντιμετώπιζε ένα πρόβλημα, μεγαλύτερης σπουδαιότητας για τη συνοχή και την αποτελεσματικότητά του, από τις ελλείψεις εξοπλισμού και υλικών. Ο πόλεμος που καλούνταν να διεξαγάγει ήταν πάνω απ' όλα ιδεολογικός και ο ίδιος ήταν ένα παραταξιακό εργαλείο. Υπό αυτό το πρίσμα, το γεγονός ότι στις τάξεις του υπηρετούσε προσωπικό που ανήκε στην Αριστερά, δρούσε διαλυτικά για το ηθικό και την αξιοπιστία του. Επίσης δεν θα πρέπει να υποτιμάται το δεδομένο ότι η ύπαρξη κομμουνιστικών πυρήνων στο στράτευμα προξενούσε, πέρα από τη διαρροή πληροφοριών προς την απέναντι πλευρά και μείωση της αγωνιστικής διάθεσης του στρατεύματος. Η δραστηριοποίησή τους εντός των μονάδων με την ανάπτυξη πνεύματος αμφισβήτησης και αντίδρασης, είναι σίγουρο ότι επιδρούσε αρνητικά στο ηθικό και τη συνοχή των στρατιωτικών τμημάτων, όπως είχαν δείξει και τα γεγονότα της Μέσης Ανατολής⁶⁰³. Επιπλέον η προσπάθεια από την πλευρά της ηγεσίας για την εμφύσηση αγωνιστικού πνεύματος στους στρατιώτες και την καλλιέργεια της θέλησης να εμπλακούν σε πόλεμο εναντίον άλλων Ελλήνων μέσω της ΕΗΔ, ακυρώνονταν από την αντιπροπαγάνδα που ασκούσαν αυτοί οι κομμουνιστικοί πυρήνες.

Ο σαφής διαχωρισμός των δύο στρατοπέδων έγινε στις 18 Ιουνίου του 1946, όταν η Βουλή ψήφισε έναν νόμο που έμεινε γνωστός ως Γ΄ Ψήφισμα, ο οποίος αν και δεν αναφερόταν ξεκάθαρα στην Αριστερά και το ΚΚΕ, παρείχε εν τούτοις τη νομοθετική κάλυψη για την άσκηση διώξεων εναντίον όσων πρόσκεινταν σε αυτήν⁶⁰⁴. Ο νόμος ήλθε σε συνέχεια του ΑΝ 453/1945, ο οποίος προέβλεπε τη

⁶⁰³ Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Τσακαλώτου για το βαθμό διάβρωσης των ελληνικών δυνάμεων στη Μέση Ανατολή, ότι από τους 16.000 εγγεγραμμένους οπλίτες, μόνο 3.500 κρίθηκαν κατάλληλοι για να επανδρώσουν την ΙΙΙ ΕΟΤ και αυτοί ήταν στο μεγαλύτερο μέρος τους της κλάσης 1933 και παλαιότερων και υπηρετούσαν συνεχώς από το 1938 ή το 1940. Βλέπε Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας*, Τόμος Α΄, σελ. 697.

⁶⁰⁴ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 197, Τεύχος Α΄, 18 Ιουνίου 1946, Ψήφισμα Γ΄, *Περί Εκτάκτων Μέτρων Αφωρώντων την Δημόσιαν Τάξιν και Ασφάλειαν*.

θανατική ποινή ή ποινές φυλάκισης, για μια σειρά από αδικήματα που είχαν σχέση με την κατοχή και χρήση όπλων από όσους ανήκαν σε παράνομες οργανώσεις, σε όσους αντιστέκονταν και αρνούσαν να παραδοθούν μετά από πρόσκληση των αρχών⁶⁰⁵ και επανέφερε σε ισχύ το Νόμο ΤΟΔ/1871⁶⁰⁶. Στον νόμο γινόταν επίσης μεία του ΝΔ της 21 Απριλίου 1924, ο οποίος αναφέρονταν στα μέτρα περί καταδίωξης των ενόπλων ληστών και στις αρμοδιότητες και καθήκοντα των εντεταλμένων προς τούτο οργάνων⁶⁰⁷. Ο νόμος αυτός, μαζί με τον νόμο της 19 Απριλίου του ίδιου έτους⁶⁰⁸ παρέπεμπε στο νόμο ΔΞΘ του 1912, *Περί Καταστάσεως Πολιορκίας*⁶⁰⁹. Η ανάλυση του ψηφίσματος και των συνεπειών του είναι πέρα από τους σκοπούς της παρούσας διατριβής, αλλά αρκεί να αναφερθεί ότι ο Γιώργος Μαργαρίτης εκτιμά ότι με το Γ΄ Ψήφισμα καθετί που θα μπορούσε να στηρίξει μια πολιτική παρουσία και δραστηριότητα βρισκόταν υπό διωγμό (με βαρύτατες ποινές), ενώ με τους δύο προαναφερόμενους νόμους, η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και των στοιχειωδών ελευθεριών των πολιτών τέθηκε σε αναστολή. Από πολλές πλευρές, σύμφωνα με τον συγγραφέα, η κήρυξη απλώς και μόνο στρατιωτικού νόμου στη χώρα, θα ήταν ίσως μια ηπιότερη εξέλιξη⁶¹⁰.

Σε συνέχεια του Γ΄ Ψηφίσματος ήρθε τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, ο Νόμος 98⁶¹¹. Σύμφωνα με το νόμο αυτό, τα μέλη των οικογενειών των στρατιωτικών που λιποτακτούσαν με σκοπό να ενταχθούν στους αντάρτες εκτοπίζονταν είτε ως σύνολο, είτε εν μέρει. Ως μέλη της οικογένειας του αυτόμολου/λιποτάκτη θεωρούνταν η σύζυγος, οι ανιόντες, οι κατιόντες και οι εξ αίματος ή εξ αγχιστείας συγγενείς μέχρι δεύτερου βαθμού. Η εκτόπιση γίνονταν κατόπιν πρότασης της μονάδας που υπηρετούσε ο λιποτάκτης προς την Επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας του νομού δι-

⁶⁰⁵ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 180, Τεύχος Α΄, 10 Ιουλίου 1945, ΑΝ 453, *Περί Λήψεως Μέτρων προς Εμπέδωσιν της Δημοσίας Ασφαλείας και Τάξεως*.

⁶⁰⁶ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 5, 1 Μαρτίου 1871, Νόμος ΤΟΔ΄ (374), *Περί Καταδίωξεως της Ληστείας*.

⁶⁰⁷ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 91, Τεύχος Α΄, 21 Απριλίου 1924, ΝΔ, *Περί Συστάσεως εν Εκάστω Νομώ Επιτροπών επί της Δημοσίας Ασφαλείας*.

⁶⁰⁸ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 89, Τεύχος Α΄, 19 Απριλίου 1924, ΝΔ, *Περί Προσθήκης Διατάξεως εις το από 10 Απριλίου ε.ε. Ν.Δ. Περί Συστάσεως Εκτάκτων Στρατοδικείων εν Περιπτώσει Εφαρμογής του Νόμου ΔΞΘ και Λοιπών Τροποποιήσεων Στρατ. Ποιν. Νομοθεσίας*.

⁶⁰⁹ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 317, Τεύχος Α΄, 6 Οκτωβρίου 1912, Νόμος ΔΞΘ (4069), *Περί Καταστάσεως Πολιορκίας*. Ο νόμος ψηφίστηκε τις παραμονές της έναρξης των Βαλκανικών Πολέμων και προφανώς η πρόθεση της τότε κυβέρνησης ήταν να αντιμετωπίσει την εσωτερική τάξη εν όψει του επερχόμενου πολέμου, καθώς και τη μορφή διακυβέρνησης στις απελευθερούμενες περιοχές.

⁶¹⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, σελ. 156, 157. Για τις συνέπειες του Γ΄ Ψηφίσματος, βλέπε επίσης Πολυμέρης Βόγλης, *Η Αδύνατη Επανάσταση*, σελ. 180 – 184.

⁶¹¹ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 284, Τεύχος Α΄, 17 Σεπτεμβρίου 1946, Νόμος 98, *Περί Εκτοπίσεως των Οικογενειών των Στρατιωτικών των Εγκαταλειπόντων τας Τάξεις του Στρατού προς Διάπραξιν Αδικημάτων Στρεφόμενων κατά της Ασφαλείας του Κράτους*.

αμονής του στρατιώτη. Η επιτροπή αποφάσιζε για την εκτέλεση ή όχι της εκτόπισης και η απόφασή της δεν ήταν εφέσιμη. Με αυτό τον τρόπο οι οικογένειες των στρατιωτικών καθίσταντο όμηροι για την νομιμοφροσύνη τους και την παραμονή τους στο στράτευμα, σε μια προσπάθεια στέρξης πιθανών μελών από τους αντάρτες⁶¹². Από εδώ και πέρα όσοι στρατιώτες λιποτακτούσαν/αυτομολούσαν, το έκαναν με πλήρη γνώση ότι έθεται σε διώξεις συγγενείς τους για άγνωστη χρονική διάρκεια. Ο νόμος δε διευκρίνιζε το χρονικό διάστημα της εκτόπισης, ενώ καταπατούσε κάθε έννοια έννομης προστασίας και ατομικών δικαιωμάτων των εκτοπιζόμενων, μιας και το μόνο έγκλημα που είχαν διαπράξει ήταν ότι έτυχε να είναι συγγενείς των λιποτακτών.

Δύο περιστατικά το καλοκαίρι του 1946, αποτέλεσαν τη θρυαλλίδα εξελίξεων για την εκκαθάριση των αριστερών από τους κόλπους του στρατεύματος και την σκλήρυνση της κυβερνητικής πολιτικής. Το πρώτο έλαβε χώρα τον Ιούνιο όταν, σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο, αποκαλύφθηκαν κομμουνιστικοί πυρήνες εντός των 21, 41 και 42 ταξιαρχιών που έδρευαν στην περιοχή της Θεσσαλίας και της Δυτικής Μακεδονίας και ανήκαν στο Β΄ ΣΣ. Στη δημιουργία τους βοήθησε η μέχρι τότε πρακτική της γενικής πρόσκλησης για κατάταξη νεοσυλλέκτων, χωρίς έλεγχο των φρονημάτων τους⁶¹³. Σύμφωνα με την επίσημη εκδοχή, σκοπός τους ήταν η εκδήλωση πραξικοπήματος, κατά τα πρότυπα των όσων είχαν μεσολαβήσει στις ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής⁶¹⁴. Τελικά μετά από διάφορες μισοστορηματικές ενέργειες, που μάλλον δεν έχουν σχέση με την πραγματικότητα αλλά πρέπει να αποτέλεσαν κατασκευασμένα προϊόντα, προκειμένου να υπάρξει μία νομιμοφανής και αιτιολογημένη απόφαση, συνολικά συνελήφθησαν στο Β΄ ΣΣ 300 στρατιώτες, ως κύριοι αυτουργοί, ενώ 1.500 επιπλέον αφοπλίσθησαν ως «φίλα προσκείμενοι», οι οποίοι συγκεντρώθηκαν σε ειδικά στρατόπεδα⁶¹⁵. Σε απόλυ-

⁶¹² Με τον τρόπο αυτό στρατιώτες οι οποίοι πιθανόν να λιποτακτούσαν/αυτομολούσαν, προτιμούσαν να παραμείνουν στο στράτευμα, ξέροντας ότι ήταν θέμα χρόνου να γίνουν γνωστά τα πολιτικά τους φρονήματα στις υπηρεσίες ασφαλείας του στρατεύματος και να σταλούν στη Μακρόνησο για «ανάληψη». Σε διαφορετική περίπτωση μπορούσαν να προβούν σε δήλωση αποκήρυξης του κομμουνισμού και να συμμετάσχουν ενεργά στις επιχειρήσεις.

⁶¹³ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 183.

⁶¹⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 66, 67. Η εκτίμηση του ΓΕΣ μοιάζει τελείως αβάσιμη και πρέπει να ειπωθεί μέσα από το κλίμα παράνοιας που επικρατούσε τότε, της εχθρότητας απέναντι στην Αριστερά και της διαπίστωσης ότι το στράτευμα δεν ήταν έτοιμο να διεξαγάγει το είδος πολέμου που ξεκίνησε.

⁶¹⁵ Οπ. π., σελ. 71. Σύμφωνα με την επίσημη εκδοχή, τις προπαρασκευαστικές ενέργειες των επίδοξων στασιαστών είχαν έγκαιρα αντιληφθεί πολλοί από τους κατώτερους αξιωματικούς και για το λόγο αυτό είχαν ληφθεί μέτρα αντιπαρακολούθησης και κατάστροφης σχεδίων αντιμετώπισης τυχόν κινήματος. Στις αρχές Ιουνίου ένα τυχαίο γεγονός λειτούργησε ως καταλύτης των εξελίξεων.

τους αριθμούς, αυτά τα 1.800 άτομα αντιστοιχούσαν περίπου στο ισοδύναμο μιας ταξιαρχίας, των 3 ταγμάτων πεζικού. Δηλαδή ο ΕΣ στην περιοχή του Β΄ ΣΣ έχασε το 1/3 της μάχιμης παρατακτής δύναμης μιας μεραρχίας πεζικού, χωρίς να δώσει καμία μάχη. Ο Ζαφειρόπουλος εκτιμούσε ότι το 1946 το ποσοστό των φίλα προσκείμενων στην Αριστερά ανέρχονταν σε ποσοστό 15 – 20% των στρατευθέντων⁶¹⁶. Ο Τσακαλώτος στα απομνημονεύματά του για το ίδιο περιστατικό, ανέφερε ότι σε μία και μόνο από τις παραπάνω ταξιαρχίες του Β΄ ΣΣ προφυλακίσθηκε το μισό προσωπικό της δύναμής της⁶¹⁷. Ομοίως Άγγλοι αξιωματικοί υπολόγιζαν ότι η λεγόμενη Κομματική Οργάνωση Στρατού και Σωμάτων Ασφαλείας (ΚΟΣΣΑ), έλεγχε το 15% της δύναμης του στρατού το φθινόπωρο του 1945⁶¹⁸. Ενδεικτικό του χαμηλού βαθμού συνοχής του στρατού και της μεγάλης απήχησης της Αριστεράς, ήταν η αυτομόληση, σύμφωνα με εκτιμήσεις, 2.000 στρατιωτών στους αντάρτες μέχρι τα τέλη του 1946⁶¹⁹.

Σύμφωνα με τον απολογισμό έργου του υπουργείου Στρατιωτικών και συγκεκριμένα του υπουργού Πέτρου Μαυρομιχάλη, αναγνωρίζονταν η κομμουνιστική διείσδυση στις μονάδες⁶²⁰. Όπως παραδέχονταν ο Υπουργός: «όχι μόνον εις πλείστας μονάδας υπήρχον σοβαροί κομμουνιστικοί πυρήνες, αλλά το χειρότερον εξ όλων, μέγα μέρος των οπλιτών ήτο κομμουνιστικών και ουδεμίαν εμπιστοσύνην ενέπνεον αι μονάδες. Αρκεί να σημειωθεί, ότι εις το εν Λαρίση Β΄ ΣΣ εις μίαν και

Ένα γράμμα από στρατιώτη της 42 ταξιαρχίας προς τους γονείς του, περιήλθε ως ανεπίδοτο στο διοικητή του αστυνομικού σταθμού στο χωριό Φανάρι Καρδίτσας. Ο διοικητής του σταθμού άνοιξε την επιστολή και έκπληκτος διαπίστωσε ότι αναγράφονταν η επικείμενη έκρηξη στάσης στις μονάδες του Β΄ ΣΣ. Αμέσως έσπευσε στη Λάρισα και παρέδωσε την επιστολή στον αξιωματικό πληροφοριών του σώματος. Η ηγεσία του κατέστρωσε και έθεσε σε εφαρμογή ένα «Γενικόν Σχέδιον Αντενέργειας», κάτω από δρακόντεια μέτρα ασφαλείας, προκειμένου να μην γίνει αντιληπτό από τους συνωμότες. Η επίσημη εκδοχή της αποκάλυψης και επακόλουθης καταστολής του σχεδιαζόμενου στασιαστικού κινήματος, δεν είναι εύκολο να γίνει αποδεκτή. Είναι δύσκολο να πιστέψει κανείς ότι στελέχη του ΚΚΕ με εμπειρία ετών στη συνωμοτική δράση και έχοντας επιβιώσει στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής, θα προέβαιναν σε τέτοιο παιδαριώδες λάθος. Η συγκεκριμένη ενέργεια παραβίαζε κάθε συνωμοτικό κανόνα και έννοια ασφάλειας. Είναι πιο λογικό να υποθεθεί ότι η όλη υπόθεση κατασκευάστηκε, προκειμένου να υπάρχει μία ευλογοφανή δικαιολογία για την έναρξη διώξεων και εκκαθαρίσεων των αριστερών εντός του στρατεύματος. Άλλωστε η χρονική συγκυρία με την θέσπιση του Γ΄ Ψηφίσματος, δεν πρέπει να ήταν τυχαία. Είναι πιθανό οι ιθύνοντες να πίστευαν ότι οι μαζικές συλλήψεις και οι εξοντωτικές ποινές θα τρομοκρατούσαν όσους ήταν αμφισβητούμενης νομιμοφροσύνης.

⁶¹⁶ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 187.

⁶¹⁷ Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας*, Τόμος Β΄, σελ. 49.

⁶¹⁸ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Αδύνατη Επανάσταση*, σελ. 169.

⁶¹⁹ Οπ. π., σελ. 170.

⁶²⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 3, σελ. 64, 65. Εννοείται ότι το εν λόγω κείμενο θα πρέπει να εξεταστεί με κριτικό πνεύμα. Ο Μαυρομιχάλης ήταν υπουργός που ανήκε στον σκληρό πυρήνα της Δεξιάς και είχε κάθε λόγο να τηρεί σκληρή στάση απέναντι στους αριστερούς, ενώ δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι έπρεπε να δικαιολογήσει τις πράξεις του και να εμφανίζει ως επιτυχημένη τη θητεία του στο υπουργείο.

μόνην ταξιαρχίαν το ήμισυ αυτής ήτο εν προφυλακίσει τον μήνα Ιούλιον του 1946», επιβεβαιώνοντας με τα γραφόμενά του τον Τσακαλώτο. Συνεχίζοντας την αναφορά του ανέφερε ότι μέχρι τον Μάιο 1946 οι έφεδροι των κλάσεων 1937, 1938, 1939, 1940, αλλά και οι νεοσύλλεκτοι της κλάσης 1945, κατατάσσονταν χωρίς να γίνεται έλεγχος των φρονημάτων τους, με αποτέλεσμα τόσο στις μονάδες, όσο και στα Κέντρα Βασικής Εκπαίδευσης (ΚΒΕ), να υπάρχει μία κατάσταση πολύ επικίνδυνη για τη σταθερότητα του καθεστώτος, το οποίο είχε προκύψει από τις εκλογές. Εάν όσα ανέφερε ο υπουργός ήταν σωστά, τότε προέκυπτε το εξής οξύμωρο: ενώ επισήμως όλες οι πολιτικές δυνάμεις διατείνονταν ότι επιθυμούσαν τη δημιουργία ενός απολιτικού στρατεύματος, πέρα και πάνω από τα πολιτικά και κομματικά πάθη και την επίτευξη ηρεμίας για την ανασυγκρότησή του, εν τούτοις όλες οι προσπάθειες οδηγούσαν στη δημιουργία ενός καθαρά παραταξιακού στρατού.

Το άλλο περιστατικό συνέβη στο χωριό Ποντοκερασιά, το οποίο ήταν ένα χωριό προσφύγων από τον Πόντο, σε απόσταση 25 χιλιομέτρων από την πόλη του Κιλκίς, στα Κρούσια όρη. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής το χωριό είχε ταχθεί με την πλευρά του ΕΑΜ και αποτελούσε ένα σημαντικό προπύργιό του για τον έλεγχο της γύρω περιοχής. Στο χωριό είχαν εγκατασταθεί Πόντιοι προερχόμενοι από τον Καύκασο, γεγονός που τους καθιστούσε ύποπτους για τα πολιτικά φρονήματά τους στα μάτια των κυβερνητικών δυνάμεων⁶²¹. Στο χωριό είχε στρατοπεδεύσει ο 4^{ος} λόχος του 567 τάγματος και τη νύχτα 4/5 Ιουλίου 1946, διαλύθηκε μετά από μια οργανωμένη επίθεση πολιτών του χωριού που πρόσκεινταν στο ΕΑΜ και ανταρτών. Το πρόβλημα ήταν ότι στη διάλυση του λόχου καθοριστική συμβολή είχαν οι κομμουνιστικοί πυρήνες που υπήρχαν εντός του λόχου και οι οποίοι την κρίσιμη στιγμή άνοιξαν πυρ εναντίον των συναδέλφων τους, προκαλώντας την κατάρρευση της άμυνας, ενώ στη συνέχεια αυτομόλησαν στους αντάρτες⁶²². Πέρα από το ανθρωποκυνηγητό που εξαπέλυσε αμέσως ο στρατός, η όλη υπόθεση απασχόλησε εκτενώς τον Τύπο, με άρθρα υπέρ και εναντίον της Αριστεράς⁶²³. Τελικά όσοι είχαν συλληφθεί παραπέμφθηκαν να δικαστούν στο στρατοδικείο του Κιλκίς σύμ-

⁶²¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, σελ. 49. Σύμφωνα με την εκτίμηση της Διεύθυνσης Πληροφοριών της Ανώτερης Στρατιωτικής Διοίκησης Κεντρικής Μακεδονίας, σχετικά με επεισόδια που έλαβαν χώρα στο χωριό Δροσάτο του Κιλκίς στις 07 Μαΐου 1945, τα χωριά που κατοικούνταν κυρίως από πρόσφυγες προερχόμενους από τον Καύκασο: «από μακρού έρρεπον προς τον κομμουνισμό».

⁶²² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντισημμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 80. Βλέπε επίσης Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Τόμος Β', σελ. 146 – 148.

⁶²³ *Εμπρός*, 7 Ιουλίου 1946 και *Ριζοσπάστης*, 7 και 9 Ιουλίου 1946.

φωνα με το Γ΄ Ψήφισμα, σε μια δίκη που διήρκεσε μέχρι τις 11 Αυγούστου⁶²⁴. Ο επίλογος γράφτηκε στις 16 Αυγούστου στις 5 τα ξημερώματα, όταν οι 9 καταδικασθέντες σε θάνατο εκτελέστηκαν πίσω από το Ηρώο της πόλης⁶²⁵.

Από την πλευρά του το ΓΕΣ, διέταξε ανακρίσεις και εξέδωσε οδηγίες για την αντιμετώπιση παρόμοιων επεισοδίων. Αυτό που ενδιαφέρει στην προκειμένη περίπτωση είναι η διαταγή του Γ΄ ΣΣ, με την οποία διέταζε επαγρύπνηση στις διοικήσεις, σχετικά με την υπονομευτική δράση «υποκριτών αναρχικών οπλιτών» και την άμεση υποβολή προτάσεων για χαρακτηρισμό των επικίνδυνων, κατά λόχους⁶²⁶. Σύμφωνα με την έκθεση που υπέβαλε η 35 ταξιαρχία και αφού έλαβε υπόψη τις καταθέσεις των στρατιωτών του λόχου της Ποντοκερασιάς, διαπίστωσε ότι υπήρχαν οργανωμένοι πυρήνες κομμουνιστών σε όλα τα κλιμάκια διοικήσεως (ομάδες, διμοιρίες και λόχοι), οι οποίοι βρισκόνταν σε επικοινωνία με τις τοπικές οργανώσεις του ΕΑΜ, από τις οποίες και λάμβαναν οδηγίες⁶²⁷. Η αναφορά έκανε λόγο, όπως προαναφέρθηκε, για 33 οργανωμένους στρατιώτες στον υπόψη λόχο. Αποστολή των πυρήνων ήταν να διενεργούν συνεχή προπαγάνδα προς τους υπόλοιπους στρατιώτες, προκειμένου να υποσκάπτουν το ηθικό τους, εκμεταλλευόμενοι διάφορα γεγονότα που προκαλούσαν δυσφορία στους στρατιώτες⁶²⁸.

Από την παραπάνω αναφορά, γίνεται αντιληπτό ότι είχε αρχίσει να καλλιεργείται ένα κλίμα παράνοιας εντός του στρατεύματος. Τη στιγμή που δεν ήταν εξασφαλισμένη η νομιμοφροσύνη των στρατευμένων, τότε όλοι έβλεπαν καχύποπτα το συνάδελφό τους. Με αυτό τον τρόπο ο καθένας καθίστατο ύποπτος για τις υπηρεσίες πληροφοριών – ασφαλείας του ΕΣ, ενώ η υποβολή παραπόνων, έστω και δικαιολογημένων, μπορούσε να χαρακτηρίσει κάποιον ως ανατρεπτικό στοιχείο. Με αυτό τον τρόπο ενισχύονταν η αυθαιρεσία εντός του στρατεύματος. Επίσης οι αριστεροί παρουσιάζονταν ως ύπουλοι και προδότες, οι οποίοι θα έπρεπε να α-

⁶²⁴ *Εμπρός*, 30 Ιουλίου 1946. Η δίκη ξεκίνησε στις 30 Ιουλίου, ενώπιον του Έκτακτου Στρατοδικείου Κιλκίς, με 45 στρατιώτες κατηγορούμενους και 29 «συμμορίτες».

⁶²⁵ *Εμπρός*, 17 Αυγούστου 1946. Οι εκτελεσθέντες ήταν οι: Γεώργιος Αναστασιάδης (δάσκαλος του χωριού), Κ. Αραβίδης (γεωργός), Αγαθάγγελος Σκαλιστήρας (γεωργός), Παναγιώτης Χαναυτίδης (ιδιώτης), Γεώργιος Σκαντζέλης (Δεκανέας), Χρήστος Βερβεράκης (στρατιώτης), Ισαάκ Αλεξανδρίδης (στρατιώτης), Ε. Δαμιανός (στρατιώτης), Αβραάμ Τσολακίδης (στρατιώτης), ενώ δεν εκτελέστηκε ο στρατιώτης Γ. Καρακάσης, διότι ανέμεναν την επιβεβαίωση της ποινής από την Αθήνα. Σε άλλη στήλη δημοσιεύτηκε η είδηση ότι την ίδια ημέρα είχαν εκτελεσθεί στη Λάρισα 2 λιποτάκτες, οι οποίοι είχαν καταδικασθεί σε θάνατο από το στρατοδικείο. Φυσικά για την Αριστερά οι παραπάνω ήταν λαϊκοί αγωνιστές που πέθαναν χωρίς να φοβούνται το θάνατο, σύμφωνα με την εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 17 Αυγούστου 1946.

⁶²⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, σελ. 284.

⁶²⁷ Οπ. π., σελ. 338 – 346.

⁶²⁸ Οπ. π., σελ. 345.

πομακρυνθούν από το στράτευμα, ενώ δεν μπορούσε κανένας να τους εμπιστευτεί. Η διαδικασία της απομόνωσης των αριστερών στρατιωτών εντός του στρατεύματος και η καλλιέργεια αισθημάτων εχθροπάθειας απέναντί τους (ιδιαίτερα σε μια εποχή που τα πάθη ήταν οξυμένα), άνοιγε το δρόμο για τις εκτελέσεις από τα στρατοδικεία ή τον περιορισμό τους σε ειδικές μονάδες, εξασφαλίζοντας παράλληλα ότι δεν θα υπήρχαν διαμαρτυρίες γι' αυτή τη μεταχείριση. Για να κατανοήσει κάποιος πόσο ακραίο ήταν το κλίμα που διαμόρφωνε η έκθεση, αρκεί να ειπωθεί ότι κάποιος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ανατρεπτικό στοιχείο ακόμα και αν υπό το κράτος του φόβου ή του πανικού άνοιγε πυρ σε μια ενέδρα χωρίς το παράγγελμα του επικεφαλής⁶²⁹.

Μετά από τα παραπάνω περιστατικά και τη θέσπιση του σχετικού νομοθετικού πλαισίου, άνοιγε ο δρόμος για την εξαπόλυση ενός «κυνηγιού μαγισσών» εντός του στρατεύματος και την εκδίκασή τους από τα στρατοδικεία, όπως προκύπτει από μια απλή παρακολούθηση του Τύπου της εποχής. Τα στρατοδικεία, σε συνδυασμό με το Γ΄ Ψήφισμα, λειτουργούσαν ως φόβητρο όχι μόνο για τους στρατιωτικούς, αλλά για όλη την ελληνική κοινωνία. Δεν απαιτούνταν ιδιαίτερες διατυπώσεις και πλήθος αποδεικτικών στοιχείων, προκειμένου να στοιχειοθετηθούν κατηγορίες που θα οδηγούσαν στην παραπομπή κάποιου, αλλά αρκούσαν οι καταγγελίες από κρατικά όργανα ή ακόμα και από συγχωριανούς και γείτονες, δείγμα της εξαχρείωσης και του διχασμού της κοινωνίας. Το πλέγμα παράνοιας και η ευκολία με την οποία απονέμονταν βαριές ποινές, προκαλούσαν φόβο. Η επιβολή της εσχάτης των ποινών είχε γίνει τόσο συχνή, που οι εκτελέσεις αναφέρονταν στις εσωτερικές σελίδες των εφημερίδων, με ψιλά γράμματα⁶³⁰. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Βελέντζα, στρατιώτη – φρουρό στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας : «Το Στρατοδικείο ήταν να μην περάσεις από την πόρτα του. Μπαίνετε ζωντανοί και βγαίνετε πεθαμένοι. Κάθε μέρα πέρναγαν Στρατοδικείο. Κάθε Τετάρτη και Παρασκευή γινό-

⁶²⁹ Μια βασική επιδίωξη στην ατομική τακτική εκπαίδευση των μαχητών είναι η πειθαρχία πυρός, δηλαδή η εκτέλεση σκοπευμένων πυρών εναντίον του εχθρού, μετά από παράγγελμα του επικεφαλής και για όσο απαιτείται, προκειμένου να εξουδετερωθεί ο στόχος ή να υπάρξει νέο παράγγελμα παύσης του πυρός. Αυτό απαιτεί πολύ μεγάλη εκπαίδευση και εξοικείωση των τμημάτων με τον σπλισμό τους, τους συναδέλφους τους και τους επικεφαλής τους. Δεν πιστεύω ότι οι στρατιώτες του λόχου της Ποντοκερασιάς, όπως και η συντριπτική πλειονότητα των στρατιωτών του ΕΣ της περιόδου, μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως καλά εκπαιδευμένοι ή εμπειροπόλεμοι.

⁶³⁰ Ενδεικτικά βλέπε, *Ελευθερία*, 22 και 26 Οκτωβρίου 1946, *Εμπρός*, 9, 13, 26, 30 και 31 Οκτωβρίου 1946.

ντουσαν εκτελέσεις. Σε έπιανε ρίγος. Υπήρχε ατμόσφαιρα φόβου. Ακόμα κι εγώ που ήμουν φαντάρος φοβόμουν»⁶³¹.

Τα γεγονότα του καλοκαιριού του 1946 οδήγησαν την ηγεσία στην απόφαση περιορισμού των αριστερών στρατευσίμων σε ορισμένα στρατόπεδα «δια να υποστούν αποτοξίνωσιν», σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο⁶³². Ο υπουργός Στρατιωτικών, Πέτρος Μαυρομιχάλης, από την πλευρά του ανέφερε ότι τα μέτρα που αποφάσισε η κυβέρνηση ήταν η άμεση απόλυση των επικίνδυνων έφεδρων αξιωματικών και η αποπομπή από το στράτευμα μεγάλου μέρους από τους επικίνδυνους μόνιμους αξιωματικούς. Επίσης αποφασίστηκε ο αφοπλισμός 3.000 οπλιτών και η συγκρότηση των ταγμάτων Σκαπανέων. Ακόμα, απαγορεύτηκε η κατάταξη νεοσύλλεκτων κομμουνιστών, με τη διαφορά ότι ενώ αρχικά αυτοί δεν στρατεύονταν, στη συνέχεια μόλις κατέστη οικονομικά δυνατό, στέλνονταν στη Μακρόνησο. Τέλος κατά τη συγκρότηση νέων μονάδων από εφέδρους εφαρμόστηκε το μέτρο των ατομικών προσκλήσεων⁶³³.

Οι αφοπλισθέντες ύποπτοι κομμουνιστές από το Β΄ ΣΣ (που αναφέρθηκε παραπάνω) και τις υπόλοιπες μονάδες, συγκεντρώθηκαν σε 3 τάγματα Σκαπανέων. Σύμφωνα με τον Βόγλη, πρώτα δημιουργήθηκε το Α΄ τάγμα στο Λιόπεσι (Παιανία) Αττικής, το οποίο το Δεκέμβριο του ίδιου έτους (1946) μεταστάθμευσε στον Άγιο Νικόλαο Κρήτης. Σύμφωνα με το Ημερολόγιο του τάγματος, το οποίο ξεκινάει στις 28 Νοεμβρίου, η μονάδα φορτώθηκε σε πλοία του πολεμικού ναυτικού και στις 30 Νοεμβρίου απέπλευσε για τον Άγιο Νικόλαο, όπου έφτασε την επόμενη ημέρα, 1 Δεκεμβρίου και εγκαταστάθηκαν οι σκαπανείς στο βορειοδυτικό μέρος της πόλης, ενώ η διοίκηση με το επιτελείο, το Λόχο Διοικήσεως και τη Στρατονομί-

⁶³¹ Βασιλική Λάζου, *Η Επιβολή του Κράτους – Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Λαμία, 1945 – 1949*, Ταξιδευτής, Αθήνα, 2016, σελ. 386. Βέβαια όπως μαρτυρεί η συγγραφέας, υπήρχαν και πολλές περιπτώσεις απαλλαγής από τις κατηγορίες ή μείωσης του ύψους της ποινής, εάν ο κατηγορούμενος αποδείκνυε ότι η συνεργασία του με τους αντάρτες ήταν προϊόν εξαναγκασμού, εάν αποκήρυσσε το ΚΚΕ και το ΕΑΜ, εάν υπέγραφε δήλωση μετάνοιας, ή αποδείκνυε τον πρότερο έντιμο βίο του, ότι δηλαδή δεν είχε σχέση με το ΚΚΕ ή το ΕΑΜ. Αναφέρει επίσης ότι υπήρξαν και περιστατικά χρηματισμού, που οδηγούσαν στην επιθυμητή σύνθεση του δικαστηρίου, καθώς και ψευδορκίας, που μπορούσαν να οδηγήσουν σε μικρότερες ποινές ή απονομή χάριτος. Επίσης είχαν καταγραφεί και περιστατικά παρεμβάσεων προς τους στρατοδίκες από πολιτικούς ή στρατιωτικούς, προκειμένου να επιβάλλουν μικρότερες ποινές ή να απονείμουν χάρη.

⁶³² Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντिसυμμοριακός Αγών*, σελ. 211. Είναι ενδιαφέρουσα η χρήση της λέξης «αποτοξίνωσιν» από τον Ζαφειρόπουλο. Η κομμουνιστική ιδεολογία παρουσιάζεται ως προϊόν μέθης ή κατάχρησης ναρκωτικών και όχι ως μια συνειδητή πολιτική επιλογή. Ο συγγραφέας υιοθετούσε μία πατερναλιστική στάση απέναντι στη νεολαία της εποχής, θεωρώντας ότι αυτοί που ασπάστηκαν την κομμουνιστική ιδεολογία το έκαναν διότι παρασύρθηκαν, λόγω του νεαρού της ηλικίας τους. Θεωρούσε ότι τα «παιδιά» με την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση στα στρατόπεδα θα ήταν δυνατόν να επιστρέψουν στο «ορθό ίσιο δρόμο».

⁶³³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 3, σελ. 65, 66.

α, δίπλα στο ηλεκτρικό εργοστάσιο, στα δυτικά. Στις 5 Δεκεμβρίου στη δύναμη του τάγματος προστέθηκαν 3 αρχισμηνίες και 20 σμηνίες που κατηγορούνταν ως «αναρχικοί» και κατανεμήθηκαν στους λόχους, δηλαδή άρχισε να γίνεται «διακλαδική» μονάδα⁶³⁴. Το Β΄ τάγμα συγκροτήθηκε στο Λουτράκι και στη συνέχεια μεταστάθμευσε στη Λάρισα, ακολούθως στη Λαμία και τέλος στον Άγιο Νικόλαο Κρήτης, όπου συγχωνεύθηκε με το Α΄ τάγμα⁶³⁵. Το Γ΄ Τάγμα συγκροτήθηκε στη Μίκρα Θεσσαλονίκης για να μετασταθμεύσει στη συνέχεια στο Ντουντουλάρ (Διαβατά) Θεσσαλονίκης⁶³⁶. Από την πλευρά του το ΓΕΣ στην επίσημη ιστορία του, αναφέρει στον πίνακα με τίτλο «Ειδικά Τάγματα», τη συγκρότηση στις 27 Ιουλίου 1946 τριών Ταγμάτων Σκαπανέων (Α΄, Β΄ και Γ΄ Τάγματα), με αρχικές έδρες τον Άγιο Νικόλαο Κρήτης, το Ρέθυμνο Κρήτης και τη Μακρόνησο αντίστοιχα⁶³⁷.

Η κυβέρνηση, σε μια προσπάθεια να στερήσει από τους αντάρτες έμπειρα στελέχη του προπολεμικού στρατού, που είχαν ενταχθεί στη διάρκεια της Κατοχής στον ΕΛΑΣ, προχώρησε στο μέτρο της προληπτικής εκτόπισής τους σε νησιά του Αιγαίου. Τα στελέχη αυτά θα μπορούσαν με τις γνώσεις τους και την εμπειρία τους να βοηθήσουν στον μετασχηματισμό των μέχρι τότε ασύνδετων ομάδων σε οργανωμένα σύνολα, δηλαδή στην οργάνωση στρατού και να καταστρώνουν επιτελικά σχέδια για τη διεξαγωγή πιο σύνθετων και απαιτητικών επιχειρήσεων. Έτσι στην εφημερίδα *Ελευθερία*, της 22 Σεπτεμβρίου 1946, δημοσιεύτηκε η είδηση ότι την προηγούμενη ημέρα 29 αξιωματικοί του ΕΛΑΣ, οι οποίοι είχαν υπαχθεί στον Πίνακα Β΄ παρουσιάστηκαν στο Κέντρο Παρουσίασης Αξιωματικών και έλαβαν φύλλο πορείας για τα νησιά Ικαρία Σάμο και Μυτιλήνη. Στην κατάσταση των ονομάτων υπήρχαν, μεταξύ άλλων, τα ονόματα των Στέφανου Σαράφη (διοικητή του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ), Ευριπίδη Μπακιριτζή (διοικητή της Ομάδας Μεραρχιών Μακεδονίας του ΕΛΑΣ – αντιπροέδρου της ΠΕΕΑ), Ευάγγελου Καλαμπάλικη (διοικητή της ΙΧ μεραρχίας του ΕΛΑΣ) και Δημήτριου Ματσούκα (διοικητή της XIII μεραρχίας του ΕΛΑΣ)⁶³⁸.

⁶³⁴ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1554/Α/1, *Ημερολόγιο Τάγματος Σκαπανέων από 28/11/1946 έως 16/06/1947*.

⁶³⁵ Η μεταστάθμευση του Τάγματος Σκαπανέων Λάρισας στη Λαμία, έγινε κατόπιν διαταγής της Διεύθυνσης Επιχειρήσεων του ΓΕΣ, προκειμένου να απομακρυνθούν από την περιοχή οι στασιαστές. Στο ίδιο έγγραφο ζητούνταν από την ηγεσία να υπάρξει οριστική αντιμετώπιση των ύποπτων στρατιωτών ή «Οπλιτών Κατηγορίας Γ΄». Βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, σελ. 376, 377.

⁶³⁶ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σελ. 154.

⁶³⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Πρώτον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1946*, σελ. 276.

⁶³⁸ *Ελευθερία*, 22 Σεπτεμβρίου 1946.

Σύμφωνα με τα βρετανικά αρχεία, στις 16 Φεβρουαρίου 1947 ο Α/ΓΕΣ, αντιστράτηγος Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος, γνωστοποίησε στην ΒΜΜ ότι η ελληνική κυβέρνηση προσανατολιζόταν στην παύση του μέτρου της ατομικής πρόσκλησης για κατάταξη νεοσυλλέκτων και εφέδρων και την εφαρμογή της γενικής πρόσκλησης των κλάσεων⁶³⁹. Οι οπλίτες, οι οποίοι δεν ενέπνεαν εμπιστοσύνη όσον αφορά στα πολιτικά φρονήματά τους, θα κατατάσσονταν σε ξεχωριστές μονάδες και θα χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή διαφόρων έργων, η οποία άλλωστε ήταν και η φιλοσοφία πίσω από τη συγκρότηση των άοπλων ταγμάτων Σκαπανέων. Αυτοί θα ήταν επιπλέον της προβλεπόμενης δύναμης του ΕΣ και πέραν των όσων είχαν συμφωνηθεί μεταξύ της ελληνικής πλευράς και της ΒΜΜ. Η απομάκρυνσή τους από τις μονάδες και τα κέντρα εκπαίδευσης θα γίνονταν εντός δύο ημερών από την κατάταξή τους, ενώ τα ατομικά τους είδη, η σίτιση και τα λοιπά κόστη συντήρησής τους δεν θα καλύπτονταν από τους Βρετανούς. Τα στρατόπεδα αυτά δεν θα έδρευαν στην περιοχή ευθύνης του Γ΄ ΣΣ. Στην επιστολή του ο Σπηλιωτόπουλος γνωστοποιούσε στους αποδέκτες ότι θα συγκαλούνταν σύσκεψη μέσα στο επόμενο διήμερο μεταξύ των αρμοδίων για την επίλυση των διαφόρων θεμάτων που ανέκυπταν, ενώ ζητούσε την άποψή τους για τα παρακάτω θέματα: Το εκτιμώμενο μηνιαίο κόστος συντήρησής τους, πόσες μονάδες κρίνονταν σκόπιμο να σχηματιστούν επιπλέον των ήδη υπάρχοντων 3 ταγμάτων Σκαπανέων, τους τρόπους χρησιμοποίησής τους και την περιοχή σταθμεύσεώς τους.

Στις 19 Φεβρουαρίου 1947 ο Α/ΓΕΣ, εισηγήθηκε στον υπουργό των Στρατιωτικών Γεώργιο Στράτο, την οργάνωση 3 στρατοπέδων⁶⁴⁰. Ένα στη Μακρόνησο για τους στρατεύσιμους, ένα στο Τρίκερι για τους ύποπτους άνδρες και γυναίκες των εκκαθαρισμένων περιοχών⁶⁴¹ και ένα στα Γιούρα (Γυάρο) για τους φυλακισμένους (πολιτικούς κρατούμενους)⁶⁴². Η κυβέρνηση ενέκρινε την πρόταση του ΓΕΣ στις 3 Απριλίου 1947 και από τον Μάιο του ίδιου έτους ξεκίνησε η μεταφορά των στρατευσίμων των 3 προαναφερθέντων ταγμάτων στη Μακρόνησο⁶⁴³. Ο Φίλιππος

⁶³⁹ The National Archives, WO 202/893, *Greek National Army: Policy*.

⁶⁴⁰ Την ημέρα αυτή έλαβε χώρα και η αλλαγή διοικήσεως στα καθήκοντα του Α/ΓΕΣ με τον αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Βεντήρη να αντικαθιστά τον αντιστράτηγο Παναγιώτη Σπηλιωτόπουλο, ο οποίος ανέλαβε τα καθήκοντα του Γενικού Επιθεωρητή Στρατού (ΓΕΠΣ).

⁶⁴¹ Στο νησί Τρίκερι εκτοπίζονταν επίσης και οι σύζυγοι και τα τέκνα των λιποτακτών στρατιωτών.

⁶⁴² Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 211.

⁶⁴³ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας*, σελ. 154.

Γελαδόπουλος αναφέρει ότι οι πρώτες μεταφορές στρατευσίμων είχαν ξεκινήσει ήδη από το τέλος Φεβρουαρίου 1947⁶⁴⁴.

Στις 22 Ιουνίου 1947 ο διοικητής της 1^{ης} Στρατιάς, αντιστράτηγος Δημήτριος Γιατζής, με διαταγή του προς τους διοικητές των Β΄ και Γ΄ ΣΣ γνωστοποιούσε την απόφαση του ΓΕΣ για ίδρυση δύο στρατοπέδων, τα οποία θα ήταν υπό τη δικαιοδοσία και επίβλεψη του Α2 γραφείου του ΓΕΣ και συγκεκριμένα υπό τη διεύθυνση του συνταγματάρχη Μπαϊρακτάρη. Το ένα στη Γυάρο, προορίζονταν για τους οπλίτες που κρίνονταν ως επικίνδυνοι και αμετανόητοι κομμουνιστές και το άλλο στη Μακρόνησο, το οποίο προορίζονταν για όσους εκτιμούνταν ότι μπορούσαν να μεταστραφούν. Ο Γιατζής ενημέρωνε τους σωματάρχες ότι μέχρι τότε είχαν μεταχθεί 2.500 οπλίτες και ότι το μέτρο είχε κριθεί από την ηγεσία ως επιβεβλημένο και προσφορότερο από ό, τι ίσχυε μέχρι τότε, δηλαδή την απομόνωση των αριστερών σε ξεχωριστές μονάδες σε ορισμένες περιοχές της χώρας, ή της απόλυσής τους, διότι έτσι αυτοί συνέχιζαν την πολιτική τους δράση και έβλαπταν το ηθικό όσων πολεμούσαν. Τους γνωστοποιούσε ότι το μέτρο θα επεκτείνονταν και σε όσους κατατάσσονταν από εδώ και πέρα στο στρατό και μάλιστα υπήρχε το πλεονέκτημα ότι όσοι κρίνονταν ότι έπρεπε να σταλούν στα νησιά αυτά, δεν θα προσμετρούνταν στον αριθμό των 20.000 νεοσυλλέκτων, ενώ το κόστος διαβίωσής τους δεν θα επιβάρυνε τον προϋπολογισμό του ΓΕΣ, αλλά τον κρατικό. Στη διαταγή τονίζονταν η ανάγκη διαρκούς επαγρύπνησης για τον εντοπισμό κομμουνιστικής δραστηριότητας και ότι απαιτούνταν μεγάλη προσοχή στον χαρακτηρισμό στρατευσίμων ως κομμουνιστών, διότι είχε παρατηρηθεί πολλές φορές να χαρακτηρισθούν ως ύποπτοι, στρατιώτες οι οποίοι είχαν επιδείξει θάρρος στο πεδίο της μάχης. Τελειώνοντας τη διαταγή του, τους συνιστούσε να κοινοποιήσουν τη διαταγή στους υφιστάμενους τους και να εξηγήσουν το σκεπτικό πίσω από αυτή την απόφαση. Έκρινε δε σκόπιμο όπως αυτή κοινοποιούνταν με έμμεσο τρόπο και στους στρατιώτες και αφού τους εξηγούσαν ότι το μέτρο λήφθηκε, όχι με γνώμονα την τιμωρία ή την εκδίκηση των κομμουνιστών οπλιτών, αλλά για λόγους «εξυπηρετήσεως υψίστων εθνικών αναγκών σωτηρίας της πατρίδος μας, αλλά και λόγων θείας και ανθρωπίνης δικαιοσύνης, έναντι των ενόρκως υπηρετούντων την πατρίδα τέκνων της»⁶⁴⁵. Ο δρόμος για τη δημιουργία των στρατοπέδων στη Μακρόνησο είχε ανοίξει.

⁶⁴⁴ Φίλιππος Γελαδόπουλος, *Μακρόνησος, Η Μεγάλη Σφαγή του 1948*, σελ. 24.

⁶⁴⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 5, σελ. 351, 352.

β. Η Μακρόνησος

Όπως προαναφέρθηκε, ο λόγος για την ίδρυση του στρατοπέδου της Μακρονήσου ήταν απλός στη σύλληψή του. Η διασφάλιση της πολιτικής αξιοπιστίας και νομιμοφροσύνης του στρατεύματος. Όπως είχαν αποδείξει τα επεισόδια στην Ποντοκερασιά, στις ταξιαρχίες του Β΄ ΣΣ και αλλού, η κυβέρνηση και η ηγεσία του στρατεύματος δεν μπορούσαν να βασίζονται στην αποφασιστικότητα των στρατευμένων και στη θέλησή τους να πολεμήσουν εναντίον άλλων Ελλήνων, με τους οποίους μερικά χρόνια πριν μπορεί να ανήκαν στο ίδιο ιδεολογικό στρατόπεδο ή ένοπλη οργάνωση, δηλαδή στο ΕΑΜ ή τον ΕΛΑΣ. Επίσης υπήρχε η εμπειρία από τα κινήματα στις ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής, όταν οι πυρήνες των αριστερών στις διάφορες μονάδες του στρατού και πλοία του στόλου, είχαν προκαλέσει τη διάλυσή τους και την ανασυγκρότησή τους σε νέα βάση.

Στη Μέση Ανατολή, μετά την καταστολή των κινημάτων, όσοι είχαν κριθεί πολιτικά αντίθετοι προς την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση είχαν εκτοπιστεί σε στρατόπεδα συγκέντρωσης όπως ήταν τα Καμπέκ και Γκεμπέιτ στο Σουδάν ή το Καμπρίτ στην Αίγυπτο, στα γνωστά «σύρματα». Εκεί υπό εξαιρετικά σκληρές συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων και κατόπιν πολιτικών πιέσεων, έγινε ο διαχωρισμός τους και όσοι είχαν κριθεί «επανεντάξιμοι» είχαν επανδρώσει τις ανασυγκροτούμενες ένοπλες δυνάμεις. Όσοι στρατιώτες είχαν αφοπλιστεί και δεν είχαν κριθεί επικίνδυνοι, αλλά δεν ενέπνεαν εμπιστοσύνη είχαν συγκροτήσει ένα άοπλο τάγμα Σκαπανέων⁶⁴⁶. Άρα μπορεί κανείς να πει ότι υπήρχε η γνώση χειρισμού παρόμοιων καταστάσεων. Τώρα οι παραπάνω πρακτικές θα επαναλαμβάνονταν σε μεγαλύτερη κλίμακα και με πιο βίαιες και εξελιγμένες μεθόδους.

Ένας από τους λόγους που υπήρξε μια σχετική καθυστέρηση στην οργάνωση του στρατοπέδου της Μακρονήσου, ήταν ο οικονομικός. Αμέσως μόλις οι παραπάνω πόροι εξασφαλίστηκαν, έγινε δυνατή η σταδιακή προώθηση των σκαπανέων και των υπόλοιπων ύποπτων στρατιωτών και εθνοφυλάκων στο νησί. Το ίδιο έγινε και με όσους νεοσύλλεκτους χαρακτηρίζονταν ως ύποπτοι ή κομμουνιστές, οι οποίοι πλέον αποστέλλονταν απευθείας στο νησί από τα κέντρα εκπαίδευσης⁶⁴⁷. Τα κονδύλια τα οποία ήταν απαραίτητα για την ίδρυση, λειτουργία και συντήρηση του στρατοπέδου της Μακρονήσου προήλθαν τόσο από τις ΗΠΑ όσο

⁶⁴⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή*, σελ. 103 – 113.

⁶⁴⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 3, σελ. 65, 66.

και από την ελληνική πλευρά. Σε σύσκεψη που διεξήχθη στην Αθήνα στις 4 Ιουλίου 1947, μεταξύ της ηγεσίας της AMAG και της ελληνικής πλευράς, παρουσία και της ηγεσίας της BMM, ανάμεσα στα όσα συζητήθηκαν, αναφέρθηκε ότι από τον Ιούνιο είχε εγκριθεί το αίτημα της ελληνικής πλευράς για τη χορήγηση κονδυλίων για την ένδυση και διατροφή 7.000 κομμουνιστών (στρατεύσιμοι Κατηγορίας «Γ»), οι οποίοι είχαν απομακρυνθεί από το στράτευμα και είχαν σταλεί στα νησιά, εκτιμώμενου κόστους \$1.778.000 κατ' έτος⁶⁴⁸. Η αμερικανική πλευρά δεχόταν την εκτίμηση της ελληνικής, ότι με τον τρόπο αυτό, δηλαδή του εγκλεισμού των ύποπτων πολιτικά στρατιωτών στα νησιά, θα επιτυγχάνονταν τα παρακάτω αποτελέσματα: Πρώτον θα έπαιαν τα παράπονα των εθνικοφρόνων πολιτών, ότι οι μη εθνικόφρονες δεν καλούνταν υπό τα όπλα. Δεύτερον, θα αποτρέπονταν ορισμένοι πολίτες από τις προσπάθειες αποφυγής της στράτευσής τους και τρίτον θα δινόταν η ευκαιρία σε όσους στρατιώτες είχαν «παραστρατήσει», να επανέλθουν στα «ορθά πολιτικά και κοινωνικά ιδανικά»⁶⁴⁹.

Το μόνο πρόβλημα που εντόπιζε η αμερικανική πλευρά ήταν ότι το κόστος αυτών των στρατοπέδων θα ήταν επιπλέον όσων είχαν συμφωνηθεί για την αύξηση και τη συντήρηση του υπόλοιπου στρατεύματος. Η ελληνική πλευρά είχε δηλώσει ότι ήταν διατεθειμένη να καλύψει το κόστος από τον κρατικό προϋπολογισμό, γεγονός όμως που θα τον επιβάρυνε κατά επιπλέον 3.000.000 δραχμές τον μήνα, κάτι που θα έπρεπε να το λάβει υπόψη της η αμερικανική πλευρά, όταν θα έκανε την κατανομή των κονδυλίων. Επιπλέον οι Αμερικανοί πρότειναν τα απαραίτητα τρόφιμα να αγοράζονται από το εξωτερικό, μαζί με αυτά που προορίζονταν για τη σίτιση του υπόλοιπου στρατού. Δεν ήταν σκόπιμη η προμήθεια από την εντόπια αγορά, καθόσον το κόστος της προμήθειας από το εξωτερικό ήταν μικρότερο και επιπλέον δεν θα ακρίβαιναν τα τρόφιμα στην εσωτερική αγορά, ενώ παράλληλα δεν θα έλειπαν από τον άμαχο πληθυσμό⁶⁵⁰. Τελικά η αμερικανική πλευρά δέχτηκε να καλύψει το κόστος συντήρησης και ένδυσης 7.000 ανδρών, ενώ για οποιοδήποτε αριθμό επιπλέον ατόμων, υπεύθυνη θα ήταν η ελληνική πλευρά, σύμφωνα με επιστολή που υπέβαλε στον Έλληνα πρωθυπουργό, Δημήτριο Μάξιμο, ο επικεφαλής της USAGG, υποστράτηγος Λίβσεϊ, στις 22 Ιουλίου⁶⁵¹.

⁶⁴⁸ The National Archives, WO 202/896, *Ceiling Strengths of Greek Armed Forces, 01 July 1947 – 31 October 1951*.

⁶⁴⁹ Οπ. π.

⁶⁵⁰ Οπ. π.

⁶⁵¹ Οπ. π.

Σύμφωνα με τον Πολυμέρη Βόγλη, η κατάταξη χιλιάδων ύποπτων στρατιωτών και ο εγκλεισμός τους στη Μακρόνησο στερούσε από τον ΔΣΕ τη δυνατότητα να τους στρατολογήσει στις γραμμές του⁶⁵². Πολλοί από τους νέους που μπορεί να προσχωρούσαν στις δυνάμεις των ανταρτών ή να στελέχωναν τις πολιτικές οργανώσεις του ΚΚΕ στις πόλεις και τα χωριά, κλήθηκαν για κατάταξη στο στρατό και βρέθηκαν στη Μακρόνησο, ενώ στη συνέχεια μεγάλος αριθμός από αυτούς πολέμησε εναντίον των πρώην συντρόφων τους⁶⁵³. Ο Ζαφειρόπουλος ανέφερε ότι η μεταφορά των στρατευσίμων γίνονταν βάσει πληροφοριών και προτάσεων από τις αστυνομικές αρχές από όπου κατάγονταν οι στρατεύσιμοι⁶⁵⁴. Ο Βόγλης προσθέτει ότι στη διαδικασία εμπλέκονταν και τα Α2 Γραφεία του στρατού⁶⁵⁵. Οι παραπάνω γνωμοδοτούσαν για τις κομμουνιστικές πεποιθήσεις και δραστηριότητες των στρατευσίμων από την περίοδο της Κατοχής μέχρι τη στρατολόγησή τους.

Στη Μακρόνησο οργανώθηκαν 3 τάγματα, αν και ο όρος δεν θα πρέπει να συγχέεται με τις μάχιμες στρατιωτικές μονάδες, ως προς τη σύνθεση ή την τοποθετημένη δύναμη σε αξιωματικούς και οπλίτες. Απλώς η χρησιμοποίηση των όρων αυτών επέτρεπε στον ΕΣ και την κυβέρνηση να παρουσιάζουν τα στρατόπεδα ως κάτι το φυσιολογικό και ενταγμένο στη συνήθη λειτουργία του στρατεύματος. Έτσι λοιπόν το Α΄ Ειδικό Τάγμα Οπλιτών (ΕΤΟ) αποτελούνταν από όσους δεν είχαν αποκηρύξει τα πολιτικά τους φρονήματα. Το Β΄ ΕΤΟ από όσους «είχαν αποκηρύξει τον κομμουνισμό και είχαν μπει στο δρόμο για να γίνουν αναμορφωμένοι πατριώτες» και το Γ΄ ΕΤΟ από όσους «είχαν ολοκληρώσει την πορεία και ήταν σχεδόν έτοιμοι να ενταχθούν στις κανονικές στρατιωτικές Μονάδες»⁶⁵⁶. Αργότερα πάντως, οι διαχωρισμοί αυτοί έπαψαν να ισχύουν επειδή, σύμφωνα με τη διοίκηση των στρατοπέδων, όλοι οι κρατούμενοι στρατιώτες είχαν «αναμορφωθεί». Τον Αύγουστο 1947 μεταφέρθηκαν από την Αθήνα και οι Στρατιωτικά Φυλακιά Αθηνών (ΣΦΑ). Οι αξιωματικοί που είχαν υπηρετήσει με τον ΕΛΑΣ και είχαν στρατευτεί ή ήταν εξόριστοι, μεταφέρθηκαν το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους στο Γ΄ Κέντρο Πα-

⁶⁵² Πολυμέρης Βόγλης, *Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας*, σελ. 154.

⁶⁵³ Στα παραπάνω δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός της ύπαρξης του νόμου περί εκτοπίσεως των οικογενειών των στρατιωτικών που αυτομολούσαν στο ΔΣΕ. Θα ήταν πολύ δύσκολο για έναν νέο ή έναν οικογενειάρχη να αποφασίσει να αυτομολήσει γνωρίζοντας ότι αυτό θα συνεπάγονταν φυλάκιση ή εξορία για τη μητέρα του, τον πατέρα του, ή τη σύζυγο και τα παιδιά του. Ο γράφων εκτιμά, χωρίς να μπορεί να το αποδείξει ή να το ποσοτικοποιήσει, ότι μεγάλο μέρος όσων αποφάσισαν να σταλούν στη Μακρόνησο ή προέβησαν στην υπογραφή δηλώσεων μετάνοιας και ακολούθως στρατεύτηκαν με τον ΕΣ, το έκαναν για να προστατέψουν δικά τους πρόσωπα.

⁶⁵⁴ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 212.

⁶⁵⁵ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας*, σελ. 154.

⁶⁵⁶ Οπ. π., σελ. 154, 155.

ρουσίας Αξιωματικών (Γ΄ ΚΠΑ) του νησιού⁶⁵⁷. Τέλος τον Νοέμβριο του 1948 δημιουργήθηκε στο βόρειο τμήμα του νησιού, το Στρατόπεδο Πειθαρχημένης Διαβίωσης, το οποίο το φρουρούσε το Δ΄ Τάγμα Χωροφυλακής και ήταν για τους πολιτικούς εξόριστους, ενώ επανδρώθηκε αρχικά από όσους είχαν συλληφθεί προληπτικά πριν την έναρξη των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων στην Πελοπόννησο, το Δεκέμβριο.

Δεν είναι γνωστά τα κριτήρια επιλογής του νησιού ως τόπου φυλάκισης, αλλά εάν εξετάσει κάποιος ποιες προϋποθέσεις πληρούσε η Μακρόνησος, τότε θα καταλήξει αβίαστα στο συμπέρασμα ότι αποτελούσε την ιδανική επιλογή. Η Μακρόνησος μπορεί να συγκριθεί με το νησί – φυλακή Αλκατράζ στον κόλπο του Σαν Φρανσίσκο και τη φήμη που το συνόδευε, ως ένα μέρος από το οποίο η απόδραση ήταν αδύνατη. Πρώτο και κυριότερο κριτήριο ήταν η ασφάλεια και η απουσία μόνιμων κατοίκων. Μπορεί να ήταν κοντά στην ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά η απόδραση από το νησί χωρίς εξωτερική βοήθεια αποκλείονταν. Με δεδομένο τον πλήρη έλεγχο από το ναυτικό των θαλάσσιων προσβάσεων γύρω από το νησί, αποκλείονταν οποιαδήποτε απόπειρα του ΚΚΕ και του ΔΣΕ να σχεδιάσουν, οργανώσουν και εκτελέσουν μία ομαδική απελευθέρωση αριθμού κρατουμένων, έστω και για επικοινωνιακούς σκοπούς. Σύμφωνα με τον Μάργαρη, είχε υπάρξει περιστατικό ομαδικής απόδρασης κατά το χρονικό διάστημα που οι εξόριστοι κομμουνιστές στρατιώτες βρίσκονταν στην Κρήτη. Εκεί είχαν αναπτύξει επαφές με τον τοπικό πληθυσμό καθώς και με τα στελέχη του ΚΚΕ, με αποτέλεσμα τον Απρίλιο του 1947 να αποδράσουν 55 κρατούμενοι προς την ομάδα του καπετάν Ποδιά⁶⁵⁸. Μπορεί τελικά το μεγαλύτερο μέρος αυτών να εξοντώθηκε από τα καταδιωκτικά αποσπάσματα, αλλά ο φόβος για παρόμοια περιστατικά στο μέλλον παρέμεινε και συνέβαλλε στην τελική επιλογή της Μακρονήσου. Επίσης, ακόμα και στην απίθανη περίπτωση που οι κρατούμενοι εξηγείρονταν και αποκτούσαν τον έλεγχο του στρατοπέδου, ήταν πολύ εύκολη η καταστολή της εξέγερσης, είτε με τη μεταφορά στρατευμάτων από τις μονάδες που έδρευαν στην Αττική, είτε με τη διακοπή της τροφοδοσίας και τη λιμοκτονία των εξεγερμένων, ιδιαίτερα εάν συνυπολογιστεί και η απουσία νερού από το νησί και η μεταφορά του από το Λαύριο με πλοίο.

⁶⁵⁷ Οπ. π., σελ. 155.

⁶⁵⁸ Νίκος Μάργαρης, *Ιστορία της Μακρονήσου*, Α΄ Τόμος, σελ. 36 – 38 και 47 – 49. Βλέπε επίσης *Ριζοσπάστης*, 6 Ιουλίου 2008, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=4623494>, την 20 Απρ 17.

Δεύτερο κριτήριο ήταν η εγγύτητά του στην ηπειρωτική Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Αθήνα. Η ύπαρξη του λιμανιού του Λαυρίου καθιστούσε εύκολο τον ανεφοδιασμό και τη συντήρηση των ανθρώπων που διέμεναν στο νησί και επέτρεπε την ομαλή ροή αγαθών και ανθρώπων από την ηπειρωτική Ελλάδα προς αυτό και αντίστροφα. Η εγγύτητά του με την Αθήνα, όπου είχαν την έδρα της η κυβέρνηση και οι διάφοροι ξένοι οργανισμοί που δραστηριοποιούνταν στην Ελλάδα την περίοδο εκείνη (UNRRA, BMM, AMAG, Ερυθρός Σταυρός κλπ), καθώς και ελληνικά και ξένα ΜΜΕ, επέτρεπαν την εύκολη διοργάνωση επισκέψεων στο νησί, για προπαγανδιστικούς σκοπούς. Η διάταξη των ταγμάτων στο χώρο και η διαμόρφωση του στρατοπέδου, επέτρεπαν στην εκάστοτε διοίκηση να προβάλλει προς τα έξω την εικόνα που επιθυμούσε η κυβέρνηση, καταπνίγοντας εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και αποκρύβοντας από τους επισκέπτες όσους βασανίζονταν ή είχαν τρελαθεί ως συνέπεια των βασανιστηρίων. Όλες οι επισκέψεις που οργανώνονταν στο νησί ήταν εκδηλώσεις πολύ καλά σκηνοθετημένες. Στους επισκέπτες, τόσο στους διάφορους αξιωματούχους, όσο και στους δημοσιογράφους, προβάλλονταν μια ειδυλλιακή εικόνα που δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα, στην προσπάθεια να καταστούν αστήρικτοι οι ισχυρισμοί του ΚΚΕ ότι στο νησί διεξάγονταν φρικτά βασανιστήρια.

Τρίτο κριτήριο ήταν η θέση του κοντά στα μεγάλα Κέντρα Βασικής Εκπαίδευσης (ΚΒΕ) της Αθήνας και της Πελοποννήσου, καθιστώντας έτσι εύκολη τη μεταφορά των ύποπτων ή γνωστών αριστερών στρατευσίμων. Ομοίως η εγγύτητά του με τον Πειραιά και την Αθήνα, καθιστούσε εύκολη την προώθηση και μεταφορά των αριστερών στρατιωτών και από την υπόλοιπη Ελλάδα. Τέλος, όσοι κρίνονταν «επανεντάξιμοι» στις τάξεις του ΕΣ ήταν εύκολο να προωθηθούν στις μονάδες τους, από την Αθήνα ή τον Πειραιά, που ήταν συγκοινωνιακοί κόμβοι.

Σύμφωνα με τον Βόγλη, το παράδοξο της Μακρονήσου ήταν ότι συνδύαζε την οργάνωση ενός συνηθισμένου στρατοπέδου με τους σκοπούς ενός «στρατοπέδου επανεκπαίδευσης»⁶⁵⁹. Η καθημερινότητα των στρατιωτών ακολουθούσε τη ρουτίνα της στρατιωτικής ζωής, με προσκλητήρια, αγγαρείες, ιεραρχία, στολές κλπ. Όλα τα παραπάνω όμως δεν συνδυάζονταν με κάποια εκπαίδευση στα όπλα, αλλά με βαριές έως εξοντωτικές εργασίες, ενώ παράλληλα ιδιαίτερη βαρύτητα δίνονταν και σε μαθήματα Εθνικής και Ηθικής Διαπαιδαγώγησης (ΕΗΔ), υπό ένα

⁶⁵⁹ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας*, σελ. 155.

καθεστώς βίας, τόσο σωματικής, όσο και ψυχολογικής. Η λειτουργία των στρατοπέδων μπορεί να χωριστεί σε δύο περιόδους. Κατά την πρώτη περίοδο από το 1947 έως την άνοιξη του 1949 λειτούργησαν ως αμιγή στρατιωτικά στρατόπεδα με λίγους πολιτικούς κρατούμενους, ενώ κατά τη δεύτερη περίοδο που φτάνει έως το καλοκαίρι του 1950, χάνουν τον αμιγώς στρατιωτικό χαρακτήρα τους, με την άφιξη και πολιτικών κρατουμένων⁶⁶⁰. Λίγο μετά την έναρξη λειτουργίας του στρατοπέδου, οι έγκλειστοι αξιωματικοί και οπλίτες, προσέγγιζαν τις 10.000. Σταδιακά ο αριθμός τους αυξήθηκε, οπότε τον Μάιο 1948 κρατούνταν στη Μακρόνησο 15.814 αξιωματικοί και οπλίτες, καθώς και 729 πολιτικοί κρατούμενοι και εξόριστοι⁶⁶¹.

Η έναρξη λειτουργίας του στρατοπέδου, τον Μάιο του 1947 και τους πρώτους καλοκαιρινούς μήνες δεν προδιέθετε κάποιον για το τι επρόκειτο να επακολουθήσει. Οι συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων τον πρώτο καιρό, σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως σκληρές και βάνουσες. Σύμφωνα με τον Φίλιππο Γελαδόπουλο: «... Λάσκα επικρατούσε. Από αγγαρείες αυτές που εξυπηρετούσαν τις καθημερινές ανάγκες των φαντάρων. Καθάρισμα πατάτες, κρομούδια και ξεφόρτωμα του καΐκιού με τα τρόφιμα. Το συσσίτιο κανονικό. Το ίδιο και ο μισθός. Ιματισμό χορηγούσαν κανονικά. Γράμματα έπαιρναν κι έστελναν χωρίς περιορισμούς. Λογοκρισία καμία. Εφημερίδες περιοδικά κυκλοφορούσαν όλα. Δέματα επιτρέπονταν. Μάλιστα ορισμένοι έλαβαν τις κιθάρες τους και τα' ακορντεόν. Το κολύμπι και το ψάρεμα ελεύθερα. Πραγματοποιούσαν επισημονικές και φιλολογικές συζητήσεις. Λειτουργούσε φροντιστήριο για μαθηματικά, λογιστικά, ακόμα και σχολείο για αναλφάβητους υπήρχε. Γίνονταν μάθημα για κολύμπι»⁶⁶². Εάν η μαρτυρία του συγγραφέα ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα (και μάλλον ισχύει δεδομένης της πολιτικής προέλευσής του), την περίοδο εκείνη ήταν ίσως προτιμότερο να είναι κανένας φυλακισμένος στη Μακρόνησο, παρά να υπηρετεί στις μονάδες εκστρατείας του ΕΣ. Αν μη τι άλλο αύξανε τις πιθανότητες επιβίωσής του, ιδιαίτερα εάν ληφθεί υπόψη ότι το 1947 δεν είχαν διεξαχθεί ακόμα οι πολυαίμακτες συγκρούσεις στο Γράμμο και στο Βίτσι ή στις υπόλοιπες περιοχές

⁶⁶⁰ Οπ. π., σελ. 155.

⁶⁶¹ Οπ. π., σελ. 155. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Εμπρός* της 27 Μαΐου 1948, κατά τη διάρκεια επίσκεψης κυβερνητικών και στρατιωτικών αξιωματούχων, του Αμερικανού Στρατιωτικού Ακολούθου, εκπρόσωπου της BMM, της JUSMAPG, καθώς και Ελλήνων και ξένων δημοσιογράφων στο νησί, αναφέρθηκε η ύπαρξη 15.242 αξιωματικών και οπλιτών στα 3 τάγματα Σκαπανέων και το Γ' ΚΠΑ. Επίσης υπήρχαν ακόμα 26 αξιωματικοί, 58 οπλίτες και 561 πολίτες που κρατούνταν στο τμήμα των ποινικών φυλακών για αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου, ενώ υπήρχαν επιπλέον 168 πολιτικοί εξόριστοι.

⁶⁶² Φίλιππος Γελαδόπουλος, *Μακρόνησος, Η Μεγάλη Σφαγή του 1948*, σελ. 25.

της Ελλάδας, που θα ανέβαζαν και άλλο το φόρο του αίματος⁶⁶³. Βέβαια θα μπορούσε βάσιμα να ισχυριστεί κάποιος ότι οι κρατούμενοι στη Μακρόνησο δεν επέλεξαν να πάνε εκεί, αλλά σταλήθηκαν εκεί σε υλοποίηση κυβερνητικής και στρατιωτικής πολιτικής. Από την άλλη πλευρά όμως, δεν μπορεί παρά να γίνει ο συσχετισμός. Δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί, αλλά μπορεί να εξεταστεί σε συνδυασμό με τα αναγραφόμενα στον Ζαφειρόπουλο, ότι δηλαδή αριθμός νέων δήλωναν κομμουνιστές προκειμένου να αποφύγουν τη στράτευση με τον ΕΣ.

Επειδή λοιπόν η πολιτική, αλλά και στρατιωτική ηγεσία της εποχής είχαν πλήρη γνώση των ιδιαίτερων συνθηκών του πολέμου, της ψυχοσύνθεσης του λαού, αλλά και της πόλωσης που επικρατούσε, η άνετη διαβίωση των κρατουμένων, κατά τους πρώτους μήνες, δεν επρόκειτο να διαρκέσει πολύ. Ο ίδιος ο Γελαδόπουλος αναφέρει ότι από το τέλος του καλοκαιριού 1947, η διοίκηση του στρατοπέδου δεν ήταν ικανοποιημένη με το χαλαρό κλίμα που επικρατούσε και άρχισε την οργάνωσή του σε πιο αυστηρή βάση. Έτσι λοιπόν δημιουργήθηκε το Γραφείο Ηθικής Αγωγής, που είχε ως σκοπό την ιδεολογική κατήχηση και μεταστροφή των κρατουμένων, το Γραφείο Α2, που είχε ως σκοπό την παρακολούθησή τους και την Αστυνομία Μονάδας (ΑΜ), η οποία ήταν υπεύθυνη για τη φύλαξη και την αστυνόμευση της διαβίωσης των κρατουμένων. Σύμφωνα με τον συγγραφέα οι παραπάνω υπηρεσίες είχαν επανδρωθεί από πρώην μέλη του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, οι οποίοι

⁶⁶³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 6, σελ. 493 – 502. Στην εν λόγω έκθεση του ΓΕΣ, με ημερομηνία 15 Δεκεμβρίου 1947, αναφέρεται ότι μέσα στο έτος ο ΕΣ είχε 968 νεκρούς (98 αξιωματικοί), 2.360 τραυματίες (160 αξιωματικοί) και 700 αγνοούμενους (38 αξιωματικοί), δηλαδή είχε συνολικά 4.028 απώλειες μάχης, επί συνολικής παρατακτής δύναμης 116.000 ανδρών. Έχασε δηλαδή το 3,47% της δύναμής του. Από αυτούς στις μάχιμες μονάδες υπηρετούσαν 99.400 άνδρες, οπότε το ποσοστό απωλειών ανέρχεται σε 4,05%. Σύμφωνα με την έκθεση το πεζικό είχε δύναμη 36.500 ανδρών, με άλλους 1.570 άνδρες στο ιππικό και τα τεθωρακισμένα, συνολικά δηλαδή 38.070 άνδρες. Σύμφωνα με τον Πίνακα Οργάνωσης και Υλικού (ΠΟΥ) ενός βρετανικού τάγματος πεζικού υποδείγματος 1944, που αποτελούσε τη βάση για την αντίστοιχη οργάνωση και των ελληνικών μονάδων, αυτό είχε δύναμη 845 άτομα, εκ των οποίων μόνο οι μισοί υπηρετούσαν στις διμοιρίες τυφεκιοφόρων. Εάν υπολογίσουμε, πρώτον ότι η συνηθισμένη δύναμη των ταγμάτων σπάνια ξεπερνούσε τα 500 άτομα και δεύτερον ότι το κυριότερο βάρος του αγώνα το έφερε το πεζικό και οι νεοσύστατοι καταδρομείς, τότε η αιμορραγία του στρατεύματος ήταν πολύ μεγαλύτερη. Εάν δεχθούμε, βασιζόμενοι σε αντίστοιχες μελέτες των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων, ότι οι διμοιρίες τυφεκιοφόρων στον Β΄ ΠΠ είχαν το 80% των απωλειών στον στρατό και τους πεζοναύτες, τότε η αναλογία εκτινάσσεται στο 20% και περισσότερο. Επίσης, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο ΕΣ της περιόδου δεν είχε την πολυτέλεια της απομάκρυνσης των τυφεκιοφόρων από τις μονάδες εκστρατείας μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, με αποτέλεσμα αυτοί να παραμένουν συνεχώς στα τμήματά τους μέχρι να σκοτωθούν ή να τραυματιστούν, ιδιαίτερα εάν δεν είχαν τις απαιτούμενες γραμματικές γνώσεις ώστε να επιδιώξουν μια πιο ασφαλή θέση (πχ γραφέας, αποθηκάριος, κλπ). Υπήρχε φυσικά και η περίπτωση κάποιοι να χρησιμοποιούσαν τις γνωριμίες τους, προκειμένου να μην υπηρετήσουν στην πρώτη γραμμή ή να μετατεθούν σε θέσεις των μετόπισθεν. Έτσι ήταν πιθανόν κάποιος να έκανε τα μαθηματικά του πολέμου και να έφθανε στο συμπέρασμα ότι είχε εξασφαλισμένη την επιβίωσή του ως φυλακισμένος στη Μακρόνησο, παρά εάν παρέμενε σε μάχιμη μονάδα και περίμενε πότε θα εξαντλούνταν η τύχη του.

είχαν προσχωρήσει στην κυβερνητική παράταξη, οπότε γι' αυτούς δεν υπήρχε δρόμος επιστροφής⁶⁶⁴.

Η παρούσα διατριβή δεν έχει ως σκοπό να μιλήσει για τα βασανιστήρια και το κλίμα που επικρατούσε στη Μακρόνησο, αλλά θα ήταν οπωσδήποτε ελλιπής εάν δεν αναφέρει ότι ο ΕΣ ήταν απολύτως πρόθυμος και ικανός να καταφύγει σε ακραία τρομοκρατικά μέτρα, προκειμένου να δημιουργήσει ένα «παράδειγμα προς αποφυγή». Έπρεπε να σταλεί ένα ξεκάθαρο μήνυμα ότι όσοι στρατεύονταν με τις κυβερνητικές δυνάμεις δεν είχαν άλλη διέξοδο από την ενεργό συμμετοχή τους στον πόλεμο, γιατί η εναλλακτική ήταν χειρότερη. Δεν υπήρχε χρονικός περιορισμός στον εγκλεισμό κάποιου στη Μακρόνησο. Σε αντίθεση με τους ποινικούς φυλακισμένους, οι κρατούμενοι στη Μακρόνησο δεν είχαν να προσμένουν σε μία μελλοντική ημέρα, στην οποία θα αποφυλακίζονταν, άρα θα μπορούσαν να κάνουν υπομονή μέχρι τότε και να αντισταθούν στις πιέσεις και τα βασανιστήρια για να αποκηρύξουν τα πιστεύω τους. Ο χρόνος δεν είχε καμία σημασία στο νησί. Τυπικά μπορεί να υπήρχε ένα πρόγραμμα ωρών υπηρεσίας και εκπαίδευσης που θα ρύθμιζε τις ώρες εργασίας, ανάπαυσης, λήψης τροφής κλπ, των κρατουμένων, αλλά οι δεσμώτες τους έλεγχαν τις ζωές τους.

Το πρώτο βήμα για τη μεταστροφή των κρατουμένων ήταν η υπογραφή δήλωσης μετάνοιας. Η προσπάθεια απόσπασης της δήλωσης και διαχωρισμού όσων ήταν πρόθυμοι να συνεργαστούν με την κυβέρνηση, από όσους θα παρέμεναν προσκολλημένοι στις πεποιθήσεις τους, γίνονταν δύο με τρεις ημέρες μετά την άφιξή τους στη Μακρόνησο. Σύμφωνα με τους Γελαδόπουλο, Σέττα, Πικρό και Βαρδινογιάννη, οι νεοαφιχθέντες στο νησί βίωναν πρώτα την εμπειρία του ομαδικού ξυλοδαρμού και των προσβολών, προκειμένου να καμφθεί το ηθικό τους. Στη συνέχεια, σύμφωνα με τον Βόγλη, οι στρατιώτες καλούνταν κατά μόνας στο Α2 για ανάκριση. Εκεί γινόταν μια πρώτη βολιδοσκόπηση του κρατούμενου και μια προσπάθεια απόσπασης περαιτέρω πληροφοριών (πέρα από όσες ήταν ήδη γνωστές), με τη συμπλήρωση ενός τυποποιημένου ερωτηματολογίου⁶⁶⁵.

Οι δηλώσεις μετάνοιας, σύμφωνα με τον Πικρό, συντάσσονταν σε 4 αντίτυπα. Ένα δημοσιεύονταν στον Τύπο, ένα στέλνονταν στην εκκλησία του χωριού ή της ενορίας τους για ανάγνωση από τον ιερέα μετά την κυριακάτικη λειτουργία, ένα στέλνονταν στον δήμαρχο ή κοινοτάρχη του τόπου διαμονής και ένα αντίτυπο

⁶⁶⁴ Φίλιππος Γελαδόπουλος, *Μακρόνησος, Η Μεγάλη Σφαγή του 1948*, σελ. 25, 26.

⁶⁶⁵ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας*, σελ. 155, 156.

στέλλονταν στο τοπικό αστυνομικό τμήμα⁶⁶⁶. Έτσι στην εφημερίδα *Εμπρός*, την Κυριακή 17 Οκτωβρίου 1948, αναγράφονται ότι: «Ο υπογεγραμμένος στρατιώτης της Σχολής Διαβιβάσεων Π. Γ. του Θ..., κλάσεως 19.. εκ Σ..... διαμένων προ της εις τον στρατόν κατατάξεώς μου εις Πειραιά οδός Β..... 43α, δηλώ υπευθύνως και άνευ ουδεμιάς πιέσεως ότι: Ουδέποτε υπήρξα κουμουνιστής ουδέ έσχον ανάμιξιν τινά με τας αντεθνικάς οργανώσεις ΚΚΕ – ΕΑΜ - ΕΠΟΝ κλπ, τας οποίας αποκηρύσσω ως αντεθνικάς και προδοτικάς απεργαζομένας την υποδούλωσιν της Πατρίδος εις τους Σλαύους. Ως Έλλην και στρατιώτης θα πολεμήσω τους συμμορίτας και τους ενισχυτάς των μέχρι της πλήρους εξοντώσεώς των. ΒΣΤ 902 τη 8 – 10 – 48 Ο δηλών: Γ. Π.»⁶⁶⁷.

Βέβαια στον τοπικό Τύπο μπορεί να έβρισκε κανείς γνωστοποιήσεις αποκήρυξης του κομμουνισμού, με διαφορετική τυπολογία, όπως φαίνεται στην παρακάτω γνωστοποίηση, η οποία δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών*, στις 22 Δεκεμβρίου 1948: «Οι κατωτέρω υπηρετούντες και διαπαιδαγωγούμενοι εις το Γ΄ Τάγμα Σκαπανέων υπαξιωματικός Ι. Σ. Γ., εκ Λ..... Αχαΐας, στρατιώτης Α. Ν. Β., εκ Πατρών, και ναύται Β. Σ., εκ Πατρών και Π. Κ., δι' επιστολών των αποδοκιμάζουν το ΚΚΕ και τας παραφυάδας του ως εθνοκτόνα, διαδηλούν την πίστιν των προς τα εθνικά ιδεώδη και κάμνουν έκκλησιν προς τους παρασυρμένους ακόμη Έλληνας να ταχθούν εις το πλευρόν του αγωνιζομένου έθνους εναντίον της ανταρσίας⁶⁶⁸». Μία άλλη μορφή αποκήρυξης του παρελθόντος και παράκλησης όπως ενταχθούν στις μάχιμες δυνάμεις του ΕΣ δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Αλήθεια* της Τρίπολης, στο φύλλο της Κυριακής 4 Ιανουαρίου 1948. Σε αυτό ένας στρατιώτης του Β΄ ΕΤΟ και ένας λοχίας και δύο στρατιώτες του Γ΄ ΕΤΟ, ζητούσαν να τους δοθούν όπλα προκειμένου να πολεμήσουν τους εχθρούς της πατρίδας. Παράλληλα ευχαριστούσαν τον διοικητή του Γ΄ ΕΤΟ για την πατρική του στάση και προέτρεπαν τους νέους της περιοχής τους να κόψουν κάθε δεσμό με τους αντάρτες και το ΚΚΕ και να συνταχθούν με το κυβερνητικό στρατόπεδο⁶⁶⁹. Δεν είναι τυ-

⁶⁶⁶ Γιώργης Πικρός, *Το Χρονικό της Μακρονήσου*, σελ. 105.

⁶⁶⁷ *Εμπρός*, 17 Οκτωβρίου 1948. Στην ίδια στήλη της εφημερίδας υπάρχουν και άλλες δύο δηλώσεις γραμμένες από πολίτες, οι οποίες όμως είναι άσχετες με το θέμα της διατριβής. Ο συγγραφέας της παρούσας διατριβής επέλεξε να μην δημοσιεύσει τα ονόματα τόσο των βασανιστών, όσο και όσων υπέγραψαν υπεύθυνες δηλώσεις, άσχετα εάν αυτά είναι διαθέσιμα σε δημόσια έγγραφα. Άλλωστε δεν παίζουν κανένα ρόλο, μιας και σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να καταγραφούν οι πρακτικές και η οργάνωση της όλης διαδικασίας στη δημιουργία ενός στρατού που θα διεξήγαγε έναν εμφύλιο πόλεμο και όχι η απόδοση ευθυνών σε συγκεκριμένα άτομα.

⁶⁶⁸ *Νεολόγος Πατρών*, 22 Δεκεμβρίου 1948.

⁶⁶⁹ *Αλήθεια*, 4 Ιανουαρίου 1948.

ποποποιημένες επιστολές όπως αυτή που δημοσιεύτηκε στο *Εμπρός*, αλλά όπως και οι προηγούμενες διέπονταν από το ίδιο πνεύμα.

Σε όλες τις περιπτώσεις, αυτό που έπρεπε να φαίνεται είναι ότι οι δηλώσεις μετάνοιας ήταν προϊόντα αυθόρμητης ενέργειας και ότι δεν αποσπάρθηκαν με τη βία ή κατόπιν πιέσεων. Άλλωστε όλος ο προπαγανδιστικός μηχανισμός ήθελε τους κρατούμενους «παραπλανηθέντες», οι οποίοι κατόπιν επιτυχούς «αναμόρφωσης» ζήτησαν και πέτυχαν την επανεισδοχή τους στην «εθνική οικογένεια». Η παραδοχή ότι η απόσπαση των δηλώσεων έγινε κατόπιν βασανιστηρίων θα ακύρωνε όλη την εικόνα που είχε κατασκευάσει η κυβέρνηση για το νησί, ενώ θα την άφηνε έκθετη σε πιέσεις και κατηγορίες από το εξωτερικό. Είναι απίθανο να επέτρεπαν οι Αμερικανοί και Βρετανοί αξιωματούχοι, για τους δικούς τους λόγους, να φανεί ότι η κυβέρνηση που υποστήριζαν και υποτίθεται ότι πολεμούσε για την ελευθερία, τη δημοκρατία, τον κοινοβουλευτισμό και τα πολιτικά δικαιώματα, κατέφευγε σε τέτοιες καταδικαστέες πράξεις.

Η υπογραφή της δήλωσης ήταν μόνο το πρώτο βήμα. Στο κλίμα που επικρατούσε εκείνη την εποχή, δεν έφτανε μόνο η υπογραφή της για να απαλλάξει κάποιον από την υποψία ότι παρέμενε κομμουνιστής. Αυτό στις συνθήκες της Μακρονήσου ερμηνεύονταν με την δημόσια αποκήρυξη της προηγούμενης δράσης και πεποιθήσεων του κρατουμένου ενώπιον των συναδέλφων του, τη διεξαγωγή ομιλιών εθνικοπατριωτικού περιεχομένου και καταδίκης του κομμουνισμού και τέλος το βασανισμό και προσπάθεια μεταστροφής όσων αρνούσαν να συμμορφωθούν. Σύμφωνα πάλι με τον Βόγλη, πολλές φορές οι «ανανήψαντες» αποδεικνύονταν χειρότεροι βασανιστές από τους υπόλοιπους οπλίτες ΑΜ. Οι δημόσιες ομιλίες αποκήρυξης του κομμουνισμού και της πρότερης δράσης τους λάμβαναν χώρα, κατά τη διάρκεια του μαθήματος της Ηθικής Αγωγής, η οποία διεξάγονταν μία ώρα το πρωί και μία ώρα το απόγευμα, σε καθημερινή βάση⁶⁷⁰. Όλα τα παραπάνω μέτρα είχαν ως σκοπό να σπάσουν τους ιδεολογικούς και συντροφικούς δεσμούς μεταξύ των κρατουμένων και να καταστήσουν σαφές και αμετάκλητο το διαχωριστικό ρήγμα που χώριζε τους «ανανήψαντες» από τους «αμετανόητους»⁶⁷¹.

⁶⁷⁰ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας*, σελ. 156, 157.

⁶⁷¹ Χωρίς ο γράφων να ισχυρίζεται έστω και κατ' ελάχιστο ότι διαθέτει γνώσεις ψυχιατρικής, εκτιμά ότι ο υπερβάλλον ζήλος των «ανανηψάντων» εναντίον των «αμετανόητων» μπορεί να οφείλονταν και σε αισθήματα ντροπής. Όσοι αναγκάστηκαν να συνεργαστούν υπό πίεση και βασανιστήρια, πιθανόν να ένιωθαν ντροπή για την αδυναμία τους, καθώς και συναισθήματα ενοχής, αδυναμίας, θυμού, φόβου, απόρριψης, υποτίμησης, αποτυχίας και ανεπάρκειας. Θέλοντας να επιβεβαιώσουν στον ίδιο τους τον εαυτό ότι κανένας δεν θα μπορούσε να αντέξει τις δοκιμασίες, προσπαθούσαν

Ο Δημήτρης Τζουβάρας από το Μοσχοχώρι Λαμίας, ανήκε σίγουρα σε μια μικρή μειοψηφία στρατευσίμων, οι οποίοι επέλεξαν να σταλούν στη Μακρόνησο. Το 1947 κλήθηκε να υπηρετήσει ως εθνοφύλακας στη Λαμία, αλλά στάλθηκε ως ενίσχυση των τοπικών δυνάμεων στο Καρπενήσι. Όταν παρουσιάστηκε εκεί δήλωσε στη διοίκηση της μονάδας ότι με βάση το νόμο δεν ήταν υποχρεωμένος να υπηρετεί εκτός του νομού του και ότι ήθελε να γυρίσει πίσω. Όταν του κοινοποιήθηκε ότι οι επιλογές του ήταν η παραμονή του στο Καρπενήσι ή η αποστολή του στη Μακρόνησο, αυτός επέλεξε το δεύτερο, μαζί με άλλους 3 συγχωριανούς του. Από εκεί έστειλαν αιτήσεις στην κοινότητά τους και στο συμβούλιο της Οργάνωσης των Εθνικοφρόνων, προκειμένου να βεβαιώσουν για τις «εθνικόφρονες» πολιτικές τους πεποιθήσεις. Πράγματι αυτοί (μαζί με την χωροφυλακή) βεβαίωσαν περί της αλήθειας των ισχυρισμών τους και τελικά απολύθηκαν από τη Μακρόνησο, χωρίς να απαιτηθεί να υπογράψουν δήλωσή⁶⁷².

Έχοντας πει όλα τα παραπάνω, προκύπτει το ερώτημα πόσοι τελικά στρατιώτες του ΕΣ φυλακίστηκαν στο νησί και πόσοι από αυτούς εντάχθηκαν τελικά στις ένοπλες δυνάμεις και κυρίως στον ΕΣ, προκειμένου να αξιολογηθεί το πείραμα της «ανάληψης». Σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο από το 1947 έως το 1950 φυλακίστηκαν στο νησί 1.100 έφεδροι αξιωματικοί και 27.700 έφεδροι οπλίτες, ή το ισοδύναμο 3 μεραρχιών (ή 1 σώματος στρατού). Από τους έφεδρους αξιωματικούς εντάχθηκαν στην μάχιμη δύναμη του στρατού οι 800, παρέμειναν στη Μακρόνησο ως διοικητές λόχων και διμοιρίτες άλλοι 200, ενώ υπέστησαν έκπτωση του βαθμού τους ως «αμετανόητοι κομμουνισταί» οι 100. Από τους έφεδρους οπλίτες απεδό-

να προξενήσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο πόνο και πίεση στους πρώην συντρόφους τους, προκειμένου να μεταστραφούν και αυτοί. Όσο όμως αυτοί άντεχαν στα βασανιστήρια, τόσο μεγάλωνε το δικό τους αίσθημα ντροπής και αντιδρούσαν όλο και περισσότερο βίαια. Δυστυχώς παρόλη την έρευνά μου δεν κατόρθωσα να βρω πουθενά απομνημονεύματα ανθρώπων που υπηρέτησαν ως φύλακες στη Μακρόνησο. Αντίθετα υπάρχουν πολλά βιβλία ανθρώπων που βασανίστηκαν εκεί. Για τους δεύτερους το γεγονός ότι άντεξαν ή βασανίστηκαν χωρίς να στραφούν εναντίον των συγκρατούμενων τους, αποτελεί τίτλο τιμής και περηφάνιας. Αντίθετα, για τους πρώτους αποτελεί ντροπή να παραδεχτούν δημόσια ότι βασάνιζαν και κακομεταχειρίζονταν άοπλους και ανήμπορους ανθρώπους, με τους οποίους δεν είχαν προσωπική έχθρα, έστω και εάν ήταν ιδεολογικοί τους αντίπαλοι. Πόσο μάλλον εάν οι βασανιστές προέρχονταν από πρώην βασανισθέντες.

⁶⁷² Τζουβάρας, Δημήτρης, *Ψηφίδες μιας Ζωής – Η Αγροτική Ζωή Προπολεμικά, η Κατοχή, ο Εμφύλιος*, Οιωτός, Λαμία, 2009, σελ. 90 – 101. Έχει ενδιαφέρον ότι από τα αρχικά στάδια λειτουργίας της η Μακρόνησος είχε δημιουργήσει ένα «μύθο» εντός του στρατεύματος. Ο διοικητής τους όταν τους ανακοίνωσε ότι θα στέλνονταν στην Μακρόνησο τους είπε: «Παιδιά μου, αύριο φεύγετε για Μακρόνησο. Εκείνο που μπορώ να σας υποσχεθώ εγώ είναι ότι θα πάτε ασφαλείς μέχρι εκεί». Ο δε πατέρας του όταν τον είδε πριν αναχωρήσουν, του είπε με νόημα: «Να προσέχεις παιδί μου, να προσέχεις και το κρασί, μην έχει μπίτσες μέσα, να προσέχεις τις μπίτσες (σκνίπες)», εννοώντας τις σφαίρες. Η περίπτωση του Τζουβάρτα, ενισχύει τον παραπάνω ισχυρισμό, ότι κάποιοι ένιωθαν πιο ασφαλείς στη Μακρόνησο απ' ότι στο μέτωπο.

θησαν στο στρατό οι 15.400, απελύθησαν και επέστρεψαν στις οικίες τους 6.600, ενώ 300 «παρέμειναν αμετανόητοι πιστεύοντες εις τον Κομμουνισμόν»⁶⁷³. Τα στοιχεία αυτά συμφωνούν χοντρικά με αυτά που παραθέτουν τόσο ο Βόγλης⁶⁷⁴, όσο και ο Ζαούσης⁶⁷⁵. Εάν αναχθούν οι παραπάνω αριθμοί σε εκατοστιαία βάση, τότε ο ΕΣ πέτυχε ποσοστό «αναμόρφωσης» 90,9% στους έφεδρους αξιωματικούς και 74% στους έφεδρους οπλίτες⁶⁷⁶. Σύμφωνα την εφημερίδα *Εμπρός* της 27 Μαΐου 1948, την περίοδο εκείνη διαβιούσαν στη Μακρόνησο, μεταξύ άλλων, 5.135 στρατιώτες στο Α΄ Τάγμα, 4.750 στρατιώτες στο Β΄ Τάγμα, 4.712 στο Γ΄ Τάγμα και 645 στο Γ΄ ΚΠΑ. Από αυτούς στο Α΄ Τάγμα υπήρχαν 120 στρατιώτες που δεν είχαν «ανανήψει», 280 στο Β΄ Τάγμα και 114 αξιωματικοί στο Γ΄ ΚΠΑ. Ο συνταγματάρχης Μπαϊρακτάρης είχε δηλώσει στους επισκέπτες ότι το 80% των κρατουμένων είχαν «ανανήψει» τελείως⁶⁷⁷.

Χαρακτηριστική περίπτωση της χρησιμοποίησης των πρώην κομμουνιστών από τον ΕΣ, αποτέλεσε το 596 τάγμα πεζικού. Η μονάδα συγκροτήθηκε στις 29 Νοεμβρίου 1947 από οπλίτες που υπηρετούσαν στην Μακρόνησο, με την ονομασία Προσωρινό Τάγμα Εκπαιδεύσεως Πατρών (ΠΤΕΠ), μετέβη στην Πάτρα, όπου και ασχολήθηκε με την επιχειρησιακή του εκπαίδευση μέχρι στις 7 Απριλίου 1948, οπότε μετονομάστηκε σε 596 ΤΠ και αναχώρησε για Μεσολόγγι και την επομένη για Αγρίνιο. Από τα μέσα Απριλίου το τάγμα συμμετείχε στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στη Στερεά Ελλάδα και ειδικότερα στην περιοχή των Βαρδουσίων, μέχρι στις 11 Ιουνίου, οπότε και μετακινήθηκε στη Ναύπακτο, φορτώθηκε σε αρματαγωγή και μεταφέρθηκε στην Πρέβεζα, ενώ στη συνέχεια προωθήθηκε στον νομό Ιωαννίνων, στην περιοχή της Λάκκας Σουλίου. Στις 26 Ιουλίου η μονάδα μετακινήθηκε στον Γράμμο και συμμετείχε στις μάχες που διεξάγονταν εκεί. Αποκορύφωμα της δράσης του υπήρξε η κατάληψη των υψωμάτων Προφήτης Ηλίας, 2.166 και Σκίρτσι, όπου σύμφωνα με την επίσημη ιστορία: «η μάχη αυτή επεσφράγισεν την κατάληψιν ολοκλήρου του Γράμμου. Υπήρξεν η μάχη που κατέστησεν το 596 ΤΠ,

⁶⁷³ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντिसυμμοριακός Αγών*, σελ. 212.

⁶⁷⁴ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας*, σελ. 159 και 175. Ο συγγραφέας επικαλείται στοιχεία του Foreign Office, σύμφωνα με τα οποία, μέχρι τα τέλη του 1949, από τους 25.000 άνδρες (αξιωματικοί και οπλίτες) οι οποίοι απεδόθησαν στο στρατό, οι 15.000 εντάχθηκαν στον στρατό εκστρατείας, οι 4.500 απολύθηκαν και οι 5.500 παρέμειναν στη Μακρόνησο.

⁶⁷⁵ Αλέξανδρος Ζαούσης, *Η Τραγική Αναμέτρηση*, σελ. 357, 358. Ο συγγραφέας παραθέτει τα στοιχεία του Ζαφειρόπουλου.

⁶⁷⁶ Εάν δεχθούμε τους αριθμούς που παραθέτει ο Βόγλης και δεν υπολογίσουμε στους «ανανήψαντες» που εντάχθηκαν στον ΕΣ και όσους πήραν απολυτήριο από το νησί.

⁶⁷⁷ *Εμπρός*, 27 Μαΐου 1948.

τάγμα θρύλος (στο πρωτότυπο κεφαλαία)». Στη συνέχεια το τάγμα παρέμεινε στην περιοχή του Γράμμου για εκκαθάριση της περιοχής και διάλυση των υποδομών του ΔΣΕ (κρύπτες, αποθήκες, κλπ) και στις 8 Οκτωβρίου μετακινήθηκε στην περιοχή της Καστοριάς. Στις 24 Μαρτίου 1949 το 596 ΤΠ επέστρεψε στον Γράμμο και συμμετείχε στις μάχες της τελικής φάσης του εμφυλίου. Το τάγμα έλαβε στις 11 Σεπτεμβρίου 1949 το «Διακριτικόν Αγώνος Διασώσεως Ιερών Οσίων Φυλής (ΔΑ-ΔΙΟΦ) από τον αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Βεντήρη⁶⁷⁸. Η μονάδα από τη συμμετοχή της στις επιχειρήσεις 1948 – 1949 (συνολικά 16 μήνες) είχε 1 αξιωματικό και 62 οπλίτες νεκρούς και 26 αξιωματικούς και 305 οπλίτες τραυματίες, δηλαδή ένα σύνολο 394 απωλειών μάχης, ή περίπου το 45% της προβλεπόμενης δύναμης (ή το 70% εάν θεωρήσουμε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ταγμάτων πεζικού διέθετε 500 άτομα)⁶⁷⁹. Από το ημερολόγιο επιχειρήσεων της μονάδας εξάγεται αβίαστα το συμπέρασμα ότι αυτή ήταν πάντα στην πρώτη γραμμή και συμμετείχε στις κύριες επιχειρήσεις των δύο τελευταίων ετών του πολέμου. Δεν μπορεί να ισχυρισθεί κανείς ότι για την ηγεσία ήταν αναλώσιμοι, διότι η ιστορία τους είναι παρόμοια με τα υπόλοιπα τάγματα του ΕΣ, αλλά δεν έτυχε και ιδιαίτερης μεταχείρισης. Οι άνδρες της απέδειξαν την αξία τους, αλλά σε αντίθεση με τους υπόλοιπους στρατιώτες του ΕΣ, που μπορεί να έλπιζαν στην επιείκεια των ανταρτών σε περίπτωση αιχμαλωσίας, αυτοί ήξεραν ότι γι' αυτούς δεν υπήρχε εναλλακτική, παρά μόνο η πλήρης επικράτηση επί των πρώην συντρόφων τους. Εάν κέρδιζε ο ΔΣΕ ήταν βέβαιο ότι τους περίμενε ο θάνατος, ενώ εάν αυτομολούσαν προς αυτόν, τη στιγμή που ήταν φανερό η τελική επικράτηση του ΕΣ, τότε ήταν σαν να υπέγραφαν τη θανατική τους καταδίκη.

⁶⁷⁸ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1290/Γ/39, *Ιστορία του 596 Τάγματος Πεζικού από 07/04/1948 μέχρι 07/11/1949.*

⁶⁷⁹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1290/Γ/40, *Πίνακας του 596 Τάγματος Πεζικού της 11/07/1953 Σχετικά με τον Συνολικό Αριθμό Απωλειών του Τάγματος Κατά τις Επιχειρήσεις των Ετών 1948 και 1949.*

Κεφάλαιο Έβδομο

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

α. *Η κήρυξη «Πανστρατιάς»*

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Εμφύλιος Πόλεμος υπήρξε ένας ολοκληρωτικός πόλεμος, ο οποίος δεν άφησε ανεπηρέαστη καμία πτυχή της κοινωνικής ζωής της χώρας. Ένας νέος πόλεμος και μάλιστα εντός της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας μετά από την τραυματική εμπειρία του Β΄ ΠΠ και της Κατοχής, δεν ήταν κάτι που ενθουσίαζε το λαό. Πόσο μάλλον όταν από την αρχή είχε γίνει εμφανές ότι τα βάρη του πολέμου δεν μοιράζονταν δίκαια, μιας και όπως προαναφέρθηκε, τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, εύρισκαν τρόπους όχι μόνο να πλουτίζουν από αυτόν, αλλά και οι γόνοι τους να μην συμμετέχουν στον φόρο αίματος που πλήρωνε η υπόλοιπη κοινωνία. Η κατάσταση αυτή ενέπνεε ανησυχία στους στρατιωτικούς, οι οποίοι καλούνταν να οδηγήσουν τους στρατεύσιμους σε έναν πόλεμο εναντίον άλλων Ελλήνων και παράλληλα να αντιμετωπίσουν την προπαγάνδα του ΚΚΕ.

Ο Ζαφειρόπουλος παρέθετε στο βιβλίο του υπόμνημα προς την κυβέρνηση του Α/ΓΕΣ, αντιστράτηγου Σπηλιωτόπουλου, με ημερομηνία 12 Δεκεμβρίου 1946, με το οποίο υπέβαλε τις προτάσεις του για την ιδεολογική θωράκιση της κυβερνητικής παράταξης. Πρότεινε την οργάνωση της κυβερνητικής προπαγάνδας, η οποία θα έδινε έμφαση στο μήνυμα ότι ο πόλεμος δεν ήταν ένας αγώνας μεταξύ αριστεράς – δεξιάς, αλλά αντιμετώπισης της επεκτατικής πολιτικής των γειτόνων. Επίσης τη δημιουργία ενός συντονιστικού οργάνου για τη συγκέντρωση, επεξεργασία, αξιολόγηση και διανομή των πληροφοριών που αφορούσαν τους κομμουνιστές. Στο πλαίσιο του αντικομμουνιστικού αγώνα πρότεινε την κήρυξη πανστρατιάς, ουσιαστικά την κήρυξη ολοκληρωτικού πολέμου, με τη συμμετοχή όλων των τοπικών και κρατικών φορέων, οι οποίοι θα οργάνωναν σωματεία «Φίλων του Στρατού», με σκοπό την ενίσχυση των στρατευμένων, των θυμάτων και των οικογενειών τους, στα οποία θα συνεισέφεραν όσοι είχαν οικονομική δύναμη. Στην πανστρατιά θα συμμετείχαν και οι ιερείς, οι οποίοι μέσω των κηρυγμάτων θα προσπαθούσαν να επηρεάσουν την κοινή γνώμη ενάντια στους κομμουνιστές, ενώ οι δικαστές θα έπρεπε να συμμετέχουν και αυτοί με φανατισμό. Η πολιτική εξουσία

θα έπρεπε να εξορμεί στην επαρχία για να τονώνει το φρόνημα του λαού, με ανάλογη κινητοποίηση και της κρατικής μηχανής, καθώς και των «εθνικοφρόνων». Από την πανστρατιά δεν εξαιρούνταν ούτε η νεολαία, η οποία έπρεπε να οργανωθεί και να διαπαιδαγωγηθεί κατάλληλα. Ο Σπηλιωτόπουλος πρότεινε τη λήψη μέτρων κατά των οργανώσεων που κατά τη γνώμη του βοηθούσαν τους κομμουνιστές και μάλιστα δεν εξαιρούσε ούτε την UNRRA, τον Ερυθρό Σταυρό και την Ελληνική Πολεμική Περίθαλψη, τις οποίες θεωρούσε ότι είχαν διαβρωθεί από μέλη του ΚΚΕ και παρείχαν πληροφορίες και υποστήριξη στους αντάρτες. Το υπόμνημα τελείωνε με τη δυσοίωνα φράση: «Τέλος νομίζομεν ότι πρέπει να τεθή ωμώς εις πάντας ότι: “Πας όστις δεν θέλει να πολεμήση ή να αντιδράση κατά των απειλούντων την ύπαρξιν της ελληνικής φυλής Σλαύων και των προς αυτούς συμμάχων κομμουνιστών δεν είναι Έλλην και θα αντιμετωπισθή ως εχθρός”»⁶⁸⁰.

Από το παραπάνω υπόμνημα φαίνεται ξεκάθαρα ότι η στρατιωτική ιεραρχία θεωρούσε τον εαυτό της ως τον μόνο θεσμικό φορέα που προσπαθούσε να αντιμετωπίσει τη δράση της αριστεράς και ότι διεξήγαγε έναν πόλεμο χωρίς να λαμβάνει την οφειλόμενη υποστήριξη από τους υπόλοιπους κρατικούς και κοινωνικούς φορείς. Γνωρίζοντας πώς οργανώθηκε το κατοπινό πλέγμα της «εθνικοφροσύνης» στη διάρκεια του εμφυλίου και των διώξεων εναντίον κάθε διαφορετικής φωνής, άσχετα εάν ανήκε στην αριστερά ή όχι, τότε εύλογα συμπεραίνεται ότι το υπόμνημα του Σπηλιωτόπουλου βρήκε ευήκοα ώτα. Η αντικομμουνιστική προπαγάνδα και η εμφανής στήριξη του στρατού ως θεσμού, έγινε καθεστώς με την πάροδο του χρόνου. Το υπόμνημα του Σπηλιωτόπουλου δεν ήταν το μοναδικό και η στρατιωτική ηγεσία συνέχισε να κατηγορεί τους πολιτικούς για αδράνεια και αδιαφορία στη διεξαγωγή ολοκληρωτικού πολέμου εναντίον του ΚΚΕ, με αποκορύφωμα το υπόμνημα των αντιστρατήγων το χειμώνα του 1948, που αναλύθηκε στο σχετικό κεφάλαιο. Η κατακλείδα του υπομνήματος σήμαινε ότι για τον απλό λαό δεν θα υπήρχαν άλλες δυνατότητες, παρά μόνο η ολοκληρωτική ταύτιση με την κυβερνητική πλευρά, ή σε αντίθετη περίπτωση, διώξεις και ταλαιπωρίες.

Ο Εμφύλιος Πόλεμος ήταν για τις κυβερνήσεις και τον ΕΣ ένας αγώνας σε πολλά μέτωπα, αλλά το κυριότερο ήταν, σε τελική ανάλυση, ο αγώνας για τον έλεγχο της «καρδιάς και του πνεύματος» του άμαχου πληθυσμού. Η στρατηγική διεξαγωγής του πολέμου χαρασσονταν από το ΑΣΕΑ, στο οποίο προήδρευε ο

⁶⁸⁰ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ.144, 145.

πρωθυπουργός. Αυτό συντόνιζε τα διάφορα υπουργεία που εμπλέκονταν άμεσα στην πολεμική προσπάθεια και χάραζε την κρατική πολιτική. Στο πλαίσιο της πανστρατιάς που είχε κηρύξει η κυβέρνηση, είχε κριθεί απαραίτητη η σύσταση ενός κυβερνητικού οργάνου που θα παρείχε επιπρόσθετη ενίσχυση στις κυβερνητικές δυνάμεις, θα μεριμνούσε για τις οικογένειές τους, ενώ θα διεξήγαγε και την κυβερνητική προπαγάνδα (πληροφοριακές επιχειρήσεις θα τις ονομάζαμε σήμερα). Για το σκοπό αυτό συστάθηκε το 1947 η Υπηρεσία Εθνικής Περιθάλψεως και Διαφώτισεως. Η κυβέρνηση τη συνέστησε ως προσωρινή υπηρεσία, η οποία θα λειτουργούσε όσο διαρκούσε ο πόλεμος. Η αρχική της διάρκεια ήταν έξι μήνες και είχε ως σκοπό: «την πρόσθετον ενίσχυσιν των υπό τα όπλα εθνικών δυνάμεων, την περίθαλψιν και προστασίαν των οικογενειών αυτών, καθώς και την εθνικήν διαφώτισιν». Η εν λόγω υπηρεσία υπάγονταν στο υπουργείο Εσωτερικών και στο συμβούλιο συμμετείχαν ο υπουργός Εσωτερικών και οι υπουργοί Οικονομικών, Στρατιωτικών, Δημόσιας Τάξης και Πρόνοιας. Συμμετείχαν επίσης οι διοικητές των τραπεζών Ελλάδας, Εθνικής και Αγροτικής και ένας εντεταλμένος σύμβουλος, ο οποίος εκλέγονταν με απόφαση των παραπάνω μελών και εκτελούσε χρέη εισηγητού, καθώς και οι αρμόδιοι υπουργοί Ναυτικών και Αεροπορίας, εάν τους αφορούσε το θέμα. Με το νόμο η νέα αυτή υπηρεσία ουσιαστικά αποκτούσε το προβάδισμα έναντι όλων των υπόλοιπων φορέων του δημοσίου⁶⁸¹.

Με την ίδρυση της παραπάνω υπηρεσίας οι τότε κυβερνήσεις δημιούργησαν ένα ενιαίο φορέα χάραξης στρατηγικής για την καλύτερη κατανομή των πόρων προς όφελος όσων συντάσσονταν με την κυβερνητική παράταξη, το συντονισμό του κυβερνητικού έργου και των εμπλεκόμενων υπηρεσιών που ασχολούνταν με την περίθαλψη και στήριξη του πληθυσμού, καθώς και του ηθικού των μαχόμενων τμημάτων. Πέρα από το προφανές, ότι οι στρατευμένοι θα πολεμούσαν καλύτερα εάν γνώριζαν ότι υπήρχε ένας ολόκληρος μηχανισμός που υποστήριζε αυτούς και τις οικογένειές τους, η παρουσία στο συμβούλιο του υπουργού Στρατιωτικών, εξασφάλιζε ότι η άποψη του στρατού θα γίνονταν σεβαστή. Η δημιουργία της υπηρεσίας θεσμοθετούσε τη στρατηγική της κυβέρνησης όσον αφορά στη διεξαγωγή των πληροφοριακών επιχειρήσεων (προπαγάνδας), ότι αυτή θα τελούσε υπό ενιαίο φορέα και δεν θα εκπέμπονταν αντικρουόμενα μηνύματα. Αυτά από τη μια μεριά αποσκοπούσαν στην προβολή του κυβερνητικού έργου, της ισχύος της κυβέρνη-

⁶⁸¹ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 50, Τεύχος Α', 26 Μαρτίου 1947, ΝΔ 214, *Περί Συστάσεως Προσωρινής Υπηρεσίας Εθνικής Περιθάλψεως και Διαφώτισεως*.

σης, καθώς και της μέριμνας που λάμβανε για όσους αποδείκνυαν τη νομιμοφροσύνη τους. Από από την άλλη στόχευε στην αποδόμηση της προπαγάνδας του ΚΚΕ/ΔΣΕ και των φιλικών προς αυτών καθεστώτων.

Σημαντικό ρόλο στη διάρκεια του πολέμου έπαιξε και η λογοκρισία. Εάν με την προπαγάνδα οι κυβερνήσεις και ο στρατός προσπαθούσαν να δαιμονοποιήσουν την αριστερά και να επηρεάσουν ευνοϊκά την εθνική και διεθνή κοινή γνώμη, με τη λογοκρισία απέκρυπταν γεγονότα τα οποία μπορεί να γεννούσαν αμφιβολίες ως προς το αξιόμαχο των κυβερνητικών δυνάμεων στα πεδία των μαχών ή την καταλληλότητα των ηγεσιών τους. Παράλληλα μπορούσαν να ελέγχουν το φρόνημα και το ηθικό του προσωπικού τους και να «αφουγκράζονται» τα βαθύτερα αισθήματα της ελληνικής κοινωνίας, καθώς και να προσπαθούν να αποτρέψουν πιθανές διαρροές πληροφοριών. Η στρατιωτική λογοκρισία ασκούσαν από τα Α2 γραφεία (ασφαλείας και πληροφοριών) των μονάδων και σχηματισμών του στρατού ή από εξειδικευμένα προς τούτο γραφεία (Βάσεις Λογοκρισίας) και συμπεριελάμβανε όχι μόνο το τι επιτρέπονταν να δημοσιευτεί στον Τύπο, να ανακοινωθεί στο ραδιόφωνο ή να προβληθεί ως επίκαιρα στις κινηματογραφικές αίθουσες, αλλά γίνονταν έλεγχος και των επιστολών που δέχονταν ή έστελναν οι στρατιωτικοί. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν ο τρόπος που (δεν) κάλυψε ο φιλοκυβερνητικός Τύπος τις πρώτες μάχες στο Βίτσι και την αποτυχία του στρατού, τον Σεπτέμβριο 1948. Αναφέρθηκε στο σχετικό κεφάλαιο το φιάσκο με τη διαρροή πληροφοριών που αφορούσαν στο σχέδιο επιχειρήσεων για την κατάληψη του Γράμμου, οπότε ο ΕΣ ήταν αποφασισμένος να μην επαναληφθεί. Στις εφημερίδες, τις πρώτες ημέρες της μάχης, δεν έγινε καμία μνεία για τις σκληρές μάχες που λάμβαναν χώρα την πρώτη εβδομάδα του Σεπτεμβρίου, ούτε για την αντεπίθεση του ΔΣΕ τη νύχτα 9 προς 10 Σεπτεμβρίου, που οδήγησε στην κατάρρευση της 22 ταξιαρχίας και την άτακτη φυγή στρατιωτών και αξιωματικών προς την Καστοριά. Στην εφημερίδα *Εμπρός* τις ημέρες εκείνες τα πρωτοσέλιδα μονοπωλούσαν οι επιτυχημένες επιχειρήσεις του Α΄ ΣΣ για την εξάλειψη του θύλακα στις Μουργκάνες και η πρώτη (παγκοσμίως) αεροπειρατεία σε αεροσκάφος της ΤΑΕ. Μεγάλης προβολής έτυχε η επίθεση των ανταρτών στην Αγιά Λάρισα και οι μάχες στο Καϊμακτσαλάν, οι οποίες ήταν τελείως περιθωριακές επιχειρήσεις, σε σχέση με όσα λάμβαναν χώρα στο κύριο μέτωπο του πολέμου. Μόνο στις 17 Σεπτεμβρίου, στην τελευταία σελίδα σε ένα μικρό μονόστηλο αναφέρθηκε λακωνικά η επίσκεψη του

υπουργού Στρατιωτικών, Γεώργιου Στράτου, στην Καστοριά και οι συναντήσεις του με τους στρατιωτικούς διοικητές της περιοχής, χωρίς να γίνεται σε κανένα άλλο σημείο της εφημερίδας μνεία για μάχες στην περιοχή⁶⁸².

Η πρώτη νύξη που έκανε η εφημερίδα για μάχες στην περιοχή του Βιστίου ήταν στις 21 Σεπτεμβρίου, όταν ανήγγειλε την έναρξη σκληρών μαχών και επιτυχίες του στρατού⁶⁸³. Την επόμενη ημέρα η εφημερίδα δημοσίευσε διθυραμβικά άρθρα για τις επιτυχίες του στρατού και έκανε λόγο για συντριπτική ήττα του ΔΣΕ. Παράλληλα οι αναγνώστες πληροφορούνταν ότι ο πρωθυπουργός, Θεμιστοκλής Σοφούλης, αναχώρησε για την Καστοριά, όπου θα επισκέπτονταν τμήματα του ΕΣ στον τομέα του Βιστίου, χωρίς κανένα άλλο σχόλιο, ενώ σε άλλη στήλη αναγράφονταν ότι ο υπουργός Στρατιωτικών θα υπέβαλε έκθεση που θα περιέγραφε τις διαπιστώσεις του από την επίσκεψη στους διάφορους τομείς του μετώπου. Στο άρθρο δεν γίνονταν καμία μνεία για τις διαπιστώσεις, αλλά αναφέρονταν ότι θα ζητούσε την αύξηση της δύναμης του στρατού, του εξοπλισμού του και της ανάγκης σφράγισης των συνόρων, δηλαδή θέματα που ήταν ήδη γνωστά στο ευρύ κοινό⁶⁸⁴.

Οι αυξανόμενες απώλειες του στρατού προκάλεσαν την εμπλοκή των πολιτών και με έναν άλλο τρόπο. Λόγω της φύσης του εδάφους και της έλλειψης δρόμων και μεταφορικών ζώων, η διακομιδή των τραυματιών στους σταθμούς διαλογής απαιτούσε πολύωρες κοπιαστικές πορείες από τους τραυματιοφορείς, προκειμένου να μεταφέρουν τους τραυματίες στα σημεία όπου θα μπορούσαν να τους γίνουν οι απαραίτητες χειρουργικές επεμβάσεις. Σύμφωνα με τους Βρετανούς, πολλές φορές επιστρατεύονταν οι κάτοικοι των περιοχών, άνδρες και γυναίκες, οι οποίοι αναλάμβαναν να μεταφέρουν τους τραυματίες κουβαλώντας τους με φορεία στα κατοτράχαλα βουνά, συνδράμοντας ουσιαστικά στο έργο των νοσοκόμων – τραυματιοφορέων και σώζοντας με αυτό τον τρόπο ζωές, που διαφορετικά θα είχαν χαθεί λόγω της μη έγκαιρης διακομιδής τους. Επίσης, πάλι σύμφωνα με τα βρετανικά αρχεία, λόγω των αυξημένων αναγκών, είχαν επιταχθεί σχολικές αίθουσες και άλλα κατάλληλα κτίρια, κυρίως στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη και είχαν μετατραπεί σε θάλαμοι νοσηλείας⁶⁸⁵. Όσον αφορά στη νοσηλεία των τραυματιών, οι πολιτικές υπηρεσίες διέθεσαν πολύτιμο νοσηλευτικό προσωπικό στα στρατιωτικά νοσοκομεία, το οποίο δεν επαρκούσε για τις ανάγκες του γενικού πληθυσμού,

⁶⁸² *Εμπρός*, 17 Σεπτεμβρίου 1948.

⁶⁸³ *Εμπρός*, 21 Σεπτεμβρίου 1948.

⁶⁸⁴ *Εμπρός*, 22 Σεπτεμβρίου 1948.

⁶⁸⁵ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

μιας και ο ΕΣ διέθετε ελάχιστο αριθμό εκπαιδευμένων νοσηλευτών. Σε αυτό τον τομέα πολύτιμη υπήρξε η βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού⁶⁸⁶.

Στο κλίμα συστράτευσης της ελληνικής κοινωνίας για τη νίκη επί του ΔΣΕ οι δικηγορικοί, φαρμακευτικοί και ιατρικοί σύλλογοι είχαν αποφασίσει να παρέχουν τις υπηρεσίες τους δωρεάν στα μέλη των οικογενειών των στρατευσίμων. Οι δράσεις αυτές καταγράφονταν από τις κρατικές υπηρεσίες και υποβάλλονταν με τις μηνιαίες εκθέσεις πεπραγμένων των νομαρχιών, σύμφωνα με την εφημερίδα *Εμπρός*, η οποία προσέθετε ότι τα μέλη των ανωτέρω συλλόγων προσέφεραν και χρήματα για τη δωρεάν χορήγηση φαρμάκων στις εν λόγω οικογένειες⁶⁸⁷.

Οι μάχες και οι νίκες του στρατού αποτελούσαν μια καλή ευκαιρία επίδειξης πνεύματος εθνικοφροσύνης και στήριξης των κυβερνητικών δυνάμεων από διάφορους φορείς. Μία τέτοια περίπτωση ήταν η ευχαριστήρια επιστολή που απέστειλε ο εμπορικός σύλλογος Πτολεμαΐδας στις 11 Ιουλίου 1948 προς τις μονάδες του στρατού, της χωροφυλακής και των ΜΑΥ της περιοχής, μετά την απόκρουση μιας σειράς επιδρομών του ΔΣΕ. Σε αυτήν ο σύλλογος θεωρούσε: «ιεράν και επιβεβλημένην υποχρέωσιν να εκφράσει τον θαυμασμόν του, την ευγνωμοσύνην του, και τας ευχαριστίας του προς όλους υμάς, δια την εν γένει ηρωικήν αξιοθαύμαστον και αξιομίμητον δράσιν σας κατά τας τελευταίας τρεις συνεχείς κρούσεις των Εαμοσλαύων ..(λέξη δυσανάγνωστος) χάρις εις την οποίαν εσώθη ως εκ θαύματος τόσον ολόκληρος η πόλις μας όσον και η αγορά μας». Η επιστολή εξέφραζε τη βεβαιότητα ότι ο αγώνας που διεξήγαγαν οι κυβερνητικές δυνάμεις αποτελούσε πηγή έμπνευσης και παράδειγμα προς μίμηση για όλο τον φιλελεύθερο κόσμο⁶⁸⁸. Τώρα κατά πόσο αυτή η επιστολή εξέφραζε τα πραγματικά αισθήματα των μελών του συλλόγου ή ήταν μία προσπάθεια προσεταιρισμού των αρχών, είναι κάτι που επιδέχεται πολλές ερμηνείες. Αυτό που φαίνεται ξεκάθαρα είναι ότι ο πόλεμος έβλαπτε την επιχειρηματικότητα και ο εμπορικός κόσμος είχε ταχθεί με την κυβερνητική πλευρά, η οποία το 1948 φαινόταν ότι κέρδιζε τον πόλεμο. Το καλοκαίρι εκείνο είχαν καλλιεργηθεί ελπίδες για τον τερματισμό του πολέμου. Με αυτό το σκεπτικό κανένας δεν θα ήθελε να φανεί ότι υποστηρίζει την χαμένη πλευρά ή να προκαλέσει τη μήνι του νικητή.

⁶⁸⁶ Οπ. π.

⁶⁸⁷ *Εμπρός*, 15 Σεπτεμβρίου 1948.

⁶⁸⁸ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1507/Α/2, *Ευχαριστήρια Επιστολή του Εμπορικού Συλλόγου Πτολεμαΐδος προς την 15^η Ίλη Ιππικού, Υποδιοίκηση Χωροφυλακής Εορδαίας και Περιφερειακή Διοίκηση Μ.Α.Υ. Εορδαίας στις 11/07/1948.*

Σημαντικότερο ρόλο στη διατήρηση του ηθικού των μαχόμενων τμημάτων παίζει η γνώση ότι συμμετέχουν σε έναν πόλεμο που είναι δίκαιος, είναι σωστός και ότι έχουν την κοινωνία στο πλευρό τους. Ακόμα και σε έναν πόλεμο όπως ήταν ο Εμφύλιος, όπου οι στρατευμένοι και των δύο πλευρών γνώριζαν ότι μάχονταν εναντίον ομοεθνών τους και πολλές φορές συγγενών τους, ήταν βασική μέριμνα των ηγεσιών να παρουσιάζουν τον αγώνα τους ως δίκαιο και ηθικό και ότι οι ένοπλες δυνάμεις είχαν τη στήριξη της ελληνικής κοινωνίας. Ένας θεσμός που προβάλλονταν έντονα ως επιβεβαίωση της ολόψυχης στήριξης των κυβερνητικών δυνάμεων από τον ελληνικό λαό, ήταν η «Επιτροπή της Φανέλλας του Στρατιώτη». Σκοπός της οργάνωσης ήταν η κατασκευή/προμήθεια και χορήγηση στα μαχόμενα τμήματα μάλλινων ειδών για την αντικατάσταση των φθαρμένων ή/και συμπλήρωση του ιματισμού τους. Τα είδη συγκεντρώνονταν και δεματοποιούνταν ανά χορηγούμενη ποσότητα σε κάθε περιοχή και προωθούνταν στα τμήματα κατόπιν συντονισμού του ΓΕΣ και των κατά τόπους στρατιωτικών διοικήσεων. Η οργάνωση είχε ιδρυθεί για πρώτη φορά το 1939 και κατά τη διάρκεια του πολέμου επεκτάθηκε ραγδαία σε όλη τη χώρα, με πολύ μεγάλη συμμετοχή γυναικών όλων των κοινωνικών τάξεων, ηλικιών και μορφωτικού επιπέδου, καλύπτοντας μεγάλες ελλείψεις σε χειμερινό ιματισμό των μαχόμενων τμημάτων και ενισχύοντας το ηθικό τους. Στη διάρκεια του Εμφυλίου η οργάνωση επανασυστάθηκε και λειτούργησε με τους ίδιους σκοπούς.

Στην εφημερίδα *Αλήθεια* της Τρίπολης, η οποία αυτοπιλοφορούνταν ως «Όργανον των Εθνικοφρόνων Ελλήνων», στο φύλλο της Κυριακής 4 Ιανουαρίου 1948, υπήρχε καταχώρηση περί της ίδρυσης τοπικού παραρτήματος της οργάνωσης για τις ανάγκες των τμημάτων του ΕΣ που επιχειρούσαν στην Πελοπόννησο. Θα ιδρύονταν υποπαραρτήματα και στους υπόλοιπους νομούς της Πελοποννήσου, στα οποία οι πολίτες θα μπορούσαν να προσφέρουν δωρεές σε χρήμα ή είδος (μάλλινα είδη) και τα οποία θα αποστέλλονταν στο παράρτημα της Τρίπολης για συσκευασία και προώθηση στις μονάδες, υπό τις οδηγίες της Κεντρικής Επιτροπής της οργάνωσης και του ΓΕΣ⁶⁸⁹. Σε άλλη καταχώρηση το αναγνωστικό κοινό πληροφορούνταν ότι οι εθελόντριες αδελφές νοσοκόμες του Ερυθρού Σταυρού (30 άτομα), με δική τους πρωτοβουλία, εργασία και δαπάνη, έπλεξαν και συσκεύασαν ισάριθμα δέματα, τα οποία περιείχαν μάλλινα και διάφορα άλλα είδη, αξίας

⁶⁸⁹ *Αλήθεια*, 4 Ιανουαρίου 1948.

100.000 δραχμών έκαστο και θα προωθούνταν σε μονάδα του ΕΣ που βρίσκονταν στα βόρεια σύνορα, με σκοπό να χορηγηθούν σε στρατιώτες των οποίων τα χωριά κατέχονταν από τους αντάρτες⁶⁹⁰. Αναφέρονταν επίσης ότι μετά από έρανο υπέρ της «Φανέλλας του Στρατιώτη», είχε συγκεντρωθεί το ποσό των 56.000.000 δραχμών καθώς και είδη ενδύσεως (κάλτσες, πουλόβερ, γάντια, κλπ)⁶⁹¹. Οι εκδηλώσεις της οργάνωσης δεν είχαν πάντα τη μορφή εράνου, αλλά αποτελούσαν και ευκαιρία διοργάνωσης καλλιτεχνικών δρώμενων, όπου οι νέοι μπορούσαν να αναπτύξουν τα ταλέντα τους και να εμπλουτίσουν τις ευκαιρίες ψυχαγωγίας στις επαρχιακές πόλεις. Στην Πάτρα είχε δοθεί με μεγάλη επιτυχία παράσταση του Γυμνασίου Θηλέων στο Δημοτικό Θέατρο της πόλης⁶⁹².

Οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες της εποχής ασκούσαν μία έμμεση πίεση προς το αναγνωστικό κοινό, προκειμένου να συμμετάσχει ποικιλοτρόπως στην οργάνωση, είτε ενεργά (συμμετέχοντας στις οργανωτικές επιτροπές), είτε συνεισφέροντας σε είδος ή χρήμα. Η συμμετοχή παρουσιάζονταν ως πατριωτικό καθήκον, όπως μαρτυρούσαν οι καταχωρήσεις στην εφημερίδα *Εμπρός*, στην οποία οι αναγνώστες διάβαζαν συνθήματα όπως: «Στρατός και Λαός Ενωμένοι για την Ανεξαρτησία. Ο Στρατός στο Μέτωπο. Ο Λαός στο Καθήκον. Μάλλινά για τον μαχόμενο φαντάρο», ή «Για τον νικητή του Γράμμου, για τον μαχητή της Μουργκάνας, δεν είναι ανάγκη να σου πούμε ποιο είναι το καθήκον σου». Αυτές πλαισίωναν επιστολή του υποστράτηγου Πετζόπουλου με την οποία εξέφραζε τις ευχαριστίες των αξιωματικών και οπλιτών της μεραρχίας του προς την οργάνωση για την επίσκεψη μελών της στο Γράμμο και την επίδοση δεμάτων. Η πράξη τους αποτελούσαν έμπρακτη αναγνώριση των κόπων και των θυσιών στις οποίες υποβάλλονταν τα μαχόμενα τμήματα. Στην επιστολή διαφαίνονταν μία εξιδανικευμένη εικόνα της γυναίκας και της σημασίας που είχε η στήριξή της για τη διατήρηση και εξύψωση του ηθικού των πολεμιστών⁶⁹³.

Το μήνυμα που περνούσαν οι παραινήσεις της εφημερίδας και η επιστολή του Πετζόπουλου ήταν ότι η ταύτιση του στρατού με το λαό στερούσε τη νομιμότητα από τους αντάρτες, ενώ ταυτόχρονα εξύψωνε το ηθικό των στρατευμένων. Ο πόλεμος αυτός ήταν ολοκληρωτικός, άρα το κάθε μέλος της κοινωνίας είχε να επι-

⁶⁹⁰ Οπ. π.

⁶⁹¹ Οπ.π.

⁶⁹² *Νεολόγος Πατρών*, 2 Μαρτίου 1948.

⁶⁹³ *Εμπρός*, 23 Οκτωβρίου 1948. Ο υποστράτηγος Θωμάς Πετζόπουλος εκείνη την περίοδο ήταν διοικητής της Ι μεραρχίας.

τελέσει ένα συγκεκριμένο ρόλο. Κάποιοι έπρεπε να πολεμούν και όσοι δεν πολεμούσαν έπρεπε να συνεισφέρουν με όποιο τρόπο μπορούσαν στην πολεμική προσπάθεια. Αυτό επέτασσε το καθήκον, το οποίο ήταν αυτονόητο και δεν επιδέχονταν επεξήγησης ή αμφισβήτησης. Ο πόλεμος διεξάγονταν για την ανεξαρτησία της χώρας, άρα ήταν συνέχεια του προηγούμενου και για το λόγο αυτό, όπως συνεισέφεραν οι άμαχοι τότε για την χορήγηση των απαραίτητων ειδών ρουχισμού στους στρατευμένους, έτσι έπρεπε να πράξουν και τώρα. Το ενδιαφέρον στην επιστολή Πετζόπουλου ήταν ότι έβλεπε όλους όσους ανήκαν στην κυβερνητική παράταξη ως ένα ενιαίο και αδιάσπαστο σύνολο. Έγραφε ότι η επίσκεψη και η προσφορά των δώρων από την οργάνωση στα μαχόμενα τμήματα, σήμαινε για κάθε στρατιώτη ότι: «του υπενθυμίζει ακόμα, ότι είναι ένα μέλος του οργανικού συλλόγου, της ένδοξης Ελλάδος, που δεν παύει ποτέ να τον θυμάται και να συμπαρίσταται στις δυσκολίες και τις κακουχίες που συναντά καθώς προχωρεί σταθερά και ακατάπαυστα στο στενό και ανηφορικό μονοπάτι της Νίκης»⁶⁹⁴. Από το παραπάνω εδάφιο οι αναγνώστες συμπεραίνουν ότι για την ηγεσία του στρατεύματος η νίκη ήταν βέβαιη, κάτι πολύ βασικό για τη διατήρηση του ηθικού, αλλά παράλληλα δεν υπήρχε δέσμευση για το πότε αυτή θα επιτυγχάνονταν. Αυτό που απαιτούνταν ήταν ο καθένας να έκανε το καθήκον του και να διατηρούνταν η στήριξη του λαού στο στράτευμα. Δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί και η χρονική συγκυρία του άρθρου, εάν σκεφτούμε ότι εκείνη την περίοδο η κρίση ηθικού στις τάξεις του ΕΣ βρισκόνταν στο αποκορύφωμά της, μετά τις επιτυχημένες αντεπιθέσεις του ΔΣΕ και τη διάλυση μονάδων του πρώτου.

Εάν εξεταστεί ο τρόπος που είχε κινητοποιηθεί ο κρατικός μηχανισμός και οι τοπικές κοινωνίες στην έκφραση υποστήριξης του ΕΣ θα διαπιστωθεί ότι ήταν σε πολλά επίπεδα και εκφράζονταν με ποικίλους τρόπους. Ένας τρόπος για να δείξει κάποιος την υποστήριξή του στο στρατό και τη νομιμοφροσύνη του, ήταν με την κατάθεση χρηματικών ποσών υπέρ κάποιας οργάνωσης που ήταν για τη βοήθεια των στρατευμένων. Έτσι η *Αλήθεια* επαινούσε τον σταθμάρχη του σιδηροδρομικού σταθμού του Άργους, διότι είχε καταθέσει υπέρ των μαχόμενων τμημάτων του ΕΣ το ποσό των 100.000 δραχμών⁶⁹⁵, το οποίο αντιστοιχούσε στα χρήματα που θα ξόδευε εάν γιόρταζε την ονομαστική του εορτή, κάτι που ο ίδιος θεω-

⁶⁹⁴ Οπ. π.

⁶⁹⁵ Για να αντιληφθεί ο σημερινός αναγνώστης την αγοραστική αξία του ανωτέρω ποσού, αξίζει να αναφερθεί ότι η ετήσια συνδρομή για την εν λόγω εφημερίδα ανέρχονταν σε 20.000 δραχμές.

ρούσε απαράδεκτο όταν δοκιμάζονταν τόσο σκληρά η χώρα και ο λαός της⁶⁹⁶. Αντίστοιχα στο *Νεολόγο Πατρών*, αναγράφονταν χρηματικές δωρεές από τρίτους υπέρ της «Φανέλλας του Στρατιώτη» στη μνήμη προσφιλών τους προσώπων⁶⁹⁷. Ένας άλλος τρόπος συνεισφοράς ήταν μέσω της προσφοράς περιοδικών και βιβλίων. Στην εφημερίδα *Εμπρός* υπήρχε διαφημιστική καταχώρηση για το περιοδικό *Ο Φρουρός*, το οποίο αυτοτιτλοφορούνταν ως «εθνικοθρησκευτικόν περιοδικόν του στρατού» και διαφήμιζε ότι όποιος αγόραζε ένα τεύχος του περιοδικού, τότε η διεύθυνσή του θα έκανε δώρο ένα επιπλέον τεύχος σε κάποιον στρατιώτη⁶⁹⁸.

Ένας τρόπος που οι τοπικές κοινωνίες μπορούσαν να δείξουν την υποστήριξή τους στους στρατευμένους, ο οποίος ήταν σύμφωνος και με τα ήθη της εποχής, τους έμφυλους ρόλους, αλλά και τις θρησκευτικές διδαχές, ήταν μέσω των επισκέψεων στα νοσοκομεία. Μέσω της *Αλήθειας*, οι αναγνώστες ενημερώνονταν ότι την Πρωτοχρονιά, τους νοσηλευόμενους στο στρατιωτικό νοσοκομείο της πόλης επισκέφτηκαν, εκτός από τις στρατιωτικές αντιπροσωπεΐες και «πλήθος πολιτών, αξιωματικών και οργανώσεις». Η εφημερίδα ανέγραφε επίσης ότι ο τοπικός Μητροπολίτης ήταν και πρόεδρος του σωματείου «Φίλοι του Στρατού» και είχε αναλάβει την πρωτοβουλία για τη διεξαγωγή γιορτής την Κυριακή 4 Ιανουαρίου 1948, στο ΚΨΜ του τοπικού Κέντρου Βασικής Εκπαίδευσης για τους στρατιώτες, στην οποία είχαν κληθεί να παραστούν και όλες οι τοπικές αρχές και πολίτες⁶⁹⁹. Οι τραυματίες στρατιώτες που νοσηλεύονταν στα στρατιωτικά νοσοκομεία δέχονταν υλική και ηθική στήριξη και από απλούς πολίτες, ιδιαίτερα όσα ήταν κοντά στις περιοχές που διεξάγονταν μάχες, όπως στα νοσοκομεία των Ιωαννίνων. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Εμπρός*, οι γυναίκες των Ιωαννίνων ανεξαρτήτως οικογενειακής και οικονομικής κατάστασης, μεριμνούσαν ώστε να προσφέρουν δώρα στους τραυματίες ή τους επισκέπτονταν στα νοσοκομεία της πόλης για να συνδράμουν στο νοσηλευτικό προσωπικό ή να κάνουν παρέα στους νοσηλευόμενους. Ενώ ο αρθρογράφος επαινούσε τη στάση των γυναικών των Ιωαννίνων, παράλληλα στηλίτευε την έλλειψη τέτοιας συμπεριφοράς από τις Αθηναίες και τις προέτρεπε να μιμηθούν το παράδειγμα των πρώτων⁷⁰⁰.

⁶⁹⁶ *Αλήθεια*, 4 Ιανουαρίου 1948.

⁶⁹⁷ *Νεολόγος Πατρών*, 2 Μαρτίου 1948.

⁶⁹⁸ *Εμπρός*, 23 Οκτωβρίου 1948.

⁶⁹⁹ *Αλήθεια*, 4 Ιανουαρίου 1948.

⁷⁰⁰ *Εμπρός*, 23 Οκτωβρίου 1948.

Ένας πολύ διαδεδομένος τρόπος σύσφιξης των σχέσεων των μονάδων του ΕΣ με τις τοπικές κοινωνίες ήταν μέσω της διοργάνωσης αθλητικών αγώνων, κυρίως ποδοσφαιρικών. Με δεδομένη τη δημοφιλία του αθλήματος, ήταν ένας εύκολος και φτηνός τρόπος ψυχαγωγίας τόσο των πολιτών, όσο και των στρατευσίμων. Στην Πάτρα, ο τοπικός σύλλογος «Φίλων του Στρατού» οργάνωσε επίσημο ποδοσφαιρικό αγώνα μεταξύ της τοπικής Αστυνομικής Διεύθυνσης και του Αστέρα, τον οποίο παρακολούθησαν οι τοπικές αρχές και περίπου 5.000 πολίτες, γεγονός που εξέπληξε τους διοργανωτές, λόγω της μεγάλης προσέλευσης. Ο αγώνας έγινε υπέρ του «Σπιτιού του Στρατιώτη». Επίσης οι αναγνώστες πληροφορούσαν ότι, σε φιλικό αγώνα η ΑΕΚ Πατρών είχε κερδίσει την ομάδα του τοπικού τάγματος⁷⁰¹.

Είναι γνωστή η ευεργετική επίδραση στο ηθικό των μαχόμενων τμημάτων η ύπαρξη τακτικής αλληλογραφίας με συγγενείς, ή φίλους στα μετόπισθεν, οι οποίοι θα εκφράζουν το ενδιαφέρον τους και τη στήριξή τους. Πολλοί στρατευμένοι επιζητούσαν την αλληλογραφία όχι μόνο με τους γνωστούς τους, αλλά και με αγνώστους. Οι εφημερίδες έπαιζαν το ρόλο του ενδιάμεσου φιλοξενώντας αγγελίες από στρατεύσιμους, όπως αυτή στρατιώτη του 622 ΤΑΓΣ από την Πάτρα, ο οποίος ζητούσε την έναρξη αλληλογραφίας με «οποιοδήποτε συμπολίτη ή συμπολίτιδά του»⁷⁰². Αυτή η πρακτική πολλές φορές αποσκοπούσε στην απόκτηση γνωριμίας και τη σύναψη δεσμού με το άλλο φύλλο.

Από την πλευρά της η επίσημη στρατιωτική ηγεσία καλλιεργούσε την εξωστρέφεια του στρατεύματος και την ανάπτυξη στενών σχέσεων με τις διάφορες επαγγελματικές ομάδες. Η ίδια τηρούσε μία σχέση προϊστάμενου – υφιστάμενου με τους πολίτες, αφού σε επιστολές της εξέφραζε την ευαρέσκειά της και όχι τις ευχαριστίες της. Σε έγγραφό του ο Α/ΓΕΣ, αντιστράτηγος Δημήτριος Γιατζής, εξέφραζε την ευαρέσκειά του προς τον Φαρμακευτικό Σύλλογο Αττικοβοιωτίας, διότι τα μέλη του εκτελούσαν καθημερινά δωρεάν 600 συνταγές σε οικογένειες στρατευμένων, όπως επίσης και όσες στέλνονταν από τον σύλλογο «Φίλοι του Στρατού». Εκτελούσαν επίσης σε τιμή κόστους κάθε συνταγή που προοριζόνταν για μέλη οικογενειών στρατευμένων, ενώ 70 μέλη του συλλόγου προσφέρθηκαν εθε-

⁷⁰¹ *Νεολόγος Πατρών*, 2 Μαρτίου 1948.

⁷⁰² Οπ. π. Από διάφορες μαρτυρίες φαίνεται ότι αρκετές γυναίκες της εποχής είχαν αναπτύξει αλληλογραφία με στρατευμένους, αλλά δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί πόσες από αυτές τις σχέσεις δι' αλληλογραφίας κατέληξαν σε γνωριμία πρόσωπο με πρόσωπο ή αισθηματική σχέση.

λοντικά και ανέλαβαν, μέσω των κατά τόπους ενοριών, την πλήρη φαρμακευτική περίθαλψη των οικογενειών των στρατευθέντων από την περιοχή⁷⁰³.

Η λειτουργία των κέντρων εκπαίδευσης αποτελούσε, όπως και σήμερα, ένα τρόπο τόνωσης της οικονομικής δραστηριότητας των περιοχών που τα φιλοξενούσαν. Η ύπαρξή τους σε μια πόλη αποτελούσε μια καλή αφορμή για την επίδειξη πνεύματος εξωστρέφειας του ΕΣ και τη σύσφιξη των δεσμών με την τοπική κοινωνία και τους οικείους των στρατευμένων. Σε ευρεία σύσκεψη το καλοκαίρι του 1946, λίγο καιρό μετά την ίδρυσή τους, στην οποία συμμετείχαν Βρετανοί και Έλληνες αξιωματικοί, συζητήθηκαν διάφορα θέματα που σχετίζονταν με την οργάνωση και τη λειτουργία τους και ήταν αποτέλεσμα των απαντήσεων σχετικού ερωτηματολογίου που είχαν συμπληρώσει εκπαιδευτές (Βρετανοί και Έλληνες) και εκπαιδευόμενοι σε αυτά. Ένα από τα θέματα που συζητήθηκαν και αποφασίστηκαν ήταν ότι θα γίνονταν ανοικτές εκδηλώσεις με το πέρας της εκπαίδευσης κάθε ΕΣ-ΣΟ, στην οποία θα λάμβαναν χώρα επιδείξεις, με σκοπό την τόνωση του ενδιαφέροντος των τοπικών κοινωνιών, ενώ κατά την τελετή ορκωμοσίας των νεοσύλλεκτων θα προσκαλούνταν οι συγγενείς τους⁷⁰⁴.

Οι δεσμοί μεταξύ στρατού και πολιτών ήταν αμφίδρομοι. Δεν ήταν μόνο οι πολίτες που με ποικίλους τρόπους εξέφραζαν και υλοποιούσαν την υποστήριξή τους στους στρατιώτες, αλλά και οι στρατιώτες βοηθούσαν όπως μπορούσαν τους σκληρά δοκιμαζόμενους πολίτες. Σε μια περίπτωση ο υπουργός Στρατιωτικών, Γεώργιος Στράτος, απένειμε συγχαρητήρια και διέταξε να κοινοποιηθεί η πράξη τους σε όλο το στράτευμα ως παράδειγμα προς μίμηση, σε 9 οπλίτες θητείας του 420 Στρατιωτικού Νοσοκομείου, διότι είχαν ζητήσει να διενεργείται μηνιαία κράτηση για ένα δμηνο 5.000 δραχμών από τις αποδοχές τους, υπέρ του Εράνου Προστασίας του Παιδιού, ο οποίος τελούσε υπό την αιγίδα της βασίλισσας Φρειδερίκης⁷⁰⁵.

⁷⁰³ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1566/Δ/22, Διαταγή του Γενικού Επιτελείου Στρατού της 07/12/1948 προς Φαρμακευτικό Σύλλογο Αθηνών Σχετικά με την Έκφραση Ευαρέσκειας για την Εθελοντική Προσφορά του Συλλόγου (Κοινοποιήθηκε με την 5067/21 Δγή του Γ' Σώματος Στρατού της 20/12/1948).

⁷⁰⁴ The National Archives, WO 202/945, *Quarterly Historical Reports, July – September 1946*.

⁷⁰⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1566/Δ/4, Διαταγή της Γενικής Διεύθυνσης του Υπουργείου Στρατιωτικών της 31/05/1948 Σχετικά με την Προσφορά Χρημάτων από Οπλίτες για την Ενίσχυση Παιδιών (Κοινοποιήθηκε στα Γραφεία με την 5051/202 Διαταγή του Γ' Σώματος Στρατού της 16/09/1948).

β. *Η εμπλοκή του στρατού σε κοινωνικές δράσεις*

Πολλές φορές στρατιωτικά τμήματα διατέθηκαν για παροχή προστασίας σε διάφορες ανθρωπιστικές οργανώσεις (πχ UNRRA, Ερυθρός Σταυρός), οι οποίες μετέφεραν φάρμακα, τρόφιμα και είδη πρώτης ανάγκης σε αμάχους, κατά τη διάρκεια της σύρραξης. Επίσης, οι στρατιωτικές υπηρεσίες συνεργάστηκαν με άλλες κρατικές υπηρεσίες ή ανέλαβαν οι ίδιες την περίθαλψη των αμάχων, την τροφοδοσία τους ή την επισκευή και κατασκευή κρίσιμων υποδομών (πχ γέφυρες, υδραγωγεία, νοσοκομεία, κλπ). Στο πλαίσιο αυτό ο ΕΣ είχε αναλάβει την περίθαλψη και σίτιση των κατοίκων, όπως μαρτυρεί η διαταγή του Γ' ΣΣ προς το Τακτικό Συγκρότημα Εθνοφρουράς Κατερίνης στις 17 Δεκεμβρίου 1948, με το οποίο το διέταζε να χορηγήσει τα τρόφιμα που αναλογούσαν στους κατοίκους του χωριού Άγιος Δημήτριος⁷⁰⁶. Η διανομή τροφίμων, φαρμάκων, ρουχισμού, κλπ ήταν ένα πανίσχυρο όπλο της κυβέρνησης στον έλεγχο του πληθυσμού, καθώς και όπλο προπαγάνδας. Παρουσίαζε το στρατό και γενικά το κράτος ότι νοιάζονταν για τον άμαχο πληθυσμό και τις ανάγκες του, και αντιδιάστελε τη δράση της σε σχέση με τους αντάρτες και την ΠΔΚ, παρουσιάζοντάς τους ότι το μόνο που τους ένοιαζε ήταν η αρπαγή και η καταστροφή της χώρας. Επίσης σε μέρη που ελέγχονταν από τον ΔΣΕ ή ο έλεγχος του ΕΣ δεν ήταν απόλυτος, αποφασίζονταν η κατακράτησή της, με σκοπό τον εξαναγκασμό των κατοίκων να μετοικήσουν σε ελεγχόμενες από την κυβέρνηση περιοχές, στερώντας έμπυχο δυναμικό από τους αντάρτες.

Σε άλλη περίπτωση, το Γ' ΣΣ εξέδωσε στις 25 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους οδηγίες, με τις οποίες διέταζε τους υφισταμένους του να συνδράμουν με κάθε τρόπο τους χωρικούς στην καλλιέργεια των χωραφιών τους και να προστατέψουν την παραγωγή τους. Έδινε μάλιστα στην όλη προσπάθεια την ίδια σημασία με τον πολεμικό αγώνα, μιας και θεωρούσε την επιτυχία του έργου τους ως μία ακόμα νίκη, σε ηθικό επίπεδο, ενάντια στον ΔΣΕ. Τα αντίστοιχα Γραφεία Πολιτικών Υποθέσεων (ΓΠΥ) των σχηματισμών ή τα Α2 γραφεία θα έπρεπε να διοργανώνουν, σε συνεργασία με τις πολιτικές αρχές, σεμινάρια διαφώτισης των αγροτών, στα οποία θα εξηγούσαν τη σημασία της όλης προσπάθειας για την τελική νίκη, καθώς και να

⁷⁰⁶ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1936/Α/1/Γ, Διαταγή του Γ' Σώματος Στρατού προς το Τακτικό Συγκρότημα Εθνοφρουράς Κατερίνης Σχετικά με Εφόδια Κοινότητας Αγίου Δημητρίου στις 17/12/1948.

καταρτίσουν έγκαιρα το πρόγραμμα της χειμερινής καλλιεργητικής περιόδου⁷⁰⁷. Η προστασία των κειμηλίων της θρησκευτικής και πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου έτυχαν και αυτά της προσοχής του στρατού. Με έγγραφό του το ΓΕΣ προς το υπουργείο Εξωτερικών ανέφερε ότι δεν ήταν δυνατή η πλήρης αποτροπή εισόδου ανταρτών στην χερσόνησο και υπήρχε ο κίνδυνος αρπαγής κειμηλίων που φυλάσσονταν στις μονές. Για το λόγο αυτό πρότεινε όπως η Ιερή Επιστολή συγκέντρωνε τα κειμήλια που ήταν εύκολο να μεταφερθούν και να τα μεταφέρει στη Θεσσαλονίκη για φύλαξη μέχρι το τέλος των συγκρούσεων⁷⁰⁸. Βέβαια είναι γνωστό ότι δεν έγινε ποτέ επίθεση των ανταρτών στο Άγιο Όρος, αλλά η όλη ενέργεια είναι ενδεικτική του κλίματος εκείνων των ημερών.

Ενώ περιπτώσεις όπως οι παραπάνω τραβούσαν τα φώτα της δημοσιότητας, ο ΕΣ της περιόδου ενεπλάκη και σε θέματα που αφορούσαν στην εκπαίδευση των μαθητών. Στις 19 Σεπτεμβρίου 1948, η ΧΙ μεραρχία με σήμα της προς το Γ΄ ΣΣ ανέφερε την κατάσταση που επικρατούσε στο χωριό Αρχάγγελος του νομού Πέλλας. Το χωριό, σύμφωνα με την αναφορά, παρόλο που είχε περισσότερους από 200 μαθητές, δεν είχε εδώ και αρκετά χρόνια δάσκαλο και υπενθύμιζε ότι σε λίγες ημέρες θα άρχιζαν οι εγγραφές για το νέο σχολικό έτος. Τόνιζε ότι παρόλο που υπήρχε οδικό δίκτυο σε λειτουργία και ήταν πλέον ασφαλής η κυκλοφορία των κατοίκων, εν τούτοις δεν είχε εμφανιστεί κανένας αρμόδιος στο χωριό εδώ και 18 ημέρες. Από την αναφορά φαίνεται ξεκάθαρα ότι η μεραρχία συμμαρτυρούσε τα παράπονα των κατοίκων του χωριού, οι οποίοι διερωτόταν πώς μπορούσε το κράτος να απαιτεί από αυτούς πίστη και αφοσίωση, ύστερα από την εγκατάλειψή τους, την οποία χαρακτήριζε «εγκληματική»⁷⁰⁹.

Στη χώρα απαιτούνταν η εκτέλεση έργων αποκατάστασης των υποδομών, μετά τις καταστροφές που είχε προξενήσει ο Β΄ ΠΠ και συνεχίζονταν λόγω του Εμφυλίου. Στην ανοικοδόμηση της χώρας συμμετείχαν όχι μόνο διάφορες κρατικές υπηρεσίες, αλλά και εξειδικευμένο στρατιωτικό προσωπικό των ξένων αποστολών. Ένα κλιμάκιο του Σώματος του μηχανικού των ΗΠΑ (US Army Corps of Engineers) είχε αναλάβει την κατασκευή σιδηροδρομικής γέφυρας στην περιοχή Βαρδαρόβαση του νομού Πέλλας και ζητούσε από το Γ΄ ΣΣ την έκδοση των απα-

⁷⁰⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1936/Α/15/Γ, Διαταγή του Γ΄ Σώματος Στρατού προς τις VII και XI Μεραρχίες Σχετικά με την Μέριμνα για την Καλλιέργεια και Σπορά στις 25/09/1948.

⁷⁰⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 7, σελ. 221.

⁷⁰⁹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1200/Α/16, Αναφορά XI Μεραρχίας της 19/09/1948 προς το Γ΄ Σώμα Στρατού, περί μη λειτουργίας Δημοτικού Σχολείου εις Αρχάγγελον.

ραίτητων αδειών για την κίνηση του εργατοτεχνικού προσωπικού (Ελλήνων και ξένων) κατά τις νυχτερινές ώρες. Ο υπεύθυνος αξιωματικός ενέκρινε το αίτημα και διέταξε την εντός της ίδιας ημέρας έκδοση των απαιτούμενων αδειών και την ειδοποίηση του αρμόδιου τάγματος που ήταν επιφορτισμένο με την ασφάλεια της περιοχής⁷¹⁰. Δεν είναι γνωστό εάν υλοποιήθηκε η απόφαση σύμφωνα με τα διατασσόμενα, αλλά είναι φανερό ότι ο στρατός μπορούσε να ενεργεί άμεσα και να παρακάμπτει χρονοβόρες διαδικασίες και γραφειοκρατικές αγκυλώσεις, όταν έκρινε ότι ήταν απαραίτητο, ενώ είχε δημιουργήσει και τις απαραίτητες δομές ώστε να μπορούν οι διάφοροι φορείς να έρχονται σε επικοινωνία με τις στρατιωτικές αρχές.

Κάποιες φορές οι τοπικές αρχές χρησιμοποιούσαν τις πρόνοιες που παρείχε η νομοθεσία και σχετίζονταν με την πολεμική προσπάθεια, προκειμένου να μπορούν να βοηθήσουν τις τοπικές κοινωνίες και να τις ανταμείψουν για τη νομιμοφροσύνη τους. Η Υποδιεύθυνση Χωροφυλακής Κολινδρού με έγγραφό της προς ΓΔΒΕ, ανέφερε ότι η κοινότητα στερούνταν ιατρού, πράγμα που προξενούσε απόγνωση στους κατοίκους. Έφερνε ως παράδειγμα περιστατικό που είχε λάβει χώρα πριν από μερικές ημέρες, όταν όχημα είχε πέσει σε νάρκη στον δρόμο Κολινδρού – Αιγινίου και οι τραυματίες υπέκυψαν στα τραύματά τους, λόγω έλλειψης ιατρικής βοήθειας. Έκανε έκκληση να μεριμνήσει για την τοποθέτηση ιατρού, μέσω του μέτρου της πολιτικής επιστράτευσης και ανέφερε ως ενισχυτικό επιχείρημα τη νομιμοφροσύνη των κατοίκων και το στρατωνισμό στρατιωτικού τμήματος⁷¹¹.

Ένας άμεσος και εντυπωσιακός τρόπος επίδειξης της ισχύος του στρατού και καλλιέργειας των σχέσεων στρατού – κοινωνίας, μαζί με την εκμετάλλευση του γεγονότος για προπαγανδιστικούς λόγους, ήταν οι εθνικές επετείοι. Ο ΕΣ παρουσιάζονταν ως ο θεματοφύλακας του έθνους και ο εγγυητής της ανεξαρτησίας του, ενώ ιδιαίτερα η επέτειος της 28^{ης} Οκτωβρίου προσφέρονταν για τον τονισμό της συνέχειας του αγώνα που είχε ξεκινήσει το 1940. Η εφημερίδα *Εμπρός* στις 26 Οκτωβρίου 1948, ανήγγειλε την έναρξη των εορταστικών εκδηλώσεων για την εθνική επέτειο και περιέγραφε το πρόγραμμα. Η κορύφωση των εκδηλώσεων θα γίνονταν την ημέρα της εθνικής επετείου με την παρέλαση μονάδων του Α΄ ΣΣ, τα ο-

⁷¹⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1200/Α/1, Αναφορά από Ελληνικό Τμήμα Γραφείου Μηχανικού Περιοχής, Σώμα Μηχανικών Θεσσαλονίκης, την 20/10/1948 για Ημερήσια Κίνηση Εργατών εις Γέφυραν Αξιού, μέσω Συνταγματάρχου Χόλλαντ, Αμερικανού Συνδέσμου, προς Α1 Επιτελείο Γ΄ Σώματος Στρατού.

⁷¹¹ Αρχείο ΓΑΚ, Αριθμός Πρωτοκόλλου 12836/06 – 08 – 1948. Προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://arxeiomnimon.gak.gr/storage/files/image/cache/image/904806ea9f76f_858/6681731w.1200.jpg, την 28 Ιουλ 17.

ποία θα ακολουθούσαν τους αναπήρους πολέμου. Φαίνεται ότι τους διοργανωτές τους απασχολούσε έντονα το θέμα της ασφάλειας και της πρόληψης πιθανών τρομοκρατικών χτυπημάτων διότι: «απαγορεύεται απολύτως η παραμονή οιοδήποτε ατόμου επί των στεγών και των ταρατσών των οικιών των κειμένων επί των οδών Ηρώδου του Αττικού – Βασιλίσσης Σοφίας και Αμαλίας μέχρι του Ξυλοθραύστου και εκατέρωθεν αυτών εις βάθος 100 μέτρων»⁷¹².

Η σχέση του στρατού με τον πληθυσμό ήταν αρκετά βαθιά, διότι ο στρατός ήταν και εργοδότης για μέρος του πληθυσμού. Σε μια εποχή που υπήρχε υψηλή ανεργία και η οικονομική ζωή της χώρας δεν είχε αρχίσει να αναπτύσσεται, ο ΕΣ παρενέβαινε στην κοινωνία, προσλαμβάνοντας άμεσα εργατοτεχνικό, διοικητικό ή επιστημονικό προσωπικό, ή πληρώνοντας για τις υπηρεσίες τους. Η ένταξη νέων οπλικών συστημάτων και η αναδιοργάνωση του στρατεύματος πάνω σε σύγχρονες βάσεις, δημιούργησαν την ανάγκη πρόσληψης εξειδικευμένου προσωπικού. Η εφημερίδα *Εμπρός* στις 30 Οκτωβρίου 1946, δημοσίευσε προκήρυξη για τη συμμετοχή στρατιωτικών και πολιτών, οι οποίοι επιθυμούσαν να συμμετάσχουν σε εξετάσεις για την κατάταξη εθελοντών μηχανικών τηλεπικοινωνίας και οργάνων. Οι ενδιαφερόμενοι θα παρουσιάζονταν στο νέο Κέντρο Εκπαίδευσης Τεχνικών, όπου θα ενημερώνονταν για τον τρόπο διεξαγωγής των εξετάσεων⁷¹³.

Οι ανάγκες του στρατού σε θέματα κατασκευής οχυρώσεων, μισθοδοσίας των διαφόρων παραστρατιωτικών τμημάτων, κλπ, καλύπτονταν εκτός από τα κονδύλια του τακτικού προϋπολογισμού και από έκτακτες εισφορές που επιβάλλονταν στα διανεμόμενα είδη. Ορισμένες φορές προέκυπταν δυσλειτουργίες στην λειτουργία του συστήματος, όπως φαίνεται από αναφορά που υπέβαλε η 32 ταξιαρχία. Με αυτή ανέφερε ότι για τις ανάγκες κατασκευής οχυρώσεων, καταβολής αποζημιώσεων στις ΜΑΔ και για την κατασκευή υδραγωγείου στην Έδεσσα είχαν επιβληθεί, με μέριμνα του νομάρχη Πέλλας, εισφορές εκ μέρους των πολιτών, οι οποίες επιβάρυναν τα διανεμόμενα κρατικά εφόδια. Κατόπιν επέμβασης του τοπικού βουλευτή το υπουργείο Εφοδιασμού είχε εκδώσει εγκύκλιο που τις καταργούσε, γεγονός που προκάλούσε προβλήματα στην ομαλή ροή της χρηματοδότησης των παραπάνω έργων. Σύμφωνα με την ταξιαρχία, δεν ήταν πρόθεση του βουλευ-

⁷¹² *Εμπρός*, 26 Οκτωβρίου 1946. Την ημέρα εκείνη αποφάσισε και το Δημοτικό Συμβούλιο της Αθήνας τη μετονομασία της οδού *Πατησίων* σε *28^{ης} Οκτωβρίου*.

⁷¹³ *Εμπρός*, 30 Οκτωβρίου 1946.

τή η διακοπή των εισφορών, αλλά η συνέχιση αυτών με άλλο τρόπο. Η ταξιαρχία πρότεινε την εκδήλωση ενεργειών για τη συνέχιση των εισφορών⁷¹⁴.

Οι στρατιωτικές αρχές απαιτούσαν από τις αντίστοιχες τοπικές (δημάρχους, κοινοτάρχες) τον καθορισμό ατόμων, τα οποία θα προσέφεραν εργασία επ' ωφελεία των μονάδων. Αυτές αφορούσαν συνήθως οδηγούς στα στρατιωτικά τμήματα που κινούνταν σε μια περιοχή, λόγω της γνώσης του εδάφους, οδηγούς σε επίτακτα οχήματα ή μουλαράδες, κλπ. Μπορεί η επίσημη γραμμή να πρέσβευε ότι συμμετείχαν όλοι σε αυτόν για τη συντριβή του κομμουνισμού, η αλήθεια όμως ήταν ότι δεν κατανέμονταν τα βάρη με τον ίδιο τρόπο. Υπήρχαν αδικίες και διακρίσεις που γεννούσαν συναισθήματα πικρίας, οι οποίες δεν πρέπει να ήταν άσχετες με την κοινωνική και οικονομική θέση κάποιου, ή τις σχέσεις του με την τοπική εξουσία. Με έγγραφό του προς τους δημάρχους και κοινοτάρχες, ο νομάρχης Πέλλας τους ενημέρωνε ότι επανειλημμένως ήταν αποδέκτης παραπόνων από πολίτες που αφορούσαν στην άδικη («κακή» στο πρωτότυπο) κατανομή της υποχρέωσης παροχής προσωπικής εργασίας επ' ωφελεία των στρατιωτικών αρχών και της επανειλημμένης ή συνεχούς χρησιμοποίησης των ίδιων προσώπων, ή προσώπων ακατάλληλων για εργασία, πάμφτωχων, ασθενών, ή επιβαρυνμένων με πολλές οικογενειακές υποχρεώσεις. Το φαινόμενο το είχαν παρατηρήσει και οι στρατιωτικές αρχές και είχαν διατυπώσει παράπονα για την πρακτική αυτή, ενώ τόνιζαν ότι αυτή προξενούσε ζημιά στην κυβερνητική υπόθεση. Για την εξάλειψη του φαινομένου και την αποκατάσταση της δικαιοσύνης τους διέταξε να καταρτίσουν, με βάση τα δημοτολόγια, ονομαστικούς πίνακες κατάλληλων ατόμων για παροχή προσωπικής εργασίας, στους οποίους θα συμπεριλαμβάνονταν όλοι οι δημότες: «ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξεως και επαγγέλματος». Θα έπρεπε επίσης να καθορίσουν πότε ο κάθε δημότης ήταν υποχρεωμένος να παρέχει τις υπηρεσίες του για τις ανάγκες του στρατού, ενώ όσοι δεν επιθυμούσαν να το κάνουν ήταν υποχρεωμένοι να ορίσουν αντικαταστάτη, τον οποίο και θα πλήρωναν οι ίδιοι. Ιδιαίτερη μνεία έκανε ο νομάρχης για τους εύπορους πολίτες, για τους οποίους διέταξε να μην γίνεται καμία εξαίρεση, ως προς την υποχρέωση παροχής εργασίας ή την εξεύρεση και πληρωμή αντικαταστάτη⁷¹⁵.

⁷¹⁴ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1200/Α/34, Διαταγή από την 32 Ταξιαρχία προς XI Μεραρχία περί Διακοπής Εισφορών.

⁷¹⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1200/Α/5, Αναφορά από Νομαρχία Πέλλας της 25/09/1948 προς Δημάρχους και Προέδρους για Δίκαιη Κατανομή Προσώπων για Προσωπική Εργασία για Διευκόλυνση Στρατιωτικών Τμημάτων.

γ. *Μέτρα για τη διατήρηση του ηθικού, μέριμνας για το προσωπικό και επηρεασμού της κοινωνίας*

Μπορεί να υπήρχε ολόκληρο πλέγμα σχέσεων μεταξύ στρατού και κοινωνίας, αλλά κανένας δεν ξέχναγε ότι διεξάγονταν ένας σκληρός πόλεμος και ότι κάποια στιγμή η «καμπάνα μπορεί να χτυπούσε» και για κάποιον δικό του άνθρωπο. Ανεξάρτητα με ποιον τρόπο θα επέρχονταν ο θάνατος, ο στρατός είχε μια τυποποιημένη διαδικασία να τον κοινοποιήσει. Πέρα από τα προβλεπόμενα έντυπα που έπρεπε να συμπληρωθούν και τις γραφειοκρατικές ενέργειες που προβλέπονταν στους σχετικούς κανονισμούς (πχ πιστοποιητικό θανάτου, δελτίο αναγνώρισης νεκρού, δήλωση ταφής, κλπ), βασική υποχρέωση ήταν η ενημέρωση των οικείων του νεκρού για το γεγονός. Για πάρα πολλές οικογένειες το νέο που τους πληροφορούσε το θάνατο του αγαπημένου τους προσώπου κατέφτανε με ένα τηλεγράφημα. Οι μάχες στο Γράμμο το καλοκαίρι του 1948 στοίχισαν τη ζωή σε πολλούς μαχητές και των δύο πλευρών. Ένα λιτό τηλεγράφημα του 509 τάγματος προς τον 1^ο λόχο του 83 τάγματος Εθνοφρουράς πληροφορούσε ότι: «Ο στρατιώτης Τσόγκας Αναστάσιος εκ Κορυφής Βοΐου έπεσεν εις μάχην προς κατάληψιν Ταμπούρι την 1.8.48»⁷¹⁶. Το 83 ΤΕ έδρευε στην Σιάτιστα σε κοντινή απόσταση από το χωριό του φονευθέντα και ήταν πολύ πιθανό να ανέλαβε η μονάδα να ενημερώσει τους οικείους του νεκρού. Την ίδια ημέρα και στην ίδια μάχη φονεύθηκε ο λοχαγός Μιχαήλ Πλέσσα του ιδίου τάγματος. Λόγω του βαθμού του, ο ίδιος ο διοικητής της μονάδας απέστειλε τηλεγράφημα στον Νικόλαο Πλέσσα, ενώ τον ενημέρωνε ότι θα ακολουθούσε και επιστολή. Με αυτό τον πληροφορούσε ότι ο φονευθείς «έπεσεν ηρωικά μαχόμενος επί Ταμπούρι – Φούρκας την 1.8.48». Οι μάχες στο Ταμπούρι υπήρξαν σκληρότατες και το τάγμα απέτυχε να το καταλάβει, γι' αυτό το λόγο ο διοικητής της μονάδας έγραφε ότι «διακομιδή σορού αδύνατος»⁷¹⁷.

Ο θάνατος των στρατιωτών μπορεί να αποτυπώνονταν στις στρατιωτικές αναφορές με ψυχρά στατιστικά δελτία, αλλά για τους γονείς τους ήταν μια ανείπω-

⁷¹⁶ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1268/Α/27, *Σήμα του 509 Τάγματος Πεζικού προς το 83 ΤΕ για τον Θάνατο του Στρατιώτη Τσόγκα Αναστασίου.*

⁷¹⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1268/Α/26, *Σήμα του 509 Τάγματος προς Νικόλαο Πλέσσα που τον Ενημερώνει για το Θάνατο του Μιχαήλ Πλέσσα.* Για τις συνθήκες θανάτου του λοχαγού Πλέσσα καθώς και για τις σκληρότατες μάχες για την κατάληψη του υψώματος Ταμπούρι (1 – 5 Αυγούστου), βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκκαθάρισις της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 247 – 256. Ο λοχαγός πολέμησε όντως ηρωικά και σκοτώθηκε προσπαθώντας να εμψυχώσει τους άνδρες του και να επιτύχει την αποστολή του. Το όνομα του λοχαγού Πλέσσα επιζεί στον ΕΣ, μέσω του στρατοπέδου επί της λεωφόρου Μεσογείων, λίγο κάτω από το ΥΕΘΑ.

τη τραγωδία. Ο Κωνσταντίνος Κόρκας διηγείται ένα σπαραχτικό περιστατικό όπου ο πατέρας ενός νεκρού στρατιώτη του λόχου του τον προσέγγισε και ζήτησε να παραλάβει τη σορό του μοναχογιού του, προκειμένου να τον θάψει στο χωριό του για: «να τον έχω στο νεκροταφείο να του μιλάω», όπως του είπε. Οι διαταγές όμως απαγόρευαν τέτοιες ενέργειες, διότι οι νεκροί έπρεπε να θάβονται σε στρατιωτικά νεκροταφεία. Οι ικεσίες του πατέρα ήταν τέτοιες που λύγισαν τον Κόρκα και προσέφυγε στον διοικητή της ταξιαρχίας, προκειμένου να δοθεί η σχετική άδεια, πράγμα που έγινε. Το τραγικό στην ιστορία αυτή είναι ότι ο νεκρός κατάγονταν από τη Ρούμελη και σκοτώθηκε στη Φλώρινα και ο πατέρας του ταξίδεψε ως εκεί (και κάποιος μπορεί εύκολα να φανταστεί υπό ποιες συνθήκες και πόσες δυσκολίες) προκειμένου να τον παραλάβει⁷¹⁸.

Οι απώλειες του στρατού κατά τις μάχες ήταν ένα γεγονός που δεν περιορίζονταν μόνο εντός των μονάδων ή των οικογενειών των φονευθέντων. Τότε, όπως και σήμερα, οι κηδείες των πεσόντων ήταν ένα δημόσιο γεγονός και ακολουθούσε ένα αυστηρά καθορισμένο τελετουργικό⁷¹⁹. Ήταν ένας τρόπος για να δείξουν οι ένοπλες δυνάμεις και η πολιτεία την αξία που έδιναν σε όσους αναλάμβαναν να πολεμήσουν και να πεθάνουν ακολουθώντας τις διαταγές τους και παράλληλα να προκαλέσουν τη συγκίνηση και το δέος στους παρευρισκομένους. Με το όλο, σχετικά πομπώδες, τελετουργικό βεβαιώνονταν ότι ο νεκρός δεν ήταν μια απρόσωπη μονάδα, αλλά ένας πολύτιμος συνάδελφος, ο οποίος ανήκε σε μια ευρύτερη οικογένεια, πέρα από τη βιολογική του. Παράλληλα μέσω των επικήδειων λόγων που εκφωνούνταν ήταν και μια ευκαιρία να προβληθούν μηνύματα που τόνωναν το ηθικό του στρατού και χαλύβδωναν την αποφασιστικότητα των στελεχών και εφέδρων για τη συνέχιση του αγώνα, ενώ μέσω της συμμετοχής των πολιτικών αρχών επιβεβαιώνονταν η αγαστή σύμπνοια των κυβερνώντων στην επίτευξη του σκοπού. Αυτή είναι φυσικά μια ιδανική κατάσταση, η οποία δεν συνέβαινε πάντοτε και σίγουρα δεν ίσχυε απόλυτα στις ανώμαλες συνθήκες της περιόδου του Εμφυλίου,

⁷¹⁸ Ψηφιακό Αρχείο ΕΡΤ ΑΕ, Βίοι Παράλληλοι του Εμφυλίου Πολέμου, επεισόδιο 006, *Η Αρχή του Τέλους*, Κωδικός Τεκμηρίου 0000075985, 1999, Μαρτυρία Κωνσταντίνου Κόρκα, 18'10' έως 19'01''.

⁷¹⁹ Την περίοδο του Εμφυλίου ήταν σε ισχύ *Κανονισμός της εν ταις Πόλεσιν και Φρουρίοις Υπηρεσίας των Στρατευμάτων*, ο οποίος είχε κυρωθεί με το ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 39, Τεύχος Α', 07 Φεβρουαρίου 1938, Διάταγμα *Περί Κυρώσεως Κανονισμού της εν ταις Πόλεσιν και Φρουρίοις Υπηρεσίας των Στρατευμάτων*. Νέος κανονισμός με το ίδιο όνομα εκδόθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου και συγκεκριμένα στις 4 Μαρτίου 1949 και κυρώθηκε με το ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 57, Τεύχος Α', 05 Μαρτίου 1949, Διάταγμα *Περί Κυρώσεως Κανονισμού της εν ταις Πόλεσιν και Φρουρίοις Υπηρεσίας των Στρατευμάτων*.

όταν η ελληνική κοινωνία είχε λιγότερες ευαισθησίες στο θέμα του θανάτου, λόγω της πολύχρονης εξοικείωσής της με αυτόν.

Μία τέτοια περίπτωση ήταν οι κηδείες στις 20 Σεπτεμβρίου 1946, του λοχία Γεώργιου Θεοδωρακόπουλου και του στρατιώτη Νικόλαου Λαλαδάκη, οι οποίοι σκοτώθηκαν σε μάχη στο Αργυροπούλι Λάρισας. Με έγγραφό του προς την 22 ταξιαρχία το 509 τάγμα, ανέφερε ότι με μέριμνα του φρουραρχείου Λάρισας είχαν αποδοθεί οι προβλεπόμενες τιμές, δηλαδή η διάθεση στρατιωτικής μουσικής και τιμητικού αποσπάσματος. Το τάγμα είχε αποστείλει αντιπροσωπεία, όπως και η ταξιαρχία, οι επικεφαλής των οποίων κατέθεσαν τιμητικά στεφάνι στους τάφους τους. Το πρόβλημα σύμφωνα με τη μονάδα έγκειτο στο γεγονός ότι στις κηδείες δεν υπήρξε καμία άλλη αντιπροσωπεία από τις πολιτικές και στρατιωτικές αρχές της Λάρισας, γεγονός που προξένησε κακή εντύπωση στους παρευρισκόμενους αξιωματικούς και οπλίτες, οι οποίοι «μετά πικρίας και παραπόνου είδαν συναδέλφους των, πεσόντας υπέρ πατρίδος να κηδεύονται εντός πρωτεύουσής νομού, ένθα τόσαι και τόσαι κρατικά και στρατιωτικά αρχαί εδρεύουσι, ως αν επρόκειτο περί φυσιολογικού θανάτου και εντελώς ασημάντου γεγονότος»⁷²⁰. Οι συντάκτες της επιστολής είχαν δίκιο να διαμαρτύρονται για τη φαινομενική αδιαφορία των αρχών το Σεπτέμβριο του 1946, όταν οι απώλειες του ΕΣ ήταν ακόμα λίγες και ο Εμφύλιος δεν ήταν σε πλήρη εξέλιξη. Τα μέλη του τάγματος ευτυχώς δεν μπορούσαν να ξέρουν τι τους επιφύλασσε το μέλλον, όταν το 1948 σε ένα τρίμηνο (Ιούνιος – Αύγουστος) έφτασαν να έχουν 36 νεκρούς και 127 τραυματίες, δηλαδή περίπου το 25% της δύναμης της μονάδας⁷²¹. Είναι πολύ πιθανό μετά από αυτές τις εμπειρίες, η θέα των νεκρών και των τραυματιών συναδέλφων και εχθρών να μην προξενούσε μεγάλη εντύπωση, αλλά άλλου είδους συναισθήματα.

Η κατάταξη ενός άνδρα στις ένοπλες δυνάμεις, αυτόματα προκαλούσε δυσχέρειες στις οικογένειές τους, ιδιαίτερα σε μια περίοδο αυξημένης ανεργίας και έλλειψης ευκαιριών, σε μια κατεστραμμένη οικονομία. Πολλές φορές ο στρατευμένος άνδρας ήταν αυτός που στήριζε τα συγγενικά του πρόσωπα και όχι το αντίθετο, όπως κατά κανόνα συμβαίνει σήμερα. Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των στρατευσίμων τη συγκεκριμένη περίοδο ανήκαν σε προπολεμικές κλάσεις, με αποτέλεσμα να είναι σε μεγαλύτερη ηλικία από αυτή

⁷²⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1268/Γ/20, Αναφορά του 509 Τάγματος Πεζικού προς την 22^η Ταξιαρχία Σχετικά με την μη Συμμετοχή Αντιπροσωπειών σε Κηδεία Πεσόντων.

⁷²¹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1268/Α/30, Σήμα του 509 Τάγματος Πεζικού προς την 22^η Ταξιαρχία Σχετικά με τις απώλειες του Τάγματος από 16/06/1948 έως 19/08/1948.

στην οποία στρατεύονταν κανονικά οι Έλληνες. Η κυβέρνηση Βούλγαρη αναγνώριζε το πρόβλημα και προσπάθησε να το αντιμετωπίσει με την ψήφιση νόμου, ο οποίος χορηγούσε επίδομα στις οικογένειες όσων στρατεύονταν και αποτελούσαν εξαρτώμενα από αυτούς πρόσωπα. Βασίστηκε σε νόμο της κυβέρνησης Μεταξά, ο οποίος είχε ψηφιστεί εν όψει του επερχόμενου πολέμου, τις πρόνοιες του οποίου επέκτεινε και κατά την περίοδο που συντελούνταν η αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων. Με το νέο νόμο καταργούνταν οι επιτροπές που προβλέπονταν για τον έλεγχο και έγκριση χορήγησης του ανωτέρω επιδόματος (ή σύνταξης σε περίπτωση θανάτου του στρατευμένου) στις οικογένειες των στρατευμένων και όριζε νέα όργανα τα οποία θα καθορίζονταν από κοινού με το υπουργείο Οικονομικών και τα τρία πολεμικά υπουργεία. Επίσης η χορήγηση του επιδόματος επιβάρυνε τον προϋπολογισμό του υπουργείου Στρατιωτικών για όλους τους στρατεύσιμους, ανεξαρτήτως του κλάδου στον οποίο κατατάσσονταν⁷²².

Σε μια εποχή που στην ελληνική κοινωνία απουσίαζαν βασικά είδη διατροφής και διαβίωσης και μεγάλο μέρος του πληθυσμού υποσιτίζονταν ή δεν λάμβανε τις προβλεπόμενες θρεπτικές ουσίες και θερμίδες, ο ΕΣ έλαβε μέριμνα για την προμήθεια από τα μόνιμα στελέχη του και τις οικογένειές τους, βασικών καταναλωτικών αγαθών. Κάθε οργανωμένος στρατός, προκειμένου να διατηρεί το ηθικό και την πειθαρχία των μελών του, είναι υποχρεωμένος να λαμβάνει μέριμνα για την αναψυχή και την εξυπηρέτησή τους. Για το σκοπό αυτό έχουν ιδρυθεί οι διάφορες Λέσχες και Πρατήρια, στα οποία μπορούν τα στελέχη και οι οπλίτες θητείας να προμηθεύονται διάφορα καταναλωτικά αγαθά και τρόφιμα σε χαμηλές τιμές, τα οποία δεν καλύπτονται από το συσσίτιο ή τα είδη που χορηγεί η στρατιωτική υπηρεσία. Η «εξορία» των ελληνικών ΕΔ στη Μέση Ανατολή τους έφερε σε επαφή με τα βρετανικά NAAFI (Navy, Army and Air Force Institutes)⁷²³. Οι Έλληνες στρατιωτικοί εξυπηρετούνταν από τα NAAFI που είχαν αναπτυχθεί στη χώρα μέχρι την 31 Μαρτίου 1945 και σε κοινή σύσκεψη Βρετανών και Ελλήνων επιτελών είχε αποφασιστεί η διακοπή της υποστήριξης των δευτέρων από τις 1 Απριλίου και η ίδρυση αντίστοιχης υπηρεσίας για τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις. Στη σύσκεψη είχε

⁷²² ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 206, Τεύχος Α', 9 Αυγούστου 1945, Αναγκαστικός Νόμος 506, *Περί Τροποποίησης των Διατάξεων του Α.Ν. 2564/1940 «Περί Παροχής Επιδόματος εις τας Οικογενείας των Στρατευομένων Οπλιτών».*

⁷²³ Τα NAAFI από την ίδρυσή τους το 1921 και μέχρι σήμερα, λειτουργούν μια σειρά παροχών στους στρατεύσιμους και τις οικογένειές τους, όπως Λέσχες, καντίνες, πολυκαταστήματα, μπαρ, πλυντήρια, εστιατόρια, καφετέριες, εντός των μεγαλύτερων στρατιωτικών βάσεων και πολεμικών πλοίων. Βλέπε <http://www.naafi.co.uk/>, την 22 Φεβ 16.

αποφασιστεί, λόγω και των οικονομικών δυσκολιών της χώρας και για την επίτευξη οικονομικών κλίμακας, η ίδρυση ενός διακλαδικού οργανισμού, που θα υποστήριζε όλο το προσωπικό των ενόπλων δυνάμεων και όχι τον κάθε Κλάδο ξεχωριστά. Την ευθύνη οργάνωσης και λειτουργίας ανέλαβε ο ΕΣ για λογαριασμό και των τριών Κλάδων, μιας και αυτός είχε το περισσότερο προσωπικό⁷²⁴.

Επίσης με έγγραφό του το Γ' ΣΣ κοινοποιούσε στους υφισταμένους του ότι ήταν υπό εξέταση από το υπουργείο Στρατιωτικών η οργάνωση καταναλωτικών συνεταιρισμών μονίμων αξιωματικών και οπλιτών, σύμφωνα με το σύστημα της λειτουργίας των αντίστοιχων οργανισμών των δημοσίων υπαλλήλων. Για το σκοπό αυτό ήταν απαραίτητη η γνώση της οικογενειακής κατάστασης των στελεχών και ο τόπος διαμονής των οικογενειών τους. Οι ενδιαφερόμενοι να συμμετάσχουν στους υπόψη συνεταιρισμούς θα έπρεπε να υποβάλλουν αιτήσεις με τα στοιχεία τους και αυτά των μελών της οικογένειάς τους, καθώς και του τόπου μόνιμης διαμονής τους. Η διαταγή καθόριζε επίσης τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία συμμετοχής στους συνεταιρισμούς⁷²⁵.

Η διατήρηση του ηθικού του στρατού σε υψηλό επίπεδο ήταν διαρκής ανησυχία των διοικήσεων. Πέρα από τα μέτρα που λάμβαναν για τις ανάγκες ψυχαγωγίας του προσωπικού εντός των μονάδων, το ΓΕΣ σε συνεργασία με τις συμμαχικές αποστολές, αναλάμβαναν και πρωτοβουλίες για την ενεργοποίηση και του ιδιωτικού και του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Επειδή ο προϋπολογισμός για την προμήθεια ειδών ψυχαγωγίας για το 1948 δεν επαρκούσε, το ΓΕΣ σε συνεργασία με την JUSMAPG είχαν συμφωνήσει στην εισαγωγή τέτοιων ειδών από τις ΗΠΑ με την κατηγοριοποίησή τους ως πολεμικού υλικού. Με κοινή υπουργική απόφαση ανώτεροι αξιωματούχοι σε κάθε υπουργείο είχαν επιφορτιστεί με το καθήκον της συνεργασίας με τη Διεύθυνση Μέριμνας Προσωπικού του ΓΕΣ, έτσι ώστε τα προβλήματα των στρατευσίμων να βρίσκουν άμεσα λύση, παρακάμπτοντας τις χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες. Για τις ανάγκες ψυχαγωγίας όχι μόνο των στρατευσίμων, αλλά και του ευρύτερου πληθυσμού είχε ιδρυθεί ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Ενόπλων Δυνάμεων, που υπήρξε πρόγονος της ΥΕΝΕΔ, ο οποίος εξέπεμπε και λειτουργούσε υπό την επίβλεψη της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού. Όπως είναι εύκολα αντιληπτό, ο σταθμός πέρα από το ψυχαγωγικό μέρος, κάλυ-

⁷²⁴ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

⁷²⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 17/Α/60, *Διαταγή του Γ' Σώματος Στρατού της 29/12/1947 προς τα Γραφεία – Διευθύνσεις, Γραφείο Εκκαθαριστικών Δαπανών και το Ταμείο του Λόχου Στρατηγείου του Σώματος Σχετικά με την Οργάνωση Καταναλωτικών Συνεταιρισμών Μονίμων Αξιωματικών και Οπλιτών*.

πτε και τις ανάγκες διασποράς της κυβερνητικής προπαγάνδας. Προκειμένου οι εκπομπές του ραδιοφωνικού σταθμού να φτάνουν στα μαχόμενα τμήματα, είχαν αγοραστεί ραδιοφωνικές συσκευές και είχαν διανεμηθεί μία ανά τάγμα. Ένας τρόπος δήλωσης στήριξης του στρατού ήταν η πρωτοβουλία των ιδιοκτητών των κινηματογράφων της Αθήνας και του Πειραιά, στις 15 Σεπτεμβρίου 1948. Οι αιθουσάρχες είχαν αποφασίσει την ημέρα εκείνη να δωρίσουν στο ΓΕΣ τις εισπράξεις (μείον έξοδα λειτουργίας), για τις ανάγκες ψυχαγωγίας των στρατευσίμων, με το μεγαλύτερο μέρος του να πηγαίνει στην κάλυψη των αναγκών εξοπλισμού του ραδιοφωνικού σταθμού⁷²⁶.

Την ίδια περίοδο είχαν αποσταλεί επιστολές προς τις ομογενειακές κοινότητες του εξωτερικού για τη δωρεά στο στρατό κινηματογραφικών μηχανών, ραδιοφώνων, κλπ, ενώ δύο μηχανές κινηματογραφικής προβολής είχαν αγοραστεί από την Ιταλία για τις ανάγκες των Β΄ και Γ΄ ΣΣ αντίστοιχα. Για πολλούς στρατιώτες η πρώτη τους επαφή με τον κινηματογράφο ήταν κατά τη διάρκεια της θητείας τους σε κάποιο ΚΨΜ. Συνηθισμένη επίσης ήταν και η προσφορά βιβλίων από ιδιώτες για τον εξοπλισμό των βιβλιοθηκών των μονάδων και όπως αναφέρουν τα βρετανικά αρχεία, τον Νοέμβριο του 1948 είχαν συγκεντρωθεί 50.000 βιβλία από δωρεές, τα οποία θα αποστέλλονταν στις μονάδες, με προτεραιότητα σε αυτές της πρώτης γραμμής. Μπορεί τυπικά η Ελλάδα να ήταν μια δημοκρατική χώρα και το σύνταγμα να προστάτευε την ελευθερία της σκέψης, αλλά, σύμφωνα με τους Βρετανούς, τα βιβλία θα ελέγχονταν από τη στρατιωτική λογοκρισία για την καταλληλότητά τους και τη μη ύπαρξη «αριστερής προπαγάνδας» στο περιεχόμενό τους⁷²⁷.

Ένα άλλο μέτρο για την τόνωση του ηθικού, ήταν οι κατασκηνώσεις για τα παιδιά των στρατευμένων οπλιτών, οι οποίες είχαν οργανωθεί από το Γ΄ ΣΣ. Η πρώτη σειρά αποτελούνταν από 160 παιδιά και προβλέπονταν μέχρι το τέλος της θερινής παραθεριστικής σειράς να έχουν φιλοξενηθεί 1.000 περίπου παιδιά. Αρωγός στην πρωτοβουλία του Γ΄ ΣΣ ήταν κοπέλες από κατηχητικά σχολεία, οι οποίες είχαν προσφερθεί εθελοντικά να βοηθήσουν για τη φροντίδα των παιδιών και τη διαπαιδαγώγησή τους. Στις 18 Ιουλίου 1948 το σώμα στρατού εγκαινίασε τις παιδικές κατασκηνώσεις και με αφορμή το γεγονός αυτό εξέδωσε Ημερήσια Διαταγή, η οποία κοινοποιήθηκε σε όλο το προσωπικό των μονάδων του, ενώ παράλληλα

⁷²⁶ The National Archives, WO 202/988, *Quarterly Historical Report, October – December 1948*.

⁷²⁷ Οπ. π.

θα διέταζε τις διοικήσεις να τονίσουν τη σημασία της πρωτοβουλίας στους υφισταμένους τους. Σύμφωνα με τη διαταγή η ενέργεια αυτή του σώματος ήρθε ως συνέχεια της διαρκούς προσπάθειας του κράτους για την ενίσχυση, περίθαλψη και ανακούφιση των οικογενειών των μαχόμενων οπλιτών, τους οποίους ευχαριστούσε για την προσφορά τους προς την πατρίδα και την αυταπάρνηση που επεδείκνυαν⁷²⁸.

Ίσως η αλήθεια να ήταν περισσότερο σύνθετη. Οι παιδικές κατασκηνώσεις ήταν μια εξαιρετική εφαρμογή των αρχών που πρέπει να διέπουν τις επιχειρήσεις καταστολής εξεγέρσεων (Counterinsurgency Operations/COIN στη σημερινή ορολογία). Έχει τονισθεί ότι οι επιχειρήσεις του στρατού στόχευαν πάνω απ' όλα στην απόκτηση της εύνοιας του πληθυσμού. Η ίδρυση των κατασκηνώσεων ήταν μέρος μόνο μιας ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσπάθειας μέριμνας για τους στρατευμένους, η οποία εκφράζονταν με διάφορους τρόπους (νομοθετικά, υλικά, κλπ) και έτσι αντικρούονταν εμπράκτως η προπαγάνδα της άλλης πλευράς που ισχυρίζονταν ότι ο πόλεμος γίνονταν για τα συμφέροντα μιας μικρής κλίκας πλουτοκρατών. Οι στρατιώτες δεν δρούσαν «εν κενώ», αλλά αποτελούσαν τμήμα της ελληνικής κοινωνίας. Οι συμπολίτες τους έβλεπαν ότι η πολιτεία και συγκεκριμένα ο ΕΣ, με όλα τα πενιχρά μέσα που διέθετε και παρ' όλες τις δυσκολίες, έδειχνε τη μέριμνά του για τις οικογένειες των στρατευμένων και μάλιστα για ό, τι πιο πολύτιμο είχαν, τα παιδιά τους. Η συμμετοχή των κοριτσιών από τα κατηχητικά σχολεία, σε συνδυασμό με την υψηλή εποπτεία του στρατού εξασφάλιζε ότι τα παιδιά θα δέχονταν τα επιθυμητά μηνύματα, δηλαδή ενάντια στους κομμουνιστές και υπέρ της κυβερνητικής παράταξης με έμμεσο τρόπο. Το ευχάριστο περιβάλλον σε συνδυασμό με τη χαλαρότητα που δημιουργούσαν οι διακοπές, εξασφάλιζαν την ευκολότερη αποδοχή των κυβερνητικών μηνυμάτων. Γι' αυτό άλλωστε ο διοικητής του Γ' ΣΣ, έλεγε στη διαταγή του ότι «τουτοιοτρόπως η κατασκήνωση αυτή δύναται να παραβληθή προς εθνικόν φυτώριον». Δεν θα πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι η τεχνογνωσία για τον επηρεασμό των παιδιών – νέων υπήρχε από αντίστοιχες δράσεις των ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου (πχ ΕΟΝ, Hitlerjugend, BDM, Komsomol, κλπ).

⁷²⁸ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1566/Α/60, *Ημερήσια Διαταγή του Γ' Σώματος Στρατού της 18/07/1948 Σχετικά με την Οργάνωση Παιδικής Κατασκήνωσης (Κοινοποιήθηκε με την 5362/6 Διαταγή του Γ' Σώματος Στρατού της 19/07/1948.*

Στη διαταγή, τα εγκαίνια των παιδικών κατασκηνώσεων και των ευχάριστων ημερών και δράσεων που περίμεναν τα παιδιά των κυβερνητικών δυνάμεων, αντιπαραβάλλονταν με τη μοίρα των παιδιών που βρίσκονταν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης τα «οποία ανηρπάγησαν και οδηγήθησαν εις τα σκοτεινά άντρα του εξανδραποδισμού». Τα πρώτα χαίρονταν τη ζωή στην πατρίδα τους, περιοσιζόμενα από ανθρώπους που τα νοιάζονταν και τα αγαπούσαν, τα δεύτερα είχαν απαχθεί και βρίσκονταν σε ξένες χώρες ανάμεσα στους βαρβάρους. Αν και δεν το ανέφερε η διαταγή, ήταν ξεκάθαρη η σύνδεση με το κυβερνητικό αφήγημα περί «παιδομαζώματος» που θα δημιουργούσε μελλοντικούς «γενίτσαρους». Όμως η πολιτεία ήταν «καλή κ' αγαθή» και δεν ξεχνούσε αυτά τα παιδιά, τα οποία θα καλωσόριζε πίσω στην πατρίδα μετά τη βέβαιη νίκη επί του «συμμοριτισμού». Το καλοκαίρι του 1948 υπήρχαν ελπίδες ότι εάν ο ΕΣ κατελάμβανε τον Γράμμο, τότε θα τελείωνε ουσιαστικά ο πόλεμος και ήταν κάτι που τονίζονταν στην διαταγή, γίνονταν μάλιστα σύνδεση με τη μοίρα των παιδιών με τη φράση: «Είμεθα βέβαιοι ότι με την συντριβήν του συμμοριτισμού και την προσεγγίζουσιν νικηφόρον λήξιν του πολέμου και τα ελληνόπουλα αυτά που ανηρπάγησαν από τους βαρβάρους θα επανέλθουν γρήγορα εις την πατρίδα των». Η διαταγή τελείωνε με τη διαβεβαίωση ότι το Γ' ΣΣ θα συνέχιζε και θα ενίσχυε τις κατασκηνώσεις αυτές⁷²⁹.

Ένας τομέας κοινωνικοποίησης των νέων που χρησιμοποιήθηκε από τον στρατό για τον επηρεασμό της νεολαίας ήταν και ο προσκοπισμός. Η 42 ταξιαρχία, η οποία το 1946 στάθμευε στην Καλαμπάκα, είχε μεριμνήσει για την ανάπτυξη του προσκοπικού κινήματος στη θεσσαλική κωμόπολη. Είχε φροντίσει για την εξεύρεση θερινού ιματισμού για τους προσκόπους και οι τεχνίτες της ταξιαρχίας είχαν κατασκευάσει δύο ξύλινα παραπήγματα, ένα για τους προσκόπους και ένα για τις οδηγούς. Η παράδοση των παραπηγμάτων είχε γίνει με τελετή που είχε οργανωθεί μπροστά από το διοικητήριο της ταξιαρχίας και είχε συμπέσει με την ορκωμοσία των προσκόπων και των οδηγών. Οι επικεφαλής των τοπικών οργανώσεων προσκόπων και οδηγών χρησιμοποιούνταν από την ταξιαρχία, μαζί με άλλους επιφανείς πολίτες της περιοχής και επισκέπτονταν τα γειτονικά χωριά, όπου πραγματοποιούσαν ομιλίες και διαλέξεις στους κατοίκους. Στις προπαγανδιστικές εξορμή-

⁷²⁹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1566/Α/60, *Ημερήσια Διαταγή του Γ' Σώματος Στρατού της 18/07/1948 Σχετικά με την Οργάνωση Παιδικής Κατασκήνωσης (Κοινοποιήθηκε με την 5362/6 Διαταγή του Γ' Σώματος Στρατού της 19/07/1948.*

σεις στην ύπαιθρο χρησιμοποιούνταν και οι πρόσκοποι και οδηγοί⁷³⁰. Το γεγονός ότι στα ορεινά της δυτικής Θεσσαλίας δραστηριοποιούνταν αντάρτες και μπορεί αυτές οι εξορμήσεις των προσκόπων να τους στοχοποιούσαν, δεν φαίνεται ότι είχε περάσει από το μυαλό των υπευθύνων, ή εάν το είχαν σκεφτεί δεν πρέπει να έδωσαν πολύ σημασία.

Μία πρακτική που είχε άμεσες συνέπειες στα αμέσως μεταπολεμικά χρόνια για την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού, αλλά την εποχή εκείνη σχετίζονταν άμεσα με τις ανάγκες του στρατού, υπήρξε η εκπαίδευση των στρατευσίμων. Ένα αρκετά μεγάλο μέρος του ενήλικου πληθυσμού της χώρας παρέμενε αναλφάβητο ή λειτουργικά αναλφάβητο για μια σειρά αιτίες, όπως ήταν η προσφυγική καταγωγή, η φτώχεια, η περίοδος του πολέμου, κλπ. Από την άλλη πλευρά, η είσοδος σε υπηρεσία πολύπλοκων οπλικών συστημάτων και η ανάγκη εκμάθησης τεχνικών δεξιοτήτων από τους στρατευμένους, καθιστούσε απαραίτητη την ύπαρξη όσο το δυνατόν περισσότερων εγγράμματων στρατιωτών. Στο πλαίσιο αυτό είχαν δημιουργηθεί στα κέντρα εκπαίδευσης σχολεία αναλφάβητων, τα οποία παρείχαν βασικές γνώσεις γραφής και ανάγνωσης σε αυτή την κατηγορία νεοσυλλέκτων. Τα καθήκοντα των εκπαιδευτών αναλάμβαναν κατάλληλοι αξιωματικοί, ενώ σε όσες περιπτώσεις αυτοί δεν επαρκούσαν, τότε γίνονταν προσλήψεις δασκάλων από τις τοπικές κοινωνίες. Στα κέντρα γίνονταν επίσης διαλέξεις, αναρτώνταν αφίσες, διανέμονταν φυλλάδια που σχετίζονταν με τον επαγγελματικό προσανατολισμό. Με αυτά παρότρυναν τους νεοσύλλεκτους να επιλέξουν μια μελλοντική καριέρα στο στρατό ή προέβαλλαν τα πλεονεκτήματα που θα μπορούσαν να έχουν στην εύρεση εργασίας στον πολιτικό τομέα εάν εκπαιδεύονταν σε μια τεχνική ειδικότητα⁷³¹. Στα τέλη του 1946 το ΓΕΣ αποφάσισε την επέκταση των σχολείων αναλφάβητων και στους σχηματισμούς εκστρατείας σε πιο οργανωμένη βάση, ερχόμενο σε συνεργασία με το υπουργείο Παιδείας, ενώ είχε ζητήσει τον υπολογισμό των αναγκών για τη διάθεση επιπλέον κονδυλίων, με σκοπό την αγορά βιβλίων και λοιπών εκπαιδευτικών υλικών⁷³².

⁷³⁰ Δημήτριος Πλουμής, *Η Ελληνική Τραγωδία*, σελ. 121, 122.

⁷³¹ The National Archives, WO 202/945, *Quarterly Historical Reports, July – September 1946*.

⁷³² The National Archives, WO 202/946, *Quarterly Historical Reports, October – December 1946*.

δ. *Η εμπλοκή του στρατού στην εκκένωση της υπαίθρου*

Οι κυβερνητικές δυνάμεις δοκίμασαν διάφορες μεθόδους για την καταστολή του διαρκώς κλιμακούμενου εμφυλίου πολέμου, προκειμένου αρχικά να περιορίσουν και στη συνέχεια να καταστείλουν τη δράση του ΔΣΕ και να κερδίσουν τον πόλεμο. Μία από τις μεθόδους που δοκιμάστηκαν ήταν η εκκένωση των χωριών της υπαίθρου. Για την εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής και τον καλύτερο συντονισμό με τις αρμόδιες κυβερνητικές υπηρεσίες που συμμετείχαν στις εκκενώσεις των χωριών και στην παροχή αρωγής στους εκτοπισμένους, είχαν συσταθεί σε κάθε σχηματισμό του ΕΣ τα Γραφεία Πολιτικών Υποθέσεων (ΓΠΥ), τα οποία συνεργάζονταν στενά με τα γραφεία πληροφοριών (Α2) και επιχειρήσεων (Α1). Μετά το πέρας των επιχειρήσεων σε μια εδαφική περιοχή, αυτό που προείχε ήταν η επάνοδος των κατοίκων στις οικίες τους και η επανεκκίνηση της οικονομικής δραστηριότητάς τους, έτσι ώστε να ελαφρυνθεί ο κρατικός προϋπολογισμός και να επανέλθει μία μορφή κανονικότητας.

Η στρατιωτική ηγεσία όταν συνειδητοποίησε ότι δεν αντιμετώπιζε πλέον ασύντακτες ομάδες, αλλά οργανωμένα τμήματα τα οποία συγκροτούσαν σταδιακά αξιόμαχο στράτευμα, εξέδωσε διαταγές προς τα τμήματά της για τον τρόπο που έπρεπε να διεξάγουν τις επιχειρήσεις τους ενάντια στους αντάρτες. Στις οδηγίες του Β΄ Σώματος Στρατού που αφορούσαν στον έλεγχο της υπαίθρου, αναγράφονταν ότι έπρεπε να συγκεντρώνονται σε ελεγχόμενες περιοχές τα κοπάδια και απαγορεύονταν η βόσκηση των ζώων σε απομακρυσμένες ορεινές περιοχές. Επίσης απαγορεύονταν οποιαδήποτε κίνηση τις νυχτερινές ώρες, ενώ την ημέρα οι κινήσεις διενεργούνταν μόνο κατόπιν έγγραφων αδειών και έπρεπε να διεξάγονται σχολαστικοί έλεγχοι των φορτίων. Οποιαδήποτε καλύβα η οποία μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τους αντάρτες ως κρησφύγετο ή αποθήκη όπλων και τροφίμων έπρεπε να καίγεται, ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές. Πλέον των παραπάνω, στους κατοικημένους τόπους θα έπρεπε να εγκατασταθούν φυλάκια στις εισόδους τους καθ' όλο το 24ωρο, τα οποία θα απαγόρευαν την είσοδο – έξοδο όσων δεν ήταν εφοδιασμένοι με άδεια. Οι κάτοικοι θα αφοπλίζονταν και όσοι συλλαμβάνονταν με κρυμμένα όπλα θα αντιμετώπιζαν βαριές ποινές. Επιπλέον όσοι δεν ήταν αποδεδειγμένα «εθνικόφρονες» ή είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή μετά την Κατοχή θα συλλαμβάνονταν, καθώς επίσης και όσοι ήταν ύποπτοι για συνεργασία με

τους αντάρτες. Αυτοί πρώτα θα συγκεντρώνονταν σε κέντρα εξακρίβωσης όπου όσοι κρίνονταν αθώοι θα αφήνονταν ελεύθεροι. Οι υπόλοιποι κάτοικοι θα έπρεπε να παρουσιάζονται ενώπιον των κρατικών αρχών (πχ σταθμούς Χωροφυλακής) σε συγκεκριμένες ημέρες και ώρες της εβδομάδας, ενώ ήταν πιθανό κάποιοι να απαιτούνταν να παρουσιάζονται και κάθε ημέρα⁷³³.

Η στρατηγική της κυβέρνησης και του στρατού για να στερήσει από τους αντάρτες υλικούς πόρους για τη συντήρησή τους και ανθρώπινο δυναμικό για στρατολόγηση, οδήγησε στην εκκένωση της υπαίθρου από τους κατοίκους της και τη συγκέντρωσή τους σε αστικά κέντρα και σε περιοχές που κατείχαν σταθερά οι κυβερνητικές δυνάμεις. Πολλοί κάτοικοι της υπαίθρου κατέφευγαν στα ελεγχόμενα από την κυβέρνηση εδάφη αναζητώντας ασφάλεια και προστασία από τα αντάρτικα τμήματα, ή προσπαθώντας να ξεφύγουν από τις περιοχές των συγκρούσεων. Οποιαδήποτε και εάν ήταν η αιτία, σημασία έχει ότι δημιουργήθηκε ένα προσφυγικό κύμα, το οποίο διογκώνονταν όσο κλιμακώνονταν η σύρραξη. Το προσφυγικό ζήτημα δημιούργησε με τη σειρά του σωρεία κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων, οι συνέπειες των οποίων θα ταλάνιζαν τις τοπικές κοινωνίες για χρόνια μετά τη λήξη των συγκρούσεων. Κάποια από αυτά τα προβλήματα ήταν η εγκατάλειψη και καταστροφή των κατοικιών και των διαφόρων τεχνικών έργων στις εκκενωθείσες περιοχές, η διακοπή της παραγωγής, η επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού λόγω της ανάγκης εξεύρεσης πρόσθετων κονδυλίων για τη συντήρηση και περίθαλψη των προσφύγων και η: «έκλυσις εν μέρει των κοινωνικών ηθών εκ της συγκατοικήσεως, της παραμονής εις τας πόλεις και εκ της πενίας»⁷³⁴.

Δεν είναι εύκολο για κάποιον που μεγαλώνει στη σημερινή Ελλάδα να συλλάβει το μέγεθος της τραγωδίας, ούτε το ανθρώπινο κόστος και την αποδιοργάνωση στις κοινωνικές σχέσεις που επήλθε. Χιλιάδες κάτοικοι βρέθηκαν για ακόμα μία φορά στη ζωή τους μακριά από τα σπίτια και τους γνώριμους τόπους τους, μακριά από τα δίκτυα προστασίας που είχαν αναπτύξει με τους συγγενείς και φίλους τους και βρίσκονταν να είναι απόλυτα εξαρτώμενοι από το κράτος για την επιβίωσή τους⁷³⁵. Ακόμα και εάν/όταν επέστρεφαν στα σπίτια τους και στις περιου-

⁷³³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός Κατά τον Αντισημμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Πρώτο Έτος του Αντισημμοριακού Αγώνος 1946*, Αθήνα, 1971, σελ. 224 – 226.

⁷³⁴ Ζαφειρόπουλος, Δημήτριος, *Ο Αντισημμοριακός Αγών 1945 – 1949*, Αθήνα, 1956, σελ. 662.

⁷³⁵ Ιδιαίτερα στη Μακεδονία όπου είχαν εγκατασταθεί προσφυγικοί πληθυσμοί από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο. Πολλοί από αυτούς είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής. Όσοι από αυτούς ήταν άνω των 30 ετών τη δεκαετία του 1940 είχαν βιώσει την προσφυγιά για 3 φορές (τουλάχιστον) στη ζωή τους.

σίες τους δεν ήταν σίγουρο ότι θα μπορούσαν να κατοικήσουν σε αυτά ή να καλλιεργήσουν τα χωράφια τους. Για παράδειγμα η Γενική Διοίκηση Βορείου Ελλάδος, σε τηλεγράφημά της προς τους νομάρχες της περιοχής, ανέφερε ότι πολλοί χωρικοί προέβαιναν σε αποξηλώσεις και διαρπαγές των εγκαταλελειμμένων οικημάτων, καθώς και σε κοπή των οπωροφόρων δέντρων των γειτονικών εκκενωθέντων χωριών, συμπληρώνοντας με αυτό τον τρόπο την καταστροφή τους. Τους διέταζε να λάβουν όλα τα ενδεικνυόμενα μέτρα για την προστασία των εγκαταλειφθέντων περιουσιών σε συνεργασία με τις κατά τόπους δικαστικές, στρατιωτικές και δασικές αρχές⁷³⁶.

Η Αγγελική Λαΐου αναφέρει ότι στην αρχή η όλη προσπάθεια ήταν ανοργάνωτη και ότι ο ΕΣ δεν αναλάμβανε την ευθύνη περίθαλψης των κατοίκων των εκκενούμενων περιοχών, ενώ και η κρατική μηχανή ήταν ανέτοιμη για την υποδοχή και την περίθαλψή τους. Επίσης αναφέρει ότι ο ΕΣ χρησιμοποίησε και έμμεσους τρόπους προκειμένου να εξαναγκάσει τους κατοίκους να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να μετακινηθούν σε ελεγχόμενες από αυτόν περιοχές, με το να μην επιτρέπεται η μεταφορά και διανομή της ανθρωπιστικής βοήθειας προς τα απομονωμένα ή ελεγχόμενα από τους αντάρτες χωριά⁷³⁷. Η κατάσταση φαίνεται ότι βελτιώθηκε σταδιακά από το 1948 και την έναρξη της ομαλής ροής της αμερικανικής βοήθειας, οπότε άρχισαν να τηρούνται και ακριβή στατιστικά στοιχεία. Η συγγραφέας αν και διατείνεται ότι οι αριθμοί των εκτοπισμένων παρουσιάζονταν διογκωμένοι για λόγους κυβερνητικής προπαγάνδας, εν τούτοις και αυτή συμφωνεί σε γενικές γραμμές με την εκτίμηση του Ζαφειρόπουλου για την ύπαρξη 700.000 περίπου εσωτερικά εκτοπισμένων – προσφύγων⁷³⁸.

Σύμφωνα με το Ζαφειρόπουλο οι περιοχές που επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από την πολιτική των εκκενώσεων και γενικά της εγκατάλειψης της υπαίθρου από τους κατοίκους ήταν η Βόρειος Ελλάδα, η Δυτική Θεσσαλία, η περιοχή της Στερεάς Ελλάδας με επίκεντρο το Καρπενήσι, ενώ δεν παρατηρήθηκε με τέτοια ένταση στην Πελοπόννησο⁷³⁹. Από τις εκκενώσεις δεν γλίτωσαν ούτε και τα νησιά που παρουσίαζαν ανταρτική δραστηριότητα, όπως ήταν η Σάμος, η Κεφαλλονιά ή η

⁷³⁶ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1200/Α/6/Γ, Αναφορά από Γενική Διεύθυνση Βορείου Ελλάδος της 02/10/1948 προς τους Νομάρχες για Λήψη Μέτρων Προστασίας Εγκαταλελειμμένων Περιουσιών.

⁷³⁷ Αγγελική Λαΐου, *Μετακινήσεις Πληθυσμού στην Ελληνική Ύπαιθρο κατά τη Διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου*, στο *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο*, σελ. 94.

⁷³⁸ Οπ. π., σελ. 75.

⁷³⁹ Ζαφειρόπουλος, Δημήτριος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών 1945 – 1949*, Αθήνα, 1956, σελ. 661.

Λέσβος. Η εκκένωση των χωριών από τους κατοίκους τους άρχισε να παρατηρείται από το 1946 και κατέλαβε εξ' απήνης τόσο τις στρατιωτικές όσο και τις πολιτικές Αρχές. Ο Ζαφειρόπουλος ανέφερε ένα αυθόρμητο κύμα εσωτερικών προσφύγων, οι οποίοι αποζητούσαν την σωτηρία τους από τους αντάρτες, γεγονός που αρχικά ο Στρατός το είδε θετικά, διότι θεωρούσε ότι με αυτό τον τρόπο θα στερούσε τα μέσα επιβίωσης, παροχής πληροφοριών καθώς και πιθανούς μελλοντικούς μαχητές από τον ΔΣΕ⁷⁴⁰. Εκτιμώντας ότι αυτή ήταν μία λύση στο πρόβλημα της αύξησης της δύναμης και δραστηριότητας των ανταρτών, αποφάσισε να την ελέγξει και να τη συστηματοποιήσει.

Από τα παραπάνω εύκολα καταλαβαίνει κανείς το εύρος των προκλήσεων που αντιμετώπιζαν οι αρμόδιες υπηρεσίες της χώρας, προκειμένου να οργανώσουν και να παράσχουν τις στοιχειώδεις παροχές στον πληθυσμό, δηλαδή στέγαση, περίθαλψη και σίτιση. Η γραφειοκρατική γλώσσα και η απόσταση μεταξύ της απόφασης για την εφαρμογή μιας συγκεκριμένης πολιτικής/στρατηγικής και της υλοποίησής της στο έδαφος και στους ανθρώπους, αποτυπώνεται στο βιβλίο «Εκκενωθέντων Χωριών» του Γ' ΣΣ. Στις στήλες του αναγράφονται ο νομός, το χωριό που εκκενώθηκε, οι συντεταγμένες του στο χάρτη, η χρονολογία εκκένωσής του, ο τόπος μετεγκατάστασης των κατοίκων και ο αριθμός της διαταγής εκκένωσης από το Γ' ΣΣ ή γενικότερα τη στρατιωτική υπηρεσία. Για τα χωριά της Θράκης, οι πληροφορίες είναι εξαιρετικά ελλιπείς, μιας και σε ελάχιστα αναγράφεται ο χρόνος εκκένωσής τους, ή η περιοχή μετεγκατάστασης των κατοίκων, αλλά αναφέρεται απλώς «εις αστικάν κέντραν»⁷⁴¹. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι στη στήλη «Αριθμός Διαταγής Σώματος Στρατού» σε πάρα πολλά χωριά αναγράφονται οι παρατηρήσεις «Οικιοθελώς» ή «Εκουσίως», που αφήνει να εννοηθεί ότι οι ίδιοι οι κάτοικοι επιδίωξαν την μετακίνησή τους σε περιοχές ελεγχόμενες από την κυβέρνηση, σε συνεργασία με το στρατό και τις πολιτικές αρχές. Η καταγραφή των στοιχείων για τα χωριά των νομών της Κεντρικής Μακεδονίας, είναι πολύ πιο λεπτομερειακή. Στο νομό Σερρών η εκκένωση του χωριού Άνω Βροντού έλαβε χώρα στις 6 Νοεμβρίου 1947, κατόπιν της ΑΠ 45304/25-10-47 απόφασης του Γ' ΣΣ και οι κάτοικοί του μεταφέρθηκαν στις Σέρρες. Σύμφωνα με τα αρχεία του ΓΕΣ, την περίοδο αυτή στη συγκεκριμένη περιοχή διεξήχθη προσχεδιασμένη εκκαθαριστική επιχείρηση με ένα τάγμα της Χ μεραρχίας. Αντίστοιχα στο νομό Κιλκίς το χωριό

⁷⁴⁰ Οπ. π., σελ. 662.

⁷⁴¹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1923/Α/1/Γ, Βιβλίο Εκκενωθέντων Χωριών του Γ' ΣΣ.

Μελησσοουριό στα Κρούσια (σημερινό Μελισσοουργείο) εκκενώθηκε τον Αύγουστο 1947, δυνάμει της ΑΠ 37586/14-7-47 απόφασης και οι κάτοικοι μεταφέρθηκαν στον Τέρπυλλο και το Κιλκίς. Την ίδια περίοδο (από 26/8/47 έως 5/10/47) το Γ΄ Σώμα Στρατού διεξήγαγε την επιχείρηση «Αριστοτέλης» στις περιοχές του Βερμίου, Πάικου, Κρουσίων και Καϊμακτσαλάν. Προφανώς για τον ίδιο λόγο εκκενώθηκαν τα χωριά Μουριές, Μεταξοχώρι, Πετράδες κλπ, στον ίδιο νομό⁷⁴². Ομοίως οι κάτοικοι της Ποντοκερασιάς είναι από τους πρώτους που μετακινήθηκαν τον Ιούλιο 1946 στον Τέρπυλλο του Κιλκίς. Η μετακίνησή τους σε αυτή την περίπτωση πρέπει να υπήρξε αναγκαστική, διότι τον μήνα αυτό υπήρξε το επεισόδιο με την αιφνιδιαστική προσβολή λόχου του ΕΣ που καταυλιζόταν στην περιοχή και οδήγησε στη διάλυσή του από τους αντάρτες. Το χωριό είχε χαρακτηριστεί ως ανήκον στο ΕΑΜ στα Δελτία Πληροφοριών του ΕΣ, οπότε η εκκένωσή του έπρεπε να θεωρείται βέβαιη.

Αντίστοιχο βιβλίο (μάλλον καταστάσεις), αλλά σε καμία περίπτωση τόσο λεπτομερές, τηρούνταν και από το Α΄ ΣΣ. Στις καταστάσεις αυτές τα μόνα στοιχεία που ήταν καταχωρημένα είναι το είδος της εκκένωσης («χωριά εκκενωμένα», «χωριά μερικώς κενά»), τα ονόματα των χωριών με αλφαβητική σειρά και οι στρατιωτικές συντεταγμένες τους, χωρίς περαιτέρω επεξηγήσεις. Από την ανάγνωσή τους προκύπτει ότι υπήρχαν 96 εκκενωμένα χωριά και 106 χωριά μερικώς κενά και από κάποια ονόματα χωριών (πχ Αράχωβα, Αμβρακία, Άνω Φραγγίστα, Βίνιανη, Γαρδίκι, Μαλανδρίνο, Οίτη, Παύλιανη, Προυσσός) εξάγεται το συμπέρασμα ότι ήταν χωριά της Στερεάς Ελλάδας .

Ο ΕΣ υπήρξε ακλόνητος στην αποφασιστικότητά του να εφαρμόσει τη στρατηγική της εκκένωσης της υπαίθρου, εφόσον έκρινε ότι εξυπηρετούσε την στρατιωτική αναγκαιότητα. Στις 1 Οκτωβρίου 1947, το 503 Τάγμα διέταξε τη Διλοχία Κουμανάκου να πραγματοποιήσει επισταμένη έρευνα και να προβεί «σε εσπευσμένη εκκένωσις του χωρίου Μεστά» . Το ίδιο Τάγμα μερικές ημέρες αργότερα (7 Οκτωβρίου), με σήμα προς τους Λόχους του, αφού τους διέτασε να κινηθούν προς κάποια σημεία στο τέλος διέτασε μία Διμοιρία να κινηθεί προς το χωριό με κωδικό «Υ 1138» και «δια δραστηρίων ενεργειών να ειδοποιήσει κατοίκους χωρίου να ετοιμασθώσι αμέσως δι' εκκένωσιν χωρίου. Επίσης διμοιρία αυτή ενεργήσει έρευνα χωρίου προς σύλληψιν τυχόν κρυπτομένων αναρχικών» . Με αυ-

⁷⁴² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 6, σελ. 441 – 451.

τό τον λακωνικό και ξερό τρόπο ένα ολόκληρο χωριό θα έπρεπε να αδειάσει από τους κατοίκους του. Το άμεσα σήμαινε ότι οι κάτοικοι θα είχαν ελάχιστο έως καθόλου χρόνο να προετοιμάσουν την οικοσκευή τους για μετακίνηση, τα ζώα τους, τα σύνεργα της δουλειάς τους και γενικά όλα αυτά που θα τους επέτρεπαν να συντηρηθούν στο νέο μέρος εγκατάστασής τους.

Η διαδικασία της εκκένωσης των χωριών από το στρατό έτεινε να καταστεί ανεξέλεγκτη, γεγονός που προκάλεσε ανησυχία στη στρατιωτική ηγεσία. Ο Α/ΓΕΣ, αντιστράτηγος Γιατζής, στις 14 Νοεμβρίου 1947, με διαταγή του προς την 1^η Στρατιά και τα Α' – Β' και Γ' Σώματα Στρατού, τόνιζε στους αντίστοιχους διοικητές την «Εθνική ανάγκη όπως περιορισθή τελείως η εκκένωσις χωριών δια λόγους επιχειρήσεων και ασφαλείας». Τόνιζε την απόλυτη ανάγκη μετεγκατάστασης των κατοίκων στα σπίτια τους αμέσως μετά την λήξη των επιχειρήσεων και την ασφάλιση της περιοχής. Ο λόγος που επέβαλλε τον περιορισμό των εκκενώσεων ήταν ότι είχε ήδη δημιουργηθεί πρόβλημα υπερπληθυσμού στα αστικά κέντρα που κατέφευγαν οι πρόσφυγες ενώ παράλληλα είχαν προκληθεί τεράστια οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Πέραν των παραπάνω, η προσφυγοποίηση τόσων ανθρώπων είχε προκαλέσει πλήγμα στην εθνική οικονομία, από τη νέκρωση της παραγωγικής διαδικασίας. Το ενδιαφέρον στοιχείο στη διαταγή του Γιατζή είναι ότι σύμφωνα με το σκεπτικό του, το πρόβλημα δεν το είχε προκαλέσει ο στρατός και η πολιτική του, αλλά οι κομμουνιστές, οι οποίοι εσκεμμένα προκαλούσαν την προσφυγοποίηση των ανθρώπων⁷⁴³. Αυτό που δεν ανέφερε ο Γιατζής, ήταν για ποιο λόγο θα επιθυμούσε ο ΔΣΕ να αδειάσει η ύπαιθρος, όταν από τους κατοίκους των χωριών εξαρτιόταν η επιβίωσή του και όλος ο πόλεμος διεξάγονταν για τον έλεγχο του πληθυσμού.

Το γεγονός της αναγκαστικής μετακίνησης των κατοίκων χωριών που η κυβέρνηση εκτιμούσε ότι στήριζαν τους αντάρτες, ως αποτέλεσμα κυβερνητικής πολιτικής, επιβεβαίωσε και ο Μακνίλ (William H. McNeill). Το 1947 είχε επισκεφτεί την Κερασιά που βρίσκεται στο βόρειο Πήλιο. Στη διάρκεια της Κατοχής το χωριό είχε υποστηρίξει τον ΕΛΑΣ και το 1943 σε αντίποινα οι Γερμανοί είχαν κάψει την Άνω Κερασιά. Μετά τον πόλεμο η κυβέρνηση παρενέβη και απαγόρευσε την ανοικοδόμησή της και τους πρώτους μήνες του 1947 ο στρατός και η χωροφυλακή διέταξαν τους κατοίκους να μην ανέβουν στα υψώματα την επόμενη άνοιξη, παρόλο

⁷⁴³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 6ος*, Αθήνα, 1998, σελ. 387, 388.

που εκεί βρίσκονταν τα βοσκοτόπια και τα δάση του χωριού. Ο λόγος αυτής της απόφασης είχε να κάνει με την εμφάνιση ανταρτών στην περιοχή, οι οποίοι στρατολογούσαν κατοίκους από το χωριό. Έτσι είχε διαμορφωθεί μία κατάσταση κατά την οποία, την ημέρα το χωριό ελέγχονταν από το στρατό που έδρευε στο χωριό Κανάλια στον κάμπο, ενώ τη νύχτα από τους αντάρτες, οι οποίοι έδρευαν στα ερείπια της Άνω Κερασιάς. Τον Μάρτιο του 1947 όσοι πρόσκεινταν εμφανώς στη δεξιά είχαν καταφύγει στα Κανάλια ή στο Βόλο και στο χωριό είχε επικρατήσει η αριστερή ιδεολογία, αν και λίγοι τολμούσαν να εκδηλωθούν ανοιχτά. Το αδιέξοδο δεν διήρκεσε πολύ, διότι τελικά την άνοιξη του 1947 ο στρατός εκκένωσε το χωριό και οι κάτοικοι μεταφέρθηκαν σε προσφυγικό καταυλισμό στα περίχωρα του Βόλου, όπου πέρασαν τα υπόλοιπα χρόνια του πολέμου. Όπως παραδέχονταν ο συγγραφέας, το μέτρο της εκκένωσης πέτυχε το σκοπό του, καθόσον στερήσε τους αντάρτες από μία σημαντική πηγή εφοδιασμού. Λίγο καιρό μετά την εκκένωση του χωριού, η ομάδα των ανταρτών αποτραβήχτηκε προς τα βόρεια. Μπορεί το κοινωνικό κόστος της εκκένωσης να ήταν τεράστιο, κάτι που είχε διαπιστώσει ο συγγραφέας με επιτόπιες επισκέψεις του στα μεταπολεμικά χρόνια, αλλά κρινόμενο με καθαρά επιχειρησιακά κριτήρια, είχε επιτύχει το σκοπό του⁷⁴⁴.

Το 1948 είχαν καλλιεργηθεί ελπίδες ότι θα τελείωνε ο πόλεμος με νίκη του στρατού, μετά το πέρας των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Για το σκοπό αυτό το ΓΕΣ είχε εκδώσει σχετικές οδηγίες για την επανεγκατάσταση των κατοίκων στις οικίες τους, υπό τη μορφή ενός «οδικού χάρτη». Στο πλαίσιο αυτό και εν όψει της επιχείρησης «Χαραυγή», που αποσκοπούσε στην εκκαθάριση της Ρούμελης από τις δυνάμεις του ΔΣΕ, στις 18 Μαΐου το ΓΠΥ του ΓΕΣ κοινοποιούσε προς το αντίστοιχο γραφείο του Α΄ ΣΣ, καθώς και στα υπόλοιπα ΣΣ και συναρμόδια υπουργεία, τις προϋποθέσεις και τις αρχές που έπρεπε να διέπουν τη διαδικασία επανεγκατάστασης μετά το πέρας των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Υπεύθυνο για την όλη διαδικασία στην περιοχή ευθύνης του ορίζονταν το Α΄ ΣΣ και το ΓΕΣ αναγνώριζε ότι στην παρούσα φάση δεν ήταν εφικτή η μαζική και αθρόα επάνοδος των κατοίκων στις οικίες τους, αλλά αυτή θα λάμβανε χώρα σταδιακά⁷⁴⁵.

Οι αρχές πάνω στις οποίες βάσιζε τις αποφάσεις του περί επανόδου των κατοίκων στις οικίες τους ήταν η ασφάλεια, η εξασφάλιση των κύριων οδικών αρ-

⁷⁴⁴ William H. McNeill, *Η Μεταμόρφωση της Ελλάδας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Παπαδόπουλος, 2017, Αθήνα, σελ. 240 – 249.

⁷⁴⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1935/Α/21/Γ, *Οδηγίες του Γενικού Επιτελείου Στρατού Σχετικά με Χειρισμό Προσφύγων στις 18/05/1948*.

τηριών, η εξασφάλιση των κοιλάδων και μια σειρά άλλων παραγόντων. Η δημιουργία και η εμπέδωση αισθήματος ασφαλείας στους κατοίκους κρίνονταν ως πρωταρχικής σημασίας και θα έπρεπε να ληφθούν όλα τα απαραίτητα μέτρα ώστε οι κάτοικοι απερίσπαστοι να μπορούν να επιδοθούν στην επισκευή των οικιών τους και την επανεκκίνηση της οικονομικής τους δραστηριότητας. Η εξασφάλιση των οδικών αρτηριών επέτρεπε την μεταφορά των απαραίτητων πόρων για τη συντήρηση και ανοικοδόμηση των χωριών (σπόροι, εργαλεία, οικοδομικά υλικά κλπ). Ως αποτέλεσμα τα χωριά που ήταν κοντά σε οδικούς άξονες είχαν προτεραιότητα επανεγκατάστασης των κατοίκων τους, σε σχέση με τα πιο απομακρυσμένα. Η εξασφάλιση των κοιλάδων με τα εύφορα εδάφη επέτρεπε την έγκαιρη σπορά των χωραφιών και την συγκομιδή των καρπών, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να μπορούν πιο εύκολα να αυτοσυντηρηθούν κατά τον επερχόμενο χειμώνα. Για το λόγο αυτό έθετε ως προτεραιότητα την εξασφάλισή τους το αργότερο μέχρι τις 15 Ιουνίου 1948. Η διευκόλυνση επιστροφής των κατοίκων έπρεπε τύχει ιδιαίτερης μέριμνας, υπό τον όρο ότι δεν θα επηρεάζονταν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις. Οι κάτοικοι των πιο απομακρυσμένων χωριών θα επανέρχονταν σε μεταγενέστερο χρόνο, εκτός και εάν η παρουσία των στρατιωτικών τμημάτων στην περιοχή εξασφάλιζε την ασφάλειά τους (δηλαδή προστασία από επιθέσεις του ΔΣΕ)⁷⁴⁶.

Το ΓΕΣ διέταζε τα στρατιωτικά τμήματα να διευκολύνουν την επάνοδο των χωρικών για την καλλιέργεια της γης τους κατά τη διάρκεια της ημέρας και σε μη απολύτως ασφαλή εδάφη, υπό την προϋπόθεση ότι οι κάτοικοι θα επανέρχονταν τη νύχτα στα χωριά που ο στρατός εξασφάλιζε την ασφάλειά τους. Τέλος μόνο για το Α΄ ΣΣ την προκειμένη περίοδο, προβλέπονταν η ενίσχυση των ΓΠΥ των υφιστάμενων σχηματισμών του με αξιωματικούς ανακαλούμενους από την εφεδρεία, με σκοπό την περιήγησή τους στις περιοχές που είχαν κριθεί κατάλληλες για την επανεγκατάσταση των κατοίκων και οι οποίοι σε συνεργασία με τις πολιτικές αρχές θα προέβαιναν σε επιτόπια εκτίμηση της κατάστασης και των αναγκών των χωρικών, ώστε να διευκολύνεται η όλη διαδικασία με τον καλύτερο δυνατό και πιο οργανωμένο τρόπο⁷⁴⁷. Από την παραπάνω διαταγή είναι ξεκάθαρο ότι οι επιχειρήσεις του ΕΣ την προκειμένη περίοδο, δεν σχεδιάζονταν και διεξάγονταν πάντοτε με

⁷⁴⁶ Οπ. π.

⁷⁴⁷ Οπ. π.

μοναδικό κριτήριο τη στρατιωτική αναγκαιότητα, αλλά ήταν πολυδιάστατες και είχαν πολλαπλή στόχευση⁷⁴⁸.

Οι κάτοικοι από την πλευρά τους αγωνιούσαν για το πότε θα μπορούσαν να επιστρέψουν στις οικίες τους και έκαναν προς τούτο σχετικές ερωτήσεις προς τις πολιτικές και στρατιωτικές αρχές, αλλά τον τελευταίο λόγο τον είχε πάντα ο στρατός. Αυτός ήταν ο μόνος αρμόδιος να κρίνει εάν και πότε μπορούσαν να επιστρέψουν οι κάτοικοι στα σπίτια τους (υπό την προϋπόθεση ότι αυτά υπήρχαν ακόμα). Μια τέτοια περίπτωση ήταν του χωριού Ανατολή Σερρών. Με έγγραφό του το Α2 του Γ' ΣΣ στις 12 Σεπτεμβρίου 1948, γνωστοποιούσε στο Γραφείο Πολιτικών Υποθέσεων του σώματος, ότι το εν λόγω χωριό εκκενώθηκε κατόπιν απόφασης των στρατιωτικών αρχών τον Ιούνιο 1947. Το αίτημα για επανεγκατάσταση στο χωριό δεν μπορούσε να γίνει δεκτό λόγω του ότι δεν το επέτρεπαν οι γενικότερες συνθήκες ασφάλειας στην περιοχή⁷⁴⁹. Έτσι οι κάτοικοί του θα συνέχιζαν να παραμένουν στην Ροδόπολη, όπου είχαν μεταφερθεί.

Ομοίως στις 2 Οκτωβρίου 1948 η ΓΔΒΕ πληροφορούσε το νομάρχη Πέλλας, ότι το όλο θέμα της επανεγκατάστασης των κατοίκων στα σπίτια τους ενέπιπτε στην αρμοδιότητα των στρατιωτικών αρχών και για το λόγο αυτό θα έπρεπε να συνεννοηθούν με αυτές⁷⁵⁰. Η όλη διαδικασία επανεγκατάστασης των «ανταρτοπληκτων» ήταν αρκετά αποκεντρωτική και δεν έλειπαν περιστατικά κακής συνεννόησης μεταξύ των εμπλεκόμενων στρατιωτικών αρχών. Έτσι στις 12 Νοεμβρίου 1948 το ΓΠΥ/Γ' ΣΣ ζητούσε να πληροφορηθεί από τη Διεύθυνση Εθνοφρουράς Κεντρικής Μακεδονίας (ΔΕΚΜ) εάν συνέτρεχαν ή όχι λόγοι συνέχισης της περιθάλψης των κατοίκων του χωριού Βαρβάρα στην Αρναία, ενώ είχαν ήδη εκδοθεί διαταγές επανεγκατάστασης των κατοίκων από το σώμα⁷⁵¹.

Σε άλλο περιστατικό, ο Γενικός Διοικητής Βορείου Ελλάδας με έγγραφό του προς το νομάρχη Κιλκίς και τους διευθυντές Πρόνοιας, Κέντρου Πρόνοιας και νο-

⁷⁴⁸ Στο κεφάλαιο που αναφέρεται στο 1948, γίνεται λόγος για τα ασφικτικά χρονικά περιθώρια που είχαν τεθεί για την ολοκλήρωση των επιχειρήσεων, πράγμα που αντέβαινε στην ορθόδοξη στρατιωτική λογική και πρακτική. Το Α' ΣΣ ήταν υπεύθυνο για την επιχείρηση «Χαραυγή» στη Ρούμελη. Συνεξετάζοντας τα δεδομένα, δεν μπορεί παρά να γίνει η σύνδεσή τους και να εξαχθεί το ασφαλές συμπέρασμα ότι οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες απέκτησαν προτεραιότητα έναντι των στρατιωτικών.

⁷⁴⁹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1923/Α/5ε/Γ, Αναφορά του Γ' Σώματος Στρατού Σχετικά με Εκκένωση Χωριού Ανατολή στις 12/09/1948. Γνωρίζουμε ότι οι κάτοικοι είχαν μεταφερθεί στη Ροδόπολη από την σχετική καταχώρηση στο Βιβλίο Εκκενωθέντων Χωριών του Γ' ΣΣ.

⁷⁵⁰ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1935/Α/5/Γ, Τηλεγράφημα του Νομάρχη Πέλλας προς το Γ' Σώμα Στρατού Σχετικά με Επανεγκατάσταση Κατοίκων Έδεσσας στις 02/10/1948.

⁷⁵¹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1936/Α/7/Γ, Διαταγή του Γ' Σώματος Στρατού προς την Διεύθυνση Εθνοφρουράς Κεντρικής Μακεδονίας Σχετικά με την Περιθάλψη Κατοίκων Βαρβάρας στις 12/11/1948.

μομηχανικό του νομού, τους γνωστοποιούσε ότι το Γ΄ ΣΣ είχε επιτύχει την εξασφάλιση της ασφάλειας στις κοινότητες Ν. Σάντας, Μανδρών, Βάλτων, Γαλλικού και Πεδινού. Έτσι τους διέτασσε να προβούν στις απαραίτητες ενέργειες, προκειμένου οι κάτοικοι να μπορέσουν να επιστρέψουν στις οικίες τους το ταχύτερο δυνατόν. Οι εμπλεκόμενες υπηρεσίες θα έπρεπε να αποστείλουν τα ανάλογα κλιμάκια, προκειμένου να προέβαιναν σε εκτίμηση του κόστους και των ενεργειών που απαιτούνταν για την επιδιόρθωση των οικημάτων των κατοίκων. Ο ίδιος ο νομάρχης καθίστατο υπεύθυνος για την παρακολούθηση της προόδου επανεγκατάστασης των κατοίκων, καθώς και να τους πείσει να επιστρέψουν στις οικίες τους, ενώ μπορούσε να λάβει κάθε μέτρο που θα βοηθούσε στην εκτέλεση της διαταγής⁷⁵².

Η απόφαση για επανεγκατάσταση των κατοίκων στα χωριά τους προξενούσε πολλές φορές και αντιδράσεις. Οι κάτοικοι δεν ένιωθαν ασφαλείς ή δεν επιθυμούσαν να επιστρέψουν για άλλους λόγους. Μία τέτοια περίπτωση ήταν των κατοίκων του χωριού Παναγίτσα του Νομού Πέλλας. Με τηλεγράφημά του προς το Γ΄ ΣΣ, ο νομάρχης διαβίβαζε επιστολή βουλευτή του νομού, με την οποία διαμαρτύρονταν για την απόφαση της 32 ταξιαρχίας να επιστρέψουν όλοι οι κάτοικοι του χωριού στις οικίες τους, από την Έδεσσα όπου είχαν καταφύγει. Ενώ ήταν σύμφωνος με την επανεγκατάσταση των ανδρών ηλικίας από 18 έως 55 ετών, θεωρούσε ότι η δια της βίας επανεγκατάσταση των γυναικόπαιδων ήταν «άδικος και παράνομος». Από την πλευρά του το Γ΄ ΣΣ με έγγραφό του προς την ΧΙ μεραρχία ζητούσε να πληροφορηθεί πώς ακριβώς είχαν τα γεγονότα και εάν αλήθευαν τα καταγγελλόμενα από τον εν λόγω βουλευτή⁷⁵³.

Εννοείται ότι σε μερικές σελίδες δεν μπορεί να καλυφθεί όλο το φάσμα των πολύπλοκων σχέσεων που είχε αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, μεταξύ του στρατού και της ελληνικής κοινωνίας. Αυτό που έγινε προσπάθεια, ήταν να φωτιστούν κάποιες πτυχές, οι οποίες δείχνουν ότι ο πόλεμος ήταν ολοκληρωτικός και δεν άφησε καμία έκφανση της κοινωνικής ζωής ανεπηρέαστη. Ένας από τους βασικούς παράγοντες για τη νίκη του στρατού επί του ΔΣΕ ήταν ότι κατάφερε να μην αποκοπεί από την υπόλοιπη ελληνική κοινωνία, αλλά να εμφανιστεί ως προστάτης της, αυξάνοντας έτσι το κύρος του.

⁷⁵² Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1935/Α/10/Γ, Έγγραφο της Γενικής Διεύθυνσης βορείου Ελλάδος προς το Γ΄ Σώμα Στρατού Σχετικά με Επανεγκατάσταση Κατοίκων Γαλλικού – Πεδινού – Βάλτου- Μάνδρας και Ν. Σάντας στις 09/09/1948.

⁷⁵³ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1935/Α/18/Γ, Διαταγή του Γ΄ Σώματος Στρατού προς την ΧΙ Μεραρχία Σχετικά με Επανεγκατάσταση Κατοίκων Χωριού Παναγίτσας στις 19/08/1948.

Κεφάλαιο Όγδοο

Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ (BMM)

α. Γενικά

Ως γενέθλια ημερομηνία της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής (British Military Mission/BMM) θεωρείται το έτος 1945, όταν κατόπιν συμφωνίας των δύο κυβερνήσεων, αποφασίστηκε η δημιουργία της στην Ελλάδα. Η αποστολή της ήταν απλή, τουλάχιστον θεωρητικά. Έπρεπε να βοηθήσει την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία στην ανασυγκρότηση του ΕΣ ώστε να καταστεί μία ισορροπημένη, σύγχρονη δύναμη, εντός των οικονομικών δυνατοτήτων της χώρας. Έπρεπε επίσης να οργανώνει την παροχή στον στρατό του απαραίτητου εξοπλισμού και εφοδίων από τις βρετανικές πηγές. Την εποχή που αποφασίστηκε η ίδρυσή της, οι τότε ιθύνοντες εκτιμούσαν ότι δεν συνέτρεχαν λόγοι οι οποίοι θα εμπόδιζαν την παραπάνω διαδικασία να λάβει χώρα μέσα σε διάστημα κάποιων ετών⁷⁵⁴.

Το σκεπτικό πίσω από τη δημιουργία της νέας BMM ήταν οι γεωπολιτικές επιδιώξεις της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Μετά την ήττα του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ κατά τα Δεκεμβριανά και τη συνεπακόλουθη Συμφωνία της Βάρκιζας, έγινε εμφανές ότι απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρηση της Ελλάδας εκτός της κομμουνιστικής επιρροής, απαιτούνταν η δημιουργία ενός στρατεύματος που θα εγγυόταν όχι μόνο την αποτροπή κάθε εξωτερικής απειλής και την άμυνα της χώρας, αλλά και την εσωτερική τάξη και ασφάλεια⁷⁵⁵.

Σύμφωνα με τον σχεδιασμό των Βρετανών ιθυνόντων η BMM θα βοηθούσε τις ελληνικές πολιτικές και στρατιωτικές αρχές στην ανασυγκρότηση του ΕΣ, με σκοπό αυτός να καταστεί ικανός να αναλάβει και να φέρει εις πέρας τις παραπάνω αποστολές. Όταν ο στρατός αποκτούσε την λεγόμενη «Πλήρη Επιχειρησιακή Ικα-

⁷⁵⁴ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*. Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή (BMM) είχε αναπτυχθεί στην Ελλάδα και την περίοδο της Κατοχής. Αποτελούνταν από προσωπικό του Special Operations Executive (SOE), με σκοπό την εκτέλεση δολιοφθορών, τη συλλογή πληροφοριών, τη φυγάδευση στη Μέση Ανατολή αποκομμένων Βρετανών στρατιωτικών και Ελλήνων πολιτικών, στρατιωτικών και πολιτών, καθώς και τον εξοπλισμό, χρηματοδότηση, εκπαίδευση και συντονισμό των διαφόρων αντιστασιακών οργανώσεων. Κάποια μέλη της αρχικής BMM [η οποία το 1944 μετονομάστηκε σε Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή (Allied Military Mission / AMM)] επέστρεψαν στη διάρκεια του εμφυλίου στη χώρα, ως μέλη της νέας αποστολής. Η διατριβή δεν ασχολείται με την πρώτη αποστολή, αλλά με αυτή που ιδρύθηκε μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας.

⁷⁵⁵ Οπ. π.

νότητα», τότε η Μεγάλη Βρετανία θα μπορούσε με ασφάλεια να αποσύρει το προσωπικό της από τη χώρα. Έτσι η ΒΜΜ απέκτησε ευρύτερη γεωπολιτική σημασία και έφτασε στο απόγειό της να αριθμεί 250 – 300 αξιωματικούς (στην πλειοψηφία τους ανώτερους) και 800 – 1.000 οπλίτες (στρατιώτες και υπαξιωματικούς), σε μια περίοδο κατά την οποία γινόταν μαζική αποστράτευση του στρατευμένου προσωπικού⁷⁵⁶.

Σύμφωνα με την επίσημη ιστορία της ΒΜΜ, η έναρξη του Εμφυλίου το 1946 κατέστησε ακόμα σημαντικότερο το ρόλο της, καθόσον η Ελλάδα υποχρεώθηκε αντί να πρέπει να συγκροτήσει ένα στράτευμα προοριζόμενο να αποκρούσει μία ξένη εισβολή στο απροσδιόριστο μέλλον, να πρέπει να αντιμετωπίσει μία άμεση απειλή. Οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι η υπαγωγή της Ελλάδας στην κομμουνιστική σφαίρα επιρροής, θα αποτελούσε ισχυρό πλήγμα στα στρατηγικά σχέδια των δυτικών δυνάμεων. Η Τουρκία θα απομονώνονταν και το ηθικό των Ιταλών κομμουνιστών θα τονώνονταν αποφασιστικά. Αυτός ο πόλεμος όμως θα έπρεπε να δοθεί και να κερδηθεί από τον ΕΣ και ο μόνος θεσμός που ήταν άμεσα διαθέσιμος για την οργάνωση και εκπαίδευσή του, ήταν η ΒΜΜ⁷⁵⁷.

Στα τέλη του καλοκαιριού και στις αρχές του φθινοπώρου 1944 ήταν ξεκάθαρο ότι οι Γερμανοί θα αποχωρούσαν κάποια στιγμή από την Ελλάδα. Ο βρετανικός σχεδιασμός προέβλεπε την αποβίβαση αυτοκρατορικών στρατευμάτων για την απελευθέρωση της χώρας, τη σταθεροποίηση της κατάστασης και την παροχή βοήθειας στον άμαχο πληθυσμό, σε συνεργασία με την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση. Για το σκοπό της ομαλής συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών, ο Βρετανός πρέσβης, Ρέτζιναλντ Λίπερ (Reginald Leeper), υπέβαλε υπόμνημα στις 28 Σεπτεμβρίου 1944 προς τον Έλληνα πρωθυπουργό, Γεώργιο Παπανδρέου, με σκοπό την υπογραφή συμφωνίας σχετικά με τις αρμοδιότητες και εξουσίες ενός εκάστου αντισυμβαλλόμενου μέρους⁷⁵⁸. Στη συμφωνία προβλέπονταν η άφιξη στην Ελλάδα βρετανικής εκστρατευτικής δύναμης αποτελούμενης και από τους τρεις κλάδους των ΕΔ, μαζί με συνεργαζόμενες ελληνικές δυνάμεις, με αποστολή την εκδίωξη των γερμανικών στρατευμάτων και την αποκατάσταση της σταθερότητας,

⁷⁵⁶ Οπ. π.

⁷⁵⁷ Οπ. π.

⁷⁵⁸ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 917/Ζ/55, Διαταγή της Βρετανικής Πρεσβείας στην Ελλάδα της 18/09/1944 προς τον Γ. Παπανδρέου, με Υποβολή Υπομνήματος Συμφωνίας για Ζητήματα Σχετικά με την Πολιτική Διοίκηση, Δικαιοδοσία και Περίθαλψη, που Προκύπτουν από Στρατιωτικές Επιχειρήσεις στο Ελληνικό Έδαφος.

προκειμένου να είναι δυνατή η αποστολή και οργανωμένη διανομή βοήθειας προς τον άμαχο πληθυσμό. Ο διοικητής της δύναμης θα ήταν Βρετανός, ο οποίος θα είχε πλήρη δικαιοδοσία να ενεργεί κατά την κρίση του όταν διαπίστωνε ότι σε κάποιο μέρος ή μέρη υπήρχε σοβαρή διασάλευση της τάξης, τις οποίες θα μπορούσε να χαρακτηρίζει ως «Στρατιωτικές Περιοχές» (Military Areas). Σε αυτές τις περιοχές οι ελληνικές αρχές θα αναλάμβαναν την ευθύνη διακυβέρνησης μετά από σχετική έγκριση του Βρετανού διοικητή. Η ελληνική κυβέρνηση θα ασκούσε πλήρη πολιτική διακυβέρνηση στις περιοχές που θα περιέχονταν υπό τη δικαιοδοσία της. Οι βρετανικές δυνάμεις, προκειμένου να μπορούν να επιτελέσουν την αποστολή τους, θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν κατόπιν συμφωνίας, όλες τις υποδομές (λιμάνια, δρόμους, αεροδρόμια κλπ) που υπάγονταν στην αρμοδιότητα της ελληνικής κυβέρνησης⁷⁵⁹.

Η ελληνική κυβέρνηση θα τοποθετούσε μια Ελληνική Στρατιωτική Αποστολή (Greek Military Mission) στο επιτελείο της βρετανικής δύναμης για την καλύτερη συνεργασία, ενώ ο Βρετανός διοικητής δεν δεσμεύονταν να χρησιμοποιήσει τις τοπικές αρχές στα μέρη που είχε χαρακτηρίσει ως «Στρατιωτικές Περιοχές». Μέριμνα των Βρετανών θα ήταν η άφιξη και διανομή ανθρωπιστικής βοήθειας στον ελληνικό πληθυσμό το ταχύτερο δυνατό, σε συνάρτηση με τα διατιθέμενα μέσα και εφόδια. Η διανομή τους θα γίνονταν με βασική αρχή την δίκαιη κατανομή της στη βάση των υπαρχουσών αναγκών, χωρίς να γίνεται διάκριση με βάση τη θρησκεία, τη φυλή, την εθνικότητα ή τις πολιτικές πεποιθήσεις. Η κυβέρνηση από την πλευρά της ήταν υποχρεωμένη να παρέχει κάθε δυνατή βοήθεια στους Βρετανούς και να εξασφαλίζει την εφαρμογή των όρων διανομής της βοήθειας⁷⁶⁰.

Ένα από τα πρώτα βρετανικά τμήματα που αναπτύχθηκαν σε ελληνικό έδαφος αμέσως μετά την Απελευθέρωση ήταν η Military Liaison (ML), η οποία είχε ως αποστολή των εφοδιασμό της χώρας με τρόφιμα, για την αντιμετώπιση των αναγκών του υποσιτιζόμενου πληθυσμού⁷⁶¹. Διοικητής της υπηρεσίας ήταν ο υποστράτηγος Χιουζ (Hughes) και σκοπός της ήταν η διατήρηση συνδέσμου μεταξύ

⁷⁵⁹ Οπ. π.

⁷⁶⁰ Οπ. π. Στο υπόλοιπο κείμενο της συμφωνίας προβλέπονταν η ποινική και πειθαρχική δικαιοδοσία των βρετανικών και ελληνικών αρχών σε κάθε περίπτωση και έναντι πολιτών ή στρατιωτικών, καθώς και έναντι των ξένων υπηκόων. Επίσης καθορίζονταν οι σχέσεις των δύο πλευρών με την UNRRA και με τις υπόλοιπες ανθρωπιστικές οργανώσεις (Σουηδοί, Ελβετοί), καθώς και οι οικονομικές ατέλειες και σχέσεις της εκστρατευτικής δύναμης και των προσώπων που σχετιζονταν με αυτή.

⁷⁶¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα*, σελ. 93.

των βρετανικών και των ελληνικών αρχών και η σχεδίαση της ανακούφισης του άμαχου πληθυσμού μετά την αποχώρηση των στρατευμάτων κατοχής. Ο όλος σχεδιασμός είχε στηριχθεί στην παραδοχή ότι οι Έλληνες θα ήταν υπεύθυνοι για τη διοίκηση – διεύθυνση του έργου, καθώς και για την εκτέλεση των επιχειρήσεων αρωγής στο μέγιστο των δυνατοτήτων τους. Ήταν επίσης παραδεκτό ότι οι βρετανικές στρατιωτικές αρχές θα παρείχαν περιορισμένης έκτασης βοήθεια στον άμαχο πληθυσμό και ότι η αποκατάσταση των απελευθερωμένων περιοχών θα ενέπιπτε στη δικαιοδοσία των πολιτικών αρχών που θα διορίζονταν επί τούτου. Η περίοδος της στρατιωτικής ευθύνης είχε ορισθεί μονομερώς στους 6 μήνες από τη στιγμή που θα αναπτύσσονταν τα πρώτα στρατιωτικά τμήματα, κατά τη διάρκεια των οποίων προβλέπονταν ότι οι πολιτικές αρχές θα παρείχαν παρατηρητές στις διάφορες περιοχές για την ομαλή μεταβίβαση της εξουσίας όταν θα ερχόταν αυτή η στιγμή⁷⁶².

Η Ελλάδα ενέπιπτε στην περιοχή ευθύνης της «Επιτροπής για τα Βαλκάνια», που περιελάμβανε επίσης την Αλβανία, τη Γιουγκοσλαβία και τα Δωδεκάνησα, ενώ δεν είχε πραγματοποιηθεί κανένας σχεδιασμός για τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Το «Τμήμα Σχεδιασμού για τα Βαλκάνια» είχε δημιουργηθεί με σκοπό την παροχή εκτιμήσεων για τις απαιτούμενες ποσότητες για τους πρώτους 6 μήνες. Οι εκτιμήσεις περιελάμβαναν τις απαιτούμενες ποσότητες για τρόφιμα, υγειονομικό υλικό, ρουχισμό, καύσιμα, βιομηχανικά χημικά, σαπούνι και κάρβουνο, βασισμένες σε αναφορές πληροφοριών που αποστέλλονταν από τις κατεχόμενες περιοχές και από ενημερώσεις του υπουργείου Πολέμου (War Office)⁷⁶³. Η ML διαλύθηκε με απόφαση του Στρατηγείου Συμμαχικών Δυνάμεων (Allied Forces Headquarters/AFHQ) στις 1 Μαΐου 1945 και τα καθήκοντά της αναλήφθηκαν από την UNRRA⁷⁶⁴.

Τα βρετανικά στρατεύματα που ήταν ανεπτυγμένα στην Ελλάδα, καθώς και εκείνα που μεταφέρθηκαν από την Ιταλία, ενεπλάκησαν άμεσα στις συγκρούσεις των Δεκεμβριανών και ήταν αυτά που εξασφάλισαν τη νίκη έναντι των δυνάμεων

⁷⁶² John Grehan, & Martin Mace, *Despatches from the Front: The Commanding Officers' Reports from the Field and at Sea – North Africa and the Middle East 1942 – 1944 (El Alamein, Tunisia, Algeria and Operation Torch)*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire, 2015, σελ.215 – 216.

⁷⁶³ Οπ. π., σελ.216 – 217.

⁷⁶⁴ The National Archives, WO 204/8640, *Organisation – Policy – ML HQ (Greece)*. Το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής (ΣΜΑ) (Middle East Command) μετασχηματίστηκε σε Στρατηγείο Συμμαχικών Δυνάμεων (Allied Force Headquarters/AFHQ) το 1944, με την ενσωμάτωση και αμερικανικού προσωπικού. Διοικητής του είχε ορισθεί ο Βρετανός στρατάρχης Χάρολντ Αλεξάντερ (Harold Alexander).

του ΕΛΑΣ. Απόρροια των Δεκεμβριανών ήταν η διάλυση των ταγμάτων Εθνοφυλακής και η έλλειψη επαρκών και αξιόπιστων ενόπλων δυνάμεων στη διάθεση της ελληνικής κυβέρνησης, πλην της 3^{ης} ΕΟΤ. Η ιδέα της δημιουργίας μιας συμβουλευτικής αποστολής γεννήθηκε κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, όταν κατά τα τελευταία στάδια της σύγκρουσης, τα προχείρως συγκροτηθέντα τάγματα Εθνοφυλακής, εκμεταλλεύτηκαν τη χαλάρωση του ρυθμού των επιχειρήσεων και οργάνωσαν στοιχειώδη βασική στρατιωτική εκπαίδευση, με τη βοήθεια των βρετανικών μονάδων. Σύμφωνα με τους Βρετανούς, παρόλο που τους έλειπαν τα στοιχειώδη, τα τμήματα έδειξαν ενθουσιασμό κατά την εκπαίδευσή τους, θέτοντας το σπόρο για τη μελλοντική συνεργασία των δύο πλευρών⁷⁶⁵.

Οι βρετανικές μονάδες που παρέμειναν στην Ελλάδα μετά τα Δεκεμβριανά ουσιαστικά εκτελούσαν αποστολές «επίδειξης σημαίας», κατά τις οποίες ένας αξιωματικός με περίπου 12 στρατιώτες εκτελούσαν περιπολία για περίπου 36 ώρες και διανυκτέρευαν σε κάποιο χωριό. Με αυτό τον τρόπο αποκτούσαν γνώση της περιοχής ευθύνης, έλεγχαν την κατάσταση στην ύπαιθρο και προσπαθούσαν να τονώσουν το αίσθημα ασφαλείας των κατοίκων. Σύμφωνα με την αφήγηση του ταγματάρχη Ντίλον, οι σχέσεις μεταξύ των κατοίκων και των Βρετανών ήταν άριστες, μιας και όπως αναφέρει οι πολιτικές διαφορές ήταν μεταξύ των Ελλήνων⁷⁶⁶. Την ιδιαίτερα ρευστή εκείνη περίοδο, όταν τα βρετανικά στρατεύματα εμπλέκονταν άμεσα με την τήρηση της τάξης και έρχονταν σε απευθείας επαφή με τον τοπικό πληθυσμό, ήταν αναπόφευκτο να προκαλούνται διάφορα επεισόδια. Δεν θα πρέπει να παραβλέπεται άλλωστε το γεγονός ότι τα όπλα κυκλοφορούσαν ελεύθερα στον πληθυσμό και πολλοί κάτοικοι ήταν εξοικειωμένοι με τη χρήση τους.

Η παρουσία των βρετανικών στρατευμάτων και η εμπλοκή τους στην προσπάθεια εξομάλυνσης της καθημερινής ζωής και ενίσχυσης της κυβερνητικής εξουσίας στην ελληνική επαρχία, συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια του 1945. Σύμφωνα με τα αρχεία της ΔΙΣ τον Αύγουστο του 1945 η 5^η Ινδική ταξιαρχία επιχειρούσε στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, μαζί με τις ελληνικές δυνάμεις «διώκουσα τας ενόπλους ομάδας». Το ΓΕΣ ήλπιζε ότι η κατάσταση ασφάλειας στην περιοχή της Μακεδονίας θα βελτιώνονταν όσο προχωρούσε η ανασυγκρότηση του τακτικού στρατού. Πρόθεσή του ήταν να μεταφέρει επιπλέον στρατεύματα στην επίμαχη περιοχή, τα οποία ήταν ανεπτυγμένα σε άλλα μέρη της χώρας, όταν αυτό

⁷⁶⁵ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

⁷⁶⁶ IWM, *Dillon Brian E.*, 23787/2002, Reel 9.

καθίστατο δυνατό, ανάλογα με την πρόοδο συγκρότησης νέων μονάδων. Αυτά τα στρατεύματα θα αναλάμβαναν το βάρος των επιχειρήσεων σε συνεργασία με τα βρετανικά στρατεύματα⁷⁶⁷.

Η σχέση των βρετανικών στρατευμάτων με τους κατοίκους των περιοχών που στρατοπέδευαν φαίνεται ότι ήταν καλή και δεν αναφέρθηκαν προβλήματα. Κοντά στη Δεσκάτη είχε εγκατασταθεί μια μονάδα Ινδών, με αποστολή την αστυνόμευση της περιοχής. Η εμφάνιση του τάγματος στην περιοχή προκάλεσε συζητήσεις στο χωριό και πολλοί από τους χωρικούς πίστευαν ότι τόσο η Δεσκάτη όσο και οι Ινδοί στρατιώτες ήταν θύματα του βρετανικού ιμπεριαλισμού. Οι κάτοικοι θυμούνται τους Ινδούς στρατιώτες ως υπερβολικά ήρεμους και συμβιβαστικούς στα περιστατικά που σημειώθηκαν, ανάμεσα σε χωρικούς που υποστήριζαν το ΕΑΜ και τα δεξιά στοιχεία που είχαν αρχίσει να οργανώνονται στην περιοχή. Η Ινδική μονάδα παρέμεινε στη Δεσκάτη για περίπου 2 ½ μήνες⁷⁶⁸.

Η σχεδιαζόμενη αποχώρηση του κύριου όγκου των βρετανικών στρατευμάτων από τη χώρα, σε συνδυασμό με τη λήξη του πολέμου, έδωσαν μια μικρή ανάσα στον πολιτικό τομέα και στην αποκατάσταση κάποιων από τις καταστροφές που είχε προκαλέσει η Κατοχή. Το κύριο υλικό που αξιοποιήθηκε ήταν οι στρατιωτικές γέφυρες τύπου Μπέιλι (Bailey), οι οποίες προήλθαν από την Ιταλία. Αυτές τοποθετήθηκαν σε βασικούς οδικούς άξονες του εθνικού και επαρχιακού οδικού δικτύου. Το βρετανικό μηχανικό, πέρα από την τοποθέτησή τους, ανέλαβε σε περιορισμένη κλίμακα, την αποναρκοθέτηση και εξουδετέρωση παγιδεύσεων, που εμπόδιζαν την ελεύθερη μετακίνηση ανθρώπων και οχημάτων. Από την άλλη πλευρά, τα στρατεύματα που αποχωρούσαν άφηναν πίσω τους, εκτός από χρήσιμα υλικά και τα οχήματά τους, που ανέρχονταν σε περίπου 4.000, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων ήταν φορτηγά. Το υλικό αυτό είχε θεωρηθεί ως πλεονάζον, λόγω της μαζικής αποστράτευσης που ακολούθησε το τέλος του πολέμου και με ειδική συμφωνία μεταξύ των δύο κυβερνήσεων είχαν περιέλθει στην κυριότητα του ελληνικού κράτους. Η συμφωνία προέβλεπε επίσης τη χορήγηση από τη Μεγάλη Βρετανία των αναγκαίων ποσοτήτων ανταλλακτικών, με κυριότερα τα ελαστικά, τα οποία γρήγορα φθείρονταν στους κατεστραμμένους ελληνικούς δρόμους⁷⁶⁹.

⁷⁶⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, σελ. 190, 191.

⁷⁶⁸ Λη Σαράφη, *Η Αστυνόμευση της Δεσκάτης, 1946*, στο Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003, σελ. 238.

⁷⁶⁹ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, σελ. 123, 124.

β. Η έναρξη λειτουργίας της BMM

Η επίσημη ημερομηνία έναρξης της λειτουργίας της BMM θεωρείται η 1^η Ιανουαρίου 1945, όταν το τμήμα «Χ» της Μονάδας Βρετανών Συνδέσμων [«Χ» British Liaison Unit (BLU)], το οποίο συνεργάζονταν μέχρι τότε με τις διάφορες αντιστασιακές ομάδες, αναδιοργανώθηκε στην Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή (British Military Mission) στην Ελλάδα. Αυτή αρχικά απαρτιζόταν από 300 αξιωματικούς και 1.000 οπλίτες, υπό τη διοίκηση του ταξίαρχου Φερθ (C.E.A. Firth) και στη συνέχεια υπό τον υποστράτηγο Σμόλγουντ (G. R. Smallwood). Αν και υπήρξε συμφωνία με την ελληνική πλευρά για την ανάπτυξή της στην Ελλάδα, εν τούτοις δεν υπήρχε κανένα νομικό καθεστώς για τη λειτουργία της, όπως παραδέχονταν ο επικεφαλής της με έγγραφό του τον Ιούνιο 1947⁷⁷⁰.

Λίγο καιρό μετά την επανέναρξη της διαδικασίας ανασυγκρότησης του ΕΣ, τον Αύγουστο 1945, ο τότε Ανώτατος Στρατιωτικός Διοικητής Μεσογείου, στρατάρχης Αλεξάντερ (Harold Rupert Leofric George Alexander), είχε προτείνει και η ελληνική κυβέρνηση είχε συμφωνήσει, ο ανασυγκροτούμενος ΕΣ να είναι δύναμης 100.000 ατόμων. Ο εξοπλισμός του θα προέρχονταν από τη Μεγάλη Βρετανία, αλλά δεν είχε αποφασιστεί η ακριβής σύνθεση και οργάνωση του στρατού⁷⁷¹. Οι Βρετανοί είχαν συμφωνήσει να παραχωρήσουν στην Ελλάδα 300 τεθωρακισμένα οχήματα κάθε είδους, 80 πυροβόλα και 3.000 αυτοκίνητα, πέραν των απαραίτητων ελαφρών όπλων και ατομικού εξοπλισμού. Από τις προαναφερθείσες ποσότητες, εύκολα μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι ο σχεδιαζόμενος στρατός θα ήταν οργανωμένος στα πρότυπα του ελαφρού πεζικού. Οι πίνακες σύνθεσης του προσωπικού που κατατέθηκαν τον Οκτώβριο του 1945 προέβλεπαν στρατό 100.000 ανδρών σε ειρηνική περίοδο, που θα μπορούσε να αυξηθεί στις 115.000 σε καιρό πολέμου. Η κατανομή του προσωπικού ήταν η παρακάτω:

	Αξιωματικοί	Οπλίτες	Σύνολο
Μάχιμα τμήματα	4.286	57.354	61.640

⁷⁷⁰ The National Archives, WO 202/894, *Status after arrival of United States Army Group Mission*. Από έρευνα του γράφοντος στην ιστοσελίδα του Εθνικού Τυπογραφείου όπου είναι αναρτημένα όλα τα ΦΕΚ, δεν κατέστη δυνατό την περίοδο από 1 Ιανουαρίου έως 30 Απριλίου 1945 να βρεθεί ΦΕΚ που να περιλαμβάνει κύρωση συμφωνίας μεταξύ των δύο κυβερνήσεων για την ανάπτυξη της BMM.

⁷⁷¹ The National Archives, WO 202/1017, *Status and Functions of BMM Greece*.

Σώματα – Υπηρεσίες	1.769	17.121	18.980
Κέντρα Βασικής Εκπαίδευσης	700	4.900	5.600
Νεοσύλλεκτοι	0	13.780	13.780 ⁷⁷²
			99.760

Η πρώτη αποστολή της ΒΜΜ ήταν η υποβολή προτάσεων, κατόπιν συνεργασίας με τις ελληνικές αρχές, για την αναδιοργάνωση του στρατεύματος, συμπεριλαμβανομένων των οργανογραμμάτων. Οι προτάσεις έγιναν δεκτές σε γενικές γραμμές. Αυτές περιελάμβαναν τη δημιουργία ενός υπουργείου Στρατιωτικών, το οποίο θα επέβλεπε τη διεύθυνση και έλεγχο του στρατεύματος, μέσω ενός Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου. Προβλέπονταν επίσης η συγκρότηση τριών Σωμάτων Στρατού (ΣΣ) με περιοχές ευθύνης τη νότια, κεντρική και βόρεια Ελλάδα αντίστοιχα. Το Α΄ ΣΣ με περιοχή ευθύνης τη νότια Ελλάδα θα περιελάμβανε 1 μεραρχία, 2 ταξιαρχίες στα νησιά και διάφορες εκπαιδευτικές και διοικητικές εγκαταστάσεις. Τα Β΄ και Γ΄ ΣΣ θα περιελάμβαναν το καθένα από 2 ορεινές μεραρχίες ανεπτυγμένες στα σύνορα και από 1 πεδινή μεραρχία⁷⁷³.

Μέχρι το Μάρτιο αρκετά στελέχη και οπλίτες από τα Βρετανικά στρατεύματα που ήταν ανεπτυγμένα στη χώρα και αριθμούσαν εκείνη την περίοδο 96.000 άνδρες, είχαν μετατεθεί στην ΒΜΜ (δυνάμεις 1.121 ανδρών) και ακολούθως τοποθετηθεί στα διάφορα κέντρα, σχολές εκπαίδευσης και μάχιμους σχηματισμούς του ΕΣ ως εκπαιδευτές, με βάση την πολεμική τους εμπειρία⁷⁷⁴. Όταν τέθηκε από τη Διοίκηση Μέσης Ανατολής, το θέμα της διάθεσης προσωπικού στην ΒΜΜ από τα στρατεύματα που ήταν ανεπτυγμένα στην Ελλάδα και ευρύτερα στη Μέση Ανατολή, οι διοικητές των μάχιμων μονάδων δεν ήταν πρόθυμοι να αποδεσμεύσουν προσωπικό κατηγορίας «Α» (απόλυτα ικανοί για υπηρεσία), όπως ήταν αναμενόμενο. Αντ' αυτού πρότειναν τη διάθεση εθελοντών στελεχών που ανάρρωναν από τραυματισμούς ή κόπωση μάχης και ήταν άνω των 35 ετών⁷⁷⁵. Γενικά μπορεί να ειπωθεί ότι τα επιτελεία και οι μονάδες που είχαν οριστεί να αποστείλουν στελέχη στην ΒΜΜ δεν επιθυμούσαν να αποχωριστούν τους καλύτερους από αυτά και προτιμούσαν να στέλνουν όσους θεωρούσαν ότι «περίσσευαν». Αυτή τουλάχιστον την εντύπωση είχε για την επιλογή του ο ταγματάρχης Τζέιμς Νότλεϊ (James

⁷⁷² Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, σελ. 234, 235.

⁷⁷³ The National Archives, WO 202/1017, *Status and Functions of BMM Greece*. Όπου γίνεται αναφορά σε σώμα στρατού, μεραρχία και ταξιαρχία εννοείται ότι πρόκειται για πεζικού.

⁷⁷⁴ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ.85.

⁷⁷⁵ The National Archives, WO 204/8640, *Organisation – Policy – ML HQ (Greece)*.

Thomas Benedictus Notley), ο οποίος είχε τοποθετηθεί στην BMM από το στρατηγείο της 1^{ης} μεραρχίας στην Παλαιστίνη. Ο βαθμός αποφοίτησής του από τη σχολή επιτελών δεν ήταν πολύ καλός, ενώ και στην Παλαιστίνη δεν είχε αφήσει και τις καλύτερες εντυπώσεις στους προϊσταμένους του, οι οποίοι εκτιμούσαν ότι ενώ ήταν πολύ καλός χαρακτήρας, εν τούτοις δεν θεωρούσαν ότι ήταν πολύ καλός επιτελικός αξιωματικός. Κατά συνέπεια όταν διατάχθηκαν να αποστείλουν έναν αξιωματικό από το επιτελείο τους στην Ελλάδα, αποφάσισαν να στείλουν αυτόν⁷⁷⁶.

Από την άλλη πλευρά, θα περίμενε κάποιος ότι στα πρώτα στάδια της συγκρότησης της BMM θα ζητούνταν η συνδρομή των μελών του SOE που είχαν δράσει στην Ελλάδα κατά την περίοδο της Κατοχής και των Δεκεμβριανών, λόγω της εμπειρίας που είχαν αποκτήσει κατά την ανάπτυξή τους στη χώρα. Όμως όπως ανέφερε ο Ντίλον, η εντύπωση που του δημιουργήθηκε ήταν ότι η ανώτατη βρετανική στρατιωτική και πολιτική ηγεσία δεν ήθελε να έχει καμία επαφή με τη SOE και το προσωπικό της, διότι αυτοί γνώριζαν πάρα πολλά γύρω από πρόσωπα και καταστάσεις που ενδεχομένως να τους εξέθεταν⁷⁷⁷. Η παραπάνω εκτίμηση του Ντίλον δεν είναι ορθή, διότι τον Απρίλιο 1945 το Στρατηγείο των Χερσαίων Δυνάμεων στην Ελλάδα (Land Forces Greece HQ) ζήτησε 35 αξιωματικούς και 100 οπλίτες από τη SOE, οι οποίοι επρόκειτο να αναχωρήσουν από τη χώρα. Εκτιμούσε ότι μπορούσαν να παρέχουν μια διαφορετική οπτική γωνία για την απειλή που συνιστούσαν οι ένοπλες αριστερές ομάδες που δραστηριοποιούνταν στη χώρα, με αποτέλεσμα μερικοί από το καλύτερο προσωπικό της υπηρεσίας να παραμείνουν, περιλαμβανομένων τουλάχιστον 3 στελεχών στην LFG HQ, 5 στην πρεσβεία, 7 στην Allied Information Service (AIS) και 6 στην BMM⁷⁷⁸. Βέβαια ο ισχυρισμός του Ντίλον μπορεί να περιέχει μια δόση αλήθειας, ιδιαίτερα την περίοδο μετά την Απελευθέρωση και μέχρι τον Απρίλιο 1945, με δεδομένες τις κακές σχέσεις που επικρατούσαν μεταξύ του Foreign Office και της SOE στη διάρκεια της Κατοχής. Το πρώτο υποστήριζε τον περιορισμό της δύναμης του EAM/ΕΛΑΣ, έχοντας

⁷⁷⁶ IWM, *Notley, James, T. B.*, 18565/1998, Reel 10.

⁷⁷⁷ IWM, *Dillon Brian E.*, Reel 9. Για τους μελετητές της περιόδου είναι γνωστή η αμοιβαία αντιπάθεια μεταξύ του SOE και του Foreign Office. Οι διπλωμάτες θεωρούσαν ότι το προσωπικό του πρώτου ήταν «ένα μάτσο ερασιτέχνες», οι οποίοι αυτοσχεδίαζαν και ότι πολλά στελέχη του είχαν διαβρωθεί από την κομμουνιστική ιδεολογία. Το ορθόδοξη συντηρητικό πολιτικό και στρατιωτικό κατεστημένο της Βρετανίας προσπαθούσε πάντα να υπονομεύσει τη δράση του SOE και να περιστείλει ή να ελέγξει τις δραστηριότητές του. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλέπε Max Hastings, *The Secret War: Spies, Codes and Guerillas 1939 – 45*, William Collins, London, 2016, σελ. 260 – 282.

⁷⁷⁸ Tim Jones, *Post – war Counterinsurgency and the SAS, 1945-1952: A Special Type of Warfare*, Routledge, New York, 2007, σελ. 43.

κατά νου τη διαμόρφωση της μεταπολεμικής πολιτικής κατάστασης στη χώρα, σύμφωνα με τις πάγιες βρετανικές επιδιώξεις και η δεύτερη υποστήριζε ότι η μόνη αξιόπιστη ένοπλη δύναμη ενάντια στους Γερμανούς ήταν ο ΕΛΑΣ.

Μετά την ανακωχή και την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, η κατάσταση στην περιοχή της Αθήνας είχε ηρεμήσει κατά πολύ. Σύμφωνα με τις διαθέσιμες μαρτυρίες, η ζωή για τους Βρετανούς ήταν πολύ ευχάριστη. Μεγάλο μέρος από τους στρατιώτες δεν ανυπομονούσαν να επανέλθουν στο ιταλικό μέτωπο, ιδιαίτερα σε αυτή τη φάση που φαινόταν ότι ο Β΄ ΠΠ στην Ευρώπη έβαινε προς το τέλος του, ενώ πρέπει να θεωρείται δεδομένο ότι είχαν κουραστεί μετά από 6 χρόνια πολέμου. Η δημιουργία της ΒΜΜ προκάλεσε ένα κύμα αιτήσεων μετάθεσης σε αυτή, το οποίο φυσικά δεν μπορούσε να ικανοποιηθεί στο σύνολό του. Ένας από αυτούς που είχαν αναπτυχθεί στην Ελλάδα από την Ιταλία κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών ήταν ο Τόμας Λίστερ (Thomas Lister) που υπηρετούσε στο 8^ο τάγμα του Συντάγματος Ελαφρού Πεζικού Ντάραμ (8th Battalion, Durham Light Infantry). Η ζωή του στην Αθήνα ήταν σχεδόν ειδυλλιακή, σύμφωνα με τις περιγραφές του, οπότε μόλις έμαθε ότι η ΒΜΜ αναζητούσε προσωπικό για την επάνδρωσή της, προσφέρθηκε αμέσως μαζί με αρκετούς συναδέλφους από τη μονάδα του, να ενταχθεί στις τάξεις της. Για κακή του τύχη όμως, ένα πειθαρχικό παράπτωμα στο οποίο υπέπεσε εκείνες τις ημέρες μέτρησε εναντίον του στην εξέταση του φακέλου του και απορρίφθηκε ως μη αξιόπιστος, με αποτέλεσμα να επανέλθει με τη μονάδα του στην Ιταλία⁷⁷⁹. Η απόρριψη του Λίστερ πρέπει να θεωρείται δικαιολογημένη και μπορεί ο ίδιος να μην τιμωρήθηκε πειθαρχικά, αλλά σίγουρα η συμπεριφορά του δεν θα μπορούσε να γίνει ανεκτή από τη διοίκηση της ΒΜΜ, εάν ληφθούν υπόψη οι σχετικές οδηγίες που είχε εκδώσει προς τα μέλη της. Σε αυτές τονίζονταν η υποχρέωση της άψογης εμφάνισης και συμπεριφοράς τους, διότι αποτελούσαν το πρότυπο το οποίο θα έπρεπε να μιμηθούν οι Έλληνες συνάδελφοί τους, γεγονός που εκτιμούσε ότι έπαιζε καθοριστικό ρόλο στην βελτίωση της εμφάνισης και συμπεριφοράς των ελληνικών μονάδων⁷⁸⁰.

Τον Μάιο 1945 εκδόθηκαν οι πρώτες οδηγίες της ΒΜΜ που αφορούσαν στον τρόπο λειτουργίας της, ενώ περιέγραφαν με λεπτομέρειες τα καθήκοντα των αξιωματικών – συνδέσμων στις ελληνικές μονάδες. Καθορίζονταν επακριβώς τα θέματα διαβίωσής τους, εξοπλισμού, αποστολών, αδειών, καθώς επίσης και τις

⁷⁷⁹ IWM, *Lister, Thomas*, 12825/1992, Reel 15.

⁷⁸⁰ The National Archives, WO 202/896, *Ceiling Strengths of Greek Armed Forces*.

διάφορες αναφορές που έπρεπε να υποβάλλουν σε σχέση με την πρόοδο της αναδιοργάνωσης του ΕΣ. Αναφορικά με τον ΕΣ, οι οδηγίες καθόριζαν τις βασικές αρχές γύρω από την αναδιοργάνωσή του, τον τρόπο λειτουργίας των Όπλων και Σωμάτων, τη δημιουργία νέων Σωμάτων και Υπηρεσιών, το μετασχηματισμό των μονάδων της Εθνοφυλακής σε μονάδες του στρατού εκστρατείας, κλπ. Οι κατευθυντήριες γραμμές των Βρετανών δεν άφηναν καμία πλευρά της στρατιωτικής δομής και οργάνωσης που να μην τη συμπεριλάβουν, αφού ασχολούνταν με θέματα πειθαρχίας, δικαιοδοσίας επιβολής ποινών, εκπαίδευσης, εσωτερικής διοίκησης και λειτουργίας του στρατεύματος, στολής, προαγωγών, μισθοδοσίας, επιδομάτων, κλιμάκων τροφοδοσίας, χορηγήσεως ειδών, κλπ. Σε πολλά σημεία των οδηγιών γίνονταν αναφορές στη δομή οργάνωσης που ίσχυε στον προπολεμικό ελληνικό στρατό, ο οποίος ακολουθούσε γαλλικά πρότυπα και ανέφερε τις αλλαγές που έπρεπε να επέλθουν, ώστε ο νέος ΕΣ να συμβαδίζει με τα βρετανικά. Σε ιδιαίτερη προσθήκη των οδηγιών, αναλύονταν και ο τρόπος απόλυσης των Ελλήνων που υπηρετούσαν εκείνη τη στιγμή στις ένοπλες δυνάμεις, αλλά δεν ήταν κάτοικοι της χώρας, δηλαδή οι ομογενείς της Μέσης Ανατολής⁷⁸¹.

Οι Βρετανοί καταλάβαιναν ότι έρχονταν να αναδιοργανώσουν το στράτευμα μιας ανεξάρτητης χώρας και όχι μιας αποικίας ή ενός προτεκτοράτου. Ο ΕΣ είχε ήδη μια ιστορία σχεδόν 120 ετών, με καταστροφές και θριάμβους και τα στελέχη και οι έφεδροι που το αποτελούσαν ήταν περήφανοι για την ιστορία τους. Οι Βρετανοί αναγνώριζαν ότι απαιτούνταν υπομονή στις σχέσεις τους με τους Έλληνες. Όπως αναφέρεται στον απολογισμό του έργου της, τα μέλη της BMM ήταν κατά κανόνα νεαροί χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί και θα ήταν αφελές να υποτεθεί ότι οι συμβουλές τους θα γίνονταν πάντα αποδεκτές, ιδιαίτερα όταν δίνονταν μπροστά σε χαμηλόβαθμους διερμηνείς. Η περηφάνια και ο εγωισμός των Ελλήνων αξιωματικών δεν θα το δέχονταν. Επίσης η ηγεσία της αποστολής είχε αποδεχτεί το γεγονός ότι κανένας αξιωματικός της δεν θα μπορούσε να αποδώσει στο έργο του, αν δεν ήταν πλήρως εξοικειωμένος με τις τοπικές συνθήκες και να έχει περάσει αρκετό χρόνο με τους Έλληνες συναδέλφους του, ώστε να τον γνωρίσουν προσωπικά και να γίνει αποδεκτός ως μέλος του τμήματός τους. Για να μπορέσουν τα μέλη της BMM να αποδώσουν στο έργο τους και να μην αποτύχει το όλο εγχείρη-

⁷⁸¹ The National Archives, WO 202/896, *Ceiling Strengths of Greek Armed Forces, 01 July 1947 – 31 October 1951*. Το αρχείο μπορεί να αναγράψει την περίοδο 1947 – 1951, αλλά εντός του τα σχετικά έγγραφα φέρουν ημερομηνία έκδοσης 17 Μαΐου και 19 Ιουλίου 1945, αντιστοίχως.

μα, λόγω της άρνησης συνεργασίας των Ελλήνων, έπρεπε να είναι πολύ προσεκτικοί στη συμπεριφορά τους. Ο πρώτος διοικητής της αποστολής, υποστράτηγος Σμόλγουντ (Smallwood), είχε εκδώσει σχετικές οδηγίες στις 31 Μαΐου 1945, στις οποίες παρομοίαζε το έργο της με αυτό των ιεραποστόλων. Έλεγε χαρακτηριστικά ότι: «Στο ιεραποστολικό έργο, σε μεγαλύτερο βαθμό από οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα, είναι το τελικό αποτέλεσμα το οποίο μετράει, πολύ περισσότερο από το δρόμο που θα ακολουθηθεί για να επιτευχθεί. Ο τελικός αντικειμενικός σκοπός τον οποίο σκοπεύουμε είναι ένας αποτελεσματικός, από κάθε πλευρά, Ελληνικός Στρατός. Οι Έλληνες συμερίζονται αυτό τον σκοπό, αλλά συχνά μπορεί να φαίνεται ότι τον προσεγγίζουν από ασυνήθιστα μονοπάτια. Σε τέτοιες περιπτώσεις θα κάνουμε καλά να αναλογιστούμε το ακόλουθο ρητό: "Συνήθως δεν θα κάνουμε κανένα καλό όταν προσπαθούμε να σπρώξουμε ξένους λαούς σε ένα μονοπάτι, το οποίο μπορεί να είναι το μονοπάτι της σοφίας, αλλά δεν είναι το δικό τους μονοπάτι"»⁷⁸².

Στην αρχική συμφωνία μεταξύ των δύο κυβερνήσεων υπήρχε πρόβλεψη ότι η αποστολή της BMM θα περιορίζονταν μόνο στην παροχή συμβουλών και υποδείξεων στην ελληνική πλευρά, ενώ η υιοθέτηση και εφαρμογή τους ήταν καθαρά εθνική υπόθεση⁷⁸³. Σε συνάρτηση με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, σχετικά με τις οδηγίες που είχαν εκδοθεί σχετικά με την εμφάνιση και τη συμπεριφορά των συμβούλων, ήταν και οι οδηγίες σχετικά με τη στάση που θα έπρεπε να τηρούν σχετικά με την πολιτική κατάσταση της χώρας. Οι Βρετανοί επικεφαλής γνώριζαν ότι είχαν εισέλθει σε ένα πολιτικό ναρκοπέδιο με έντονα πάθη και διχόνοιες, οπότε δεν ήθελαν τα μέλη της αποστολής να κατηγορηθούν ότι υποστήριζαν κάποιο συγκεκριμένο κόμμα. Άλλωστε ο σκοπός τους ήταν η δημιουργία ενός «απολιτικού» στρατεύματος, γεγονός που φυσικά διαψεύστηκε από τα γεγονότα. Έτσι λοιπόν η στάση τους θα έπρεπε να είναι προσεκτική και να απέχουν από οποιαδήποτε πολιτική συζήτηση και δραστηριότητα. Όσον αφορά στη σχέση τους με την Εθνοφυλακή, οι Βρετανοί σύμβουλοι αν και δεν θα έπρεπε να ανακατεύονται στην εκπλήρωση των αποστολών των μονάδων της, εν τούτοις θα έπρεπε να είναι γνώστες των δραστηριοτήτων τους και να αναφέρουν άμεσα οποιοσδήποτε έκνομες ενέργειες υπέπιπταν στην αντίληψή τους, όπως ήταν οι συλλήψεις και φυλακίσεις πολιτών χωρίς δίκη για μεγάλο χρονικό διάστημα, ή η κακομεταχείρισή τους, απόδειξη

⁷⁸² The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

⁷⁸³ The National Archives, WO 202/892, *Instructions for the Formation of the GNA*.

ότι οι παραβιάσεις της Συμφωνίας της Βάρκιζας από την Εθνοφυλακή ήταν ένα υπαρκτό φαινόμενο και οι Βρετανοί ήταν γνώστες αυτών των περιστατικών⁷⁸⁴.

Τα μέλη της BMM προέρχονταν από όλα τα Όπλα και Σώματα του Βρετανικού Στρατού και οι μισοί περίπου προέρχονταν από τα Όπλα του πεζικού και του πυροβολικού, με τους πρώτους να αποτελούν την μεγαλύτερη ομάδα στελεχών. Τα στελέχη αυτά ήταν εξοικειωμένα με τη σχεδίαση και διεξαγωγή επιχειρήσεων μεγάλης κλίμακας και επικέντρωσαν την παρεχόμενη εκπαίδευση σε αποστολές εσωτερικής ασφάλειας το χειμώνα 1945 – 1946⁷⁸⁵. Είχαν κατανεμηθεί σε τρεις ομάδες, ανάλογα με τις αρμοδιότητές τους. Η πρώτη ομάδα είχε αναλάβει την επιτελική επεξεργασία των αποφάσεων για την εκπαίδευση και οργάνωση του ΕΣ και έδρευαν στο αρχηγείο της αποστολής στην Αθήνα, ενώ μέλη της είχαν τοποθετηθεί και σε επιτελικά γραφεία και διευθύνσεις του ΓΕΣ και του υπουργείου Στρατιωτικών, ως σύνδεσμοι. Οι άνδρες της δεύτερης ομάδας είχαν τοποθετηθεί ως σύνδεσμοι στις μονάδες μέχρι επιπέδου τάγματος, για την παρακολούθηση και διευκόλυνση της εφαρμογής των αποφάσεων, που αφορούσαν την εκπαίδευση και την οργάνωση του στρατού. Όπως είναι κατανοητό μεγάλο μέρος στελεχών αυτής της κατηγορίας είχε αναπτυχθεί στην επαρχία, όπου έδρευαν οι μονάδες και οι σχηματισμοί στους οποίους είχαν τοποθετηθεί. Τέλος, η τρίτη ομάδα ανέλαβε την εκπαίδευση των στελεχών στην τεχνική και τακτική χρησιμοποίηση των νέων υλικών και στις μεθόδους του αγώνα μικρών κλιμακίων (ομάδες, διμοιρίες, λόχοι), ενώ αργότερα ανέλαβε και την επιτελική κατάρτιση των αξιωματικών (πχ Σχολή Επιτελών) και είχαν αναπτυχθεί στα κέντρα εκπαίδευσης, τις σχολές και τα σχολεία εφαρμογής του ΕΣ⁷⁸⁶.

Επιδίωξη των Βρετανών ήταν να τοποθετήσουν τουλάχιστον έναν αξιωματικό – σύνδεσμο στο επιτελείο κάθε ταξιαρχίας. Αυτοί θα συνοδεύονταν από Έλληνες διερμηνείς, από τους οποίους υπήρχε έλλειψη, οπότε φαίνεται λογική η προτίμηση μετάθεσης ελληνομαθών αξιωματικών, οι οποίοι δεν χρειάζονταν διερμηνέα. Έτσι εξηγείται και η προτίμηση για αξιωματικούς της SOE που είχαν προηγουμένως υπηρετήσει στην Ελλάδα, διότι μεγάλο μέρος από αυτούς γνώριζε στοιχειωδώς τη γλώσσα. Μεγάλο ρόλο στην ανάπτυξη και καλλιέργεια καλών και λει-

⁷⁸⁴ The National Archives, WO 202/896, *Ceiling Strengths of Greek Armed Forces, 01 July 1947 – 31 October 1951*.

⁷⁸⁵ Tim Jones, (1997), *The British Army, and Counter – Guerrilla Warfare in Greece, 1945–49, Small Wars & Insurgencies*, 8:1, σελ. 88 – 106.

⁷⁸⁶ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντिसυμμοριακός Αγών*, σελ.85.

τουργικών σχέσεων μεταξύ του προσωπικού της BMM και των Ελλήνων στρατιωτικών έπαιξε το γεγονός ότι πολλά στελέχη της προσπάθησαν και έμαθαν ελληνικά για άμεση επικοινωνία χωρίς την παρεμβολή διερμηνέων, γεγονός που οι Έλληνες το θεωρούσαν ως δείγμα της δέσμευσης των Βρετανών για την επιτυχία του εγχειρήματός τους⁷⁸⁷. Ο ταγματάρχης Ντίλον, όταν παρουσιάστηκε στο αρχηγείο της αποστολής και αφού του έγινε η ενημέρωση από τον αξιωματικό πληροφοριών για την κατάσταση ασφαλείας στη χώρα, ρωτήθηκε για το επίπεδο γνώσης της ελληνικής γλώσσας, δεδομένης της προϋπηρεσίας του με τη SOE στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Όταν απάντησε ότι τη γνωρίζει και δεν απαιτείται η παροχή διερμηνέα, τότε ο ομόλογός του αξιωματικός του απάντησε με το γνωστό βρετανικό φλέγμα: «καλώς, διότι δεν υπάρχουν πολλοί ούτε ως ή άλλως»⁷⁸⁸.

Ενώ αρχικά αναπτύχθηκαν οι παραπάνω σύνδεσμοι – σύμβουλοι μέχρι το επίπεδο της ταξιαρχίας και σε ορισμένες περιπτώσεις και τάγματος, το τέλος του πολέμου και η μαζική αποστράτευση που ακολούθησε, κατέστησε επιτακτική τη μείωση του προσωπικού της αποστολής. Οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Μεγάλη Βρετανία, επέβαλαν δραστικές περικοπές, σε όσους τομείς μπορούσαν να εξοικονομηθούν χρήματα. Από τις περικοπές δεν εξαιρέθηκε ούτε η BMM. Έτσι το 1946 αποφασίστηκε η ανάπτυξη Μονάδας Συνδέσμων (British Liaison Unit/BLUs) από επίπεδο σώματος στρατού και άνω. Σε κάθε BLU υπήρχαν Ομάδες Συνδέσμων (British Liaison Teams/BLTs), οι οποίες είχαν προσκολληθεί σε κάθε μεραρχία, ενώ καταργήθηκαν οι ομάδες από το επίπεδο της ταξιαρχίας και κάτω⁷⁸⁹.

Παρόλο που αποφασίστηκε η μείωση του προσωπικού στους σχηματισμούς εκστρατείας, υπήρχε η απαίτηση διατήρησης προσωπικού στο επιτελείο της BMM σε διοικητικά καθήκοντα, για τη σωστή διαχείριση και διακίνηση του αφινομένου υλικού, λόγω της διοικητικής ανεπάρκειας των ελληνικών υπηρεσιών. Οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι ήταν τελείως λανθασμένη η νοοτροπία των αξιωματι-

⁷⁸⁷ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*. Το γεγονός ότι οι Βρετανοί αξιωματικοί και υπαξιωματικοί της BMM προσπαθούσαν να μάθουν ελληνικά είναι χαρακτηριστικό του τρόπου που διοικούσαν οι Βρετανοί την αυτοκρατορία τους και τα αποικιακά στρατεύματα. Οι Βρετανοί αξιωματικοί και υπαξιωματικοί ήταν συνηθισμένοι να διοικούν τμήματα από αποικιακά στρατεύματα (πχ Νεπαλέζους Gurkha, Γκανέζους, Κενυάτες, Μαλαισιανούς, κλπ), να ζουν μαζί τους, να τρώνε το φαγητό τους και να μιλάνε τη γλώσσα τους. Αντίθετα οι Γάλλοι απαιτούσαν από τους υπηκόους τους και τα αποικιακά στρατεύματα ή από όσους κατατάσσονταν στη Λεγεώνα των Ξένων, να μάθουν να μιλάνε γαλλικά και γενικά να υιοθετήσουν τον γαλλικό τρόπο ζωής και τη γαλλική κουλτούρα.

⁷⁸⁸ IWM, Brian Dillon, Reel 10.

⁷⁸⁹ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

κών του ΕΣ, οι οποίοι θεωρούσαν την ανάληψη διοικητικών – διαχειριστικών καθηκόντων ως υποδεέστερης σημασίας και σπουδαιότητας, αλλά παράλληλα αναγνώριζαν ότι το προσωπικό του νεοσχηματισθέντος Σώματος Υλικού Πολέμου δε διέθετε την απαραίτητη εμπειρία και υποδομές ώστε να μπορεί να διαχειριστεί αποτελεσματικά τον τεράστιο όγκο νέου υλικού που κατέφτανε στη χώρα, χωρίς να καταρρεύσει το σύστημα⁷⁹⁰.

Το έργο της αποστολής σχετικά με την εκπαίδευση των Ελλήνων επιτελών στις μεθόδους οργάνωσης και λειτουργίας πάνω σε βρετανικά πρότυπα έμοιαζε σισύφειο και μέμφονταν την πρακτική του ΓΕΣ να μεταθέτει τους αξιωματικούς που υπηρετούσαν στα επιτελεία, σε σχηματισμούς και μονάδες εκστρατείας, όταν άρχιζαν να καταλαβαίνουν και να εξοικειώνονται με τις βρετανικές μεθόδους. Το αποτέλεσμα ήταν ότι όλη η διαδικασία έπρεπε να ξεκινάει από την αρχή και όπως ήταν φυσικό η πρόοδος ήταν απογοητευτική⁷⁹¹. Από την πλευρά της, οι Έλληνες αντέτειναν ότι με την έναρξη του εμφυλίου και την επέκταση του στρατεύματος, υπήρχε μεγάλη έλλειψη σε μεσαία στελέχη (ανώτερους αξιωματικούς), οπότε προτεραιότητα δίνονταν στην κάλυψη των αναγκών των μάχιμων μονάδων.

Πέρα από τα πρακτικά προβλήματα που δημιουργούσε η ανάγκη ανασυγκρότησης του στρατεύματος, παράλληλα με τη διεξαγωγή ενός πολέμου, ο ίδιος ο τρόπος λειτουργίας των επιτελείων ήταν δυσλειτουργικός σύμφωνα με τη γνώμη των Βρετανών επιτελών. Ο ταγματάρχης Νότλεϊ είχε τοποθετηθεί το 1946 από την BMM, μαζί με άλλους αξιωματικούς, στο ΓΕΣ, για την αναδιοργάνωση του συστήματος αρχειοθέτησης και διεκπεραίωσης της στρατιωτικής αλληλογραφίας στο επιτελείο, το οποίο μέχρι τότε ακολουθούσε τα γαλλικά πρότυπα και ήταν εξαιρετικά συγκεντρωτικό και χρονοβόρο. Προσπάθειά του και των συναδέλφων του ήταν να το κάνουν πιο λειτουργικό και να πείσουν τους Έλληνες αξιωματικούς, ώστε το σύστημα να γίνει πιο αποκεντρωτικό, με την ανάθεση ευθυνών και σε πιο χαμηλόβαθμα στελέχη⁷⁹².

Όπως προαναφέρθηκε, ένα σημαντικό πρόβλημα που αντιμετώπισαν τα μέλη της BMM σε σχέση με τις υπόλοιπες βρετανικές αποστολές που είχαν αναλάβει να αναδιοργανώσουν τους υπόλοιπους κλάδους των ΕΔ, ήταν αυτό της γλώσσας. Όσον αφορά στους αγγλομαθείς Έλληνες, σε καλύτερη θέση ήταν το

⁷⁹⁰ Οπ. π.

⁷⁹¹ The National Archives, WO 202/947, *Quarterly Historical Reports, January – March 1947*.

⁷⁹² IWM, *Notley, James, T. B.*, Reel 10.

ναυτικό, λόγω της παρουσίας Βρετανικής Ναυτικής Αποστολής στη χώρα, από πριν τον Α΄ ΠΠ. Επίσης στη διάρκεια του πολέμου, τα ελληνικά πολεμικά πλοία συνεργάζονταν και επιχειρούσαν μαζί με τα αντίστοιχα βρετανικά, οπότε υπήρχε μια επαρκής δεξαμενή στελεχών που μιλούσαν αγγλικά και ήταν εξοικειωμένοι με τις βρετανικές μεθόδους οργάνωσης και λειτουργίας. Ομοίως και η αεροπορία είχε συγκροτήσει μοίρες αεροσκαφών που είχαν επιχειρησιακή δράση στη Βόρεια Αφρική και την Ιταλία, οι οποίες επιχειρούσαν υπό βρετανική διοίκηση, με αποτέλεσμα πολλά στελέχη της να είναι αγγλομαθείς.

Σε αντίθεση με τους παραπάνω κλάδους, στον ΕΣ λίγα ήταν τα στελέχη που μιλούσαν αγγλικά και προέρχονταν κυρίως από όσους είχαν υπηρετήσει στον στρατό της Μέσης Ανατολής. Λόγω της γαλλικής επιρροής πριν τον Β΄ ΠΠ, η πλειοψηφία των ανώτερων και ανώτατων αξιωματικών μιλούσαν γαλλικά, ενώ πολλοί γνώριζαν και γερμανικά. Έτσι λοιπόν, από τα πρώτα μέτρα των Βρετανών στην αναδιοργάνωση του στρατεύματος ήταν η εκπαίδευση κατάλληλων μεταφραστών – διερμηνέων, οι οποίοι θα αναλάμβαναν να μεταφράσουν στα ελληνικά τα βρετανικά εγχειρίδια και κανονισμούς, ενώ θα συνεργάζονταν στενά με τους Βρετανούς συνδέσμους και εκπαιδευτές που είχαν τοποθετηθεί στα επιτελεία, κέντρα, σχολές και μονάδες. Για το λόγο αυτό ιδρύθηκε μια σχολή διερμηνέων, ενώ αριθμός Ελλήνων αγγλομαθών στελεχών στάλθηκε στη Μεγάλη Βρετανία για εκπαίδευση, διότι όπως εκτιμούσαν (και ορθά) οι Βρετανοί, προκειμένου κάποιος να ήταν αποτελεσματικός στα καθήκοντά του δεν αρκούσε η άπταιστη γνώση και των δύο γλωσσών, αλλά έπρεπε να γνωρίζει σε βάθος και το αντικείμενο της δουλειάς του⁷⁹³.

Στο πλαίσιο της σταδιακής αποχώρησης των βρετανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα, στις 15 Φεβρουαρίου 1948, καταργήθηκε το Στρατηγείο Βρετανικών Στρατευμάτων στην Ελλάδα (HQ British Troops Greece) και την ευθύνη για όλο το βρετανικό στρατιωτικό προσωπικό που στάθμευε στη χώρα την ανέλαβε η ΒΜΜ, αλλαγή που συνέπεσε χρονικά με την αλλαγή διοικήσεως της αποστολής⁷⁹⁴. Παρ' όλες τις απογοητεύσεις που δοκίμασε ο ΕΣ το φθινόπωρο και τον χειμώνα του έτους, η όλη διαδικασία της αναδιοργάνωσης – επανεκπαίδευσης των μονάδων του κρίθηκε απόλυτα επιτυχημένη, με αποτέλεσμα στις μάχες της άνοιξης και του καλοκαιριού του 1949, να μην είναι απαραίτητη η μόνιμη παρουσία των μελών

⁷⁹³ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

⁷⁹⁴ The National Archives, WO 202/950, *Quarterly Historical Reports, January – March 1948*.

της σε κλιμάκια μέχρι μεραρχίας, μιας και ο στρατός είχε μεταμορφωθεί σε μια αποτελεσματική πολεμική μηχανή⁷⁹⁵.

Ένας άγνωστος απ' ότι φαίνεται τομέας δραστηριότητας της BMM στη χώρα ήταν αυτός της αναγνώρισης, καταγραφής και ταφής σε στρατιωτικά νεκροταφεία των νεκρών Βρετανών και λοιπών στρατιωτικών από μονάδες της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, που είχαν σκοτωθεί στην Ελλάδα κατά την περίοδο του Β' ΠΠ. Από την έρευνα στα αρχεία δεν βρέθηκε σχετική αναφορά, αλλά ο Τζον Μπάρον (John Frederick Baron), ο οποίος είχε τοποθετηθεί ως οπλίτης στην BMM, ανέφερε ότι ανάμεσα στα υπόλοιπα καθήκοντά του ήταν και να συντηρεί τους στρατιωτικούς τάφους⁷⁹⁶. Είναι πολύ πιθανό, αν και δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί, η αποστολή να συνεργάζονταν με την υπηρεσία στρατιωτικών τάφων, την Imperial War Graves Commission (IWGC), όπως ονομάζονταν εκείνη την εποχή, καθώς και με εξειδικευμένες μονάδες που ήταν υπεύθυνες για τη συγκέντρωση, ταυτοποίηση και ταφή των νεκρών του βρετανικού στρατού. Κάτι τέτοιο ήταν λογικό, δεδομένου ότι η BMM είχε προσωπικό διάσπαρτο σε όλη την ελληνική επικράτεια, οπότε θα είχε τη δυνατότητα να συλλέγει πληροφορίες για τα μέρη που είχαν ταφεί πρόχειρα οι Βρετανοί στρατιώτες και στη συνέχεια να δίνει τα στοιχεία στην εν λόγω υπηρεσία για την ανακομιδή και ταφή τους σε κάποιο από τα υπάρχοντα στρατιωτικά νεκροταφεία που αυτή είχε ιδρύσει και συντηρούσε⁷⁹⁷.

⁷⁹⁵ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

⁷⁹⁶ IWM, *Baron, John, F.*, 24620/2003, Reel 2.

⁷⁹⁷ Τελικά το κεντρικό στρατιωτικό νεκροταφείο της Βρετανικής Κοινοπολιτείας για τον Β' ΠΠ δημιουργήθηκε στο Καλαμάκι Φαλήρου και για τη μεταφορά των διάσπαρτων σορών των πεσόντων. Για το σκοπό αυτό συνεργάστηκαν οι 23^η και 24^η μονάδες καταγραφής τάφων (Graves Registration Units) και οι 21^η και 22^η αυστραλιανές μονάδες καταγραφής πολεμικών τάφων (Australian War Graves Units). Η ανέγερση του νεκροταφείου με τη σημερινή του μορφή άρχισε το 1949 και εγκαινιάστηκε το 1961. Για περισσότερες πληροφορίες για το εν λόγω νεκροταφείο βλέπε Μαρία Καβάλα, *Το Βρετανικό Νεκροταφείο στο Καλαμάκι και οι 33 Μέρες του Δεκέμβρη 1944*, στο Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος και Λ. Σαράφη (επιμ.) *Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά*, σελ. 445 – 457.

γ. *Οι προτάσεις της BMM για την αντιμετώπιση των ανταρτών*

Όσον αφορά στα πρώτα στάδια της ανάπτυξής της και με βάση την πεποίθηση ότι η σύγκρουση μεταξύ των Ελλήνων είχε τελειώσει με τη Συμφωνία της Βάρκιζας, ο διοικητής των βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα [GOC Land Forces Greece (LFG)], αντιστράτηγος Ρόναλντ Σκόμπι (Ronald Scobie), με βάση την μέχρι τότε εμπειρία του σχολίασε ότι η κατάσταση στη χώρα του θύμιζε «τα Βορειοδυτικά σύνορα της Ινδίας», όπου από δεκαετίες οι επιδρομές αφγανικών και πακιστανικών φυλών αντιμετώπιζονταν με την «Αυτοκρατορική Αστυνόμευση» (Imperial Policing), από μονάδες του ιππικού και ελαφρού πεζικού. Κατά συνέπεια και τα μέτρα που πρότειναν οι Βρετανοί για την αποκατάσταση της τάξης ήταν συμβατικά, δηλαδή αφορούσαν την επιβολή απαγόρευσης κυκλοφορίας, περίφραξη συγκεκριμένων περιοχών με συρματόπλεγμα, έλεγχος εισόδου – εξόδου των πολιτών από συγκεκριμένα σημεία, έλεγχος ταυτοτήτων, κλπ, ενώ τα βρετανικά στρατεύματα είχαν εξουσιοδοτηθεί να επιβάλλουν την τάξη σε έκτακτες περιπτώσεις⁷⁹⁸.

Ο στρατάρχης Αλεξάντερ, είχε προτείνει τη συστηματική εκκαθάριση των περιοχών στις οποίες επιχειρούσαν οι ένοπλες ομάδες και στη συνέχεια τη φύλαξή τους από επικουρικά ένοπλα τμήματα, απελευθερώνοντας με αυτό τον τρόπο τις μάχιμες μονάδες για τη χρησιμοποίησή τους σε άλλες περιοχές. Εννοείται ότι σε αυτή τη φάση δεν υπήρχε οργανωμένο αντάρτικο, αλλά ο Αλεξάντερ είχε κατά νου όσους είχαν αρνηθεί να συμμορφωθούν με την παράδοση του οπλισμού τους μετά τη Βάρκιζα, καθώς και τις ομάδες των ένοπλων σλαβόφωνων στη δυτική Μακεδονία. Αυτή η στρατηγική ονομάστηκε «Εκκαθάριση και κατοχή» (Clear and Hold) και τον Απρίλιο του 1945, έγινε η επίσημη πολιτική της BMM. Για λόγους που θα

⁷⁹⁸ Tim Jones, *The British Army and Counter – Guerrilla Warfare in Greece*, σελ. 88 – 106. Το Βορειοδυτικό Σύνορο αφορά στα σημερινά σύνορα μεταξύ Πακιστάν – Αφγανιστάν. Σε εφαρμογή των προτάσεων των Βρετανών αποφάσισε η κυβέρνηση Πλαστήρα να προβεί στην έκδοση δελτίων ταυτότητας για τους κατοίκους της χώρας. Στις 12 Ιανουαρίου ψηφίστηκε νόμος που καθιστούσε υποχρεωτικό τον εφοδιασμό με δελτία ταυτότητας όλων (Ελλήνων και αλλοδαπών) όσων διέμεναν στη χώρα, μόνιμα ή προσωρινά. Η υποχρέωση αυτή ήταν ανεξάρτητη από την υποχρέωση που είχαν να διαθέτουν ειδικές ταυτότητες ορισμένες κατηγορίες πολιτών, όπως ήταν οι στρατιωτικοί, οι αστυνομικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι, κλπ. Ο νόμος καθόριζε τα στοιχεία που θα αναγράφονταν και τα απαιτούμενα έγγραφα για την έκδοσή τους, ενώ υπήρχε και ένας τρόπος εισροής κάποιων εσόδων στα άδεια κρατικά ταμεία, μιας και προβλέπονταν η καταβολή χαρτοσήμου των 10 δραχμών σε κάθε δελτίο. Προκειμένου δε να υποχρεωθούν οι πολίτες να προσέλθουν στα αστυνομικά τμήματα για να εκδώσουν δελτία ταυτοτήτων, απαγορεύονταν οποιαδήποτε συναλλαγή από του δημοσίου ή από νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου με άτομα που δεν τα έφεραν (ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 9, Τεύχος Α', 12 Ιανουαρίου 1945, Νόμος 87, *Περί Υποχρεωτικού Εφοδιασμού δια Δελτίων Ταυτότητας*).

αναλυθούν παρακάτω, η στρατηγική αυτή δεν κατέστη δυνατό να εφαρμοστεί κατά τα πρώτα στάδια του Εμφυλίου⁷⁹⁹. Τελικά η πολιτική της «Εκκαθάρισης και Κατοχής» έγινε η επίσημη στρατηγική του ΕΣ για την τελική επικράτησή του επί του ΔΣΕ, εγκρίθηκε από το βρετανικό Γενικό Επιτελείο στις 27 Ιανουαρίου 1947 και περιλάμβανε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση περιελάμβανε την επανεκπαίδευση και αναδιοργάνωση του στρατού, με τη βοήθεια των Μονάδων Βρετανών Συνδέσμων (BLUs), καθώς και ειδικευμένων εκπαιδευτικών τμημάτων, όπως ήταν οι Ομάδες Εκπαίδευσης Ορεινού Αγώνα (Mountain Warfare Instruction Teams), οι Ομάδα Εκπαίδευσης Βρετανών Αξιωματικών Πληροφοριών (British Instruction Team Intelligence officers) και μία Ομάδα Εκπαίδευσης στη Συνεργασία Στρατού – Αεροπορίας (Army – Air Co-operation Training Team). Η δεύτερη φάση θα αποτελούνταν από δράσεις εναντίον των υποστηρικτικών δικτύων των ανταρτών, οι οποίες θα περιελάμβαναν τη δημιουργία μεγάλης κλίμακας κυκλωτικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις με την υποστήριξη τεθωρακισμένων και πυροβολικού, σε συνδυασμό με την εκκένωση των χωριών από τους κατοίκους τους. Η τρίτη και τελευταία φάση μετά την εκκαθάριση μιας περιοχής, θα ήταν η επιστροφή της ευθύνης διατήρησης της κατάστασης ασφαλείας στις πολιτικές αρχές⁸⁰⁰.

Η κατάσταση ασφαλείας στη χώρα δεν βελτιώθηκε και οι επιχειρήσεις της Χωροφυλακής και της Εθνοφυλακής στάθηκαν αδύνατο να περιορίσουν τη δράση των ακροδεξιών και αριστερών ενόπλων ομάδων. Κάποιοι αξιωματικοί της BMM υποστήριζαν ότι οι τακτικές που προτείνονταν στις ελληνικές δυνάμεις δεν ήταν οι ενδεδειγμένες για την αντιμετώπιση «ατάκτων» (σε αντιδιαστολή με την επίσημη φρασεολογία περί «ληστών» ή «συμμοριών»). Όμως η επίσημη θέση της διοίκησης της αποστολής ήταν ότι ευθύνονταν ο φτωχός σχεδιασμός και εκτέλεση των επιχειρήσεων, το οποίο ήταν εν μέρει μόνο ορθό⁸⁰¹. Στην ίδια άποψη με τη μερίδα αυτή των Βρετανών αξιωματικών είχαν καταλήξει και πολλοί Έλληνες επιτελείς (πχ Πλούμης, Πετζόπουλος, Ζαφειρόπουλος, κλπ), αλλά οι Βρετανοί ιθύνοντες δεν ήθελαν να λάβουν υπόψη τους τις ελληνικές εισηγήσεις. Αποτέλεσμα της παραπάνω εκτίμησης ήταν ότι οι επιχειρήσεις συνεχίζονταν για αρκετό διάστημα πάνω στα ίδια πρότυπα, χωρίς να γίνεται εμβάθυνση στην ορθότητα και αποτελεσματικότητα των εφαρμοζόμενων τακτικών.

⁷⁹⁹ Οπ. π.

⁸⁰⁰ Eleftheria, Delaporta, 2003, *The Role of Britain in Greek Politics and Military Operations: 1947 – 1952*, PhD Thesis Submission, University of Glasgow, Glasgow, σελ. 68, 69.

⁸⁰¹ Οπ. π.

Οι ίδιοι οι Βρετανοί σκέφτονταν συμβατικά και με βάση τις μέχρι τότε εμπειρίες τους και δεν είχαν καταλάβει την πολιτική διάσταση της αναταραχής στην Ελλάδα. Στις 28 Ιουνίου 1945, ο επικεφαλής της Γενικής Διοίκησης Δυτικής Μακεδονίας, με αναφορά του προς τον υπουργό Εσωτερικών, ανέφερε τα αποτελέσματα της επίσκεψης του Άγγλου ταξίαρχου Τσάμπλις – Τζέικομπς (Chablis – Jacobs). Θέμα της συζήτησης ήταν η κατάσταση ασφάλειας στην περιοχή ευθύνης του, την οποία ο Έλληνας αξιωματούχος θεωρούσε ανησυχητική και διαρκώς επιδεινούμενη, ενώ ο Άγγλος εκτιμούσε ότι υπήρχε υπερβολική ανησυχία από ελληνικής πλευράς και ότι η κατάσταση έβαινε διαρκώς βελτιούμενη. Εκτιμούσε ότι η άρνηση του Άγγλου ταξίαρχου να αποδεχτεί τις εκτιμήσεις του και η πεισματική εμμονή στην άποψή του, οφείλονταν σε οδηγίες που αυτός είχε λάβει από τους πολιτικούς του προϊσταμένους. Υπήρχαν διαταγές, σύμφωνα με τις οποίες, τα ελληνικά τμήματα όφειλαν να πάρουν την άδεια των κατά τόπους αγγλικών στρατιωτικών αρχών προκειμένου να προβούν σε ενέργειες εναντίον των ατάκτων («συμμοριτών» στο πρωτότυπο) και πρότεινε την αυτόβουλη ανάληψη δράσης από ελληνικής πλευράς και στη συνέχεια την ενημέρωση των Βρετανών⁸⁰². Ο Έλληνας αξιωματούχος ζητούσε την αντικατάσταση του οπλισμού ιταλικής προέλευσης με νέου τύπου, ή τη συμπλήρωσή του με αυτόματα όπλα, χειροβομβίδες, πολυβόλα κλπ. Ισχυρίζονταν ότι οι αντίπαλοί τους είχαν ανώτερης ποιότητας οπλισμό, με αυτόματα όπλα στο σύνολό τους, ενώ ο Άγγλος ταξίαρχος αφού εκθείαζε τις αρετές του ιταλικής προέλευσης οπλισμού, γνωστοποιούσε ότι υπήρχαν μεγάλες δυσκολίες στην αντικατάσταση του οπλισμού, μιας και την ίδια περίοδο συνεχίζονταν ο πόλεμος με τους Ιάπωνες και το εκεί μέτωπο απορροφούσε πόρους και μέσα⁸⁰³.

Η εκτίμηση του Έλληνα ήταν ότι οι Βρετανοί αγνοούσαν τόσο το έδαφος όσο και τις ιδιαιτερότητες της κατάστασης στην Ελλάδα εκείνη την εποχή. Στην περιοχή ευθύνης του εγείρονταν και θέμα μειονοτήτων και υπήρχε διείσδυση ανταρτών στο ελληνικό έδαφος, από την Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία⁸⁰⁴. Ο Γενικός Διοικητής παραδέχονταν ότι η αύξηση των δυνάμεων της Εθνοφυλακής και Χωροφυλακής στην περιοχή του ήταν στην αρμοδιότητα καθαρά του Άγγλου ταξίαρχου, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι: «Εις ουδεμίαν σοβαράν αύξησιν των εν

⁸⁰² Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 4 – 4Β/Α/113, Έγγραφο της Γενικής Διοίκησης Κεντρικής Μακεδονίας προς τον Υπουργό Εσωτερικών, Σχετικά με Επίσκεψη Άγγλων Αξιωματικών στις 28/06/1945.

⁸⁰³ Οπ. π.

⁸⁰⁴ Για την ιδιαίτερη κατάσταση με τις ομάδες των ένοπλων σλαβόφωνων στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, βλέπε Σπυριδών Πλακούδας, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος*, σελ. 49, 50.

τη περιοχή δυνάμεων Χωροφυλακής ή Εθνοφυλακής – έστω και προσωρινώς – είναι διατεθειμένοι, ουδέ προς συμπλήρωσιν του οπλισμού Χωροφυλακής, επιμένων όπως αντιμετωπίσωμεν την κατάστασιν με τα υπάρχοντα μέσα»⁸⁰⁵.

Από τις 31 Ιουλίου 1945 οι εναπομείνουσες βρετανικές μονάδες στη χώρα εξουσιοδοτήθηκαν από την κυβέρνηση των Εργατικών να συνδράμουν τις εγχώριες δυνάμεις ασφαλείας, εάν παρίστατο ανάγκη, με αποτέλεσμα τα βρετανικά στρατεύματα να εκτελούν περιπολίες στα βουνά τις βόρειας Ελλάδας⁸⁰⁶. Η βοήθεια των βρετανικών στρατευμάτων στις ελληνικές δυνάμεις αποδείχτηκε αναποτελεσματική για την ειρήνευση της χώρας, για λόγους που είχαν να κάνουν περισσότερο με τα οξυμένα πολιτικά πάθη της εποχής, με αποτέλεσμα η κατάσταση να χειροτερεύει διαρκώς, σε σημείο που τον Αύγουστο ο Σκόμπι να εκφράσει την ανησυχία του σχετικά με την αυξανόμενη, αν και ασυντόνιστη σε αυτή τη φάση, δραστηριότητα των ανταρτών, ενώ στα τέλη Σεπτεμβρίου η BMM ξεκίνησε την εκπαίδευση των μονάδων του ΕΣ σε τακτικές αντιανταρτοπολέμου και διεξαγωγής επιχειρήσεων. Ο νέος διοικητής της BMM, υποστράτηγος Ρόλινς (Stuart Blundell Rawlins), καθιέρωσε την εκπαίδευση του ΕΣ στον ορεινό αγώνα από τις 3 Νοεμβρίου 1945⁸⁰⁷. Στα τέλη του έτους και συγκεκριμένα στις 15 Δεκεμβρίου, η BMM και το στρατηγείο των βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα έλαβαν εντολή από την κυβέρνησή τους, το προσωπικό να μην συμμετέχει σε επιχειρήσεις εσωτερικής ασφάλειας⁸⁰⁸.

Ο βαθμός υποτίμησης της πραγματικής κατάστασης στη χώρα από τους Βρετανούς ιθύνοντες φαίνεται και από το γεγονός ότι ο υποδιοικητής της BMM εκτιμούσε στις αρχές του 1946 ότι: «δεν αναμένονταν μεγάλα προβλήματα ή αναταραχές στο εγγύς μέλλον» και αυτό παρά τις προειδοποιήσεις αρκετών Βρετανών ότι οι επιθέσεις των ανταρτών δεν ήταν απλές ληστρικές πράξεις. Στις αρχές του

⁸⁰⁵ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 4 – 4B/A/113, Έγγραφο της Γενικής Διοίκησης Κεντρικής Μακεδονίας προς τον Υπουργό Εσωτερικών, Σχετικά με Επίσκεψη Άγγλων Αξιωματικών στις 28/06/1945. Αφού διαπίστωσε την αρνητική στάση του Άγγλου ταξιάρχου πρότεινε στην κυβέρνηση τη λήψη άμεσων μέτρων που θα αποκαθιστούσαν την τάξη και ένα από αυτά ήταν η ενίσχυση των δυνάμεων της Χωροφυλακής και Εθνοφυλακής στην περιοχή ευθύνης του, τη χορήγηση σύγχρονου οπλισμού, καθώς και τη συγκρότηση μεταβατικών αποσπασμάτων από τα δύο σώματα, με σκοπό την ταχεία μετακίνησή τους όπου παρουσιάζονταν δράση των ανταρτών. Επίσης πρότεινε τη δημιουργία «εφεδρικών εθελοντικών δυνάμεων παρ' εκάστω τμήματι Εθνοφυλακής». Αυτά θα εξοπλιζόνταν όταν απαιτούνταν από τον πλεονάζοντα οπλισμό της Εθνοφυλακής για τη συνδρομή στο έργο της και μετά το πέρας της αποστολής τους, θα παρέδιδαν τον οπλισμό τους και θα επέστρεφαν στα χωριά τους. Παρατηρείται εδώ μια πρωτόλεια πρόταση δημιουργίας των παραστρατιωτικών μονάδων που αργότερα θα ονομάζονταν MAY και ΜΑΔ.

⁸⁰⁶ Tim Jones, *Postwar Counterinsurgency and the SAS*, σελ. 43.

⁸⁰⁷ Οπ. π., σελ. 44.

⁸⁰⁸ Οπ. π., σελ. 43, 44.

1946 το Λονδίνο εξουσιοδότησε τους συνδέσμους της BMM που ήταν τοποθετημένοι στα τρία Σώματα Στρατού να προσφέρουν τις συμβουλές τους στην ακολουθητέα πολιτική επιχειρήσεων εσωτερικής ασφάλειας, ενώ παράλληλα (και σε μία εποχή οικονομικών περιορισμών) η δύναμη της αποστολής αυξήθηκε από 1.121 σε 1.454 άτομα, ενώ προτάθηκε ότι στο μέλλον αυτή θα έπρεπε να εκπαιδεύει όλες τις μονάδες του ΕΣ σε αποστολές εσωτερικής ασφάλειας και στις «σύγχρονες μεθόδους του ανταρτοπόλεμου»⁸⁰⁹.

Η κλιμάκωση της σύγκρουσης δεν έγινε αμέσως αντιληπτή από τους Βρετανούς ιθύνοντες, οι οποίοι εξακολούθησαν για ένα διάστημα να ερμηνεύουν τη συνεχιζόμενη αναταραχή με βάση τις προηγούμενες εμπειρίες τους. Γενικά μπορεί να ειπωθεί ότι η στάση των Βρετανών στρατιωτικών προς τους Έλληνες ομολόγους τους ήταν πατερναλιστική και χαρακτηριζόταν από αποικιοκρατική υπεροψία. Όπως προαναφέρθηκε, θεωρούσαν ότι οι Έλληνες στρατιωτικοί ήταν ανίκανοι να οργανώσουν και να διεξάγουν επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών και ότι δεν είχαν επαρκή στρατιωτικά προσόντα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της στάσης αποτελεί η επιστολή που έστειλε ο διοικητής της BMM στο ΓΕΣ τον Οκτώβριο του 1946, με την οποία ασκούσε δριμεία κριτική σχετικά με τις επιχειρήσεις της ΙΧ μεραρχίας στη Θεσσαλία. Ο Βρετανός καυτηρίαζε την πρακτική που ήθελε να στέλνονται στρατιωτικά τμήματα σε μακρινές και μακροχρόνιες αποστολές χωρίς επαρκή υποστήριξη σε εφόδια, με αποτέλεσμα την καταπόνησή τους και την πτώση του ηθικού τους. Απέδιδε το παραπάνω γεγονός σε πλημμελή προετοιμασία και αδιαφορία των επιτελών στο σχεδιασμό των επιχειρήσεων, ενώ αναγνώριζε τις δυσκολίες που υπήρχαν για το σωστό σχεδιασμό τους, που πήγαζαν από την έλλειψη αξιόπιστων πληροφοριών περί των θέσεων, των κινήσεων και της δύναμης των τμημάτων των ανταρτών. Πρότεινε τον καταρτισμό σχεδίων διοικητικής υποστήριξης αρκετά ευέλικτων, ώστε να προσαρμόζονται στις απαιτήσεις των επιχειρήσεων εσωτερικής ασφάλειας⁸¹⁰. Την ίδια περίοδο παρατηρείται και μία αλλαγή στην επίσημη φρασεολογία της BMM σχετικά με το χαρακτηρισμό των ανταρτών. Πλέον οι σύμβουλοι της BMM δεν χρησιμοποιούσαν τις εκφράσεις «ληστές» (bandits) ή «συμμορίτες» (brigands), αλλά «άτακτοι αντάρτες» (partisan irregulars), αναγνωρίζοντας με αυτό τον τρόπο την πολιτική φύση της ένοπλης εξέγερσης της αριστεράς και κατανοώντας ότι δεν ήταν η ληστεία το κίνητρο που κατέφευγαν στα

⁸⁰⁹ Tim Jones, *The British Army, and Counter – Guerrilla Warfare in Greece*, σελ. 88 – 106.

⁸¹⁰ The National Archives, WO 202/946 *Quarterly Historical Reports, October – December 1946*.

βουνά ολοένα και περισσότεροι αριστεροί. Επίσης οι Βρετανοί σύμβουλοι αναγνώριζαν ότι η σύγκρουση έπαιρνε τα χαρακτηριστικά ένοπλης αναμέτρησης μεταξύ οργανωμένων τμημάτων υπό κεντρική διοίκηση και έλεγχο και όχι καταδίωξης ένοπλων ομάδων, δηλαδή ότι η χώρα διολίσθαινε σε εμφύλιο πόλεμο.

Το πρόβλημα στην εκτέλεση της αποστολής των Βρετανών συμβούλων και στην υποβολή ακριβών αναφορών, προέκυπτε από τις αντικρουόμενες διαταγές. Ενώ το 1945 με την ίδρυσή της η BMM προβλέπονταν να ασχολείται μόνο με την οργάνωση, τον εξοπλισμό και την εκπαίδευση του ΕΣ, η έναρξη του Εμφυλίου Πολέμου επέφερε αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας της. Το 1946 διατάχθηκε να αναφέρει σχετικά με τις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών και από τον Ιανουάριο 1947 η αποστολή της επεκτάθηκε και στην παροχή συμβουλών σχετικά με τη χρησιμοποίηση του ΕΣ στις διάφορες επιχειρήσεις. Επίσης ενώ ως κύρια αποστολή της ήταν η παροχή συμβουλών στους Έλληνες διοικητές και επιτελείς για την αποτελεσματικότερη χρησιμοποίηση των τμημάτων τους κατά τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, εν τούτοις απαγορεύονταν να ακολουθούν τα μάχιμα τμήματα και επιτελεία στις επιχειρήσεις, με αποτέλεσμα να μην έχουν άμεση γνώση και εμπειρία από την πραγματική κατάσταση⁸¹¹.

Όταν έγινε φανερό ότι η κατάσταση στη χώρα εξελίσσονταν σε εμφύλιο πόλεμο, οι Βρετανοί αναζήτησαν τρόπους για την από κοινού αντιμετώπιση της κατάστασης με την ελληνική στρατιωτική ηγεσία. Εννοείται ότι ο πόλεμος ήταν μια ελληνική υπόθεση και θα τον διεξήγαγαν οι Έλληνες, υπό την εποπτεία των Βρετανών. Στις αρχές Ιουλίου του 1946 ο υποστράτηγος Ρόλινς, μαζί με τον Έλληνα Α/ΓΕΣ, αντιστράτηγο Παναγιώτη Σπηλιωτόπουλο, διενήργησαν περιοδεία στη Βόρεια Ελλάδα για να εκτιμήσουν την πρόοδο αναδιοργάνωσης του ΕΣ, την αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων εναντίον των ανταρτών και την κατάσταση ασφαλείας. Μετά το πέρας αυτής ο Ρόλινς ανέφερε ότι: «η ασκούμενη από το ΚΚΕ τρομοκρατία στερούσε από τις ασυντόνιστες ελληνικές δυνάμεις από ζωτικές πληροφορίες που απαιτούνται για την αντιμετώπιση μικρών και εξαιρετικά ευέλικτων ομάδων» και ότι οι ελληνικές δυνάμεις θα έπρεπε να βελτιώσουν το συντονισμό τους και να διεξάγουν επιχειρήσεις σύμφωνα «με τις συνήθως παραδεκτές αρχές». Πλέον των ανωτέρω, πρότεινε την φύλαξη των εκκαθαρισμένων περιοχών από τη

⁸¹¹ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

Χωροφυλακή, παρόλο που εκτιμούσε ότι αυτή η ανάγκη δεν θα ήταν σε μακροχρόνια βάση⁸¹².

Μετά το πέρας της περιοδείας, οι βρετανικές δυνάμεις που στάθμευαν στην Ελλάδα, ανέλαβαν για ακόμα μία φορά την υποχρέωση παροχής βοήθειας στις ελληνικές δυνάμεις, υπό την προϋπόθεση ότι οι κυβερνητικές δυνάμεις απειλούνταν με ήττα στην περιοχή ευθύνης των βρετανικών δυνάμεων ή εάν οι ίδιοι δέχονταν πυρά. Οι Βρετανοί στρατιωτικοί διατάχθηκαν να εξασκούν την ελάχιστη δυνατή βία και να ακολουθούν τις οδηγίες που περιγράφονταν στο εγχειρίδιο Εκπαίδευσης Αποστολών Εσωτερικής Ασφάλειας των Δυνάμεων Μέσης Ανατολής [Middle East Forces' (MEF) IS Training Pamphlet 9/13]. Συγκεκριμένες πρακτικές εφαρμόζονταν την ίδια περίοδο στην Παλαιστίνη και το εγχειρίδιο περιέγραφε τις διαδικασίες εφαρμογής αποκλεισμών, διεξαγωγής ερευνών, δημιουργίας σημείων ελέγχου, διενέργειας συλλήψεων και επιβολής περιορισμών στην κυκλοφορία⁸¹³. Ήταν μία παραδοσιακή προσέγγιση στην επιβολή της τάξεως που βασιζόνταν στην παραδοχή ότι η συνεχιζόμενη αναταραχή στην Ελλάδα ήταν θέμα δημόσιας τάξης και όχι ολίσθησης σε εμφύλιο πόλεμο με χαρακτηριστικά ανταρτοπόλεμου.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν χρήσιμη μία μικρή παρέκβαση, προκειμένου να γίνει καλύτερα αντιληπτή η νοοτροπία που δείπτε τους Βρετανούς στρατιωτικούς της ΒΜΜ εκείνη την περίοδο. Παράλληλα με την Ελλάδα, οι βρετανικές δυνάμεις στην Μεσόγειο είχαν να αντιμετωπίσουν από τον Οκτώβριο 1945, την εξέγερση των σιωνιστών Εβραίων στην Παλαιστίνη, οι οποίοι διεξήγαγαν έναν διμέτωπο αγώνα εναντίον των βρετανικών στρατευμάτων και των Αράβων εθνικιστών, με απώτερο σκοπό την ίδρυση ανεξάρτητου κράτους. Οι βασικές ομάδες ήταν η Χαγκάνα (Haganah), με την οποία ενώθηκαν από το 1946 η Ιργκούν (Irgun Zvei Leumi / IZL) και η Λοχμέι (Lochmei He' rut Israel / LHI). Η δράση τους είχε αρχίσει ήδη κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά δεν είχε προσλάβει μαζική μορφή, με αποτέλεσμα οι βρετανικές αρχές να μην ανησυχήσουν ιδιαίτερα. Έχει ενδιαφέρον ότι τα Δεκεμβριανά και τα διδάγματα που πήραν οι Βρετανοί από τις μάχες στην Αθήνα αποτέλεσαν την αφορμή για την έκδοση οδηγιών προς τις δυνάμεις τους στην Παλαιστίνη για τον τρόπο δράσης εναντίον ανταρτών που επιχειρούσαν σε αστικά περιβάλλοντα. Παρόλα αυτά η εκπαίδευση των δυνάμεων εξακολούθησε να είναι συμβατική και σύμφωνα με τα τότε ισχύοντα δόγματα, δηλαδή την «Αυτο-

⁸¹² Tim Jones, *The British Army, and Counter – Guerrilla Warfare in Greece*, σελ. 88 – 106.

⁸¹³ Οπ. π., σελ. 88 – 106.

κρατορική Αστυνομία». Η λήξη του Β΄ ΠΠ και η έναρξη της εξέγερσης κατέστησε σαφές ότι οι Βρετανοί ήταν αντιμέτωποι με έναν πόλεμο χαμηλής έντασης, ο οποίος είχε σαφείς πολιτικούς σκοπούς. Όμως δεν μπορούσαν να δρουν ανεξέλεγκτα, όπως είχαν κάνει στην Αθήνα, διότι δεν ήθελαν να προκαλέσουν τη δυσάρεσκεια των Αμερικανών, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα ευρύτερα γεωπολιτικά τους συμφέροντα. Ένας άλλος λόγος ήταν και η προσπάθεια κατευνασμού της βρετανικής κοινής γνώμης, η οποία δεν επιθυμούσε τη χρήση αυστηρών μέτρων στην καταστολή.

Από την πλευρά τους οι Εβραίοι μιμούνταν τις μεθόδους του IPA κατά την εξέγερση εναντίον των Βρετανών την περίοδο 1919 – 1921, γεγονός που δεν διέφυγε της προσοχής τους. Όμως ένιωθαν ανήμποροι να κάνουν κάτι για να τις αντιμετωπίσουν, λόγω των διαφορετικών συνθηκών και ιδιαίτερα της βίας μεταξύ των διαφορετικών εθνικών ομάδων (Αράβων – Εβραίων) που και οι δύο προσέβλεπαν στη δημιουργία εθνικών κρατών. Η κατάσταση περιπλέκονταν ακόμα περισσότερο λόγω της προσπάθειας προσεταιρισμού των Αράβων, στο πλαίσιο της ευρύτερης μεσανατολικής πολιτικής που σχεδιάζονταν από κοινού με τους Αμερικανούς. Σημασία έχει ότι από τα μέσα του 1946 και σχεδόν παράλληλα με την Ελλάδα, είχε αρχίσει να εγκαταλείπεται το δόγμα της «Αυτοκρατορικής Αστυνομίας» και να εφαρμόζονται πολιτικές που έδιναν έμφαση στις ψυχολογικές επιχειρήσεις, στις επιχειρήσεις συλλογής πληροφοριών, στον έλεγχο του πληθυσμού και στη δημιουργία μονάδων τύπου καταδρομών, οι οποίες θα δρούσαν αιφνιδιαστικά και με στοχευμένα χτυπήματα αστυνομικού τύπου εναντίον αναγνωρισμένων ηγετών και υποστηρικτών των ανταρτών⁸¹⁴.

Τον Οκτώβριο, ο Ρόλινς μαζί με τον νέο διοικητή των Βρετανικών Χερσαίων Δυνάμεων στην Ελλάδα (Land Forces Greece / LFG), στρατηγό Κένεθ Κρόφορντ (Kenneth Noel Crawford), διερεύνησαν τις αντίστοιχες μεθόδους των Βρετανών στην Παλαιστίνη σε μια προσπάθεια να βρουν τις κατάλληλες τακτικές αντιμετώπισης των ανταρτών. Υποστήριξαν νέες πρωτοποριακές ιδέες, όπως ήταν ο εναέριος ανεφοδιασμός των τμημάτων του ΕΣ, καθώς και διαδικασίες παροχής εγγύς αεροπορικής υποστήριξης και εναέριας αναγνώρισης από την αεροπορία. Μπορεί οι ανωτέρω τακτικές να ήταν πρωτοποριακές για τον ΕΣ, αλλά αυτές είχαν δοκιμαστεί πολλάκις με επιτυχία κατά τον Β΄ ΠΠ. Η ίδρυση αντίστοιχου σχολείου για

⁸¹⁴ Tim Jones, *Postwar Counterinsurgency and the SAS*, σελ. 19 – 27.

την εκμάθηση των διαδικασιών εναέριου ανεφοδιασμού από την BMM έλαβε χώρα εντός του Οκτωβρίου και συνέπεσε με την ίδρυση των ΛΟΚ⁸¹⁵.

Στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1946 η BMM συνέχισε να εκπαιδεύει τον ΕΣ τόσο για αποστολές εσωτερικής ασφάλειας όσο και για συμβατικό αγώνα, χρησιμοποιώντας εκπαιδευτές τοποθετημένους στα 9 Κέντρα Βασικής Εκπαίδευσης. Το πρόβλημα τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν η έλλειψη προσωπικού, καθόσον μπορεί η εγκεκριμένη δύναμη της BMM να προέβλεπε 269 αξιωματικούς και 1.173 οπλίτες, εν τούτοις η πραγματική δύναμή της ήταν 188 αξιωματικοί και 586 οπλίτες. Για να βρεθεί μία λύση στο ανωτέρω πρόβλημα η BMM στράφηκε για βοήθεια στη διοίκηση των τακτικών βρετανικών στρατευμάτων που στάθμευαν στη χώρα⁸¹⁶. Έτσι αξιωματικοί του 13/17 Συντάγματος⁸¹⁷ Λογχοφόρων (13th/17th Lancers, μονάδα τεθωρακισμένων) είχαν αποσπαστεί στην ΙΧ μεραρχία για την εκπαίδευση του προσωπικού του Συντάγματος Αναγνώρισης της μεραρχίας⁸¹⁸.

Οι περιπολίες, αν και μειωμένης έκτασης, συνεχίστηκαν σε κάποιες «προβληματικές περιοχές». Αποτέλεσμα των, έστω και περιορισμένης έκτασης, επιχειρήσεων ήταν ότι το Σεπτέμβριο ένας στρατιώτης από το σύνταγμα Bedfordshire and Hertfordshire έπεσε νεκρός από πυρά ανταρτών⁸¹⁹. Από την άλλη πλευρά, ο Τζορτζ Χόμπσον (George Leonard Hobson), ο οποίος υπηρετούσε με το 2^ο τάγμα του Βασιλικού Συντάγματος Λίβερπουλ (2nd Battalion King's Liverpool Regiment) το 1946 – 1947 στην περιοχή της Βέροιας, ανέφερε ότι δεν ένοιωσε ποτέ απειλή από τους αντάρτες. Η αποστολή του ήταν να μεταφέρει νερό με υδροφόρο όχημα στις διάφορες μονάδες της περιοχής, γεγονός που τον ανάγκαζε να κινείται μόνος του στην ύπαιθρο. Παρόλο που όλοι γνώριζαν το δρομολόγιό του (δείγμα της ικανότητας συλλογής πληροφοριών των ανταρτών) και κάποιες φορές οι αντάρτες τον είχαν σταματήσει για έλεγχο, εν τούτοις ποτέ δεν τον πείραξαν. Απέδιδε αυτή τη συμπεριφορά τους στο γεγονός ότι ο πόλεμος ήταν μεταξύ Ελλήνων και ότι ο ίδιος δεν έφερε πάνω του οπλισμό, ούτε μετέφερε πολεμικό υλικό, οπότε δεν τον θεω-

⁸¹⁵ Tim Jones, *The British Army, and Counter – Guerrilla Warfare in Greece*, σελ. 88 – 106.

⁸¹⁶ Tim Jones, *Postwar Counterinsurgency and the SAS*, σελ. 50.

⁸¹⁷ Στον Βρετανικό στρατό πολλές φορές ο όρος Σύνταγμα (Regiment) και Τάγμα (Battalion) αναφέρονται στο ίδιο επίπεδο διοικήσεως. Ιδίως στο Ιππικό – Τεθωρακισμένα, ο όρος Regiment αναφέρεται σε μονάδα επιπέδου τάγματος (επιλαρχίας).

⁸¹⁸ The National Archives, WO 202/946, *Quarterly Historical Reports, October – December 1946*.

⁸¹⁹ Σύμφωνα με τα αρχεία της CWGC πρόκειται για τον στρατιώτη Λ. Έντερσμπι (L. Endersby), ο οποίος σκοτώθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου 1946 και είναι θαμμένος στο στρατιωτικό νεκροταφείο της Εξοχής Θεσσαλονίκης.

ρούσαν απειλή⁸²⁰. Μία άλλη εξήγηση είναι ότι πιθανόν οι αντάρτες να μην επιθυμούσαν να στοχοποιήσουν βρετανικό στρατιωτικό προσωπικό, επειδή δεν ήθελαν να προκαλέσουν μια ενεργητικότερη εμπλοκή των Βρετανών εναντίον τους.

Από το φθινόπωρο του 1946 η προσέγγιση της BMM σχετικά με τους ενδεξιγμένους τρόπους αντιμετώπισης της στρατιωτικής κατάστασης στην Ελλάδα, άρχιζε να αλλάζει και αυτό πιθανόν να είχε σχέση με τις δραστηριότητες κάποιων πρώην μελών της SAS (Special Air Service) στη χώρα. Εντός της BMM είχε αναπτυχθεί προσωπικό της SAS και δρούσε παρασκηνιακά, αλλά με καταλυτική επιρροή στις προτάσεις για την οργάνωση και εκπαίδευση των ελληνικών δυνάμεων καταδρομών. Αυτή είχε ιδρυθεί κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ και είχε αναπτύξει ισχυρούς δεσμούς με τον Ιερό Λόχο. Το τέλος του πολέμου και η μαζική αποστράτευση των βρετανικών δυνάμεων που ακολούθησε, δημιούργησε νέα δεδομένα για τους επιτελείς της. Γνώριζαν ότι το στρατιωτικό κατεστημένο της Μ. Βρετανίας είχε αποφασίσει την κατάργηση της μονάδας τους, στο πλαίσιο της μεταπολεμικής διάρθρωσης του στρατεύματος. Προκειμένου να διατηρηθεί η SAS έπρεπε να βρεθεί ένα *raison d'etre*, το οποίο θα δικαιολογούσε τη συνέχιση της ύπαρξής της. Το ρόλο αυτό τον προσέφερε ο Ελληνικός Εμφύλιος. Ο λόγος που η βρετανική κυβέρνηση δεν επιθυμούσε να κάνει φανερή την άμεση εμπλοκή της SAS στον ελληνικό εμφύλιο ήταν, σύμφωνα με τον Τιμ Τζόουνς (Tim Jones), ο φόβος της για πιθανή εμπλοκή της Σοβιετικής Ένωσης. Τα ανώτατα κλιμάκια της βρετανικής κυβέρνησης ήταν εξαιρετικά προσεκτικά ώστε να μην δώσουν πιθανή αφορμή στη Σοβιετική Ένωση και στις όμορες κομμουνιστικές χώρες, την αφορμή για πιθανή αποστολή «εθελοντών», όπως είχε γίνει στον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο μια δεκαετία νωρίτερα⁸²¹. Το ερώτημα είναι για ποιο λόγο η εμπλοκή της SAS θα δημιουργούσε τέτοιο γεωπολιτικό πρόβλημα στη Μ. Βρετανία, τη στιγμή που είχε φανερά ανεπτυγμένα στη χώρα τακτικά στρατεύματα και την BMM. Επιπλέον ο Τζόουνς αναφέρει ότι ο διοικητής του 2^{ου} SAS, αντισυνταγματάρχης Μπράιαν Φρανκς (Brian Morton Forster Franks), θέλοντας να διατηρήσει το υψηλό «πνεύμα μονάδας» που είχε αναπτυχθεί στη διάρκεια του πολέμου, είχε καταφέρει να πείσει τους ανωτέρους του τα στελέχη να φέρουν τον χαρακτηριστικό μπερέ και έμβλημα στις στολές τους⁸²². Ο συντάκτης της παρούσας διατριβής δεν μπορεί να βρει μία λογι-

⁸²⁰ IWM, *Hobson, George, L.*, 16853 / 1996, Reel 4.

⁸²¹ Tim Jones, *SAS. The First Secret Wars*, I.B. Tauris, London, 2005, σελ. 20.

⁸²² Οπ. π., σελ. 83.

κή εξήγηση για τους φόβους της βρετανικής κυβέρνησης, ούτε μπορεί να πει εάν έχει βάση ή όχι ο ισχυρισμός του Τζόουνς. Τα στοιχεία που παρέχει ο Jones αφορούν πρώην μέλη της SAS που υπηρετούσαν στην BMM ως εκπαιδευτές – σύνδεσμοι με τα ΛΟΚ και πολύ πιθανόν να συμμετείχαν με αυτά τα τμήματα σε επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών, κάτι που επίσημα απαγορευόταν.

Σημασία έχει ότι παρόλο που είχε αποφασιστεί η επίσημη διάλυση της μονάδας τον Οκτώβριο 1945, ο Φρανκς χρησιμοποίησε τις πολιτικές του διασυνδέσεις, συμπεριλαμβανομένου του Τσόρτσιλ, προκειμένου να πείσουν το υπουργείο Πολέμου να επιτρέψει στις Ομάδες Έρευνας Εγκλημάτων Πολέμου της μονάδας (SAS War Crimes Investigation Teams) να συνεχίσουν τη λειτουργία τους στην Ευρώπη. Επιπρόσθετα ο Φρανκς αποφάσισε να αποστείλει στην Ελλάδα, 25 στελέχη της μονάδας το Νοέμβριο για «ειδικές αποστολές». Η ομάδα της SAS που αφίχθη στη χώρα είχε οδηγίες να βοηθήσει τις εργασίες της Βρετανικής Επιτροπής Στρατιωτικών Αποζημιώσεων (British Military Reparations Committee)⁸²³. Στην Ελλάδα, τα κλιμάκια της μονάδας αυτής ταξίδευαν σε όλη τη χώρα και έπαιρναν καταθέσεις για τη βοήθεια που προσφέρθηκε σε στρατιωτικό προσωπικό της Κοινοπολιτείας και επιβεβαίωναν τις μαρτυρίες τους. Αποτελούνταν από 4μελείς ομάδες, με επικεφαλής αξιωματικό της SAS και είχαν μαζί τους, πέρα από τον οπλισμό και τα εφόδιά τους και σημαντικά χρηματικά ποσά. Οι ομάδες κοινοποιούσαν στις κατά τόπους αρχές τα δρομολόγια κινήσεως και τα προς επίσκεψη χωριά και αυτές με τη σειρά τους αναλάμβαναν να ειδοποιήσουν τους πληθυσμούς που θα δέχονταν τις επισκέψεις. Η κοινοποίηση είχε σκοπό να προλάβουν να ενημερωθούν οι χωρικοί για να συγκεντρώσουν τα απαραίτητα αποδεικτικά στοιχεία, προκειμένου να λάβουν την προβλεπόμενη αποζημίωση, καθώς και για να μεταβούν έγκαιρα στα καθορισμένα σημεία⁸²⁴. Εννοείται ότι τα παραπάνω αποτελούσαν απλώς προσχήματα και απέκρυπταν τη βαθύτερη πρόθεση των μελών της SAS να αποκτήσουν πολύτιμη γνώση της ελληνικής υπαίθρου και της μορφολογίας του εδάφους, καθώς και των πολιτικών πεποιθήσεων μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού, διότι τις παραπάνω αποστολές θα μπορούσαν να τις αναλάβουν κάλλιστα

⁸²³ Tim Jones, *Post – war Counterinsurgency and the SAS*, σελ. 46. Η συγκεκριμένη μονάδα ήταν υπεύθυνη για την καταβολή αποζημιώσεων σε όσους είχαν βοηθήσει στην ασφαλή φυγάδευση συμμαχικού στρατιωτικού προσωπικού που είχε εγκλωβισθεί στην κατεχόμενη Ευρώπη κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ. Τα τμήματα αυτά ανήκαν στην Allied Screening Commission to Greece [ASC(G)], η οποία διενήργησε τους ελέγχους από τα μέσα του 1945 έως τα μέσα του 1946.

⁸²⁴ Tim Jones, *The British Army, and Counter – Guerrilla Warfare in Greece*, σελ. 88 – 106.

τμήματα των τακτικών βρετανικών δυνάμεων που υπήρχαν στη χώρα. Αυτή η γνώση φάνηκε πολύ χρήσιμη όταν αργότερα άρχισαν να εκπαιδεύουν τους άνδρες των ΛΟΚ και σύμφωνα με τον Τζόουνς, να συμμετέχουν και σε επιχειρήσεις μαζί τους. Το 1947, κατόπιν πρότασης του Βρετανού ΥΠΕΞ Έρνεστ Μπέβιν (Ernest Bevin) για την ενίσχυση της BMM με συμβούλους με εμπειρία στον αντιανταρτοπόλεμο, το υπουργείο Πολέμου αναζήτησε τέτοιο προσωπικό. Ένα μέρος τους προέρχονταν από στελέχη που είχαν πολεμήσει με τη SAS, τους Τσίντιτς (Chindits⁸²⁵) και τους κομάντος. Ένα τέτοιο στέλεχος με εμπειρία στον ανορθόδοξο πόλεμο και εκτεταμένη εμπειρία στη Βιρμανία και την Ινδία, ήταν και ο ταγματάρχης Τσαρλς Μακφέτριτζ (Charles MacFetridge), ο οποίος στάλθηκε ως σύνδεσμος το 1948 σε ελληνική ταξιαρχία⁸²⁶. Δύο στελέχη που είχαν υπηρετήσει με τη SAS και τοποθετήθηκαν στην BMM ως σύνδεσμοι – εκπαιδευτές στους ΛΟΚ ήταν ο ταγματάρχης Άλιστερ Μαγκρέγκορ (Alistair McGregor) και ο αντισυνταγματάρχης Ντέιβιντ Σάδερλαντ (David Sutherland), τα οποία ήταν γνωστά στους Έλληνες καταδρομείς της Μέσης Ανατολής⁸²⁷. Αυτοί και μια σειρά άλλων καταδρομέων επισκέφτηκαν τα κέντρα εκπαίδευσης των καταδρομών στη Βουλιαγμένη και το Βόλο, καθώς και μονάδες ΛΟΚ, ενώ είχαν εκτεταμένες συζητήσεις – συσκέψεις με γνωρίσιμους τους αξιωματικούς όπως ήταν ο Τσιγάντες, ο Καλλίνσκης, κ.α., με τους οποίους αντάλλαξαν απόψεις και διαμόρφωσαν νέα προγράμματα εκπαίδευσης και επιχειρησιακά δόγματα, που χρησιμοποιήθηκαν ευρέως από το 1948 και μετά.

Η στενή συνεργασία της BMM με το ΓΕΣ ήταν συνεχής και ο Ρόλινς με τον Σπηλιωτόπουλο προσκλήθηκαν στο Βρετανικό Υπουργείο Πολέμου για να συζητήσουν την στρατιωτική πολιτική πάνω στον αρχόμενο εμφύλιο πόλεμο. Στις 28 Νοεμβρίου 1946, το βρετανικό Γενικό Επιτελείο αποφάσισε την εφαρμογή αλλαγών στον ΕΣ. Ο Βρετανός αρχηγός του επιτελείου⁸²⁸, στρατάρχης Μοντγκόμερυ

⁸²⁵ Οι Chindits ήταν μονάδες ειδικών επιχειρήσεων που είχαν συγκροτηθεί από τους Βρετανούς για τη διεξαγωγή ανορθόδοξου πολέμου εναντίων των Ιαπώνων στη Βιρμανία κατά τον Β΄ ΠΠ.

⁸²⁶ Charles MacFetridge, *A Memoir of Greece in 1948 – A Year of Crisis*, the author, Ascot, 1987, σελ. 3, 4. Στα απομνημονεύματά του ο Βρετανός αξιωματικός ισχυρίζονταν ότι τοποθετήθηκε στην 40 ταξιαρχία. Τέτοιος σχηματισμός δεν υπήρξε στη διάταξη μάχης του ΕΣ της περιόδου. Εν τω μεταξύ στο παράρτημα «C» του βιβλίου του αναγράφεται (αν και ανορθόγραφα) σε συγχαρητήριο τηλεγράφημα από τον επικεφαλής Βρετανό Σύνδεσμο με το Α΄ ΣΣ προς τους συνδέσμους των ταξιαρχιών, σχετικά με τη νίκη στο Γράμμο το καλοκαίρι του 1948, ότι αυτός ήταν τοποθετημένος στην 36 ταξιαρχία. Από τη διασταύρωση του ονόματος του διοικητή της ταξιαρχίας στα αρχεία του ΓΕΣ (*Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 425) και με βάση σχετική φωτογραφία στο παράρτημα «E» (ταξιαρχος Θωμάς Σφέτσος), προκύπτει ότι όντως υπηρέτησε με την 36 ταξιαρχία. Είναι πιθανό μετά από την πάροδο ετών να μην θυμόταν τον ακριβή αριθμό.

⁸²⁷ Tim Jones, *Post-war Counterinsurgency and the SAS*, σελ. 66.

⁸²⁸ Chief of the Imperial General Staff. Θέση αντίστοιχης του ΑΓΓΕΕΘΑ στα ελληνικά δεδομένα.

(Bernard Law Montgomery), πρότεινε τη μεγαλύτερη χρήση αεροπορικών μέσων για την παροχή εγγύς αεροπορικής υποστήριξης στα επίγεια τμήματα, καθώς και την μεγαλύτερη ανάπτυξη μονάδων ελαφρού πεζικού και καταδρομών, με σκοπό την καταδίωξη των ανταρτών στα βουνά. Τα εν λόγω τμήματα θα έπρεπε να είναι αυτόνομα ώστε να μην έχουν μεγάλες απαιτήσεις υποστήριξης διοικητικής μέριμνας, ούτε να είναι δέσμια για την κίνησή τους από το ανεπαρκές ούτως ή άλλως οδικό δίκτυο. Ανάμεσα στα υπόλοιπα προταθέντα μέτρα, η BMM πρότεινε τη δημιουργία ενός σχεδίου εσωτερικής ασφάλειας, που σκοπό θα είχε την αποκάλυψη και καταστροφή της «υπόγειας υποδομής υποστήριξης» των ανταρτών.

Μετά το πέρας των επιχειρήσεων της άνοιξης και του καλοκαιριού 1947, οι Βρετανοί σύμβουλοι προέβησαν τον Οκτώβριο σε μια αποτίμηση των μέχρι τότε εξελίξεων. Οι Βρετανοί επιτελείς θεωρούσαν ότι το μείζον πρόβλημα του ΕΣ για την επιτυχή αντιμετώπιση του ΔΣΕ εστιάζονταν στην έλλειψη επαρκών πληροφοριών από την πλευρά του πρώτου και στο άριστο δίκτυο του δευτέρου. Εκτιμούσαν ότι καμία μονάδα του στρατού δεν μπορούσε να κινηθεί στα ελληνικά βουνά ημέρα ή νύκτα χωρίς να γίνει έγκαιρα αντιληπτή από τους μαχητές του ΔΣΕ, ενώ είχε παρατηρηθεί το φαινόμενο ότι στις περιοχές που αυτός έλεγχε ήταν αδύνατο για τα στρατιωτικά τμήματα να πάρουν οποιαδήποτε πληροφορία από τους χωρικούς, όχι γιατί αυτοί συμπαθούσαν τους αντάρτες, αλλά επειδή φοβόνταν τα αντίποινά τους⁸²⁹.

Οι Βρετανοί μέμφονταν τους Έλληνες αξιωματικούς ότι δρούσαν συμβατικά, χρησιμοποιώντας γνωστά μονοπάτια κατά τη διάρκεια της ημέρας, χωρίς να προσπαθούν να αποκρύψουν από την εχθρική παρατήρηση τις ενέργειές τους, ενώ διαπίστωναν παντελή άγνοια των προθέσεων του αντιπάλου από τους διοικητές, που είχε ως αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις του ΕΣ να βασίζονται σε αναξιόπιστες και παρωχημένες πληροφορίες⁸³⁰. Οι Βρετανοί ενώ αναγνώριζαν το αξιόμαχο των ανταρτών, εν τούτοις δεν είχαν σε μεγάλη εκτίμηση το επίπεδο της μαχητικής ικανότητας των μονάδων τους, το οποίο χαρακτήριζαν ως «μέτριο». Εκτιμούσαν ότι πολλοί διοικητές του ΕΣ υπερεκτιμούσαν τις ικανότητες του ΔΣΕ και αντί να δρουν

⁸²⁹ The National Archives, WO 202/893, *British Military Mission, Greek National Army*. Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν και Έλληνες στρατιωτικοί όπως οι Ζαφειρόπουλος, Πλούμης, Πετζόπουλος κ.α.

⁸³⁰ Ένα μοτίβο που επαναλαμβάνονταν συνέχεια στα πρώτα χρόνια του Εμφυλίου και εν πολλοίς δεν λύθηκε ποτέ με ικανοποιητικό τρόπο, ήταν ότι ενώ το ΓΕΣ και τα ανώτατα κλιμάκια διοικήσεως διέθεταν ακριβείς πληροφορίες για τη σύνθεση – οργάνωση – διάταξη – εξοπλισμό – διοικητές του ΔΣΕ, εν τούτοις τα μικρά κλιμάκια που διεξήγαγαν τις επιχειρήσεις δεν διέθεταν σχεδόν ποτέ έγκυρες και έγκαιρες πληροφορίες για την ακριβή θέση, τη δύναμη ή τις προθέσεις των ανταρτών.

ενεργητικά για την αντιμετώπιση και περιορισμό της δράσης του εντός της περιοχής ευθύνης τους, με την κατάλληλη αξιοποίηση των υπάρχοντων δυνάμεων, αυτοί ζητούσαν συνεχώς επιπλέον στρατεύματα⁸³¹.

Από την άλλη πλευρά οι Βρετανοί επαινούσαν την ποιότητα και το σθένος των στρατιωτών, καθώς και των αξιωματικών, κυρίως των κατωτέρων. Εκτιμούσαν ότι η κύρια αδυναμία του στρατού εστιάζονταν στην έλλειψη εκπαίδευσης τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο (επιπέδου διμοιρίας, λόχου και τάγματος). Η δικαιολογία που επικαλούνταν οι Έλληνες διοικητές, ήταν ότι δεν υπήρχε επαρκής χρόνος για εκπαίδευση, λόγω της συνεχούς συμμετοχής των τμημάτων τους σε επιχειρήσεις και της διασποράς των τμημάτων τους σε στατικά καθήκοντα φύλαξης. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι μονάδες συμμετείχαν στις επιχειρήσεις χωρίς να λαμβάνουν στοιχειώδη μέτρα ασφαλείας και αιφνιδιάζονταν πολύ συχνά από τους αντάρτες. Οι διοικητές δεν εμπιστεύονταν ότι τα τμήματά τους θα μπορούσαν να ανταπεξέλθουν σε πιο ενεργητικές και αυτόνομες αποστολές εναντίον των ανταρτών και θεωρούσαν ότι αυτά δεν θα μπορούσαν να αντέξουν απέναντι στις επιθέσεις των τελευταίων, σε περίπτωση που τα έστελναν βαθιά μέσα στις εχθρικές γραμμές. Οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι οι πρώτοι δεν είχαν συνειδητοποιήσει την πρωταρχική σημασία της σωστής εκπαίδευσης, στην αύξηση της αποτελεσματικότητας του στρατού⁸³².

Αυτό που φαίνεται να παραγνώριζαν και οι Βρετανοί και οι Έλληνες αξιωματικοί ήταν η απροθυμία των στρατιωτών να πολεμήσουν εναντίον άλλων Ελλήνων. Όπως είχε παρατηρήσει ο Γουίλιαμ Μακνίλ (William H. McNeill) τον Μάρτιο 1947 στο χωριό Κερασιά Πηλίου, το τοπικό απόσπασμα του στρατού, αν και ήταν 3 ή 4 φορές μεγαλύτερο από το αντίστοιχο τμήμα των ανταρτών, εν τούτοις: «δεν μπορούσε να επιτεθεί στους αντάρτες, πόσο μάλλον να τους εξολοθρεύσει, κυρίως επειδή οι απλοί φαντάροι δεν ήθελαν να πυροβολήσουν άλλους Έλληνες». Συνέχιζε λέγοντας ότι οι στρατιώτες: «όταν διατάσσονταν να ανέβουν στο βουνό για να καταδιώξουν τους αντάρτες, κατάφερναν να δίνουν τόσο πολλές προειδοποιήσεις για τον ερχομό τους, ώστε η αντάρτικη ομάδα διέφευγε με άνεση. Οι αντάρτες μας διηγήθηκαν αρκετές τέτοιες αφιμαχίες, όπου δεν συνέβαινε τίποτα παραπάνω από μια ανταλλαγή πυροβολισμών από μακρινή απόσταση, χωρίς κανενός είδους

⁸³¹ The National Archives, WO 202/893, *Greek National Army: Policy, August 1946 – December 1947*.

⁸³² Οπ. π.

απώλειες. Καμία πλευρά δεν ήταν διατεθειμένη να σκοτώσει»⁸³³. Αυτή η απροθυμία θα άλλαζε και από τις δύο πλευρές όσο κλιμακώνονταν ο Εμφύλιος.

Το 1948 υπήρξε χρονιά αλλαγών στην BMM, με κυριότερη την αντικατάσταση του στρατηγού Ρόλινς, ο οποίος εκτιμήθηκε ότι είχε κουραστεί, από τον υποστράτηγο Ντάουν (Ernest Edward Down), ο οποίος διοικούσε το 1946 στην Ελλάδα την 4^η μεραρχία και είχε υπάρξει ο διοικητής των βρετανικών δυνάμεων στη χώρα από το 1947, μετά τη διάλυση της μεραρχίας. Η αλλαγή διοίκησης έγινε στις 27 Μαρτίου, αν και ο Ρόλινς παρέμεινε τυπικά διοικητής μέχρι τον Απρίλιο. Αποτέλεσμα της αλλαγής ήταν και η μεταβολή στη στρατηγική της αποστολής, μιας και ο νέος διοικητής τόνιζε την ανάγκη παροχής επιχειρησιακών συμβουλών στους Έλληνες, οι οποίοι πίστευε ότι αντιμετώπιζαν έναν «ιδεολογικό και εμφύλιο πόλεμο τον οποίο λίγο καταλάβαιναν πολλοί στρατιώτες»⁸³⁴. Πριν την ανάληψη των καθηκόντων του, στις 23 Μαρτίου στο Λονδίνο, ο Ντάουν είχε τονίσει ότι ήταν «εξαιρετικά απίθανη» η επίτευξη νίκης εντός του 1948 και επιθυμούσε το διορισμό ενός αρχιστρατήγου που θα διοικούσε όλες τις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας, καθώς και την επέκταση του ΕΣ από τις 147.000 στις 250.000 άνδρες⁸³⁵.

Κατόπιν πιέσεων προς την πολιτική και στρατιωτική ιεραρχία ήρθη η απαγόρευση και επετράπη στους Βρετανούς συμβούλους να μεταβαίνουν με τους σχηματισμούς που ανήκαν στην πρώτη γραμμή, ώστε να έχουν άμεση αντίληψη της πραγματικής κατάστασης και των προβλημάτων που αντιμετώπιζε ο στρατός στις μάχες με τους αντάρτες. Η αρχική εκτίμηση (λανθασμένη όπως αποδείχτηκε εκ των υστέρων) ότι οι επιχειρήσεις στη Ρούμελη και στα Πιέρια την άνοιξη του 1948 ήταν άκρως επιτυχημένες, οδήγησαν πολλούς επιτελείς (Έλληνες και ξένους) στο βεβιασμένο συμπέρασμα ότι ο ΕΣ ήταν έτοιμος να συντρίψει τον ΔΣΕ στην προγραμματισμένη θερινή επίθεση στον Γράμμο και έτσι να τελειώσει ο πόλεμος εντός του έτους. Τα γεγονότα τους διέψευσαν, ενώ πιο οξυδερκείς επιτελείς εντός της BMM εκτιμούσαν ότι δεν θα έπρεπε να εκπλησσονται με τη διαφορετική τροπή των γεγονότων, δεδομένου ότι είχαν παρέλθει μόνο 2 έτη από την ουσιαστική έναρξη της αναδιοργάνωσης του ΕΣ. Η ανάλυση των προβλημάτων και των ελλεί-

⁸³³ William H. McNeill, *Η Μεταμόρφωση της Ελλάδας Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2017, σελ. 247.

⁸³⁴ Tim Jones, *Post-war Counterinsurgency and the SAS*, σελ. 68, 69.

⁸³⁵ Οπ. π., σελ. 68, 69. Σε αυτό το σημείο παρατηρείται η σύμπτωση απόψεων με μέρος των Ελλήνων στρατιωτικών που πίεζαν για την ανάθεση της αρχιστρατηγίας στον Παπάγο και την αύξηση της δύναμης στους 250.000. Τελικά και τα δύο αιτήματα ικανοποιήθηκαν το 1949.

ψεων που εμφάνισε ο ΕΣ κατά τις επιχειρήσεις στον Γράμμο και στο Βίτσι ανέδειξε προβλήματα που σχετίζονταν με την ελλιπή σχεδίαση των επιχειρήσεων, στις οποίες θέτονταν ανεδαφικοί αντικειμενικοί σκοποί, τις ασαφείς σχέσεις διοικήσεως, την ελλειμματική ηγεσία, ενώ και τα στρατεύματα έδειξαν ότι δεν διέθεταν την απαιτούμενη εκπαίδευση, ιδιαίτερα στα μικρά κλιμάκια. Για τη διόρθωση των παραπάνω προβλημάτων οι Αμερικανοί απέστειλαν ομάδες εκπαιδευτών, προκειμένου να εκπαιδεύσουν πάνω σε νέες βάσεις κάθε τάγμα, ενώ οι Βρετανοί εστίασαν στην εκπαίδευση στα Κέντρα Βασικής Εκπαίδευσης, η οποία είχε ατονήσει (παρ' όλες τις έντονες αντιρρήσεις της BMM), λόγω των πιεστικών αναγκών των μονάδων πρώτης γραμμής για την αντικατάσταση των απωλειών⁸³⁶.

Η άφιξη του στρατηγού Βαν Φλιτ στην Ελλάδα και η ανάληψη της ηγεσίας της JUSMAPG στις 24 Φεβρουαρίου 1948, οδήγησε σε διαφωνία των δύο επικεφαλής, σχετικά με την στρατηγική που θα έπρεπε να ακολουθήσει ο ΕΣ στην εκστρατεία του έτους εναντίον του ΔΣΕ. Ο Βρετανός πίστευε ότι η έμφαση θα έπρεπε να δοθεί στην οργάνωση και εκπαίδευση ελαφρού πεζικού σε τακτικές ανταρτοπολέμου, στις δυνάμεις καταδρομών και στην Εθνοφρουρά. Ο Αμερικανός αξιωματικός εκτιμούσε ότι η έμφαση έπρεπε να δοθεί στη νίκη εναντίον των κύριων δυνάμεων του ΔΣΕ. Ο Βρετανός ανέτεινε ότι ακόμα και η νίκη απέναντι στις κύριες δυνάμεις του ΔΣΕ δεν θα εξασφάλιζε τον τερματισμό του Εμφυλίου, μιας και υπήρχαν δύο αντίπαλες κυβερνήσεις που ανταγωνίζονταν για την νομιμοφροσύνη του πληθυσμού. Στις αρχές Ιουλίου ζήτησε από τον Αμερικανό ομόλογό του να εγκρίνει την εκπαίδευση περισσότερων τμημάτων για «χειμερινό κυνήγι», δηλαδή τη συνέχιση των επιχειρήσεων από ειδικά εκπαιδευμένα και εξοπλισμένα τμήματα, που θα αναζητούσαν συνεχώς την εμπλοκή με τα ανταρτικά τμήματα, προκειμένου να μη τα αφήσουν να αναδιοργανωθούν και να ανασυγκροτηθούν. Σε όλες τις παραπάνω προτάσεις ο Αμερικανός στρατηγός απάντησε αρνητικά, με αποτέλεσμα οι απόψεις του επιτελείου του να κυριαρχήσουν στη διεξαγωγή της επιχείρησης «Κορωνίς»⁸³⁷.

⁸³⁶ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

⁸³⁷ Tim Jones, *Post – war Counterinsurgency and the SAS*, σελ. 69, 70.

δ. *Η συμβολή της BMM στη δημιουργία νέων δομών και θεσμών στον ΕΣ*

Οι Βρετανοί ιθύνοντες εκτιμούσαν ότι προκειμένου ο ΕΣ να καταστεί ένα αξιόπιστο εργαλείο και για να αυξηθεί η αποτελεσματικότητά του, έπρεπε να απομακρυνθεί η επιρροή της πολιτικής εξουσίας από τη λειτουργία του στρατεύματος. Για το σκοπό αυτό, σε συνεργασία με την ελληνική πλευρά, υιοθετήθηκε ο θεσμός του Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου (ΑΣΣ), η λειτουργία του οποίου περιγράφηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο και ήταν κατ' αντιστοιχία του βρετανικού Στρατιωτικού Συμβουλίου (Army Council). Αντίστοιχα οργανώθηκαν και τα Συμβούλια Κρίσεων, με αποτέλεσμα τη συνολική αύξηση της αποδοτικότητας των στελεχών. Αιτία ήταν η συνειδητοποίηση από τα στελέχη ότι οι προαγωγές και γενικότερα η υπηρεσιακή εξέλιξη και οι τοποθετήσεις τους θα εξαρτιόνταν πλέον, κατόπιν αμερόληπτης επιλογής, από τις επαγγελματικές ικανότητες, σε συνδυασμό με τη θέση τους στη στρατιωτική επετηρίδα⁸³⁸.

Από τις πλέον σημαντικές οργανωτικές αλλαγές που υιοθέτησε ο ΕΣ, κατόπιν υποδείξεων της BMM, υπήρξε ο θεσμός της ταξιαρχίας, ο οποίος αντικατέστησε αυτόν του συντάγματος. Προπολεμικά ο στρατός ήταν οργανωμένος σύμφωνα με τα γαλλικά πρότυπα και βασικός σχηματισμός ήταν το σύνταγμα πεζικού, το οποίο αποτελούνταν από 3 τάγματα. Το μοντέλο αυτό οργάνωσης και διοίκησης, σύμφωνα με τους Βρετανούς επιτελείς, είχε δείξει τα όριά του στα αλβανικά βουνά. Η υιοθέτηση της οργάνωσης που βασιζόνταν στο επιτελείο ταξιαρχίας, κατέστησε πιο εύκολη τη διοίκηση και τον έλεγχο των μονάδων⁸³⁹. Η αλλαγή δεν έγινε χωρίς αντιδράσεις από τους Έλληνες ανώτερους και ανώτατους αξιωματικούς, διότι η σύνθεση της ταξιαρχίας ήταν μικρότερη σε σχέση με το προπολεμικό σύνταγμα, τόσο σε ισχύ πυρός όσο και σε δύναμη προσωπικού. Ένα προπολεμικό τάγμα πεζικού είχε δύναμη περίπου 1.000 άνδρες, με 12 πολυβόλα και οργανικά μεταφορικά ζώα, ενώ το τάγμα που οργάνωσαν οι Βρετανοί είχε τη μισή δύναμη, χωρίς

⁸³⁸ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

⁸³⁹ Οπ. π. Όπως παραδέχεται και ο Τσακαλώτος στα απομνημονεύματά του, ο ίδιος ήταν υπέρμαχος της διατήρησης της οργάνωσης και της αρίθμησης των συνταγμάτων για ιστορικούς και συναισθηματικούς λόγους. Για το λόγο αυτό τον Απρίλιο του 1951 καταργήθηκε εκ νέου η οργάνωση που βασιζόνταν στις ταξιαρχίες και επανήλθε η οργάνωση των συνταγμάτων, σύμφωνα με τα νέα αμερικανικά πρότυπα οργάνωσης, αν και η δομή οργάνωσης των επιτελικών γραφείων παρέμεινε η ίδια. Ο ΕΣ έκανε έναν πλήρη κύκλο, μιας και από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσής του, τα συντάγματα μετασχηματίστηκαν και μετονομάστηκαν σε ταξιαρχίες.

οργανικά πολυβόλα και ζώα. Επίσης καταργήθηκαν τα προπολεμικά τάγματα Ευζώνων, τα οποία ήταν ειδικά εκπαιδευμένα στον ορεινό αγώνα⁸⁴⁰.

Ένας από τους πρώτους Βρετανούς συμβούλους που αναπτύχθηκαν με την ΒΜΜ στη χώρα ήταν και ο ταγματάρχης Τζον Χάουαρντ (John Thulstan Collins Howard), ο οποίος τοποθετήθηκε τον Αύγουστο 1945 στη II μεραρχία ως σύμβουλος για θέματα εκπαίδευσης, αμέσως μετά την αποφοίτησή του από τη Σχολή Επιτελών της Χάιφα. Από τη νέα του θέση γνώρισε το διοικητή της μεραρχίας, υποστράτηγο Θρασύβουλο Τσακαλώτο, ο οποίος του έκανε πολύ καλή εντύπωση και είχε οριστεί να παρακολουθεί την πρόοδο αναδιοργάνωσης – εκπαίδευσης της 3^{ης} ταξιαρχίας στο Χαϊδάρι. Το πρόβλημα ήταν ότι αυτή προχωρούσε αργά και ότι το υλικό που παραλάμβανε ήταν μεταχειρισμένο και σε κακή κατάσταση, ιδιαίτερα τα οχήματα. Ακόμα και οι στολές του προσωπικού ήταν μεταχειρισμένες και φθαρμένες, γεγονός που τον έκανε να νιώθει άβολα για την ποιότητα των υλικών που χορηγούσε η χώρα του. Μπορεί οι στρατιώτες να έδειχναν προθυμία και να τους είχε σε πολύ μεγάλη εκτίμηση (ιδιαίτερα τον οδηγό και τον βοηθό του), αλλά λόγω των πολλών ελλείψεων, δεν εκπαιδεύονταν όπως απαιτούνταν⁸⁴¹. Από την άλλη πλευρά δεν είχε σε μεγάλη εκτίμηση τους αξιωματικούς, και εκτιμούσε ότι υπήρχαν τόσο εξαιρετικοί όσο και ανίκανοι αξιωματικοί, ενώ πίστευε ότι περνούσαν τον περισσότερο χρόνο τους σε πολιτικές διαμάχες, γεγονός που επηρέαζε τη στρατιωτική τους απόδοση. Θεωρούσε επίσης ότι οι αντιλήψεις περί τακτικής των παλαιότερων ανώτερων αξιωματικών ήταν απαρχαιωμένες, ενώ υστερούσαν και σε επιτελικές γνώσεις. Η δουλειά του σαν σύμβουλος δεν ήταν καθόλου απαιτητική και όπως ανέφερε: «για να κάνεις κάποια δουλειά έπρεπε να τη βρεις μόνος σου». Στον ελεύθερό του χρόνο έκανε μαθήματα ελληνικών προκειμένου να συνεννοείται με τους Έλληνες ομολόγους του, αν και πολλοί μιλούσαν γαλλικά, τα οποία αυτός γνώριζε επαρκώς, οπότε πολλές συνομιλίες διεξάγονταν σε αυτή τη γλώσσα⁸⁴².

Εννοείται ότι οι Βρετανοί αξίωναν και πετύχαιναν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό να έχουν καταλυτική επιρροή στις αποφάσεις της ελληνικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, όσον αφορά στην οργάνωση του στρατού και την πλήρωση των ηγετικών θέσεων. Ο αρχηγός της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, υποστράτηγος Ρόλινς, λίγες μέρες πριν από την έκδοση του Νομοθετικού Διατάγ-

⁸⁴⁰ Δημήτριος Πλούμης, *Η Ελληνική Τραγωδία 1946 – 1949*, σελ. 27.

⁸⁴¹ IWM, *Howard, John, T. C.*, Reel 9.

⁸⁴² Οπ. π.

ματος της 29ης Απριλίου 1946 που ρύθμιζε τα ζητήματα της Βρετανικής Αστυνομικής Αποστολής, απέστειλε επιστολή στον υπουργό Στρατιωτικών, Πέτρο Μαυρομιχάλη, στην οποία έκανε σαφές ποιος θα είχε τον πρώτο λόγο στις αποφάσεις που αφορούσαν το στράτευμα⁸⁴³. Η ελληνική κυβέρνηση και ο αρμόδιος υπουργός ασκούσαν περιορισμένη εξουσία και πάντα υπό την έγκριση των Βρετανών. Αναγράφονταν χαρακτηριστικά ότι: «Διά να αποκτηθή το πλέον δυνατό όφελος από τας υπηρεσίας της αποστολής είναι σπουδαίον να υπάρξη η πλέον στενή συνεργασία μεταξύ της Ελληνικής Κυβερνήσεως και του αρχηγού της Βρετανικής Στρατ. Αποστολής, εφ' όλων των ζητημάτων άτινα ασκούν επίδρασιν εις τον Στρατόν. Διά να εξασφαλισθή τούτο ο Αρχηγός της Βρετανικής Στρατ. Αποστολής θα κρατήται πλήρως ενήμερος υπό του Υπουργού Στρατιωτικών ... Εφ' όλων των Στρατιωτικών μεταρρυθμίσεων ή μέτρων άτινα δυνατόν μελετώνται υπό της Κυβερνήσεως ... Ουδείς Νόμος ή Διάταγμα θα υπογράφεται προ της λήψεως των επ' αυτών σχολίων του Αρχηγού της Βρετανικής Στρατ. Αποστολής ... Εάν η συμβουλή του αυτή δεν γίνεται αποδεκτή, το ζήτημα θα παραπέμπεται εις τον Πρόεδρον του Συμβουλίου (σ.σ. ΑΣΣ) όστις δεν θα λαμβάνη απόφασιν τινά αντίθετον προς την συμβουλήν του Αρχηγού της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, άνευ προηγουμένης συννενοήσεως μετά της Αυτού Εξοχότητος του Βρετανού Πρεσβευτού»⁸⁴⁴.

Ο υπουργός συμμορφώθηκε με την απαίτηση των Βρετανών και συνεργάστηκε με τον Ρόλινς, σε ό, τι αφορούσε τις αλλαγές στη δομή, την ιεραρχία και τη νομοθεσία του ΕΣ. Στις 3 Μαΐου και κατόπιν συνεννόησης μεταξύ των δύο πλευρών συμφωνήθηκε ότι στην επόμενη συνεδρίαση του ΑΣΣ θα αποφασίζονταν η κατάργηση των Ανώτερων Στρατιωτικών Διοικήσεων και η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων τους στα 3 σώματα στρατού⁸⁴⁵. Επίσης στις 11 Μαΐου, έπειτα από νέα συνάντηση, αποφασίστηκε η συνολική ρύθμιση του στρατιωτικού ζητήματος με μια δέσμη νομοσχεδίων, που θα καταργούσαν τις ισχύουσες Συντακτικές Πράξεις, οι οποίες ρύθμιζαν τα ζητήματα των μονίμων στελεχών του στρατεύματος με τους πίνακες αξιολόγησης. Τα σχετικά νομοσχέδια αναφέρθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο και συνοπτικά να αναφερθεί ότι το ένα προέβλεπε τους τρόπους κρίσης των αντιστρατήγων, υποστρατήγων και ανώτερων αξιωματικών, ενώ το άλλο την

⁸⁴³ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 143, Τεύχος Α', 2 Μαΐου 1946, ΝΔ, *Περί Μετακλήσεως Βρετανικής Οργανωτικής Αποστολής δια τα Σώματα Ασφαλείας και τας Φυλακάς*.

⁸⁴⁴ Παναγιώτης Κουσουλίνης, *Η Χωροφυλακή, η Εθνοφυλακή και η Εθνοφρουρά στην Μετακατοχή Ελλάδα*, σελ. 309, 310.

⁸⁴⁵ Οπ. π., σελ. 310.

επιαναφορά σε ισχύ μεταξικού νόμου, με τον οποίο οι υποστράτηγοι και οι αντιστράτηγοι αποστρατεύονταν αυτεπαγγέλτως, όταν συμπλήρωναν δέκα χρόνια, ως ανώτατοι αξιωματικοί⁸⁴⁶. Το τρίτο νομοσχέδιο θα προέβλεπε την επικύρωση από το κοινοβούλιο νόμου, που ανέστελλε την εθελούσια έξοδο των ανώτερων και ανώτατων αξιωματικών⁸⁴⁷.

Δείγμα της βαθιάς γνώσης των προσώπων και πραγμάτων που είχαν οι Βρετανοί γύρω από το ελληνικό στρατιωτικό κατεστημένο, είναι το παρακάτω περιστατικό, το οποίο ανέφερε ο Γεώργιος Καραγιάννης, για τον οποίο έγινε αναφορά σε άλλο κεφάλαιο. Όπως προαναφέρθηκε, υπηρετούσε το 1946 στο γραφείο του Μαυρομιχάλη με τον βαθμό του ταγματάρχη. Σύμφωνα με τον Καραγιάννη, ο Ρόλινς είχε συμφωνήσει με τον Μαυρομιχάλη την εκκαθάριση και αναδιοργάνωση της ανώτατης ηγεσίας του στρατεύματος, την ψήφιση νέου νόμου περί ιεραρχίας και προαγωγών (που είχε συντάξει ο ίδιος) και στη συνέχεια, με τη διενέργεια δίκαιων και αμερόληπτων κρίσεων, τη σταδιακή εκκαθάριση του στρατεύματος από τα ανίκανα στελέχη. Με την πρόταση του Βρετανού συμφώνησε ο υπουργός, ο οποίος κάλεσε τον Καραγιάννη και τον παρουσίασε ως πρόσωπο της εμπιστοσύνης του, ενώ ο Ρόλινς παρουσίασε τον αντισυνταγματάρχη Μπόουντ και του ζήτησε να συνεργαστεί μαζί του για την επιλογή της ανώτατης ηγεσίας του στρατεύματος⁸⁴⁸. Όταν συναντήθηκαν, ο Έλληνας επιτελής είχε μια χειρόγραφη επετηρίδα των αξιωματικών του στρατεύματος, λόγω μη ύπαρξης εντύπου και σχετικών καταστάσεων, ενώ ο Βρετανός προσήλθε έχοντας ένα ογκώδες βιβλίο. Εντός του ήταν καταχωρημένοι άπαντες οι ανώτατοι αξιωματικοί και συνταγματάρχες του ΕΣ που υπηρετούσαν από το 1914 και μετά, με πλήρη στοιχεία για την επαγγελματική αξία, τη στάση τους κατά τους διάφορους πολιτικούς ανταγωνισμούς στην Ελλάδα, τη δράση τους στη διάρκεια της Κατοχής στην Ελλάδα και τη Μέση Ανατολή, καθώς και τα πολιτικά, πολιτειακά και κοινωνικά τους φρονήματα. Μετά από 2 ώρες κατέληξαν στη σύνταξη ενός καταλόγου ονομάτων τα οποία θα υποβάλλονταν για

⁸⁴⁶ Οπ. π., σελ. 310. Σύμφωνα με τον Κουσουλίνη η κυβέρνηση επιθυμούσε να τεθεί πάλι το όριο της 10ετίας, προκειμένου να απαλλαγεί με τον τρόπο αυτό από ανώτατους αξιωματικούς, που είχαν τοποθετηθεί στις θέσεις τους από τις προηγούμενες κεντρικές κυβερνήσεις. Επίσης, έτσι θα έδινε τη δυνατότητα, λόγω των ανακατατάξεων που θα δημιουργούνταν συνολικά στο στράτευμα, να αλλάξει η ψυχολογία στο σώμα των αξιωματικών, με την προσδοκία της προαγωγής καθώς θα αποσυμφορούνταν η ιεραρχία.

⁸⁴⁷ Οπ. π., σελ. 310, 311.

⁸⁴⁸ Γεώργιος Καραγιάννης, *Το Δράμα της Ελλάδος*, σελ. 231 – 233. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι ήταν της Intelligence Service, ενώ στην πραγματικότητα ήταν του σώματος πληροφοριών / Intelligence Corps).

κρίση στο ΑΣΕΑ, στον οποίο περιλαμβάνονταν και άπαντες οι προτιμώμενοι από τον Ρόλινς. Παρ' όλες τις παρασκηνακές προσπάθειες του Καραγιάννη, κατόπιν συναπόφασης με την διοικούσα δέσμη του ΙΔΕΑ, όπως διευρυνθεί ο κατάλογος με την προσθήκη αξιωματικών που επιθυμούσε η οργάνωση, η στάση των Βρετανών ήταν αδιάλλακτη. Τελικά τον Ιούνιο τον κάλεσε ο υπουργός και τον διέταξε, παρουσία του Ρόλινς, να μεριμνήσει για την υπογραφή από τα μέλη του ΑΣΕΑ, το οποίο ουδέποτε είχε συνεδριάσει σχετικά, περιφερόμενος από σπίτι σε σπίτι και από γραφείο σε γραφείο, πρακτικό το οποίο περιείχε τις αποστρατείες και τοποθετήσεις της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας⁸⁴⁹.

Μπορεί η αποστολή της ΒΜΜ να ήταν η παροχή βοήθειας και συμβουλών στην αναδιοργάνωση του ΕΣ, αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι δεν παρακολουθούσε στενά και τις πολιτικές εξελίξεις στη χώρα. Στις αναφορές που υπέβαλε στα προϊστάμενα κλιμάκια ανέφερε την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα και προέβαινε σε εκτιμήσεις και χαρακτηρισμούς για την εγχώρια πολιτική ηγεσία. Στην αναφορά της για το τρίμηνο Αυγούστου – Νοεμβρίου 1947, χαρακτήριζε ως «τεχνητό» τον σχηματισμό κυβέρνησης από τους Σοφούλη και Τσαλδάρη, με μοναδικό σκοπό να παρουσιάσει ένα «φιλελεύθερο προσωπείο» για τα Ηνωμένα Έθνη, καθώς και ότι είχε προβεί σε μια προσχηματική πολιτική κατευνασμού. Η κυβέρνηση, σύμφωνα με τους Βρετανούς, ήταν κατακερματισμένη σε αντιμαχόμενες φατρίες και εκτιμούσαν ότι δεν είχε ψηφιστεί κανένα σημαντικό νομοθέτημα αυτή την περίοδο, εκτός από κάποια οικονομικά μέτρα. Πίστευαν ότι ο Σοφούλης επηρεάζονταν εύκολα από τον περίγυρό του, λόγω της προχωρημένης ηλικίας του, ενώ ο Τσαλδάρης είχε χάσει τον έλεγχο του κόμματός του, λόγω των περιστάσεων και της μακράς απουσίας του από τη χώρα. Ορισμένοι πλούσιοι μαυραγορίτες ευνοούνταν από την παρούσα αστάθεια και πλούτιζαν υπερβολικά και υποδαύλιζαν την πολιτική αστάθεια. Οι Βρετανοί παρατηρούσαν ότι δεν υπήρχε κάποιος ηγέτης με το κατάλληλο πολιτικό ανάστημα ώστε να εμπνεύσει την ενότητα και υπήρχε ένας μόνιμος φόβος ότι η κυβέρνηση συνασπισμού μπορεί να κατέρρευε ανά πάσα στιγμή. Η όλη κατάσταση επηρέαζε και τον στρατό, διότι κανένας στρατός δεν μπορούσε να διεξάγει επιχειρήσεις υπό αυτές τις συνθήκες. Στις μονάδες και τους σχηματισμούς που διεξήγαγαν τις επιχειρήσεις φαίνονταν (και δικαιολογημένα

⁸⁴⁹ Οπ. π. Τα γραφόμενα του Καραγιάννη επιβεβαιώνονται και από τα βρετανικά αρχεία, που αναφέρθηκε σε άλλο κεφάλαιο και αφορούσαν τη σύνταξη λεπτομερών καταλόγων γύρω από την υπηρεσιακή και πολιτική δράση όλων των εν ενεργεία και εν αποστρατεία ανώτατων αξιωματικών, καθώς και το ψυχολογικό τους προφίλ, όπως ενδεικτικά αναφέρθηκε για τον Βεντήρη.

σύμφωνα με την αναφορά) ότι οι πολιτικές φιλοδοξίες απασχολούσαν πλήρως τους πολιτικούς στην Αθήνα και αγνοούσαν την εκστρατεία εναντίον των ανταρτών⁸⁵⁰. Οι Βρετανοί ανέφεραν ότι οι πολιτικοί προσπαθούσαν με τρεις τρόπους να επεμβαίνουν στις τοποθετήσεις των αξιωματικών. Πρώτον με την ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του Ανώτατου Συμβουλίου Εθνικής Άμυνας εις βάρος του Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου, δεύτερον με την αξιοποίηση των προσφυγών από μερίδα αξιωματικών εναντίον του νόμου περί ιεραρχίας και προαγωγών, επιδιώκοντας την αναθεώρηση του Πίνακα Β΄ και τρίτον με προσωπικές παρεμβάσεις του πρωθυπουργού στην τοποθέτηση συγκεκριμένων προσώπων. Η αναφορά της BMM συνέχιζε με την ανάλυση των αρμοδιοτήτων των διαφόρων οργάνων, καθώς και με τη νομοθεσία και την ηγεσία του στρατεύματος⁸⁵¹.

Ένας τομέας στον οποίο η BMM είχε καταλυτική επιρροή ήταν αυτός της εκπαίδευσης των ανώτερων αξιωματικών, οι οποίοι προορίζονταν να επανδρώσουν επιτελικές θέσεις και αργότερα να καταλάβουν θέσεις διοίκησης μονάδων και σχηματισμών. Όπως αναφέρθηκε σε άλλο κεφάλαιο, η ανώτερη θεωρητική και επιτελική κατάρτιση των στελεχών του ΕΣ διεξάγονταν στο *Σχολείον Πολέμου* ή Σχολή Πολέμου, όπως επικράτησε να λέγεται. Με την άφιξη της BMM η σχολή επαναλειτούργησε στα πρότυπα της βρετανικής Staff College. Η ανάγκη επαναλειτουργίας της έγινε αντιληπτή από την ελληνική ηγεσία όταν στα πρώτα στάδια του Εμφυλίου διαπιστώθηκαν οι επιχειρησιακές αδυναμίες του ΕΣ, λόγω της έλλειψης εκπαιδευμένων επιτελών. Επειδή οι εκπαιδευτές της BMM δεν επαρκούσαν, ένα μέρος προέρχονταν από αποσπασμένους αξιωματικούς των βρετανικών δυνάμεων που στάθμευαν στην Ελλάδα. Ανάμεσα σε αυτούς, ήταν και ο Ε. Λούμμης (E. Lummis), ο οποίος το 1948 υπηρετούσε στο 1^ο τάγμα του συντάγματος Σάφοκ (1st Battalion Suffolk Regiment). Σύμφωνα με την αφήγησή του, κάθε βρετανικό τάγμα έπρεπε να διαθέσει στη Σχολή Επιτελών έναν αξιωματικό. Ο λόγος ήταν ότι έπρεπε να αναδιαμορφωθεί όλο το εκπαιδευτικό υλικό και πρόγραμμα εκπαίδευσης, διότι αυτό είχε συνταχθεί με βάση το αντίστοιχο της σχολής στο Κάμπερλι (Camberley) της Αγγλίας και αφορούσε ένα στράτευμα το οποίο ήταν σχεδόν πλήρως μηχανοκίνητο. Το πρόγραμμα συνάντησε την απόρριψη των Αμερικανών, διότι δεν

⁸⁵⁰ The National Archives, WO 202/981, *Progress Report on Greek National Army No 33, August – November 1947.*

⁸⁵¹ Οπ. π.

είχε καμία σχέση με την ελληνική πραγματικότητα. Έπρεπε λοιπόν να ξανασυνταχθεί, με βάση ένα στράτευμα κατά βάση ορεινής σύνθεσης⁸⁵².

Η BMM είχε επίσης άμεση ανάμειξη στη δημιουργία νέων Όπλων και Σωμάτων. Πριν την άφιξή της δεν υπήρχε το Όπλο των Τεθωρακισμένων. Αυτό άρχισε να συγκροτείται την άνοιξη του 1945 με την εκπαίδευση των πρώτων στελεχών που προέρχονταν από το Ιππικό και στην ανάπτυξη του Όπλου καθοριστικό ρόλο έπαιξαν οι Βρετανοί εκπαιδευτές του Royal Armored Corps (RAC) οι οποίοι είχαν προσκολληθεί στον αντίστοιχο κλάδο της BMM. Αντίστοιχη υπήρξε και η συμβολή των Βρετανών εκπαιδευτών στη δημιουργία και οργάνωση των καταδρομών και στο Όπλο των διαβιβάσεων που αποσχίστηκε από το μηχανικό, σύμφωνα με την αντίστοιχη βρετανική εμπειρία που είχε λάβει χώρα το 1920 και με βάση τα διδάγματα που είχαν προκύψει από τον Α΄ ΠΠ.

Δείγμα της διαφορετικής αντίληψης και των διαφορετικών εμπειριών των δύο στρατών υπήρξε η κριτική που άσκησαν οι Βρετανοί στην ελληνική αντίληψη περί της κατωτερότητας των Σωμάτων έναντι των Όπλων και της υποτίμησης του ρόλου τους. Η BMM συνέστησε και έγινε αποδεκτή, η κατάργηση των προπολεμικών Σωμάτων Αυτοκινήτων και Επιμελητείας και τη συγκρότηση νέων που θα βασίζονταν στα αντίστοιχα βρετανικά. Έτσι δημιουργήθηκαν το Σώμα Εφοδιασμού – Μεταφορών στα πρότυπα του Royal Army Service Corps (RASC), το Σώμα Υλικού Πολέμου στα πρότυπα του Royal Army Ordnance Corps (RAOC) και το Σώμα Τεχνικών Υπηρεσιών στα πρότυπα του Royal Electrical and Mechanical Engineers (REME). Η BMM βοήθησε επίσης στον εκσυγχρονισμό του Υγειονομικού Σώματος και των κτηνιατρικών υπηρεσιών⁸⁵³.

Το πρόβλημα που είχαν αναγνωρίσει οι υπεύθυνοι της αποστολής ήταν αυτό της έλλειψης εκπαιδευμένων τεχνιτών, προκειμένου να επανδρώσουν τις απαραίτητες ειδικότητες στα τεχνικά Όπλα και Σώματα, όπως ήταν το μηχανικό, οι διαβιβάσεις, το τεχνικό, κλπ. Αιτία αυτής της έλλειψης εκτιμούσαν ότι ήταν η μη – εκβιομηχάνιση της χώρας, κατά συνέπεια να μην υπάρχουν αρκετοί τεχνίτες στον γενικό πληθυσμό, ενώ την κατάσταση επιδεινώνει και η έλλειψη εξοπλισμού. Για την αντιμετώπισή της και την παροχή στο στράτευμα των απαιτούμενων ειδικοτήτων η βρετανική πλευρά επέβλεψε και οργάνωσε την ίδρυση αντίστοιχων σχολείων, τα οποία έθεσαν τις βάσεις για την περαιτέρω ανάπτυξή τους. Στην ιστορία της

⁸⁵² IWM, *Lummis, E. T.*, 13916/1994, Reel 11.

⁸⁵³ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

BMM η συγκεκριμένη συνεισφορά φαίνεται ότι αποτελεί λόγο ιδιαίτερης ικανοποίησης, διότι σε ύφος παράταιρο για στρατιωτικό έγγραφο και με τη χαρακτηριστική βρετανική έφεση σε ευφημισμούς, αναφέρεται ότι: «κάποιος δεν μπορεί να επαινέσει αρκετά την εργασία των σχετικά χαμηλόβαθμων Βρετανών αξιωματικών, ανθυπασπιστών και υπαξιωματικών της αποστολής, εκείνες τις ημέρες. Με την απόκτηση της εμπιστοσύνης των Ελλήνων συναδέλφων τους και από την άρνησή τους να καταβληθούν από τις δυσκολίες, κατάφεραν να δημιουργήσουν αποδοτικές μονάδες και σχολεία εκπαίδευσης»⁸⁵⁴.

Οι επιτελείς της BMM διαπίστωσαν ότι υπήρχε γενική άγνοια, όχι μόνο στο στρατό αλλά και στην ευρύτερη κοινωνία, για τη σωστή φροντίδα των ζώων, διαπίστωση που σχετίζονταν με την παραχώρηση στον ΕΣ αλόγων και μουλαριών για τις μεταφορικές ανάγκες του στρατεύματος. Έλπιζαν ότι η κατάσταση θα διορθωνόταν, τουλάχιστον εντός του στρατεύματος, με την εκμάθηση σχετικών αντικειμένων στο Κέντρο Εκπαίδευσης Ορεινών Μεταφορών⁸⁵⁵. Το παραπάνω γεγονός είχε παρατηρήσει και ο Μακφέτριτζ, όταν υπηρετούσε με την 36 ταξιαρχία, ο οποίος επιπλέον, είχε συναντήσει την άρνηση του διοικητή της και τη δυσπιστία αρκετών στελεχών να εφαρμόσουν τις συμβουλές του, σχετικά με τον ενδεδειγμένο τρόπο φροντίδας των ζώων⁸⁵⁶.

Μία από τις αποστολές της BMM ήταν η επίβλεψη της λειτουργίας και του τρόπου οργάνωσης όλων των σχολών και κέντρων εκπαίδευσης του ΕΣ και για το σκοπό αυτό τα μέλη της ταξίδευαν σε όλη τη χώρα για επιθεωρήσεις και απόκτησης άμεσης εικόνας από την πρόοδο (ή μη) του έργου της ανασυγκρότησής του. Σε κάθε κέντρο ή σχολή υπήρχαν τοποθετημένοι Βρετανοί αξιωματικοί και υπαξιωματικοί ως εκπαιδευτές με τους οποίους έρχονταν σε επαφή και τους ρωτούσαν για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν στην εκτέλεση του έργου τους και τις προτεινόμενες λύσεις που θα μπορούσαν να κάνουν τη δουλειά τους καλύτερα. Ο ταγματάρχης Νότλεϊ που ήταν τοποθετημένος στο κέντρο εκπαίδευσης στην Πάτρα, θεωρούσε (και αυτός) τους στρατιώτες σκληροτράχηλους και πρόθυμους να μάθουν. Οι αξιωματικοί δεν του έκαναν καμία ιδιαίτερη εντύπωση, καθώς πολλοί προτιμούσαν να περνούν την ημέρα τους πίνοντας ούζο και κονιάκ, αντί να ασχολούνται με την εκπαίδευση των στρατιωτών τους. Από την άλλη πλευρά, είχε σε

⁸⁵⁴ Οπ. π.

⁸⁵⁵ British National Archives, WO 202/945, *Quarterly Historical Reports, July – September 1946*.

⁸⁵⁶ Charles MacFetridge, *A Memoir of Greece*, σελ. 14, 15.

μεγάλη εκτίμηση τον Τσακαλώτο, τον οποίο είχε γνωρίσει σε κάποια από τις περιόδους του δεύτερου⁸⁵⁷.

Ένας άλλος θεσμός ο οποίος επανασυστάθηκε κατόπιν επιμονής των Βρετανών, ήταν αυτός των μονίμων υπαξιωματικών, αν και δεν πρόλαβε να εφαρμοστεί κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Η έλλειψη έμπειρων και καταρτισμένων υπαξιωματικών είχε γίνει εμφανής στη διάρκεια του πολέμου και οι Βρετανοί εκτιμούσαν τις συνολικές ανάγκες του ΕΣ σε 11.000 άτομα. Η ΒΜΜ ανέλαβε την πρωτοβουλία (και παρείχαν αριθμό εκπαιδευτών) να πείσει την ελληνική ηγεσία για την ανάγκη ανασύστασης της «Προπαρασκευαστικής Σχολής Υπαξιωματικών», η οποία είχε παύσει τη λειτουργία της το 1934. Αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου, το Νοέμβριο 1949 ο τότε Α/ΓΕΣ, αντιστράτηγος Γεώργιος Κοσμάς, με τη σύμφωνη γνώμη του Παπάγου, αποφάσισε την εκ νέου λειτουργία της σχολής στην Πάτρα. Η φοίτηση προβλέπονταν να είναι διετής και η πρώτη σειρά εισακτέων αποτελούνταν από νέους ηλικίας 17 και 18 ετών οι οποίοι προέρχονταν από ορφανοτροφεία, παιδουπόλεις και παραμεθόριες περιοχές της χώρας. Ο Παπάγος αποφάσισε το 1950 τη μετονομασία της σε «Σχολή Μονίμων Υπαξιωματικών» (ΣΜΥ), ονομασία που διατηρεί μέχρι σήμερα. Η πρώτη σειρά από 388 μαθητές αποφοίτησε στις 6 Δεκεμβρίου 1951, οπότε και ονομάστηκαν Εθελοντές Δεκανείς. Οι Βρετανοί χαρακτήρισαν το νέο θεσμό ως απόλυτα επιτυχημένο, σε σημείο να τον θεωρούν ως την πιο σημαντική απόφαση για τη μακροπρόθεσμη καλή λειτουργία του ΕΣ. Ο λόγος ήταν ότι τα νέα στελέχη θα παρείχαν το σκληρό πυρήνα που θα μπορούσε να μεταδώσει τις γνώσεις και την εμπειρία του στο υπόλοιπο στράτευμα⁸⁵⁸. Από την επιλογή των μαθητών γίνεται εμφανής η προσπάθεια της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας να δώσουν μια επαγγελματική διέξοδο στους νέους της εποχής.

Με δεδομένη τη φτώχεια, την εξαθλίωση και την καταστροφή της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας την εποχή εκείνη, η επαγγελματική αποκατάσταση και η σταδιοδρομία ενός νέου στο στράτευμα, αποτελούσε μια ελκυστική προοπτική, ιδιαίτερα όταν αυτός προέρχονταν από ένα περιβάλλον όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν το τέλος του πολέμου μείωνε κατακόρυφα τις πιθανότητες τραυματισμού ή θανάτου του στελέχους.

⁸⁵⁷ IWM, *Notley, James*, Reel 11.

⁸⁵⁸ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*. Βλέπε επίσης και Χρήστος Φωτόπουλος, (Μαρ – Απρ 2004), *Σχολή Μονίμων Υπαξιωματικών – 120 Χρόνια από την Ίδρυσή της, Στρατιωτική Επιθεώρηση*, σελ. 15 – 17. Στα παραπάνω βρετανικά αρχεία, αναφέρεται ότι η πρώτη σειρά εισακτέων εισήλθε στη Σχολή τον Ιανουάριο του 1949.

ε. *Οι σχέσεις μεταξύ της BMM και της JUSMAPG*

Η ανακοίνωση της βρετανικής κυβέρνησης στις 21 Φεβρουαρίου 1947 ότι θα διέκοπτε τη βοήθεια προς την Ελλάδα μετά την 31^η Μαρτίου, δημιούργησε αμφιβολίες ως προς την παραμονή ή όχι στη χώρα της BMM, καθώς και των τακτικών στρατευμάτων που ήταν ανεπτυγμένα. Τον Ιανουάριο 1947 η βρετανική κυβέρνηση αποφάσισε ότι οι 14.000 Βρετανοί στρατιώτες που στάθμευαν στην Ελλάδα, θα μειώνονταν σε μία ταξιαρχία των 4 ταγμάτων. Μέχρι τον Ιούλιο είχαν παραμείνει στη χώρα μόνο 5.000 άνδρες. Οι Βρετανοί θεωρούσαν την παρουσία τους ως μία συμβολική χειρονομία, ενδεικτική του βρετανικού ενδιαφέροντος για την Ελλάδα και της στρατιωτικής ισχύος τους. Επίσημα ήταν δεσμευμένοι για την άμυνα και την εδαφική ακεραιότητα της χώρας, ενάντια σε εξωτερική επίθεση. Παρόλα αυτά, ο Μπέβιν πρότεινε στους αρχηγούς των επιτελείων την αναθεώρηση αυτής της αποστολής και την απόσυρση όλων των βρετανικών στρατευμάτων μέχρι τον Σεπτέμβριο. Το βρετανικό ΥΠΕΞ εκτιμούσε ότι η διατήρηση μόνο 5.000 στρατιωτών, ήταν ανεπαρκής για να αντιμετωπίσει μία πιθανή σοβιετική εισβολή, η παρουσία τους αποτελούσε πρόκληση για την Αριστερά, άρα η παρουσία τους δεν προσέφερε κάποιο σημαντικό όφελος. Στις 30 Ιουλίου ο Βρετανός επιτετραμμένος στην αμερικανική πρωτεύουσα Σερ Τζοκ Μπάλφουρ (Sir Jock Balfour), διατάχθηκε να ενημερώσει το αμερικανικό ΥΠΕΞ, ότι η βρετανική κυβέρνηση είχε αποφασίσει «την άμεση απόσυρση του στρατού της από την Ελλάδα για οικονομικούς λόγους και λόγους έλλειψης προσωπικού». Η ελληνική πλευρά δεν είχε ενημερωθεί για τη βρετανική απόφαση⁸⁵⁹.

Το θέμα της παραμονής ή όχι των βρετανικών στρατευμάτων και της BMM ήταν κάτι που απασχολούσε τον Τύπο και απαιτούσε λεπτούς χειρισμούς. Με τηλεγράφημά της στις 13 Μαΐου 1947, η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα ζητούσε από το Foreign Office να πληροφορηθεί την τηρητέα στάση της όσον αφορά στην είδηση του πρακτορείου Reuters περί μείωσης κατά 75% του προσωπικού της

⁸⁵⁹ Eleftheria, Delaporta, 2003, *The Role of Britain in Greek Politics and Military Operations: 1947 – 1952*, PhD Thesis Submission, University of Glasgow, Glasgow, σελ. 71, 72. Η συγγραφέας αναφέρει ότι η βρετανική ανακοίνωση προκάλεσε κρίση στις Βρετανοαμερικανικές σχέσεις, με την ανταλλαγή τηλεγραφημάτων μεταξύ Μάρσαλ και Μπέβιν. Ο πρώτος απείλησε τον δεύτερο με επανεξέταση τόσο των οικονομικών δεσμεύσεων των ΗΠΑ στην Ευρώπη, όσο και σχετικά με την παρουσία της χώρας του στην Ελλάδα, καθώς η πολιτική τους βασίζονταν στην συνεχιζόμενη δέσμευση της Βρετανίας για τη σταθερότητα στην Ευρώπη. Τελικά ο Μπέβιν υποχώρησε και ζήτησε να πληροφορηθεί πόσο καιρό επιθυμούσαν οι Βρετανοί να παραμείνουν στην Ελλάδα.

BMM, μέχρι το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Οι φήμες είχαν προκαλέσει αναταραχή στην Ελλάδα και ο πρέσβης ζητούσε οδηγίες ως προς το περιεχόμενο και την έκταση των δηλώσεων, στις οποίες θα μπορούσε να προβεί. Η βρετανική πρεσβεία υπέβαλε συνημμένα, μεταφρασμένο άρθρο της εφημερίδας *Καθημερινή*, σύμφωνα με το οποίο, ο υπουργός Στρατιωτικών, Γεώργιος Στράτος, τελούσε εν αγνοία της βρετανικής απόφασης, ενώ ούτε ο επικεφαλής της BMM, υποστράτηγος Ρόλινς, ούτε ο βοηθός του, ταξίαρχος Στιλ (Steel) είχαν υπαινιχθεί κάτι τέτοιο. Ο Στράτος είχε δηλώσει ότι ήταν κάτι που είχε αποφασιστεί μεταξύ των κυβερνήσεων των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας και η αντίστοιχη ελληνική δεν είχε ερωτηθεί, αν και θα έπρεπε να είχε εκφράσει τις απόψεις της⁸⁶⁰. Από την πλευρά της η διοίκηση της BMM με έγγραφό της προς τις μονάδες συνδέσμων στα ελληνικά σώματα στρατού, τους ενημέρωνε ότι δεν είχε επίσημη πληροφόρηση για τη σχετική απόφαση μείωσης της δύναμής της, οπότε τα μέλη της θα έπρεπε να αγνοούν οποιοσδήποτε σχετικές φήμες. Η BMM θα τους κρατούσε ενημέρους για όλες τις σχετικές εξελίξεις⁸⁶¹.

Τα σχετικά δημοσιεύματα δεν ήρθαν ως «κεραυνός εν αιθρία», ούτε η διοίκηση της BMM είχε αιφνιδιαστεί απόλυτα. Μπορεί να αγνοούσε τις φήμες περί δραματικής μείωσης του προσωπικού της, αλλά είχε ήδη υποβάλει μια δέσμη προτάσεων που διαπνέονταν από το σχετικό πνεύμα. Με έγγραφό της στις 22 Απριλίου, αναγνώριζε την αναγκαιότητα δραστηρίων μειώσεων στο άμεσο μέλλον, για οικονομικούς και πολιτικούς λόγους. Θεωρούσε σημαντική την ανάγκη προγραμματισμού για τη σταδιακή υλοποίηση των εν λόγω μειώσεων, έτσι ώστε ο ΕΣ να συνεχίσει τη διαδικασία αναδιοργάνωσής του. Ο όλος σχεδιασμός θα έπρεπε να βασίζεται πάνω σε τρεις αρχές. Η πρώτη αρχή ήταν ότι οι μειώσεις δεν θα έπρεπε να είναι ξαφνικές, έτσι ώστε να δημιουργηθεί οι εντύπωση στους Έλληνες ότι εγκαταλείπονταν. Δεύτερη αρχή ήταν ότι η οποιαδήποτε μείωση θα έπρεπε να γίνει σε συντονισμό με τις αμερικανικές αρχές στην Ελλάδα, έτσι ώστε να υπάρχει διαλειτουργικότητα και συνέχεια με την αντίστοιχη αμερικανική στρατιωτική αποστολή. Τρίτη αρχή ήταν η ανάγκη διατήρησης ικανοποιητικών διοικητικών λειτουργιών εντός της BMM⁸⁶².

⁸⁶⁰ The National Archives, WO 202/1017, *Status and Functions of BMM Greece*.

⁸⁶¹ Οπ. π.

⁸⁶² Οπ. π.

Συνεχίζοντας τις προτάσεις της, η BMM εκτιμούσε ότι οι μειώσεις θα μπορούσαν να υλοποιηθούν υπό προϋποθέσεις. Η πρώτη προϋπόθεση ήταν ότι οι επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών θα ήταν επιτυχείς και η εκπαίδευση των μονάδων ικανοποιητική. Σε αυτή τη φάση θα αποσύρονταν τα στελέχη που υπηρετούσαν στις αντίστοιχες μονάδες. Η επόμενη φάση ήταν η απόσυρση των συμβούλων – εκπαιδευτών από τα Κέντρα Εκπαίδευσης Νεοσυλλέκτων και εξαρτιόταν από το εάν μέχρι το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους είχε ομαλοποιηθεί το σύστημα εκπαίδευσης και οι Έλληνες εκπαιδευτές ήταν πλήρως καταρτισμένοι στα καθήκοντά τους. Το επόμενο προσωπικό που θα μπορούσε να αποσυρθεί ήταν όσοι υπηρετούσαν στις διάφορες σχολές, υπό την προϋπόθεση ότι οι Έλληνες αξιωματικοί αποκτούσαν το επιθυμητό επίπεδο εκπαίδευσης. Κατόπιν θα ακολουθούσε η απόσυρση όσων υπηρετούσαν σε διοικητικές θέσεις και θέσεις υποστήριξης διοικητικής μέριμνας, όταν οι αντίστοιχοι Έλληνες διοικητές και τα υπόλοιπα στελέχη καθίσταντο ικανά να λειτουργούν αποδοτικά το σύστημα. Στην τέταρτη και τελευταία φάση θα ήταν δυνατόν να καταργηθούν οι ομάδες συνδέσμων των Β΄ και Γ΄ ΣΣ και το εναπομείναν προσωπικό να συγκεντρωθεί στο επιτελείο της BMM στην Αθήνα, για την παροχή συμβουλών στο υπουργείο Στρατιωτικών και το ΓΕΣ. Τα στελέχη της θα μπορούσαν να μεταβαίνουν στις έδρες των σχηματισμών και να παρέχουν τις συμβουλές τους στους κατά τόπους διοικητές. Το πιθανό χρονοδιάγραμμα ξεκίναγε στις 1 Σεπτεμβρίου 1947 με την απόσυρση 200 αξιωματικών και θα ολοκληρώνονταν στις 1 Οκτωβρίου 1948, με την απόσυρση 80 αξιωματικών⁸⁶³.

Η διακήρυξη του δόγματος Τρούμαν έθεσε σε κίνηση μια σειρά γεγονότα. Σε εφαρμογή της απόφασης του προέδρου, ιδρύθηκε στην Ελλάδα στις 14 Απριλίου 1947 η United States Army Group Greece (USAGG) με πρώτο διοικητή τον υποστράτηγο Λίβσεϊ, η οποία υπάγονταν διοικητικά στην Αμερικανική Αποστολή για τη Βοήθεια στην Ελλάδα (American mission for Aid to Greece / AMAG). Στις 12 Αυγούστου 1947 εκδόθηκε κοινή οδηγία προς τους επικεφαλής των δύο αποστολών (BMM και USAGG), η οποία καθόριζε την εφαρμοστέα πολιτική και το σκοπό της λειτουργίας τους, ο οποίος ήταν η από κοινού παροχή συμβουλών και υποστήριξης στην οργάνωση, εξοπλισμό και εκπαίδευση του ΕΣ⁸⁶⁴.

Στις 2 Σεπτεμβρίου, ο επικεφαλής της AMAG Ντουάιτ Γκρίσγουολντ, κάλεσε της βρετανική πλευρά να συνδράμει τους 25 Αμερικανούς αξιωματικούς του στρα-

⁸⁶³ Οπ. π.

⁸⁶⁴ The National Archives, WO 202/894, *Status after arrival of United States Army Group Mission*.

τού, στην παροχή συμβουλών στον ΕΣ σχετικά με τις μελλοντικές επιχειρήσεις. Στις 19 Σεπτεμβρίου το βρετανικό υπουργείο Πολέμου (War Office) και το Συμβούλιο Αρχηγών Γενικών Επιτελείων (Chiefs of Staff), ενέκριναν την εν λόγω πρόταση. Στις 11 Οκτωβρίου ο Βρετανός ΥΠΕΞ Έρνεστ Μπέβιν (Ernest Bevin), ενθαρρυσμένος από την αμερικανική επιθυμία συνεργασίας με τους Βρετανούς, πρότεινε την ενίσχυση του συμβουλευτικού ρόλου της BMM. Επιθυμούσε την ενίσχυση της αποστολής με αξιωματικούς του Ινδικού Στρατού (Indian Army), καθώς και με αξιωματικούς με εμπειρία στον ανταρτοπόλεμο, με σκοπό την αξιολόγηση της στρατηγικής του ΕΣ. Η BMM επιπλέον πρότεινε τη δημιουργία καταδρομών για την εκτέλεση επιχειρήσεων εντός της επικράτειας του ΔΣΕ, καθώς και την επανεκπαίδευση του προσωπικού πληροφοριών⁸⁶⁵.

Η κυβερνητική κρίση στις αρχές του φθινοπώρου και οι διεργασίες για το σχηματισμό κυβέρνησης δεν άφησαν αδιάφορη την Αμερικανική πλευρά. Κατόπιν υπομημάτων του Αμερικανού πρέσβη Μακ Βι (Lincoln MacVeagh) και του Γκρίσγουολντ, επισκέφτηκε την Ελλάδα στα τέλη Σεπτεμβρίου, ο Αμερικανός αντιστράτηγος Τσάμπερλιν (Stephen J. Chamberlin), με σκοπό την επιτόπια μελέτη της κατάστασης και την εξαγωγή συμπερασμάτων περί του τρόπου αξιοποίησης της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις. Είχε επαφές με στρατιωτικούς και πολιτικούς παράγοντες, ενώ επισκέφτηκε και τις βόρειες ελληνικές επαρχίες. Όταν επέστρεψε και υπέβαλε την αναφορά του, υπήρξε μία σαφής μεταβολή της πολιτικής της Αμερικανικής Στρατιωτικής Αποστολής. Μέχρι τότε την πρωτοβουλία για την οργάνωση, εκπαίδευση και τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων του ΕΣ την είχε η BMM, ενώ η USAGG ασχολούνταν μόνο με τον εφοδιασμό του στρατεύματος. Από το Νοέμβριο αυτή η αρμοδιότητα άρχισε να μεταβάλλεται⁸⁶⁶.

Στις 3 Νοεμβρίου 1947, ο πρόεδρος Τρούμαν αποφάσισε την ίδρυση στην Αθήνα της Μικτής Αμερικανικής Ομάδας Στρατιωτικής Βοήθειας και Σχεδιασμού (Joint United States Military Assistance and Planning Group / JUSMAPG), η οποία έφτασε στην Ελλάδα τον Δεκέμβριο και ξεκίνησε τη λειτουργία της τις πρώτες ε-

⁸⁶⁵ Eleftheria, Delaporta, 2003, *The Role of Britain in Greek Politics and Military Operations: 1947 – 1952*, PhD Thesis Submission, University of Glasgow, Glasgow, σελ. 69.

⁸⁶⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντिसυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947 (Εις την Ηπειρωτικήν Ζώνην Ευθύνης των Α' και Β' Σωμάτων Στρατού)*, Αθήνα, 1980, σελ. 350.

βδομάδες του 1948⁸⁶⁷. Αρχικά οι Αμερικανοί χορηγούσαν οικονομική βοήθεια σε δολάρια και αυτά κατευθύνονταν στην προμήθεια από τις ένοπλες δυνάμεις βρετανικού υλικού και εξοπλισμού, κάτι λογικό μιας και όλο το σύστημα ήταν οργανωμένο πάνω στα βρετανικά πρότυπα. Ουσιαστικά με αυτό τον τρόπο χρηματοδοτούνταν η πολεμική βιομηχανία των Βρετανών. Αυτό είχε κριθεί ασύμφορο τόσο από τους Αμερικανούς που έβλεπαν τα δολάριά τους να χρηματοδοτούν ξένες βιομηχανίες, όσο και από τους Έλληνες, οι οποίοι αναγκάζονταν να προμηθεύονται κατώτερης ποιότητας και παλαιότερο πολεμικό υλικό. Για τους λόγους αυτούς αποφασίστηκε από το Νοέμβριο η προμήθεια πολεμικού υλικού απευθείας από τις ΗΠΑ, η οποία ολοκληρώθηκε το Νοέμβριο 1949. Άμεση συνέπεια της παραπάνω πρακτικής υπήρξε η ανάμειξη της USAGG στην οργάνωση και εκπαίδευση του ΕΣ, καθώς επίσης και στη σχεδίαση και επίβλεψη των επιχειρήσεων, με τελικό αποτέλεσμα την απόκτηση της πρωτοκαθεδρίας έναντι των Βρετανών⁸⁶⁸.

Ενώ οι ΗΠΑ ανέλαβαν να ενισχύσουν οικονομικά και υλικά την Ελλάδα, σύντομα διαπιστώθηκε ότι η οργάνωση, η εκπαίδευση και ο εξοπλισμός του ΕΣ ήταν στενά συνδεδεμένοι με τα βρετανικά πρότυπα, οπότε ήταν αδύνατο να προσαρμοστεί πάνω στα αμερικανικά δεδομένα, τουλάχιστον για όσο χρονικό διάστημα διαρκούσε ο πόλεμος. Έτσι παρόλο που ιδρύθηκε η JUSMAPG, η αποστολή της BMM δεν μεταβλήθηκε, αλλά όπως θα αναλυθεί και παρακάτω, καθορίστηκαν οι αρμοδιότητες και ο τρόπος συνεργασίας μεταξύ των δύο αποστολών και με τις ελληνικές πολιτικές και στρατιωτικές αρχές.

Τον Ιανουάριο του 1948 υπογράφηκε συμφωνία, η οποία ρύθμιζε τις σχέσεις των δύο αποστολών και των καθορισμό των αρμοδιοτήτων τους. Η κυριότερη πρόβλεψη ήταν ότι σε περίπτωση διαφωνίας των δύο πλευρών σχετικά με την υποβολή της ενδεικνυόμενης πρότασης στην ελληνική πλευρά, τότε το όλο θέμα θα παραπέμπονταν σε ιεραρχικά ανώτερο κλιμάκιο, μέχρι να διαμορφωθεί μία κοινά αποδεκτή πρόταση⁸⁶⁹. Σε σύσκεψη μεταξύ των δύο αποστολών στις 10 Μαρτίου 1948, αποφασίστηκε ο στενός συντονισμός μεταξύ τους, ώστε απέναντι στην ελληνική πλευρά να φαίνεται ότι λειτουργούσαν ως ένα ενιαίο σώμα. Για το σκοπό αυτό είχε αποφασιστεί η ενοποίηση των τμημάτων και των λειτουργιών στα οποία ήταν πιθανό να προκύψουν δυσλειτουργίες ή επικαλύψεις αρμοδιοτήτων. Στις ο-

⁸⁶⁷ Thanasis Sfikas, *The British Labour Government and the Greek Civil War*, σελ. 191.

⁸⁶⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Δεύτερον Έτος του Αντिसυμμοριακού Αγώνος 1947*, σελ. 350.

⁸⁶⁹ The National Archives, WO 202/894, *Status after arrival of United States Army Group Mission*.

μάδες συνδέσμων των δύο αποστολών που υπηρετούσαν με τα σώματα στρατού ή τις ανεξάρτητες διοικήσεις είχε αποφασιστεί ότι ένας αξιωματικός, Βρετανός ή Αμερικάνος, θα αναλάμβανε το συντονισμό τους και θα αποφάσιζε για την υποβολή των απαιτούμενων προτάσεων στην ελληνική πλευρά⁸⁷⁰.

Σε γενικές γραμμές μπορεί να ειπωθεί ότι οι Αμερικανοί ανέλαβαν την ευρύτερη οργάνωση του στρατεύματος και την εκπαίδευση. Οι Βρετανοί με τους Αμερικανούς είχαν ήδη συνεργαστεί κατά το μάλλον ή ήττον αρμονικά σε κοινές επιχειρήσεις και επιτελεία κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ, οπότε δεν υπήρξαν ιδιαίτερα προβλήματα στη συνεργασία των δύο αποστολών κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου⁸⁷¹. Βέβαια στα χαμηλότερα κλιμάκια οι σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών δεν ήταν πάντα αρμονικές. Ο Μακφέτριτζ περιέγραφε στο βιβλίο του ότι στη μεραρχία που είχε προσκολληθεί η ταξιαρχία του (ΙΧ μεραρχία), ενώ οι Αμερικανοί σύμβουλοι ήταν εξοπλισμένοι με αφθονία υλικών και διαβίωναν άνετα σε προκλητικό βαθμό (σε σχέση με τους Έλληνες), ο αντίστοιχος Βρετανός σύμβουλος διέθετε μόνο τα απαραίτητα. Επιπρόσθετα, οι Αμερικανοί τον είχαν αποκομμένο από κάθε ενημέρωση και πληροφορία, ούτε τον είχαν προσκαλέσει ποτέ στη λέσχη τους, που ήταν κοινή για αξιωματικούς και οπλίτες. Η εκτίμησή του ήταν ότι αυτή η στάση οφείλονταν σε παθολογική αντιπάθεια του επικεφαλής Αμερικανού συνταγματάρχη προς τους Βρετανούς (Anglophobia στο πρωτότυπο)⁸⁷².

Η άφιξη των Αμερικανών προκάλεσε μία αντίστοιχη αναπροσαρμογή στην τοποθετημένη δύναμη της ΒΜΜ, η οποία στις 19 Ιανουαρίου 1948 κατανέμονταν ως εξής: Στην έδρα της αποστολής στην Αθήνα υπηρετούσαν 183 αξιωματικοί και 731 οπλίτες. Στην ομάδα συνδέσμων του Β΄ ΣΣ, 11 αξιωματικοί και 62 οπλίτες και στου Γ΄ ΣΣ, 17 αξιωματικοί και 85 οπλίτες. Επιπλέον στο στρατηγείο στην Αθήνα υπηρετούσαν και 4 στελέχη της ΜΙ 5 (μυστική υπηρεσία αντικατασκοπείας), αν και ο συνολικός αριθμός τους στην Αθήνα πρέπει να ήταν αρκετά υψηλότερος. Είχε κανονιστεί η περαιτέρω αύξηση της δύναμής τους, με αποτέλεσμα τον Μάρτιο να τοποθετηθούν επιπλέον 46 αξιωματικοί και 50 οπλίτες, με αποτέλεσμα να αντιστοιχούν 7 Βρετανοί σύμβουλοι για κάθε έναν Αμερικανό στους σχηματισμούς του ΕΣ. Τον ίδιο μήνα τα υπουργεία Πολέμου και Εξωτερικών αποφάσισαν να τοποθετήσουν 12 αξιωματικούς συνδέσμους στις ταξιαρχίες του στρατού, στις οποίες δεν

⁸⁷⁰ Οπ. π.

⁸⁷¹ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

⁸⁷² Charles MacFetridge, *A Memoir of Greece*, σελ. 29, 30.

υπηρετούσαν Αμερικανοί, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η επιρροή τους στις επιχειρήσεις⁸⁷³. Ο Αμερικανός αντισυνταγματάρχης Τζόζεφ Άιζμαν (Joseph Iseman), ο οποίος υπηρετούσε το 1948 ως σύμβουλος στην ΙΧ μεραρχία, εκτιμούσε ότι οι συμβουλές των Αμερικανών γίνονταν ευκολότερα αποδεκτές από τα υψηλότερα κλιμάκια, δηλαδή σε επίπεδο ΓΕΣ, ΣΣ και μεραρχίας, απ' ό τι στα κατώτερα κλιμάκια της ταξιαρχίας και του τάγματος⁸⁷⁴.

Η προθυμία των Βρετανών να συνεργαστούν με τους Αμερικανούς ήταν τόσο, ώστε με επιστολή του στον Βαν Φλιτ στις 11 Μαρτίου 1948, ο Ρόλινς εξέφραζε την απογοήτευσή του που δεν μπορούσαν να ενοποιηθούν οι δύο αποστολές, παρότι η ενοποίηση ήταν επιθυμητή από αυτόν και ότι ο ίδιος και τα μέλη της BMM θα θεωρούσαν τιμή τους να υπαχθούν υπό τις διαταγές του, ενώ προσέφερε την αμέριστη υποστήριξη της αποστολής σε οτιδήποτε χρειαζόνταν⁸⁷⁵. Μετά την ανάληψη των καθηκόντων του διοικητή της BMM από τον Ντάουν, υπήρξε μία σύγκρουση προσωπικοτήτων μεταξύ αυτού και του Βαν Φλιτ, τόσο σε θέματα που αφορούσαν στη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, όσο και προτεραιοτήτων. Το χάσμα μεταξύ των δύο ανδρών σταδιακά διευρύνθηκε, σε σημείο που επηρέαζε την ομαλή λειτουργία των δύο αποστολών. Αυτό ανάγκασε το υπουργείο Άμυνας της Βρετανίας στις 2 Ιουλίου 1948 να προτείνει, με γνώμονα τη διατήρηση της ομαλής συνεργασίας με την JUSMAPG, την υπαγωγή της BMM σε αυτή. Το συμβούλιο των αρχηγών επιτελείων δεν έκανε δεκτή αυτή η πρόταση, την εποχή που διεξάγονταν οι μεγάλες μάχες στο Γράμμο. Μετά τη λήξη των μαχών και τη σχετική σταθεροποίηση του μετώπου, στις 1 Οκτωβρίου, οι Βρετανοί συμφώνησαν να αναλάβει η JUSMAPG την πλήρη ευθύνη για όλα τα επιχειρησιακά θέματα, τα θέματα πολιτικής και της εκπαίδευσης σε θέματα τακτικής, με αποτέλεσμα από το σημείο αυτό και μετά, οι Αμερικανοί να επικρατήσουν σε αυτούς τους τομείς⁸⁷⁶.

⁸⁷³ Tim Jones, *Post – war Counterinsurgency and the SAS*, σελ. 67.

⁸⁷⁴ *Hamilton Journal*, 16 Απριλίου 1948, *Greek War is Making Soldier – Diplomats of U.S. Adviser Teams*.

⁸⁷⁵ The National Archives, WO 202/894, *Status after arrival of United States Army Group Mission*.

⁸⁷⁶ Tim Jones, *The British Army, and Counter – Guerrilla Warfare in Greece*, σελ. 88 – 106.

στ. *Το προσωπικό της ΒΜΜ*

Οποιαδήποτε ανάλυση της ΒΜΜ και γενικότερα των Βρετανών στρατιωτικών που υπηρέτησαν κάποια στιγμή στην Ελλάδα από την Απελευθέρωση και κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, δεν θα είναι πλήρης εάν δεν εξετάσει και ποια ήταν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων αυτών, καθώς επίσης και τις μέχρι τότε εμπειρίες τους. Μπορεί να θεωρείται δεδομένο ότι οι θεσμοί είναι υπεράνω από τα μεμονωμένα άτομα, αλλά σε τελική ανάλυση είναι τα πρόσωπα που καλούνται να τους υπηρετήσουν και να λειτουργήσουν εντός των πλαισίων που αυτοί οριοθετούν. Ο χαρακτήρας και τα βιώματα του κάθε ανθρώπου είναι καθοριστικά για τη συγκρότησή του και για τις πράξεις ή τις παραλείψεις του, όταν αυτός ασκεί τα οποιαδήποτε καθήκοντα.

Τα Αυτοκρατορικά Πολεμικά Μουσεία (Imperial War Museums)⁸⁷⁷ έχουν στην ιστοσελίδα τους προσβάσιμα από το κοινό, ηχητικά αρχεία προσωπικών μαρτυριών βετεράνων, των οποίων αναγκαστικά μικρό μέρος μόνο αναφέρεται στην παρούσα διατριβή. Εάν μελετηθούν οι αφηγήσεις τους και εξεταστεί το κοινωνικό υπόβαθρο του προσωπικού που στελέχωνε την ΒΜΜ, καθώς και όσων υπηρετούσαν με τις βρετανικές δυνάμεις στη χώρα, θα δούμε ότι σε γενικές γραμμές οι αξιωματικοί προέρχονταν από τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα, με ανώτερες ή ανώτατες σπουδές πριν τον πόλεμο και οι οπλίτες από την εργατική ή αγροτική τάξη, με βασικές γραμματικές γνώσεις. Βέβαια ο αυστηρός αυτός διαχωρισμός είχε χαλαρώσει αρκετά κατά τη διάρκεια του πολέμου. Αιτία ήταν ότι στα δύο βασικά Όπλα (το πεζικό και τα τεθωρακισμένα), οι απώλειες σε χαμηλόβαθμους αξιωματικούς ήταν πολύ μεγάλες, οπότε και οι ανάγκες αναπλήρωσής τους επίσης μεγάλες. Αυτό έφερε ως αποτέλεσμα μία χαλάρωση των κριτηρίων προαγωγής στους βαθμούς αυτούς, οπότε προήχθησαν και οπλίτες προερχόμενοι από την εργατική τάξη, οι οποίοι διέθεταν αποδεδειγμένα ηγετικά προσόντα και τουλάχιστον ένα αποδεκτό επίπεδο εκπαίδευσης, έτσι ώστε να ανταπεξέρχονται στις απαιτήσεις του βαθμού τους.

Στα υπόλοιπα Όπλα, Σώματα και Υπηρεσίες (πχ διαβιβάσεις, μηχανικό, τεχνικό, οικονομικό, ταχυδρομικό, κλπ), ο ταξικός διαχωρισμός ήταν λιγότερο εμφανής ούτως ή άλλως. Οι απαιτήσεις αυτών των Όπλων και Σωμάτων είναι διαφορε-

⁸⁷⁷ <http://www.iwm.org.uk/collections/sound>, την 20 Ιαν 16

τικές και η ένταξη σε αυτά προϋπόθετε ένα ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο ούτως ή άλλως. Επιπλέον, μπορεί το βρετανικό στρατιωτικό κατεστημένο να αναγνώριζε τη σπουδαιότητά τους στην εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος, αλλά αυτά παρείχαν περιορισμένες ευκαιρίες προαγωγής στους ανώτατους βαθμούς, ενώ δεν είχαν την αίγλη των μάχιμων Όπλων που προσέφεραν δόξα, μετάλλια και προαγωγές σε νέους και φιλόδοξους αξιωματικούς, οπότε δεν προτιμούνταν από μέλη της ανώτερης τάξης. Ως αποτέλεσμα ήταν σε μεγάλο ποσοστό επανδρωμένα από εφέδρους αξιωματικούς και μέλη των μεσαίων στρωμάτων. Επίσης οι απώλειες ήταν πολύ μικρότερες, λόγω του ότι δεν εμπλέκονταν άμεσα σε μάχες με τον εχθρό, οπότε η συνοχή των μονάδων και υπηρεσιών ήταν πολύ μεγαλύτερη. Έτσι το προσωπικό υπηρετούσε για μεγάλα χρονικά διαστήματα μαζί, με αποτέλεσμα να επέρχεται μεγαλύτερη οικειότητα μεταξύ διοικούντων και διοικουμένων. Επειδή το μεγαλύτερο μέρος των αξιωματικών ήταν έφεδροι όπως και οι στρατιώτες που διοικούσαν, αυτό είχε ως αποτέλεσμα και η στάση των πρώτων απέναντι στους στρατιώτες να μην είναι τόσο υπηρεσιακή.

Επίσης από την μελέτη των δεκάδων συνεντεύξεων προκύπτει ένα «παράδοξο». Ενώ κάποιος θα ανέμενε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των συνεντευξιαζόμενων θα αναφέρονταν στα χρόνια του πολέμου ως χρόνια απόγνωσης, φρίκης και «χαμένα» ή «κλεμμένα» από τη ζωή τους, εν τούτοις αυτό που προκύπτει είναι η ακριβώς αντίθετη εικόνα. Μπορεί όλοι να θυμούνται με λύπη το χαμό φίλων ή να ανακαλούν στη μνήμη τους τραυματικά γεγονότα που τους σημάδεψαν για πάντα, αλλά σχεδόν όλοι αναφέρονται θετικά για τη συνολική στρατιωτική τους υπηρεσία και για τις εμπειρίες που αποκόμισαν από αυτή. Πολλοί μάλιστα εξέφραζαν την άποψη ότι η σύγχρονη Βρετανία θα έπρεπε να επαναφέρει την υποχρεωτική στράτευση ως ένα μέσο τόνωσης του πατριωτισμού των σύγχρονων νέων και ενστάλαξης πειθαρχίας στη ζωή τους. Για πολλούς από αυτούς, οι γνώσεις που απέκτησαν κατά τη διάρκεια της θητείας τους αποτέλεσε το έναυσμα για την ενασχόλησή τους και επαγγελματικά μετά την αποστράτευσή τους, ενώ άλλοι γνώρισαν τις μελλοντικές συζύγους τους στο διάστημα που υπηρετούσαν.

Οι εξηγήσεις που μπορεί να δοθούν είναι πολλές. Πρώτα – πρώτα μπορεί να υποτεθεί ότι οι συνεντευξιαζόμενοι είναι ηλικιωμένοι και αναπολούν τα χρόνια της νιότης τους, οπότε έχουν την τάση να εξιδανικεύουν τις καταστάσεις, μετά την πάροδο τόσων ετών. Επίσης μπορεί κάποιος βάσιμα να ισχυριστεί ότι, ανήκαν

στην πλευρά των νικητών του πολέμου, οπότε υπεισέρχεται και το πατριωτικό στοιχείο. Για πολλούς από αυτούς όσα βίωσαν στη διάρκεια του πολέμου αποτέλεσαν άκρως ενδιαφέροντα γεγονότα, που δεν μπορούν να συγκριθούν με την κατοπινή μονότονη ζωή τους. Επίσης πολλοί από αυτούς αν και ξεκίνησαν ως απλοί στρατιώτες, προήχθησαν σε υπαξιωματικούς ή ακόμα και αξιωματικούς, απολαμβάνοντας τα σχετικά προνόμια που παρείχε ο στρατός στα στελέχη του, ενώ πολλοί είχαν παρασημοφορηθεί για τη δράση τους. Μετά την απόλυσή τους αναγκάστηκαν να επιστρέψουν σε ταπεινές δουλειές και στην αφάνεια. Μια άλλη εξήγηση είναι ότι εφόσον ο πόλεμος θεωρείται μια κατ' εξοχή ανδρική υπόθεση, όπου ο μαχητής αποδεικνύει στον εαυτό του και στους υπόλοιπους τον ανδρισμό του, οι πρώην μαχητές έχουν κάθε λόγο να αισθάνονται ικανοποιημένοι ότι τα κατάφεραν, ιδίως εάν στην πορεία κέρδισαν μετάλλια ή προαγωγές. Άλλη εξήγηση μπορεί να αποδοθεί σε αυτό που κοινώς ονομάζεται «βρετανικό φλέγμα», που δεν επιτρέπει την εκδήλωση ακραίων συναισθημάτων και επιβάλλει μια κάποια αποστασιοποίηση από τα γεγονότα. Οποιαδήποτε και εάν είναι η σωστή εξήγηση (ή εξηγήσεις), το γεγονός παραμένει.

Θα πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι οι στρατιώτες του βρετανικού στρατού κατά το Β΄ ΠΠ, ήταν τα παιδιά που μεγάλωσαν κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης. Είχαν γνωρίσει κάθε είδους στερήσεις, ενώ είχαν βιώσει τον ταξικό διαχωρισμό της βρετανικής προπολεμικής κοινωνίας. Όλοι είχαν κάποιο μέλος της οικογένειάς τους που είχε υπηρετήσει στον Α΄ ΠΠ και οι περισσότεροι από αυτούς είχαν βιώσει την απώλεια κάποιου μέλους της ευρύτερης οικογένειάς τους. Ο Β΄ ΠΠ ήταν ο δικός τους πόλεμος και ήταν οι νικητές, όπως και οι πατεράδες τους στον πρώτο, άρα ήταν άξιοι συνεχιστές τους. Επίσης οι απώλειες της Βρετανίας στον πόλεμο ήταν μικρότερες από τον Α΄ ΠΠ, ενώ παρόλο που υπήρξαν πολύνεκρες συγκρούσεις, εν τούτοις δεν υπήρξαν στη συλλογική μνήμη μάχες – σφαγεία όπως στο Σομ, το Ιπρ, κλπ, που κόστισαν εκατόμβες νεκρών χωρίς ουσιαστικό αντίκρισμα. Ο Β΄ ΠΠ τελείωσε επίσης με την απόλυτη νίκη των συμμάχων και δεν είχε καμία από τις αμφισημίες που χαρακτήρισαν τον πρώτο.

Ο πόλεμος που μόλις είχε τελειώσει είχε διεξαχθεί σε ξηρά, θάλασσα και αέρα και κάλυψε με τον ένα ή άλλο τρόπο το μεγαλύτερο μέρος της υδρογείου. Τα στρατεύματα της τότε Βρετανικής Αυτοκρατορίας (στρατιώτες, ναύτες, σμηνίτες) αναπτύχθηκαν ή στάθμευσαν για κάποιο διάστημα, από τον Βόρειο Παγωμένο

Ωκεανό (νηοπομπές προς και από την ΕΣΣΔ) μέχρι τα νησιά Φώκλαντ και από τα νησιά της Καραϊβικής μέχρι τις ζούγκλες της Βιρμανίας και τα νησιά του Ειρηνικού και Ινδικού Ωκεανού. Εάν εξαιρέσουμε τη μειοψηφία των επαγγελματιών στελεχών που υπηρετούσαν πριν τον πόλεμο, ο κύριος όγκος των δυνάμεων προέρχονταν από εφέδρους. Για έναν αγρότη ή εργάτη από τη Βρετανία, την Αυστραλία, τη Νέα Ζηλανδία, κλπ, η θητεία του στις ένοπλες δυνάμεις τον οδήγησε σε μέρη που δεν μπορούσε να φανταστεί. Για έναν νέο από την εργατική τάξη της Αγγλίας, με τις περιορισμένες προοπτικές, ο στρατός αποτέλεσε ένα παράθυρο στον κόσμο. Όλα τα παραπάνω ισχύουν ακόμα περισσότερο για τα αποικιακά στρατεύματα, όπως ήταν οι Γκούρκας, οι Ινδοί (συμπεριλαμβανομένων των Πακιστανών), κλπ.

Ειδικότερα οι στρατιώτες που υπηρέτησαν στο Θέατρο Επιχειρήσεων της Μεσογείου, ήταν πολύ πιθανό κατά τη διάρκεια της θητείας τους να βρεθούν κάποια στιγμή στην Αίγυπτο, τη Λιβύη, την Αλγερία, την Τυνησία, τη Συρία, το Ιράκ, το Ιράν, την Παλαιστίνη, το Λίβανο, την Ιορδανία, το Σουδάν, την Αιθιοπία, την Ιταλία και την Ελλάδα. Όσες αφηγήσεις άκουσε ο γράφων στα εν λόγω αρχεία ήχου και προέρχονται από Βρετανούς στρατιωτικούς που υπηρέτησαν στην Ελλάδα τη συγκεκριμένη περίοδο, ανήκοντας είτε στην ΒΜΜ είτε στα βρετανικά στρατεύματα που στάθμευαν στην Ελλάδα, μιλάνε με τα θερμότερα λόγια για τη συμπεριφορά των απλών Ελλήνων απέναντι στους Βρετανούς. Μία τέτοια περίπτωση αποτελεί ο Ντέρεκ Λορντ (Derek Edward Gerard Lord), ο οποίος είχε υπηρετήσει ως υπαξιωματικός του μηχανικού στο Ρουφ την περίοδο 1947 – 1948⁸⁷⁸. Για τον Γουίλιαμ Ντέλλερ (William Charles Deller), ο οποίος υπηρέτησε στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη για σύντομο χρονικό διάστημα το 1948 ως νεαρός ανθυπολοχαγός με το 1^ο τάγμα του Συντάγματος Σάφοκ (1st Battalion Suffolk Regiment), η ανάπτυξή τους στην Ελλάδα ήταν διακοπές σε σύγκριση με την προηγούμενη ανάπτυξή τους στην Παλαιστίνη. Θυμόταν ότι οι σχέσεις τους με τους Έλληνες ήταν εξαιρετικές και κάποιοι στρατιώτες από τη μονάδα του είχαν παντρευτεί με Ελληνίδες. Όπως

⁸⁷⁸ IWM, Lord, *Derek E.G.*, 12289 / 1991, Reel 2. Μαρτυρίες του συγκεκριμένου βετεράνου συμπεριλαμβάνονται και στο βιβλίο του Λουκιανού Χασιώτη, «Γεια σας, Εγγλεζάκια!» - *Βρετανοί Στρατιώτες στην Ελλάδα (1941 – 1945)*, Μεταίχιμο, Αθήνα, 2019. Το βιβλίο του Χασιώτη αναφέρεται στις εμπειρίες των Βρετανών στρατιωτικών που αναπτύχθηκαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ και μέχρι το 1945. Θα μπορούσε να πει κανείς, ότι το κεφάλαιο της ΒΜΜ είναι συνέχεια του βιβλίου, μιας και εξετάζει (σε κάποιο βαθμό), την παρουσία των Βρετανών την περίοδο 1945 – 1948.

χαρακτηριστικά ανέφερε, το μόνο πρόβλημα που είχαν ήταν ότι το αλκοόλ ήταν φτηνό και κάποιοι στρατιώτες ξεπερνούσαν τα όρια⁸⁷⁹.

Η επαφή με τόσους πολλούς και διαφορετικούς πολιτισμούς και κουλτούρες ήταν φυσικό να διεύρυνε τους ορίζοντές τους και τις αντιλήψεις τους, λαμβάνοντας υπόψη πάντα τα στερεότυπα που υπήρχαν εντυπωμένα μέσα τους για κάθε λαό και τους περιορισμούς στη ζωή τους από την διαβίωσή τους εντός στρατιωτικών εγκαταστάσεων. Νέοι άνθρωποι και οι ίδιοι, ήταν πολύ λογικό μετά από τις κακουχίες του πολέμου να θέλουν να ζήσουν τη ζωή τους. Δεν πρέπει να μας προξενεί εντύπωση το γεγονός ότι κάποιοι από αυτούς όταν βρέθηκαν στην Ελλάδα επέλεξαν να παντρευτούν με Ελληνίδες, όπως αναφέρει η κυρία Ευαγγελία Τζάρβις (Evangelia Jarvis), η οποία γνώρισε τον σύζυγό της, ο οποίος υπηρετούσε στο κλιμάκιο της Βρετανικής Αεροπορικής Αποστολής στην μεταπολεμική Αθήνα. Η ίδια παρακολουθούσε μαθήματα αγγλικών στο Βρετανικό Συμβούλιο και στον ίδιο χώρο ο μελλοντικός της σύζυγος παρακολουθούσε στον ελεύθερο χρόνο του μαθήματα ξυλουργικής. Η γνωριμία τους έγινε μέσω μιας φίλης της, η οποία είχε επίσης δεσμό με έναν Βρετανό στρατιωτικό. Σύμφωνα με τα λεγόμενά της, την προσέκλυσε ο ήρεμος και ευγενικός χαρακτήρας του. Αυτός από την πλευρά του, αποφάσισε να την παντρευτεί όταν έλαβε νεότερες διαταγές για να μετατεθεί στην Αίγυπτο και δεν ήθελε να τη χάσει. Μέσω γνωριμιών κατάφερε να μην μετατεθεί στην Αίγυπτο, να αποκτήσει την ειδική άδεια που ήταν απαραίτητη για τους Βρετανούς στρατιωτικούς που επιθυμούσαν να παντρευτούν με αλλοδαπή και τελικά να γίνει ο γάμος τους τον Ιούλιο του 1948⁸⁸⁰.

Ο έρωτας στη ζωή των Βρετανών στρατιωτικών μπορούσε να έρθει τις πιο απίθανες περιόδους, όπως συνέβη με τον ταγματάρχη Ντίλον, ο οποίος γνώρισε την επίσης βρετανίδα σύζυγό του Μίριαμ Πρέστον (Miriam Preston), στην Αθήνα κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών⁸⁸¹. Ο ίδιος αναφέρει ότι και αργότερα όταν αναπτύχθηκε στην Ελλάδα με τη μονάδα του, το 4^ο τάγμα του Βασιλικού Συντάγματος Νόρφολκ (4th Battalion, Royal Norfolk Regiment), υπήρξαν στελέχη που παντρεύτηκαν με Ελληνίδες, με πιο χαρακτηριστική την περίπτωση ενός αξιωματικού

⁸⁷⁹ IWM, *Deller, William, C.*, 18047 / 1998, Reel 1.

⁸⁸⁰ IWM, *Jarvis, Evangelia*, 21120/2001, Reel 2.

⁸⁸¹ IWM, *Dillon Brian E.*, Reel 8.

ο οποίος μετά το γάμο του παρέμεινε στην Ελλάδα και έγινε ο πρόξενος της Μ. Βρετανίας στην Κέρκυρα⁸⁸².

Από την πλευρά τους πολλές Ελληνίδες επεδίωκαν τη σύναψη ερωτικής σχέσης με ένα Βρετανό στρατιωτικό, ως διέξοδο από μια ζωή γεμάτη στερήσεις στην κατεστραμμένη Ελλάδα. Για πάρα πολλές γυναίκες ο γάμος αποτελούσε το διαβατήριο για μια άνετη ζωή, παραβλέποντας ή αγνοώντας το γεγονός ότι και ο μέλλον γαμπρός ήταν πολύ πιθανό να προέρχονταν από ένα εξίσου φτωχό περιβάλλον και ότι κατά πάσα πιθανότητα θα επέστρεφε εκεί. Η σύναψη σχέσης με έναν Άγγλο αρχικά, ή Αμερικανό στη συνέχεια, δεν συνεπάγονταν το μίσος και τον κοινωνικό στιγματισμό που ακολουθούσε τη σύναψη σχέσης με ένα Γερμανό ή Ιταλό στη διάρκεια της Κατοχής. Η κυριότερη διαφορά ήταν ότι οι πρώτοι ήταν κατακτητές που προξένησαν το μίσος των Ελλήνων και λεηλάτησαν τη χώρα, ενώ οι δεύτεροι είχαν την αίγλη του απελευθερωτή και νικητή του πολέμου, ενώ η έλευσή τους συνοδεύτηκε από οικονομική και υλική βοήθεια προς τον πληθυσμό. Σύμφωνα με τον Γερολυμάτο, στην αρχή δεκάδες και στη συνέχεια εκατοντάδες από αυτές τις νεαρές γυναίκες, κυρίως από τη μεσαία τάξη, παντρεύτηκαν με Βρετανούς και έφυγαν για μια καινούρια ζωή στη χώρα των συζύγων τους⁸⁸³.

Η έλλειψη γνώσης της αγγλικής γλώσσας δεν αποτελούσε εμπόδιο. Η Διώνη Ντόντη, θυμάται ότι όταν εργάζονταν ως διερμηνέας σε μια βρετανική λέσχη αξιωματικών στην Αθήνα μετά τα Δεκεμβριανά, ήταν πολύ συνηθισμένο το φαινόμενο να έρχονται νεαρά ζευγάρια Ελληνίδων με Βρετανούς, τα οποία επιθυμούσαν να παντρευτούν. Την όλη κατάσταση περιγράφει χαρακτηριστικά ο Μάικλ Ουόρντ (Michael Ward): «κοπέλες του Κολωνακίου, που οι περισσότερες γνωρίζονταν μεταξύ τους και συναντιούνταν από πάρτι σε πάρτι [...] χορεύοντας αισθαντικά με τους Βρετανούς φίλους τους. Υπήρχε κάτι εξωτικό στο γεγονός ότι έβγαιναν με κάποιον ξένο και ξέφευγαν με τον ηπιότερο τρόπο από τον αυστηρό έλεγχο που ασκούσαν πολλοί γονείς της μεσαίας τάξης και για να είμαστε ειλικρινείς, υπήρχε

⁸⁸² Οπ. π., Reel 10. Ο Ντίλον ανέφερε στη συνέντευξή του ότι στη λέσχη αξιωματικών προκαλούσε τους συναδέλφους του να στοιχηματίσουν ως προς τη σειρά που θα παντρεύονταν αυτοί με Ελληνίδες, γνωρίζοντας την ελκυστικότητα και την ομορφιά των ντόπιων γυναικών από τα χρόνια της Κατοχής, όταν υπηρετούσε με τον SOE στη Ρούμελη.

⁸⁸³ Andre Gerolymatos, (μτφρ. Διονύσης Αρκαδιανός), *Εμφύλιος, Ελλάδα 1943 – 1949, Ένας Διεθνής Πόλεμος*, Διόπτρα, Αθήνα, 2018, σελ. 224. Η φιλοδοξία των νεαρών γυναικών της εποχής να παντρευτούν με έναν Βρετανό στρατιωτικό και να ξεκινήσουν μια καινούρια ζωή μακριά από την Ελλάδα, αποδίδεται έξοχα μέσα από την κλασική ελληνική ταινία «Οι Γερμανοί Ξανάρχονται» (1948) της Φίνος Φιλμς, σε σενάριο των Χρήστου Γιαννακόπουλου και Αλέκου Σακελλάριου και σκηνοθεσία του δεύτερου.

και η πιθανότητα γάμου με ένα “Εγγλεζάκι”»⁸⁸⁴. Τα κορίτσια ήθελαν να μάθουν που έμεναν οι μέλλοντες σύζυγοί τους και πόσο εύποροι ήταν. Οι Βρετανοί στρατιώτες παρουσίαζαν μια ωραιοποιημένη εικόνα. Τα κορίτσια έλπιζαν σε μια καλύτερη ζωή στην Αγγλία και όταν διαπίστωναν ότι οι ελπίδες τους διαψεύδονταν, σύντομα επέστρεφαν στην Ελλάδα. Η μόνη περίπτωση γάμου που ήξερε πως άντεξε στις δυσκολίες, ήταν αυτή της αδερφής της, η οποία είχε το θάρρος να μείνει στο Φλίξτον, έξω από τον Μάντσεστερ, σε συνθήκες φτώχειας, ώσπου η οικογένειά της αναγκάστηκε και της έστειλε οικονομική βοήθεια. Δυστυχώς δεν είχε η πλειοψηφία των γάμων τη διάρκεια αυτού της κυρίας Τζάρβις ή της αδερφής της Διώνης, αφού σύμφωνα με τον Μάικλ Ουόρντ, ο οποίος επίσης παντρεύτηκε Ελληνίδα, οι περισσότεροι από αυτούς τους γάμους δεν άντεξαν πάνω από «ένα ή δύο χρόνια και η πλειονότητα των γυναικών επέστρεψε στην Ελλάδα»⁸⁸⁵.

Η κατάσταση ήταν αρκετά διαφορετική στην επαρχία, όπου οι κοινωνίες ήταν πιο κλειστές και τα ήθη πιο αυστηρά. Ο ταγματάρχης Νότλεϊ θυμάται ότι όταν ήταν τοποθετημένος ως σύνδεσμος στο τοπικό κέντρο εκπαίδευσης στην Πάτρα, το βρετανικό απόσπασμα είχε αποφασίσει να οργανώσει ένα χορό για τους αξιωματικούς του βρετανικού ναυτικού που εκτελούσαν εργασίες ναρκαλιείας στην γύρω θαλάσσια περιοχή. Το πρόβλημα ήταν ότι δεν είχαν γυναίκες συνοδούς για το χορό. Ρώτησε τον μεταφραστή του, ο οποίος ήταν από την πόλη, εάν μπορούσε να κανονίσει ώστε να έρθουν στον χορό κοπέλες. Πράγματι ήρθαν, αλλά δεν είχε υπολογίσει ότι αυτές θα έφερναν και τις μητέρες τους μαζί, που θα εγγυούνταν την καλή συμπεριφορά τους⁸⁸⁶.

Οι Βρετανοί στρατιωτικοί προερχόμενοι από μια διαφορετική κοινωνία και μην έχοντας δικές τους μνήμες εμφυλίου πολέμου, ούτε έχοντας βιώσει το διχασμό που είχε προκαλέσει η γερμανική κατοχή στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, πολλές φορές αδυνατούσαν να συλλάβουν το μέγεθος της βίας που ήταν πρόθυμοι να εξαπολύσουν οι Έλληνες μεταξύ τους. Αγνωώντας τις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες όπως αυτές διαμορφώθηκαν στη χώρα τα προηγούμενα χρόνια, τους φαινόταν ακατανόητη η αδυναμία συνεννόησης μεταξύ των πολιτικών παρατάξεων και της εύρεσης κοινού τόπου προκειμένου να σταματήσει η ανθρωποσφαγή. Ο Τζορτζ Χόμπσον (George Hobson) ανέφερε στη συνέντευξή του ότι είχε γίνει μάρ-

⁸⁸⁴ Gerolymatos, Andre (μτφρ. Διονύσης Αρκαδιανός), *Εμφύλιος, Ελλάδα 1943 – 1949, Ένας Διεθνής Πόλεμος*, Διόπτρα, Αθήνα, 2018, σελ. 224.

⁸⁸⁵ Οπ. π., σελ. 224.

⁸⁸⁶ IWM, *Notley, James, T. B.*, Reel 11.

τυρας δημόσιας επίδειξης πτωμάτων ανταρτών σε πλατείες χωριών, καθώς και σκύλευσης πτωμάτων, λέγοντας χαρακτηριστικά ότι είχε δει να δένουν πτώματα ανταρτών από τα πόδια σε οχήματα και να τα σέρνουν στο δρόμο. Αν και τα είχε δει και ήταν γνωστά τέτοια περιστατικά στην ιεραρχία τους, ισχυρίζονταν ότι είχαν διαταγές να μην επεμβαίνουν. Σε ερώτηση ποια ήταν η αντίδραση των παρευρισκομένων απάντησε ότι δεν μπορούσε να ξέρει πώς ένιωθαν, αλλά είπε ότι σίγουρα ήταν ένα μέσο τρομοκράτησής τους, προκειμένου να μην ενταχθούν στις τάξεις των ανταρτών⁸⁸⁷.

Οι Βρετανοί στρατιωτικοί βρέθηκαν αναμειγμένοι σε έναν ανορθόδοξο πόλεμο, στον οποίο ήταν πολύ δύσκολο να ξεχωρίσεις τον φίλο από τον εχθρό, γεγονός που μπορούσε να οδηγήσει σε αστείες καταστάσεις, αν δεν ήταν στη μέση η απώλεια ανθρώπινων ζώων. Ο Νότλεϊ διηγείται ένα περιστατικό όπου ένας αξιωματικός που ανήκε στην BMM και ήταν τοποθετημένος σε ένα επιτελείο του ΕΣ στη Βόρεια Ελλάδα, βγήκε μια ημέρα με το άλογό του για ιππασία. Σε ένα σημείο του δρόμου συνάντησε μία ομάδα ανδρών οι οποίοι έσκαβαν και τους χαιρέτησε ευγενικά και αυτοί του ανταπέδωσαν το χαιρετισμό. Στην επιστροφή, τους συνάντησε να κάθονται παραπέρα και τους ξαναμίλησε και στη συνέχεια επέστρεψε στο στρατόπεδο. Όταν ανέφερε το περιστατικό, οι ανώτεροί του τον επέπληξαν, διότι αυτοί που είχε δει ήταν αντάρτες που δρούσαν στην περιοχή και προέβαιναν σε καταστροφή ή ναρκοθέτηση του δρομολογίου⁸⁸⁸. Από την άλλη πλευρά οι ενημερωμένοι παρατηρητές, όπως ο ταγματάρχης Ντίλον, απέρριπταν τις εύκολες εξηγήσεις περί μειωμένης εθνικής συνείδησης των κομμουνιστών που διακινούσε η κρατική προπαγάνδα και θεωρούσε ότι η σύγκρουση ήταν καθαρά αδελφοκτόνα με «αδερφό να σκοτώνει τον αδερφό», όπως ανέφερε χαρακτηριστικά, για πολιτικά αίτια⁸⁸⁹.

Ερχόμενοι στην Ελλάδα οι Βρετανοί στρατιωτικοί – μέλη της BMM, γνώριζαν ότι έρχονταν σε μία χώρα κατεστραμμένη από τον πόλεμο, η οποία λίγο μπορούσε να τους προσφέρει όσον αφορά σε ανέσεις και ποιότητα ζωής. Όπως αναφέρει η επίσημη ιστορία της BMM, οι συνθήκες διαβίωσης λίγο διέφεραν από αυτές που βίωναν όταν ήταν εν εκστρατεία. Σταδιακά και κατόπιν εργαδών προσπαθειών του τμήματος διοικητικής υποστήριξης της αποστολής, έγινε δυνατό να βελ-

⁸⁸⁷ IWM, *Hobson, George, L.*, 16853 / 1996, Reel 4.

⁸⁸⁸ IWM, *Notley, James, T. B.*, Reel 11.

⁸⁸⁹ IWM, *Dillon, Brian*, Reel 10.

τιωθούν οι συνθήκες διαβίωσής τους, έτσι ώστε το 1949 να μπορεί να θεωρηθεί ότι αυτές ήταν ικανοποιητικές, ανεξαρτήτως της περιοχής που αυτοί είχαν αναπτυχθεί.

Υπήρχε μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην επαρχία και στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, όπου εκεί οι συνθήκες ήταν το ίδιο καλές με οποιαδήποτε χώρα του εξωτερικού την ίδια περίοδο. Όσοι υπηρετούσαν σε αυτές τις πόλεις μπορούσαν να φέρουν μαζί τους και τις συζύγους τους με τα παιδιά τους. Ειδικότερα στην Αθήνα, για τις ανάγκες της εκπαίδευσης των παιδιών των μελών της αποστολής υπήρχε παράρτημα στο αγγλικό σχολείο του Ψυχικού, το οποίο διέθετε και σχολικό λεωφορείο για τις μετακινήσεις τους. Για την προμήθεια των αναγκαίων ειδών λειτουργούσε στρατιωτικό πρατήριο, παράρτημα του NAAFI και λέσχη αξιωματικών και υπαξιωματικών για την ψυχαγωγία τους⁸⁹⁰. Όσον αφορά στη διασκέδαση και ψυχαγωγία των μελών της BMM, είναι ευνόητο ότι στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη ήταν άφθονες και οργανώνονταν αγώνες όλων των παραδοσιακών βρετανικών αθλημάτων, όπως ήταν το κρίκετ, το ποδόσφαιρο, το χόκεϊ, ενώ πολλά στελέχη επιδίδονταν στην ιστιοπλοΐα, όπως ο Ντίλον, ο οποίος όταν υπηρετούσε στην Αθήνα το 1948, είχε καταφέρει να βρει ένα σκάφος με το οποίο έκανε εξορμήσεις στον Αργοσαρωνικό για ιστιοπλοΐα και ψάρεμα⁸⁹¹. Η Αθήνα εκείνη την εποχή προσέφερε αρκετές ευκαιρίες για διασκέδαση σε νέους ανθρώπους που είχαν χρήματα να ξοδέψουν και οι Βρετανοί που υπηρετούσαν στη χώρα δεν άφηναν την ευκαιρία να πάει χαμένη. Αν και οι ίδιοι δεν ήταν άνετοι οικονομικά, εν τούτοις ήταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση από τον μέσο Έλληνα. Πολλοί είχαν γίνει θαμώνες σε νυχτερινά κέντρα και είχαν αποκτήσει γνωριμίες με τους ιδιοκτήτες. Οι περιοδικές αφίξεις αμερικανικών πλοίων γίνονταν γνωστές στους Έλληνες ιδιοκτήτες των νυχτερινών κέντρων, οι οποίοι επωφελούνταν από την οικονομική άνεση των Αμερικανών ναυτών και ο Ντέρεκ Λορντ θυμάται μία φορά που ο ιδιοκτήτης του νυχτερινού κέντρου που σύχναζε του είπε: «Εγγλέζε αύριο που θα έρθουν οι Αμερικανοί μην παραξενευτείς για τις τιμές. Εσύ θα πληρώσεις ό, τι πληρώνεις πάντα, αλλά οι τιμές για τους Αμερικανούς δεν θα είναι ίδιες»⁸⁹².

⁸⁹⁰ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

⁸⁹¹ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*. Βλέπε επίσης και IWM, *Dillon, Brian*, Reel 10.

⁸⁹² IWM, *Lord, Derek E.G.*, Reel 3. Η οικονομική διαφορά μεταξύ των στρατιωτικών των δύο χωρών ήταν εμφανής κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ, όταν οι Βρετανοί συνήθιζαν να λένε για τους Αμερικανούς που στάθμευαν στη χώρα τους, ότι ήταν: «overpaid, oversexed and over here». Οι Αμερικανοί από την πλευρά τους απαντούσαν στους Βρετανούς ότι ήταν: «underpaid, undersexed and under Eisenhower».

Διοργανώνονταν εκπαιδευτικές επισκέψεις σε διάφορες περιοχές, μαθήματα φωτογραφίας, ελληνικών, γαλλικών, ξυλουργικής, στενογραφίας, κλπ, ενώ υπήρχε και θεατρική ομάδα με την επωνυμία *The Beacon House Players*, η οποία παρουσίαζε διάφορα έργα. Προκειμένου να τηρούνται ενήμεροι για τα τεκταινόμενα στην πατρίδα τους, υπήρχε συμφωνία με την αεροπορική εταιρεία *British European Airways* (BEA), η οποία είχε αναλάβει τη μεταφορά εφημερίδων από τη Βρετανία, ενώ μέχρι το 1948 υπήρχε στην Ελλάδα και παράρτημα της στρατιωτικής εφημερίδας *Union Jack*, με ειδήσεις τοπικού ενδιαφέροντος. Παράλληλα η ταξιαρχία που στάθμευε στη Θεσσαλονίκη, είχε εκδώσει δική της εφημερίδα με την ονομασία *The Courier*, η οποία ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής. Τα μέλη της BMM συμμετείχαν και σε χορευτικά συγκροτήματα που είχαν οργανωθεί από βρετανικές μονάδες⁸⁹³.

Παρ' όλες τις ανέσεις και την ασφάλεια που προσέφερε η τοποθέτηση σε μία μεγάλη πόλη, ένας αρκετά μεγάλος αριθμός στρατιωτικών προτιμούσε να υπηρετεί στις έδρες των σχηματισμών του ΕΣ στην επαρχία και υπήρχε ιδιαίτερη προτίμηση για τοποθέτηση στα Ιωάννινα, τη Λάρισα και την Κοζάνη. Εκεί μπορεί να υπήρχαν λιγότερες ανέσεις και να απαγορεύονταν η μεταφορά της οικογένειας, αλλά τα στελέχη φαίνονταν ότι απολάμβαναν τη χαλαρότερη ατμόσφαιρα και συντροφικότητα, χωρίς τους περιορισμούς στη συμπεριφορά και την εμφάνιση – εξωτερική πειθαρχία που επέβαλλε η υπηρετήση σε ένα μεγάλο επιτελείο. Επίσης υπήρχε ένας αριθμός στελεχών που υπηρετούσε με τις ταξιαρχίες και τις μονάδες του ΕΣ στο πεδίο, υπό αντίξοες συνθήκες, οι οποίες εστιάζονταν στην απουσία καθαριότητας ή στις διαφορετικές διατροφικές συνήθειες και χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η χρήση άφθονης ποσότητας ελαιόλαδου στο γεύμα, αποδεικνύονταν πολλές φορές επιβαρυντική για τα άμαθα στομάχια των Βρετανών. Άλλες πηγές δυσκολίας ήταν η αδυναμία επικοινωνίας λόγω άγνοιας της γλώσσας εκατέρωθεν, η ακανόνιστη λειτουργία της ταχυδρομικής υπηρεσίας και η άρνηση συνεργασίας από τους Έλληνες διοικητές και επιτελείς, που προξενούσε αισθήματα απομόνωσης. Χαρακτηριστικά είναι όσα ανέφερε ο Μακφέτριτζ στο βιβλίο του, όπου περιέγραφε την πλήρη αδιαφορία των ελληνικών τμημάτων για την τήρηση στοιχειωδών κανόνων υγιεινής στην εκστρατεία και την απομόνωση και μοναξιά που ένιωθε, λόγω αδυναμίας επικοινωνίας με τους Έλληνες και της αποσπασματικής λήψης

⁸⁹³ The National Archives, WO 202/988, *Quarterly Historical Report, October – December 1948*.

αλληλογραφίας από τους οικείους του στη Βρετανία⁸⁹⁴. Ο Μακφέτριτζ συναντήθηκε με τον Ντίλλον στην περιοχή του Γράμμου το καλοκαίρι του 1948 και ανέφερε ότι τον είχε σε μεγάλη εκτίμηση και υιοθέτησε μερικές χρήσιμες συμβουλές που έκαναν πιο εύκολη τη ζωή του στα βουνά. Αν και ο ίδιος είχε αρκετή εμπειρία διαβίωσης υπό δύσκολες συνθήκες, όταν υπηρέτησε με τους Τσίντιτς στη Βιρμανία, εντούτοις οι γνώσεις του Ντίλλον για τις τοπικές συνθήκες από τα χρόνια του SOE, αποδείχτηκαν πιο πρακτικές. Ανέφερε επίσης ότι από την αρχική ομάδα των 12 αξιωματικών που είχαν σταλεί από την Αγγλία τον Μάρτιο 1948, ως σύμβουλοι στις ελληνικές ταξιαρχίες για 6 μήνες, μόνο αυτός και άλλος ένας είχαν αντέξει τη δοκιμασία. Όλοι οι προηγούμενοι είχαν αντικατασταθεί⁸⁹⁵. Όπως παραδέχονταν οι Βρετανοί, οι παραπάνω δύσκολες συνθήκες γίνονταν πιο υποφερτές από την ευγένεια και την φιλοξενία των Ελλήνων, καθώς και από την αίσθηση ότι εκτελούσαν μία αξιόλογη υπηρεσία, η οποία άξιζε τον κόπο⁸⁹⁶.

Η BMM προσπαθούσε να κάνει όσο το δυνατόν πιο άνετη και εποικοδομητική τη ζωή των στελεχών και των οικογενειών τους. Υπήρχαν δύο νοσοκομεία, ένα στην Αθήνα (Φάληρο) και ένα στη Θεσσαλονίκη, τα οποία κάλυπταν τις υγειονομικές τους ανάγκες, αν και υπήρχαν ελλείψεις σε ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό, ενώ υπήρχε μέριμνα για την στέγαση των παντρεμένων στελεχών σε ξεχωριστά οικήματα, αντίστοιχα με τα σημερινά Στρατιωτικά Οικήματα Αξιωματικών – Υπαξιωματικών (ΣΟΑ – ΣΟΜΥ – ΣΟΕΠΟΠ) του ΕΣ. Για τις ανάγκες συντήρησης των μελών της, καθώς και των οικογενειών τους, καθώς και λόγω της αδυναμίας εξεύρεσης διαφόρων ειδών διατροφής στην ελληνική αγορά σε λογικές τιμές, είχε καθοριστεί ένα σύστημα τροφοδοσίας βασισμένο σε κλίμακα χορηγούμενων ειδών διατροφής, τα οποία διανέμονταν στα στελέχη με βάση των αριθμό των μελών της οικογενείας τους, από το τοπικό πρατήριο του NAAFI.

Σε μια εποχή που τα είδη πρώτης ανάγκης σπάνιζαν και η φτώχεια ήταν ενδημική, υπήρχαν ευκαιρίες παράνομου πλουτισμού και διαφθοράς και από τις δύο πλευρές. Η BMM ανέφερε ότι είχαν υπάρξει περιπτώσεις που είδη του NAAFI είχαν διοχετευθεί από στελέχη στη «μαύρη αγορά» και για το λόγο αυτό είχαν διενεργηθεί σχετικές έρευνες και είχαν επιβληθεί τιμωρίες⁸⁹⁷. Ο Ντέρεκ Λορντ θυμάται ότι σε μια αποστολή παραλαβής υλικών από το λιμάνι του Πειραιά, είχε οριστεί ως

⁸⁹⁴ Charles MacFetridge, *A Memoir of Greece*, σελ. 9, 10.

⁸⁹⁵ Οπ. π. σελ. 24, 25.

⁸⁹⁶ The National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece (1945 – 1952)*.

⁸⁹⁷ The National Archives, WO 202/988, *Quarterly Historical Report, October – December 1948*.

συνοδηγός σε ένα όχημα που μετέφερε χάλκινους σωλήνες. Ο οδηγός στην επιστροφή ξέκοψε από τη φάλαγγα και πήγε σε μια απόμερη αποθήκη στον Πειραιά όπου, κατόπιν συνεννόησης με έναν Έλληνα, ξεφόρτωσε ένα μέρος του φορτίου. Την ώρα που πραγματοποιούνταν η συναλλαγή, ένας αστυνομικός τους είδε, αλλά απομακρύνθηκε γρήγορα σαν να μη συνέβαινε τίποτε. Ο ίδιος αν και δεν συμμετείχε στη συναλλαγή, εν τούτοις στην αφήγησή του δεν ήταν επικριτικός (αλλά αντίθετα καταλάβαινε αυτές τις πρακτικές), λόγω της απόλυτης ένδειας που είχε δει στη χώρα. Όμως μετά από αυτό το περιστατικό ζήτησε από τον υπεύθυνο αξιωματικό να μην ξαναχρησιμοποιηθεί ως συνοδηγός, προφασισζόμενος φόρτο εργασίας στα κύρια καθήκοντά του. Στην αφήγησή του παραδέχθηκε ότι το φαινόμενο στη μονάδα του ήταν σχετικά εκτεταμένο, αν και η ασφάλεια του στρατοπέδου είχε συλλάβει δύο Έλληνες όταν προσπάθησαν να κλέψουν υλικά μέσα από αυτό και τους παρέδωσε στην ελληνική αστυνομία⁸⁹⁸. Η BMM αποτελούσε και εργοδότη για τους Έλληνες, μιας και για τις διάφορες ανάγκες της απασχολούσε τόσο διοικητικό όσο και εργατοτεχνικό προσωπικό, το οποίο μισθοδοτούσε σύμφωνα με τις καθορισθείσες από το ελληνικό υπουργείο Εργασίας αμοιβές⁸⁹⁹. Ο Λορντ ανέφερε ότι στη μονάδα του στο Ρουφ, η οποία διέθετε αποθήκες με υλικά μηχανικού, υπήρχαν πολλοί Έλληνες εργαζόμενοι και όπως αφηγούνταν χαρακτηριστικά: «η περισσότερη δουλειά γίνονταν από τους Έλληνες»⁹⁰⁰.

Οι Βρετανοί που ήταν ανεπτυγμένοι στις μεγάλες πόλεις της χώρας μπορεί να θεωρούσαν ότι βρίσκονταν σε πληρωμένες στρατιωτικές διακοπές, αλλά η πραγματικότητα ήταν ότι διεξάγονταν πόλεμος και οι κατοικημένοι τόποι, αναλόγως του μεγέθους τους, ήταν ουσιαστικά μικρά ή μεγάλα οχυρωμένα στρατόπεδα, με αυστηρά μέτρα ασφαλείας, ιδιαίτερα στη Βόρεια Ελλάδα. Η κυκλοφορία μετά τις 9 μμ απαγορεύονταν σε ορισμένα μέρη και υπήρχαν στρατιωτικές περίπολοι που έλεγχαν και συλλάμβαναν τους παραβάτες. Αυτή ήταν η κατάληξη μιας παρέας Άγγλων στρατιωτών, οι οποίοι παρέτειναν τη διασκέδασή τους πέραν της επιτρεπόμενης ώρας. Η ομάδα συνδέσμων της BMM του Γ΄ ΣΣ με επιστολή της προς το

⁸⁹⁸ IWM, *Lord, Derek E.G.*, Reels 2 και 3. Ο Lord αναφέρει ότι την επόμενη ημέρα καθώς πήγαινε στα εστιατόρια του στρατοπέδου για φαγητό, του φώναξε ένας Έλληνας οδηγός που δούλευε για τους Βρετανούς, τον οποίο ο ίδιος δεν γνώριζε και του έδωσε κρυφά ένα ποσό, λέγοντάς του ότι ήταν «η πληρωμή του», προφανώς για να μην μιλήσει για το περιστατικό («hush money», όπως τα αναφέρει). Αυτός παραδέχθηκε ότι τα κράτησε, σχολιάζοντας με κλασσικό βρετανικό φλέγμα ότι: «τι να κάνω, έρχονταν και Χριστούγεννα».

⁸⁹⁹ British National Archives, WO 202/988, *Quarterly Historical Report, October – December 1948*.

⁹⁰⁰ IWM, *Lord, Derek E.G.*, Reel 2.

σώμα, γνωστοποιούσε το γεγονός της σύλληψης 16 Άγγλων στρατιωτών στο Πανόραμα με την κατηγορία ότι κυκλοφορούσαν μετά την ώρα επιβολής απαγόρευσης κυκλοφορίας, με πολιτικά. Η BMM ενημέρωνε τις ελληνικές αρχές ότι το προσωπικό της μπορούσε να κυκλοφορεί μετά την ώρα απαγόρευσης κυκλοφορίας, φέροντας πολιτική περιβολή και ο έλεγχος της ταυτοπροσωπίας θα μπορούσε να γίνεται από τα αρμόδια όργανα ασφαλείας με την επίδειξη της ταυτότητας από τους αξιωματικούς και του pay book για τους οπλίτες⁹⁰¹.

Η ζωή των αξιωματικών – συνδέσμων στην εκστρατεία με τις ελληνικές μονάδες στις οποίες ήταν προσκολλημένοι ήταν αρκετά σκληρή, συγκρινόμενη με τις ανέσεις που απολάμβαναν οι αξιωματικοί στον βρετανικό στρατό. Ο ταγματάρχης Ντίλον διατάχθηκε το 1948 να μεταβεί εσπευσμένα από τη μονάδα του (1ο Τάγμα του RNR) που έδρευε στο Βερολίνο, στην BMM. Αμέσως μετά την άφιξή του στην Αθήνα και αφού ενημερώθηκε επί της τρέχουσας κατάστασης από έναν αξιωματικό των πληροφοριών, του ανακοινώθηκε ότι έξω από το κτίριο της αποστολής τον περίμενε ένα στρατιωτικό τζιπ φορτωμένο με υλικά εκστρατείας και στρατοπεδίας, με οδηγό που θα τον οδηγούσε στην 46 ταξιαρχία⁹⁰² στην οποία είχε τοποθετηθεί και επιχειρούσε στο όρος Γράμμος. Εκεί θυμάται μια χαρακτηριστική περίπτωση, όταν ο διοικητής της ταξιαρχίας στην οποία ήταν προσκολλημένος, του παραχώρησε ένα άλογο για να μετακινείται στα βουνά και έναν ιπποκόμο για να το φροντίζει. Ο ιπποκόμος του ήταν πρώην μαχητής του ΔΣΕ, ο οποίος είχε πιαστεί αιχμάλωτος από την ταξιαρχία και του είχε χαριστεί η ζωή επειδή ήταν ανήλικος (περίπου 16 ετών) και είχε στρατολογηθεί παρά τη θέλησή του. Η γνώμη του για τον διοικητή της ταξιαρχίας (ταξίαρχο Πέτρο Νικολόπουλο) ήταν πολύ καλή και τον θεωρούσε ιδιαίτερα ικανό. Αυτό που του έκανε ιδιαίτερη εντύπωση ήταν η πολύ

⁹⁰¹ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1222/Α/141, Αναφορά από τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή του Γ΄ Σώματος Στρατού την 16/10/1948 προς το Γ΄ Σώμα Στρατού περί Ασφαλείας.

⁹⁰² Ο Ντίλον σε αυτό το σημείο κάνει ένα λάθος απολύτως κατανοητό μετά την πάροδο τόσων ετών. Δεν υπήρξε στη διάταξη μάχης του ΕΣ ποτέ 46 Ταξιαρχία. Με σχετική βεβαιότητα μπορεί να ειπωθεί ότι ο εν λόγω αξιωματικός τοποθετήθηκε στην 42 Ταξιαρχία, διότι σύμφωνα με την ιστορία του ΓΕΣ (*Η Εκκαθάριση της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*, σελ. 453) στη συγκεκριμένη Ταξιαρχία υπήρξε διοικητής ο ταξίαρχος Πέτρος Νικολόπουλος (που τον αναφέρει ονομαστικά στην αφήγησή του) και επιπλέον αυτή συμμετείχε στην επιχείρηση «Κορωνίς» στο Γράμμο από 21 Ιουνίου έως 26 Αυγούστου 1948, στις περιοχές της Κόνιτσας, Στράσιανης, Πυρσόγιαννης, Προφήτη Ηλία Οξυάς και υψώματος Σταυρός Γράμμου. Η πιθανότητα να πρόκειται για την 42 Ταξιαρχία ενισχύεται από το γεγονός ότι ο Ντίλον αναφέρει ότι η συγκεκριμένη Ταξιαρχία είχε προηγουμένως συμμετάσχει με αρκετές απώλειες στην Γκιώνα, κάτι που επιβεβαιώνεται από τα αρχεία, αφού η 42 Ταξιαρχία είχε συμμετάσχει προηγουμένως στην επιχείρηση «Χαραυγή», στην περιοχή της Γκιώνας. Την περιοχή της Γκιώνας την ήξερε καλά ο Ντίλον, όταν υπηρετούσε με τον SOE κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

καλή ποιότητα των στελεχών και οπλιτών του πυροβολικού, τους οποίους χαρακτηρίζει «εξαιρετικούς» και «δεξιότητες στον χειρισμό των πυροβόλων τους». Σε πολύ μεγάλη εκτίμηση είχε και τους χειριστές των αεροσκαφών Spitfire, οι οποίοι παρείχαν εγγύς αεροπορική υποστήριξη κάτω από αντίξοες συνθήκες. Στην κριτική του αποτίμηση δεν παρέλειψε να κάνει και μία έμμεση υποτιμητική αναφορά στους αντίστοιχους Αμερικανούς συμβούλους, οι οποίοι, σε αντίθεση με τους Βρετανούς, προτιμούσαν την ασφάλεια των μετόπισθεν. Ο ίδιος αποτιμά ότι ο ρόλος του ήταν περισσότερο να τονώνει το ηθικό των Ελλήνων, με το να δείχνει ότι δεν ήταν μόνοι τους στον αγώνα και δευτερευόντως να παρέχει συμβουλές σε επιχειρησιακά θέματα, όποτε του ζητούνταν⁹⁰³. Αξιολογώντας τη συνολική προσφορά της BMM στην αναδιοργάνωση του ΕΣ και την επιτυχή αντιμετώπιση του ΔΣΕ, ο Ντίλλον ανέφερε ότι ένιωθε εξαιρετικά υπερήφανος για την συνεισφορά του, όσο και για τη συνολική προσφορά της αποστολής, θεωρώντας ότι ανταπεξήλθε επιτυχώς απέναντι σε τρομακτικές προκλήσεις. Κάνοντας ωστόσο μια κριτική αποτίμηση του ρόλου του ως αξιωματικού – συνδέσμου παραδέχεται ότι δεν είχε και πολλά πράγματα να κάνει ή να μάθει στους Έλληνες, αλλά ουσιαστικά η παρουσία του ήταν μια απτή απόδειξη ότι ο ΕΣ δεν ήταν μόνος του στον αγώνα.

Σύμφωνα με την εκτίμησή του, η χαμηλή αποτελεσματικότητα του ΕΣ μέχρι εκείνη την περίοδο οφείλονταν όχι σε έλλειψη γενναιότητας, αλλά σε έλλειψη επαρκούς εκπαίδευσης, μιας και οι μονάδες αμέσως μετά την υποτυπώδη συγκρότησή τους αποστέλλονταν στο μέτωπο για επιχειρήσεις, χωρίς να τους δίνεται ο χρόνος για το απαραίτητο «δέσιμο» και την καλλιέργεια πνεύματος μονάδας, ενώ υπήρχε και σοβαρή έλλειψη κατάλληλων εκπαιδευτών. Στη συνέντευξή του εξέφραζε τη μεγάλη εκτίμηση που έτρεφε για τον Έλληνα μαχητή τον οποίο χαρακτήριζε ως «σκληροτράχηλο» και ότι μπορούσε να αντέξει σε μεγάλες κακουχίες⁹⁰⁴. Όσον αφορά στην μαχητική αξία του ΔΣΕ εκτιμούσε ότι ήταν πολύ καλός στον ανορθόδοξο πόλεμο και δημιουργούσε πολλά προβλήματα στον ΕΣ μέσω των ενεργειών του στα μετόπισθεν, όπου αξιοποιούσε τους παράνομους υποστηρικτικούς μηχανισμούς⁹⁰⁵.

⁹⁰³ IWM, *Dillon, Brian*, Reel 10.

⁹⁰⁴ Οπ. π.

⁹⁰⁵ Οπ. π.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η νίκη του ΕΣ επί του ΔΣΕ το καλοκαίρι του 1949 μπορεί να μοιάζει σήμερα ως νομοτέλεια, αλλά όπως αναλύθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, δεν πρέπει να θεωρηθεί ως τέτοια. Η νίκη ήρθε ως αποτέλεσμα μιας μακράς και επίπονης διαδικασίας. Αυτό που πρέπει να γίνει κατανοητό είναι ότι ο ΕΣ της περιόδου 1946 – 1949 διεξήγαγε τον εμφύλιο πόλεμο μόνος του, χωρίς δηλαδή να λάβουν ενεργό μέρος στις συγκρούσεις ξένα στρατεύματα. Δεν υπήρξε στην ελληνική περίπτωση ανάπτυξη ξένων στρατευμάτων ή εθελοντών όπως στην Ισπανία (1936 – 1939), στην Κορέα (1950 – 1953), στο Βιετνάμ (1965 – 1972), ή στη σημερινή εποχή στη Συρία και αλλού. Ο πόλεμος υπήρξε μια εσωτερική ελληνική υπόθεση. Αυτό όμως δεν σήμαινε ότι δεν υπήρξε εμπλοκή ξένων δυνάμεων, που η καθεμιά προσπαθούσε να προωθήσει τα δικά της συμφέροντα, σε τοπικό, περιφερειακό ή παγκόσμιο επίπεδο. Από την πλευρά του ΔΣΕ υπήρξε υλική υποστήριξη από τις βόρειες όμορες χώρες, την Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Ρουμανία και Ουγγαρία, στο πλαίσιο της κομμουνιστικής αλληλεγγύης, αλλά και της προώθησης των γεωπολιτικών και τοπικών συμφερόντων της ΕΣΣΔ, της Γιουγκοσλαβίας, της Αλβανίας και της Βουλγαρίας. Χωρίς αυτή τη βοήθεια (ή την υπόσχεση παροχής της) δεν ήταν δυνατόν να ξεκινήσει τον πόλεμο, ούτε θα άντεχε όσο άντεξε. Η βοήθεια αυτή όμως, ενώ ήταν αρκετή για να συντηρεί την αδελφοκτόνα σύγκρουση, δεν ήταν ικανή να ανατρέψει την ισορροπία δυνάμεων και να προκαλέσει την κατάρρευση του ΕΣ. Οι αιτίες αυτής της ανεπάρκειας πρέπει να αναζητηθούν στην πλευρά της ΕΣΣΔ, η οποία, μέσω του Εμφυλίου, προωθούσε τα ευρύτερα γεωπολιτικά της συμφέροντα, αλλά δεν επιθυμούσε μια γενικότερη ανάφλεξη στην Ευρώπη. Από την πλευρά του ο ΕΣ στηρίχθηκε πολύπλευρα στην υποστήριξη που του παρείχε αρχικά η Μεγάλη Βρετανία και στη συνέχεια οι ΗΠΑ. Θα πρέπει να θεωρείται δεδομένο ότι ο ΕΣ χωρίς την υλική υποστήριξη από αυτές τις δύο χώρες δεν θα μπορούσε να διεξάγει τον πόλεμο, διότι απλούστατα δεν υπήρχαν οι οικονομικές δυνατότητες γι' αυτό.

Αυτό σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι τον Εμφύλιο τον προκάλεσαν οι ξένες δυνάμεις. Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος είναι άμεσα συνδεδεμένος με τον Ψυχρό Πόλεμο. Οι ξένες δυνάμεις δεν τον προκάλεσαν, αλλά χρησιμοποίησαν τον πόλεμο για να τραβήξουν τις διαχωριστικές γραμμές του μεταπολεμικού κόσμου. Τα αίτιά του πρέπει να αναζητηθούν εντός της

χώρας και υπάρχει πληθώρα βιβλίων που τα αναλύουν εμπειριστατωμένα, μερικά από τα οποία παρουσιάστηκαν στο εισαγωγικό σημείωμα.

Κεφαλαιώδους σημασίας, αν και κατά τη γνώμη μου όχι καθοριστικό, για την τελική επικράτηση του ΕΣ, όμως άσχετη με αυτόν, υπήρξε η ρήξη μεταξύ Τίτο και Στάλιν, που με τη σειρά της οδήγησε στην απόφαση του πρώτου να κλείσει τα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα και να διακόψει τη ροή της βοήθειας από τη χώρα του στον ΔΣΕ, το επόμενο έτος (1949). Με αυτή του την ενέργεια επέφερε ένα τρομερό πλήγμα στο ηθικό των μαχητών του ΔΣΕ, ενώ παράλληλα στέρησε το στρατηγικό βάθος που παρείχε η Γιουγκοσλαβία στην ολοένα και συρρικνούμενη επικράτεια της ΠΔΚ⁹⁰⁶. Όταν ισχυρίζομαι ότι η διακοπή της ξένης βοήθειας δεν ήταν καθοριστική για την τελική επικράτηση του ΔΣΕ, εννοώ ότι η τελική ήττα του ήταν προδιαγεγραμμένη. Από τη στιγμή που είχε αποφασιστεί η μη αποστολή βαρέως οπλισμού και αεροπορικών μέσων στον ΔΣΕ, η διαφορά ισχύος μεταξύ των δύο στρατών είχε καταστεί συντριπτική. Η στρατηγική της κυβέρνησης και του στρατού να εκκενώσουν την ύπαιθρο και να στερήσουν από τον ΔΣΕ νέους μαχητές και πόρους συντήρησης, ήταν δεδομένο ότι κάποια στιγμή θα έφερνε την εξάντλησή του. Ο Σρέιντερ (Charles Shrader) ισχυρίζεται ότι η προσπάθεια μετατροπής του ΔΣΕ σε ένα τακτικό στράτευμα και η εγκατάλειψη της αντάρτικης μορφής του ήταν ένα στρατηγικό λάθος που έκρινε εν πολλοίς το τελικό αποτέλεσμα. Δεν πιστεύω ότι στις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί το 1948 και τους πρώτους μήνες του 1949 έπαιζε κανέναν ρόλο ποια μορφή θα είχε ο ΔΣΕ. Ο ΕΣ είχε αυξήσει τη δύναμή του και είχε την υποστήριξη των Αμερικανών και το ανθρώπινο δυναμικό να τους αυξήσει και άλλο εάν απαιτούνταν, ώστε να μην αφήσει κανένα περιθώριο ελιγμών στον ΔΣΕ. Εάν ο τελευταίος εγκατέλειπε τις βάσεις του στις παραμεθόριες περιοχές, τότε θα επέτρεπε στον στρατό να εγκατασταθεί σταθερά σε αυτές και να μπλοκάρει τη ροή των εφοδίων από τις όμορες χώρες. Το παράδειγμα του ΔΣΕ Πελοποννήσου αποτελεί έναν ασφαλή οδηγό για τη μοίρα των τμημάτων του στην υπόλοιπη Ελλάδα, όταν θα αναγκάζονταν να επιχειρούν σε μια «έρημο» από πλευράς ανθρώπων και μέσων συντήρησης, με στρατιωτικά και παραστρατιωτικά τμήματα να είναι διαρκώς σε αναζήτησή τους. Από την άλλη πλευρά η οχύρωση στις παραμεθόριες περιοχές της δυτικής Μακεδονίας και την Ηπείρου, τον

⁹⁰⁶ Για μια πληρέστερη ανάλυση των συνεπειών που είχε στη μαχητική ικανότητα του ΔΣΕ η απόφαση του Τίτο, καθώς και γενικά για την ξένη βοήθεια που έλαβε ο ΔΣΕ, βλέπε Charles Shrader, *The Withered Vine* και Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας*.

κατέστησε ευπρόσβλητο από τον ΕΣ, ο οποίος μπορούσε να αναπτύξει όλο το βάρος του στρατού εκστρατείας, σε συμβατικού τύπου επιχειρήσεις, τις οποίες ο ΔΣΕ δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να κερδίσει. Εάν αποχωρούσε στις βόρειες όμορες χώρες και από εκεί εξαπέλυε επιδρομές στο εσωτερικό, τότε ο πόλεμος θα εκφυλιζόταν σε μεθοριακές αψιμαχίες, οι οποίες θα έχαναν κάθε στρατηγικό σκοπό και θα προκαλούσαν κατάρρευση του ηθικού των μαχητών του, λόγω της κόπωσης. Εξ' άλλου και το ανθρώπινο δυναμικό ήταν εξαιρετικά περιορισμένο και δυσαναπλήρωτο. Σε όλα τα παραπάνω θα πρέπει να υπολογιστούν και οι γεωπολιτικές προεκτάσεις μιας τέτοιας απόφασης, που πρέπει να θεωρείται δεδομένο ότι δεν θα γίνονταν αποδεκτή από τις εν λόγω χώρες.

Ο ΕΣ της περιόδου 1944 – 1948 δεν προέκυψε από παρθενογένεση. Μπορεί η Κατοχή να αποτέλεσε ένα κομβικό σημείο στην ιστορία του, αλλά είχε ήδη προλάβει να δημιουργήσει μία παράδοση 120 ετών. Υπήρχαν δομές και στελέχη με συσσωρευμένη πολεμική εμπειρία, όσο και εάν αυτές είχαν ατροφήσει κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ή είχε ξεπεραστεί από τις εξελίξεις στα πεδία των μαχών. Άλλωστε και ο πόλεμος που κλήθηκε να διεξάγει δεν ήταν ένας συνηθισμένος ορθόδοξος πόλεμος. Φυσικά υπήρχαν και πολλές παθογένειες που είχαν τις ρίζες τους στο παρελθόν και σχετίζονταν κυρίως με το ταραγμένο πολιτικό περιβάλλον. Δεν είναι δυνατόν να κατανοηθεί η δυναμική που υπήρχε μέσα στις τάξεις των στελεχών, εάν δεν ληφθούν υπόψη οι διαιρέσεις και τα πάθη που ανάγονταν στην εποχή του Εθνικού Διχασμού και το τραύμα της Μικρασιατικής Καταστροφής. Τα κινήματα στη διάρκεια του Μεσοπολέμου και η μεταξική δικτατορία, όχι μόνο δεν βοήθησαν στην επούλωση των πληγών, αλλά προκάλεσαν επιπλέον διαιρέσεις και διχόνοιες στα μόνιμα στελέχη. Η Απελευθέρωση της χώρας και η έναρξη της ανασυγκρότησης του στρατεύματος αποτελούσε μια χρυσή ευκαιρία μιας νέας αρχής, αλλά αυτή χάθηκε μέσα στις σφαίρες των Δεκεμβριανών και του Εμφυλίου. Αυτό που προέκυψε ήταν όχι ένας πραγματικά εθνικός στρατός, αλλά ένας παραταξιακός, του οποίου μία από τις αποστολές ήταν να υπερασπίζεται το πολιτικό status quo.

Είναι ευνόητο ότι η προσπάθεια συγκρότησης ένοπλων δυνάμεων και κυρίως αξιόμαχου στρατού στην εξορία (Μέση Ανατολή), δεν μπορούσε εκ των πραγμάτων να έχει μαζικό χαρακτήρα για προφανείς λόγους. Επίσης, οι ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής δεν μπορούσαν να αποτελέσουν αξιόπιστο εργα-

λείο επιβολής της κυβερνητικής πολιτικής, λόγω του μικρού μεγέθους τους. Μπορούσαν όμως να αποτελέσουν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα χτίζονταν το μελλοντικό στράτευμα, όπως και τελικά έγινε. Από την άλλη πλευρά, η γρήγορη επέκτασή τους μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, δεν εξασφάλιζε αυτόματα και την μαχητική ικανότητά τους (μάλλον το αντίθετο εξασφάλιζε), ακόμα και εάν υποθεθεί ότι η ηγεσία τους είχε καταφέρει, με κάποιο μαγικό τρόπο, να λύσει όλα τα προβλήματα υποδομών, συντήρησης, αποθήκευσης και απόκτησης νέου υλικού. Ουσιαστικά η αναδιοργάνωση του ΕΣ ξεκινάει μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Αυτή είχε ως στόχο τη συγκρότηση ενός συμβατικού στρατεύματος, το οποίο δεν θα αποτελούσε απειλή για τους γείτονές του, αλλά θα ήταν αρκετά ισχυρό ώστε να εξασφαλίζει την εσωτερική τάξη. Η μορφή που θα έπαιρνε το στράτευμα ήταν ακόμα ακαθόριστη και έπρεπε να επιλυθούν βασικά θέματα, τα οποία αποφασίζονταν από κοινού με τους Βρετανούς, που είχαν αναλάβει τη σχετική υποχρέωση.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι το έργο που έπρεπε να επιτύχει ο ΕΣ την εν λόγω περίοδο, ήταν κυριολεκτικά τιτάνιο. Εάν πρέπει να συνοψισθούν ποιες ήταν οι κυριότερες προκλήσεις που έπρεπε να αντιμετωπίσει σε αυτό το χρονικό διάστημα, αυτές μπορούν να συνοψισθούν σε τέσσερα κύρια σημεία. Η πρώτη ήταν η αποκατάσταση της πειθαρχίας και της ιεραρχίας εντός του στρατεύματος και ιδιαίτερα εντός του σώματος των αξιωματικών. Δεύτερη πρόκληση ήταν η ιδεολογική και πολιτική ομογενοποίηση του στρατεύματος. Η τελική μορφή του ΕΣ θα πρέπει να ενταχθεί εντός του ευρύτερου πλαισίου που επέβαλλε ο Ψυχρός Πόλεμος. Τρίτη πρόκληση ήταν αυτή της εύρεσης της κατάλληλης στρατηγικής για την αντιμετώπιση των ανταρτών και η εκπαίδευση των τμημάτων στις ενδεδειγμένες μεθόδους αντιμετώπισής τους. Η πορεία δεν ήταν ευθύγραμμη, αλλά βασίστηκε σε μεθόδους «δοκιμής και λάθους» και αναπροσαρμόστηκε αρκετές φορές στην πορεία. Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, η δημιουργία επικουρικών τμημάτων όπως η Εθνοφρουρά και παραστρατιωτικών τμημάτων όπως οι ΜΑΥ/ΜΑΔ εντάσσονται μέσα σε αυτό το πλαίσιο. Η τέταρτη πρόκληση ήταν η εξασφάλιση της υποστήριξης της κοινωνίας και ελέγχου του άμαχου πληθυσμού. Η εμπλοκή του στρατού σε κοινωνικές δράσεις και η εκκένωση της υπαίθρου δεν ήταν μεμονωμένες ενέργειες ή πρωτοβουλίες τοπικών διοικητών, αλλά βασικά στοιχεία της στρατηγικής της απομόνωσης του ΚΚΕ/ΔΣΕ από την πρόσβαση σε ανθρώπινους και υλικούς πόρους. Η προπαγάνδα είχε την ίδια αξία με τις βόμβες και ίσως ήταν πε-

ρισσότερο σημαντική. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι ο πόλεμος ήταν πρωτίστως για «την καρδιά και το μυαλό» του ελληνικού λαού. Η κατασκευή ενός δημόσιου έργου, η διανομή βασικών ειδών στον πληθυσμό, το άνοιγμα ενός σχολείου, βάραιναν το ίδιο ή και περισσότερο από ένα νέο άρμα μάχης, ή την προμήθεια περισσότερων πολυβόλων.

Όταν το 1946 ξέσπασε ο Εμφύλιος, το στράτευμα ήταν ανέτοιμο. Εάν ληφθεί υπόψη ότι το πρωταρχικό στοιχείο για τη διεξαγωγή ενός πολέμου είναι η οικονομική δυνατότητα των δρώντων, τότε ούτε η κυβέρνηση, ούτε οι Βρετανοί ήταν σε θέση να τον υποστηρίξουν. Οι αντάρτες/ΔΣΕ ως μη κρατικός φορέας δεν είχε τις αντίστοιχες δουλειές, όπως μισθοδοσία, συντήρηση προσωπικού και υποδομών και γενικά όλα όσα απαιτούνται για τη διεξαγωγή του. Μπορεί να είχε την υποστήριξη των κομμουνιστικών καθεστώτων, αλλά σε αυτή τη φάση δεν ήταν τόσο ζωτικής σημασίας. Η κυβερνητική πλευρά το 1946 προέβη σε ένα αγώνα με το χρόνο, προκειμένου να μπορέσει να επιλύσει προβλήματα που έμοιαζαν ανυπέρβλητα. Το νομοθετικό έργο της περιόδου που αναλύθηκε στο σχετικό κεφάλαιο, υπήρξε εξόχως σημαντικό για την επίλυση θεμάτων που σχετίζονταν με την οργάνωση του στρατού, την αποκατάσταση της επετηρίδας και την επιβολή της πειθαρχίας στο στράτευμα. Παράλληλα φρόντισε μέσω της νομοθεσίας να απομονώσει πολιτικά και να καταδιώξει τους αριστερούς, τόσο μέσα στον στρατό όσο και στην ελληνική κοινωνία, άσχετα εάν επέτρεπε τυπικά τη λειτουργία του ΚΚΕ. Το Γ΄ Ψήφισμα είναι το πιο γνωστό και προβεβλημένο νομοθέτημα της περιόδου, αλλά δεν ήταν το μόνο. Στον στρατιωτικό τομέα, η έναρξη περιορισμού των αριστερών εντός του στρατεύματος, η ομηρία των οικογενειών όσων αυτομολούσαν στους αντάρτες, τα στρατοδικεία και οι εκτελέσεις, έδειχναν ότι οι κυβερνώντες ήταν αποφασισμένοι να προβούν σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες, προκειμένου να ομογενοποιήσουν ιδεολογικά το στράτευμα και να μην αφήσουν περιθώρια εμφάνισης διαλυτικών φαινομένων στους κόλπους του. Η προσπάθεια του στρατού να εκκαθαριστεί ο δημόσιος βίος από τους αριστερούς δεν περιορίζονταν μόνο εντός των στρατοπέδων. Σε επιστολή του το 1946, ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ανέφερε προς το Γ΄ ΣΣ ότι είχε προβεί σε: *«όλες τις απαραίτητες ενέργειες για τη λήψη μέτρων προς εξυγίανση της φοιτητικής λέσχης και του οίκου φοιτητού»*, ενώ

ενημέρωνε ότι είχε απολύσει υπαλλήλους που δεν ενέπνεαν εμπιστοσύνη από πολιτικής πλευράς, σύμφωνα με υποδείξεις που του είχαν γίνει από το Σώμα⁹⁰⁷.

Παράλληλα η δημιουργία των παραστρατιωτικών τμημάτων και η ένταξή τους στη δύναμη του στρατού, αποτελούσαν μια προσπάθεια ελέγχου της δράσης των ακροδεξιών συμμοριών, που δρούσαν εν πολλοίς ανεξέλεγκτα και ήταν υπεύθυνες για το χάος που επικρατούσε στην ύπαιθρο. Θεωρώντας ως αξίωμα ότι σε μια πολιτεία το δικαίωμα χρήσης βίας το έχει μόνο το κράτος, οι ακροδεξιές συμμορίες αποτελούσαν πηγή αμηχανίας για την κυβέρνηση. Η διαφορετική φύση του πολέμου δεν έγινε αμέσως αντιληπτή από τη στρατιωτική ηγεσία, αλλά είναι λάθος να υποθεθεί ότι αυτή δεν την κατανοούσε. Μεγάλος αριθμός στελεχών που υπηρετούσαν στις ανώτατες θέσεις είχαν ως νεαροί αξιωματικοί πολεμήσει στη Μικρά Ασία και είχαν βιώσει τον ανταρτοπόλεμο, από τις άτακτες ομάδες των τσετών, αλλά το πρόβλημα ήταν πώς θα εφαρμόζαν τακτικές αντιανταρτοπολέμου σε εθνικό έδαφος. Γνώριζαν ότι οι τακτικές της καμένης γης που εφαρμόσαν οι Ναζί και οι Βούλγαροι ήταν όχι μόνο απαγορευτικές, αλλά και αντιπαραγωγικές. Έπρεπε να αναπτύξουν νέα δόγματα και τακτικές, καθώς και εξειδικευμένα τμήματα. Το πρώτο βήμα έγινε προς τα τέλη του έτους με τη δημιουργία των ΛΟΚ.

Το 1947 κρίνεται ως το πιο κομβικό σημείο του Εμφυλίου. Μέσα στη διάρκεια του έτους κρίθηκε ότι ο ΔΣΕ δεν υπήρχε περίπτωση να νικήσει. Η ενεργός εμπλοκή των Αμερικανών σε εφαρμογή του δόγματος Τρούμαν, σήμαινε ότι η κυβέρνηση θα λάμβανε όση βοήθεια απαιτούνταν για να συνεχίσει τον πόλεμο και να αυξήσει τη δύναμη του στρατεύματος, όπως και έπραξε. Μπορεί να μην υπήρχαν αμερικανικά στρατεύματα που θα πολεμούσαν μαζί με τους Έλληνες, αλλά η ηθική και διπλωματική υποστήριξη της υπερδύναμης ήταν ζωτικής σημασίας. Πέραν όλων των άλλων, επηρέαζε και τον πληθυσμό, ο οποίος έβλεπε στο πρόσωπο των ΗΠΑ ένα σύμμαχο που θα βοηθούσε στην ανοικοδόμηση της χώρας.

Η επιχείρηση «Τέρμινους» αποτέλεσε την πρώτη ευρείας κλίμακας επιχείρηση, η οποία πιστεύονταν ότι θα έφερνε το τέλος του πολέμου. Μπορεί ο ΕΣ να μην κατάφερε να επιτύχει τους αντικειμενικούς σκοπούς που είχε θέσει στην αρχή του έτους, αλλά είχε δείξει σημάδια βελτίωσης της απόδοσής του και επιπλέον μάθαινε από τα λάθη του. Τα οργανωτικά θέματα του προσωπικού είχαν σε μεγάλο

⁹⁰⁷ Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, 10/Α/103, *Επιστολή του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης της 25/12/1946, προς το Γ' Σώμα Στρατού σε Απάντηση της Α.Π. 17596 Διαταγής του που Αφορά στη Λήψη Μέτρων για την Καταστολή της Δράσης Αριστερών Φοιτητών και Υπαλλήλων στους Κόλπους του Πανεπιστημίου.*

βαθμό λυθεί, ενώ είχε οριστικοποιηθεί και η μορφή των δυνάμεών του. Είχαν τεθεί οι βάσεις για τις επιχειρήσεις του νέου έτους, που όλοι έλπιζαν ότι θα έθεταν τέλος στον πόλεμο. Μπορεί η δράση του ΔΣΕ να είχε εξαπλωθεί σε όλη τη χώρα, αλλά από τη διάταξη των δυνάμεων του ΔΣΕ είχε γίνει αντιληπτό ότι το κέντρο βάρους του ήταν οι ορεινοί όγκοι της Δυτικής Μακεδονίας και συγκεκριμένα ο Γράμμος και το Βίτσι. Εκεί ήταν η επικράτειά του και εκεί θα δίνονταν οι αποφασιστικές μάχες.

Η δημιουργία της Εθνοφρουράς σηματοδοτούσε τρία πράγματα. Πρώτον ότι ο στρατός αποκτούσε ακόμα μεγαλύτερο έλεγχο στα παραστρατιωτικά τμήματα. Δεύτερον ότι αποδεδειγμένα δυνάμεις από τη φύλαξη των κατοικημένων τόπων και ευαίσθητων υποδομών, για να επικεντρωθούν στις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών. Τέλος ότι το πλέγμα ασφαλείας στο εσωτερικό τη χώρας καθίστατο ολοένα και πυκνότερο και δυσκόλευε περαιτέρω η ελευθερία δράσης του ΔΣΕ.

Η στρατηγική της εκκένωσης των χωριών, που άρχισε εκείνη τη χρονιά να εφαρμόζεται, μπορεί να είχε τεράστιο κοινωνικό κόστος, αλλά στερούσε από τον ΔΣΕ τα μέσα συντήρησης και αύξησης της δύναμής του. Όσον αφορά στην πολιτική της εκκένωσης της υπαίθρου, μπορεί ο ΕΣ στην προσπάθειά του να κερδίσει τον πόλεμο, να ήταν άτεγκτος στην εφαρμογή πολιτικών που προκαλούσαν δεινά στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, αλλά παράλληλα ήταν πολλές φορές πιο κοινωνικά ευαισθητοποιημένος για την μείωση των ταλαιπωριών και την ανακούφιση των αμάχων, από τους πολιτικούς προϊσταμένους του. Σε πάρα πολλές περιπτώσεις επιβεβαίωσε ότι μπορούσε να παρακάμπτει χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες και να δρα αποτελεσματικά, ενώ παράλληλα έστελνε το μήνυμα ότι διέθετε πολύ περισσότερο αξιόπιστες δομές και λειτουργίες, σε σχέση με τον υπόλοιπο κρατικό μηχανισμό. Μακροπρόθεσμα θα άδειαζε η «λίμνη με τα ψάρια» από όπου ο ΔΣΕ θα μπορούσε να στρατολογή προσωπικό και θα έπρεπε να διεξάγει τις επιχειρήσεις με διαρκώς μειούμενες δυνάμεις. Εάν ήθελε να έχει ελπίδες επιτυχίας θα έπρεπε να προσβάλει κατοικημένους τόπους, αλλά αυτοί καθίσταντο ολοένα και πιο δύσκολο να καταληφθούν. Οι εκκενώσεις των χωριών αποτελούσαν και ένα ισχυρό ηθικό πλήγμα στην ΠΔΚ, διότι αποδείκνυαν έμπρακτα ότι δεν μπορούσε να προστατεύσει την επικράτειά της και τον πληθυσμό που διαβιούσε σε αυτήν. Επίσης η αυξανόμενη δύναμη του στρατού εξασφάλιζε ότι η διατήρησή της θα ήταν σχεδόν αδύνατη από τα κατά βάση ελαφρά εξοπλισμένα τμήματα του

ΔΣΕ. Χωρίς βαρύ οπλισμό και μηχανοκίνητα μέσα, δεν ήταν δυνατόν να ανατραπούν οι συσχετισμοί ισχύος.

Εκείνη τη χρονιά συστηματοποιήθηκε η απομόνωση των αριστερών εντός του στρατεύματος, με τη δημιουργία των στρατοπέδων στη Μακρόνησο και στην κοινωνία με τη θέση εκτός νόμου του ΚΚΕ. Πλέον οι αριστεροί εξοβελίζονταν τελείως από την πολιτική ζωή του τόπου. Σχετικά με τη Μακρόνησο, είναι πλέον αναμφισβήτητα τέσσερα πράγματα. Πρώτον ότι ήταν μία «διακλαδική» φυλακή και όχι ένα συνηθισμένο στρατόπεδο του ΕΣ. Δεύτερον ότι λειτουργούσε με αποκλειστικό σκοπό τον εγκλεισμό αξιωματικών και οπλιτών, οι οποίοι δεν ενέπνεαν εμπιστοσύνη στην κυβερνητική πλευρά για τη νομιμοφροσύνη τους, ή είχαν κριθεί επικίνδυνοι για την παραμονή τους στο στράτευμα. Τρίτον ότι οι κρατούμενοι εργάζονταν υπό πολύ σκληρές συνθήκες, τους ασκούσαν βασανιστήρια, εξευτελισμοί και διάφορες άλλες πιέσεις προκειμένου να υπογράψουν δήλωση μετάνοιας, να στραφούν εναντίον των πρώην συντρόφων τους και στο τέλος να ενταχθούν στις μάχιμες μονάδες του στρατού. Επίσης, δεν αποτέλεσε χώρος εξόντωσης των αριστερών. Από τις χιλιάδες που κρατήθηκαν στο νησί, σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του, δολοφονήθηκαν ή πέθαναν 73 στρατιωτικοί, χωρίς να συμπεριλαμβάνονται και όσοι σκοτώθηκαν κατά την καταστολή της στάσης στα γεγονότα του 1948, σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνει η Πανελλήνια Ένωση Κρατούμενων Αγωνιστών Μακρονήσου (ΠΕΚΑΜ)⁹⁰⁸. Άλλωστε εάν ο ΕΣ ή η κυβέρνηση ήθελαν να εξοντώσουν τους αριστερούς, είχαν το νομικό οπλοστάσιο να το κάνουν με νομότυπες διαδικασίες και με βάση τις εξουσίες που τους παρείχε το Γ΄ Ψήφισμα. Τέλος, εάν δεχθούμε ότι σε ένα εμφύλιο πόλεμο διαπράττονται εγκλήματα και ακρότητες και από τις δύο πλευρές και ότι ο σκοπός αγιάζει τα μέσα, τότε αδιαμφισβήτητα η Μακρόνησος πέτυχε τους σκοπούς για τους οποίους ιδρύθηκε. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, αποδόθηκαν στον ΕΣ το ισοδύναμο δύο περίπου ορεινών μεραρχιών, ενώ στερήσε πολύτιμο ανθρώπινο δυναμικό από τον ΔΣΕ. Το φόβητρο της φυλάκισης εκεί κατέστησε πολιτικά αξιόπιστο το στράτευμα και έδρασε αποτρεπτικά σε όσους πιθανόν να σκέφτονταν ότι υπήρχε εύκολη δυνατότητα αποφυγής της στράτευσης με τον ΕΣ.

Το 1948 υπήρξε το σημείο καμπής και το έτος που ο Εμφύλιος μεταβλήθηκε, από πόλεμο που αφορούσε την ύπαιθρο, σε ολοκληρωτικό. Οποιοι δισταγμοί

⁹⁰⁸ Γελαδόπουλος, *Μακρόνησος, Η Μεγάλη Σφαγή του 1948*, σελ. 196.

και να υπήρχαν τα προηγούμενα χρόνια, αυτή τη χρονιά χάθηκαν ολοκληρωτικά. Τη λύση θα την έδιναν τα όπλα. Η κήρυξη του στρατιωτικού νόμου, πρώτα στην περιοχή της πρωτεύουσας και κατόπιν σε ολόκληρη την επικράτεια δεν άφηναν καμία αμφιβολία για την αποφασιστικότητα των ιθυνόντων. Η νίκη θα ήταν απόλυτη και η αριστερά δεν θα είχε καμία θέση στην μεταπολεμική ελληνική κοινωνία.

Ο ΕΣ μετά από 2 χρόνια πολέμου είχε μάθει πλέον να διεξάγει τόσο τακτικό όσο και ανορθόδοξο πόλεμο. Οι ελλείψεις του καλύπτονταν από την αμερικανική βοήθεια, που πλέον κατέφτανε άφθονη. Αύξησε και άλλο τη δύναμή του και αντικαθιστούσε τον παλιό εξοπλισμό με νέο, καλύτερης ποιότητας. Ο στρατός κατάφερνε, με τη βοήθεια των δολαρίων να κερδίζει «τις καρδιές και τα πνεύματα» του πληθυσμού. Μπορεί να υπήρξε κρίση ηθικού στις τάξεις του το φθινόπωρο και να δέχτηκε εντυπωσιακά πλήγματα στα τέλη του έτους και στις αρχές του 1949, αλλά στο στρατηγικό πεδίο, το νέο έτος τον βρήκε σε πολύ καλύτερη θέση. Μπορεί οι απλοί στρατιώτες να μην το είχαν συνειδητοποιήσει ακόμη, αλλά είχε σημάνει το τέλος για τον ΔΣΕ. Πλέον και οι δύο παρατάξεις ετοιμάζονταν για να ξεκαθαρίσουν τους λογαριασμούς τους. Όλες οι ενδείξεις συνηγορούσαν στο γεγονός ότι αυτή θα έκλεινε με την επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων.

Σταδιακά ο ΔΣΕ απομονώνονταν και από τους συμμάχους του, ενώ παρά τα εντυπωσιακά πλήγματα που μπορούσε να επιφέρει στις κυβερνητικές δυνάμεις, ήταν ολοφάνερο ότι ο χρόνος κυλούσε εις βάρος του. Περιορισμένος σε δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές, με τις πηγές στρατολόγησης και εφοδιασμού να έχουν στερέψει, λόγω της εκκένωσης των χωριών και της ισχυρής οχύρωσης όσων κατοικημένων τόπων έλεγχαν οι κυβερνητικές δυνάμεις, κάθε προσπάθεια προσβολής τους αποδεικνύονταν εξαιρετικά κοστοβόρα σε πολύτιμους έμπειρους μαχητές και δυσαναπλήρωτο πολεμικό υλικό. Οι νέοι μαχητές προέρχονταν κατά βάση από βίαιη στρατολογία και απαιτούνταν χρόνος και ασφαλείς περιοχές, προκειμένου να εκπαιδευτούν και να ενταχθούν ομαλά στα τμήματά τους.

Όταν άρχισε η αναδιοργάνωση του στρατεύματος, το βασικό ερώτημα ήταν ποια στελέχη του προπολεμικού στρατού θα μπορούσαν να παραμείνουν στις τάξεις του. Εννοείται όσοι ήταν προχωρημένης ηλικίας ή είχαν παραμείνει πολλά χρόνια εκτός στρατεύματος, δεν τέθηκε θέμα επανένταξής τους. Όσοι ανήκαν στις ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής παρέμειναν δικαιωματικά και μάλιστα προωθήθηκαν. Το ίδιο και όσοι είχαν ενταχθεί στις μη κομμουνιστικές αντιστασια-

κές οργανώσεις. Όσοι είχαν συνεργασθεί ανοικτά με τον κατακτητή και είχαν εκτεθεί υπερβολικά στα μάτια της κοινής γνώμης, εξαιρέθηκαν από το στράτευμα και μάλιστα τιμωρήθηκαν από ειδικά δικαστήρια δοσίλογων, όπως έγινε με τον συνταγματάρχη Πούλο. Όσοι εντάχθηκαν στα τάγματα ασφαλείας, ενώ προηγουμένως ανήκαν σε αντιστασιακές οργανώσεις που είχε επιτεθεί εναντίον τους ο ΕΛΑΣ (πχ ΠΑΟ, ΕΚΚΑ – 5/42 ΣΕ, κλπ), δεν θεωρήθηκαν προδότες, αλλά εκτιμήθηκε ότι η πράξη τους έγινε από πολιτικά (αντικομμουνισμός) και προσωπικά κίνητρα (εκδίκηση). Συνεπώς γι' αυτούς δεν υπήρξε πρόβλημα ένταξής τους στις τάξεις του Στρατού. Για τους υπόλοιπους αξιωματικούς των ταγμάτων ασφαλείας ή των υπόλοιπων ένοπλων αντικομμουνιστικών ομάδων (συμμοριών) τα πράγματα ήταν πιο περίπλοκα, μιας και υπήρχε ο φόβος αντίδρασης από την κοινή γνώμη. Σε γενικές γραμμές επελέγη η σιωπηρή ένταξή τους στις τάξεις του ΕΣ, στο πλαίσιο της πανστρατιάς που κήρυξαν οι κυβερνήσεις εναντίον του ΚΚΕ/ΔΣΕ⁹⁰⁹. Εννοείται ότι από το νέο στράτευμα εξαιρέθηκαν όσοι ανήκαν στον ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και δεν φρόντισαν ή δεν ήθελαν να αποκηρύξουν το παρελθόν τους.

Λόγω των επαναστατικών συνθηκών που διαμόρφωσαν το ελληνικό κράτος, δεν υπήρξε αριστοκρατία, η μεγαλοαστική τάξη δεν ήταν εκτεταμένη, ενώ δεν αναπτύχθηκε ποτέ και άξια λόγου εγχώρια αστική τάξη, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει μονοπώλιο των θέσεων του σώματος των αξιωματικών από αυτούς. Οι μεγάλες απώλειες σε αξιωματικούς κατά τη διάρκεια των πολέμων της δεκαετίας 1912 – 1922 έφεραν στο προσκήνιο αξιωματικούς που προέρχονταν κατά βάση από τα μεσαία και χαμηλά στρώματα, όπως μαρτυρούν οι περιπτώσεις των Τσακαλώτου, Ζαφειρόπουλου, Μανιδάκη, Πετζόπουλου, Βεντήρη, Σπηλιωτόπουλου, Κοσμά και άλλων⁹¹⁰. Την περίοδο του μεσοπολέμου και του εμφυλίου, τα στελέχη αυτά με καταγωγή από τα λαϊκά στρώματα, γνώριζαν την ψυχοσύνθεση και τα ιδιαίτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά των στρατιωτών που επάνδρωναν τον ΕΣ και μπορούσαν να ταυτιστούν μαζί του. Μιλούσαν την ίδια γλώσσα, είχαν τα ίδια παιδικά βιώματα και γενικά δεν είχαν μεγαλώσει αποκομμένοι από την ελληνική κοι-

⁹⁰⁹ Βλέπε Πολυμέρης Βόγλης, *Η Αδύνατη Επανάσταση*, σελ. 102 – 120, Σωτήρης Ριζάς, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, σελ. 153 – 164, 230 – 236 και 279 – 289, καθώς και Thanasis Sfikas, *The British Labour Government and the Greek Civil War*, σελ. 71 – 77.

⁹¹⁰ Για μια ανάλυση των κοινωνικών χαρακτηριστικών του σώματος των αξιωματικών και της διαμόρφωσής του στην περίοδο 1912 – 1936, βλέπε Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική 1916 – 1936*. Βλέπε επίσης Τριαντάφυλλος, Γεροζήσης, *Το Σώμα των Αξιωματικών και η Θέση του στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία, 1821 – 1975*, Τόμος Β', Δωδώνη, Αθήνα, 1996.

ωνία. Μπορεί η ιεραρχική δομή του στρατού να δημιουργούσε διαχωρισμούς ως προς τις υποχρεώσεις και τα προνόμια, μεταξύ μονίμων και εφέδρων, αλλά δεν υπήρχαν οι ταξικοί διαχωρισμοί που ίσχυαν σε άλλους ευρωπαϊκούς στρατούς, όπως πχ στο βρετανικό ή τον γερμανικό. Το γεγονός αυτό ενίσχυε τους ψυχικούς δεσμούς μεταξύ διοικητών και διοικουμένων και σε μεγάλο βαθμό ακύρωνε την προπαγάνδα του ΔΣΕ ότι οι στρατιώτες μάχονταν και σκοτώνονταν για να εξυπηρετήσουν αλλότρια συμφέροντα.

Εάν μάλιστα εξεταστεί η προέλευση όσων διέτελεσαν Α/ΓΕΣ ή διοικητές των μεγάλων σχηματισμών του στρατού τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, τότε διαπιστώνεται ότι η πλειοψηφία τους δεν προέρχονταν καν από τη Σχολή Ευελπίδων (βλέπε στρατηγοί Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος, Δημήτριος Γιατζής, Κωνσταντίνος Βεντήρης, Γεώργιος Κοσμάς). Από την άλλη πλευρά, αυτή η διαφορά προέλευσης, σε συνδυασμό με τα πολιτικά πάθη εκτιμάται ότι έπαιξαν το ρόλο τους στις αντιπάθειες που υπήρχαν μεταξύ των ανώτατων αξιωματικών, με δυσμενή αποτελέσματα στο αξιόμαχο του στρατεύματος. Πώς μπορεί κανείς να πει με βεβαιότητα ότι τα βιτριολικά σχόλια του Κιτριλάκη για τον Γιατζή το 1948 (για τα οποία έγινε λόγος στο σχετικό κεφάλαιο) δεν είχαν και μια δόση υπεροψίας του αξιωματικού που προέρχεται από την Ευελπίδων απέναντι σε έναν αξιωματικό που ξεκίνησε ως εθελοντής;

Τώρα όσον αφορά στην ύπαρξη μυστικών οργανώσεων αξιωματικών και συγκεκριμένα του ΙΔΕΑ, μπορεί να ειπωθεί ότι το ελληνικό πολιτικό και στρατιωτικό κατεστημένο ανέχονταν την ύπαρξη μιας οργάνωσης, η οποία δρούσε συνωμοτικά και αποτελούσε κίνδυνο για το δημοκρατικό πολίτευμα, για τον απλούστατο λόγο ότι ο ακραιφνής αντικομμουνισμός των αξιωματικών εξασφάλιζε την πολιτική αξιοπιστία του στρατεύματος. Παρόλο που η ύπαρξη του ΙΔΕΑ ήταν γνωστή τόσο στην πολιτική όσο και στη στρατιωτική ηγεσία, εν τούτοις σε καμία περίπτωση δεν κινήθηκαν πειθαρχικές και ποινικές διαδικασίες εναντίον των μελών της οργάνωσης. Με αυτό τον τρόπο όμως η πολιτική ηγεσία εξέθρεψε «το αυγό του φιδιού», το οποίο έκανε την πρώτη εμφάνισή του στις 31 Μαΐου 1951 και εκκολάφθηκε το 1967. Η τοποθέτησή των μελών του ΙΔΕΑ στις μάχιμες μονάδες σήμαινε ότι το στράτευμα θα συνέχιζε να μάχεται μέχρι την τελική επικράτησή του εναντίον των κομμουνιστών, ενώ παράλληλα θα υπήρχε συνεχής επαγρύπνηση προκειμένου να μην επαναληφθούν τα διαλυτικά φαινόμενα της Μέσης Ανατολής. Ήταν πλέον

βέβαιο ότι δεν επρόκειτο να υπάρξουν άλλες οργανώσεις της αριστεράς όπως η ΑΣΟ. Για τους αξιωματικούς και οπλίτες που προέρχονταν από την αριστερά ή δεν είχαν εκδηλώσει πολιτικές προτιμήσεις κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οι επιλογές ήταν εξαιρετικά περιορισμένες. Έπρεπε να μείνουν και να πολεμήσουν εναντίον των ανταρτών, χωρίς να έχουν τη δυνατότητα αμφισβήτησης των διαταγών και να κρατούν το στόμα τους κλειστό. Σε αντίθετη περίπτωση τους περίμενε το στρατοδικείο και η εκτέλεση ή η Μακρόνησος.

Όσον αφορά στους στρατεύσιμους, περιπτώ να ειπωθεί ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μαχητών του ΕΣ που πολέμησαν στον Εμφύλιο δεν ήταν εθελοντές, αλλά στρατεύτηκαν εκόντες – άκοντες από το επίσημο ελληνικό κράτος για να πολεμήσουν εναντίον άλλων Ελλήνων. Οι όποιοι πολεμιστές στρατεύθηκαν εθελοντικά στις τάξεις του, προέρχονταν κυρίως από όσους είχαν στρατευθεί στον καιρό της Κατοχής και αμέσως μετά, με τα τάγματα ασφαλείας, τις αντικομμουνιστικές οργανώσεις και τις ακροδεξιές συμμορίες, θέλοντας με αυτό τον τρόπο να «ξεπλύνουν» το αμαρτωλό παρελθόν τους και να επανενταχθούν αποκαθαρμένοι στην ελληνική κοινωνία.

Γενικά μπορεί να ειπωθεί ότι, μπορεί ο πόλεμος να ήταν αντιδημοφιλής και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα να ένιωθαν εγκλωβισμένα που καλούνταν να συμμετάσχουν σε έναν Εμφύλιο Πόλεμο, αλλά σε όλη τη διάρκειά του ο ΕΣ δεν αντιμετώπισε εκτεταμένα φαινόμενα άρνησης στρατεύσης ή λιποταξιών που θα κλόνιζαν το οικοδόμημα και θα οδηγούσαν σε κατάρρευση. Βέβαια στα αρχικά στάδια του πολέμου και κυρίως το 1946 οι αυτοβολίες στρατιωτικών στους αντάρτες, ή τα περιστατικά ανυποταξίας, κυρίως από αριστερούς, δεν ήταν σπάνια φαινόμενα, αλλά σταδιακά λιγόστευαν όσο προχωρούσε ο πόλεμος και διαφαίνονταν η τελική επικράτηση της κυβερνητικής παράταξης. Από την άλλη πλευρά το 1948 είχε γίνει εμφανές ότι δεν υπήρχε άλλη λύση στο ελληνικό δράμα, από την πλήρη επικράτηση της μιας πλευράς πάνω στην άλλη. Οι έφεδροι του ΕΣ ήθελαν να τελειώσει αυτός ο πόλεμος, ώστε να μπορέσουν να αποστρατευτούν και να γυρίσουν στα σπίτια τους και να προχωρήσουν τη ζωή τους. Ο δρόμος όμως για εκεί περνούσε από τη νίκη τους επί του ΔΣΕ. Συνειδητοποιούσαν ή διαισθάνονταν ότι ο ΔΣΕ δεν μπορούσε να επικρατήσει. Έβλεπαν με τα ίδια τους τα μάτια τα αποτελέσματα της αμερικανικής βοήθειας και τις προοπτικές για ένα καλύτερο μέλλον που προδιαγράφονταν με την πρόσδεση στο αμερικανικό άρμα και τις ευκαιρίες

που διανοίγονταν από τα αμερικανικά κονδύλια. Γενικά μπορεί να ειπωθεί, ότι το ηθικό των δύο εμπόλεμων ακολούθησε αντίστροφη πορεία στη διάρκεια του πολέμου. Αρχικά το ηθικό του στρατού ήταν χαμηλό και σταδιακά, όσο αποκτούσε αυτοπεποίθηση και άρχιζε να προβάλλει το τέλος του πολέμου, ανέβαινε. Αντίστροφα ο ΔΣΕ ξεκίνησε με πίστη στη νίκη και ελπίδες ότι μπορούσε να καταφέρει το αδύνατο και να ανατρέψει τους συσχετισμούς ισχύος που είχαν επιβληθεί στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου. Όσο περνούσε ο καιρός και διαψεύδονταν οι ελπίδες του και άρχισε να προβάλλει το φάσμα της ήττας και η απόγνωση για το τι θα έφερνε το μέλλον, αυτό άρχισε να πέφτει, μέχρι που το καλοκαίρι του 1949 κατέρρευσε εντελώς. Τελικά, για να χρησιμοποιήσω τον τίτλο του βιβλίου του Πολυμέρη Βόγλη, ήταν μία «αδύνατη επανάσταση».

Αναφορικά με την ΒΜΜ, μπορεί να ειπωθεί ότι εξυπηρέτησε από την αρχή της ανάπτυξής της τόσο πολιτικούς όσο και στρατιωτικούς σκοπούς. Από τη μία πλευρά υπηρετούσε την υψηλή στρατηγική της Μεγάλης Βρετανίας για τη διατήρηση της Ελλάδας εκτός της επιρροής της ΕΣΣΔ και των αδελφών κομμουνιστικών καθεστώτων της υπόλοιπης βαλκανικής χερσονήσου. Από την άλλη πλευρά αποτέλεσε το όργανο για την ανασυγκρότηση του οργάνου υλοποίησης της παραπάνω στρατηγικής, που ήταν ο ΕΣ. Οι μέθοδοι και οι τακτικές που ανέπτυξε προκειμένου να πετύχει τους σκοπούς της άλλαξαν με την πάροδο του χρόνου και την εξέλιξη του Εμφυλίου Πολέμου, αλλά ο στρατηγικός αντικειμενικός σκοπός της αποστολής παρέμεινε ο ίδιος. Αυτός ήταν ο μετασχηματισμός του ΕΣ σε μία δύναμη ικανή να πολεμήσει και να νικήσει τον ΔΣΕ, εξασφαλίζοντας στο πεδίο της μάχης το πολιτικό αποτέλεσμα του πολέμου.

Η οικονομική εξασθένηση της Μεγάλης Βρετανίας δεν της επέτρεψε να διατηρήσει την πρωτοκαθεδρία στη λήψη αποφάσεων γύρω από τις ελληνικές υποθέσεις και για το λόγο αυτό αναγκάστηκε να παραχωρήσει τη θέση της στις ΗΠΑ, οι οποίες ανέλαβαν την πρωτοκαθεδρία στον αντικομμουνιστικό αγώνα κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Η διαπίστωση της αδυναμίας των Βρετανών να υπερασπιστούν αυτόνομα τα αυτοκρατορικά συμφέροντά τους στην Ελλάδα και η επίκληση στη συνδρομή των Αμερικανών, προκάλεσαν μία απογοήτευση στους θιασώτες του πάλαι ποτέ αυτοκρατορικού μεγαλείου. Το πέρασμα της σκυτάλης στους Αμερικανούς έγινε με μια δόση απογοήτευσης από τους ηγετικούς και στρατιωτικούς κύκλους της χώρας, ιδίως την περίοδο που ήταν αρχηγός του Αυτοκρα-

τορικού Γενικού Επιτελείου ο στρατάρχης Μοντγκόμερι, ο οποίος δεν είχε και την καλύτερη γνώμη γι' αυτούς. Η υπεράσπιση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν πλέον εφικτή με βάση της πληθυσμιακές και οικονομικές δυνατότητες της κυβέρνησης της Μεγάλης Βρετανίας. Έλειπε επίσης και η θέληση από τον πληθυσμό και την άρχουσα τάξη για την υπεράσπισή της. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από τις αντιδράσεις που υπήρχαν εντός του Βρετανικού Κοινοβουλίου για την αποστολή προσωπικού υλικών και μέσων στην Ελλάδα, ή για τον τρόπο που χειρίζονταν την κρίση η κυβέρνηση.

Παρόλο που οι εμπειρίες των Βρετανών στην Ελλάδα δεν οδήγησαν στη δημιουργία ενός επεξεργασμένου δόγματος αντανταρτοπολέμου, εν τούτοις οι εμπειρίες και τα διδάγματα από τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο δεν ξεχάστηκαν. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν στην Ελλάδα, όπως ήταν οι εκκενώσεις των χωριών, οι επιχειρήσεις για την εξάρθρωση των υποστηρικτικών δικτύων των ανταρτών, η χρησιμοποίηση μονάδων καταδρομών που δρούσαν στις περιοχές των ανταρτών, η δημιουργία παραστρατιωτικών τμημάτων για την άμυνα των οικισμών βρήκαν εφαρμογή και στη Μαλαισία. Δεν ήταν τυχαίο άλλωστε ότι ο διοικητής της BMM την περίοδο 1951 – 1952, υποστράτηγος Περόουν (L. E. C. M. Perowne), ανέλαβε τη διοίκηση μιας από τις τέσσερις στρατιωτικές περιοχές στη χώρα της ΝΑ Ασίας. Επίσης μονάδες ή άτομα που είχαν αναπτυχθεί στην Ελλάδα στη διάρκεια του Εμφυλίου μεταστάθμευσαν στη Μαλαισία, προκειμένου να μεταδώσουν την εμπειρία τους, όπως ήταν το 1^ο τάγμα του συντάγματος Σάφοκ (1st Battalion Suffolk Regiment) και μέλη της SAS. Μπορεί βέβαια κάποιος να ισχυριστεί ότι οι βάσεις για τη δημιουργία του βρετανικού δόγματος COIN (Counterinsurgency/ καταστολή εξεγέρσεων) τέθηκαν στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940 στην Ελλάδα, ενώ ο εμφύλιος «έσωσε» τη SAS (το πλέον επίλεκτο τμήμα του βρετανικού στρατού) από τη διάλυση⁹¹¹.

Πολλοί επικριτές της βρετανικής συμβολής στην αναδιοργάνωση του ΕΣ, με πιο χαρακτηριστικό τον Ζαφειρόπουλο, εκτιμούσαν ότι από το 1945 έως το 1947 η BMM αναμίχθηκε στα εσωτερικά ζητήματα του στρατού, σε βάρος της αποστολής και του κύρους της, με αποτέλεσμα να καταστεί αντιπαθής σε μεγάλη μερίδα του στρατεύματος και να γίνει αιτία προστριβών. Η ανάμειξή της την κατέστησε συνυπεύθυνη για τις αποτυχίες στα πρώτα έτη του πολέμου, διότι επέβαλε διοικήσεις

⁹¹¹ Για τη σύνδεση αυτών των δύο πολέμων και τη σχέση τους με την ανάπτυξη του σύγχρονου βρετανικού δόγματος COIN, βλέπε Tim Jones, *Postwar Counterinsurgency and the SAS*.

ακατάλληλες και χωρίς να λάβει υπόψη της το χαρακτήρα, τις ικανότητες και την προηγούμενη πολεμική τους δράση, καθώς και για την επιβολή εσφαλμένων απόψεων που δεν λάμβαναν υπόψη τους τον ελληνικό χαρακτήρα. Σε αυτό έφταιγαν και οι αδύναμες ηγεσίες οι οποίες δεν είχαν το ηθικό ανάστημα να επιβάλλουν τη θέλησή τους. Όμως ο Ζαφειρόπουλος αναγνώριζε τη συμβολή της στην παροχή συμβουλών και κατευθύνσεων για την οργάνωση του στρατεύματος, καθώς και για τους ενδεδειγμένους τρόπους αντιμετώπισης των ανταρτών⁹¹².

Ο Πετζόπουλος εκτιμούσε ότι οι Βρετανοί δεν είχαν συνειδητοποιήσει τις πραγματικές ανάγκες του στρατού για τη διεξαγωγή του πολέμου, με αποτέλεσμα να προσπαθούν να δημιουργήσουν ένα στράτευμα που αντανάκλούσε τη δομή και την οργάνωση του βρετανικού στρατού, σε μία χώρα που ήταν εξαιρετικά φτωχή για τη συντήρησή του. Υπήρχε δυσανάλογα μεγάλος αριθμός αξιωματικών και βοηθητικών υπηρεσιών καθώς και οχημάτων, ενώ απαιτούνταν μεταφορικά ζώα και περισσότεροι μάχιμοι, παράγοντες οι οποίοι πολύ λίγο συνέβαλαν στην επαύξηση της μαχητικής ισχύος του ΕΣ⁹¹³.

Η άφιξη των Αμερικανών στο προσκήνιο θα ήταν λάθος να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι το 1947 τελείωσε η βρετανική ανάμειξη στις ελληνικές υποθέσεις. Στην πραγματικότητα, τόσο η ελληνική, όσο και η βρετανική πλευρά συνέχισαν να διατηρούν στενούς δεσμούς μέχρι το 1952. Τα βρετανικά στρατεύματα αποχώρησαν από τη χώρα το 1951 και η ΒΜΜ καταργήθηκε το επόμενο έτος. Όπως αναφέρει και η Δελαπόρτα: «βραχυπρόθεσμα η ανάληψη του ελληνικού οικονομικού βάρους από τους Αμερικανούς, δεν υπέσκαψε τη βρετανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα, αλλά αντιθέτως η θέση της Βρετανίας ενισχύθηκε με την αμερικανική υποστήριξη»⁹¹⁴. Σε όλη της διάρκεια των ετών 1950 – 1951, παρόλο που η ΒΜΜ διατήρησε στενές σχέσεις με τον ΕΣ, η αυξανόμενη δύναμη της JUSMAG, παράλληλα με τη μείωση της δύναμης της πρώτης, σήμαινε ότι σταδιακά ολοένα και περισσότερες αρμοδιότητες μεταβιβάζονταν στην αμερικανική αποστολή. Τον Μάρτιο 1950 η ΒΜΜ διέθετε μόνο 60 μέλη. Τον επόμενο χρόνο, στις 18 Απριλίου 1951, υπήρξε συμφωνία η οποία καθόριζε τις σχέσεις και αρμοδιότητες μεταξύ της JUSMAG και της ΒΜΜ, σύμφωνα με την οποία η πρώτη ανέλαμβανε τη χρηματοδότηση, εφοδιασμό και επιχειρησιακή εκπαίδευση του ΕΣ, ενώ η δεύτερη τη βασι-

⁹¹² Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 87 – 89.

⁹¹³ Θωμάς Πετζόπουλος, *Τραγική Πορεία*, σελ. 97 – 101.

⁹¹⁴ Eleftheria, Delaporta, *The Role of Britain in Greek Politics*, σελ. 174.

κή, προκεχωρημένη και τεχνική εκπαίδευση των Όπλων και Σωμάτων, καθώς και την εκπαίδευση στις πληροφορίες⁹¹⁵. Φυσικά οι διαφορές μεταξύ των δύο αποστολών παρέμειναν και ενώ οι Βρετανοί έτειναν να εξετάζουν τα διάφορα θέματα από καθαρά στρατιωτική οπτική, οι Αμερικανοί λάμβαναν υπόψη τους και τον οικονομικό αντίκτυπο, γεγονός που πολλές φορές οδηγούσε σε ανορθόδοξους συμβιβασμούς. Πάντως παρ' όλες τις επιφανειακές τους διαφορές, η σύμπτωση των συμφερόντων των δύο πλευρών (Αμερικανών και Βρετανών), κατέληξε ώστε η μία πλευρά να είναι διατεθειμένη να βοηθήσει την άλλη.

Για τους βετεράνους πολεμιστές ο πόλεμος έπρεπε να έχει ένα νόημα. Τουλάχιστον αυτοί σε αντίθεση με τους βετεράνους του ΔΣΕ είχαν την παρηγοριά ότι ανήκαν στην παράταξη που κέρδισε τον πόλεμο. Άλλωστε όπως σοφά είπε ο Μαξ Κλέλαντ (Max Cleland), βετεράνος και ανάπηρος του πολέμου του Βιετνάμ: «ο στρατιώτης δεν έχει ευκαιρία να επιλέξει τον πόλεμο στον οποίο θα πολεμήσει. Ο πόλεμος επιλέγει αυτόν. Όταν έχεις τραυματιστεί στον πόλεμο και υποφέρεις, και μόνο το γεγονός ότι ζεις ακόμα μία ημέρα – ακόμα μία ώρα – είναι με πολλούς τρόπους μία πράξη πίστης ότι με κάποιο τρόπο όλα θα γίνουν όπως πρέπει, ότι υπάρχει ένα νόημα και σκοπός πίσω από όλο αυτό»⁹¹⁶. Όταν τελείωσαν οι μάχες και ακολούθησε η αποστράτευση των μαχητών και να ξεκινήσει πλέον η ανασυγκρότηση της χώρας, οι στρατιώτες που γύρισαν πίσω από τον πόλεμο ήξεραν ότι είχαν την υποστήριξη του καθεστώτος. Μπορεί να μην υπήρχαν δυνατότητες πλουσιοπάροχων υλικών αμοιβών, αλλά οι πρώην στρατιώτες στελέχωσαν τις δημόσιες υπηρεσίες, τα σώματα ασφαλείας, τις υπηρεσίες κοινής ωφέλειας και κάθε είδους τομέα στον οποίο η πρόσληψη απαιτούσε κρατική άδεια. Σύμφωνα με τον Νόμο 751/1948, όσοι είχαν υπηρετήσει στις ένοπλες δυνάμεις και πληρούσαν τις προϋποθέσεις που αυτός έθετε, μπορούσαν να προσληφθούν σε θέσεις του δημόσιου και ευρύτερου δημόσιου τομέα, ενώ και επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα

⁹¹⁵ British National Archives, WO 202/908, *History of British Military Mission to Greece*. Σύμφωνα με το αρχείο, οι Έλληνες αξιωματικοί των Σωμάτων αντιμετώπιζαν προβλήματα στην εκπαίδευσή τους, καθώς η ορολογία/ορισμοί που χρησιμοποιούσαν ήταν αυτή του Βρετανικού Στρατού, η οποία έπρεπε να αλλάξει μετά την είσοδο του αμερικανικού υλικού.

⁹¹⁶ Ο Max Cleland πολέμησε στο Βιετνάμ το 1968, όπου και τραυματίστηκε βαρύντατα, χάνοντας τα δύο του πόδια και το ένα του χέρι. Στη συνέχεια εκλέχτηκε για πολλές θητείες στην Βουλή της Γεωργίας και το Κογκρέσο, ενώ το 2009 ο Πρόεδρος Obama τον διόρισε πρόεδρο της Επιτροπής Αμερικανικών Πολεμικών Μνημείων (American Battle Monuments Commission), που επιβλέπει τη συντήρηση των τάφων και άλλων μνημείων στη μνήμη των νεκρών Αμερικανών στρατιωτικών ανά τον κόσμο. Το σχόλιό του προέρχεται από συνέντευξή του στο τεύχος Δεκεμβρίου 2009 του περιοδικού VIETNAM. Βλέπε Marc Leepson, (2009), Interview – Max Cleland, Author of Heart of a Patriot, on Surviving Vietnam, *Vietnam*, 22(4), σελ. 15 – 17.

έπρεπε να προσλαμβάνουν έναν αριθμό βετεράνων σε σχέση με το σύνολο του προσωπικού τους. Αντίστοιχη μέριμνα λαμβάνονταν και για τα μέλη των οικογενειών, όσων είχαν σκοτωθεί ή πεθάνει κατά τις επιχειρήσεις⁹¹⁷. Η διείσδυση του στρατού θεσμικά στην πολιτική οικονομική ζωή εξασφαλιζόνταν, σύμφωνα με τον παραπάνω νόμο, μέσω του Κεντρικού Συμβουλίου Προστασίας των Απολυομένων που είχε συσταθεί στο Υπουργείο Εργασίας και προέβλεπε την ύπαρξη ενός αξιωματικού της Διεύθυνσης Βιομηχανικής Επιστρατεύσεως του υπουργείου Στρατιωτικών, βαθμού τουλάχιστον ταγματάρχη και ο οποίος υποδεικνύονταν από τον υπουργό Στρατιωτικών. Στην έδρα κάθε νομαρχίας (πλην Αττικής) υπήρχε *Τοπικό Συμβούλιο Προστασίας των Απολυομένων εκ των Τάξεων του Στρατού*, το οποίο περιελάμβανε στη σύνθεσή του έναν αξιωματικό του ΕΣ ή της Χωροφυλακής. Στα Συμβούλια αυτά μπορούσαν να προσφεύγουν οι απολυόμενοι για την υποβολή αίτησης εύρεσης εργασίας, υποβάλλοντας τα σχετικά δικαιολογητικά, ένα εκ των οποίων ήταν και το *Πιστοποιητικό Νομιμοφροσύνης* που εκδίδονταν από την αρμόδια στρατιωτική αρχή. Το ίδιο πιστοποιητικό νομιμοφροσύνης ήταν απαραίτητο και για τα μέλη των οικογενειών των φονευθέντων στρατιωτών, προκειμένου να μπορούν να διορισθούν σε κάποια εργασία. Είναι λογικό να υποθέσει κανείς, ότι όσοι στρατεύσιμοι είχαν υπηρετήσει ως κρατούμενοι στην Μακρόνησο και δεν είχαν υποβάλει *Δήλωση Μετάνοιας*, αποκλείονταν από τις παραπάνω πρόνοιες του νόμου. Από την άλλη πλευρά οι ηττημένοι και όσοι σχετιζόνταν με αυτούς, πέρα από τις διώξεις που υφίσταντο, ήταν αποκλεισμένοι από κάθε σχέση εργασίας που σχετιζόταν με τον δημόσιο τομέα. Γι' αυτούς πολλές φορές οι μόνες επιλογές που υπήρχαν ήταν η μετανάστευση, η πρόσληψη σε χαμηλά αμειβόμενες δουλειές ή η αυτοαπασχόληση. Παρατηρήθηκε έτσι το παράδοξο οι στυλοβάτες της Δεξιάς παράταξης να γίνονται κρατικοδίαιτοι και να υποστηρίζουν έναν ισχυρά παρεμβατικό κρατικό τομέα, ενώ οι οπαδοί της Αριστεράς να σταδιοδρομούν στην μικρή επιχειρηματικότητα.

Τελειώνοντας, θα πρέπει να τονισθεί ότι ο σκληρός πυρήνας του σημερινού ΕΣ είναι απόγονος των θεσμών που δημιουργήθηκαν, σε συνεργασία με την ΒΜΜ, την παραγμένη εκείνη περίοδο. Εάν εξαιρέσουμε τις μεραρχίες και τα σώματα στρατού, όλες οι υπόλοιπες μονάδες του ΕΣ ιδρύθηκαν την περίοδο του Εμφυλίου,

⁹¹⁷ ΦΕΚ, Αριθμός Φύλλου 201, Τεύχος Α', 10 Αυγούστου 1948, Νόμος 751, *Περί Προστασίας των Απολυομένων εκ των Υπηρετούντων ή Υπηρετησάντων εις τας Τάξεις του Στρατού κατά την Διάρκειαν της Παρούσης κατά του Έθνους Συμμοριακής Δράσεως*.

ενώ τότε τέθηκαν και τα θεμέλια της οργάνωσης του στρατού, τα οποία με κάποιες αλλαγές ισχύουν μέχρι σήμερα. Από τη στολή υπ' αριθμ. «8β» (τη γνωστή battle-dress) και τις ασκήσεις πυκνής τάξης, μέχρι τον κύριο κορμό του στρατιωτικού κανονισμού ΣΚ 20 – 1 «Γενικός Κανονισμός Υπηρεσίας στο Στρατό», τον βαθμό του ταξιάρχου και το κλιμάκιο της ταξιαρχίας και πλήθος άλλων πρακτικών, δομών και κανονισμών, η βρετανική επίδραση είναι παρούσα, παρόλη την υιοθέτηση αμερικανικών και νατοϊκών προτύπων στα χρόνια που ακολούθησαν.

Η παρούσα διατριβή σε καμία περίπτωση δεν θεωρείται ότι καλύπτει πλήρως το θέμα, απλώς το φωτίζει. Τη θεωρώ ως μια σκυτάλη που πρέπει να περάσει σε άλλους ερευνητές – ιστορικούς, που θα αναδείξουν άλλες πτυχές και θα διορθώσουν τυχόν λάθη και αβλεψίες. Άλλωστε αυτός ήταν ο σκοπός της εξ αρχής.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ελληνική γλώσσα

3^η ΕΟΤ ή ΙΙΙ ΕΟΤ

3^η Ελληνική Ορεινή Ταξιαρχία ή Ταξιαρχία «ΡΙΜΙΝΙ»

A

ΑΚΑΜ	Ακόλουθος Άμυνας
Ανθλγός	Ανθυπολοχαγός
Ανθστής	Ανθυπασπιστής
Αντγος	Αντιστράτηγος
Ανχης	Αντισυνταγματάρχης
Αξκός	Αξιωματικός
ΑΣΔΑ	Ανωτέρα Στρατιωτική Διοίκησης Αθηνών
ΑΣΕΑ	Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Άμυνας

B

ΒΑΑ	Βρετανική Αεροπορική Αποστολή
ΒΑΝ	Βρετανική Αποστολή Ναυτικού
ΒΕΣΜΑ	Βασιλικός Ελληνικός Στρατός Μέσης Ανατολής
ΒΝ	Βασιλικό Ναυτικό
ΒΣΑ	Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή (δες και ΒΜΜ)

Γ

ΓΔΒΕ	Γενική Διοίκηση Βορείου Ελλάδος
ΓΕΑ	Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας
ΓΕΝ	Γενικό Επιτελείο Ναυτικού
ΓΕΠΣ	Γενικός Επιθεωρητής Στρατού
ΓΕΣ	Γενικό Επιτελείο Στρατού
ΓΚΕΑ	Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης Αξιωματικών (ή Αθηνών)
ΓΚΕΣ	Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης και Σχολών
ΓΠΥ	Γραφείο Πολιτικών Υποθέσεων
ΓΣ	Γενικό Στρατηγείο (του ΕΛΑΣ)
ΓΣΔΜΑ	Γενικόν Στρατηγείον Δυνάμεων Μέσης Ανατολής

Δ

ΔΔΒ	Διεύθυνση Διαβιβάσεων
ΔΕΔΜΑ	Διοίκηση Ελληνικών Δυνάμεων Μέσης Ανατολής
ΔΕΚΜ	Διεύθυνση Εθνοφρουράς Κεντρικής Μακεδονίας
ΔΕΜ	Διεύθυνση Εφοδιασμού – Μεταφορών
ΔΕΜ	Διοίκηση Ειδικών Μονάδων
ΔΕΠΛΗ	Δελτίο Πληροφοριών
ΔΙΤ	Διεύθυνση Ιππικού – Τεθωρακισμένων
ΔΜ	Διοικητική Μέριμνα
ΔΜΧ	Διεύθυνση Μηχανικού

Δνέας
ΔΠΒ
ΔΠΖ
ΔΣΕ
ΔΥΥ

Δεκανέας
Διεύθυνση Πυροβολικού
Διεύθυνση Πεζικού
Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας
Διεύθυνση Υγειονομικής Υπηρεσίας

Ε

ΕΑΜ
ΕΒΑ
ΕΓ
ΕΔ
ΕΔΕΜ
ΕΔΕΣ
ΕΗΔ
ΕΚ
ΕΚΕΜ
ΕΚΕΣ
ΕΛΑΣ
ΕΠ
Επχίας
ΕΣΑ
ΕΣΑ
ΕΣΑΣ
ΕΣ (ΕΕΣ)
ΕΣΕΑ
ΕΤΑΞ
ΕΤΟ

Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
Ελληνική Βασιλική Αεροπορία
Επιτελικό Γραφείο
Εθνική Δράσις
Εθνικόν Δημοκρατικόν Ελληνικόν Μέτωπον
Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
Εθνική και Ηθική Διαπαιδαγώγησις
Εθνικόν Κομιτάτο
Ελληνικό Κέντρο Εκπαίδευσης Μεσογείου
Ελληνικό Κέντρο Εκπαίδευσης Στρατού
Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
Εθνική Πολιτοφυλακή
Επιλοχίας
Εθνικός Στρατός Αθηνών
Ελληνική Στρατιωτική Αστυνομία
Εθνικός Σύνδεσμος Ανώτατων Σχολών
Ελληνικός Στρατός (ή και Ελληνικός Εθνικός Στρατός)
Ελληνικός Στρατός Ελληνικής Απελευθερώσεως
Ειδικό Τάγμα Αξιωματικών
Ειδικό Τάγμα Οπλιτών

Κ

ΚΒΕ
ΚΕΑ
ΚΕΙ
ΚΕΝ

Κέντρο Βασικής Εκπαίδευσης
Κυβερνητική Επιτροπή Απελευθερώσεως
Κέντρο Εκπαίδευσης Ισμαηλίας
Κέντρο Εκπαίδευσης Νεοσυλλέκτων

Λ

Λγός
ΛΓΜ
ΛΟΚ
ΛΟΜ
Λχίας

Λοχαγός
Λόχος Γενικών Μεταφορών
Λόχοι Ορεινών Καταδρομών
Λόχοι Ορεινών Μεταφορών
Λοχίας

Μ

ΜΑΔ
ΜΑΥ
ΜΕΑ
ΜΟΠ

Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεως
Μονάδες Ασφαλείας (ή Αυτασφαλείας) Υπαίθρου
Μονάδες Εθνικής Άμυνας
Μοίρα Ορειβατικού Πυροβολικού

ΜΟΣΒΗΠΕ	Μεικτή Ομάδα Στρατιωτικής Βοήθειας των Ηνωμένων Πολι- τειών προς την Ελλάδα
ΜΠ	Μεραρχία Πεζικού
ΜΠΠ	Μοίρα Πεδινού Πυροβολικού
<u>Π</u>	
ΠΑΑΒ	Πρόγραμμα Αμοιβαίας Αμυντικής Βοήθειας
ΠΔΚ	Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση
ΠΕ	Περιοχή Ευθύνης
ΠΕΑΝ	Πανελλήνιος Ένωσης Αγωνιζομένων Νέων
ΠΕΚΑΜ	Πανελλήνια Ένωση Κρατούμενων Αγωνιστών Μακρονήσου
ΠΖ	Πεζικό
ΠΟΥ	Πίνακας Οργάνωσης και Υλικού
<u>Ρ</u>	
ΡΑΝ	Ρωμυλία (ή Ρήλος), Αυλών, Νήσοι
<u>Σ</u>	
ΣΔ	Σταθμός Διοίκησης
ΣΔΑ	Στρατιωτική Διοίκησης Αττικής (και Αθηνών)
ΣΔΠ	Στρατιωτική Διοίκησης Πειραιώς
ΣΕΜ	Σώμα Εφοδιασμού – Μεταφορών
ΣΜΑ	Στρατηγείο Μέσης Ανατολής
ΣΜΧ	Σχολή Μηχανικού
ΣΟΗΠΕ	Στρατιωτική Ομάδα των Ηνωμένων Πολιτειών για την Ελλάδα
ΣΟΥ	Σώμα Οικονομικών Υπηρεσιών
ΣΠ	Σύνταγμα Πεζικού
ΣΠΚ	Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας
ΣΠΠ	Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού
ΣΣ	Σώμα Στρατού
ΣΤΥ	Σώμα Τεχνικών Υπηρεσιών
ΣΥΠ	Σώμα Υλικού Πολέμου
ΣΦΑ	Στρατιωτικά Φυλακεί Αθηνών
Σχης	Συνταγματάρχης
<u>Τ</u>	
ΤΑΓΣ	Τάγμα Ασφαλείας Γραμμών Συγκοινωνιών
Ταξχος	Ταξίαρχος
ΤΓΣ	Τέρματα Γραμμών Συγκοινωνιών
ΤΕ	Τάγμα Εθνοφυλακής και αργότερα Τάγμα Εθνοφρουράς
ΤΘ	Τεθωρακισμένα
ΤΠ	Τάγμα Πεζικού
ΤΣΕ	Τακτικό Συγκρότημα Εθνοφρουράς
Τχης	Ταγματάρχης

Υ

Υπξκοί	Υπαξιωματικοί
Υπλγός	Υπολοχαγός
Υπτγος	Υποστράτηγος

Σημείωση: Σύμφωνα με τη ελληνική στρατιωτική πρακτική, για την αρίθμηση των ταγμάτων, συνταγμάτων και ταξιαρχιών ΠΖ και ισοδύναμων κλιμακίων χρησιμοποιούνται αραβικοί αριθμοί (πχ 501 ΤΠ, 6^ο ΣΠ, 71 Α/Μ ΤΑΞ, 125 ΜΠΠ κλπ). Η αρίθμηση των Μεραρχιών και ταξιαρχιών τεθωρακισμένων γίνεται με Λατινικούς χαρακτήρες (πχ VIII ΜΠ, ΧΧ ΤΘΜ, XIII ΤΘΤ) και η αρίθμηση των Σωμάτων Στρατού με γράμματα του ελληνικού αλφάβητου (πχ Α΄ ΣΣ).

Αγγλική γλώσσα

A

AMAG	American Mission for Aid to Greece
AMFOGE	Allied Mission for the Observation of the Greek Elections

B

BLO	British Liaison Officer
BLU	British Liaison Units
BMM	British Military Mission
BNM	British Naval Mission
BPPM	British Police and Prisons Mission

C

CIGS	Chief of Imperial General Staff
CIMIC	Civil – Military Cooperation
COIN	Counter Insurgency

E

FBI	Federal Bureau of Investigation
------------	---------------------------------

G

GNA	Greek National Army
GOC	General Officer Commanding

H

HMG	His / Her Majesty Government
HMS	His / Her Majesty Ship

J

JUSMAG Joint United States Military Advisory Group
JUSMAPG Joint United States Military Advisory and Planning Group

M

MEC Middle East Command
ML Military Liaison

N

NAAFI Navy, Army, Air Force Institutes

O

OSS Office of Strategic Services

R

RAF Royal Air Force
RAF D Royal Air Force Delegation (αργότερα μετονομάστηκε σε Mission)
RAMC Royal Army Medical Corps
RE Royal Engineers
RHA Royal Horse Artillery
RMP Royal Military Police
RN Royal Navy
RNR Royal Norfolk Regiment
RTR Royal Tank Regiment
REME Royal Electrical and Mechanical Engineers

S

SAS Special Air Service
SBS Special Boat Squadron
SOE Special Operations Executive

U

UNRRA United Nations Relief and Rehabilitation Administration
UNSCOB United Nations Special Committee on the Balkans
USAG United States Army Group
USAMGG United States Army Military Group – Greece

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΠΗΓΕΣ

α. Αρχείο Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΓΕΣ/ΔΙΣ):

4 – 4B/A, 10/A, 17/A, 137/A, 314/A, 908A/E, 913/A, 917/Z, 918/Γ, 928/B, 1001/A, 1001/Γ, 1004/Γ, 1005/A, 1005/ΣΤ, 1006/Δ, 1008/Γ, 1009/A, 1010/A, 1012/A, 1014/A, 1016/A, 1020/B, 1021/A, 1021/B, 1021/Γ, 1032/A, 1043/A, 1046/B, 1049/Δ, 1067/B, 1084/B, 1084/E, 1200/A, 1220/A, 1222/A, 1223/B, 1264/Γ, 1268/A, 1268/B, 1268/Γ, 1271/B, 1271/Γ, 1272A/B1, 1272A/B2, 1284/B, 1290/Γ, 1292/A, 1487/Γ, 1491/B, 1492/B, 1492/Γ, 1492/Δ, 1507/A, 1508/I, 1553/A, 1553/B, 1554/A, 1566/A, 1566/Δ, 1809/A, 1911/A, 1923/A, 1935/A, 1936/A

β. The National Archives (Public Records Office / PRO)

War Office (WO): 202, 204, 229, 400

Foreign Office (FO): 216, 371

Records of Special Operations Executive (HS): 9/1353

γ. National Archives and Records Administration (NARA)

Harry S. Truman Library, *Henry Grady Papers*, Box 2, 1948

δ. Ψηφιοποιημένο Αρχείο ΑΣΚΙ

Κ 147

Δελτίο Ειδήσεων ΔΣΕ

ε. Ψηφιοποιημένο Αρχείο ΓΑΚ Θεσσαλονίκης

ΑΠ 13446/16 -08 – 1948

ΑΠ 12836/06 – 08 – 1948

στ. Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμοι 1 – 16, ΓΕΣ/ΔΙΣ Αθήνα, 1998 (ανατύπωση 2006)

ζ. Αρχεία Εθνικής Αντίστασης, Τόμοι 1 – 8, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1998

η. Φύλλα Εφημερίδας της Κυβέρνησης (ΦΕΚ)

2. ΤΥΠΟΣ

α. Ελληνικός

Ελευθερία (1944, 1945, 1946, 1947, 1948)

Εμπρός (1946, 1947, 1948)

Ριζοσπάστης (1944, 1946, 1947, 2008)

Αλήθεια (1948)

Η Σημερινή (1948)

Νεολόγος Πατρών (1948)

β. Ξένος

Altoona Mirror (1948)

East Liverpool Review (1947)

Evening Independent (1947)

Hamilton Journal (1948)

Moberly Monitor Index (1947)

Portsmouth Times (1947)

The Brownsville Herald (1947)

The Lowell Sun (1945, 1948)

Όλες οι εφημερίδες που αναφέρονται παραπάνω είναι προσβάσιμες μέσω της ιστοσελίδας: <http://newspaperarchive.com/tags>, την 9 Ιουνίου 2016 (Η πρόσβαση στα ηλεκτρονικά αρχεία των εφημερίδων της ιστοσελίδας απαιτεί εγγραφή και συνδρομή)

3. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΣΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΩΝ IMPERIAL WAR MUSEUMS (IWM)

Baron, John Frederick, 24620, 18/02/2003, <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80023972>

- Deller, William Charles*, 18047, 16/05/1998, <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80017311>
- Dillon, Brian Edevrain*, 23787, 08/2002, <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80022012>
- Hobson, George Leonard*, 16853, 01/10/1996, <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80016292>
- Howard, John Thulstan Collins*, 16057, 06/1996, <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80015581>
- Jarvis, Evangelia*, 21120, 03/04/2001, <http://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80020142>
- Lister, Thomas*, 12825, 1992, <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80012648>
- Lord, Derek Edward Gerard*, 12289, 21/10/1991, <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80012024>
- Lummis, E. T.*, 13916/1994, Reel 11, <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80013621>,
- Notley, James Thomas Benedictus*, 18565, 20/10/1998, <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80024520>

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α. Βιβλία στην Ελληνική Γλώσσα

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον – Το Τέλος μιας Εποποιίας (Απρίλιος 1941), ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1959

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Η Εκκαθάρισις της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1970

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Πρώτον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1946, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1971

Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα (Ιούλιος 1944 – Δεκέμβριος 1945), ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1973

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Επιχειρήσεις του Γ' Σώματος Στρατού (1947 – 1949), ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1976

Το Εκστρατευτικόν Σώμα Ελλάδος εις Κορέαν (1950 – 1955), ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1977

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Δεύτερον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1947 (Εις την Ηπειρωτικήν Ζώνην Ευθύνης των Α' και Β' Σωμάτων Στρατού), ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1980

Εφοδιασμοί Στρατού εις Υλικά Οπλισμού και Πυρομαχικών Πυροβολικού και Πεζικού κατά τον Πόλεμον 1940 – 1941, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1982

Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή (1941 – 1945) (Ελ Αλαμείν, Ρίμνι, Αιγαίο), ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1995

Ιστορία του Ελληνικού Στρατού (1821–1997), ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1997

Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού (1821 – 1954), Αθήνα, 2005

Μνήμες Πολέμου 1897 – 1974, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 2005

Ο Οπλισμός του Ελληνικού Στρατού (1868 – 2004), ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 2006

ΣΚ (Στρατιωτικός Κανονισμός) 900 – 23, *Ιστορία Ιππικού – Τεθωρακισμένων*, Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού (ΤΥΕΣ), Αθήνα, 1995

ΣΚ 900 – 21, *Η Ιστορία του Πεζικού*, Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού (ΤΥΕΣ), Αθήνα, 2014

ΣΚ 30 – 1Α, Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού (ΤΥΕΣ), *Η Σχεδίαση στον Στρατό Ξηράς*, Αθήνα, 2014

Αποστολίδης, Ρένος, *Ο Α2: 20 και μία Μαρτυρίες του Εμφυλίου*, Εστία, Αθήνα, 2007

-/-, *Πυραμίδα 67: Το Βιβλίο του Εμφυλίου*, Εστία, Αθήνα, 2010

Αποστολόπουλος, Βασίλης, *Το Χρονικό μιας Εποποιίας. Ο ΔΣΕ στη Ρούμελη, Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα, 2006

Βαρδινογιάννης, Βαρδής, Σ.Φ.Α., *Μακρόνησος Οχτώβρης 1948 – Μάης 1949*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1982

Βερέμης, Θάνος, *Οι Επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική, 1916 – 1936*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1983

-/-, (μτφρ. Σίλια Παπαθανασοπούλου), *Ο Στρατός στην Ελληνική Πολιτική – Από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Κούριερ, Αθήνα, 2000

Βλάσση – Θεοδωρικάκου, Αλεξάνδρα, *Οι Μνήμες Μένουν Ζωντανές. Οι Αναμνήσεις μιας 17χρονης Ανταρτοπούλας του ΔΣΕ*, Εντός, Αθήνα, 1997

- Βόγλης, Πολυμέρης, *Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας – Οι Πολιτικοί Κρατούμενοι στον Εμφύλιο Πόλεμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004
- //-, (2007), Κομμένα Κεφάλια, *Αρχειοτάξιο*, 9, σελ. 80 – 83
- //-, *Η Ελληνική Κοινωνία στην Κατοχή*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010
- //-, *Η Αδύνατη Επανάσταση, Η Κοινωνική Δυναμική του Εμφυλίου Πολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014
- Γελαδόπουλος, Φίλιππος, *Μακρόνησος, Η Μεγάλη Σφαγή του 1948*, Αλφειός, Αθήνα, 1994
- Γεροζήσης, Τριαντάφυλλος, *Το Σώμα των Αξιωματικών και η Θέση του στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία, 1821 – 1975*, Τόμος Β΄, Δωδώνη, Αθήνα, 1996
- Γληνός, Δημήτριος, *Τι Είναι και τι Θέλει το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο*, Ο Ρήγας, Αθήνα, 1944, προσβάσιμο στο <https://www.scribd.com/document/50126977/>, την 20 Ιουν 17
- Γρηγοριάδης, Σόλων, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Τόμος Β΄ Εμφύλιος – Ανένδοτος (1945 – 1967), Polaris, Αθήνα, 2010
- Γούναρης, Βασίλης, Καλύβας, Στάθης, Στεφανίδης, Ιωάννης (επιμ.), *Ανορθόδοξοι Πόλεμοι: Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Πατάκη, Αθήνα, 2010
- Δεμερτζής, Νίκος, Πασχαλούδη Ελένη, Αντωνίου Γιώργος (επιμ.), *Εμφύλιος Πόλεμος: Πολιτιστικό Τραύμα*, Τόμος 3, Το Βήμα / Άλτερ Έγκο, Αθήνα, 2019
- Δημακόπουλος Γεώργιος, (2003), Η Στρατιωτική Επιτελική Εκπαίδευσις εις την Ελλάδα, *Παρνασσός*, Τόμος ΜΕ, σελ. 5 – 116
- Δημητράκης, Παναγιώτης, (2012), Δυνάμεις Καταδρομών και SAS, Η Εμπλοκή των Βρετανικών Ειδικών Δυνάμεων στον Εμφύλιο, *Μάχες και Στρατιώτες*, 9, σελ. 8 – 19
- Δοξιάδης, Κωνσταντίνος, *Αι Θυσίαι της Ελλάδος στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Τόμοι 1 – 2, Καθημερινή, Αθήνα, 2014
- Ζαούσης, Αλέξανδρος, *Η Τραγική Αναμέτρηση 1945 – 1949, Ο Μύθος και η Αλήθεια*, Ωκεανίδα, Αθήνα, 2014
- Ζαφειρόπουλος, Δημήτριος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών 1945 – 1949*, Αθήνα, (χωρίς εκδότη), 1956
- Ιατρίδης, Ιωάννης, *Εξέγερση στην Αθήνα*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη ΑΒΕ, Αθήνα, 2013

- //-(επιμ.), (μτφρ. Αριστέα Παρίση), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945 – 1949*, Ολκός, Αθήνα, 2002
- Καλλιβρετάκης, Λεωνίδα, *Ο Θάνατος ενός Ταξίαρχου*, Φιλίστωρ, Αθήνα, 2001
- Καπανιάρης, Αλέξανδρος, *Δημήτριος Κασλός: Η Στρατιωτική Διαδρομή, το Πρόσωπο, η Εποχή*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Τρικάλων, Δήμος Ζαγοράς, Δήμος Καρδίτσας, Βόλος, 2009
- Καραγιάννης, Γεώργιος, *1940 – 1952 Το Δράμα της Ελλάδος. Έπη και Αθλιότητες*, Αθήνα, χωρίς εκδότη, αχρονολόγητο
- Κατσή, Δημήτρης, *Το Ημερολόγιο Ενός Αντάρτη του ΔΣΕ, 1946 – 1949*, Τόμοι 1 – 5, χωρίς εκδότη, Αθήνα 1998
- Κατσικώστας, Δημήτριος, *Ο Ελληνικός Στρατός στην Εξορία, 1941 – 1944. Οργάνωση, Συγκρότηση, Πολεμικές Αποστολές και Κινήματα στη Μέση Ανατολή*, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα
- Κλόουζ, Ντέιβιντ (επιμ.) (μτφρ. Γιάννης Σπανδώνης), *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943 – 1950, Μελέτες για την Πόλωση*, Φιλίστωρ, Αθήνα, 2000
- //-, *Οι Ρίζες του Εμφυλίου Πολέμου στην Ελλάδα*, Φιλίστωρ, Αθήνα, 2003
- Κονδύλης, Παναγιώτης, *Θεωρία του Πολέμου*, Θεμέλιο, (με επίμετρο στην ελληνική έκδοση), Αθήνα, 1999
- Κόντης, Βασίλης, *Η Αγγλοαμερικανική Πολιτική και το Ελληνικό Πρόβλημα: 1945 – 1949*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1986
- Κοσμάς, Γεώργιος, *Ελληνικοί Πόλεμοι, Βαλκανικοί – Ελληνοϊταλικός – Συμμοριτοπόλεμος*, Αθήνα, Ελληνικόν Φως, 1967
- Κουσουλίνης, Παναγιώτης, 2016, *Η Χωροφυλακή, η Εθνοφυλακή και η Εθνοφρουρά στην Μετακατοχική Ελλάδα, 1944 – 1949*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- Κωστίδης Διονύσιος, *Ημερολόγιο Εμφυλίου, 1948 – 1950 (Μαρτυρία ενός Επιζήσαντος)*, Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα, 1992
- Λάζου, Βασιλική, *Η Επιβολή του Κράτους – Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Λαμία, 1945 – 1949*, Ταξιδευτής, Αθήνα, 2016
- Μαραντζίδης, Νίκος, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, 1946 – 1949*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010
- Μάργαρης, Νίκος, *Ιστορία της Μακρονήσου*, Τόμοι 1 – 2, Δωρικός, Αθήνα, 1986

- Μαργαρίτης, Γιώργος, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 – 1949*, Τόμοι 1 – 2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2001
- //-, *Ανεπιθύμητοι Συμπατριώτες*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2005
- //-, *Προαγγελία Θυελλωδών Ανέμων. Ο Πόλεμος στην Αλβανία και η Πρώτη Περίοδος της Κατοχής*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009
- Μιχαηλίδης, Ιάκωβος, *Το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2015
- Μπουλαλάς, Κλεάνθης, *Η Ελλάς και οι Σύγχρονοι Πόλεμοι, Ιστορική Μελέτη των Πολεμικών και Πολιτικών Γεγονότων της Εποχής μας (1909 – 1955)*, Αθήνα, χωρίς εκδότη, 1965
- Νικολακόπουλος, Ηλίας, Ρήγος, Άλκης, Ψαλλίδας, Γρηγόρης (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2002
- Παπαβύζας Γεώργιος, *Αίμα και Δάκρυα, Ελλάς 1940 – 1949, Ιστορία Πολέμου και Αγάπης*, Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα, 2001
- Παπαγεωργόπουλος, Κυριάκος, *Μνήμες Πολέμου και Ειρήνης*, Τόμος Β΄, Δήλος, Αθήνα, 1995
- Παπαδιαμάντης, Δημήτριος, 2012, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία στη Μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949 – 1967)*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα
- Παπαδόπουλος, Δημήτρης, (2001), *Ο Οπλισμός του Έλληνα Στρατιώτη (1940 – 1941)*, *Στρατιωτική Ιστορία – Μεγάλες Μάχες*, 3, σελ. 68
- Παπανδρέου, Γεωργίου, Πρωθυπουργού της Ελλάδος, *Ο Λόγος της Απελευθέρωσης*, 18 Οκτωβρίου 1944, Ελληνικά Θέματα, Αθήναι
- Παπαστράτης, Προκόπης, Λυμπεράτος, Μιχάλης, Σαράφη, Λη (επιμ.), *Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά. Μια Τομή στην Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας*, Εταιρεία Σύγχρονης Ιστορίας, Αθήνα, 2018
- Πεντεδέκας, Κώστας, *Σωτήρης Λ. Τσιτσιπής. Ο Ηρωικός «Λοκρός»*, Εντός, Αθήνα, 2004
- Πετζόπουλος, Θωμάς, *1941 – 1950 Τραγική Πορεία*, Αθήνα, χωρίς εκδότη, 1953
- Πικρός Γιώργης, *Το Χρονικό της Μακρονήσου*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1989
- Πλακούδας Σπυριδών, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος (1946 – 1949): Πεδίο Μάχης του Ψυχρού Πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2017

- Πλούμης, Δημήτριος, *Η Ελληνική Τραγωδία 1946 – 1949. Ένας Τιπάνειος Αγώνας για την Ανεξαρτησία και τη Διάσωση της Ελληνικής Φυλής*, Αθήνα, χωρίς εκδότη, 1973
- Πριόβολος Γιάννης, *Μόνιμοι αξιωματικοί στον Ε.Λ.Α.Σ. – Οικειοθελώς ή εξ Ανάγκης, Νότια και Κεντρική Ελλάδα*, Αλφειός, Αθήνα, 2009
- Ράγκος, Ιωάννης, (2013), Μονάδες και Τάγματα Εθνοφυλακής Αμύνης. Η Άγνωστη Ιστορία των ΜΕΑ / ΤΕΑ, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, 546, σελ. 60 – 73.
- Ριζάς Σωτήρης, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, Καστανιώτη, Αθήνα, 2011
- Σαράφη, Λη, *Η Αστυνόμευση της Δεσκάτης, 1946*, στο Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003
- Σέπτας, Δημήτριος (Μήτσος), *Δεσμώτης στη Μακρόνησο*, Αθήνα, 1986
- Συλλογικό, *NAM – Η Εμπειρία του Βιετνάμ 1965 – 1975*, Τόμοι 1 – 6, Αλκυών, Αθήνα, 1989
- Συλλογικό, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης 6 – 7/3/1998, *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη – Το Παράδειγμα της Μακρονήσου*, Φιλίστωρ, Αθήνα, 2000
- Συλλογικό, Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} Αιώνα*, Τόμοι Δ1 και Δ2, Ανασυγκρότηση, Εμφύλιος, Παλινόρθωση 1945 – 1952, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009
- Συλλογικό, Ιωάννης Βαρτζόπουλος (επιμ.), *Ο Ελληνικός Εμφύλιος. Μία Ψυχαναλυτική Προσέγγιση*, Αρμός, Αθήνα, 2019
- Τερνιώτης, Γιάννης, (2001), Οχήματα, Τεθωρακισμένα και Μοτοσυκλέτες του Ελληνικού Στρατού στον Πόλεμο του '40, *Στρατιωτική Ιστορία – Μεγάλες Μάχες*, 3, σελ. 78 – 85
- Τζανετάκος, Πιέρρος, (2012), Οργάνωση ΙΔΕΑ, Ο Στρατός στο Δρόμο για την Εξουσία (1943 – 1955), *Ιστορικά Θέματα*, 120, Νοέμβριος 2012, σελ. 38 – 53
- Τζουβάρας, Δημήτρης, *Ψηφίδες μιας Ζωής – Η Αγροτική Ζωή Προπολεμικά, η Κατοχή, ο Εμφύλιος*, Οiwνός, Λαμία, 2009
- Τσακαλώτος, Θρασύβουλος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας: Πώς Εκερδίσαμε τους Αγώνες μας, 1940 – 1949*, Τόμοι Α' και Β', Αθήνα, Ακρόπολη, 1960
- Τσαρούχας Κώστας, *Αντιρρησίες Συνείδησης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996
- Τσιλιόπουλος, Ευθύμιος, (2001), Το Ελληνικό Πυροβολικό στον Πόλεμο 1940 – 41, *Στρατιωτική Ιστορία – Μεγάλες Μάχες*, 3, σελ. 52 – 65

- Τσιμπίδης, Ελευθέριος, *Αίμα και Δάφνες 1941 – 1945*, Adventure, Θεσσαλονίκη, 2005
- Τσόρτσιλ, Ουίνστον, *Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*, Γκοβόστη, Αθήνα, 2013 (διανεμήθηκε, μαζί με την εφημερίδα «Καθημερινή της Κυριακής»
- Φλάισερ, Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα – Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941 – 1945*, Τόμοι Α΄ και Β΄, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995
- Φωτόπουλος, Χρήστος, (Μαρ – Απρ 2004), *Σχολή Μονίμων Υπαξιωματικών – 120 Χρόνια από την Ίδρυσή της, Στρατιωτική Επιθεώρηση*, σελ. 6 – 27.
- Χανδρινός Ιάσωνας, (2012), *Η Τάξη 1940 της Σχολής Ευελπίδων, Στρατιωτική Ιστορία*, Περίοδος Β΄, 190, σελ. 10 – 22
- Χαραλαμπίδης, Μενέλαος, *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012
- //-, *Δεκεμβριανά 1944 – Η Μάχη της Αθήνας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014
- Χαρτ, Λίντελλ, (μτφρ. Αντγου ε.α. Νικολάου Παπαρρόδου), *Ιστορία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου*, Τόμοι 1 – 3, ΓΕΣ/7^ο ΕΓ, Αθήνα, 1988
- Χασιώτης, Λουκιανός, *«Γεια σας, Εγγλεζάκια!» - Βρετανοί Στρατιώτες στην Ελλάδα (1941 – 1945)*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2019
- Ψημμένος, Τάκης, *Αντάρτες στ' Άγραφα (1946 – 1950). Αναμνήσεις ενός Αντάρτη*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1998
- Corbett, Julian Stafford, *Αρχές Ναυτικής Στρατηγικής (Some Principles of Maritime Strategy)*, Αθήνα, 2015. Το βιβλίο είναι διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή στην ιστοσελίδα του ΓΕΕΘΑ στη διεύθυνση: <http://www.geetha.mil.gr/media/pdf-arxeia/2015/ekdoseis/ArNaytSyner/ArNaytSyner.pdf>, την 15 Ιουν 16
- Churchill, Randolph S. / Winston S., *Ο Πόλεμος των Έξι Ημερών – Ο Αραβοϊσραηλινός Πόλεμος (5 – 10 Ιουνίου 1967)*, Γκοβόστη, Αθήνα, 2009
- Creveld Martin van, *Πόλεμος: Από τη Μάχη του Μάρνη έως το Ιράκ*, Γκοβόστη, Αθήνα, 2006
- Gerolymatos, Andre, (μτφρ. Διονύσης Αρκαδιανός), *Εμφύλιος, Ελλάδα 1943 – 1949, Ένας Διεθνής Πόλεμος*, Διόπτρα, Αθήνα, 2018
- Klauswitz, Karl von, *Περί του Πολέμου*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1999
- Mazower, Mark (μτφρ. Κώστας Κουρεμένος), *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η Εμπειρία της Κατοχής*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1994

McNeill, William, H., *Η Μεταμόρφωση της Ελλάδας Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2017

Ricks, Thomas, *Fiasco, Ο Αμερικανικός Πόλεμος στο Ιράκ*, Ιωλκός, Αθήνα, 2007

Young, Marilyn, *Οι Πόλεμοι του Βιετνάμ (1945 – 1990)*, Οδυσσεάς, Αθήνα, 2008

Woodhouse, C. M., *Το Μήλο της Έριδος. Η Ελληνική Αντίσταση και η Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, Εξάντας, Αθήνα, 1976

-//-, (μτφρ. Μάριος Μπλέτας), *Ο Αγώνας για την Ελλάδα, 1941 – 1949*, Τουρίκη, Γέρακας Αττικής, 2012

β. Βιβλία στην Αγγλική Γλώσσα

Civil – Military Cooperation Centre of Excellence (CCOE), *CIMIC FIELD HANDBOOK 2012 3rd edition*, 2012. Προσβάσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.cimic-coe.org/wp-content/uploads/2014/06/CIMIC-Handbook.pdf>, την 26 Ιουλ 17.

Adair, Paul, *Hitler's Greatest Defeat: The Collapse of Army Group Centre, June 1944*, Cassell Military Paperbacks, London, 2007

Allen, Louis, *Burma: The Longest War, 1941 – 1945*, Phoenix Giant, London, 1998

Ambrose, Stephen, *The Supreme Commander – The War Years of General Dwight D. Eisenhower*, Anchor Books, New York, 2012

Atkinson, Rick, *An Army at Dawn*, Hachette Digital (Kindle edition), 2003

-//-, *The Day of Battle: The War in Sicily and Italy, 1943 – 1944*, Henry Holt & Company LLC, New York, 2007

Austin, Rudolf E., *History of British Military Mission to Greece (1945 –1952)*, London 1952

Beevor, Antony, *The Second World War*, Weidenfeld & Nicolson, London, 2014

-//-, *Ardennes 1944*, Viking – Penguin Random House, St Ives plc, 2016

-//- & Cooper, Artemis, *Paris after the Liberation 1944 – 1949*, Penguin Books, London, 2007

Bouchery, Jean, *The British Soldier: From D – Day to VE – Day, Organisation, Armament, Tanks and Vehicles*, Volume 2, Histoire & Collections, Paris, 1999

Braithwaite, Rodric, *Afgantsy – The Russians in Afghanistan 1979 – 1989*, Profile Books, London, 2012

Brayley, Martin & Chappell, Mike, *The British Army 1939 – 1945*, Volume 1 (North – West Europe), Osprey Publishing, Oxford, 2001

Brayley, Martin & Chappell, Mike, *The British Army 1939 – 1945*, Volume 3 (The Far East), Osprey Publishing, Oxford, 2002

Chandler, Geoffrey (1950), Greece: Relapse or Recovery?, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944 -)*, Vol. 26, No 2, pp. 180 – 194. Προσβάσιμο στο <http://www.jstor.org/stable/2605592>

Delaporta, Eleftheria, 2003, *The Role of Britain in Greek Politics and Military Operations: 1947 – 1952*, PhD Thesis Submission, University of Glasgow, Glasgow

-//- (Elia), (2003), *The British Military Mission and Army in Greece 1942 – 1952. The British Role in Greek COIN Operations*, *Anistoriton*, 7 (E033), <http://www.anistor.gr/english/enback/e033.htm> , 12 June 2020

Fall, Bernard, *Hell in a Very Small Place – The Siege of Dien Bien Phu*, Da Capo Press, Cambridge, MA, 2002

-//- , *Street Without Joy – The French Debacle in Indochina*, Stackpole Books, Mechanicsburg PA, 2005

Forty, George, *British Army Handbook, 1939 – 1945*, Sutton Publishing, Stroud, 2002

Foucault, Michel & Miskowiec, Jay, (1986), Of Other Spaces, *Diacritics*, Vol. 16, No 1, pp. 22 – 27

Galula, David, *Counter – Insurgency Warfare, Theory and Practice*, Frederic Praeger Publisher, New York, 1964

Greenberg, Lawrence (Major US Army), *The Hukbalahap Insurrection – A Case Study of a Successful Anti-Insurgency Operation in the Philippines, 1946 – 1955*, Analysis Branch, U.S. Army Center of Military History, Washington DC, 1987

Grehan, John & Mace, Martin, *Despatches from the Front: The Commanding Officers' Reports from the Field and at Sea – North Africa and the Middle East 1942 – 1944 (El Alamein, Tunisia, Algeria and Operation Torch)*, Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire, 2015

Grossman, Dave, *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*, Back Bay Books / Little, Brown & Co., New York, NY, 1996

- // & De Gaetano, Gloria, *Stop Teaching Our Kids to Kill: A Call to Action Against TV, Movie and Video Game Violence*, Crown Publications, Alberta, British Columbia, 1999
- // & Christensen, Loren W., *On Combat: The Psychology and Physiology of Deadly Conflict in War and in Peace*, Killology Research Group, LLC, e-book format, kindle edition, 2017
- Hamilton, Gregory, *McNamara's Folly, The Use of Low – IQ Troops in the Vietnam War, plus the Induction of Unfit Men, Criminals, and Misfits*, Infinity Publishing, West Conshohocken, PA, 2015
- Harris, William, *Instilling Aggressiveness: US Advisors and Greek Combat Leadership in the Greek Civil War, 1947 – 1949*, Combat Studies Institute Press, Command and General Staff College, Fort Leavenworth, Kansas, 2013
- Harrison, Mark, (επιμ.), *The Economics of World War II – Six Great Powers in International Comparison*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000
- Hastings, Max & Jenkins, Simon, *The Battle for the Falklands*, Book Club Associates, London, 1983
- //, *Armageddon: The Battle for Germany, 1944 – 1945*, First Vintage Books, New York, 2005
- //, *Overlord: D – Day and the Battle for Normandy*, First Vintage Books, New York, 2006
- //, *Nemesis: The Battle for Japan, 1944 – 1945*, Harper Perennial, London, 2008
- //, *The Korean War*, Pan Books, London, 2010
- //, *All Hell Let Loose – The World at War 1939 – 1945*, Harper Press, London, 2011
- //, *The Secret War: Spies, Codes and Guerillas 1939 – 45*, William Collins, London, 2016
- //, *Vietnam, An Epic Tragedy, 1945 – 1975*, HarperCollins e-books (Kindle edition), 2018
- Herring, George, *America's Longest War – The United States and Vietnam, 1950 – 1975* (Third Edition), McGraw – Hill, New York, 1996
- Horne, Alistair, *A Savage War of Peace: Algeria 1954 – 1962*, Viking Press, New York, 1978

Houn, F.W. (1967) The Principles and Operational Code of Communist China's International Conduct, *The Journal of Asian Studies*, 27(1), pp. 21–40. doi: 10.2307/2051674. Προσβάσιμο στο: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-asian-studies/article/div-classtitlethe-principles-and-operational-code-of-communist-chinaandaposs-international-conductdiv/F8005AF24E2B95BFF10890F9DAFE5E65#>, την 20 Ιαν 17

Jones Howard, *“A New Kind of War”: America’s Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece*, Oxford University Press, New York, 1997

Jones, Tim, (1997), The British Army and Counter – Guerrilla Warfare in Greece, 1945–49, *Small Wars & Insurgencies*, 8:1, pp. 88 – 106

-//-, *SAS: The First Secret Wars*, I.B. Tauris, London, 2005

-//-, *Postwar Counterinsurgency and the SAS, 1945 – 1952: A Special Type of Warfare*, Routledge, New York, 2007

Karlin, Mara, *Building Militaries in Fragile States – Challenges for the United States*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia PA, 2018

Keegan, John, *The Face of Battle. A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*, Pimlico, London, 2004

Krepinevich, Andrew, *The Army and Vietnam*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1988

Leepson, Marc, (2009), Interview – Max Cleland, Author of Heart of a Patriot, on Surviving Vietnam, *Vietnam*, 22(4), pp. 15 – 17

Mallinson, Allan, *The Making of the British Army: From the English Civil War, to the War on Terror*, Bantam Press, London, 2009

MacFetridge, Charles, *A Memoir of Greece in 1948 – A Year of Crisis*, the author, Ascot, 1987

McMaster, H. R., *Dereliction of Duty: Lyndon Johnson, Robert McNamara, the Joint Chiefs of Staff and the Lies that Led to Vietnam*, HarperCollins Publishers, New York, 1997

McNeill, William Hardy, *The Greek Dilemma. War and Aftermath*, J. B. Lippincott Company, New York, 1947

Nagl, John, *Counterinsurgency Lessons from Malaya and Vietnam – Learning to Eat Soup with a Knife*, Praeger Publishers, Westport, CT, 2002

Overy, Richard, *Why the Allies Won*, Norton, New York, 1995

- Quinn, Robin, *Hitler's Last Army – German POWs in Britain*, The History Press, The Mill, Brimscombe Port, 2015
- Rabin, Ron, *The Barbed – Wire College: Reeducating German POWs in the United States during World War II*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1995
- Rabinovich, Abraham, *The Yom Kippur War – The Epic Encounter that Transformed the Middle East*, Schocken Books, New York, 2004
- Regan, Geoffrey, *Great Military Blunders*, Channel 4 Books, London, 2000
- Ricks, Thomas, *The Generals: American Military Command from WW II to Today*, Penguin Books, New York, 2013
- Sfikas Thanasis, *The British Labour Government and the Greek Civil War 1945 – 1949: The Imperialism of “Non – Intervention”*, Ryburn Publishing, Keele Staffordshire, 1994
- Sheehan, Neil, *A Bright Shining Lie (John Paul Vann and America in Vietnam)*, Pimlico, London, 1998
- Shrader, Charles, *The Withered Vine – Logistics and the Communist Insurgency in Greece, 1945 – 1949*, Praeger Publishers, Westport, CT, 1999
- Taylor, John, (2009), The «Japanese Nelson» Crushes the Russians, *Military History Quarterly (MHQ)*, 21 (2), pp. 8 – 19
- Thompson, Robert, *Defeating Communist Insurgency: Experiences from Malaya and Vietnam*, Praeger, New York, 1966
- Voglis, Polymeris & Nioutsikos, Ioannis (2017), The Greek Historiography of the 1940s. A Reassessment, *Südosteuropa*, Vol. 65, No. 2, pp. 316 – 333
- Weigley, Russell, *Eisenhower's Lieutenants*, Indiana University Press, Bloomington IN, 1981
- Windrow, Martin, *The Last Valley – Dien Bien Phu and the French Defeat in Vietnam*, Weidenfeld & Nicolson, London, 2004
- Wittner Lawrence, *American Intervention in Greece, 1943 – 1949*, Columbia University Press, New York, 1982
- Fleet Marine Force Reference Publication (FMFRP) 12 – 18, *Mao Tse – Tung on Guerilla Warfare*, Department of the Navy, Headquarters United States Marine Corps, Washington DC, 1989

5. ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ – ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

<http://www.makronissos.org/> την 20 Ιανουαρίου 2016

<http://www.iwm.org.uk/collections/sound>, την 20 Ιανουαρίου 2016

http://www.historyofwar.org/articles/weapons_cruiser_tank_mk_VIII_centaur.html,
την 3 Φεβρουαρίου 2016

http://www.tanks-encyclopedia.com/ww2/gb/A27L_Cruiser_MkVII_Centaur.php,
την 3 Φεβρουαρίου 2016

<http://jahandrinος.blogspot.gr/2013/08/1940-1940-1974.html>, την 3 Φεβρουαρίου
2016

<http://www.naafi.co.uk/>, την 22 Φεβρουαρίου 2016

<http://www.statistics.gr/statistics/-/publication/SKA01/2015>, την 11 Μαρτίου 2016

<http://www.pdeamth.gr/index.php/2013-06-24-13-41-40/meionotika-sxoleia-amth>,
την 11 Μαρτίου 2016

<http://www.iasmos.gr/page/dimotika-diamerismata>, την 11 Μαρτίου 2016

<http://www.arriana.gr/>, την 11 Μαρτίου 2016

<http://dimosmaroneiassapon.gr/>, την 11 Μαρτίου 2016

<http://www.history.army.mil/books/coldwar/huk/huk-fm.htm>, την 20 Μαρτίου 2016

<http://sitalkisking.blogspot.gr/2015/06/blog-post.html>, την 25 Απριλίου 2016

<https://ihl->

[databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=0BDEDDDD046FDEBA
9C12563CD002D69B1&action=openDocument](https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=0BDEDDDD046FDEBA9C12563CD002D69B1&action=openDocument), την 25 Απριλίου 2016

<https://ihl->

[databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId
=B2D5C9BD27F0DC51C12563CD005168FB](https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=B2D5C9BD27F0DC51C12563CD005168FB), την 25 Απρ 16

http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/papandreou_logos.html, την 26 Απριλίου
2016

<https://www.hrw.org/legacy/campaigns/china-98/laojiao.htm>, την 15 Μαΐου 2016

<http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>, την 16 Μαΐου 2016

http://bayonetstrength.150m.com/British/Infantry/british_infantry_battalion.htm, την
6 Ιουνίου 2016

<http://www.kerynne.com/games/britishinfantrybttntoe.html>, την 6 Ιουνίου 2016

<http://ww2talk.com/forums/> (διαδικτυακός τόπος συζήτησης / forum), την 6 Ιουνίου
2016

<http://www.thiteia.org/downloads/sk20-2.pdf>, την 10 Ιουνίου 2016

<http://index.heritage.org/military/2016/assessments/us-military-power/us-army/#fn3-12>, την 25 Ιουνίου 2016

http://www.navy.mil/navydata/nav_legacy.asp?id=146, την 25 Ιουνίου 2016

http://comptroller.defense.gov/Portals/45/Documents/defbudget/fy2018/fy2018_Budget_Request_Overview_Book.pdf, την 16 Αυγούστου 2018

<http://www.archives.gov/research/pentagon-papers/>, την 10 Ιουλίου 2016

<https://www.sipri.org/databases/milex>, την 10 Ιουλίου 2016

<http://www.globalfirepower.com/>, την 10 Ιουλίου 2016

http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp5_0.pdf, την 16 Ιουλίου 2016

<https://www.britannica.com/topic/Executive-Order-9066>, την 20 Σεπτεμβρίου 2016

<https://rdl.train.army.mil/catalog/go/100.ATSC/D0F24FA2-E8C5-41AA-B20A-EFED12CB1508-1399379098014>, την 10 Ιανουαρίου 2017

<http://www.military-quotes.com/churchill.htm>, την 20 Ιανουαρίου 2017

<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=75524>, την 20 Ιανουαρίου 2017

https://www.law.cornell.edu/uscode/pdf/lii_usc_TI_29_CH_7.pdf, την 20 Ιανουαρίου 2017

<https://www.gao.gov/products/GAO-16-439>, την 20 Ιανουαρίου 2017

http://dlib.statistics.gr/Book/GRESYE_02_0101_00025.pdf, της 20 Ιουνίου 2017

<http://kaslas.blogspot.gr/>, την 21 Ιουνίου 17

http://www.army.gr/default.php?pname=sub_DED_Histor_KD&la=1, την 18 Δεκεμβρίου 2017

<https://ssas.army.gr/el/content/istoriki-anadromi>, την 20 Ιανουαρίου 2018

<http://www.geetha.mil.gr/media/adispo/ADISPO17.html>, την 20 Ιανουαρίου 2018

https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/documents/index.php?documentdate=1948-12-06&documentid=2-8&pagenumber=1, την 20 Σεπτεμβρίου 2018

<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3429291>, την 20 Σεπτεμβρίου 2018

<https://san.army.gr/el/istoriki-anadromi>, την 20 Σεπτεμβρίου 2018

<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=8945385>, την 20 Οκτωβρίου 2018

6. ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ

Φέρρης, Κώστας, *Ο Εμφύλιος Μέσα μας*, 21 επεισόδια, ντοκιμαντέρ παραγωγής ΚΑΝΑΛΙ 5, 1995

Μανθούλης, Ροβήρος, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος*, ντοκιμαντέρ παραγωγής NET / ARTE / YGREC Productions, Paris, με την υποστήριξη του EURIMAGES, του Γαλλικού Κέντρου Κινηματογράφου (CNC) και του Γαλλικού Υπουργείου Πολιτισμού, 1997

Μανθούλης Ροβήρος, Καραμπίνης Παναγιώτης, Μωριάτης Κωνσταντίνος, *Βίοι Παράλληλοι του Εμφυλίου*, Παραγωγή: ΕΡΤ ΑΕ, Εκτέλεση YGREC Productions, 1999, Επεισόδια:

001 Αθήνα, Το Μήλον της Έριδος, Κωδικός Τεκμηρίου 0000075977

002 Με τα Παραδοθέντα Όπλα Παρά Πόδα, Κωδικός Τεκμηρίου 0000075978

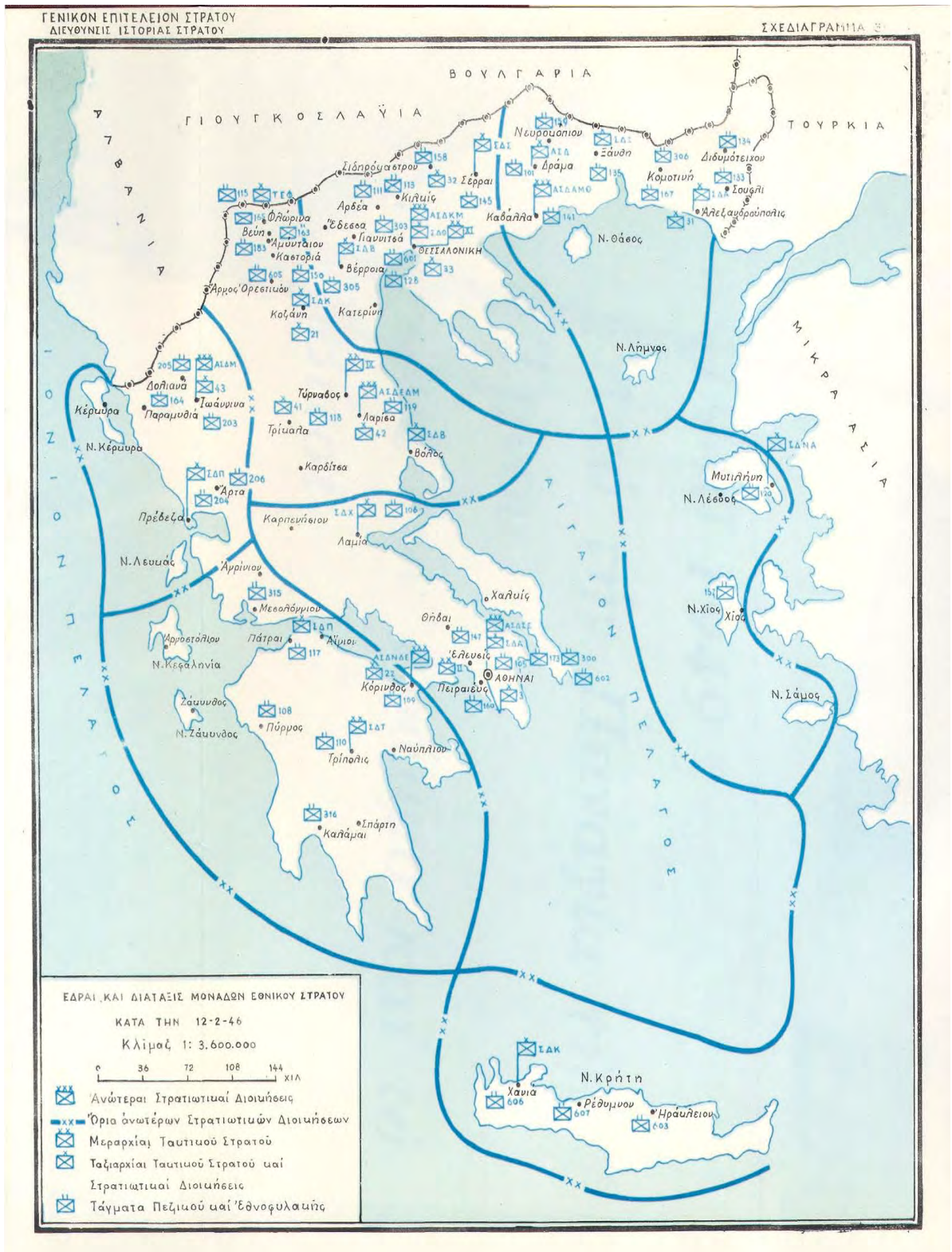
003 Τρούμαν Εναντίον Μάρκου, Κωδικός Τεκμηρίου 0000075979

004 Κλιμάκωση Ψυχρού και Θερμού Πολέμου, Κωδικός Τεκμηρίου 0000075981

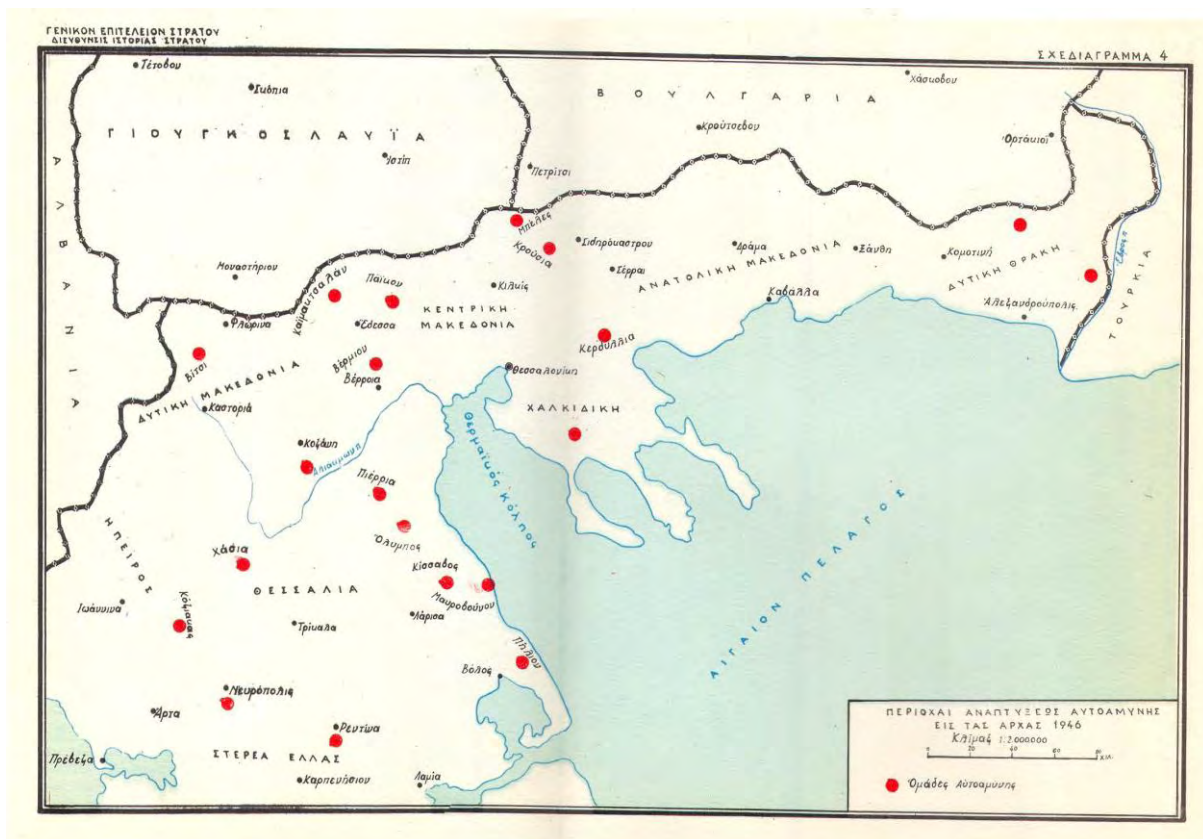
005 Ύστατη Αδελφοκτονία, Κωδικός Τεκμηρίου 0000076057

006 Η Αρχή του Τέλους, Κωδικός Τεκμηρίου 0000075985

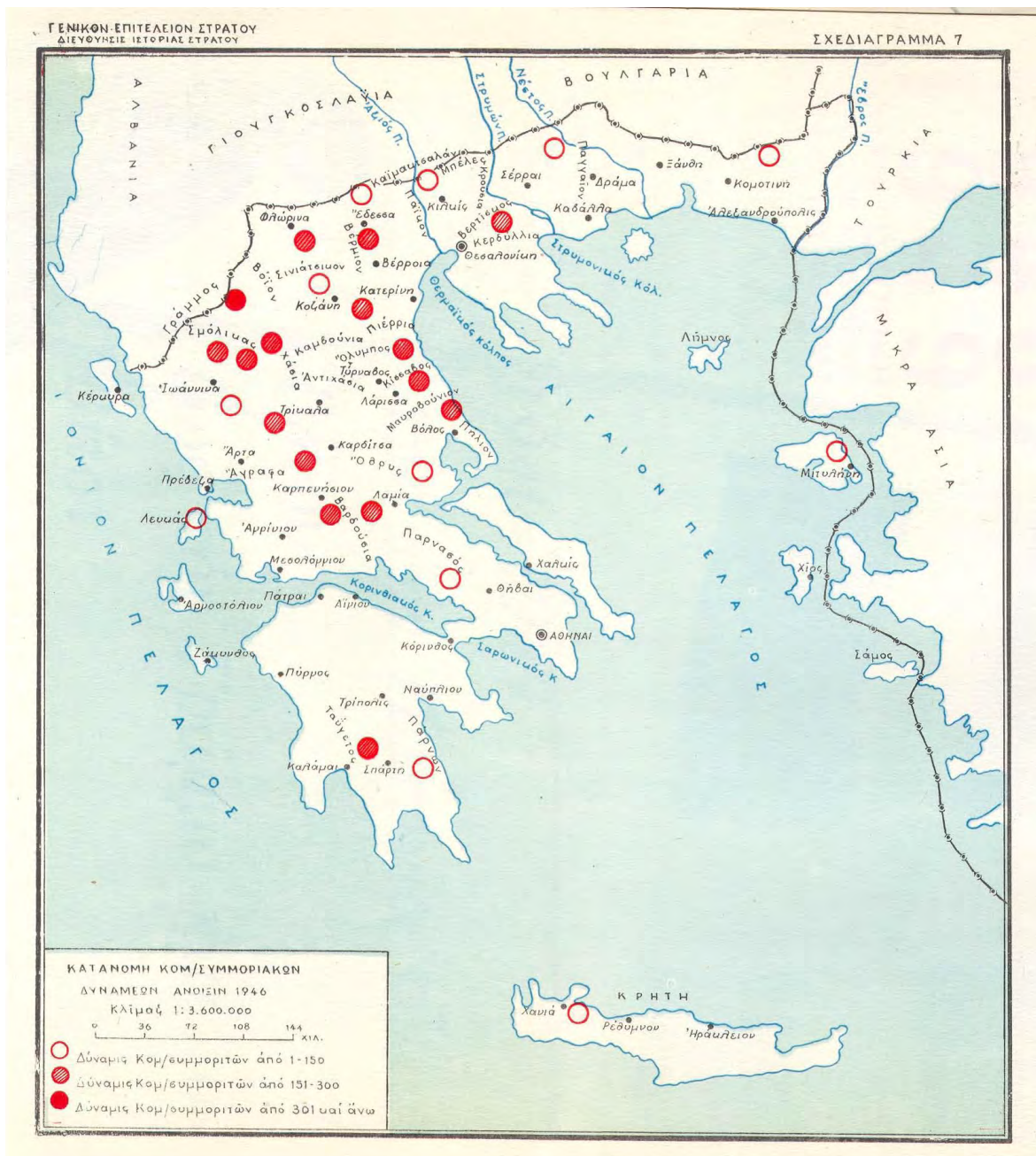
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΧΑΡΤΕΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΓΕΣ/ΔΙΣ

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Πρώτον Ἔτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1946, σελ. 316

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Πρώτον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1946, σελ. 317

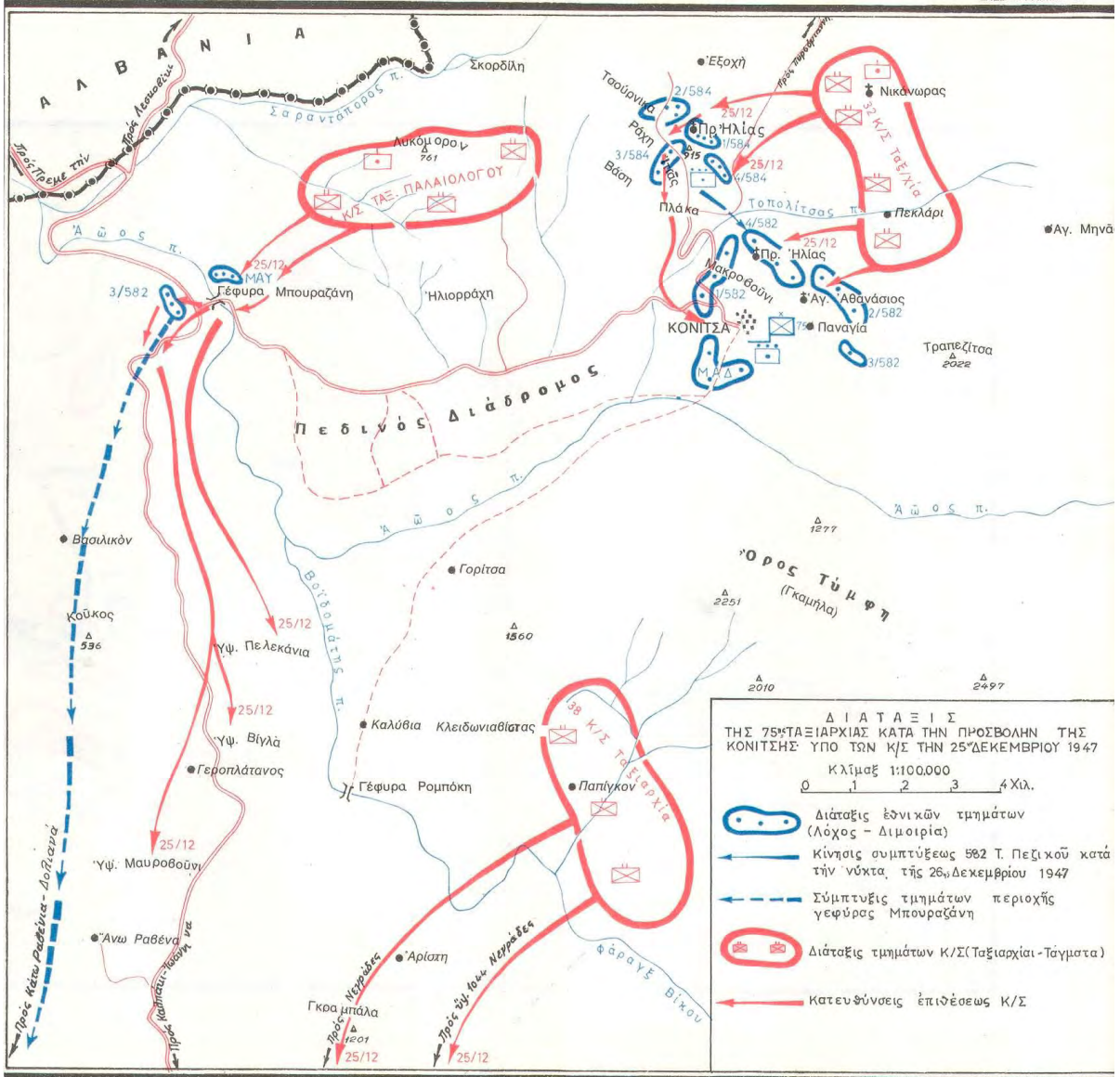
Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Πρώτον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1946, σελ. 319

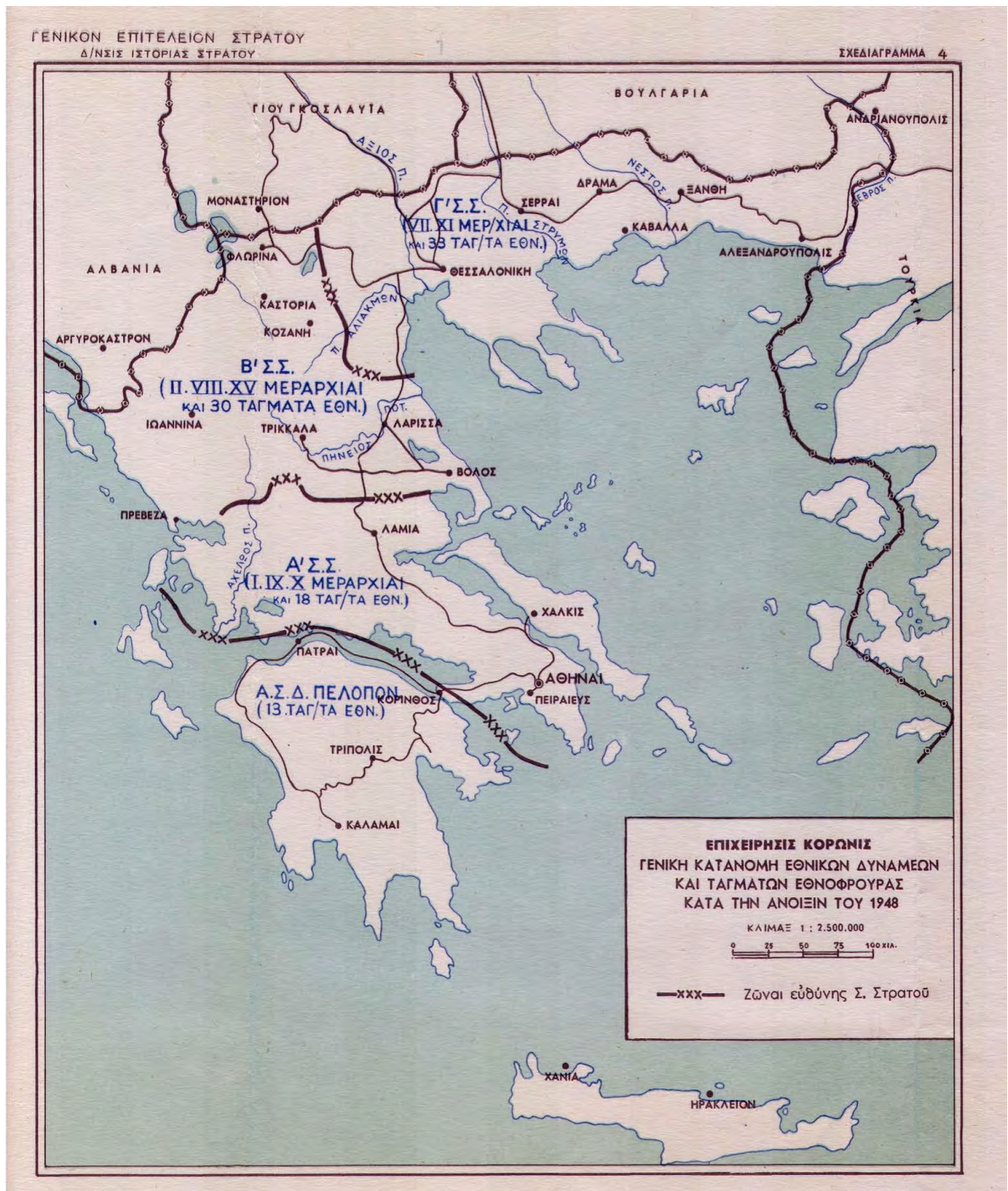
Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Πρώτον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1946, σελ. 328

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Δεύτερον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1947 (Εις την Ηπειρωτικήν Ζώνην Ευθύνης των Α' και Β' Σωμάτων Στρατού), σελ. 531

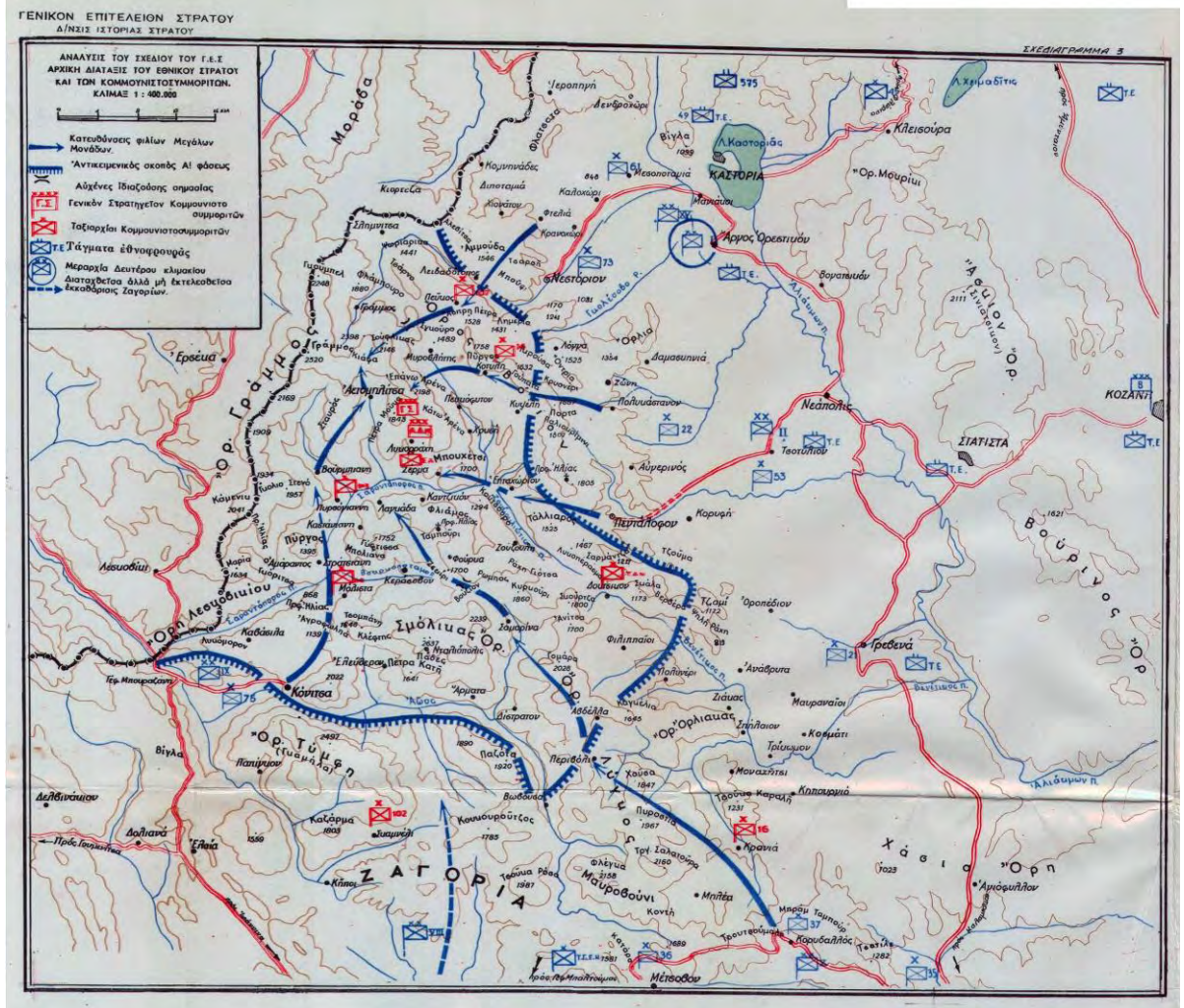
Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Δεύτερον Ἔτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1947 (Εἰς τὴν Ἠπειρωτικὴν Ζώνην Ευθύνης των Α' και Β' Σωμάτων Στρατοῦ), σελ. 561

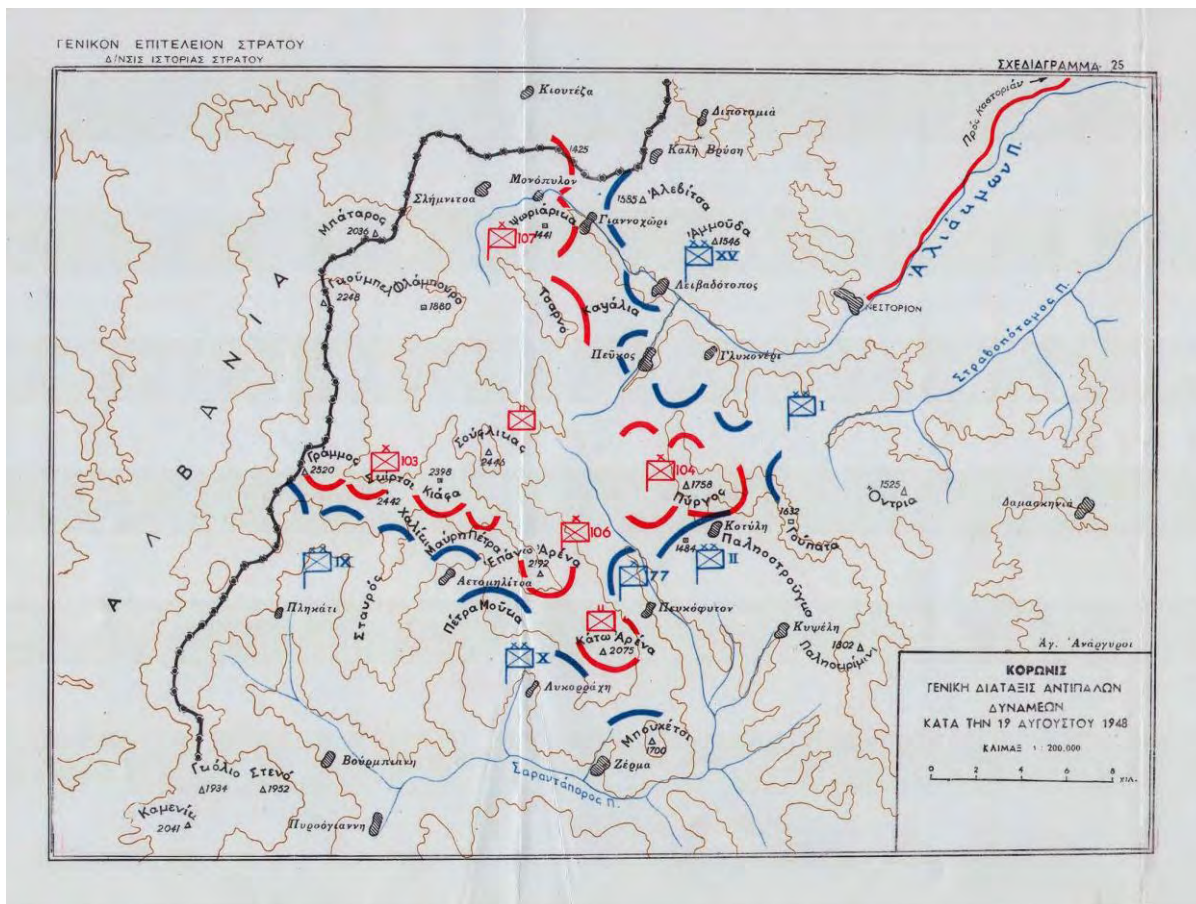
Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Η Εκκαθάρισις της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου, σελ. 499

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Η Εκκαθάρισις της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου, σελ. 497

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμορειακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Η Εκκαθάρισις της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου, σελ. 498

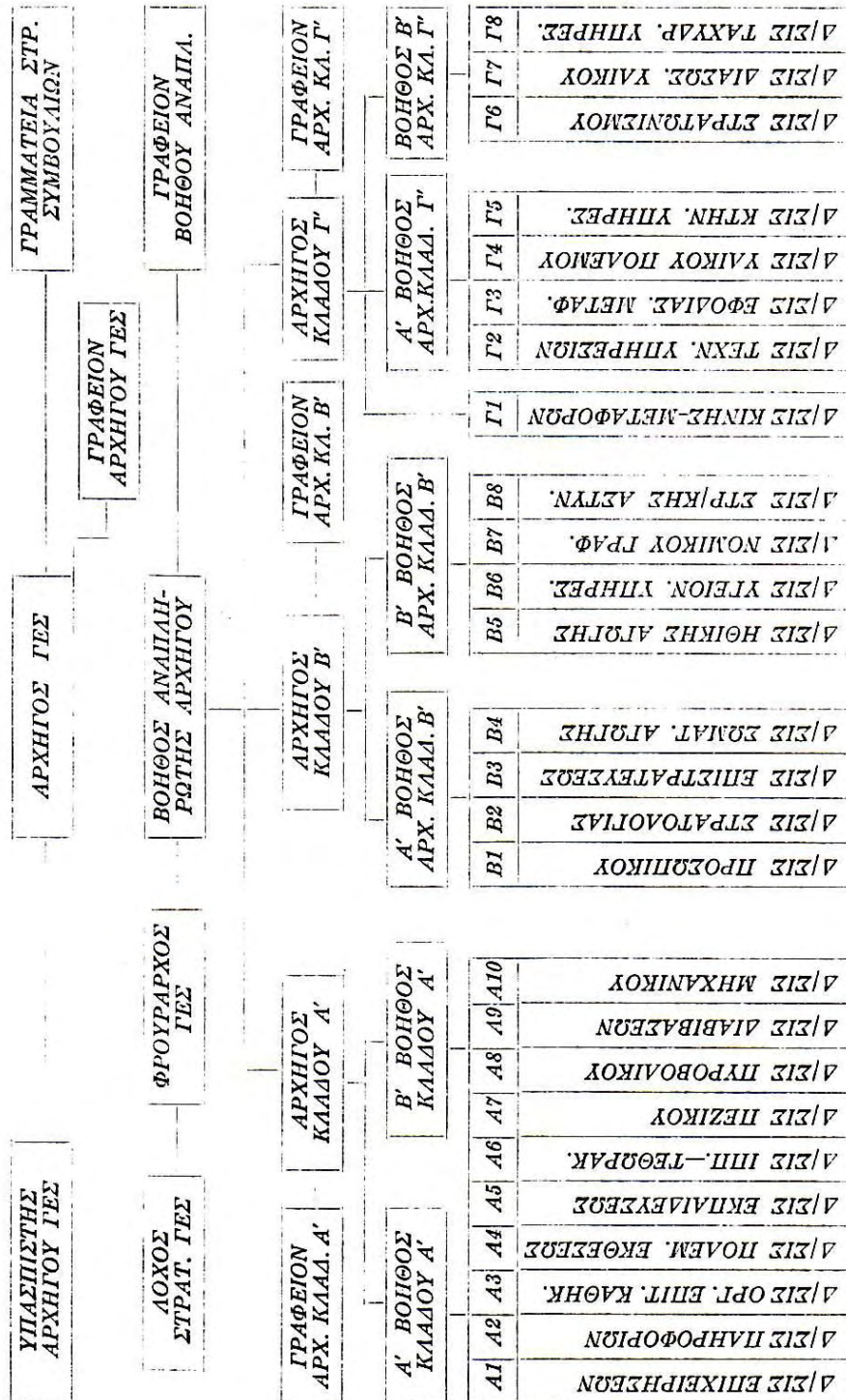
Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Η Εκκαθάρισις της Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου, σελ. 519

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

362

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

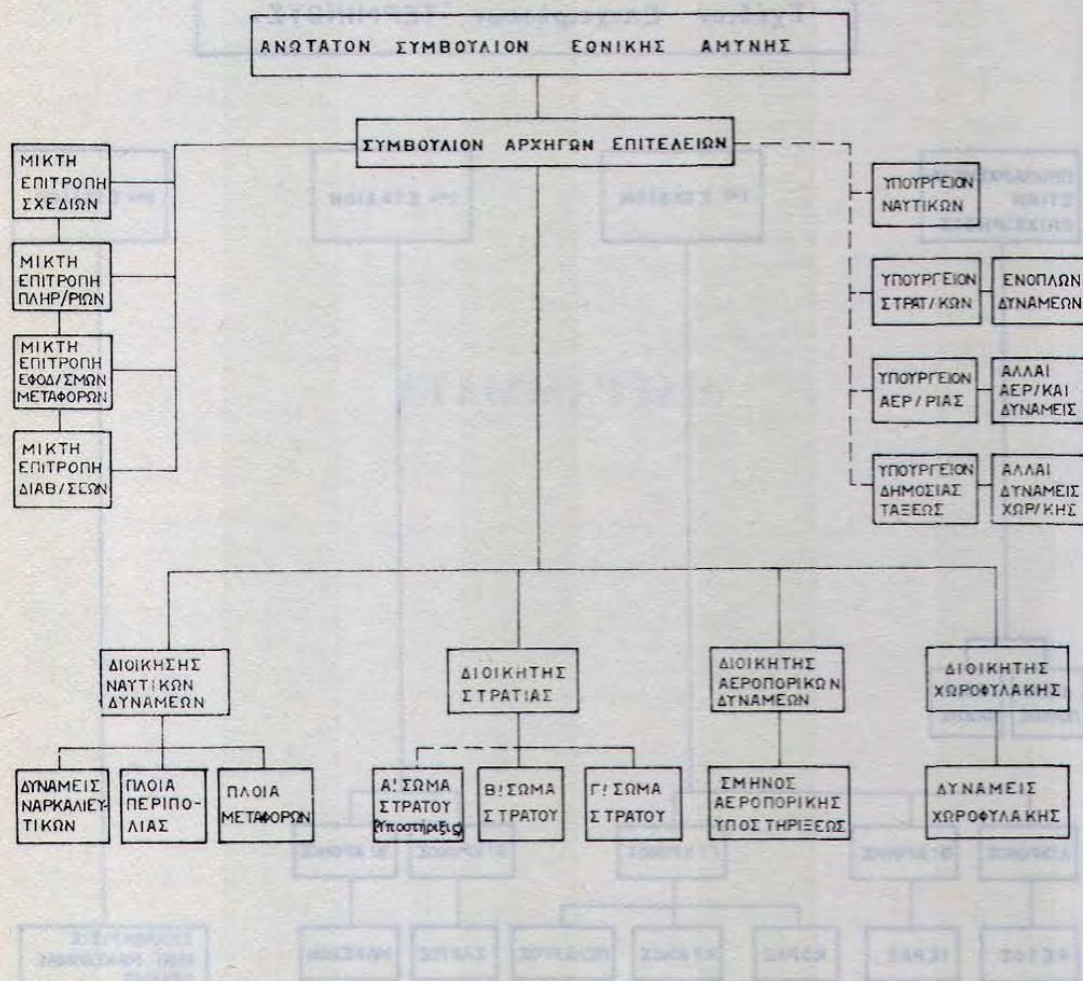
ΠΙΝΑΞ Ι ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ
(Άρχειον ΔΙΣ/Φ 1001/Α/7)

Η Απελευθέρωση της Ελλάδος και τα Μετά Ταύτην Γεγονότα (Ιούλιος 1944 – Δεκέμβριος 1945), σελ. 422

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

"Άλυσος Διοικήσεως Έπιχειρήσεων "ΤΕΡΜΙΝΟΥΣ.. (1)

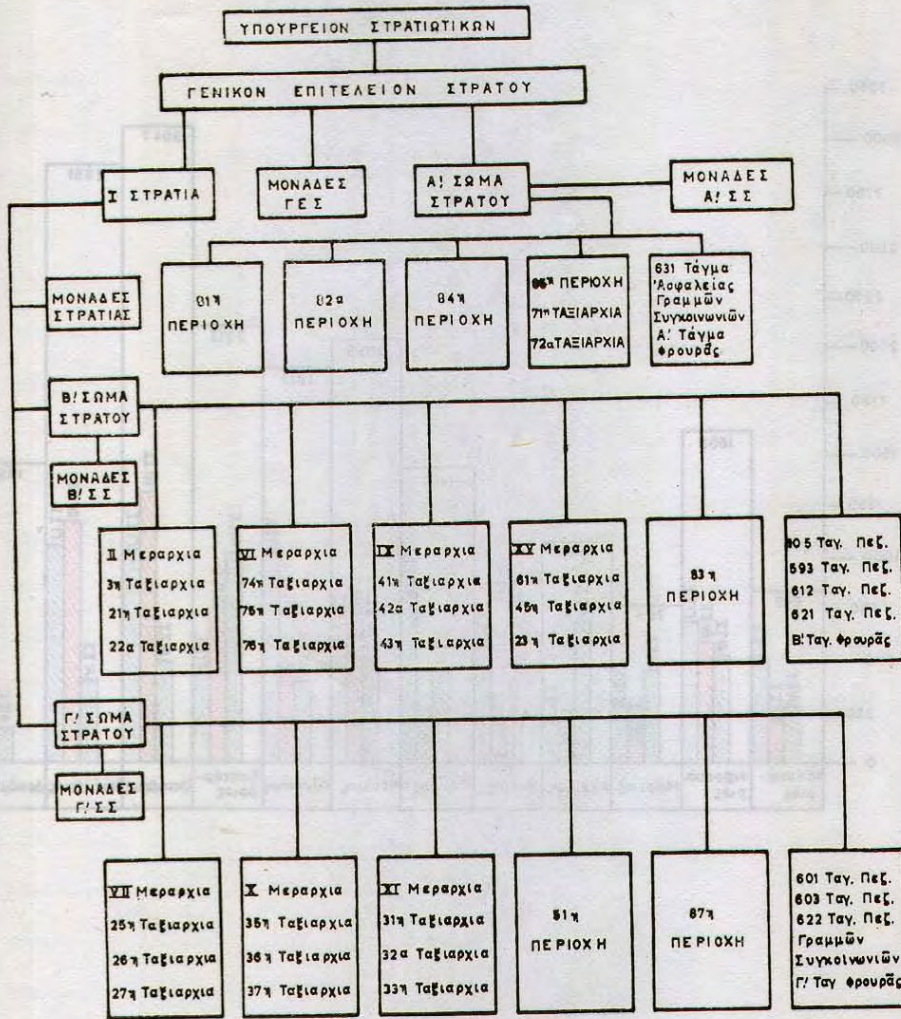

- 1) Αί συνεχείς γραμμαί δεικνύουν τήν ἄλυσον διοικήσεως.
- 2) Αί διακεκομμένα γραμμαί δεικνύουν τήν ἄλυσον συνδέσμου.
(ἐκ τοῦ Ἄρχείου ΔΙΣ / φ 1001/Α/7).

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Δεύτερον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1947 (Εἰς τὴν Ἡπειρωτικὴν Ζώνην Ευθύνης των Α' και Β' Σωμάτων Στρατοῦ, σελ. 417

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Διάταξις Μάχης του Έλληνικού Στρατού κατά Σεπτέμβριον 1947

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946 – 1949) – Το Δεύτερον Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1947 (Εις την Ηπειρωτικήν Ζώνην Ευθύνης των Α' και Β' Σωμάτων Στρατού), σελ. 418